

GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIAÉNAK CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

THUKYDIDES.

FORDÍTOTTA, BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

ZSOLDOS BENŐ.

ELSŐ KÖTET.

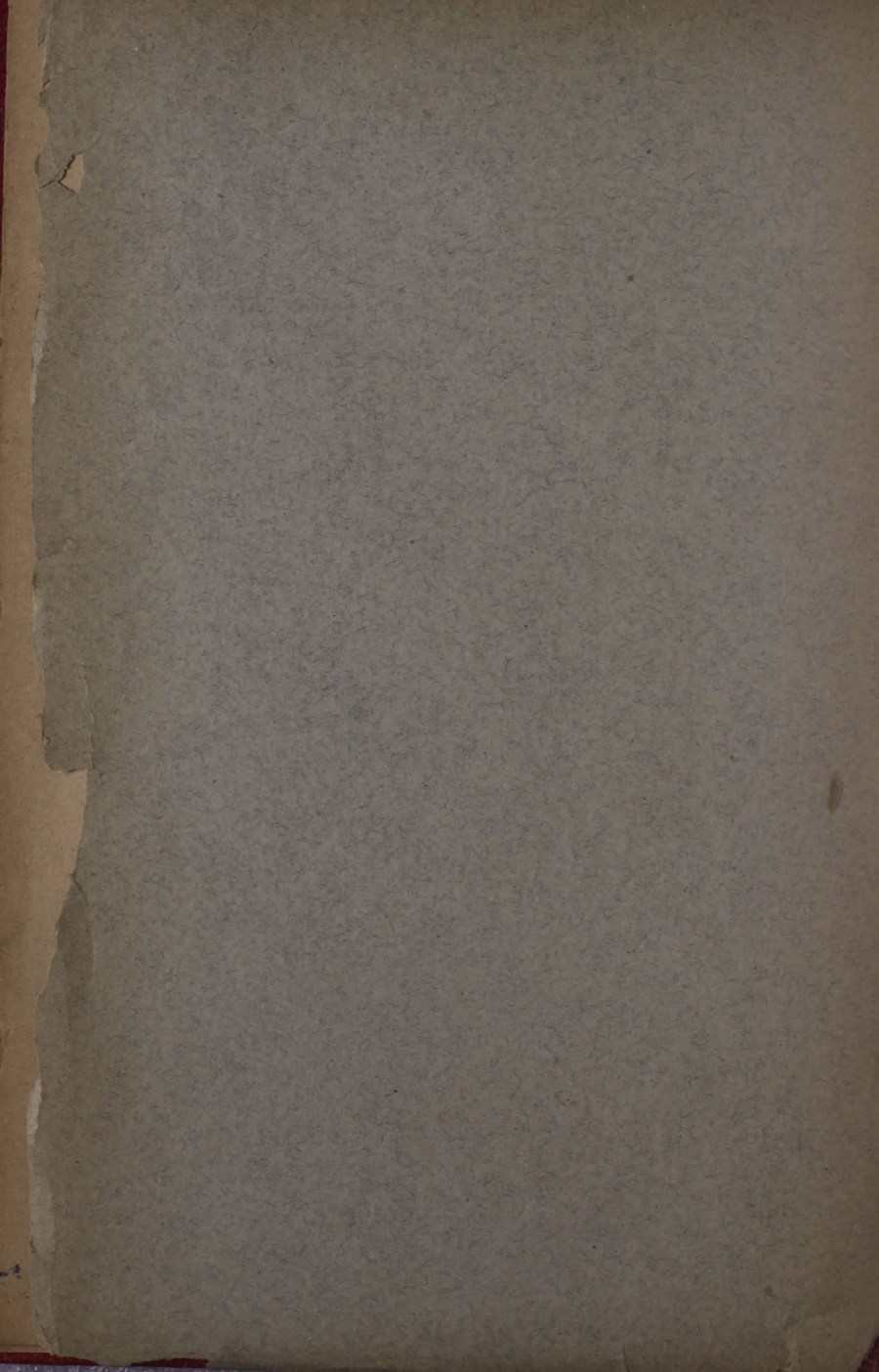
BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

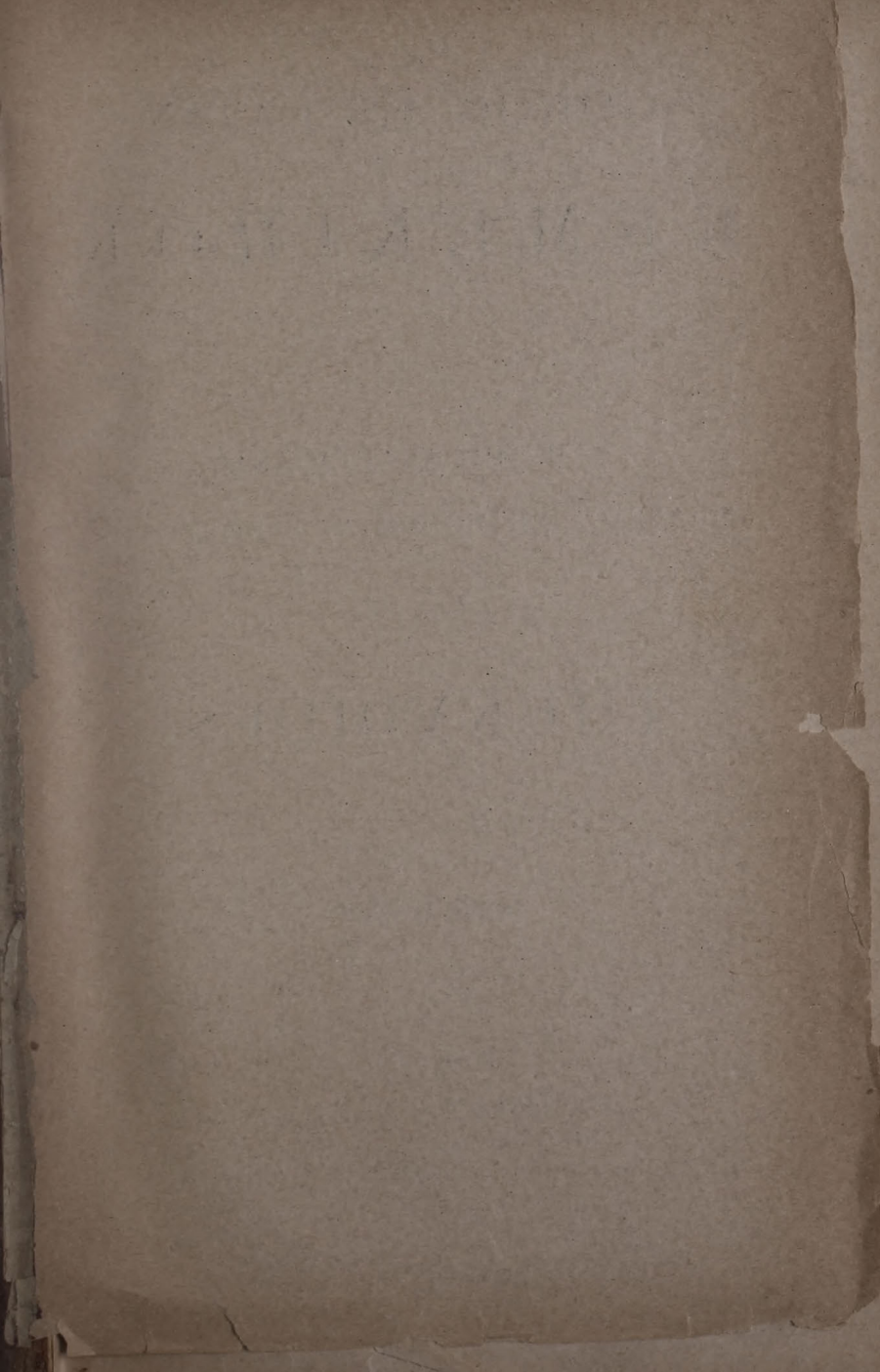
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1887.

Ára 1 frt 40 kr.

GÖRÖG ÉS LATÍN
REMEKÍRÓK.

KIADJA

A M. TUD. AKADÉMIAÉNAK
CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

THUKYDIDES.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1887.

THUKYDIDES.

FORDÍTOTTA, BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

ZSOLDOS BENŐ.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST.

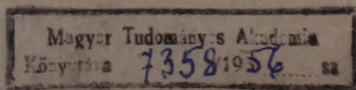
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADVÁNYA.

1887.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

204321

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Midőn Thukydides történeti művének fordítása ezennel a nyilvánosság elé kerül, helyén van, hogy a fordító mindenek előtt röviden működéséről, eljárásáról adjon számot.

Azon formai, s különösen tartalmi nehézségek miatt, a melyek csaknem lépten-nyomon tornyosúlnak e mű fordítója elé, alig van talán író, a ki fordítójával szemben sürgősebb követeléssel lépne fel, hogy ő vele mennél nagyobb *congenialitásban*, szellemi rokonságban álljon. E nélkül őt fordítója az általa járt magas ösvényen nem követheti, az ő eszméit fel nem foghatja s kellőleg nem tolmácsolhatja a legkomolyabb, leggondosabb előkészület mellett sem.

E mű fordítója sajnosan érzi, hogy e nagy kíváncsolomnak eleget nem tehetett. Azonban ama fontos tényező némi pótlékaúl talán szolgálhatott az a hő vágya, hogy ez író gazdag eszme-kincsei ne legyenek már tovább hét pecséttel zárt könyv gyanánt elrejtve a classica philológiával szakszerűleg nem foglalkozó művelt magyar közönség előtt; hogy per excellentiam politikusnak tartott nemzetünk előtt nyiljék meg már válahára, — ha szabad ily merész kifejezést használni, — a politikai tanok ez evangeliuma.

S bár ama fontos tényező hiányát ez elegendőképen nem pótolhatta, súlyosbította a helyzetet még az is, hogy különféle érdekeket kellett szolgálnia. E mű fordítása ugyanis szorosan tudományos szempontból tekintve nem egyéb, mint csaknem szakadatlan lánczolatossággal következő fontos s érdekes philologiai kérdések gyakorlati megoldásának kísérlete; de e mellett igyekszik egy igen tartalmas, sok helyen a homályosságig tömött s eszmékkal mintegy zsúfolt művet mennél élvezhetőbbé tenni a művelt nagy közönségre nézve. A feladat

tehát, a melynek a megoldására vállalkozott, a szorosan tudományos érdek mellett a műveltek szélesebb köre érdeklődésének az író iránt való fölgerjesztése.

E helyzetben az itt említett feladattal szemben eljárásomban, mint meggyőződéseim szerint a leghelyesebbeket, azon általános irányelveket fogadtam el zsinór-mértékül, a melyeket Ponori Thewrewk Emil «A helyes magyarság elvei» című művében a fordításról szóló VIII. cikkben, a mű 86—91. lapjain kifejtett s megállapított. Itt azonban főképen egy szempont volt az, a mely a feladat lehetőleg sikeres megoldása céljából sürgősen követelte az alkalmazkodást. Szemem más, mint az, hogy mind általában az egész műben, mind különöbben ennek jelentékeny s fontos részét képező szakaszaiban, a beszédekben törekedjem ugyan arra, hogy az események indító okait, a történet rejtett alapjait, a népek és szereplő személyiségek tetteinek rugóit képező eszméket, indulatokat és szenvedélyeket ép oly megkapó hűséggel s közvetlenséggel tárjam elő, mint maga az író, de *szorosan s kizárólag* a magyar nyelvre s a magyar stílus jelenlegi állapotára való tekintettel. Nem alkalmazhattam tehát a beszédekben előforduló szó- és gondolat-alakzatokat úgy és oly terjedelemben, mint az eredetiekben van, s nem utánozhattam különösen az író stílusának kimért s sok helyen homályt szülő rövidségét, szófukarságát. Amaz alakzatok ugyanis az ó-hellen stílusban gyakran előkerülő *saját-szerűségek*; bennök a Thukydides kortársa, az ő művét olvasván, régóta ismert s élvezett ékességekkel találkozott, mert hisz azok a homerosi eposokban jó részben megvannak.* A mi pedig másfelől a stílus tömörségét illeti, e tekintetben, mivel a fordító nem csak azzal a nyelvvel szemben van kötelezve hűségre, a melyből fordít, hanem főkép s különösen azzal szemben is, a melyre fordít, figyelembe vettem a magyar próza jelenlegi állapotát, beható, gondos vizsgálat alá vettem legkitűnőbb prózaíróink, *Szalai László, b. Kemény Zsigmond, Csengeri Antal*, s a kit legelsőben kellett volna említenem, a *Deák Ferencz* stílusát. Az ezek által létesített mintákat igyekeztem szerény tehetségem mértékéhez képest követni. Különösen a *Deák Ferencz*

* V. ö. A. Nieschke. De Thucydide Antiphontis discipulo et Homeri imitatore. Münden. 1885. 37—70. ll.

beszédei azok, a melyek a beszédek áttételénél mérték-adók voltak reám nézve. Ezek ugyanis a stilus plasticitása és tömötsége tekintetében a Thukydides közlöttele beszédekét nálunk a legjobban megközelítik. A tömötség tekintetében ezek által megszabott korlátokon, meggyőződéseim szerint, a magyar genius egyenes megsértése nélkül túllépnem nem lehetett, még ha a tömötség mellett, a Thukydidesnél olykor mutatkozó homály helyett, az eszmék meglepő tisztasága, világossága is bennök az uralkodó jellemvonás. Általában pedig az itt elmondottak figyelmen kívül hagyása mellett szilárd meggyőződéseim szerint fordításom sok helyen visszataszító modorosságba sülyedt volna a nagy közönség előtt, s kimért feszessége magától mindenkit elriasztott volna. Ily munka pedig czéltévesztett s minden igyekezete kárba vész.

A mi továbbá a tulajdonnevek leírása módját illeti, erről is kell egy pár szót szólnom. E fordításban a tulajdonnevek általában görögösen vannak írva. E részben csak két kivétel fordul elő; nevezetesen 1. azok a tulajdonnevek, a melyek a magyar irodalomban mintegy közforgalomban vannak s következetesen egyformán vannak jelölve, tehát orthographiájuk meg van állapítva, azok ezen újabb orthographia szerint vannak jelölve benne, p. Athén, Trója. 2. Azok a tulajdonnevek, a melyek görögös jelöléssel annyira egészen másféle alakúak, hogy teljesen ismeretlenek volnának a görög irodalommal szakilag nem foglalkozó művelt magyar olvasó előtt, abban az alakjukban fordulnak elő, a melyben előtte ismeretesebbek; így Karthago, Tarentum, Aetna van Karchedon, Taras, Aitné helyett.

Megemlíthetem még itt, hogy e munka a nonum prematur-féle horatiusi kíváncsolomnak a legteljesebb mértékben eleget tesz. E fordítás, őszintén megvallva, hosszú, fáradalmas munka eredménye s hatodszori átdolgozás után kerül az olvasó közönség elé.

A fordításnál a Classen-féle Thukydides-kiadás szövege szolgált alapul. (Thukydides erkläert von J. Classen. 1. Bd. 1. Buch 2-te Aufl. 1873. 2. Bd. 2. Buch 2. Aufl. 1871. 3. Bd. 3. Buch. 1867. 4. Bd. 4. Buch. 1869. 5. Bd. 5. Buch. 1875. 6. Bd. 6. Buch. 1876. 7. Bd. 7. Buch. 1877. 8. Bd. 8. Buch. 1878. Berlin. Weidmann.) A fordítás szövegét magyarázó jegyzetekkel kísértem; azonban itt, a mennyire csak lehetett, azon voltam, hogy az olvasó figyelmét zavaró közbe

szólalásaimmal nagyon gyakran el ne vonjam az írótól. E jegyzetek szerkesztésében felhasználtam a Classen-féle német, valamint a Poppo-féle kiadás (Thukydides de bello Peloponnesiaco libri octo ad optimorum librorum fidem editos explanavit E. Fr. Poppo. Ed. altera et emendata. Lips. Teubner.) latin jegyzeteit. Ezekén kívül kalauzaimul szolgáltak: *Curtius E.* A görögök története, ford. Fröhlich R. I—IV. köt. Budapest. 1875—1880. *G. F. Schoemann.* Griechische Alterthümer. 2. Bde. 3. Aufl. Berlin. 1871. és 1873. *L. Preller.* Griechische Mythologie. 2. Bde. 3. Aufl. (v. *E. Plew.*) Berlin. 1872. és 1875. *Fr. Hultsch.* Griechische und römische Metrologie. Berlin. 1862. *P. Thewrewk Emil.* Római és görög pénzszámítás. Pest. 1868. *J. B. Tölgy.* Corpus iuris Attici. Pestini et Lipsiæ. MDCCCLXVIII. Végül használtam, természetesen nagyon óvatosan, a scholionokat is.

Az itt említett művek mellett azokon kívül, a melyek a munka folyamán a szövegben, vagy a szöveg alatti jegyzetben különösen meg vannak említve, az alább következő bevezetés megírásánál, valamint fordítói működésemmel közben is, a következő művek szolgáltak támogatásomra: *Dr. E. Munk.* Geschichte der Griechischen Literatur, 2-te, umgearbeitete Ausgabe. 2-ter Theil. Berlin. 1863. 17—45. ll. *Müller-Donaldson.* A régi görög irodalom története, ford. Récsi Emil Pest. 1864. 2-ik kötet. 108—127. ll. *Dr. K. Sittl.* Geschichte der Griechischen Literatur bis auf Alexander den Grossen. 2-ter Theil. München. 1886. 401—427. ll. *K. W. Krüger.* Untersuchungen über das Leben des Thukydides. Berlin. 1832. *Hunfalvy Pál.* Thukydides. (Tanulmányok. Budapest. 1881. 175—213. ll.) *Bázel A.* Thukydides (Egyet. philol. közlöny. IV. évf. 1880. 569—585. és 682—702. ll.) *H. Wuttke.* De Thucydide scriptore belli Peloponnesiaci. Vratislaviæ. 1839. *Hiecke.* Ueber den Hochverrath des Geschichtschreibers Thukydides. Berlin. 1869. *Wallich.* Thukydides und Kleon. Flensburg. 1866. *Th. Hoffmann.* De Thucydide Melesiae filio Atheniensi. Hamburg. 1867. *Fr. Zimmermann.* Quæstiones de tempore, quo historiarum libri a Thucydide compositi, quoque editi sint. Halis Saxoniæ. 1875. *G. Meyer.* Quibus temporibus Thucydides historiæ suæ partes scripserit. Nordhausen. 1880. *P. Leske.* Ueber die verschiedene Abfassungszeit der Theile der Thukydideischen Geschichte des Peloponnesischen Krieges. Liegnitz. 1875. *E. Pannicke.* De austera Thu-

cydidis compositione. Berolini. 1867. *Zeitschel*. De Thukydidis inventione cum usu oratorum congruente. Nordhausen. 1884. *Bá-szel A.* Thukydidés beszédei. Budapest. 1881. *L. Auffenberg*. De orationum operi Thucydideo insertarum origine, vi historica, compositione. Crefeld. 1879. *O. Hüppe*. De orationibus operi Thucydidis insertis. Gr.-Strehlitz. 1874. *O. Drefke*. De orationibus, quæ in priore parte historiæ Thucydideæ insunt et directis et indirectis. Berolini. 1877. *G. Schneege*. De relatione historica, quæ intercedat inter Thucydidem et Herodotum. Vratislaviæ. 1884. *G. Glogau*. Die Entdeckungen des Thukydidés über die älteste Geschichte Griechenlands. Neumark. 1876. *A. Wigand*. Ueber das religiöse Element in der geschichtlichen Darstellung des Thukydidés. Berlin. 1829. — Zur Würdigung des Thukydidés vom ethischen Standpunkte aus. — *Ed. Voss*. De Τούτου Thucydidea. Düsseldorf 1879. *D. Kirchoff*. Thucydides Græcorum ingeniosus rerum gestarum scriptor atque inter omnes, qui similes exstiterunt, antiquitatis historicos princeps. Briloniæ. 1860.

Végül szigorú, de kedves kötelességemnek ismerem hálás köszönetemet nyilvánítani a M. Tud. Akadémia classica-philologiai bizottságának s előadójának, Ponori Thewrewk Emil úrnak azért a szíves s hathatós támogatásukért, a melyben ez irodalmi vállalat lehető legteljesebb sikere érdekében részeltettek, továbbá Csengeri János úrnak, a kit a tek. philologiai bizottság munkám revíziójával megbízott, azon buzgóságért, a melylyel az átnézés és utolsó simítás sok alkalmatlansággal járó munkáját végrehajtotta.

A fordító.

BEVEZETÉS.

Midőn az olvasó oly írónak a művét veszi a kezébe, mint Thukydides, «a kinek műve első lapja a tulajdonképeni történelem kezdete,» könnyen megragadhatja az a leküzdhetetlen vágy, hogy írója élete történetének mennél részletesebb s mennél megbízhatóbb adatok alapján írt rajzával ismerkedhessék meg. Ez, meg kell vallani, Thukydides olvasójánál egészen természetes. Mi lehetne érdekesebb s tanulságosabb egy okulást kereső szellemre nézve, mint megismerkedni egy oly életfolyamattal, egy oly fejlődési processussal, a melynek eredménye egy új pálya megnyitása, egy új tudomány-ág megalapítása lett? Mi vethetne jobban fényt, mi deríthetne különben sajnosan nélkülözött világosságot úgy az egész műre, mint annak egyes, apróbb-nagyobb részleteire, mint azoknak a hatásoknak, azoknak a viszonytagságoknak mennél körülményesebb ismerete, a melyeknek ama nagy hatású szellem az emberi sors közösségénél fogva alá volt vetve?

Sajnos, ez az oly természetes vágy írónkkal szemben nem elégíthető ki teljesen. Az ő egész élete folyamának minden, még a legapróbb részletre is kiterjeszkedő, a fejlődés processusát előttüntető rajza helyett részben nagyon töredékes, részben pedig többé-kevésbé ingatag alapokon nyugvó adatokkal kell megelégednünk. Élete körülményeinek nemcsak apróbb, kevésbbé fontos, de sőt számos igen jelentékeny mozzanataira nézve is homályban vagyunk.

E sajnos körülményt az idézte elő főképen, hogy a régiek általában nem igen buzgólkodtak abban, hogy íróik élete történetét szorosán figyelemmel kísérjék és az utókor számára megörökítsék. Az érdeklődés e hiánya miatt aztán oly adatok, a melyek alapján egy részletes s az írói egyéniség fejlődését visszatükröző életrajz lehetővé

válnék, végkép eltűntek az irodalom-történet írója elől. S különben is van a történetíróknak egy közös sorsa, a melyet egy későbbi történetíró, a római Sallustius a következő szavaiban érint: *hautquaquam par gloria sequitur scriptorem et actorem rerum*, az az: épen nem egyenlő dicsőségben részesül a történet megírója és végrehajtója. Ugyanis ez utóbbi életének minden egyes mozzanata a kortársak szeme előtt folyik le, s mivel az élet a történelem egy szakaszával elválhatatlanul egybe van olvadva, a kortársak és az utókor egyaránt érdeklődnek iránta. Ellenben a történetíró élete csöndes félrevonultságban, a felületesen pillantó tömeg szemeiben unalmas egyhangúságban telik el; ő inkább is az utókor számára él, hat, működik, az utókor oktatója, tanítója. Ennélfogva ennek az élete iránt a kellő érdeklődés csak akkor gerjed fel, midőn az adatok legnagyobb része már nyomtalanul elveszett.

Maradt ugyan reánk az ókorból Thukydidesnek két életrajza. Az egyik egy, Marcellinus rhetornak tulajdonított hosszabb munka. Ez azonban oly három, egymástól tisztán megkülönböztethető kisebb műből áll, a melyeknek több adata ellenmondásban áll egymással. Ez pedig oly körülmény, a mely igen erős kétséget támaszthat az egész munka értéke s megbízhatósága felől. A másik egy rövidebb munka. Ennek az életrajzi adatai azonban annyira bizonytalanok, hogy közel áll az a gyanú, hogy az író élete egyes mozzanatait egy másik Thukydidesnek, a Melesias fiának¹ élete eseményeivel zavarta össze. Íróját, a kinek a neve korunkra nem maradt fenn, méltán nevezi a Thukydides élete történetének egyik éles elméjű kutatója «a legmegbízhatatlanabbnak az író megbízhatatlan életírói között».

Van ezeken kívül még egy Thukydides életére vonatkozó rövid, száraz adat Suidasnál, a ki a mi időszámításunk szerint a XI. században mind nyelvtani, mind történettudományi tekintetben fontos s érdekes «Szótárt» írt.

A mi teljesen megbízható adatot a Thukydides élete körülményeiről bírnak, azt csupán az ő saját művéből meríthették. Neve-

¹ Ez Alopeke attikai demosból (községből) származott: atyja némelyek szerint nem Melesias, hanem Milesias volt. Róla még magában a műben, az I. k. 117. f. 2. §-ában s az idevonatkozó jegyzetben lesz szó.

zetesen említ némely dolgokat magáról ott, a hol az események menete az ő szereplésének a megemléztetését elkerülhetetlenül követeli, de más helyeken is, a végből, hogy az olvasó némely, általa elbeszélte dolgokra, vagy az egész műre nézve az ő szavahihetősége, megbízhatósága tekintetében meg legyen nyugtatva. Ezek az adatok a következők:

Thukydides, Oloros fia, athéni polgár, a peloponnesosi háború kitörésekor nyomban hozzáfogott, hogy e had történetét megírja. Ő e háborút átélte java erejében levő és az események felfogására s átértésére alkalmas életkorban. Athénben átélte a nagy pestist és nem csak másokat látott benne szenvedni, hanem maga is átszenvedte. A háború nyolczadik évében vezéri tisztet viselt s e tisztben egyik vezértársával, Euklessel együtt a thrák partvidékre nyert kiküldetést, a hol éppen ekkor Brasidas, spartai vezér ügyes és sikeres működése az athéni uralomra veszedelmessé kezdett válni. Midőn Brasidas az athéniekre nézve a thrák partvidéki uralmuk fentartása tekintetében oly fontos gyarmatvárost, Amphipolist hirtelen meglepte, itt éppen Eukles volt jelen, Thukydides ellenben hét hajóra menő hajórajjal Thasos szigeténél állt. Eukles a szorongatott Amphipolisból a lakosságnak Athénhez szító pártjával egyetértésben Thukydideshez küldött azzal a felszólítással, hogy nyujtson segítséget. Thukydides nyomban a legnagyobb sietséggel ment összes, rendelkezése alatt álló hajóival a város oltalmára; azonban megkésétt, mivel Brasidas attól tartván, hogy Thukydides, a ki a thrák partvidéken gazdag aranybányákat műveltetett, ennél fogva ott nagy befolyással bírt, ha idejében érkezhetik, az ő tervei megvalósítása elé elháríthatatlan akadályt gördít, az amphipolisiakat igen enyhe feltételek alatt nagy hirtelenséggel rábírta városuk feladására. Azonban Thukydides, bár a főhelyet megmentenie nem sikerült, a kikötővárost, Eiont nagy gyorsasággal védelmi állapotba helyezte s Brasidasnak szárazon és vizen ellene intézett támadása daczára megtartotta. E vezéri tiszt viselése után Thukydides húsz évig számkivetésben élt, a mely alatt különösen a peloponnesosi szövetség államaiban tartózkodott.

Ennyi az, a mit műve különböző helyein saját magáról elejtett nyilatkozatai alapján, mint teljesen megbízható adatot felhozhatunk.

Ezek azonban, mint látjuk, azon kérdésekre nézve, hogy mikor született, minő családi viszonyai, összeköttetései voltak, kik hatottak fejlődésére, munkáját mikor írta, mikor halt meg, teljesen bizonytalanságban hagynak bennünket. Hogy ezekre nézve a valóságot megközelítő bizonyossággal felelhessünk, kénytelenek vagyunk a legnagyobb részben nem eléggé szilárd alapokon nyugvó adatokkal beérni, vagy a legkedvezőbb esetben az író nyilatkozataiból vont következtetések után indulni.

Az ide vonatkozó adatok a fentebbi kérdésekre vonatkozólag a következőkben foglalhatók egybe.

Thukydides Halimus attikai demosban (községben) született. Ez a demos a Leontis törzse² volt s a tengerparton Phaleron és Kolias demosok között feküdt Athentől harminczöt stádiumnyi ($\frac{7}{8}$ geogr. mérföldnyi) távolságban. E helynek a neve ma Misia. A Thukydides anyja Hegesipyle volt s ugyanahhoz a nemzetséghez tartozott, a melyből való volt az atyja, tudillik az idősb Oloros, thrák fejedelem nemzetségéhez. Hogy azonban ennek, valamint a Thukydides atyjának, az ifjabb Olorosnak ama thrák fejedelemtől való leszármazása mely fokozatokon történt meg, arra nézve semmi határozott és biztos adatunk nincs. Itt két dolog állapítható meg meglehetősen biztossággal. Amaz idősb Olorosnak egy leánya az idősb Miltiadeshez ment nőül, bizonyosan akkor, midőn ez a thrákiai Chersonesos felett uralkodott s ez összeköttetés révén juthatott Thukydides anyai ágon közeli rokonságba a Miltiades családjával, mert ez a viszony közte s e család közt mindenestre megvolt. Ugyanis az ő hamvai a Kimon családi sírboltjában voltak elhelyezve. Továbbá az ifjabb Olorosnak, a Thukydides atyjának már teljes athéni polgárjoga volt s bizonyosan thrák fejedelmi házból való származása folytán rendelkezett a thrák partvidéken mind ő, mind a fia ama dús javakkal, a melyek a műben is említve vannak.

² Az athéni polgárság ebben az időben tíz törzsre (phylére) oszlott, a melyek egy-egy hősnek, mint törzs-alapítónak a nevére voltak elnevezve. Nevök a következő volt: Erechtheis, Kekropis, Aigeis, Pandionis, Akamantis, Antiochis, Leontis, Oineis, Hippothoontis és Aiantis. Később, Kr. e. 307-ben még két törzs csatoltatott hozzá. u. m. Demetrias és Antigonidas.

A Marcellinus-féle életrajz (29. §.) Hermippos nyomán, tovább az I. k. 20. f. 2. §-hoz írt scholion említi, hogy Thukydides a Peisistratos családjával rokonságban állt. Ez adatok az által nyelnek nyomatékot, hogy Thukydides, a mi oly szófukar s az események folyamát episodokkal megszakítani nem szerető írónál magában is annyira feltűnő, ama balvélekedés meczáfolására, mely a Peisistratos utódainak a Harmodios és Aristogeiton-féle összeesküvésből eredő szerencsétlensége felől volt Athenben elterjedve két ízben is (I. k. 20. f. 2. §. és VI. k. 54—59. f.) kitér, sőt a utolsó helyen (az 55. f. 1. §.-ban), midőn azt igyekszik igazolni, hogy a Peisistratos fiai között Hippias volt a legöregebb, s atyj után ez jutott az uralomra is, ezt a feltűnő nyilatkozatot teszi: «ezt én pontosabb adatok alapján bizonyíthatom, mint a minőkke e tárgyban mások rendelkezhetnek.» Különösen ez az idézet az, mely a fent említett két író egyhangú állítását nagyon hathatósan támogatja s arra utal bennünket, hogy a Thukydides családja és Peisistratos utódai közt nagyon közeli, rokoni összeköttetést föltételezzünk s azt a nézetet formáljuk, hogy mivel annál a háznál, amelyhez az író tartozott, megvolt az élénk érdeklődés ama zsarnok-család iránt, de egyszersmind a mód is arra nézve, hogy annál viszontagságairól a távolabb állóknál pontosabb adatokra tegyenek szert: csak így történhetett meg az, hogy művében két ízbeli kitéréssel az athénieknél a zsarnokaik felől elterjedt hibás vélekedés czáfolatába bocsátkozzék.

A Thukydides születése évére nézve két egymástól nagyon eltérő adatunk van az ókorból. Az egyik a Marcellinus-féle életrajzban (54. §.) van, s így hangzik: «Mondják, hogy életét ötven évvel meghaladt korban végezte be, a nélkül, hogy munkába vett történelmi művét befejezhette volna». Ez adat szerint Thukydides, a mint halála idejének alább közlött kiszámításából következik, Kr. e. 456 körül születhetett, s annak a háborúnak kitörésekor, a melynek a megírására akkor nyomban vállalkozott, csak körülbelől 25 éves ifjú lehetett volna.

A másik adat Aulus Gelliusnál (Noct. Att. XV., 23.) található. Ebből a szorosan ide tartozó részlet a következő: «Hellanicus a peloponnesusi háború kezdetén hatvanöt, Herodotus ötvenhárom,

Thucydides negyven éves volt. Ez meg van írva a Pamphila³ tizenegyedik könyvében». Ez utóbbi adat szerint Thukydides Kr. e. a 471-ik évben született s a háború kitörésekor már teljesen megállapodott korban volt.

Fontos okok szólnak a mellett, hogy határozottan ez utóbbi adatot fogadjuk el. Ez okok a következők:

Az ókorban az írói foglalatosság, bizonyosan az irodalom javára, az élet jóval későbbi időszakában kezdődött általában, mint ma. S ha még ezen felül figyelembe vesszük azt, hogy az író mindjárt műve legelején (I. k. 1. f. 1. §.) azt a nyilatkozatot teszi, hogy «munkához fogott nyomban a had kitörésekor»; továbbá azt, a mit magáról alább (V. k. 26. f. 5. §.) mond, hogy «én e háborút egészen átéltem s a mi *koromat illeti*, oly helyzetben voltam, hogy az eseményeket jól megfigyelhessem», s azt is meggondoljuk, hogy mindjárt a háború kitörésekor képes volt nagyon találó ítéletet formálni (I. k. 1. f. 1. §.) e háború nagysága és jelentősége felől: az ő írói működésének a kezdetét nem tehetjük a 25 éves korra, — nem, még akkor sem, ha az ő írói működése a háború folyamával egyidejűleg talán csak az adatok gyűjtésére, megrostálására, az igazaknak a nem igazaktól, a bizonyosaknak a valószínűektől való pontos elkülönítésére szorítkozott volna is. Mert bármily fontos és nagy jelentőségű működésnek tekintjük is az adatoknak művészi formába való öntését, el kell ismernünk, hogy a történetírói működés tulajképeni sarkpontja az adatok gyűjtésében, megválogatásában rejlik. S alig van irodalmi működés, a mely hosszabb, komolyabb, alaposabb előkészületet, gondosabb tapasztalatszerzést, több ember- és világismeretet feltételezne, mint a történetíróé. Hát ha még ez oly történetíró, a ki egészen új pályát nyit, s a kinek egész működése a szív legtitkosabb redőinek, a lélek legmélyebb rejtekeinek ismeretén alapul!

Van azonban egy másik ok is, a mely bennünket még talán

³ Pamphila hellen író nő volt. Epidaurosban született s Aigyptosban élt a Nero korában. Egy harminczhárom könyvre terjedő nagy munkát írt, a melyben történelmi jegyzetek voltak minden rend és összefüggés nélkül, úgy, a mint az egyes történelmi adatokat a véletlen az író keze ügyébe hozta.

sürgősebben kényszerít az utóbbi adat elfogadására. Fentebb épen az író saját nyilatkozata alapján említettük, hogy ő a háború nyolczadik évében vezéri tisztet viselt, a melyben való szerencsétlen szereplése folytán érte a húsz éves számkivetés. Ha már az író életkorára nézve az előbbi adatot fogadjuk el s azt mondjuk, hogy csak Kr. e. 456 körül születhetett s ennél fogva a háború kitörésekor csak 25 éves lehetett: akkor a vezéri tiszt viselése alatt csak mintegy 33 éves volt. Ez pedig lehetetlenség. Ugyanis

Athénben népgyűlésben szónokolni, tehát a nyilvános pályán szerepléshez kezdeni 30 éven alúli polgárnak nem volt szabad. S ezen felül itt, mint általában minden demokratikus államban, a legmagasabb s legfontosabb hivatalok elnyerése rendesen csak a nyilvános pályán való hosszú, sikeres szereplés, alsóbb fokú, csekélyebb fontosságú hivatalokban való kipróbáltatás után volt lehetséges. Különösen kellett állani ennek az eljárás módnak olyanokkal szemben, a kik vezéri tiszt viselésére választattak meg, s épen különösen a peloponnesosi háború idején, a midőn az ily férfiak kezébe az államnak folyvást a legéletbevágóbb érdekei voltak letéve.

S vannak is nevezetes példák az író művében arra nézve, hogy a 30—35. éves kort nagyon fiatalnak tekintették Athénben, s hogy csak az idősebb korral járó higgadt gondolkozás és gazdag tapasztalat szolgált ajánlatul a magas állami hivatalok viselőinél. Midőn Alkibiades a nyilvános pályán föllép s ennek első szerepléséről említést tesz az író, ezt a következő megjegyzés kíséretében teszi: «Ezt még ekkor más államban koránál fogva *fiatalnak* tekintették volna; itt azonban őseinek nagy nevével fogva már ekkor is nagy népszerűség környezte». (V. k. 43. f. 2. §.) S mindamellett ennek ekkor, a mint a Nikias-féle béke megkötésekor a nyilvános életben tért akart foglalni, mennyi keserű mellőztetést kellett szenvednie, épen fiatal kora miatt. Pedig már 30 éves volt. Sőt később, midőn a sicíliai hadi vállalat élére Nikias mellé vezértársul megválasztották, az az ezen vállalat felett kitört vitában őt «ifjoneznak» nevezi s vele jóformán mint gyermekkel bánik (VI. k. 12. f. 2. §.), ámbár ekkor Alkibiades már 35 éves volt. Ha már egy Alkibiades a lehető legkedvezőbb viszonyok között, a legnagyobb erőfeszítés után, oly tehetségekkel, a melyek a nyilvános pályán

való szereplésben a tömeg megnyerésére s a felette való uralkodásra a legfőbb mértékben képessé tették, oly időben, midőn a féktelen demagogia a polgárságot már meglehetősen megrontotta s a hosszas tapasztalat szülte józan hagyománytól eltérítette, csak 35 éves korában érte el a vezéri polczot, s ekkor is értésére adták, hogy ama fontos álláshoz képest, melyet elfoglalnia sikerült, még csak gyermek, teljesen valószínűtlen az, hogy egy oly férfi, a kinek hajlamai, gondolkozása módja a tömegétől eltérő utat mutattak ki, s a ki, bár mindenesetre lerótta ugyan a nyilvános pályán is polgári kötelességeit, de a polgárság szeme elől nagyon félre vonult életet folytatott, oly korban, midőn a periklesi kor szigorúbb elvei még hatottak: teljesen valószínűtlen, mondom, hogy egy ily férfi 48 éves koron alúl elnyerhette volna az oly fontos vezéri tisztet s nála 33 éves korra gondolni e részben egyenesen képtelenség.

Ha már az elmondottak alapján azt fogadjuk el, hogy az író a háború kitörésekor 40 éves volt, ennek befejezésekor a 67-ik évét töltötte be. Csak így történhetett meg az, hogy az író adatainak feldolgozásába, művészi alakba való öntésébe hajlott korban, a nemesebb szellemeknél e hajlott korrall együtt járó nagy előnyök felhasználásával foghasson. S e mellett maga a mű világosan szól, mert ez, beható tekintettel vizsgálva, gazdag tapasztalatok által megérlelt, hosszú élet után meghiggadt, megtisztult mély szellemnek nemes gyümölcse.

Hogy kik voltak tanítói, kik hatottak szelleme fejlődésére, arra nézve semmi határozott adataink nincsenek. Feltehető, hogy Protagoras sophistának hallgatója volt. Valószínű, hogy egy másik sophistától, Prodikostól tanult fogalmakat meghatározni s rokon jelentésű kifejezéseket egymástól élesen megkülönböztetni. Arra, hogy a híres leontioni Gorgiasnak is tanítványává legyen, már ennek fellépésekor nagyon idős volt, de előadásait azért mindenesetre hallgathatta s iratait tanulmányozhatta. A régiek szerették hinni még azt is, hogy a rhamnosi Antiphon is tanítója lett volna; ez azonban oly adat, a mely a próbát ki nem állja s csupán arra a néhány meleg hangon írt sorra támaszkodik, a melyeket az író művében egy helyen (VIII. k. 68. f. 1. §.) ez államférfi emlékének szen-

tel.⁴ Végül az író vallásos dolgokban való szabadelvűsége a régieket arra vezette rá, hogy feltételezzék azt, hogy Anaxagorasnak tanítványa volt, a ki a 70-ik olympias vagyis Kr. e. 500 körül Klazomenaiban született s Kr. e. 470. és 450. közt hirdette Athénben bölcsészeti eszméit, s innen istentagadással vádoltatván száműzetett.

Meg kell vallani, hogy ez utóbbi föltevésnek van bizonyos alapja. S ez alap nem épen ott rejlik, hogy az író szelleme a néphit nyúga alól teljesen fel van szabadítva, mert hisz ezt köszönhetette a sophisták irataival való foglalkozásának is. Az alap inkább abban rejlik, hogy Anaxagoras egyik leghatározottabb képviselője annak a Thukydides korában mutatkozó új szellemi áramlatnak, a mely akkor Athénben minden nemesebb szellemet ellenállhatatlanul sodrába kapott, s van a két szellem között némi szorosabb kapcsolat is, a mely első pillanatra szemünkbe tűnik, ha működésüket egymással egybevetjük.

A hellen műveltség összhangzatos fejlődését mi sem mutatja tisztábban, kézzelfoghatóbban, mint az, hogy a művelődés összes téerein való haladás szoros kapcsolatban áll a bölcsészeti fejlődésével; a bölcsészeti átveti a többi téerekre megvilágosító, ápoló, fejlesztő sugarait, s a többieken mutatkozó haladás fényesen igazolja sikereit, de egyszersmind további fejlődésében is hathatósan támogatja. Ha már az e korszakbeli bölcsekedés és a szellemi élet többi körei s közelebbről a történetírás terén való munkálkodás közötti viszonyt tekintjük, bármily alkalmatlan is a később mondandók anticipálása, elmondhatjuk röviden, hogy az Anaxagoras bölcsészetiével ébredt fel a helleneknek tulajdonképeni tudományos érzéke s azt az «ész», (νοῦς-t), a melyet Anaxagoras a physikai világrend élére állít, Thukydides vitte be a történelem erkölcsi világrendjébe. Ez az erős kapcsolat pedig arra utal bennünket, hogy Thukydidesnek Anaxagorassal való szoros, ne mondjam tanítványi viszonyát feltételezzük, mert az utóbbi eszméinek ez átdolgozása ily viszony nélkül alig lehetséges.

Hogy az a húsz éves számkivetés, a melyről az író maga is említést tesz, miért érte, erre nézve mind a Marcellinus-féle, (38. §.) mind a Névtelen életrajza (8. §.) egyhangúlag úgy nyilatkoznak, hogy ezt

⁴ L. ez államférfiről K. Sittl, *Gesch. d. griech. Literatur bis auf Alex. d. Grossen.* 2-ter Theil. München 1886. 62—72. ll.

büntetésül szenvedte azért a felségárulásért, a melyet Amphipolisnál való vezérkedése alkalmával követett volna el. Az utóbbi egész határozottsággal mondja az említett helyen, hogy «felség-árulás vádja érte késedelmeskedés és hanyagság miatt.» Hogy Thukydides a vezéri tisztében tanúsított minden kifogástalan magaviselete mellett is ily vád s ezen büntetés érte, az Athén ekkori viszonyai közt nagyon könnyen megtörténhetett. Nagy szerencsétlensége az ókori demokrátiáknak, hogy igen hamar s nagyon könnyen ochlokratiákká fajúlhatnak el. E tekintetben igen sok, talán minden attól függ, hogy kik s minő jellemű egyéniségek azok, a kik a különböző időkben a népet vezetik.⁵ Igy ekkor Athénben is a Perikles demokrátiája a Kleon és társai indulatos és erőszakos ochlokratiájává fajult. A tömegnek pedig nagy szenvedések közt és nagy csapások után áldozat kell, a kinek a fejére háríthassa a felelősséget a történetekért. Különösen áll ez a hadi téren, a mint az ókor egy másik nagy történetírója, Tacitus mondja: *iniquissima hæc bellorum condicio est: prospera omnes sibi vindicant, adversa uni imputantur*, azaz: A hadakozásnak legháládatlanabb oldala az, hogy a sikert mindenki magának tulajdonítja, a szerencsétlenségért egy emberre tolják a felelősséget. Tehát ez Athén ekkori állapotában igen könnyen megtörténhetett. De mégis egy fontos körülmény gátol bennünket abban, hogy az életíróktól nyújtott értesítést a számkivetésre nézve minden további gondolkozás nélkül elfogadjuk. A törvény a felségárulásra már ekkor, mint később is, halálos büntetést szabott. Ennélfogva természetesebbnek találhatnók, hogy Thukydides az ismert viszonyok közt nem merte magát alávetni a nép ítéletének, hanem miután Amphipolis megmentésére irányuló kísérlete nem sikerült, önkéntes számkivetésbe ment, ép úgy mint korábban, azelőtt épen két évvel, K. e. 426-ban Demosthenes vezér szintén nem mert haza menni az Aitoliában, Aigitionnál szenvedett veresége után. (III. k. 98. f. 5. §.) Ez ellen azonban az a tény szól, hogy Thukydides a Kr. e. 404-ben létre jött békeegyezség alapján, tehát húsz év múlva, juthatott vissza hazájába. Olyannak már, a ki önként ment számkivetésbe, semmi szüksége sem lett volna arra,

⁵ V. ö. ezzel azt, a mit az író a II. k. 65. f. 8—10. §-ban Periklesről s utódairól mond.

hogy megvárja a békekötést. Az ilyen, valamint maga választotta a számkivetést, úgy magától is visszatérhetett volna, s ezt megtehetette volna hamarabb is, a nép haragjának lecsillapulása után, ép úgy, mint Demosthenes is megtette, az aigitioni csorba kiköszörülése után, Kr. e. a 426-ik évről a 425-ik évre menő téli időszakban. A legvalóbszínű eset gyanánt marad az, hogy az athéni nép, bár ekkor már az elfajulás útján volt, de még nem romlott meg végkép s volt még benne annyi igazság-érzet, hogy a felség-árulás elleni törvényt ne alkalmazza egész szigorúságban oly vezérével szemben, a kinek ártatlansága tényleg minden kétségen felül állt s a kívül szemben az Amphipolis elvesztése miatt támadt legnagyobb felindulás pillanataiban is szembeszökő enyhítő körülmény gyanánt forgott fenn az, hogy bár Amphipolist megmentenie nem sikerült, de ennek kikötővárosát, Eiont, a Brasidas hirteleni támadása ellen megvédelmezte.

Hogy az író hosszas számkivetése idejét hol töltötte el, erre nézve teljes bizonyossággal általában csak annyit mondhatunk, hogy *különösen* a peloponnesosi szövetség államaiban. (V. k. 26. f. 5. §.) Ennél többet biztosan megállapítunk e kérdésben nem lehet. Mivel Archelaos, makedoniai királyról művében (III. k. 100. f. 1. 2. §.) barátságosan emlékezik meg, némelyek ennek az udvarába helyezték. Határozott állítást e tekintetben nem kockáztathatunk; az azonban bizonyos valószínűsége tarthat számot, hogy Thukydides, mivel a saját maga vallomása szerint a háború alatt, mindjárt annak a kezdetétől fogva, történeti művével foglalatoskodott, bejárta azokat a helyeket mind, a melyeken az általa megírt háború történetének főbb eseményei lefolytak. Oly lelkiismeretes és gondos íróval szemben ez a gondolat majdnem ellenállhatatlanul tolul a figyelmes olvasó elé. Különösen a siciliai események megkapó közvetlenséggel írt rajzában oly részletes helyismeretet tanúsít, hogy ezt az akkori földrajzi tudomány tökéletlen segédeszközei mellett csak közvetlen szemlélet útján lehetett megszereznie. Meg kellett tehát fordulnia Siciliában is.

Hogy Thukydides mikor írta e történeti művét, vagyis hogy mikor fogott ennek abba a művészi formába való öntéséhez, a melyben ma is bírjuk, ennek a tárgyalását megelőzőleg két körülményt kell megemlítenünk, a melyek figyelembe vétele ezen, talán soha eléggé nem tisztázható kérdésben nagy mértékben könnyíti a tájékozódást.

Először is ez a mű nem teljes, nem befejezett mű, azaz nem olyan, a mily kerek, bevégzett egésznek írója óhajtotta, akarta volna. Másodszor pedig az is, a mi belőle létre jöhetett, hosszás, nehéz, fárasztó munkálkodás, többszöri utólagos javítás, simítás eredménye. Ezek fontolóra vétele mellett már elismerhetjük ugyan azt, hogy a mű elejének az összeállításába belefogott az író még a háború folyama alatt, s ezt következtethetnünk lehet a mű első (IV. k. 48. f.-ig terjedő) részében a simító kéz munkájával daczoló apróbb hiányokból: de a munka további folyama alatt, ezzel egyidejűleg eszközölt utólagos javítgatásokat, apróbb nagyobb betoldásokat tekintve elmondhatjuk, hogy az egész mű, elejétől végeig egyaránt végleges, azaz oly alakját, a minőt neki írója általában adhatott, a háború befejezése után nyerte meg. Hogy ez nem történhetett másképen, azt művének számos helye félremagyarázhatatlanul bizonyítja. Ilyen például a bevezetés (I. k. 1—23. f.) a melyben az író azt a tételt igyekszik bebizonyítani, hogy az a háború, a melynek történetét meg akarja írni, a legjelentékenyebb esemény a hellen nép egész addigi történetében. E tétel vitatásakor az írónak a háború összes eseményeit ismerni kellett. Ilyen továbbá a II. k. 65. f. 5—13. §, a hol az író az egész háború lefolyásán végig tekint, Perikles halálától egészen addig, míg az ifjabb Kyrosnak a peloponnesosiakhoz való csatlakozása ez utóbbiaknak az athéniek felett döntő súlyt adott s ezeket meglepő ellenálló képességük daczára, a saját maguk közt folytatott viszálykodásoktól is segítette, végtére megtörte. Továbbá a II. k. 100. f. 1. 2. §-ban Sitalkesnek Makedonia elleni hadjáratáról szólván, elmondja, hogy a makedonok, nem lévén képesek oly hatalmas hadsereggel, mint a mely feléjük nyomult, nyílt téren mérkőzésre menni, az erősitett helyek oltalma alá, s az országukban található városok falai mögé huzódtak. S ezután így folytatja: «Ily helyek akkor nem oly nagy számban voltak. Azokat, a melyek most ott vannak, később a Perdikkas fia, Archelaos építtette, trónra lépte után, s hozzájuk egyenes utakat vágatott; de tett még egyéb czélszerű intézkedéseket is, kiváltképen az ország harczai képességének kifejtése körül, lovasság, gyalogság szervezése és a had egyéb eszközei tekintetében, úgy, hogy ő többet tett ez irányban, mint az előtte uralkodó nyolcz király együttvéve.» Mivel az itt említett intézkedések oly nagy terjedelműek voltak s annyi időbe kerültek

bizonyosan, hogy az Archelaos király hozzájuk képest majdnem rövidnek mondható uralkodásából minden pillanatot felemésztettek; mivel továbbá az író az őt jellemző körütekintő eljárásnál fogva határozott ítéletet csak oly történeti személyiségekre nézve kockáztat, a kik a cselekvés teréről már leléptek, a kik az életből már távoztak: ez a hely oly alakban, a melyben ma e művet bírjuk, csak Kr. e. 399 után jöhetett létre, mivel tudjuk, hogy Archelaos Kr. e. a 413—399. években uralkodott.

Végül Thukydides volt az, a ki elfogadtatta s általánosan uralkodóvá tette azt a nézetet, hogy a ma úgynevezett «archidamosi háború», a melyet ő «első tíz éves háborúnak» nevez, továbbá az ezután következő nyugtalanságok a sicíliai háborúval s az erre kitört dekeliái háború együtt egy nagy, 27. évig tartó háborúba olvadnak össze. Az a fontos hely, a hol e pontot tisztázza s a történelem számára végérvényesen megállapítja, az V. k. 25. és 26. fejezete. S itt elmondja, hogy megírta e háború történetét egészen addig az időpontig, «a midőn a lakedaimoniak és szövetségeseik az athéni uralomnak véget vetettek s a Peiraieusnak és hosszú falaknak uraivá tették magukat. A háború ezen időig összesen *huszonhét éven át tartott*». Ezekkel szemben az, hogy e helyen, valamint műve alábbi helyein az író a háború eddig lefolyt szakaszát «első tíz éves háborúnak» nevezgeti, az olvasót ép oly kevéssé hozhatja zavarba, mint az, hogy ugyan-ezen a helyen mantineiai és epidauroszi háborút emleget, a melyek pedig, mint tudjuk, szintén a nagy, 27 éves háború részletei voltak. Csak az okoz e tekintetben zavart némely magyarázóknál, hogy Thukydides mind az egész 27 éves háborúra, mind annak egyes szakaszaira vonatkozólag e szót használja: «háború». S ennek oka az, hogy Thukydides, úgy szólván, inkább a gondolatok, mint a szavak embere volt, s ott, a hol teljesen tisztában lehet a fogalom a gondolkodó olvasó előtt, annak közelebbi, körülményesebb megjelölésével nem törődik.

Az itt idézett részlet különösen nemcsak a mellett bizonyít, hogy az író a háború befejezése után foglalta művét oly alakba, a melyben most bírjuk, hanem egyszersmind a mellett is, hogy az egész huszonhét éves háború történetét meg akarta írni. E szándékát azonban nem teljesítette, mivel a mű a huszonegyedik év tör-

ténetének az előadása közben, kevéssel a Kynos semai ütközet után hirtelen, váratlanul megszakad. Ha a megszakítás az író saját elhatározásából történt volna, bizonyosan folytatta volna az események elbeszélését, ha tovább nem, legalább a nem sokkal később történt kyzikosi ütközetig, a mely által az események bizonyos nyugvó ponthoz érnek. S e helyett azt látjuk, hogy egy másodrendű eseménynek, a Tissaphernes Hellespontosba való utazásának az elbeszélése szakad mintegy ketté. E körülmény elfogadhatóvá teszi azt, hogy az író hirtelen halállal halt meg, talán gyilkos kéz vettét véget életének, a mint hogy ez a hit a hagyományban erősen is tartja magát.

Hogy *mikor* és *hol* érte cz a sors Thukydidest, arra nézve szintén nincsenek határozott adataink. Elhalálozásának az ideje csak hozzávetőleges számítás útján állapítható meg a következőkből. Egy helyen (III. k. 116. f.) a háború hatodik évének az eseményei között említi, hogy a siciliai Aetna kitört. S ekkor azt a megjegyzést teszi, hogy «mondják, hogy ez a kitörés az ötvenedik évre következett az előbbi után, s összesen három ily kitörés volt, mióta Siciliát hellenek lakják». Ez a kitörés, a melyet itt említ s a melynek az alkalmából az Aetnának ő általa hallomásból ismert kitöréseiről említést tesz, Kr. e. a 425-ik évben következett be. Annak az idejét is megállapítja, a mely ezt megelőzte, s ez valószínűleg épen az volt, a mely Kr. e. a 479-ik évben történt; csak hogy az író ennek az ideje meghatározásánál, mivel az évek számításában az ő korabeli naptár nagyon ingadozó volt, s mivel az idézett helyből az tűnik ki, a mint a nála oly jelentős «mondják» is mutatja, hogy az erre vonatkozó adatokat különben is másod kézből s nem valami nagyon megbízható forrásból merítette: az idő meghatározásánál kerek számban fejezi ki magát. Az ezeket megelőző kitörés idejét nagy régisége miatt nem határozza meg s csak annyit ad értésünkre, hogy e két kitörést megelőzőleg a Kr. e. VIII. század közepéig, azon időpontig visszamenőleg t. i., a mióta hellenek gyarmatosítani kezdték Siciliát, még egy kitörés volt. Tehát, a mint az idézett hely mutatja, Thukydides az Aetnának csak három kitörését ismeri, egyet, a mely Kr. e. 425-ben, egy másikat, a mely Kr. e. 479-ben, s egy harmadikat, egy korábbi időbelit, a mely a Kr. e.

VIII. század közepe óta következett be. Volt azonban az Aetnának nem sokára, a 95-ik olyimpiában, Kr. e. 396-ban egy újabb kitörése. Erről azonban az író már mit sem tud, bizonyosan azért, mert azt az évet már nem érte meg.

Thukydides, miután húsz évig tartó számkivetés után Kr. e. 404-nek a végén, vagy Kr. e. 403-nak az elején a békeegyezség alapján hazájába visszajutott, mint legalkalmasabb helyen itt, t. i. Athénben foglalkozott nagy munkája hátra levő részének művészi alakba való öntésével s a már összeállított első rész javíztatásával, simítgatásával; azonban, mint igen természetes, vagyoni viszonyai időről időre a thrák partvidékre szólították el s vagy itt vagy Athénben érte el a halál; mert van mindkettőre adatunk. Némelyek szerint ugyanis a thrák partvidéken, Skapte Hylében, mások szerint Athénben halt meg. Hamvait, a mint már fentebb is említettük, a Kimon családi sírboltjába temették. Életírói közlik síriratát is. Ez egy hexameteri sorból áll s nyelvünkre áttévè, következőleg hangzik:

«Itt pihen az Oloros fia, Thukydides, Halimusból.»

Két gyermekét említene. Az egyik fiú volt, Timotheos néven, a másik pedig leány s némelyek a mű nyolczadik könyve szerzőjének tartották.

Thukydides, a mint ezekből látjuk, születésénél fogva a hellen és barbar világ közé, élete sorsánál fogva pedig a küzdő felek közé volt helyezve. Az előbbi körülmény felülemelte a hellenes elfogultságon, az utóbbi pedig míg egy részt megmentette a részrehajlástól, más részt megkönnyítette számára azt, hogy az ellenfél részéről különben talán soha meg nem szerezhető adatok birtokába juthasson. Végül az, hogy gazdag, vagyonos volt, számára teljes szellemi függetlenséget biztosított, egyszersmind módot adott neki arra, hogy egyedül nagy munkájának élhessen, utazásokat tehessen s egy *nagy* mű létrehozása céljából *nagy* anyagi áldozatokat tehessen. Mindezek bizonyára nagyon kedvező körülmények egy történetíróra nézve. Azonban ezek magukban csak egy kitünő történeti mű létrejövetelét segítik elő. Pedig a kezünk közt levő mű több ennél. Thukydides ennek megalkotása által egyszersmind általában az emberi haladásnak is fontos szolgálatot teljesített, a történetírás terén egy nagy lépést tett s

korszakalkotó művet létesített. Úgy hiszem, azt kell itt mindenek előtt kimutatni, hogy miben áll e műnek korszakalkotó fontossága s csak ezután térhetünk át közelebbi jellemzésére.

Hogy a mű korszakot alkotó fontosságát kellőkép feltüntethessük, a Thukydidest megelőző állapotokra kell előbb némi futólagos pillantást vetnünk.

Az elődök tettei, viszontagságai, küzdelmei és szenvedése iránti való érdeklődés minden népnél igen korán nyilatkozik. Alapja ez érdeklődésnek egyrészt a kegyelet, a melylyel az életből elköltözött kedveseink emléke iránt viseltetünk, másrészt pedig az a hála, a melyet irányukban az általuk kivívott s ránk örökségül hagyott eredményekért, sikerekért, táplálunk. Csatlakozik e nemes érzelmekhez eleinte annak homályos sejtelme, később mindig erősödő s világosabbá váló öntudata, hogy amaz eredmények, sikerek csak úgy biztosíthatók, gyümölcsöztethetők s gyarapíthatók mennél teljesebben, ha amaz eljárásmódokat, ama küzdelmeket ismerjük, a melyek által azokhoz a sikerekhez juttattak bennünket a már előttünk elhaladt nemzedékek; s hogy az egyes mind az összessel, mind az összesnek minden egyes tagjával csak akkor működhetik a kellő összhangzatsággal, csak úgy találja bele magát a nagy életfolyamba, ha ennek addigi folyását is kellőleg ismeri. Azonban ez érzelmek helyes nyilatkozásának, e felfogás kellő érvényesülésének a művelődés kezdetleges korszakában nagy akadályai vannak. Az emberi természet sajátos gyöngesége az, hogy nagyon hajlandó a múltak csodálatára; továbbá az, hogy a mi a magáé, azt dicsekvőleg nagyítani szereti s ahhoz, a mit hall s örömet hallgat, midőn tovább adja, a maga részéről is óhajt valamit hozzáadni. Ezek következtében ama hibák s fogyatkozások, a melyek a múlt idők gyarlóságainak okozói voltak, elmosódnak előtte s csak az erényeket látja, csak a fény tűnik eléje s az árnyék eltűnik tekintete előtt, s e fényben az elmúlt idők alakjainak arányai, ellentétben a természeti világ tüneményeivel, a távolodással folyvást nagyobbodnak s lassanként mintegy emberfelettié magasúlnak. Ennek az alapja különben még az egyénnek abban a kisebbitésre kész hajlandóságában is rejlik, a melylyel az élet nagy versenyén körülötte nyüzsgő más egyének működését kíséri, s abban, hogy azoknak, a kik már nem élnek s az ő útjában már többé nem állanak, épen sokszor

a jelen korban élők rovására, érdemeik jóindulatú mérlegelésével, ne mondjam, nagyításával adózik. S ez érzelmeit átviszi az egyén a kortársak és elődök működéseinek összes eredményeire, általában a jelen és elmúlt korra. S ezek annál erősebben nyilatkoznak, minél alacsonyabb fokon áll a műveltség, tehát minél erősebb a képzelem s az indulatok uralma s minél kevésbbé vezérlik az egyént a belátás s a tiszta igazság után való őszinte törekvés. Épen ezek miatt is aztán a kezdetleges műveltségi fokon álló népeknél igen nagy a hajlandóság a tökéletesség eszményképének a múltban való keresésére.

Ez általános fejtegetések igazságát bizonyítja a hellenek történetírásának a sorsa is, még pedig annál szembetűnőbben, minél élénkebb szelleműek voltak s minél erősebb volt náluk a teremő képzelem. A mi náluk az elődök tetteiről és sorsáról az emlékezetben élt, azt ama szellem csakhamar kivetkőztette eredeti egyszerű alakjából s ekkép regévé alakította. Alig van náluk esemény a legrégibb kortól egészen Solon koráig, a mely ily átalakuláson ne ment volna át; sőt ez a regélő hajlamuk nem szűnt meg még akkor sem, midőn egyidejű történetírók koruk eseményeit fel kezdték jegyezgetni; mert a történeti igazságnak mesévé átalakítására való hajlandóság még ekkor is élt s tartott igen késő ideig, egészen a peloponnesosi háború koráig. A helleneknek erős költői hajlama a történetírótól nem egyszerűen a múlt eseményeinek a közlését kívánta, nem lelkiismeretes tanítást, hanem kedélyderítő élvezetet az eltűnt idők dicsóságán, az ősök nagy tettein s csodás sorsán, a távol földön véghezvitt csodatetteken s az előadásban kellemet s formai szépséget. Ekkép a helleneknél sok ideig helyettesítette a történelmet az epos, a történetíró az epos-író, a mondaköltő. Midőn utóbb az eposi költészetnek az ere kiapadt s az átszűrmozott monda-anyag száraz oktató elbeszéléssé fajult, a költői teremő erő pedig új műalakokat keresett, a mondaköltők felhagytak a szokásos mértékes alakokkal s helyette a prózát kezdték használni. A mondáknak ez a prózában való feljegyzése Kr. e. 600-ban vette kezdetét. Nem sokkal ezután kezdődött meg Ioniában a történeti események feljegyzése is, teljesen egyszerű modorban, minden különbségtétel nélkül valóság és költészet között, de egyszersmind önkényes változtatás nélkül is. Az elbeszélt dolgok hiteles-

ségére néze az egyetlen megnyugtató bizonyíték az volt, hogy forrásuk a szájhagyomány.

Azok az írók, a kik ily elbeszélések feljegyzésével foglalkoztak, tehetségük és tárgyalási modoruk különböző volta mellett megegyeztek abban, hogy írtak a nélkül, hogy a valónak a valótlantól, a történeti igazságnak a mythostól való megkülönböztetésére a kellő képességük vagy hajlandóságuk lett volna, hogy ismertek volna a mulattatáson, a szórakoztatáson kívül magasabb czélt, a mely oktatásban, okulás nyújtásában áll; s midőn ekkép összehalmozták a mythosi, történeti, földrajzi vagy ethnographiai adatokat, ezt a nélkül tették, hogy a politikai vagy erkölcsi élet részére gyümölcsöző szempontokat állítottak volna fel, vagy azokat egységes egészszé foglalták volna össze, vagy legalább csak rendezni igyekeztek volna. Ezek az írók Thukydides nyomán *logographosok* közös neve alá foglalhatók egybe.

Az első, a ki által a történetírás határozottan helyes irányba kezd térni, a halikarnassosi Herodotos. (Született Kr. e. 484-ben; m. h. Kr. e. 413. körül.) Az ő elbeszélése igen gyakran meghaladva a történeti józanság mértékét, csodásnak és mesésnek, különösen a Thukydidesével egybevetve inkább kellemes és mulattató költészetnek, mintsem igaz történetnek tűnik ugyan még fel,⁴ de már ő szorosan megkülönbözteti azt, a mit szóbeli közlés után mond el, attól, a mit a maga szemlélete, a saját tapasztalatai után ír le; s bár az a szigorú kritika, a mely a dolgok lényegébe hatol, nem gondolva azzal, hogy az oly sokaktól kegyelettel tekintet traditio ez által romba dől, jámbor lelkületére, kíméletes természetére nézve idegen volt; annyi azonban már megvolt nála, hogy elfogulatlan észszel s minden nemzetiségi elbizakodottságtól menten mindenütt felismeri azt, a mi dicső és dicséretre méltó, minden nép erkölcsé és szokásai iránt tiszteletet és türelmességet sürget és még az ellenség erényeinek is igazságot szolgáltat.

Már ez is nagy haladást jelez ugyan a korábbi állapotokkal szemben; azonban még sem ezekben rejlik Herodotosnak az az

⁴ A H. történetírása ezen főhibájának bővebb fejtegetését a Thukydidesével egybehasonlítva l. alább a XXX—XXXI. lapokon.

érdeme, a mely őt a logographosok sorából kiemeli s számára «a történelem atyja» (Cicero de leg. I. 1., 1.) nevet biztosítja, hanem abban, hogy elbeszélése anyagául számos és különféle európai és ázsiai nép eseményeit választotta, hogy a lydok uralmától kezdve levezette a történeti események elbeszélését egész a perzsa háborúig, s ezt az oly szerfölött bő és soknemű anyagot egy egységes eszme alá foglalta s egy összefüggő teljes tervezet kapcsával művészi egységgé foglalta össze. A bevezetésben kijelenti, hogy szándéka megírni a helleneknek barbarokkal viselt háborúit, s ehhez, mint főfonalhoz fűzi történelmi műve elejétől fogva az összes eseményeket s azokat szakadatlan sorban levezetvén, rámutat a hellenségnek a barsággal folytatott küzdelmeire s arra, hogy a persa háborúk mélyebb s régibb alapja a hellenek és barbarok vagyis Európa és Ázsia közt fennállott ellenségeskedésben keresendő. Továbbá Herodotos a népek sorsában, valamint az egyes emberében mindenütt az isteni kormányzásnak és közvetlen intézkedésnek a nyilvánulásait látja s el van telve azzal az istenes, jámbor törekvéssel, hogy ezen hitének igazságát a történeti tapasztalatokból levonja. Mivel e törekvése irányadó reá nézve nem csak a főcselekvény igazolásában és tárgyalásában, hanem a mellékeselekvények megválasztásában is, ez által művének egységes jelleme még tisztábban tűnik elő. Sajnos azonban, hogy bár e törekvése jámbor olvasók vallásos és erkölcsi érzetére a legjótékonyabban hat, a tudományos történetírás általa mit sem nyert s Herodotos csak annyit lendíthetett vele a történetírás ügyén, hogy tisztába hozza azt, hogy a történelemben eszmék uralkodnak, s hogy az eseményeket nem elég csak laza pongyolaságban elbeszélni, hanem a bennök rejlő vagy általuk nyilvánuló eszmék által szerves kapcsolatba kell egymással hozni s az egyes részleteket kerek, egységes művé kell egybeolvasztani. Ekkép Herodotos csak a történetírás *művészetének* a megalapítójává lehetett, s csupán e tekintetből érdemli meg «a történetírás atyja» megtisztelő nevet.

Az a férfiú, a ki egy nagy lépéssel tovább ment s a történelmet a tudományok sorába, a történetírást tudományos polczra emelte, Thukydides.

Az a kérdés, hogy mikép tette ő meg e nagy lépést a történetírás terén?

Midőn e kérdésre válaszolólag a Thukydides munkálkodása eredményeit szemügyre vesszük, önkéntelenül eszünkbe jut az emberiség fejlődésében, művelődésében annyi fontos előre lépés által igazolt tétel, hogy az előhaladás a művelődés terén nem egyéb, mint a múlt tévedéseinek felismerése s kijavítása, hogy az emberiség a fejlődés folyamán ellentétek között halad.

A fentebbi fejtegetésből tudjuk, hogy a múlt az élénk költői szellemű hellen nép előtt a Thukydides fellépését megelőzőleg a képzelem által felékesítve, megdicsőítve, csodás fényben ragyog s a legtávolabbi őskor eseményeiben az előtérben istenek és hősök rendes emberi arányokat meghaladó alakjai mozognak.

Thukydides e csodás világot egy csapással szétrombolja. Az ő józan, fürkésző szelleme előtt a legtávolabbi múlt közönséges méreteire törpül s a jelennel szemben kisszerűséggé zsugorodik; még pedig minél távolabb esik valamely korszak a jelentől, annál kisszerűbb, jelentéktelenebb s minél kevesebb idő választ el tőle, annál fejlettebb, tökéletesebb. S ezzel meg van állapítva a nagy igazság, hogy *a történelem fokozatos fejlődési folyamat*. Egyszersmind a hősök világával szemben egész nyomatékkal van kiemelve nála az előadás folyamán, hogy az emberi természet lényeges tulajdonai mindenkor ugyanazok voltak.

Hogy ezek az ő általa megállapított s a valódi történetírás megalapítására oly lényeges eszmék az ő kortársaira minő hatást gyakoroltak, azt nekünk most elképzelnünk bajos. Mi a hellen hőskor csodás világában, a hellen világ isteneiben és hőseiben komolyan soha sem hittünk. Tehát bajos azt a hatást most már pontosan megbecsülnünk, a melyet a hellenségre a lélekhez mintegy hozzátapadt csodás világnak amaz egyszerre való szétrombolása tehetett. De azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy e tény rendkívül nagy hatású volt, még pedig annál nagyobb hatású, minél lebűvölőbbben foglalta le az a csodás világ a maga számára a szíveket, mivel egyszersmind nemzeti dicsőségről is szólt s ennélfogva nemzeti büszkeség tárgyát is képezte.

S ez a kortársakra is oly nagy hatású, a történetírásra nézve oly nagy jelentőségű tény, hogy minden ellenmondást lehetetlenné tegyen, már mintegy eleve kizárjon, a történeti igazság kutatásá-

nak s feltalálásának eddig egészen ismeretlen módszere által jut érvényre. Eddig valamely elbeszélés feltétlen igazságához elegendő volt az, hogy a szájhagyományban élt, s arra nézve, hogy amaz elbeszélés történeti igazság gyanánt szerepeljen, elegendő volt annak a megemlézése, hogy az a forrás, a melyből merítve van, a szájhagyomány. Thukydidesnél többé ez nem elegendő. Ő nála minden elbeszélésnek, minden szájhagyomány útján átszármazott adatnak a kritika ítélőszéke elé kell állania, a történeti ténynek, ha e névre érdemessé akar lenni, más, kétségbevonhatatlan tényre, megdönthetetlen adatra kell támaszkodnia s igaz, meghamisíthatatlan voltát bizonyságok alapján kell igazolnia. A *«bizonyság»* szó, a melyet mindjárt műve első lapján kiejt, továbbá a *történelemnek* nem pusztá szájhagyomány után, hanem *bizonyságok alapján való tárgyalása*, a mint ezt a mű első könyvének a bevezetésében, ennek 17 első fejezetében oly szembetűnő módon, s tovább is művének minden lapján oly jól felismerhető módon teszi: az a második nagy felfedezés, a melyet Thukydides a történetírás javára tett.

Végül a Thukydides nagy elődjénél, Herodotosnál az emberi dolgokat, népek és egyesek sorsát egy felsőbb hatalom közvetlen beavatkozása intézi, igazgatja. Ez a hatalom ő szerinte a természet világában úgy nyilvánul, mint egy bölcs, az összes erők és dolgok összhangját fentartó gondviselés, a népek és egyesek életében mint egy kemény, de igazságos végzet. Ez a hatalom, ez az istenség (το θεον) maga az örök üdv élvezetében van s az emberrel szemben irigykedő gonddal őrködik, hogy ez felül ne emelkedjék azokon a korlátokon, a melyek erejéhez s sorsához képest megmászíthatatlanul eléje vannak szabva. A mit ez az istenség a halandó felől határozott, az az ő megmászíthatatlan végzete, a melyet az nem képes elkerülni sem a saját erejéből, sem mások segítségével. Azt, a ki e végzet ellenére az eléje szabott korlátokon kifelé tör, megtörpíti, a gőgöst porig alázza; az illet gyakran megvakítja dölýfével és hiú reménységével; az ilyennek a füleit elzárja a jóakaró barátok intő szava elől; sokat jelentő álmaival vagy kétértelmű jósmondataival ámitja úgy, hogy midőn azt hiszi, hogy a veszély elől menekül, épen akkor rohan bele.

Könnyen belátható, hogy az ilyen irány, a melynek működése

körében a mesék, álmok, jós-igék oly fontos tényezőként szerepelnek s a melynél a rendkívüli hatalmaknak nyilvánulásai közben a természetfeletti, csodás események egyenesen szükségesek, a komolyabb történetírás szellemével nem fér össze; s hogy az által, hogy a népek és egyesek dolgainak intézésében folytonosan egy felsőbb hatalom nyilatkozik, az emberi tettek erkölcsi beszámíthatósága tetemesen csökken s ekkép az, hogy a történelem a végbe ment dolgok, a végrehajtott tettek felett szigorú, de igazságos ítéletet tarthasson s a világesemények további folyamára nézve igazi haszonnal járhasson, gyümölcsözőleg hathasson, jó részben lehetetlenné van téve.

Thukydides ezt az utolsó akadályt is elhárította az útból az által, hogy a történeti események alapjává, többé-kevésbé nyilvánosan ható tényezőjévé vagy titkos rugójává ama minduntalan beavatkozó istenséggel (τὸ θεῖον) szemben az emberi lényt (τὸ ἀνθρωπείον) tette. Ő nála az a rejtett műhely, a melyben a világtörténet eseményei készülnek, az emberi szív. Ez az, a melynek gyöngeségeiből és szenvedélyeiből, vágyaiból és törekvéseiből a történelem tényei, minden csodás, rendkívüli és mesés elem kizárásával, egészen természetszerűleg fejledoznek. Szóval az emberi erények és bűnök azok, a melyek a történelem tényeiben nyilatkoznak.

E felfedezés az, a mely által, kapcsolatban az előbbivel, a történelem oknyomozóvá, ennek folytán igazán tanulságossá, az élet tanító mesterévé lehetett.

Azt pedig, hogy a történelem tényei és ezek forrása között az összefüggés mennél tisztább, világosabb legyen, hogy az okokból a következmények mintegy szemmel láthatólag folyjanak, az író a művébe szőtt nagy számú beszédek által éri el. E beszédek száma, a nyolcz könyvre terjedő mű hét első könyvében, ha az Archidamos és plataiaiabeliek közötti értekezletet, (II. k. 71—74. f.) továbbá a melosi állami főtanács és athéni követek között folyt beszélgetést (V. k. 85—113. f.) és Nikiasnak Syrakusai alól haza, Athénbe küldött levelét (VII. k. 11—15. f.) is ezeknek a sorába számítjuk, összesen 43-ra rug s oly terjedelmesek, hogy az egész műnek körülbelől $\frac{1}{5}$ -dét képezik. Már maga az a körülmény, hogy a műnek ily tekintélyes részét teszik, megkövetelné, hogy velök kissé bővebben foglalkozzunk, még ha a fentebb érintett fontos szerepüket nem tekintenők is.

A klasszikus ókor állami élete nyilvános, szabad volt s a polgárok független önelhatározásán s önkormányzatán alapult. A polgárság tömegét pedig a legkülönfélébb nézetek, törekvések és vágyak mozgatták, a melyet csak a vele való értekezés és eszmecsere által lehetett egyetértésre s ennek folytán egy célra irányuló működésre bírni. Továbbá az ókori államok szervezete a mienkhez képest nagyon egyszerű volt; a legfontosabb kérdésekben a polgárság a város főterén nyilvános gyűlésben határozott, miután már annak különféle, sőt ellentétes oldalait a legnagyobb élénkséggel megvitatták. Ily államokban aztán a meggyőző beszédnek természetesen döntő befolyással kellett lennie, mivel az élő szó, a szónoklat volt az a rugó, a mely az államot működésben tartotta.

Nem csuda, hogy Thukydides e fontos momentumot megragadta s történeti művében felhasználta, s mivel az ő álláspontja szerint a történelmet alkotó elem az ember maga s az ember törekvései, vágyai, szenvedélyei azok, a melyek a történelem tényeit alkotják, létre hozzák, a beszédek azok az eszközök nála; a melyek által a külső tényeket belső, szellemi indító okaikra visszavezeti. Ezek azok a tényezők, a melyek segítségével a legnagyobb szemléletességgel állítja elénk, hogy mikép fejlődnek az eszmékből a tények, a történelmet alkotó események. Ezek lehellenek életet az egész műbe; ezek teszik mintegy drámai elevenességűvé a történelemnek általa tárgyalt részletét. Nélkülök a tények összefüggése, az indító okok és célok, az államok politikájának vezérlő gondolatai, a különböző pártok érzülete és gondolkozása módja, s a mi a legfontosabb, a működő, cselekvő személyek jelleme teljesen homályban maradna előttünk. E fontos szerepüket tekintve tehát joggal nevezhetnők a beszédek az egész mű lelkének, míg a többi részlet körülötte a külső burkot, a testet alkotja.

Mivel a beszédek a Thukydides művében ily szerepet töltenek be; mivel ezek foglalják magukban a tettek indító okait, az események rejtett, titkos rugóit: e beszédekot oly lényeges, szükségképeni alkotó résznek tekintették már a régiek is, hogy a mű nyolczadik könyvét, mivel benne úgynevezett egyenes beszédek közölve nincsenek, nem tartották az író saját művének.

De vannak ezenkívül még más, az előbbi könyvektől elütő sajátságai is e könyvnek, a melyek már az ókorban feltűntek. Neve-

zétesen benne az elbeszélés némely helyeken hézagossá s nem oly tiszta, világos, mint az előző könyvek elolvasása után Thukydidesztől várnók. Némely helyeken bizonyos ingadozás vehető észre ítéleteiben épen úgy, mint kifejezéseiben, más helyeken ellenben nézeteit sokkal határozottabban s sokkal kevesebb tartózkodással mondja el intézményekről és személyekről, mint különben szokása.

Mindezek azonban nem jogosítanak fel bennünket arra, hogy azt vitassuk, hogy a műnek ezt a részét nem maga Thukydides írta. Mert hogy ezt is ő maga alkotta meg, ennek az igazolására egyszerűen arra lehetne utalni, hogy e rész írójául az előbbi részekben szokásos módon Thukydides két helyen (VIII. k. 6. és 60. fejezet) magát nevezi meg. Már maga ez a külső bizonyíték is oly fontos, hogy pusztán ez is elegendő ama felfogásmód megczáfolására, ha azt nem tekintjük is, hogy ezt a VIII. könyvet tevő részt is a tényeknek épen az a pszichologiai alapjaikra való visszavitele, a befolyásos egyének jellemének ép oly találó rajzolása, a pártok törekvéseinek s a hadviselő népek hangulata és gondolkozása módjának ép oly gondos tárgyalása jellemzi, mint az előbbi részeket. A különbség e rész és a többi között onnan ered, hogy az író már az előző részekben alkalmazott egyenes beszédek által elérte e részletre is kihatólag azt, a mit általuk tárgya előterjesztésében el akart érni. A hadviselő népek állása, czélja, törekvései, a kiválóbb férfiak jelleme felől az olvasó már kellőleg tájékozva van, újabb jelentékeny tényezők már nem igen lépnek fel, a melyek feltűnnek is, azokat inkább a titkos, kéz alatti működés jellemzi; itt már tehát egyszerű oratio obliquák is elegendők, a mint hogy a mű e részében elég nagy számú, összesen hét (VIII. k. 27., 46., 48., 53., 76., 81., 86. f.) oratio obliqua is van. Az előbbi részletekben is ott, a hol a dolog nem oly nagy fontosságú, az író szintén csak oratio obliquákat alkalmaz.

A mi pedig az ezen könyvben fel-feltűnő szabálytalanságokat illeti, már itt az író oly részen munkálkodott, a melyen túl homályos, talán soha eléggé fel nem deríthető végzete működni nem engedte. Az egybegyűjtött adatoknak művészi alakba való öntése nála, a mint a munka mind terjedelmesebbé vált, igen természetesen, folyvást az előbbi részletek újra meg újra való átnézése, csi-

szolása, javíthatása mellett haladt tovább. E részen azonban ily többszöri utólagos átnézés már nem történhetett, s ez jóformán csak úgy maradt, a mint a gondolatnak a formával való olykori küzdése mellett kezei alól elsőben kikerült.

A lángeszű újítók, a kik egy-egy termékeny eszmével gazdagítják az emberi szellemet s új irányt adnak nemzedékek törekvéseinek, igen hamar beleesnek abba a hibába, hogy az általuk képviselt eszmébe magukat igen erősen beleélvén, mellette nagyon mereven állanak, azt túlságba hajtják, alkalmazása határait, korlátait nem ismerik.

Thukydides az újítók e gyarlóságában nem osztozik. Ő feltalálta, kimondta s fényesen alkalmazta a történelemre nézve oly gyümölcsöző gondolatot, hogy a történelmet az ember alkotja, a történelemben az ember lényeges tulajdonai hatnak, működnek s jutnak nyilatkozásra; azonban e tétel érvényessége nála nem kizárólagos. Ő tudja, elismeri e mellett, hogy mutatkozik olykor az eseményekben az okoknak oly szövevényes lánczolata, a viszonyoknak oly bonyolulata, az eseményeket szülő tényezőknél oly messziről eredő sorozata, hogy ezeket az emberi gyarló, véges elme egészen végig nem tekintheti, teljesen fel nem foghatja. Ezt ő «sorsnak», vagy olykor «szükségességnek» nevezi.

Továbbá mivel az emberi elme véges, korlátolt voltát elismeri; mivel tudja, hogy az embert alkotó lényeges tulajdonokból az emberi történetet teljesen tisztán kimagyarázni, annak minden szálait belőlük kifejtetni nem lehet: megvan nála, nem a kortársak naiv, babonás hite, hanem az emelkedett, felvilágosult szellemek tisztult vallásossága. A korábbi időknek s jó részben még kortársainak is a jósmondatokba vetett naiv hite nála nincsen meg; a ritka természeti tűnényeket, napfogyatkozásokat, földrengéseket, viharokat nem tekinti előjeleknek a bekövetkezendő eseményekre nézve, de sőt igyekszik azokat természeti okaikra visszavezetni. Másfelől azonban nem osztozik a sophisták atheismusában sem, mivel előtte istenfélelem és erkölcsiség, isteni törvény és emberi jog szorosan összetartozó fogalmak, az eskü fel sem vevése nagy erkölcsi romlottság jele, stb. (L. e tekintetben különösen azt, a mit a mű III. k. 82. és 83. f-ben mond.)

Továbbá azt, hogy Thukydides saját korának melyik politi-

kai pártjához számítható, határozottan eldönteni nem lehet. Ő úgy látszik, tulajdonképen nem elfogult semmiféle kormányforma iránt; kielégíti bármelyik, *csak bölcs és erős legyen*. Tehát bár születésénél, családi hagyományainál fogva szíve inkább az aristokratia felé vonzotta, mint az ingatag demokratia felé, de azért rosszalta az oligarchia fanatismusát s Perikles iránt, a nép erős kezű ura, és bölcs vezetője iránt őszinte, mély lelkesedéssel volt eltelve. Mindamellett olvassuk nála, (VIII. k. 97. f. 2. §.) hogy Athén *az ő korában* soha oly jól kormányozva nem volt, mint a mérsékelt demokratia uralma alatt, a miként ez Kr. e. 411-ben rövid ideig fennállott.

Hasonló állást foglalt el Thukydides a hadakozó felekkel szemben is. Természetesen kedvezőbben volt hangolva a saját polgártársai iránt, mint a spartaiak s ezek szövetségesei iránt, de nagy gondja volt arra, hogy részrehajlatlanságát megőrizze. Gylippost, s még inkább Brasidast, mivel kitűnő hadvezérek voltak, félreismerhetetlen gyönyörrel állítja elének, bár általuk Athénre sulyos csapások, nagy szerencsétlenségek háramlottak is. Csak a Syrakusai alatti csaták leírásánál s némely más helyeken tünedezik elének némi ironia, midőn az író a peloponnesosiak tengerészetének a leírásához fog. De viszont nem húny szemet, sőt világosan rámutat az athéni nép szakadozottságára, a mely a had folytatására oly káros hatású volt.

Thukydides tehát a részrehajlatlanságot, a történetíró ezen egyik nélkülözhetetlen tulajdonát, megőrizte, a mennyire emberileg lehető volt. S ezt nála a régiek csaknem kivétel nélkül magasztalják. Csak az újabb időben merültek fel e részben erős kétségek. Állítják nevezetesen némelyek, hogy Kleon iránt részrehajlatlanságát nem őrizte volna meg. Nem szándékozom s a hely szűke nem is engedi, hogy itt ezen felfogásom szerint még teljesen el nem döntött vitába egy hosszú kitérével bele bocsátkozzam; csak annyit akarok röviden érinteni, hogy azok a kik e kérdésben Kleon mellett állást foglalnak s azt vitatják, hogy Thukydides e népszerűrel szemben részrehajlatlanságát nem őrizte meg, aligha gondolták meg azt, hogy mily roppant romboló hatásúak az akadémuskodó, gyanúsító, vádaskodó, zavart csináló s zavarból élösködő Kleon-féle jellemek a demokratikus szervezetekre nézve, kívált ha sikerül uralomra vergődniök. Ha már egy Periklest örökre vonzó például kell felmutatni egy hivatott történet-

írónak s ebben áll legnemesebb feladata, nem komoly kötelessége más felől Kleont, a romlott demagogoknak ezt az igazi ősképet, elijesztő például állítani az utókor elé? — A történelem legfontosabb feladata abban áll, hogy az erényt megkedveltesse, a bűnt pedig meggyűlöltesse. Ha már mindezeket meggondoljuk s a műnek Kleonra vonatkozó részleteit szemügyre vesszük, lehetetlen el nem ismernünk, hogy Thukydides Kleonnal épen nem bánt el nagyon szigorúan. A modern kritikusok figyelmét nem is annyira a Kleonra vonatkozólag tett megjegyzések költötték fel, mint inkább az, hogy míg Kleon olykor elég jól kikapja a magáét, az Alkibiades tettei nem mindennűt vannak a kellő szigorúsággal megróva, s a Nikias több rendbeli nagy hibái felemlítésénél is hiányát látjuk a megrovó kifejezéseknek. Ennek a magyarázatához azonban a kulcsot könnyű megtalálni. Az Alkibiades politikai pályájának első tettei nem a szándékos, határozott célra törő rossz akarat, hanem egy hatalmas tehetség fiatalkori túlságai (extravaganciái) gyanánt tűnnek fel; s ez később nagy szolgálatokat is tett hazájának. Az utóbbinál a nagy hibák, botlások kútforrásaiul gyöngye, habozó szellem, a babonássáig vallásos kedély s beteges testalkat szolgálnak. Ezek miatt nem szól már, felfogásom szerint, az ítéletmondásaiban oly óvatos író az Alkibiades és Nikias tényeiről oly erős megrovó kifejezésekkel, mint talán a közérdekre való káros hatásuknál fogva megérdemelték volna.

Kimondhatjuk tehát, hogy Thukydides kortársairól írván, ezek iránt, vagy legalább közülök némelyek iránt lopózkodhatott szívébe elfogultság, de ennek sugallatain, a mennyiben talán zavarólag hathattak, igyekezett uralkodni s műve részrehajlatlanság tekintetében, emberileg szólva, teljesen megüti a mértéket. Különösen kitűnik ez akkor, midőn némely modern irodalombeli történeti művekkel hasonlítjuk össze. Ezek, bár távolabbi, sőt nagyon régen letűnt idők eseményeit tárgyalják is, részrehajlatlanság tekintetében nem egyebek vele szemben, mint politikai irányművek.

A források tekintetében Thukydides kedvezőbb helyzetben volt, mint Herodotos, mivel a bevezetést s néhány csekély terjedelmű epizódot nem számítva, csak oly eseményeket ad elő, a melyeket vagy maga látott, vagy szemtanúktól hallott. A saját határozott állítása szerint (I. k. 22. f. V. ö. V. k. 2—6. f.) nem elégedett meg azzal az

adattal, a mely épen keze ügyébe akadt, hanem mind a két fél részéről s különböző egyénektől szerzett adatokat, a melyeket a már fentebb érintett módszer szerint megrostált s feldolgozott. Az természetesen megtörtént gyakran, hogy a szemtanúk ugyanazt az eseményt emlékező tehetségük hűségének mértékéhez vagy akár az egyik, akár a másik hadakozó félhez való vonzódásukhoz képest más-másképen adták elő s különösen nehéz feladat volt egy bonyolult ütközet képének a részletekről nyújtott közlésekből való összeállítása. (VII. k. 44. f. 1. §.) Hogy a harczy veszteségekről nyújtott közlések mily megbízhatatlanok, azt már Thukydides is jól tudta (V. k. 74. f. 3. §.) S ő határozott számot ezekről csak akkor közölt, ha megbízható forrásból meríthetett vagy a közlés pontosságát kipuhatolnia módjában állt.

Thukydides tehát gyakran csak combinatiókra volt utalva, s azt már ki ne tudná, mily gyakran megtörténik, hogy a valószínűség nem vág össze a valósággal? Ily szirtekre azonban bármely történeti kutatás is bukkanhat. Fontosabb kifogás az, hogy olykor a helyek leírásai nem eléggé pontosak. Különösen áll ez a szigetek, főleg a kisebb szigetek alakjának a leírásáról, valószínűleg azért, mert csak hajóról, nyílt tengerről látta azokat. Továbbá néha nem eléggé hű az általa rajzolt kép, mivel az anyag nem teljes. Ennek magyarázatául szolgál némileg az, hogy míg az athéniek részéről, a mi természetes is, gazdag segédforrások álltak rendelkezésére, különösen a háború segédeszközeit illetőleg, addig az ellenfél, különösen a titkolódzó spartaiak részéről adatokhoz nehezen, vagy egyáltalában nem is juthatott. Végül Athén belső története nála nagyon háttérbe szorúl, bár a hadi eseményekre gyakran nagy befolyással volt s hogy a Thukydides művével szemben teljesség tekintetében is van hiány, az kitűnik, ha a peloponesosi háború történetének többi forrásaival összehasonlítjuk. Mindezek felemlítésénél azonban mindig eszünkben kell tartanunk azt, hogy nem egész, befejezett művel, hanem oly munkával van dolgunk, melyet írója még meglevő részleteiben is bizonyosan sok utólagos javításnak vetett volna alá.

Mivel Thukydides egy pontosan határolt, szoros körvonalak közé foglalt tárgyat, a peloponnesosi háború történetét választotta, jelentékenyebb, nagyobb kitérések többé nem voltak lehetőek reá nézve az elbeszélés folyamán, mihelyt tulajdonképeni tárgyának előadásába

belefogott. Sicilia régi története (VI. k. 2—5. f.), mivel e sziget néprajzi viszonyai politikai jelentőséggel bírtak, szorosan összefügg a történeti előadással. Ugyanez áll az Odrys birodalom korábbi történetére nézve (II. k. 96. 97. f.) a thrák-makedon háborút illetőleg. A többi kitéréseknél azonban már személyes érdeklődés volt inkább az elhatározó, mint az események elbeszélésének tisztábbá, világosabbá tételére való törekvés. Az a körülmény, hogy családja északról eredt, Makedonia eredetének elbeszélésére (II. k. 99. f.) és a mythosi thrákok felemlítésére (II. k. 29. f.) vezette. Ez utóbbi helyen egyébiránt egy, ekkor Athénben valószínűleg nagyon elterjedt hibás véleményt czáfol. Akarnaniában (II. k. 102. f.) valószínűleg a Demosthenes seregével fordult meg. A többenél az Athen iránt való érdeklődés működik, a minők a régi Athén fekvésére vonatkozó megjegyzések (II. k. 15. f.) és a delosi ünnepekről való megemlékezés (III. k. 104. f.) Ha az itt felemlített helyeken végigtekintünk, egyszerre szemünkbe tűnik, hogy majd mind a mű első részében fordulnak elő. Thukydides, miután a háború tovább folytatása által munkáját jelentékenyen megnagyobbodni látta, igyekezett kerülni minden kitérést. Annál meglepőbb, hogy mégis épen műve legérdekesebb részletében, a melyen maga is feltűnő előszeretettel s gonddal munkálkodott, a siciiai háború történetében oly szertelenül kimerítő modorban szól Harmodiosról és Aristogeitonról. (VI. k. 54—59. f.) Ezt ő azzal igyekszik menteni, hogy az athéniek ezekről nem helyesen vannak értesülve, hogy az ezekre vonatkozó hagyomány hamis; de ez a mentség alig állhat meg, mivel már ezt a tévedést egyszer (I. k. 20. f. 2. §.) kiigazította. Az igazi ok nagyon valószínűleg abban rejlik, a mire az író családi körülményeinek vázolásánál már fentebb rámutattam.

Thukydides a Herodotos által alkalmazott betoldó rendszer helyett az idő szerinti felosztást fogadta el. A had eszközeinek és a tengerészeti ügyeknek gyarlósága, fogyatékosága folytán a téli időszak a hadi műveleteket teljesen félbeszakította, vagy a legcsekélyebb mértékre szorította. Ennek folytán az időrendi felosztás úgy szólván, önként kínálkozott. Az időrendi felosztás pontossága az előadás világosságára, tisztaságára nézve épen nem közömbös. Különösen áll ez a peloponnesosi háború történetére nézve. E nél-

kül ugyanis a részletek egy oly eseményekben gazdag, mozgalmas korszak történetében igen könnyen összekuszálódhat volna; míg így, az időrend oly pontos követése mellett alig van a történelemnek egy-egy időszaka, a melynek oly világos képe állana előttünk, mint a peloponnesosi háború 21 első éveé, úgy, a mint azt Thukydidestől bírjuk. Ő azonban az időrend alapjául nem a hivatalnoki évet, vagy, a mint mi nevezzük, a polgári évet veszi, hanem a természetes évet. Az esztendő tehát nála két részre, nyári és téli időszakra oszlik.⁷ Itt-ott azonban az őszi, a tavaszi, a vetések állása vagy a szőlő érett volta is meg van említve pontosabb időmeghatározás végett. Ezt a felosztást követi Thukydides szorosán az egész művön keresztül. Minden évet egy állandó záradéki formulával választ el a következőtől, a mely az évszámot s a szerző nevét tartalmazza. S ezen belül az egyes időszakok is pontosan el vannak egymástól különítve. E mellett az évenkénti hivatalnokok vagy az olympiai győzők neveinek felemlítése nagyon ritkán könnyíti nála az időpont meghatározását. Ez az időrendi pontosság, ez a szabályosság segítette Thukydidest arra, hogy még az oly sokféle és egymásba fonódó vállalatokról is, mint a minők a III. könyvben vannak előadva, egészen tiszta, világos képet mutathasson fel előttünk.

Mivel történetíróknak törekvése nem annyira gyönyörködésre, mint inkább a tanításra, okulás nyújtására irányult, neki bizonyos közép-utat kellett keresnie a régibb történetírás pongyola, művészietlen előterjesztés-módja és Herodotosnak a regényes felé hajló modora között. Az előbbi nem volt ínyére a retorikailag képzett férfiúnak, az utóbbi pedig úgy tűnt fel előtte, mintha az eseményeket kivetkőztetné eredeti alakjukból s nem volt eléggé vigyázatlan vagy költői hajlamú ahhoz, hogy oly szóváltásokat, a melyeknek a tanúja egy harmadik nem volt, szélteben-hosszában előadjon. Csak egyszer (III. k. 113. f. 3—4. §.) ad elő egy párbeszédet a pathos fokozása végett, a mely annak idején bizonyosan szájról-szájra járt az Amprakia ellen harczoló athéniek között.

⁷ L. erről közelebb a II. k. 1. jegyzetét.

Hogy a beszédeknek a műbe való beleszővésére mégis mi indította az író, továbbá, hogy ezek a műre nézve minő fontossággal, jelentőséggel bírnak, arról már fentebb volt szó. Ezen beszédeknek a valósággal elmondott beszédekhez való viszonyáról az író világosan nyilatkozik műve bevezetésében. (I. k. 22. f. 1. §.) Itt tehát csak az van hátra, hogy e beszédeknek a műben való elrendezése módjáról szóljunk röviden. Leggyakrabban ott szó be Thukydides a műbe beszédek, a hol ellenséges államok vagy politikai pártok vezérlő gondolatait állíthatja általuk szembe egymással, a midőn aztán a döntés magának az olvasónak jut. Ily, egymással szembe állított beszédek közbeszővésére oly körülmény szokott alkalmul szolgálni reá nézve, midőn két hadakozó fél egy, még kettejük közt ingadozó polgárság előtt lép fel, (például I. k. 32—36. f. 3. §. és 37—43. f. 4. §., továbbá I. k. 68—71. és 73—78. f., végül VI. k. 76—80. és 82—87. f.), vagy pedig midőn egy népgyűlés kebelében két politikai párt megy mérkőzésre egymással (például VI. k. 9—14. és 16—18. f., VI. f. 33—34. és 36—40. f.), a midőn a jövő valóban a beszédek meggyőző erejétől függ. Ezekhez csatlakoznak azok az értekezletek, amelyeken az egyik fél az értekezletet vezető, egyszersmind intéző szerepét viszi. Ide tartozik az értekezlet Archidamos és a phataiabliek között, (II. k. 71—73. f.) s különösen az athéniek és melosi főtanács beszélgetése (V. k. 85—112. f.). E helyen az író szembe állítja a nyers erő uralmát az erkölcsi felsőbbbséggel, egyszersmind a legnagyobb szemléletességgel tünteti elénk, hogy a periklesi kor józan, mérsékelt politikájának alapeszméit, vezérlő gondolatait mennyire eltorzította már Athén.⁸ A többi, már inkább egyes szereplő személyiségek eszméit tartalmazó beszédek kétfélék, ú. m. politikaiak és katonaiak. Amazok egészen meghatározott körre vannak szorítva. Athénben ugyanis Thukydides az egyetlen Periklest becsülte oly nagyra, hogy ennek ellenfelét utána nem engedi művében megszólalni. Perikles az, a ki polgártársait a háborúba bevonja, (I. k. 140—144. f.), a ki Athén dicsőségét méltán nagy hírű halotti beszédében a legmagasztosabb kifejezésekkel hirdeti (II. k. 35—46. f.) és a ki végre kevéssel halála előtt politikájáról számot ad. (II. k. 60—64. f.) Athén ellenfeleinél is szerepeltet

⁸ V. ö. e tekintetben a beszélgetéssel az I. k. 73—78. fejezeteit.

ugyan több szónokot, de közöttük hazájában oly uralkodói állása nincs egynek sem, mint Periklesnek; azért mindnyájan csak abból a célból emelnek szót a Thukydides művében, hogy más államokat hívjanak fel segítségül Athén ellen (például IV. k. 85—87. f. és VI. k. 89—92. f.) Az ütközetek előtt tartott beszédeknek Thukydidesnél az a feladata, hogy a katonákat megismertessék azokkal a körülményekkel, a melyek közt harcolni fognak, egyszersmind tudtukra adják, hogy miért fognak küzdeni, esetleg vért, életet áldozni. Itt is alkalmaz Thukydides egymással szembe állított két beszédet három helyen (1. II. k. 87. és 89. f. 2. IV. k. 92. és 95. f. 3. VII. k. 61—64. és 66—68. f.). Ezek közül csak azok a terjedelmesebbek, a melyeket Syrakusai alatt Nikias és Gylippos tartanak a döntő csata előtt, tekintettel ennek rendkívüli fontosságára. Különben az ide tartozó beszédek általában csekély terjedelműek (például IV. k. 10. f. és VI. k. 68. f.). A leghosszabb, nem mondhatni beszéd, hanem katonai okirat az a fontos levél, a melyet Nikias Siciliából haza, az athéni népgyűléshez intéz. (VII. k. 11—15. f.) Ezt, a mint a nyelvezet és tartalom is mutatja, nem az állami levéltárban másolta Thukydides, hanem maga fogalmazta, s e fogalmazványához azoknak a polgároknak az értesítéseit használta fel, a kik az eredeti levél felolvasásakor jelen voltak a népgyűlésben. Ez indította az írókat arra, hogy ne ott iktassa be művébe a levelet, a hol elküldéséről éppen említést tesz, hanem ott, a hol meghallgatására a népgyűlés összejön. Ezzel egyszersmind az előadás még szemléletesség tekintetében is nyer. Hasonlóképen ott, a hol Athén segédforrásai kerülnek szóba, (II. k. 13. f.) szintén nem maga az író szól róluk, mert ezek felsorolása kevésbé tűnik fel száraznak, ha ezt Perikles teszi a népgyűlés előtt.

Thukydides az események előterjesztésénél nem szól mindenről egyforma részletességgel. Reá nézve a körülményesebb, terjedelmesebb vagy vázlatosabb, rövidebb előterjesztést az események politikai vagy katonai fontossága szabja meg. Például a pylos-sphakteriai eseményeket (IV. k. 3. s köv. ff.) nagyobb részletességgel tárgyalja s körülményesebben adja elő, mivel a spartaiakat kedvezőtlen körülmények sajátságos találkozása folytán oly súlyos csapás érte általok, a mely katonai hírnevökön nagyon érzékeny csorbát ejtett s a melynek folytán a békére hajlandóbbakká lettek. A minek ellenben semmi fon-

tossága nincs s a mit minden értelmes olvasó könnyen oda gondolhat, azt vagy meg sem említi, vagy legfőlebb csak futólag mutat rá. Azokról a dolgokról, a melyek évenként rendszeren elő szoktak fordulni, mint például az elesett harczosok nyilvános végtisztességtételénél évenként mondott halotti beszédekről, csak egyszer, egy alkalmas időpontban emlékezik meg. A mit azonban följegyez, annak előterjesztésében folyvást a legnagyobb szemléletességre törekszik, oly sikerrel, hogy műve olvasóját, Plutarchos szerencsés gondolata szerint (glor. Athen. 3.) az általa előadott történetek *nézőjévé* teszi.

A mi már a *szókincset* illeti, Thukydides kedvelte a ritkán előforduló és elavult szókat, valamint az oly költői kifejezéseket és képeket is, a melyek nagyobb részt a tragœdiából eredtek. Azonban Thukydides elég önálló volt ahhoz, hogy részint újakat alkosson, részint azokra, a melyeket kölcsön vett, sajátos bélyeget üssön. Erős és darabos kifejezések előtté mindig kapósabbak voltak, mint közhasználatban levő vagy használat által már szinte elkoptatott szólásformák. Mohón ragadta meg továbbá Thukydides a sophistáknak azt az újítását, mely szerint elvont főnevek, ha mellettök, velök szoros viszonyban genitivus állt, a megfelelő jelentésű tulajdonság-jelölő szó semleges alakja által voltak helyettesítve. Ő még tovább is ment. Nevezetesen bátorzkodott cselekvői részesülőknek semleges alakjait is főnevekkül használni. A kifejezés hatályosságára való tekintetből nem idegenkedett a pleonasmusoktól, de másrészt Prodikos sophistától eltanulta a szabatos meghatározást s a rokonértelmű szók pontos megkülönböztetését is.

Ezek még nem oly dolgok, a melyek által Thukydides műve érthetőségét megnehezíthette volna. Mellettük még a retorika áttetsző arányosságát is elsajátíthatta volna. Azonban bár szerette az ellentétezéseket s bár a mondatszakaszokat alkalmilag pontosan összehangzásba hozta egymással: *stilusában* mégis az egyenletesség és arányosság hiánya az uralkodó vonás. Vajmi gyakran alkalmazza azt az eljárást, mely szerint különeműeket, például főneveket, egész mondatrészeket és részesülőket külső egységbe kényszerít együvé. A szavak gyakran annyira össze vannak zsúfolva nála, hogy a megértés nagy mértékben nehézzé válik. S a baj annál nagyobb, mivel Thukydides azokra, a miket minden értelmes olvasója tud vagy könnyen találhat, csak futólag mutat s azon gondolatait, a melyeket kifejez, a

lehető legkevesebb szóval igyekszik elmondani s még ezen felül arra törekszik, hogy mennél többet fejezzon ki egy-egy mondatban. Így álltak elő azok a Thukydidesre nézve jellemző mondatok, a melyek darabosan, közvetlenül egymás mellé zsúfolt vagy egymásra halmozott részesülőkkel vannak megterhelve. Végül fordulnak elő nála, még pedig nem ritkán, anakoluthiak is.⁹

Ha már ezek mellett számba vesszük még azt is, hogy régente a szavak nem voltak egymástól külön írva s a mondatokban gyakran az értelmi jelek is hibásan voltak felrakva, mindenki szívesen el fogja hinni Ciceronak azt, hogy a Thukydides közlötthe beszédek alig volt képes megérteni. (Cic. orator. IX. 30.) A Thukydides stílusának árnyékolatai valóban beszédekben fordulnak elő a legsűrűbben, míg az egyszerű elbeszélésben annak inkább a kiváló oldalai érvényesülnek. Szabotosság, erő, nemes egyszerűség, magas méltóság képezik fényes tulajdonait a Thukydides stílusának. Ezek a művet úgy tüntetik fel az olvasó előtt, mintha benne nem is egy történetíró, hanem a történelem mûzsája szólana. S e tulajdonok benne kiváltképpen a nagy küzdelmek, megrendítõ szerencsétlenségek tárgyalása alkalmával tûnnek fel a leghatásosabban, úgy, hogy épen nem túlzás, midõn Macaulay a mû hetedik könyvérõl azt mondja, hogy ez az emberi mûvészet netovábbja.

Már ez a rövid, vázlatos elõterjesztés is, úgy hiszem, eléggé világos fogalmat nyújthat ezen írónak nagy jelentõségérõl, világirodalmi fontosságáról. S mivel a mû nem csak alapvetõ munka a történetírásban, hanem már tisztán magában tekintve is a klasszikus ókori mûveltségen alapuló, ennek legnemesebb hagyományaiból táplálkozó európai kulturának eléggé meg nem becsülhetõ kincse volt mindenkor: teljesen érthetõ az, hogy Európának a mûvelõdés terén elõretökívõ népei, mihelyt náluk a fejlõdés bizonyos magas fokát elérte, igyekeztek vele mennél behatóbban foglalkozni s gazdag tartalmát, eszme-kincseit mûvelõdésük részévé feldolgozni.

⁹ Az anakoluthia annyi mint nyelvtani következetesség hiánya. Oly terjedelmesebb, rend szerint több részbõl álló mondat szerkezetek elnevezése ez, a melyekben a mondat elejének a vége nyelvtani tekintetben nem felel meg. Magyar példákat idéz Thewrewk E. a Philol. Közl. I. 264. lap.

Nálunk, magyaroknál, sajnos, bizonyosan nem a magunk hibája miatt, e részben csaknem a legújabb időig nem történt semmi, sőt, a mint az alábbi kimutatásból ki fog tűnni, most sem történik még annyi, mint a mennyit az ügyfontossága megérdemelne.

Irodalmunk régebbi korszakai teljes hallgatásba vannak merülve ez író és műve felől. Még a hol a legegyszerűbb szükség hajtja is feléje az irodalmat, még ott sem töri meg a hallgatást, vagy csak futólagosan tesz róla említést. Így tesz nevezetesen *Czanaki Mathe* «Az Dóghalálról Való Rövid Elmélkedés» című s 1634-ben megjelent munkájában, a melynek VIII-ik fejezetében arról szólván, hogy «Elragadé az Dóghalál?» — példákat idéz s ezek sorában a 84-ik és 85-ik lapokon ezt hozza fel: «Harmad rendbéli példák megis hozatnak ide az tartományokról, mellicből az szelek más heliekre vittek Dóghalált, Ezek közöt nevezetes igen az Athenásbéli Dóg: melihez hasonlot sem azután, sem az előtt, soha talám senki nem hallot. Eszt sokan fel is jedzették; de kiváltképpen egi Thucydides nevű Görög Historicus. Ott meg olvashattia, a kinek kedve tartia: mert itt illetlen bő beszéddel mindent meg írni. Ez Dóghalál felől aszt iriak, hagi Szerecten Országból haitatot az déli szeltül Görög országban, Athenásban, és ugi ragadot avagi akadot ott meg. Tehát aszt hozzák innét ki, elragad az Dóg.» stb.

Az író fontosságának e félreismerése, s ennek folytán való rideg mellőztetése csak akkor kezd szünetelni, midőn művelődésünk több oldalúvá s mélyebbé kezd válni.

1839-ben jelent meg a Thucydidesről szóló legelső értekezésünk egy rövid, 24 soros közlemény alakjában a Hasznos Mulatságok 1839-ik évi, II-ik félévi folyamának 39-ik számában, a 155-ik lapon «Thucydides» cím alatt K. B-tól (Keszti Bertától). E rövid cikkeknek a fontosságot egyedül az adja meg, hogy bizonyosságul szolgál a mellett, hogy e nagy jelentőségű író iránt már ekkor nálunk is kezdtek érdeklődni. Egyéb feltűnő állításai közt a legkülönösebb az, hogy az író, bár szerinte k. e. 475-ben született, 64 éves korában, tehát k. e. 411-ben halt meg Athénben.

Ezután három évre, 1841-ben következett egy felolvasás Thucydidesről a m. t. Akadémia ez évi decz. hó 20-ikán tartott kis gyűlésében Hunfalvy Páltól. Közelebb, 1881-ben megjelent Hunfalvy Pál

«Tanulmányai» között a 175—213. lapokon. E terjedelmes s az ismertetett író fontosságához már igazán méltó értekezés a legjobb források teljes felhasználásával adja mindazt, a mi csak az írónak és művének teljes méltatásához szükséges. S ott, a hol e czélból maga a mű fontos támaszkodó pontokat nyújt, ebből magából több helyen hosszabb-rövidebb idézeteket közöl. Végül, hogy a mű jelessége az olvasó előtt mintegy szemmel láthatóvá legyen, közli szabatos fordításban a műnek azt a terjedelmesebb részletét, a mely a Perikles által tartott *halotti beszédet* és a k. e. 430-ik évnek, a háború második évének az elején Athénben kitört *nagy pestisnek* a leírását tartalmazza. (II. k. 34. f. — 54. f. 3. f.)

A figyelmet azonban az íróról elfordították s egészen lekötötték az ezután mind hatalmasabb hullámokat verő nagy nemzeti események. Csak ezek lezajlása után fordítja felé ismét a figyelmet Szabó Károly a Magyar Múzeum 1850—1-ik évfolyama I. kötetének 204—215. lapjain az általa létesített Thukydides-fordításból közölt mutatóványával e cím alatt: «Mutatóvány Thukydidesz Peloponnészoszi Háborújából». S ez az I-ső könyv 66—88 fejezeit, vagyis a lakedaimoni népgyűlésnek a háború megindítása feletti tárgyalásait s benne a korinthusi küldötteknek (68—71. f.), az athéni követeknek, (73—78. f.) továbbá Archidamos, lakedaimoni királynak (80—85. f.), végre Sthenelaidas ephorosnak (86. f.) nagy fontosságú beszédeit tartalmazza szabatos fordításban.

Néhány év múlva, 1858-ban *Agricola* névaláírással egy tanügyi czikk a Magyar Nyelvészet III-ik évfolyamának a 156. 157. lapjain «Gondolatforgácsok a tanteremből» című rovat alatt Thukydidesnek a tanterembe való bevitelét sürgeti ily cím alatt: «Lehet-e Thukydides gymnasiumi olvasmány?» E czikk annyira tartalmas, hogy lehetetlen rövid kivonatát adnom a nélkül, hogy fontos eszméket ne mellőzzek. Hogy tehát a *ma* is igen tanulságos czikk elolvasására ösztönözzem az olvasót, közlök az elejéről izelítőül egy rövid mutatóványt. Azt mondja, hogy «a tartalomnak tanulságos volta és az iránynak példányosságja azon két döntő ok, mely legtöbbnyire határoz a régi írók tanodaszerűségéről. Érdekességét illetőleg *Hegel* Thukydidesnek történelmi munkájáról szólóban azt mondá, hogy ezen iratban áll az *általános* haszon, melyet az emberiség a pelopon-

nesosi háborúból vett, a mennyiben t. i. annak szerzője a valódi történetírásnak megtámadhatatlan elveit fölfedezé és megalapítá. A tárgyi kellék megvolna tehát. Az idomiról azt mondják, hogy Thukydides irálya *nehézkés*! Igaz a mi igaz: Platoné jóval szabályosabb, Isokratesé pedig hasonlíthatatlanúl zengelmesebb. De hát ha Thukydidesé velősebb és edzőbb? Azután egész terjedelmőkben csak Sophokles színműveit és Platonnak rövidebb beszélgetéseit szoktuk olvasni; ellenben ha néha Demosthenesnak koszorúérti beszédét olvassuk is egy jó készségű VIII. osztálylyal, kihagyásokkal tesszük, az elvre emlékezve mindig, hogy a tanuló ifjúságnak épen csak a legjobb elég jó. Húsz maturus közt alig olvasta egy az egész Iliast, s ötven között nincs egy, ki végig ment volna az egész Herodotoson, habár mind a kettő tanodai olvasmány. É szerint szabad kiszemelni érdekes darabokat? Tegyük ugyanazt Thukydidessel. Találhatók nála oly szakaszok, melyek nyelvészetiileg az attikai prosának legkönnyebbejei között foglalhatnak helyet, míg az elbeszélt események az összes világirodalom legvonzóbb, legtanulságosabb részleteihez tartoznak. Indokolásúl, úgy hiszem, elég a plataiai, a kerkyrai, a mirigy-haláli, a pylos-sphakteriai dolgokat említeni,» stb. stb.

Ezután kissé hosszabb szünet áll be s jó hosszú ideig, egész a 70-es évek végeig alig történik valami, a mi a figyelmet az író és műve iránt ébren tartaná. Csupán annyi történt ez idő alatt tudomásom szerint, hogy *Récsi Emil* a Müller K. O. és Donaldson J. W. után 1861—1864. években átdolgozott «Régi görög irodalom története» II-ik kötetének 108—127. lapjain a tárgyalás sorrendje szerint ez írónak és irodalmi működésének terjedelmes méltatását adja.

Csak 1879-ben fordul ez író felé ismét a figyelem a napi sajtóban, még pedig *Molnár Aladár* útján. Ez év elején Asztrakúmban kiütött a pestis. Mindenki azt hitte akkor, hogy e csapást Európa el nem kerülheti. A szorongató aggodalom közepett, a mely e rettentő kilátással szemben az európai művelt országokat, így hazánkat is elfogta, közölte Molnár Aladár rövid előszó kíséretében a Thukydides művének II. k. 47—54. fejezeteit a Pesti Napló napilap 1879. (30-ik) évfolyamának 33-ik számában a tárczarovatban e cím alatt: «Thukydides az athéni pestisről». Sajnos, hogy a napi sajtó lázas sietsége

folytán e szép részletbe számos, úgy látszik, sajtóhiba csúszott bele, továbbá hogy a fordítás háborítatlan élvezését gátolja az, hogy néhány helyen, épen a nehezebb pontokban, a mi fordításban oly különös, az eredeti szövegnek sajtóhibák által eltorzított kifejezései talál-
lanak.

A következő évben, 1880-ban jelent meg *Vaszary Dózsától* egy Thukydidesre vonatkozó értekezés a győri főgymnasium értesítőjében. Ez értesítőnek a címe következő: «Értesítvény a pannonhalmi szt.-Benedekrend győri főgymnasiumáról az 1879/80. tanév végén». Az értekezés ez értesítőnek 5—23. lapjain foglal helyet s címe: «Thukydides». Különösen Marcellinus és a Névtelen életrajza, továbbá halikarnassosi Dionysios nyomán szól Thukydides életéről és működéséről, végül a nevezetesebb Thukydides-kiadások jegyzékét közli, egyszersmind azokról a munkákról szól, a melyek a mi irodalmunkban Thukydidesre vonatkozólag addig megjelentek.

Ugyanebben az évben, nem sokkal ezután jelent meg *Dr. Bászel Auréltól* az Egyetemes philologiai közlönyben egy, Thukydides magyarázójára nézve nagyon tanulságos értekezés «Thukydides» cím alatt két részletben. (IV-ik évfolyam 569—585. és 682—702. ll.) Az író és művét behatóan méltató bevezetés után öt szakaszban szól még pedig az I-sőben főkép a magyarázónak és különösen Thukydides magyarázójának feladatáról. A II-ikban általános körvonalakban vázolja a nagy férfiúnak és történetírónak képét s ezzel kapcsolatban a III-ikban a Thukydides munkájába beleszótt beszédeket és a negyedikben Thukydides irányát méltatja. Végre az V-ik szakaszban röviden a Thukydides életére és művére vonatkozó irodalmat ismertet.

A következő évben, 1881-ben «Mutatványok Thucydides fordításából» címmel a kezünk közt levő fordítás negyedik átdolgozásából részletek jelentek meg a sárospataki ref. főiskola 1880/1-ik isk. évi állapotáról szóló jelentés (XXV. évf.) függelékében a 108—128. lapokon. Rövid előszó után következik két részlet a III-ik könyvből, (36. f. 4. §. —49. f. és 105—113. f.) az első «A mytileneiek ügyében tartott második athéni népgyűlés s ennek eredménye,» a második pedig «Ambracia szerencsétlensége» címmel. Mindkét részlet fordítását külön tájékoztató bevezetés előzi meg. E részleteknek rövid

ismertetését közli az Egyetemés philologiai közlöny 1882-iki (VI-ik évfolyama a 87-ik lapon, továbbá a berlini Philologische Wochenschrift 1882-ik (2-ik) évfolyama a 10-ik számában a 308-ik lapon.

E részletek megjelenése után néhány nap múlva, még ugyanazon hónapban (aug. havában) jelent meg egy Thukydidesre vonatkozó nagy jelentőségű munka *Dr. Bászeli Auréltól*, a kinek a nevével már fentebb is találkoztunk. A munka Thukydides művének legfontosabb részleteiről szól terjedelmesen, behatóan s kimerítőleg. A munka címe, a mely önálló terjedelmes kötet, (VII + 233. ll.) «Thukydides beszédei,» s rövid előszó és bevezetés előrebocsátása után hét fejezetben szól róluk. Az első fejezetben ismerteti a hét első könyvben található 43 beszédet s a nyolczadik könyvben található oratio obliquákat. A második és harmadik fejezetben szól a beszédek szerkesztéséről és beosztásáról, azok szónoki schemáiról, a bennök található sz. és gondolat-alakzatokról. A negyedik, ötödik, hatodik és hetedik fejezet szól a beszédek történeti jelentőségéről, az egész történeti munkához való viszonyukról, továbbá arról, hogy miképen jellemzik e beszédek a peloponnesosi háborúban szereplő vezéreket és népeket; szól aztán e beszédeknek a valóságban tartott beszédekhez való viszonyáról, végül a bennök nyilvánuló világnézeletről, Thukydides politikai párt-állásáról s ennek a beszédek csoportosításában tanúsított művészi ügyességéről. S miután az egész tárgyalást egy végszó berekeszti, függelékül a beszédekben előforduló egyes kiválóbb erkölcsi és politikai tartalmú sententiák (gnómák, velős mondatok) járulnak a műhöz. Minden egyes fejezetet bő és tartalmas jegyzetek tesznek teljessé. A bevezetéshez csatolt jegyzetek közt, a mű 7-ik és 8-ik lapján van a Görög Anthologia Thukydidesre vonatkozó négy soros epigrammjának* s *Henricus Stephanus* Thukydidesre írt tizenkét soros verse *Dr. Csengeri János* találó fordításában. E mű Thukydides magyar olvasójára nézve, ennek műve helyes felfogása s kellő értelmezése tekintetében kiváló fontossággal bír s míg a II-ik és III-ik fejezet kiválólag szakemberre nézve becses, a következő IV—VII. fejezetet művelt laikus is gyönyörrel olvashatja. E művet ez év végén s a következő elején a különböző

* Lefordította Kazinczy Ferencz is Erd. Muzeum 1814. I. füz. 70. lap és P. Thewrewk Emil is Görög Anthologia IX. 583. sz. alatt.

folyóiratokban, vagy heti és napi lapokban ismertették: *Csengeri János* (Budapesti Szemle. 28. köt. 150—152. ll.), *Kont Ignác* (Pest Napló 1881. [32-ik] évf. 316. számában a tárcza-rovatban e cím alatt: «A legnagyobb historikusról»), *Zsoldos Benő* (Protestáns egyházi és iskolai lapok 1881. [24-ik] évf. 45-ik számában az 1451—1454. lapokon), *Dr. Keleti Vincze* (Országos középiskolai tanár-egyesület közlönye 1881/2. [XV-ik] évfolyamában a 11-ik [február havi] számában, a 353—358. lapokon). Végül *Spitkó Lajos* (Középiskolai Szemle [Arad] 1882-iki évfolyamának III-ik füzetében a 232—238. lapokon).

1882-ben, márczius hó végén, jelent meg a kezünk közt levő fordítás negyedik átdolgozásából az egész első könyv fordítása mutatványúl rövid előszó kíséretében külön, önálló füzetben. (VIII + 101. ll. s a végén még egy számozatlan külön lapon tartalommutató: «Az első könyv tartalma» czímmel.) A munka teljes címe: «A peloponnesusi háború története, írta Thukydides, fordította Zsoldos Benő Első könyv. Sárospatak. 1882.»

Három évvel később a Budapesten megjelenő «Haza és Külföld» című folyóirat második évfolyamában, az 1885-ik évi (okt. 1-sei) első számban, a 8-ik oldalon a szerkesztő, *Thewrewk Árpád* Henricus Stephanus Thukydidesre írt versének magyar fordítására tesz rövid bíráló megjegyzéseket. E fordítás, mint a fentebb elmondottakból már tudjuk, Dr. Csengeri Jánostól a Dr. Bászél Aurél «Thukydides beszédei» című művének bevezetéséhez csatolt jegyzetek közt jelent meg.

A Thukydidesre vonatkozó értekezések, továbbá a művéből vett töredékek fordításainak e rövid vázlatos ismertetése mutatja, hogy irodalmunkban az érdeklődés ujabban, 1839 óta lassan, nehezen, több-kevesebb megszakítással ugyan, de mind jobban-jobban kezd feléje fordulni. Hogy ez az öröndetes jelenség hova-tovább mind erősebben s feltünőbben nyilatkozzék, arra nézve első rendű szükség, hogy a magyar művelt közönség kezén Thukydidesnek teljes fordítása forogjon, mert hiába jelennek meg irodalmunkban a Thukydidesre vonatkozó legjelesebb értekezések, e nélkül a világirodalom ezen egyik legnagyobb alakja iránt az általános érdeklődés nem fog felgerjedni. E hiányt óhajtja ez a munka közművelődésünk javára betölteni,

midőn a Thukydidesre vonatkozó műveknek nem nagy, de díszes sorába belép. Ha éppen más fontosabb érdemei nem lesznek is, azért legalább, ha elnézésre nem, némi figyelemre számíthat talán, hogy Thukydides művének *első teljes magyar fordítása*. Bár sikerülne neki a Thukydides eszméit közöttünk szélesebb körben ismeretessé tenni s ez író iránt a művelt nagy közönség figyelmét felgerjeszteni.

THUKYDIDES.

THUKYDIDES.

I. KÖNYV.

Az athéni Thukydides e műben megírta azon háború 1
történetét, melyet a peloponnesosiak és athéniek folytattak
egymással. Bele kezdett nyomban a kitörésekor, mert azt várta
felőle, hogy nagy háború lesz s a legszámvavehetőbb mind-
azok közt, a melyeket csak eleddig viseltek. Ezt pedig abból
következtette, hogy mindkét fél mindennemű hatalmi tényező
teljes birtokában fogott a háborúhoz; másrészt látta, hogy
a többi hellenség is vagy nyomban, vagy hosszabb-rövidebb
tanakodás után az egyik, vagy a másik fél mellé sorakozik.
Ez valóban a leghatalmasabb rázkódássá is lett a helle- 2
nekre s a barbarok egy részére, sőt, mondhatni, az emberi nem
nagy többségére nézve.¹ Mert bár az ezt épen megelőző, vagy
a még jóval korábban történt eseményekből az idő távolsága
miatt vajmi kevés bizonyosat lehet kikutatni, de mégis vannak
némi nyomok, a melyeket a lehető legtávolabbra visszamenő
kutatásaimban eléggé hitel-érdemlőknek találtam; s ezek
alapján azokat, a melyek akár hadi, akár egyéb téren régebben
történtek, nem tartom valami nagy dolgoknak.

Ugyanis nyilván tudjuk, hogy a most Hellasnak nevezett 2
területet nem régtől fogva lakja állandóan megtelepült népség,
hanem korábban vándor-rajok váltakoztak rajta, s mindegyik
népség könnyen oda hagyta települő helyét mindannyiszor,
a mikor csak valamely erősebb raj szorította. Akkor ugyanis 2
még nem állottak fenn kereskedelmi összeköttetések, s az em-

berek sem szárazon, sem tengeren nem közlekedhettek egymással bátorságban; az elfoglalt területet kiki csak annyira vette használatba, hogy testi életét fentartsa; vagyoni felesleget birtokában nem tartott s a föld beültetvényezésével sem törődött, mivel — főleg erősített helyek nem léteben — minden pillanatban azt várhatta, hogy jön egy más, és kifosztogatja; s más részt azt a hitet táplálta mindenki, hogy a mindennapi életszükséglet mindenütt megszerezhető. Ezek voltak az okai annak, hogy innen az emberek könnyen felkerekedhettek lakóhelyük változtatására; de éppen ennek folytán sem nagy és erős városok nem fejlődhettek ki náluk, sem egyéb hatalmi tényezők birtokába nem juthattak. A lakosok e váltakozásának mindig a legtermékenyebb vidékek voltak legjobban kitéve; így a most úgy nevezett Thessalia, Boiotia, valamint a Peloponnesos nagy része Arkadia kivételével, s a többi vidékekből is mind a java jó terület. Ugyanis a földnek ezen termékenysége folytán némelyek tehetősebbekké lettek; ez a körülmény pedig pártvillongásokat idézett elő, a melyek emésztették a lakosságot, egyszersmind idegenek fenekedéseinek is még jobban kitették. Azért viszont Attikát, mivel földének a soványsága miatt ős-időktől fogva nem tapasztalt oly belső rázkódásokat, állandóan ugyanazok az emberek lakták. Hogy pedig a lakosok e váltakozása volt az oka annak, hogy a többi vidékek ehhez hasonló mértékben nem gyarapodtak, arra nézve különösen nyomós bizonyosság a következő: A kik Hellas többi részében akár háború, akár belső villongás folytán kiszorultak a maguk népe közül, azok, éppen a legkiválóbb egyéniségek, mint biztos helyre, az athéniekhez vették magukat. Ekkép ezeknek az állama már ősidők óta mind nagyobb gyarapodást nyert népességben, e jövevényeknek polgárságába való olvasztása által elannyira, hogy utóbb gyarmatokat bocsátott ki Ioniába, mivel a népességnek már kicsiny volt Attika területe.

3 A régi hellenek gyöngeségére nézve nagyon nyomós

bizonyosság előttem ezen kívül még az is, hogy a trójai háború előtt Hellas, mint tudjuk, nem egyesült közös vállalatra. S én 2 azt tartom, hogy ez még akkor nem is viselte ezt a nevet, mint egységes egész, sőt különösen a Deukalion² fiának, Hellennek a kora előtt egyáltalában mit sem tudtak e névről, hanem az egyes törzsek, s közöttük legnagyobb kiterjedésben a pelasg törzs, adtak nevet az általuk lakott területeknek. Miután azonban Hellen és fiai Phthiotisban hatalomra jutottak és más államokba segítségnyújtásra meghivattak, akkor kezdett a hellen név egyes népségeknél amaz érülködés folytán mind jobban lábra kapni; de sokáig nem birt ez egyszersmind az egészt is illető elnevezéssé felvergődni. Erre a legvilágosabb bizonyosságot 3 szolgáltatja Homeros, a ki bár a trójai háború után jóval későbbi időben élt, nem illeti e névvel az összes lakosságot, de egyebeket sem azokon kívül, a kik az Achilleus vezérlete alatt Phthiotisból valók voltak, a mely vidék népe jutott is csakugyan legelsőbbben a hellen névhez; hanem danaoknak, argivoknak, achivoknak nevezgeti költeményeiben. Így még barbarokról sem tesz említést, mert, vélekedésem szerint, akkor még semmi közös név nem volt, a mely a helleneket, a barbarokkal ellentétben, együttesen megjelölte volna. Tehát sem a külön 4 államokban élő, egyes hellen törzsek, a mennyiben a közös tájszólás egyesítette őket, sem azok, a kiket később összefoglalva helleneknek neveztek, gyöngeségök és az egymással való közlekedés hiánya miatt a trójai háború előtt semmi közös ténnyt nem vittek véghez. Erre a hadi vállalatra is csak akkor jöttek össze, midőn már a tengeri közlekedés lendületet nyert náluk.

Tengeri közlekedésről szólván, azok között, a kikről 4 a hagyomány útján tudomásunk van, Minos volt az első, a ki tengeri hatalmat alapított. Uralma alá hajtotta a mostani hellen tenger legnagyobb részét; így a Kykladok is uralma alatt voltak, s ezek legnagyobb részén ő volt az első gyarmattelepítő, miután a kariaikat elűzte róluk s a gyarmatok ve-

zetésére és kormányzására a saját fiait rendelte; másfelől a kalóznépségtől, a mint ez már természetes, igyekezett a tengert megtisztítani, a mennyire csak hatalma elérte, hogy az őt illető adók mennél biztosabban befolyjanak.

5 A régi hellenek ugyanis, mint szintén azok a barbarok is, a kik a szárazon a tenger partja mentén, vagy pedig szigetekeken laktak, mihelyt élénkülni kezdett a tengeri közlekedés, kalózkodásra adták magukat. Ebben mindig a leghatalmasabbak szolgáltak vezetőikül, a kik előtt e foglalkozásban részint a saját hasznuk volt a cél, részint pedig az, hogy a vagyon-talanokat életmódhoz juttassák. E kalóznép a bástyázat nélküli városokra s a falvakszerte lakozókra ütött s fosztogatta; s leginkább ebből a foglalkozásból tartotta fenn magát, mert nem hogy szegényére vált volna, de sőt bizonyos dicsőséget aratott vele. Ez nyilván látható még ma is némely száraz-
 2 földi lakóknál³, a kiknél ily vállalat ügyes végrehajtása dicsőség; továbbá a régi költőknél, a kik a hajókon parthoz érkezőkhöz mindenütt egyformán s egyenesen azt a kérdést intéztetik a partlakókkal, hogy vajjon kalózok-e. Ez olyanformán hangzik, mintha a kalózkodást sem azok, a kikhez e kérdés intézve van, nem tarthatnák megkisebbitő foglalkozásnak, sem pedig azok, a kik e felől bizonyost akartak tudni, nem tartanák
 3 ócsárlásra méltó dolognak.⁴ De fosztogatták egymást a szárazföld belsejében lakók is. S fenmaradtak egész idáig ez ősi divatos szokás nyomai Hellas számos helyein; így az ozolai-lokrisi népségnél, Aitolia, Akarnania lakóinál s az ezekkel szomszédos területeken; a mint hogy e szárazföldi lakosok közt még az a szokás is fenmaradt, hogy magukkal folyvást fegyvert hordanak a régi rabló élet maradványaként.

6 Ekkor ugyanis a miatt, hogy a lakások nem voltak megerősítve s az emberek nem érezték magukat bátorságban, mikor egymással közlekedtek, egész Hellasban mindenki fegyvert hordott magával s szokott foglalkozásait fegyveresen

üzte, mint a barbarok. Hellas azon népségei, a melyeknél 2
most is fenn van ez az életmód, bizonyságul szolgálnak
a mellett, hogy egykor az összes népségek ily életet folytattak.
Azok közt, a kik felhagytak a fegyverviseléssel s nyugalmas 3
állapotok mellett kényelmesebb életmódra tértek, elsők az
athéniek voltak. S még nem oly rég ideje tűnt el itt a tehető-
sebbeknél az a divat, mely szerint, a mint korosabbak lettek,
puhaságból len alsó ruhát viseltek s hajukat fonatban, tücsök
formájú arany hajtűkkel megtűzdelve,⁵ fejük búbján egy cso-
móban foglalták össze. S innen ez a cziczoma az ionoknál, az
athéniekkel való rokonságuknál fogva, jó sok ideig divatos
volt az idősebb emberek között. Ellenben egyszerű ruházatomód, 4
olyan, a minő most is szokásban van, elsőben a lakedaimoniak-
nál fordúlt elő; a mint hogy náluk őrizték meg leginkább
a tehetősebbek egyéb tekintetben is az életmódbeli egyenlőséget
a köznéppel. Ezek voltak szintén az elsők, a kik testgyakorlat 5
alkalmával levetközvé, egészen ruhátlanul léptek fel s mez-
telen testöket olajjal dörzsölték be. Régente pedig a verseny-
küzdők még az olympiai versenyeken is általkötőket viseltek
az ágyékuk körül s nem sok éve annak, hogy felhagytak vele.
S még most is szokásban van némely barbaroknál, különösen
az ázsiaiaknál, hogy a mint kitűzött díjért öklöző, vagy birok-
versenyt tartanak, ily általkötővel látják el magukat. De le- 6
hetne még sok más népszokást is felhozni, a melyek a régi
hellenségnél a mai barbárságéhoz hasonlóak voltak.

Továbbá míg a városok közül azok, a melyek az újabb 7
időkben voltak alapítva, a mint már a tengeri közlekedés élén-
külése következtében a vagyon-fölösleg szaporodást vett, közvet-
lenül a tengerpart szélén bástyafalakkal környezetten épültek
s földszorosokat zártak el egyfelől kereskedelmi érdekből, más-
részt hogy szomszédaikkal szemben erősek legyenek: addig
a régi városok mind a szárazon, mind a szigeteken a sokáig
tartó rabló életmód miatt a tengerparttól beljebb voltak építve;

mert a kalózok fosztogatták egymást is, azokat is, a kik tengerre ugyan nem jártak, de lent a part szélén laktak. S e városi polgári egyesületek egészen máig távol esnek a parttól.

- 8 Különösen üzték a kalózkodást a szigetlakók, mivel kariaiak és phoinikiaiak voltak.⁶ Hogy pedig a legtöbb sziget népességét ezek képezték, e mellett tanúskodik az, hogy a mint ebben a háborúban⁷ az athéniek Delos szigetét megtisztították s mindazokat a sírokat, a melyekben e szigeten elhaltak maradványai voltak, innen eltakarították, azoknak több mint fele részében kariaikat találtak; felismerték ezt a halottakkal együtt eltemetett fegyverek szerkezetéről s arról a módról, a mely szerint
- 2 a kariaiak még most is temetkeznek. Azonban a Minos tengeri uralmának létre jötte után az emberek már szabadabban hajóztak a tengeren, mert ő a szigetekről kiirtotta a gonosztevőket, a midőn egyszersmind több szigetre új lakosokat telepített. Ekkép azok, a kik a tenger partján tanyáztak, a mint
- 3 a vagyon erősebb gyarapodásnak indult náluk, kezdtek állandóan meghonosulni, sőt némelyek annak tudatában, hogy a jólét náluk emelkedőben van, bástyafalakkal is körülvették magukat. Mindenkit csak a szerzés vágya fogott el; a szegényebbek az előkelőbbektől való szolgálai függést békével tűrték, míg a hatalmasabbak a gazdagság nyújtotta segédesz-
- 4 S már inkább ebben az állapotban voltak akkor, midőn később Trója ellen táborozásra mentek.

- 9 E hadjáratra nézetem szerint nem annyira a Helena kérő; vezérének a szerepében, a Tyndareusnak tett eskü alapján⁸ gyűjtött sereget Agamemnon, mint inkább azért, mert hatalomban meghaladta kortársait. S azt mondják azok is, a kik
- 2 a peloponnesosiakról szóló legmegbízhatóbb hagyomány letéteményesei, hogy Pelopsot az a roppant kincs juttatta elsőben is hatalomra, a melyet Ázsiából hozott magával szegény emberek közé, s kincsének köszönhette azt is, hogy bár csak jöve-

vény volt, az ő nevérol nevezték el a vidéket⁹; utóbb család-jának a hatalma még jobban meggyarapodott akkor, midőn Attikában a Herakles utódai megölték Eurystheust.¹⁰ Ekkor ugyanis Atreus, ennek anyai nagybátyja, vitte Mykenaiiban a kormányt, kit rokoni viszonyuknál fogva háborúba menetelekor a helyettesítéssel megbízott. Atreus a szülei házból épen a Chrysippos megölése miatt bujdosott el atyja elől. A mint Eurystheus már többé nem tért vissza, ő a mykenaibeliek beleegyezésével is, mivel a Herakles utódaitól félték, egyszersmind mert hatalmasnak látták s a népszerűséget is meg tudta nyerni, átvette Mykenai és mindazok felett az uralmat, a kiken Eurystheus uralkodott. Így a Pelops utódai hatalmasabbakká lettek a Perseus utódainál. Nézetem szerint a trójai háborúra nem annyira a *szíves szolgálattétel vágya*,¹¹ mint inkább a félelem hozta össze a hadi népet s azt Agememnon mint ama hatalom örököse indította, de egyszersmind mint mások nyakára nőtt tengeri hatalmasság is. Tudjuk ugyanis, hogy e hadra ő ment a legtöbb hajóval s még az arkadiabelieknek is ő adott hajókat, a mint világosan mondja Homeros,¹² ha ugyan eléggé megbízható tanúnak lehet ebben tartani. Ugyanezen Agamemnonról egy más helyen, ott, a hol az uralkodó pálcza átszármazásáról szól,¹³ azt mondja, hogy „őt az egész Argos s szigetek nagy számmal uralják.” Ha már most Agamemnon tengeri haddal nem rendelkezett volna, akkor szárazföldi lakos létére nem uralkodhatott volna szigetek felett, a parthoz közel esők kivételével; ezek azonban aligha lettek volna *nagy számmal*. E hadi vállalatból már következtetnünk lehet, hogy az ezt megelőző időkben milyenek lehettek az állapotok.

A ki pedig abból, hogy Mykenai kicsiny volt, vagy abból, hogy az akkori városkákból egynémelyik csekélynek látszik, azt akarja következtetni, hogy ez a hadi vállalat nem volt oly nagy, mint a minőnek a költők elmondták és a hagyomány tartja, az nem indul pontos megfigyelésre vezető nyomokon.

- 2 Mert ekkép, ha felteszem, a lakedaimoniak városát romba döntének s nem maradna belőle fenn egyéb, mint a szent helyek s az épületek talapzatai, hitem szerint sok idő multán az utódoknál nagy kétség támadna hatalmuk iránt, tekintve híroket; s bár a peloponnesosi terület két ötödrésze az övék,¹⁴ s az egész félsziget felett, de még ezen kívül is számos szövetséges társ felett ők viszik a vezéri szerepet: mindamellett, mivel városuk nincs összeépítve, sem nagyszerű templomok s egyéb épületek nincsenek benne, hanem ó-hellen modorban, faluszerű házcsoportokból áll,¹⁵ csekélyebbnek tűnhetnék fel. Történnék ellenben ugyanez az athéniakkal, a városnak tisztán kivehető nyomaiból kétszerte oly nagy hatalomra lehetne következtetni, mint a minő valósággal van. Ama hitetlenkedésnek tehát nincs helye, s nem kell a városoknak külső tekintetét venni szemügyre inkább, mint azok hatalmi súlyát; hanem azt kell hinnünk, hogy a trójai háború a legnagyobb volt az addigiak közt, de hátrább áll a maiaknál, ha itt is lehet valamit építeni a Homeros költeményének a tanúskodására, a kinél bár mint költőnél, természetesen, művészi nagyítással van e háború előadva, mindamellett még így is fogyatékosabbnak tűnik fel.
- 4 Ugyanis az ő előadása szerint a had ezerkétszáz hajón¹⁶ ment Trója ellen, s ezek közül a boiotok hajóin százhusz, a Philoktetes hajóin pedig ötven ember volt. Ezzel ő véleményem szerint, a hajók népségének legnagyobb és legkisebb számát akarja jelölni. Erre mutat legalább az, hogy a többieknél a hajók lajstromában nem tesz említést a népesség felől. Azt azonban, hogy a hajós népség egytől-egyig harczosokból állt, a kik maguk húzták az evezőt, a Philoktetes hajóiról szólván, tisztán kifejezi; azt mondja ugyanis,¹⁷ hogy az evezősök mind nyilasok. Az pedig nem valószínű, hogy tisztán hajóutasok nagy számmal szálltak volna tengerre velök a fejedelmeken s más legelőkelőbb állású férfiakon kívül, főleg mivel az állt előttük, hogy magukkal hadi szereket czipelve hajózzanak

át a nyílt tengeren, s e célra hajóiknak nem volt fedélzete, mivek csak ódonfajta, kalózbárkaszerű építmények voltak. Ha már a hajós népség legnagyobb és legkisebb számából a köz- 5
zépmennyiséget vesszük,¹⁸ az tűnik ki, hogy erre a had-
járatra nem oly nagy számmal mentek, ha azt tekintjük, hogy
ezek a hadak az egész Hellas által közösen voltak kiállítva.

Ezt azonban nem annyira a népeiség csekély volta, mint 11
inkább a pénz-szűke okozta. Ugyanis az élelmezés nehézsége
miatt vittek csekélyebb számú hadi népet, csak annyit, a meny-
nyiről azt remélték, hogy képes lesz az ellenséges területről
a háború általt fenntartani magát. A mint azonban megérke-
zésök után egy győztes csatával a nyílt térnek uraivá tették
magukat, — a mi pedig világos, mert különben nem hányhat-
tak volna táborukhoz védő sáncot, — még ott sem használták
egész erejüket, hanem az élelemszükség miatt a Chersonesos
földje művelésére s kalózkodásra adták magukat. Így nekik,
mivel erejük meg volt osztva, a trójaiak könnyebben ellen-
állhattak tiz éven át nyílt csatasíkon is, minthogy azokkal,
a kik egyszer-másszor ott maradtak, képesek voltak megmér-
közni. Ha azonban bő élelmi készlettel mentek volna s együtt 2
maradva, kalózkodás és földművelés nélkül egy húzamban foly-
tatták volna a hadat, egy döntő csata megnyerése után könnyű
szerrel kezökbe esett volna Trója, mert még erejüknek
e megosztása mellett, egy állandóan ott levő töredékkel is
képesek voltak helyt állani. Vagy pedig, ha rendes ostrom alá
veszik a várost, rövidebb idő alatt s kisebb erőfeszítéssel fog-
lalták volna el. Azonban pénz-szűke miatt nemcsak az előbbi 3
vállalatok voltak kisszerűek, hanem maga, ez a minden töb-
biek felett legnagyobb hírre kapott vállalat is valósággal alább
áll hírénel s a költők útján felőle lábra kapott hagyományos
vélekedésnél.

A vándor-élet s a más-más helyre való áttelepedések 12
ugyanis folyvást tartottak Hellasban még a trójai események

után is, úgy, hogy a kellő nyugalom hiánya miatt nem indul-
 2 hatott gyarapodásnak. Nevezetesen a helleneknek Ilionból sok
 idő múlva való visszatérése sok újítást vont maga után, a váro-
 sokban sok mindenféle zavaros állapot köszöntött be vele,
 a melyeknek a következése azok részéről, a kik hazájukból
 3 elűzettek, új állami közösségek alapjainak a lerakása lett. Így
 telepedtek le a mai boiotok, miután a thessalok kiűzték őket
 Arnéból,¹⁹ Ilion bevétele után a hatvanadik évben a most
 Boiotiának, korábban pedig kadmosi földnek nevezett területen;
 bár e népségnek egy töredéke már ennek előtte is volt itt
 s innen vett részt az Ilion elleni táborozásban is. Továbbá így
 lettek a nyolezvanadik évben a dórok a Herakles utódaival
 4 uraivá a Peloponnesosnak. Végre azonban Hellas nagynehezen
 és sok idő múlva nyugalomra tett szert s nem folytatott többé
 vándor-életet, minek folytán gyarmat-rajokat bocsátott ki.
 Ekkor telepítették be az athéniek Ioniát s a legtöbb szigetet,
 a peloponnesosiak pedig Italiának és Siciliának legnagyobb
 részét s Hellas többi részében némely vidékeket.²⁰ Mindezeket
 a gyarmatokat a trójai háború után alapították.

13 A mint már Hellas tehetősebbé lett s a vagyonszerzésnek
 még jobban neki adta magát, mint előbb, a városokban a jöve-
 delmek szaporultával zsarnok-uralom ütötte fel a fejét, míg
 korábban apáról fiúra szálló királyi tisztt állt fenn bennök
 meghatározott tisztelet-ajándékokkal. Ebbe az időbe esik az,
 hogy Hellas hajóhadak felszereléséhez fogott s a tengeri for-
 2 galom még élénkebbé lett. A hagyomány szerint a korinthisiak
 voltak az elsők, a kik a mai hajózási viszonyokhoz legközelebb
 eső állapotokat hoztak létre s szintén Korinthos volt az első
 3 város Hellasban, a hol háromsorevezős hajók épültek. Köz-
 tudomású, hogy Ameinokles, korinthisi hajóépítő mester volt
 az, a ki a samosiaknak is négy hadi hajót épített; s Ameinokles-
 nek Samosba menetele óta mintegy háromszáz év folyt le a mű-
 4 vem tárgyát képező háború végéig; a legrégibb tengeri ütközet

pedig, a melyről tudomásunk van, az, a melyet korinthesiak kerkyraiakkal vívtak, s ennek is körülbelől kétszázhatvan éve szintén eddig az időpontig.²¹ A korinthesiaknak ugyanis, mivel 5 az Isthmoson fekvő várost lakták, már a legrégibb idő óta nagy kereskedő piaczuk volt. Régente tudniillik a hellenek inkább szárazon, mint vizen közlekedtek egymással; ennél fogva azok, a kik bent a Peloponnesoson, s a kik ezen kívül laktak, a korinthusi területen keresztül tartották fenn egymással összeköttetéseiket. Ezért a korinthesiak vagyoniilag tehetősek voltak, a mint a régi költők is kifejezik; ezek ugyanis «a gazdag» jelzővel illetik Korinthost.²² Ezek, miután a hellenek már jobban járták a tengert, hajóhadat szereltek fel s a kalóznépséget kiirtották, mind a tengeri, mind a szárazföldi kereskedést maguk felé terelték, úgy hogy városuk a gazdag jövedelmi források által hatalmassá lett. Később, midőn az első 6 persa király, Kyros, majd ennek fia, Kambyses uralkodott,²³ szintén erős hajóhaduk volt az ionoknak, elannyira, hogy a Kyrossal viselt háborújuk alatt a tengernek feléjük eső részén ők voltak egy ideig az urak. Továbbá Polykrates, a ki a Kambyses idejében volt Samosnak a zsarnoka, szintén tengeri ereje által volt hatalmas. Így hajtott ő különböző szigeteket hatalma alá s foglalta el e többek közt Rheneiát is, a melyet aztán a delosi Apollonnak ajánlott fel.²⁴ Végül a phokaiabeliek, a kik Massiliát alapították, szintén tengeri csatában győzedelmeskedtek a karthagoiak felett.

Ezek voltak a legnagyobb tengeri hatalmak. Azonban 14 tudjuk nyilván, hogy még ezek is, bár a trójai had után számos emberöltővel később álltak elő, csak korlátolt számú háromsorevezősökkel rendelkeztek s mint a trójai háború idején még mindig csak ötven evezős hajóval és hosszú bárkákkal voltak ellátva. A persa háborúk és ama Dareios halála előtt, 2 a ki Kambyses után uralkodott a persákon,²⁵ csak kevéssel tettek szert nagyobb számú háromsorevezősökre a szicíliai

zsarnokok s a kerkyraiak. T. i. ezeké volt az utolsó említésre
 3 méltó hajóhad a Xerxessel viselt háború kitörése előtt. Mert
 az aiginaiaknak, athéneieknek s még némely másoknak cse-
 kély számú hajóik voltak s ezek is nagy részben ötvenevezős
 bárkákból álltak. Sőt azok a hajók, melyeket az athéniak jó
 későre, midőn az aiginaiakkal hadakoztak s a barbar is várható
 volt, a Themistokles javaslatára építtettek s a melyekkel a ten-
 geri ütközetet meg is küzdötték,²⁶ még szintén nem voltak
 teljes fedélzettel ellátva.

15 Ilyen volt a hellenek tengeri ereje a régi korban, vala-
 mint a következő időkben is. De azok, a kik neki adták ma-
 gukat a hajózásnak, még így sem csekély hatalomra tettek
 szert vagyonuk meggyarapítása s mások felett való uralom szer-
 zése által. Ezek ugyanis hajóra szállva a szigeteknek estek s
 leigázták őket; kivált ha a saját területök nem volt maguknak
 2 teljesen elegendő. Ellenben szárazföldi háború, olyan, a mely-
 ből valami hatalmi gyarapodás is származott volna, nem ke-
 kezett, s azok is, a melyek előfordultak, mindig csak szom-
 szédnak szomszéd elleni háborúi voltak. Oly külső háborúba,
 a melyek távoli vidékeken lakó idegen népek meghódítására
 — irányultak volna, nem bocsátkoztak a hellenek. Mert nem
 csatlakoztak hatalmasabb államokhoz alárendelt viszonyba,
 de másfelől önkéntesen sem bocsátkoztak hadjáratokba egyenlő
 rangú szövethető felek módjára. Inkább csak külön-külön,
 3 magukban esetepatéztek szomszédaikkal. A régi időkben, külö-
 nösen csak a khalkisiak és eretriabeliek közt kitört háborúban
 történt meg az, hogy a többi hellenek szintén megoszlottak²⁷
 a két fél körül.

16 Különben az egyik elé egy, a másik elé más akadály
 gördült, a mely miatt nem gyarapodhatott; így az ionok elé,
 midőn hatalmuk már nagy fejlődésnek indult, az, hogy Kyros
 és a persa birodalom Kroisos tönkre tétele s a Halys és a tenger
 közt eső terület elfoglalása után²⁸ őket is megtámadta s a szá-

razon levő városaikat leigázta, — később pedig Darcios a phoinikiai hajóhad erejével gyarapodva, szigeteiket is.

Ily akadályúl szolgáltak továbbá a zsarnokok, a kik 17 csak a hellen városokban voltak. Ezek ugyanis pusztán csak a saját érdekeiket tartották szem előtt mind saját személyök, mind családjuk hatalma gyarapítása tekintetében; ugyanazért igyekeztek a biztonságukra való lehető legnagyobb tekintettel kezelni a városok ügyeit. Így nem is történt részokról semmi olyas említésre méltó, kivéve, ha talán egyikök-másikuk a saját szomszédja ellen vitt véghez valamit. Nem számítom ide a szicziabelieket, a kik rendkívül kifejllesztették hatalmukat. Ekkép Hellas sok ideig mindenfelől le volt nyűgözve, a mi miatt semmi nagyot nem művelhetett egyesült erővel; de egyes városaiban sem volt meg a kellő önbizalom ahhoz, hogy valamire vállalkozzanak.

Majd azonban Athénből s Hellas többi részeiből, a mely 18 korábban legtöbb államában szintén zsarnokokat uralt, a legtöbb és legutoljára felemelkedett zsarnokokat a szicziabeliek kivételével, elűzték a lakedaimoniak. Mert Lakedaimon, bár azóta, a mióta jelenlegi dór lakosai megalapították, mindazok közt az országok közt, a melyekről csak tudomásunk van, a legtovább ²⁹ volt pártvillongásoktól nyugtalanítva: mégis legkorábban jutott jó alkotmányhoz is, zsarnok-uralom alatt pedig soha sem volt; nevezetesen e háború végéig van körülbelől négyszáz s még valamivel több éve, amióta a lakedaimoniaknak ugyanazon alkotmányformájuk van. Ezek innen származó hatalmukat más államok viszonyainak a rendezésére is felhasználták. Azután már, hogy a zsarnokok uralmának vége lett Hellasban, nem sokára történt a persák csatája az athéniekkel a marathoni mezőn. Ezután pedig tíz évre tört 2 a barbar újra nagy haddal Hellasra, hogy leigázza. A fenyegető nagy veszedelem pillanatában a lakedaimoniak, mint hatalomban legkiválóbbak, a szövetkezett hellenek élére álltak. Az

athéniek, a mint a persák ellenök nyomúltak, arra határozták el magukat, hogy oda hagyják városukat; fel is szedték, a mijök volt, hajóra szálltak s ezzel hajós népséggé lettek. Miután egyesült erővel visszaverték a barbart, a persa király uralma alól felszabadult, valamint a szövetkezett hellenség nem sokára megoszlott, s az egyik rész az athéniekhez, a másik pedig a lakedaimoniakhoz csatlakozott, mivel e két hatalom tünt ki akkor valamennyi között a leghatalmasabbnak, az
 3 egyik a szárazon, másik a tengeren. Kis ideig háborítatlanul fennállt a fegyveres szövetség; de nem sokára meghasonlottak, majd nyílt háborúra keltek egymással szövetségeseik társaságában. S ha a többi hellenek közt valahol akadtak egyenetlenkedők, azok már e két fél közül egyikhez, vagy másikhöz csatlakoztak. Minthogy ekkép ezek a persa hadaktól a háborúig lefolyt egész időt³⁰ felváltva békében és majd egymással, majd pártütő szövetségeseikkel viselt háborúkban éltek át, katonailag jó karba helyezték magukat s a hadi téren folyvást nagyobb jártasságra tettek szert, mivel veszedelmek közt gyakorolták magukat.³¹

19 A lakedaimoniak úgy vitték vezéri szerepöket szövetségeseik felett, hogy nem róttak adót rájuk, csak arra ügyeltek, hogy oligarchiai alkotmány alapján, kizárólag lakedaimoni állam-érdekeknek megfelelőleg intézzék állami életöket; az athéniek ellenben úgy, hogy idő folytával átvették az államok hadi flottáit, egyszersmind valamennyiökre adót vetettek. Azért e két állam ebbe a háborúba külön magára hatalmasabb készülettel is bocsátkozott, mint a minővel egykor hatalmuk legteljesebb virágában s zavartalan szövetségi viszonyuk pillanataiban *együtt* rendelkeztek.

20 Nyomozásaim a régi állapotokat illetőleg erre az eredményre vezettek. Azonban, megvallom, bajos az ide vágó, rendelkezésünk alá eső bizonyosságokban rendre valamennyiben megbízni. Mert az emberek a multa vonatkozó közléseket,

még ha a saját hazájukra vonatkoznak is, egyforma kritikát-
 lansággal fogadják el egymástól. Így például az athéniéknél ²
 általánosan elterjedt vélemény az, hogy Harmodios és Aristo-
 geiton Hipparchost mint zsarnokot ölte meg, s nem tudják,
 hogy Hippias volt a Peisistratos legidősebbik fia, következés-
 kép ezé volt az uralom, s Hipparkhos és Thessalos csak
 az ő testvéröccsei voltak; s hogy továbbá Harmodios és
 Aristogeiton, mivel a kitűzött napon s épen a döntő pillanatban
 az a gyanújuk támadt, hogy összeesküvő társaik közül egy
 feljelentést tett, nem merték megközelíteni Hippiast, minthogy
 ez, a mint hitték, már eleve értesítve volt, de mert mégis
 akartak elfogatásuk előtt valamit tenni s úgy várni be, a minek
 jönni kell, megölték Hipparkhost, a kit épen előtaláltak, a mint
 a Leokorionnál a panathenai ünnepi menet rendezésével fog-
 lalkozott.³² Szintén helytelen felfogás uralkodik más helleneknél ³
 is egyebekre, még oly dolgokra vonatkozólag is, a melyek egé-
 szen máig megvannak, a melyeket tehát még idő folyása meg
 nem homályosíthatott az emlékezetben. Ilyen például az, hogy
 a lakedaimoniaknál a királyoknak külön-külön két s nem
 egy szavazatuk van, továbbá hogy ottan egy hadosztály van
 «pitanei» néven, a mely soha, de soha nem létezett.³³ Annyira
 nem szeretnek fáradozni a legtöbbben az igazság kinyomozá-
 sában s készebbek inkább ahhoz fordulni, a mi fáradság nélkül
 a kezök ügyébe akad.

Ennek daczára nem igen tévedhet az, a ki az itt felhozott ²¹
 bizonyságok alapján azokat az állapotokat, a melyekről ez az
 áttekintés szól, körülbelől ilyeneknek tartja; s nem ad semmit
 azokra, a miket felőlük akár a költők daloltak, a kik tárgyuk
 előterjesztésében művészi nagyítással élnek; valamint azokra
 sem, a miket a logographosok ³⁴ adnak elő, mivel ezek inkább a
 szórakozni sovárgó közönség meghódítását, mint a tiszta valóság
 feltűntetését tűzték maguk elé feladatúl, s adataik olyneműek,
 hogy sem valótlanságukat nem lehet bebizonyítani, sem hite-

lességöket igazolni, s jó részök az által, hogy sok időn át volt forgalomban, a legképtelenebb mesékké torzult; hanem inkább azt a meggyőződést táplálja, hogy ama tények, a melyeket előadtam, a legszembetűnőbb nyomok után, a mennyire csak oly régi kor dolgairól lehető, elegendőképen megállapítva vannak.

- 2 S így aztán, noha szokása az embereknek az, hogy azt a hadat, a mely épen folyamatban van, mindig a legnagyobbnak tartják, miután pedig megszűnt, a hajdankoriakat csodálják jobban: azok előtt, a kik maguk a tények alapján ítélnék, ama háború minden eddig viselt hadnál nagyobbak fog feltűnni.

- 22 A mi már azokat a beszédeket illeti, a melyeket a háború előestéjén, majd a folyama alatt tartottak, énnekem azokat, a melyeket fülem hallatára mondtak el, valamint másoknak, a kik nekem máshonnan ilyenekről tudósításokat küldtek, bajos volt szóról-szóra egészen megtartani s feljegyezni. Úgy beszéltem tehát a szónokokat, a mint kellett minden egyesnek mindannyiszor a szóban forgó ügyben nyilatkoznia, hogy szavai mennél tárgyhoz illőbbek legyenek s e mellett tartottam magamat a lehető legszorosabban a valósággal elmondott beszéd lényeges tartalmához. A háború folyama alatt történt eseményeket illetőleg pedig nem azt tartottam tisztemben állónak, hogy az épen kezem ügyébe eső értesítést ragadjam meg, sem nem azt, hogy úgy írjam le az eseményeket, a mint én végbemenetelőket magamnak elképzeltem, hanem azt, hogy csak azokat jegyzem fel, a melyeknek vagy magam szemtanúja voltam, vagy a melyekre nézve másoktól a lehető legpontosabb utánjárás mellett tüzetes értesítést szerezhettem.
- 3 Nagy fáradsággal járt a való felderítése, mivel a szemtanúk ugyanazt az eseményt nem egyformán adták elő, hanem vagy az egyik félhez való vonzódásuk, vagy emlékező tehetségük
- 4 hűsége szerint. S meglehet, hogy az itt közlött történeti események, mivel mesékkel tarkázva nincsenek, azokra nézve, a kik szórakoztató felolvasást szeretnek hallgatni, nem igen

elvezetéseknak fognak feltűnni; de ha valaki majd a multról hű képet akar alkotni s határozott ujjsmutatást óhajt a jövőre nézve, ha egykor emberi mivoltunkból kifolyólag³⁵ ily, ezekhez hasonló esetek adják elő magukat, s az efféle közlések igazi értékét méltányolni tudja: azt teljesen ki fogják elégíteni. S ez a mű nem is annyira pillanatnyi szórakoztatást hajhászó csillogás, mint inkább maradandó szellemi kincs akar lenni. — 23

A korábbi idők eseményei között a persa háború fontosságra nézve meghaladja a többit. De ennek a sorsa mihamar eldőlt, a mi mindössze két tengeri és ugyanannyi szárazföldi csatába került.³⁶ A mi háborúnk ellenben nagyon hosszúra nyúlt s oly szenvedések látogatták meg vele Hellast, a minők máskor még soha ennyi idő alatt. Ugyanis soha 2 még annyi várost el nem elfoglaltak és el nem pusztítottak részint a barbarok, részint maguk, a háborúskodó felek, (voltak olyanok is, a melyek elfoglaltatásukkal más lakosságot nyertek), továbbá nem fordúlt még az elő eddig, hogy annyian lettek volna hontalan földönfutókká s annyi vér omlott volna részint maga a háború folytán, részint párttusák miatt. Egyszersmind 3 ekkor oly dolgok, a melyekről eddig csak beszélni hallottunk, de a melyeket tények által nem oly gyakran látunk igazolva, elvesztették hihetetlen voltukat. Ilyenek voltak a földrengések, a melyek a földön igen nagy kiterjedésben s a legnagyobb erőszakossággal éreztették hatásukat; a napfogyatkozások, a melyek, a korábbi időkből említették számához képest sürűbben fordultak elő; a némely vidékeken uralkodó nagy szárazságok s az ezektől előidézett nagy éhségek; végül az, a mi különösen nagy kárt tett s oly sok életet kioltott: a pestises kór. Mert e háborúval együtt ezek mind sujtották Hellast. E háborút az athéniek és a peloponnesosiak kezdték azon har- 4 mincz éves béke megtörésével, a mely Euböia elfoglalása után létesült közöttük. Hogy pedig mért szegték meg e békét, minde- 5 nekelőtt azt akarom megírni, hogy valaki egykor azt a kérdést ne

legyen kénytelen felvetni, miből származott ily roppant háború
 6 a hellenek között? A legigazibb, de szóval a leghomályosabban
 pengetett okának én azt tartom, hogy az athéniek hatalmának
 a növekedése félelmet öntött a lakedaimoniakba, s ennél fogva
 ezek abba a kényszerhelyzetbe kerültek, hogy háborút kezdje-
 nek; azonban a mind a két fél részéről nyilvánosan hangoz-
 tatott okok, a melyekre tolták, hogy a békét meg kellett szegniök
 s háborúra kelniök, a következők voltak.

24 Van egy város, Epidamnos, az ioniai öböl ³⁷ bejáratánál
 jobbra. Szomszédságában barbarok, az illyr származású taulan-
 2 tok laknak. Ezt a várost a kerkyraiak gyarmatosították. ³⁸
 A gyarmattelepítő az Eratokleides fia, a korinthosi Phalios volt,
 a Herakles utódai közül, a kit az ősi hagyományos szokás
 szerint erre az anyavárosból hívtak meg. E gyarmatosításban
 a kerkyraiakhoz társul még bizonyos számú korinthosiak s
 3 egyéb dór származású emberek is csatlakoztak. Ez az Epidam-
 4 nos városa idő jártával nagygyá és népessé lett; azonban,
 a mint beszélük, számos éven át tartó polgári villongás után
 egy háborúban, a melyet a szomszédos barbarokkal viseltek,
 súlyos csapás érte őket s hatalmuk tetemes csorbát szenvedett.
 5 Végre, kevéssel a mi háborúnk kitörése előtt, a néppárt kiűzte
 e városból az urak pártját; ez pedig eltávozván, a barbarokkal
 6 együtt fosztogatta a városbelieket szárazon és tengeren. Ezek
 a városban levők, a mint ekkép sanyarú helyzetbe jutottak,
 követek útján azt a kérést intézték Kerkyrához, mint anyaváro-
 sukhoz, hogy ne nézzék közömbösen az ő pusztulásukat, ha-
 nem szerezzenek békét a számkivetettek között és ő közöttük;
 egyszersmind vessenek véget a barbarokkal viselt háborújoknak.
 7 A követek e kérést isteni támogatáshoz folyamodók módjára,
 a Hera templomában letelepedve adták elő. ³⁹ A kerkyraiak
 azonban erre mit sem adtak, hanem minden eredmény nélkül
 tova küldték őket.

25 Az epidamnosiak, a mint tudtukra esett, hogy nekik

a gyámolításra Kerkyrából semmi kilátásuk nem lehet, nem tudták, hogy ily helyzetben mi tevők legyenek. Tehát követeket küldtek Delphoiba s megkérdezték az istent, hogy tanácsos volna-e a korinthosiaknak, mint az ő telepítőiknek, városukat átadni, s így tenni próbát a támogatás kieszközlésére nézve. Az isten azt a választ adta, hogy igen is, adják át városukat s helyezték magukat azok felsősége alá. Erre az epidamnosiak 2 Korinthosba mentek s az isteni nyilatkozathoz képest a gyarmatvárost ennek az oltalma alá helyezték, kimutatván, hogy az ő gyarmat-telepítőjük Korinthosból való, s előadván, hogy az isteni nyilatkozat mi volt; egyszersmind azt a kérést is kifejezték, hogy ne nézzék nyugodtan az ő pusztulásukat, hanem ügyöket fogják fel. A korinthosiak az epidamnosiaknak a segítségnyújtást, 3 e tett jogos voltának érzetében, megígérték, mert úgy vélekedtek, hogy e gyarmatváros ép úgy az övék, mint a kerkyraiaké; de ebben még az ezek iránt táplált gyűlöletüknek is volt része. A kerkyraiak ugyanis őket semmibe sem vették, bár az ő gyarmatosaik voltak, nevezetesen sem a közös ünnepi összejövetelekben nem részesítették őket a szokásos megtiszteltetésekben, sem nem korinthosi férfinak adták az ezek alkalmával tett áldozataikon a kitüntető elsőséget, mint a többi gyarmatvárosaik, hanem fennhéjázó kicsinyléssel bántak velök, mivel vagyoni képesség dolgában az idő szerint a hellenek közt a leggazdagabbakkal bátran kiállhatták az összehasonlítást, hadi készség tekintetében még előbb álltak, sőt olykor még azzal is dicsekedtek, hogy a tengeren minden másoknál különbek, büszkén hivatkozván arra, hogy a hajózásban oly nagy hírű phaiákok laktak egykor ő előttük Kerkyrát. E miatt is buzgólkodtak jobban tengeri erejük kifejtésében. S hatalmuk valóban nem is megvetendő volt, mert százhusz háromsorevezőssel rendelkeztek, midőn hadakozni kezdtek.⁴⁰

A korinthosiak tehát, mivel mindezek miatt panaszaik 26 voltak a kerkyraiakra, szíves-örömet adták az epidamnosiaknak

- a gyámolítást. Felszólítottak mindenkit, hogy ha akar, menjen el gyarmatosnak, s azokkal, a kik vállalkoztak, amprakiabeliekből, leukasiakból és a saját embereikből álló csapatot
- 2 indítottak el oda őrizetül. Ezek Apolloniáig, a korinthosiaiak gyarmatvárosáig, a szárazon mentek, mivel attól tartottak, hogy ha a tengeren hajóznak oda, a kerkyraiak útjokat állják.
- 3 A kerkyraiak, a mint tudtukra esett, hogy a gyarmatosok s az őrizet Epidamnosba megérkeztek, s hogy e gyarmatvárosuk korinthosi felsőség alá helyezkedett, nagyon felindultak; egy huszonöt hajóra menő hajóhaddal, a mely után később még egy második indult, nyomban a tengerre szálltak s fenyegetőleg azt a követelést intézték a lakossághoz, hogy a száműzötteket fogadják vissza. Mert az epidamnosi menekültek a kerkyraiakhoz járultak, rámutattak őseiknek náluk levő sírjaira, hivatkoztak a közöttük fennálló vérség kötelékeire s kérték, hogy tekintettel ezekre, juttassák őket vissza hazájukba. — Továbbá azt is követelték a kerkyraiak, hogy a korinthosiaktól
- 4 küldött őrség, valamint a települők is küldessenek el. Az epidamnosiak azonban erről mit sem akartak hallani. A kerkyraiak tehát a száműzöttekkel együtt, a kiknek hazájukba való visszajuttatását magukban feltették, egy negyven hajóra menő hadi flottával táborozni kezdtek ellenök, a midőn az illyreket
- 5 is magukhoz vették. A mint a város alatt táborba szálltak, kihirdették, hogy az epidamnosiak közül mindazok, a kiknek tetszik, valamint az idegenek is, távozhatnak; bántódásuk nem lesz. Különben ellenséggépen fognak velök bánni. Minthogy e felszólításnak semmi foganatja nem lett, a földszoroson fekvő várost ostromolni kezdték.
- 27 A korinthosiaiak, a mint Epidamnosból hírek érkeztek, hogy ez a város ostrom alatt van, hadi készületekhez fogtak; egyszersmind kihirdették, hogy Epidamnosba gyarmat megy s felszólítottak mindenkit, hogy a ki e gyarmatosításban részt akar venni, menjen el; ott teljes jogi egyenlőséget fog élvezni;

a ki pedig arra, hogy oda nyomban elhajózzék, nem tudja magát elhatározni, de azért szeretne a gyarmatosításban részes lenni, az ötven korinthosi drachma bánatpénz ⁴¹ letétele mellett maradhat. S akadtak olyanok sokan, a kik mentek, valamint olyanok is, a kik a bánatpénzt letették. Továbbá felszólították a korinthosiak a megarabelieket is, hogy küldjenek ö velök hajókat, mert megeshetik, hogy a kerkyraiak próbát tesznek, hogy őket hajózásukban feltartóztassák. Ezek készülődtek, hogy a korinthosiakat nyolcz hajóval kísérik, valamint a paleiek is Kephalleniaból, hogy négy hajót küldenek velök. Felszólították még az epidaurosiakat is, a kik aztán öt hajót adtak; a hermionebeliek egyet szolgáltattak, a troizeniek kettőt, a leukasiak tízet, az amprakiabeliek nyolczat. A thebaiaktól és phliusiaktól pénzt kértek, az elisiektől pedig üres hajókat és pénzt. Korinthus maga harmincz hajót szerelt fel és háromezer nehéz fegyverzetű gyalogot állított ki.

A kerkyraiak e hadi készülétek hallatára lakedaimoni és sikyoni követekkel, a kiket maguk mellé vettek, Korinthusba mentek s azt követelték a korinthosiaktól, hogy Epidamnusból űrségöket gyarmatosaikkal együtt vonják ki, minthogy ehhez a városhoz semmi közük. De ha mégis valami okon a magukénak vitatják, készeknek nyilatkoztak törvényes döntésre vinni az ügyet oly peloponnesusi városok előtt, a melyekre nézve mindketten megegyeznek; s a melyiknek kettejük közül oda ítélik e gyarmatvárost, bírja az. Készek voltak arra is, hogy a delphoibeli jóshelyre bízzák a döntést; a háború indításáról pedig igyekeztek lebeszélni a korinthosiakat; mert ebben az esetben — kinyilatkoztatták — ők is kénytelenek lesznek a korinthosiak erőszakoskodó eljárásával szemben segítség nyérése végett olyanokkal kötni barátságot, a kikre különben nem vágnak s a kik koránt sem a mostani jó embereik. ⁴² A korinthosiak azt válaszolták nekik, hogy ha hajóhadukat s a barbarokat elvonják Epidamnus alól, fontolóra fogják venni

a dolgot; mert nem volna rendén, hogy mialatt Epidamnos ostrom alatt van, ők törvényes utat keressenek az ügy elintézésére. A kerkyraiak erre azt mondták, hogy ők ezt is készek megtenni, ha a korinthosiaiak is kivonják embereiket Epidamnosból; de különben kész hozzájárulásukat jelentették ki ahhoz is, ha ott mindkét fél a helyén marad s fegyverszünetet kötnek arra az időre, míg a törvénykezés tartani fog.

29 A korinthosiaiak azonban ezek közül egyikre sem akartak rá állani, hanem miután hajóik teljesen fel voltak szerelve s szövetségeseik is megérkeztek, követet küldtek előre a hadizenet megvitelére, s egy hetvenöt hajóból álló hajóhaddal s kétezer nehéz fegyverzetű gyaloggal elvitorláztak Epidamnos felé, hogy a kerkyraiakkal hadra keljenek.⁴³ A hajóhad vezérei voltak: a Pellichos fia, Aristeus, a Kallias fia, Kallikrates és a Timanthes fia, Timanor; a szárazföldi csapatok vezérei voltak: az Eurytimos fia, Archetimos és az Isarchos fia, Isarchidas. Midőn az anaktorioni vidéken levő Aktion irányában, a hol az Apollon temploma van, s az amprakiai öböl torkolata közelében voltak, a kerkyraiak gyors-hajón követet küldtek eléjük azzal a felszólítással, hogy ők feléjük tovább ne nyomuljanak;⁴⁴ egyszersmind kezdték a hajóikat is legénységgel megrakni. De előbb a rozszant állapotban levő ócska hajóikat oly karba hozták, hogy hajózhatók legyenek, a többieket pedig kitatarozták.

4 A követ a korinthosiaiktól épen nem békés czélzatú válaszszal tért meg; ennél fogva hajóikkal, a melyek már ekkor meg voltak rakva legénységgel, az ellenség ellen mentek. E hajók száma nyolczvanra ment, mivel negyven Epidamnos ostromával volt elfoglalva. A korinthosiaikkal találkozáskor csatarendbe álltak s megütköztek. Ebben a tengeri csatában a kerkyraiak határozott diadalt arattak s a korinthosiaknak tizenöt hajóját tették tönkre. Ugyanezen a napon sikerült Epidamnos ostromlójának is megadásra bírni e várost az alatt a feltétel alatt, hogy a jövevények rabszolgáiként eladandók, a korinthosiaiak

pedig fogságban tartandók, míg felőlük másképen nem határoznak.

A kerkyraiak e tengeri ütközet után Leukimmén, szigetök- 30
nek egyik, a tengerbe nyúló hegyfokán, diadaljelet emeltek,
s mindazokat, a kiket e csatában foglyokul ejtettek, leöldösték,
a korinthesiak kivételével, a kiket fogságban tartottak; később 2
pedig, a mint a korinthesiak és szövetségeseik azon vereség
miatt, mely őket érte, hajóikkal haza húzódtak, az egész ten-
gernek uraivá tették magukat az arra felé eső részeken; elvitor-
láztak Leukashoz, a korinthesiak gyarmatvárosához s a kör-
nyékét feldúlták; továbbá Kyllenét, az elisiek kikötővárosát,
felperzselték azért, hogy a korinthesiaknak hajókat és pénzt 3
adtak. Ezen uralkodó állásukat a tengeren ama tengeri ütközet
után megtartották ez időszak java részén át,⁴⁵ s ez alatt tengeri
portyázásaikkal a korinthesiak szövetségeseinek nagy károkat
okoztak, míg végre a korinthesiak, tekintettel szövetségeseik
zaklatott helyzetére, a nyár vége felé hajóhadat és szárazföldi
sereget küldtek, a melyek Aktionnál s a thesprotiai területhez
tartozó Kheimerionnál szálltak táborba, hogy Leukast s a többi, 4
velök barátságos lábon álló városokat fedezzék. Velök szemben
a kerkyraiak is tábort ütöttek Leukimménél tengeri és száraz-
földi hadaikkal; azonban egyik fél sem támadt rá a másikra,
hanem veszteglő állásban néztek egymással farkasszemet, végre
tél idején mindketten haza húzódtak.

A korinthesiak, a kik igen rajta voltak a kerkyraiakkal 31
való háború tovább folytatásán, a tengeri ütközet után ezen
az egész éven át, valamint a következő esztendőben is⁴⁶ hajók
építésével s minden erejüket megfeszítve egy hajóhad fel-
szerelésével foglalkoztak, a melyhez részint magáról a Pelo-
ponnesosról, részint Hellas többi részéből fogadtak zsoldba
evezőlegényeket. E készülődés hírére félelem szállta meg a 2
kerkyraikat, s mivel egy hellen álammal sem álltak szövetségi
viszonyban, másfelől sem az athéniek, sem a lakedaimoniak

szövetségébe nem iktattatták be magukat annak idején, abban állapodtak meg, hogy az athéniekhez fordulnak, velök szövetségre lépnek s tőlük igyekeznek valami gyámolítást kieszközölni. Alig vettek azonban ennek neszét a korinthosiak, ők is szintén követeket küldtek Athénbe, hogy e hatalom hajóhadának a kerkyraival való egyesülését meggátolják, hogy így a bekövetkezhető egyesülés akadályúl ne szolgáljon reájok nézve abban, hogy óhajításuk szerint végezhessenek e háborúval. A mint már a népgyűlés együtt volt, itt egymás ellenében szót emeltek. A kerkyrai követség ilyenformán beszélt:

32 «Athéniek! Méltán megvárható, hogy a kik hadi szövetség kötése végett fordulnak kérelemmel másokhoz, mint mi most, a nélkül, hogy korábbi nagy szolgálataikra, vagy előbb nyújtott hasznos gyámolításra hivatkozhatnának, igyekezzenek azokat meggyőzni részint s főképen arról, hogy a mit tőlük kérnek, az reájok nézve is hasznos, ha pedig ez nem lehetséges, legalább arról, hogy nem káros, részint még arról is, hogy hálás elismerésre bizton számot tarthatnak; ha pedig mindezekből semmit sem képesek megegyezőleg kimutatni, ne végyék rossz néven, ha siker nélkül járnak. A kerkyraiak azt hiszik, hogy midőn szövetségeket kérnek, egyszersmind ama biztosítékokat is megadhatják, azért bátorkodtak bennünket hozzátok küldeni. Az áll, hogy a mi eddigi magunk viselete olyan volt, hogy az ti előttetek, tekintve a mi kérésünket, nem következetes, a mi érdekeinket illetőleg pedig jelenlegi helyzetünkben nem hasznos. Ugyanis miután eddig még senkivel sem voltunk a magunk jószántából hadi szövetségben, most mi jövünk erre másokat felkérni, de egyszersmind most, a korinthosiakkal való háborúnkban elszigetelten is állunk. S ekkép az, a mi eddig részünkről nekünk bölcs megfontolásnak látszott, hogy idegen szövetségben mások akarátára, a mások veszedelmében ne osztakozzunk, most nyilván megfontolatlan-ságra s gyalórságra vall. Ámbár mi a csak most vívott tengeri

csatában magunk, egymagunkban visszevertük a korinthosiaikat: de miután ezek még nagyobb hadi készüléttel akarnak ránk törni, a melyhez mind a Peloponnesos, mind Hellas többi része hozzájárult, mi látjuk, hogy pusztán a saját erőnkkel már nem vagyunk képesek sikeresen megmérkőzni; egyszer-smind nagy is a veszély, a mely bennünket a korinthosiaktól való legyőzetés esetére fenyeget. Ennélfogva kénytelenek vagyunk titőletek s minden mástól segítséget kérni s elnézésre számíthatunk, ha eddigi félrehúzódasunkkal, a melynek nem rossz érzület, hanem hibás számítás volt az alapja, ellenkezőt merészelünk.

«Reátok nézve azonban ez a mi szorúlt helyzetünk, ha 33
kérésünknek helyt adtok, sok tekintetben kívánatos helyzetet teremthet. Ugyanis először olyanokat részeltettek védelemben, a kik bántalmat szenvednek, s nem olyanokat, a kik másokat bántalmaznak; továbbá minket az által, hogy oly időben fogadtok szövetséges társaitokká, midőn legfontosabb érdekeink forognak kérdésben, oly hálára köteleztek, melynek jelét adni szünetlenül igyekezni fogunk, végül mi oly hajóhad-dal rendelkezünk, a mely, nem számítva a tieteket, a legnagyobb. Gondoljátok meg már most, hogy melyik szerencse 2
lehetne a ritkább, vagy mi lehetne az ellenségre leverőbb, mint az, hogy az a hatalmasság, a melyet oldalatok mellé vonni szeretnétek sok kincs feláldozásával s nagy szolgálatok árán is, magától kínálkozva elétek áll, megadja magát nektek a nélkül, hogy véretekbe s pénzetekbe kerülne; ezen kívül nektek a világ szemében különös jelesség hírét szerzi, a megsegítésért pedig hálás elismerést s hatalmatokhoz hatalmat hoz. Mindezek együtt bizonyára ember emlékezet óta csak keveseknek juthattak osztályrészül, valamint kevés példa van még arra is, hogy az az állam, a mely fegyveres segítséget keres, azoknak, a kikhez e végből fordul, nem csekélyebb biztonságot s tekintélyt tudjon szerezni, mint a mennyit ő akar nyerni azoktól.

3 A ki pedig azt hiszi közöttetek, hogy épen nincs kilátás oly háborúra, a melyben nektek jó szolgálatot tehetnénk, az hibásan vélekedik s nem veszi észre, hogy a lakedaimoniak töletek való féltőkben háborún jártatják az eszöket; továbbá, hogy a korinthesiak, a kik azoknál befolyásosak, egyszersmind nektek ellenségeitek, azt tartják első lépésnek a ti reátok való támadáshoz, hogy előbb velünk végezzenek, hogy a közös gyűlölet miatt majd minket együtt ne találjanak magukkal szemben s egyiket e két dolog közül el ne szalaszszák: vagy a mi

4 megrontásunkat, vagy a maguk megerősítését. A mi dolgunk ezzel szemben most az, hogy vágjunk eléjük, mi a szövetség felajánlásával, ti pedig annak elfogadásával, s velök szemben inkább támadó, mint védő állásba helyezkedjünk.

34 „Ha pedig azt mondják, hogy nem igazság az ő gyarmatvárosukat magatokhoz fogadni, tanulják meg, hogy minden gyarmat tiszteli anyavárosát, ha jól bánnak vele, ellenben igazságtalan bánásmód mellett elidegenedik; mert a gyarmatosokat nem oly szándékkal küldik ki, hogy az otthoniaknak rabszolgái legyenek, hanem hogy velök egyenlő jogokat élvezzenek. Hogy pedig igazságtalankodtak, az bizonyos, mert midőn felszólítottuk, hogy vigyük a döntést választott bíróság elé, panaszaik elintézésére inkább választották a háborút, mint az

2 igazság útját. S ez az eljárás, a melyet mi velünk, vérrokonainkkal szemben alkalmaztak, szolgáljon nektek figyelmeztetésül arra, hogy se csalfa beszédök rá ne szedjen benneteket, se pedig kérő szavaikra nekik szivességet ne mutassatok. Minél kevesebb oka van valakinek későn megbánni ellenségeivel között jöttétét, annál nagyobb bátorságban él.

35 „De nem fogjátok megtörni a lakedaimoniakkal kötött békeszerződést sem, ha minket szövetségesekké fogadtok, mivel

2 mi ily viszonyban eddig egyitekkal sem álltunk. Mert abban határozottan ki van fejezve, hogy azoknak a hellen államoknak, a melyek még egyik féllel sem léptek szövetségi viszonyba,

szabadságukban van, hogy ahhoz a félhez csatlakozzanak, a melyikhez tetszik. Különös is volna, ha nekik szabad volna nemcsak a saját szövetségeseik közül, hanem Hellas egyéb részeiből, sőt még a ti alattvalóitok közül is tele toborzani hajóikat, nekünk pedig nemcsak a kilátásba vett szövetséghez, hanem más egyébféle segítséghez is útunkat akarnák állani s azután bűnűl rónák fel, ha ti megteszitek, a mire kérünk. Sokkal nagyobb okunk volna nekünk a kárhoztatásra veletek szemben, ha nem sikerülne titeket megnyernünk. Ebben az esetben ugyanis a szorongatott s veletek ellenséges lábbon nem álló félt útasítanátok el, ellenségeiteknek s a támadó félnek pedig nemcsak hogy akadályozólag nem állnátok az útjába, hanem még azt is elnéznétek neki, hogy a ti uralmatok alatt álló városokból gyarapítsa erejét. Ez nem volna rendén, de igen az, hogy vagy tiltsátok el a magatok embereit a zsoldjukba állástól, vagy nekünk is szintén nyujtsatok segítséget olyan formában, a minőben tanácsosnak látjátok, de legjobb volna, ha velünk egész nyíltan szövetségre lépnétek. E viszonyban mi nektek, a mint mindjárt kezdetben érintettük, több tekintetben javatokra munkálhatunk, leginkább annál fogva, hogy ellenségünk egy és ugyanaz, a mi a megbízhatóságnak leghathatósabb záloga. S ez az ellenség éppen nem gyöngé, hanem olyan, hogy képes megrontani az elpártolót. Továbbá mi bennünk nem szárazföldi hatalommal van dolgotok, hanem olyannal, a mely a szövetség mellett nektek hajóhadat ajánl fel; ennek az elidegenedése pedig éppen nem lehet reátok nézve közömbös. A ti érdeketek azt követeli, hogy ha csak lehet, semmi áron ne tűrjétek, hogy más a tengeren hatalomra jusson; ha pedig ez ki nem vihető, azon legyetek, hogy a ki ott a legmegbízhatóbb, mindig a ti oldalatokon álljon.

«A ki pedig a mi javaslatainkat hasznosaknak tartja ugyan, de attól fél, hogy a rájuk hallgatással szerződésességet követ el, az jegyezze meg magának, hogy ez az ő fé-

- lelme, ha a mi részvétünkkel erőre támaszkodhatik, az ellenségben még nagyobb ijedelmet támaszt; ellenben a mi elutasításunkra építő bizakodása gyöngének fog feltűnni arra nézve, hogy oly hatalmas ellenfélben félelmet keltsen. A most kimondandó határozattól ép úgy függ Athén sorsa, mint a Kerkyraé. Kurta észszel rosszul gondoskodnék hazája érdekeiről az, a ki egy közeli s hova-hamarább nyíltan kitörő háborúval szemben csak ép a mára tekintene s sokáig tudna töprenkedni azon, hogy elfogadjon-e vagy ne oly országot, a melynek mind baráti, mind ellenséges viszonya a legnagyobb befolyással lesz az események fejlődésére. Ugyanis oly kedvező helyen fekszik a Siciliába és Italiába vivő hajóút mentén, hogy onnan hajóhad nem jöhet a peloponnesosiakhoz a mi akaratunk nélkül, sem ezektől nem küldhető ama helyekre bátorságban; de még több más tekintetben is igen nagy haszonnal kecségtet.
- 3 Hogy azonban mindazt, a mit általánosságban s részletekbe bocsátkozva el lehetné mondani, igen röviden összefoglaljuk, im ebből megtanúlhatjátok, hogy minket eltaszítanotok nem lehet: Hellasban három számba vehető hajóhad van: a tietek, a mienk és a korinthesiaké. Ha ti megengeditek, hogy ezek között egygyé olvadjon s a korinthesiak kezökét jőeleve reánk teszik, tengeri háborútokban a kerkyraiakkal és peloponnesosiakkal fogmeggyűlni a bajotok; ellenben ha magatokhoz vesztek bennünket, hajóhadotok a mi hajóink számával fog gyarapodni az ellenségeitekkel vivandó küzdelemre.»
- 4 Ekkép szóltak a kerkyraiak. Utánuk a korinthesiak ilyenformán beszéltek:
- 37 «Ezek a kerkyraiak beszédökben nem csupán arra szorítkoztak, hogy magukat nektek szövetségesekül ajánlják, hanem olyanformát is mondtak, mintha mi igaztalanul bánánk velök s nem jogosan volnának haddal megtámadva. Ennélfogva mi is szintén kénytelenek vagyunk vele, hogy e két dologról szóljunk elsőben s úgy térjünk egyéb tárgyra át, hogy

a mi jogos kívánatainkat annál határozottabb szempontok szerint fogadjátok s ezeknek a kérelmét ne minden alap nélkül utasítsátok vissza. Azt állítják ezek, hogy bölcseségek nem engedte, hogy bárkinek is a szövetségét elfogadják. A való azonban az, hogy ezt az eljárásmódot nem nemes célból követték, hanem pusztán azért, hogy gonoszkodhassanak. Nem kellett nekik szövetséges, hogy igazságtalan tetteiknek se legyen tanúja senki, hogy gonoszságok elkövetésére segítséget ne kérjenek, a mit nem tehettek volna pírónság nélkül. E mellett városuknak független állást biztosító fekvése abba a helyzetbe juttatta őket, hogy bírakká tolhatják fel magukat másokat ért bántalmak esetén, s ezt akkor jobban tehetik, ha szerződéses viszonyban nem állanak; mert míg ők nagy ritkán látogatnak el hajóikon szomszédaikhoz, másokat a kénytelenség igen gyakran arra szorít, hogy partjukon kikössenek s náluk megszálljanak. És így annak a szépen kiczikornyázott *szövetségtelenségnek* nem az a nyitja, a mit nagy garral felhoztak, mintha nem akartak volna másokkal gonosz jellemű vállalatokba elegyedni, hanem az, hogy magukban gonoszkodhassanak, a hol kéz alatt lehet, a mások megrövidítésével nyereséget húzhasanak, ha pedig valahol valami martalékhoz férközhetnek, minden szemérmert levetközhessenek.⁴⁷ Ha igazán oly derék emberek volnának, mint a minőknek mondják magukat, annál jobban módjukban volna kitüntetni jellemök nemes vonásait ügyöknek az igazság útján való tisztázásában, minél kifogástalanabb a maguk viselete másokkal szemben.

«Azonban nem így viselik ők magukat sem másokkal, sem mivelünk szemben. Bár a mi gyarmatosaink, mégis eddig folyvást idegenek módjára viselték magukat irányunkban; most pedig még nyíltan hadra is keltek ellenünk s azt hánytorgatják, hogy őket nem azért küldték el gyarmatosoknak, hogy méltatlan bánásmódban részesítsék őket. Mi pedig azt mondjuk erre, hogy mi meg nem azért telepítettünk gyarmatosokat,

hogy bennünket döllyfösen sértegessenek, hanem hogy felettök
 a vezéri szerepet viseljük s részökről illő tiszteletben részesül-
 3 jünk. Így viselik magukat a többi gyarmatosaink; azok tisztel-
 nek bennünket s irántunk igazi gyermeki szeretetet tanúsítanak.
 4 Az pedig világos, hogy ha a többi mind meg van velünk elé-
 gedve, ezeknek maguknak nincs méltó okuk arra, hogy velünk
 megelégedve ne legyenek, sem mi velök, ily rendkívüli módon⁴⁸
 nem hadakoznánk, ha valami különös nagy sérelmet nem
 5 szenvedtünk volna. De még ha talán egyben-másban mi kö-
 vettünk volna is el hibát, még akkor is az lett volna a szép
 tőlük, hogy haragunk elől kitérjenek, ránk pedig szégyent
 hozott volna, ha higgadt magukviselésére erőszakoskodással
 6 felelünk. Azonban gőgös ráartatásból s abban a hitben, hogy
 mivel gazdagok, azért már nekik minden szabad, számos
 kihágásaik közt azzal is megbántottak, hogy Epidamnusra,
 a mely elvitathatatlanul a mienk, míg bajban volt, rá sem
 hederítettek, de mihelyt mi segedelmökre siettünk, erőhata-
 lommal a kezökre kerítették s birtokukban tartják.

39 «Igaz, állítják, hogy korábban készek voltak az ügynek
 törvényes úton való kiegyenlítésére. De hát a ki azt akarja,
 hogy ily tárgyú ajánlatát komolyan vegyék, ezt nem akkor
 kell tennie, midőn a másik fél ellenében már sikerhez jutott
 s biztos helyzetben van, hanem a hadra kelés előtt, midőn
 2 még minden tekintetben egyenlő lábon áll vele. Ezek azonban
 nem akkor rántották elő azt a tetszetős ajánlatot a törvényes
 kiegyenlítésre, midőn még Epidamnost ostrom alá nem vették,
 hanem csak midőn már meg voltak győződve arról, hogy mi nekik
 azt elnézni nem fogjuk. S most még ide is eljöttek s nem
 elégesznek meg csupán azzal, hogy ott maguk vétséget követtek
 el, hanem még titeket is rá akarnak venni, hogy — nem mond-
 hatjuk, fegyvertársaikká, hanem bűntársaikká legyetek, s midőn
 velünk meghasonlásban vannak, fogadjátok őket magatokhoz.
 3 Akkor kellett volna nekik hozzátok járulni, midőn a legnagyobb

bátorságban voltak, nem most, midőn a mi rajtunk elkövetett bántalom miatt veszedelemtől tarthatnak, s midőn a nélkül kell most őket segedelemben részesítenetek, hogy eleddig tehetős voltukból valami hasznot húztatok volna, s bár vétkeik elkövetésekor tőlük távol álltatok, részünkről ép oly hibáztatás ér titeket, mint őket. Pedig ha hatalmatokat már korábban érvényesítettetek volna együtt, akkor volna csak helye annak, hogy a további következtetéseket is közösen viseljétek.

40

«Ezennel már ki van mutatva az, hogy mi méltó panaszokkal jövünk, míg ezek a gonoszok nyilvános erőszakoskodással mindent magukhoz igyekeznek rántani. Még arról kell meggyőződnotok, hogy ti ezeket igazság szerint nem is fogadhatjátok magatokhoz. Ha már a békepontok közt ott van, hogy annak az államnak, a mely a szerződésbe nincs beleiktatva, a két fél közül ahhoz szabad csatlakoznia, a melyikhez akar, ez nem alkalmazható oly esetre, midőn a másik szerződő fél megkárosodik általa, hanem csak olyanra, midőn valamely állam a nélkül, hogy mástól elszakadna, védelemre szorúl s annak a nyakára, a ki józan észszel magához veszi, nem hoz háborút béke helyett. Ezt azonban ti most megkapnátok, ha ránk nem hallgatnátok, mert nem csak hogy nekik segítő társaiikká lennétek, hanem frigyársainkból is ellenségeinkké kellene válnotok. Ugyanis, ha ti ezekkel indúltok, nekünk lehetetlen ellenök védekeznünk a ti veletek való összetűzés nélkül, bár valóban az volna részeteokről az igazságos magaviselet, ha mindkettőnknek útjából félre állnátok; — s ez is lesz a legjobb; ha pedig erre nem vagytok hajlandók, akkor ép' ellenkezőleg mi velünk kell ő ellenök jönnötök; mert közöttetek s a korinthusiak közt frigykötés áll fenn, a kerkyraiakkal pedig ily egyességre soha nem léptetek, nem, még a legrövidebb időre sem. De azt sem engedhetitek divattá válni, hogy a másoktól elpártolókat magukhoz fogadják az emberek. Ugyanis akkor, midőn a samosiak töletek elszakadtak s mi peloponneso-

2

3

4

5

siak a felett döntöttünk, vajjon adható-e azoknak segítség, vagy nem, s a többiek véleménye megoszlott, mi sem adtunk reátok nézve kedvezőtlen szavazatot, de sőt nyiltan a mellett álltunk a más nézetűekkel szemben, hogy kinek-kinek joga van arra,
 6 hogy a saját szövetségesét féken tartsa. Ha már ti azokat, a kik valami rosszat tesznek, magatokhoz fogadjátok s oltalomban részesítetek, majd meglátjátok, hogy fognak a tieitek közül épen nem alábbvalók mi hozzánk is átállani, s ezt az eljárást inkább saját magatok ellen, mint mi ellenünk hozzátok divatba.

41 «Ezek a mi, jogi alapon formált követeléseink tiveletek szemben; s ezek elegendő nyomóssággal is birhatnak hellen jogi fogalmak szerint. Mi azonban most még viszonzszolgálat teljesítését is kérhetjük s várhatjuk tőletek, a mit annyival inkább megtehettek, mivel ellenségeitek nem vagyunk, hogy károtokra fordíthatnók, de barátaitok sem annyira, hogy nyű-
 2 götökre lehetnénk általa. Ugyanis, midőn egykor a persa háború előtt az aiginaiak ellen viselt háborútokban⁴⁹ hadi hajóknak szükében voltatok, a korinthosiaktól húszat kaptatok. Ez a mi szívésségünk, továbbá az, a melyet a samosi ügyben tanúsítottunk irántatok, mely szerint mi rajtunk múlt, hogy a peloponnesosiak a samosiaknak segítségére nem mentek, — az tette lehetővé nektek az aiginaiak legyőzését, a samosiaknak pedig a megfékezését. Ezek pedig oly időben történtek, midőn az ember ellenségei ellen kelve semmi egyébre nem ügyel, mint hogy miképen arathasson diadalt. Ilyenkor azt tartja barátjának, a ki segedelmére van, még ha az előtt ellen-
 3 sége volt is, azt pedig, a ki útjába áll, ellenségének tekinti, még ha épen barátja volt is, mivel a küzdelem heve még leg-
 közelebbi összeköttetései iránt is közömbösebbé teszi.

42 «Ha mindezeket megfontoljátok s az ifjabbak az idősebeiktől ily értelemben okúlnak, méltányosnak fogjátok tartani a megfelelő gyámolítás viszonzását. Azt pedig senki

se higye, hogy a mit most mondunk, az igaz ugyan, de ha majd háborúja lesz, a hasznos más lesz; mert először is a legtöbb haszon ott van, a hol az ember az igazságtól a legkevesébbé tér el; aztán pedig hogy ki fog-e törni az a háború, a melylyel a kerkyraiak benneteket megfélemlíteni, s ekkép igazságtalanságok elkövetésére tántorítani igyekeznek, az még nem bizonyos. Nem volna hozzátok illő, ezen felindúlva, a korinthesiakkal oly ellenséges viszonyt szerezní, a melyre már teljes bizonyossággal s tüstént számíthattok. Az volna inkább a böles eljárás, ha a megaraiaik miatt korábbi időkből származó bizalmatlankodást, a mely viszonyunkat meghidegítette, ezennel elenyésztetnők.⁵⁰ A legnagyobb sérelmek orvosolhatók később, alkalmas időben teljesített csekély szívelességgel is. Az se tántorítson meg benneteket, hogy egy erős hajóhad segítségével kínálgatnak. Ha magunkat a velünk egyenlőkkel szemben igazságtalanságoktól menteknek tudjuk, az sokkal biztosabb hatalom, mint a minőre akkor számíthatunk, ha a pillanatnyi látszattól eltántorodva, veszedelmek közt is nekik megyünk.

«Mi most ép oly helyzetbe jutottunk, mint a minő volt az, a melylyel szemben mi korábban Lakedaimonban kimondtuk, hogy kinek-kinek joga van arra, hogy a saját szövetségeseit féken tartsa. Mi töletek most hasonló magatartást várunk, s kérünk, hogy szavazatokkal kárunkra ne legyetek, mivel mi a mienkkel egy ily esetben nektek javatokra voltunk. Fizesetek nekünk hasonlót hasonlóval s gondoljátok meg, hogy ez épen az az elhatározó pillanat, a melyben a gyámolítás a legjobb barátira, az ellenkezés pedig a legmegátalkodottabb ellenségre vall. Ne fogadjátok ezeket a kerkyraikat a mi ellenünkre szövetségetekbe s ne legyetek segedelmökre igazságtalan eljárásukban. Ha ezt teszitek, kötelességeitekhez hiven jártok el, egyszersmind a legjobban is határozotok saját magatokra nézve.»

44 A korinthosziak ekképen szóltak. Az athéniek a két fel meghallgatása után kétszer tartottak népgyűlést. Az elsőben inkább a korinthosziak beszéde iránt voltak kedvezőleg hangolva; azonban a másodikban más észre tértek. Ekkor abban állapodtak meg, hogy hadi szövetségre nem lépnek a kerkyrabeliekkel, úgy hogy barátaik és ellenségeik ugyanazok maradnak, mert így ha azt kívánnák a kerkyrabeliek, hogy velök támadjanak Korinthosra, szerződészegést követnének el a peloponnesosziak ellen; hanem védő szövetséget kötnek, a mely szerint egymás iránt segítség-nyújtásra kötelezik magukat arra az esetre, ha Kerkyrát, vagy Athént, vagy szövetségeseiket támadná meg valaki. Mert, gondolták, háborújuk a peloponnesosziakkal különben is kikerülhetetlen; Kerkyrát pedig, a melynek oly nagy tengeri ereje van, Korinthosnak oda engedni nem akarták, hanem azt óhajtották, hogy egymással mennél erősebben tűzzenek össze, hogy így a korinthosziakkal és más tengeri hatalmakkal erejük meggyöngítése után kelhessenek, ha majd kell, háborúra. De egyszerűs mind az Italiába és Siciliába való hajózásra is alkalmas fekvésűnek látszott nekik ez a sziget.

45 Ily tekintetek birták az athénieket arra, hogy a kerkyraiakat szövetségükbe felvegyék, és nem sokára a korinthosziak távozása után egy tíz hajóra menő hajórajt küldtek segítségükre. Ennek vezéreivé lettek: a Kimon fia, Lakedaimonios, a Strombichides fia, Diotimos és az Epikles fia, Proteas. Ezeknek útasításul azt adták, hogy a korinthosziakkal ütközetbe ne bocsátkozzanak, ha nem maga Kerkyra ellen mennek és itt, vagy valamely hozzá tartozó más helyen kiszállani nem akarnak. De ha ez megtörténnék, minden erejükből igyekezzenek őket visszaverni. Ezeket a végből adták útasításul, hogy a békeszerződés meg ne legyen szegve. E hajók megérkeztek Kerkyrába.

46 A korinthosziak a hadi készülétek befejezése után megindultak Kerkyra ellen egy százötven hajóra menő hajóhaddal.⁵¹

Ebben volt az elisieknek tíz hajójuk, a megaraiaknak tizenkettő, a leukasiaknak tíz, az amprakiabelieknek huszonhét, az anaktorionbelieknek egy, maguknak a korinthosiaknak pedig kilenczen. Hajóhadvezérek voltak minden egyes állam hajóin külön, a korinthosiak részéről pedig az Euthykles fia, Xenokleides ötödmagával. E hajóhad, a mint Leukas felől vitorlázva a Kerkyrával átellenes szárazföld közelébe jutott, a thesprotiai területhez tartozó Kheimerionban vetett horgonyt. Ez egy tengeri kikötő; felette, beljebb a parttól egy város van, a melynek Ephyra a neve. E város mellett önti vizét a tengerbe az Acherusia tó. Ebbe a thesprotiai területet átszelő Akheron folyó szakad s ettől nyerte a nevét is. A Thyamis folyó szintén e vidéken foly s Thesprotia és Kestrine közt határt képez. A két folyam közt közbül emelkedik Kheimerion hegyfok. A korinthosiak a szárazföldnek ennél a pontjánál vetettek horgonyt és ütöttek táborn.

A kerkyraiak, a mint a korinthosiak közeledése felől értesültek, megraktak hadi néppel száztíz hajót, a melyeknek a vezérei Meikiades, Aisimides és Eurybatos voltak, s annak a szigetcsoportnak az egyik tagjánál, a mely Sybota néven ismeretes,⁵² táborba szálltak. Itt a tíz hajóra menő attikai hajóraj is megjelent. Leukimme hegyfokon foglalt állást szárazföldi seregök s a zakynthosiaknak ezer nehéz fegyverzetű gyalogból álló segítő hada. Gyülekezett azonban a szárazon a korinthosiak fedezésére is nagy számú segítő sereg a barbaroktól, mert az erre lakó szárazföldi népségek mindenkor barátságos viszonyban voltak velök.

A korinthosiak kellő előkészület után három napra való eleséget vettek magukhoz s egy éjjel Kheimerionból kivitorláztak, hogy az ellenségnek csatát ajánljanak. A mint javában haladnak, épen virradtakor megpillantják a kerkyraiak hajóhadát künn a nyílt tengeren s látják, hogy az szintén ő ellenök nyomúl. A mint a két fél egymással szemtől szembe jutott,

csatára rendezkedtek. A kerkyraiak jobb szárnyán foglalt állást az attikai hajóraj; a csatavonal többi részét maguk a kerkyraiak foglalták el úgy, hogy három hajóhadosztályt képeztek, melyeket külön külön egy-egy hadvezér vezetett. Míg a kerkyraiak ekkép rendezkedtek el, a korinthosiaiak részén a megairaiak és amprakiabeliek hajói voltak a jobb szárnyon, a csatavonal közepén többi szövetségeseik külön csoportokban, a bal szárnyon pedig maguk a korinthosiaiak álltak a legjobb hajókkal az athéniekkel és a kerkyraiak jobb szárnyával szemben.

- 49 Miután mindkét részen felvonták a csatajeleket,⁵³ megkezdődött a tengeri harc. Mindkét fél hajóinak a fedélzete nagy számú nehéz fegyveressel és kopjavitővel volt megrakva, s egész felszerelésök még régies modorú s nagyon esetlen volt.
- 2 Heves tengeri csata fejlett ki, a melyben különben a harczoló felek nem valami különös ügyességet fejtettek ki s küzdelmök
- 3 inkább szárazföldi ütközethez hasonlított. Ha egyszer két ellenséges hajó egymással összezapott, nem könnyű szerrel vált szét a hajók sokasága és tolongása miatt, de azért is, mert azt hitte, hogy a győzelem kivívásában legtöbb függ a fedélzeten levő katonaságtól, a kik ott zárt sorokban harczoltak, mialatt a hajók mozdulatlanul álltak. A hajók keresztül törtetésére és gyors forgatására⁵⁴ nem is gondoltak, s inkább személyes bátorság tanúsításával s nyers testi erő kifejtésével folyt a
- 4 harcz, mint hadtani ismeretek alkalmazásával. Ekkép mindenfelől éktelen z sivaj volt hallható s a hajók egymás hátán tolongtak. Az attikai hajók mindenütt ott termettek a kerkyraiak oldalán, a hol csak szorongatni kezdték ezeket, s félelmet gerjesztettek az ellenségben; azonban ütközetbe nem bocsátkoztak, mert a vezérek nem merték áthágni az athéniek meghagyását. A korinthosiaknak a jobb szárnya volt a legszorultabbb helyzetben. Azokat a hajókat ugyanis, a melyek ezen a szárnyon álltak, a kerkyraiak húsz hajójukkal megszalasztották, bomlott

futásban a szárazhoz űzték, ezután a korinthosi táborig nyomultak; itt kiszálltak, az üres sátrakat felgyújtották s az értékes tárgyakat rabolták. Itt tehát a korinthosiak s szövetségeseik húzták a rövidebbet s a kerkyraiak voltak a nyertesek. Ellenben a korinthosiak a balszárnnyukon, ott, a hol maguk álltak, határozottan felülkerekedtek, mivel a kerkyraiak részén húsz hajó a mellett, hogy számra különben is kisebbségben voltak, az ellenséget üldözve egészen eltávozott a csatatérről. Az athéniek a kerkyraiak szorult helyzetének láttára már mind nyíltabban kezdtek vinni a segítő szerepét s eleinte vigyáztak ugyan, hogy senkivel se ütközzenek össze, hanem a mint a kerkyraiak részén általánossá lett a futás s a korinthosiak lievésen nekik estek, akkor már egész határozottsággal letették a tétlen néző szerepét ebben az annyira szorult helyzetben megtörtént, hogy a korinthosiak és athéniek egymással össze is csaptak.

A korinthosiak, miután az ellenség hátat fordított, nem ahhoz láttak, hogy a megrongált hajók teknőit a maguk hajói után csatolják s elvontassák, hanem keresztül-kasúl száguldozva a hajósnépségnek estek, hogy öldököljenek inkább, mint foglyokat ejtsenek közöttük. S mivel nem tudtak semmit arról, hogy jobb szárnyuk vereséget szenvedett, tudtukon kívül a saját embereik közül is meggyikoltak néhányat. Ugyanis, mivel a hajók mindkét részen nagy számmal voltak s nagy kiterjedésben ellepték a tengert, az összekeveredés után nem egykönnyen bírták felismerni, hogy kik a győztesek s kik a vesztesek. Ez a tengeri ütközet a hajók számát tekintve a legnagyobb is volt mindazok közt, a melyeket eddig hellenek hellekkel vívtak. A korinthosiak, miután a kerkyraikat egészen a part alá ⁵⁵ űzték, a saját hajóroncsaik és elesett embereik után néztek; kevés híjján mind a közékhöz kerítették s el is szállították Sybotához, a thesprotiai területhez tartozó pusztá révbe, a hol a barbaroktól fedezésökre érkezett szárazföldi csapatok

álltak. A mint ezzel készen voltak, összegyülekeztek s újból
 4 támadásra mentek a kerkyraiak ellen. Ezek hajózható álla-
 potban levő s még rendelkezésükre álló hajóikkal, az attikai
 hajórajjal együtt eléjük mentek, mert attól tartottak, hogy
 5 szigetökre kiszállani próbát tesznek. Már késő délutánra járt
 az idő, midőn a csatadal felharsant a támadásra; — ekkor
 a korinthosiaiak az arczvonalat megtartva hirtelen hátrafelé kez-
 denek evezni, mert meglátták azt, hogy az athéneieknek egy
 hadi flottája feléjük tart. Ezt a húsz hajóra menő hajórajt
 a tíz hajó után később küldték el segítségre az athéniek, mert
 aggodalmuk támadt a miatt, a mi épen meg is történt, hogy
 a kerkyraiak elvesztik a csatát s az ő tíz hajójuk nem lesz
 elegendő támogatásukra.

51 A korinthosiaiak tehát ezeket messziről megpillantván,
 visszavonuláshoz fogtak, mert megsejdtették, hogy Athénből
 való hajók s jóval többnek is gondolták, mint a mennyit való-
 2 sággal láttak. A kerkyraiak ellenben nem vették észre e hajó-
 kat, mivel oly irányból vitorláztak, a honnan kevésbé lehetett
 előttük szembe ötleniök; e miatt megfoghatatlan is volt nekik,
 hogy a korinthosiaiak arczvonala miért távolodik, míg végre
 némelyek meglátták azokat s mondták, hogy ott hajók tartanak
 feléjük. Ekkor ők is visszavonuláshoz fogtak, mert már beállt
 az esti szürkület, s a korinthosiaiak megfordultak és csatarend-
 3 jöket felbontották. Így váltak szét az egymásra törő felek s ért
 4 véget a csata, mire az éj beállt. A kerkyrabeliek Leukimménél
 szálltak horgonyra. Ide, a kikötő elé az a húsz hajóra menő
 athéni hajóraj vezéreivel, a Leagros fiával, Glaukonnal és a
 Leogoras fiával, Andokidessal, elesetteken és hajóroncsokon
 át megérkezett nem sokkal az után, hogy szem elé került.
 5 A kerkyrabeliek, mivel már éjjeli sötétség volt, megijedtek,
 hogy hátha ellenséges hajóhad; de aztán felismerték s a hajók
 befutottak a kikötőbe.

52 A következő napon az attikai harmincz hajó, valamint

a kerkyrabelieknek minden hasznavehető hajója kiszállt a tengerre s a Sybotánál levő rév irányában,⁵⁶ a hol a corinthusiak horgonyoztak, előnyomúlt azzal a szándékkal, hogy megtudja, vajjon elfogadja-e az ellenség a csatát. A korinthusiak a parttól 2 beljebb mozdultak ugyan, s a nyílt tengeren csatarendbe is álltak, de különben vesztég maradtak, mivel csatát vívni nem akartak úgy, hogy ők kezdjék. Mert látták, hogy az Athénből érkezett hajók még egészen épek, míg ő nekik többféle bajaik akadtak, egyfelől hadi foglyaik miatt, a kiket hajóikon őrizniök kellett, másfelől a miatt, hogy e sivatag vidéken nem volt módjukban hajóik kijavítása. Minden gondjuk inkább arra 3 irányult, hogy mikép juthassanak haza, mert attól tartottak, hogy az athéniak abban a hitben, hogy összetűzésök következtében a béke meg van szegve, nem engedik elhagyni őket.

Ennélfogva abban állapotok meg, hogy sajkán követ- 53 pálcza nélkül⁵⁷ embereket küldenek az athénielkhez s ekkép ki-
puhatolják, mi a szándékuk. Ezek a megbizottak következőleg
szóltak: «Athéni férfiak! Nem igazságtöletek ez a háború kezdés 2
és békebontás, hogy midőn mi ellenségeinken megtorlástjövünk
venni, ti fegyvereiteket reánk emelve útunkba álltok. Ha
nektek eltökélt szándékotok az, hogy Kerkyra ellen, vagy más
egyéb helyre szándékolt hajózásunkban akadályozzatok s a béke
megbontásán működtek, im itt vagyunk mi, minket ragadja-
tok meg legelőbb és bánjatok velünk úgy, mint ellenséggel.»
A küldöttek ekképen szóltak. Erre a kerkyraiak tábora, a meny- 3
nyire csak szavuk hallható volt, felkiáltott, hogy tüstént fogják
el és ölják meg őket. Az athénielk azonban a következő választ
adták nekik: «Peloponnesosi férfiak! Mi sem háborút nem kez- 4
dünk, sem békét nem bontunk, hanem csupán szövetségeseink-
nek, a kerkyraiaknak az oltalmazására vagyunk itt. Ha tehát ti
nem Kerkyra ellen, sem nem valamely ehhez tartozó hely ellen
akartok hajóitokkal menni, mi nem gátolunk; de ha ezek

közül valamelyik ellen akartok vitorlázni, akkor a mennyire csak erőnktől telik, nem nézzük el a dolgot.»

54 Az athénieknek erre a feleletére a korinthosiaiak a hazamenetelhez kezdtek készülődni s diadaljelet emeltek a szárazföldre tartozó Sybotán. Ez alatt a kerkyraiak összeszedték azon hajótöredékeiket és halottaikat, a melyeket a hullámverés és az éjjeli szélvihar minden irányban szétszórva partjaikra vetett, s szintén diadaljelet emeltek a Sybota szigetszoport
2 egyik tagján, mert hitték, hogy győztek. Mindkét fél magának tulajdonította a győzelmet a következő okokból: A korinthosiaiak az éj beálltaig keökbén tartották a győzelmet annyira, hogy a hajótöredékeket és halottakat a legnagyobb részben elvihették magukkal; továbbá ezernél nem kevesebb hadi foglyot ejtettek s körülbelöl hetven hajót tettek tönkre. Ők ezen az alapon emeltek diadaljelet, míg a kerkyraiak azon, hogy körülbelöl harmincz hajót tettek tönkre s az athéniek megérkezése után a saját hajótöredékeiket és halottaikat felszedték; továbbá a megelőző napon a korinthosiaiak az attikai hajók láttára hátra eveztek ő elölük, miután pedig az athéniek megérkeztek, Sybotától ő ellenök előre nem mozdultak. Ekkép mindkét fél azt tartotta, hogy övé a győzelem.

55 A korinthosiaiak haza felé való útjokban az amprakiai öböl bejáratánál fekvő Anaktoriont, a mely közösen az övék és a kerkyraiaké volt, csellel elfoglalták s miután belé korinthosigyarmatosokat telepítettek, haza távoztak. Haza érkezésök után kerkyrai hadi foglyaik közül nyolczszázat, a kik rabszolgák voltak, eladtak, a többit, kétszázötvenet pedig fogságban tartották. Ezekkel nagy kedvezéssel bántak azért, hogy ha majd visszatérnek, Kerkyrát az ő kezökre játszszaák, mivel köölk a legtöbbben épen Kerkyra legelökelöbb polgárai voltak.
2 Kerkyra tehát ily módon megtartá e háborúban a korinthosiaiak felett való elsőséget. Ekkor aztán visszatértek alöla az athéniek hajói. A korinthosiaiak elött azonban ez első ökül szol-

gált a háborúra az athéniek ellen, a mért ő ellenök béke idején a kerkyraiak pártján tengeri ütközetbe bocsátkoztak.

Csakhamar ezután egy más vitás ügy is merült fel az 56 athéniek és peloponnesosiak közt, a mely háború felé sodorta őket. A korinthusiak boszuálláson jártatták az eszközket; az 2 athéniek azonban ezt megsejditették; ennél fogva a potidaia-belieknek, a kik a pallenei földszoroson laknak s a korinthusiak gyarmatosai, de egyszersmind az ő adóköteles szövetségeseik is voltak, azt parancsolták, hogy a Pallene felé néző bástyázatukat bontsák le s adjanak túszoikat; továbbá, hogy azokat az epidemiurgosokat,⁵⁸ a kiket a korinthusiak évről-évre küldözni szoktak hozzájuk, városukból távoztassák el s többé el ne fogadják. Az athéniek ugyanis attól féltek, hogy a potidaiaiak Perdikkas⁵⁹ és a korinthusiak által rá hagyják magukat vétetni az elpártolásra; ezek aztán az ő többi thrák partvidékbeli szövetségeseiket⁶⁰ is maguk után vonják.

Ezekhez az elővigyázati rendszabályokhoz a potidaia- 57 beliekkel szemben nyomban a Kerkyránál vívott tengeri ütközet után folyamodtak az athéniek. Mert a korinthusiakkal 2 már nyílt meghasonlásban voltak s a Sándor király fia, Perdikkas, makedon király, a ki korábban szövetségben s baráti viszonyban állt velök, ellenségökké lett, mivel ennek az öcsével, Fileppel és Derdassal, a kik vele viszálykodásban éltek s együtt tartottak, az athéniek szövetségre léptek. Perdikkast 4 az e miatt támadt félelme oda vitte, hogy a lakedaimoniakhoz küldött követség útján azon működjék, hogy az athéniek háborúba keveredjenek a peloponnesosiakkal, továbbá hogy a korinthusiakat is a maga részére vonja a potidaiaibeliek elpártolásának támogatására. Egyszersmind a thrák vidékbeli Khal- 5 kidike és Bottike⁶¹ lakosait is szintén igyekezett az elszakadásra rábírní, mert azt hitte, hogy ha e szomszédságában eső helyek neki szövetségesei lesznek, velök együtt a hadakozás könnyebb lesz ő reá nézve. Ezeknek az athéniek nyomára jutván, 6

szándékba vették, hogy e városoknak az elpártolását megelőzik. Éppen ekkor szándékoztak a Perdikkas területe ellen egy harmincz hajóra menő hadi flottát s ezer nehéz fegyverzetű gyalogból álló hadat elindítani a Lykomedes fiának, Arkhestratosnak s vele két másnak a vezérlete alatt. Ugyanazért a vezéreknek azt is feladatává tették, hogy a potidaiabeliektől túszoikat vegyenek, bástyázatukat bontsák le s álljanak résen, hogy a szomszédos városok el ne pártoljanak.

58 A potidaiabeliek ez alatt követeket küldtek az athéniekhez, hogy, ha lehet, szép szóval rávegyék őket, hogy ő ellenök semmi rendkívüli intézkedéshez ne nyúljanak; de elmentek a korinthusiak kíséretében Lakedaimonba is, hogy itt szükség esetére maguknak gyámolítást biztosítsanak. Az athénieknél hosszas utánjárás dacára sem juthattak semmi sikerhez, de sőt a Makedonia ellen rendelt hajóhad ő ellenük is megindult. Viszont a lakedaimoniak főtisztviselői megígérték nekik, hogy ha az athéniek Potidaiára rátámadnak, ők Attikába csapnak be. Erre aztán, felhasználva a kedvező alkalmat, a potidaiabeliek Khalkidike és Bottike lakosaival együtt, a kikkel ily célra már szövetségbe voltak, nyíltan elszakadtak az athé-
 2 niektől.⁶² Perdikkas most azt tanácsolta a Khalkidike és Bottike lakosainak, hogy tengeremelléki városaikat hagyják oda, falaikat bontsák le s húzódjanak a parttól beljebb Olynthosba s ekkép ezt az egyet tegyék hatalmas várossá. Azok részére, a kik lakóhelyöket így odahagyják, a saját területéből Mygdoniában, a Bolbe tó környékén felajánlott használatra egy darabot arra az időre, míg a háború tartani fog. Ezek tehát városaikat lerombolták, a parttól beljebb költöztek s hadra készülődtek.

59 Ekkép midőn a harmincz hajóra menő flotta a thrák partokhoz érkezett, Potidaiát s a többi helyeket már nyílt szakításban találta Athénnel. A vezérek azonban, mivel a rendelkezések alatt álló hadi erőt nem tartották elegendőnek arra,

hogy Perdikkassal, egyszersmind az elpártolt városokkal is mérkőzésre menjenek, Makedonia ellen fordultak, a mely ellen küldve is voltak eredetileg. Itt erős állásba helyezkedvén, a hadat megkezdték Fileppel és a Derdas testvéreivel együtt, a kik hadaikkal a felföldről csaptak Makedoniába.

A korinthosiaknak, a mint Potidaia Athéntől elszakadt, 60 az, hogy a macedon vizeken attikai hajóhad áll, e város sorsa nem csekély aggodalmat okozott s veszedelme úgy hatott reájok, mintha a saját tűzhelyöket fenyegetné. Tehát mi-alatt az athéniek Makedonia ellen fordultak, a saját városukban toborzott önkéntesekből s a Peloponnesos többi részében felbérelt zsoldosokból álló sereget küldtek oda összesen ezerhatszáz nehéz fegyverzetű és négyszáz könnyű fegyverzetű gyalogot tevő számban. Ennek a seregnek az élére az 2 Adeimantos fia, Aristeus állt, a kinek a kedvéért is csatlakozott jobbára a sereghez a legtöbb korinthosi önkéntes, mivel a potidaiabelieknek mindenha meleg barátja volt. Ezek a thrák 3 partvidékre negyvened napra érkeztek Potidaiának Athéntől való elszakadása után.

De e városok elpártolásának híre ment Athénbe is. Tehát, 61 a mint még ezen felül az is tudtúl esett, hogy oda az Aristeus vezérlete alatt segítség is ment el, az athéniek a saját embereik közül szintén kétezer főnyi nehéz fegyverzetű gyalogból álló hadat küldtek egy negyven hajóra menő hadi flottával a tengerre az elpártolt helyek ellen. A vezér volt a Kalliades fia, Kallias ötödmagával. E had elsőben Makedoniába ment s itt 2 a korábban elküldött ezer főnyi nehéz fegyverzetű gyalogból álló seregre talált, a mely Pellát kevésbé ez előtt vette be s ekkor épen Pydnát ostromolta. Tehát e város alatt szintén 3 megszállt s segített az ostrom tovább folytatásában. Majd azonban, mivel nekik a dolguk Potidaiával, a hova Aristeus már megérkezett, égetőleg sürgős volt, Perdikkassal kénytelen-kelletlen egyességre s hadi szövetségre léptek. Ennek következtében 4

kivonultak Makedoniából, s Beroiába érkezvén, innen Strepsa⁶³ ellen fordultak, s miután ellene támadást intéztek, de be nem vehettek, a szárazon Potidaia ellen indultak a saját, háromezer nehéz fegyverzetű gyalogból álló seregökkel, ezen felül nagy számú szövetséges haddal s Filep és Pausanias⁶⁴ vezérlete alatt egy hatszáz főre menő makedon lovas csapattal. Egyszer-
 5 mind a hetven hajóra menő hadi flotta a part mentén velök egy irányban húzódott. Rövid menetekkel harmadnapra Gigonosba értek, a hol aztán táborba szálltak.

62 A potidaiaiabeliek és az Aristeus vezérlete alatt érkezett peloponnesésiaiak a földszoroson Olynthos közelében táboroztak,⁶⁵ hogy az athénieket itt várják be, s a városon kívül nyitot-
 2 tak piacéot. Összes gyalogságuk vezérévé Aristeust választották a szövetségesek, a lovasság élére pedig Perdikkast állították. Ez ugyanis csakhamar ismét elpártolt az athéniektől, s miután országában Iolaost rendelte uralkodó-helyettesül, a potidaia-
 3 belieknek ment segítségére. Az Aristeus terve az volt, hogy ő a vezetése alatt álló haddal a földszoroson elfoglalt állásban marad s innen tartja szemmel az athénieknek netalán támadásra czélzó mozdulatait; a Khalkidike hadai s a földszoroson kívüli szövetségesek pedig a Perdikkas kétszáz főre menő lovas csapa-
 4 tával Olynthosnál maradjanak, s ha az athéniak ő ellenök támadásra jönnek, teremjenek a hátukban, hogy így az ellen-
 5 séget közre kaphassák. Viszont Kallias, az athéni vezér és vezértársai a makedon lovasságot csekély számú szövetséges haddal Olynthos felé küldték, hogy az ott álló ellenséges csapatokat a többiek támogatására előtörni ne engedjék, ők maguk pedig táborukból felkerekedtek s Potidaia felé előre
 6 nyomultak. Midőn a földszoros elé jutottak, szemök elé került az ellenség s látták, hogy épen csatára rendezkedik. Ekkor ők is hasonlóképen cselekedtek, s erre kevés vártatva a két fél összecsapott. Az a szárny, a melyen Aristeus s vele a peloponnesusi s többi katonaság színe-java állt, megszalasztotta a vele

szemben levő ellenséget s messze elüldözte; a csatavonal többi pontjain azonban a potidaiabeliek és peloponnesosiak voltak a vesztesek az athéniek ellenében s Potidaia bástyái mögé menekültek.

Aristeus, a mint az üldözésből való visszatértében látta, **63** hogy seregének többi része elvesztette a csatát, egy ideig nem tudta magát eltökélni, vajjon mely irányban, Olynthos felé, vagy Potidaiaiba vágja-e keresztül magát. Végre abban állapodott meg, hogy embereit a lehető legszűkebb térre vonja össze s rohamlépésben erőszakolja a Potidaiaiba való bejutást. S a parti töltés mellett a tengerben meg is indult; lövedékek záporában nagy-nehezen haladt, a midőn néhány embert veszített is, de a nagyobb részt szerencsésen bevitte. Olynthosnál, mint említettem, csapatok álltak, a melyek- **2** nek a feladata az lett volna, hogy a potidaiabelieket támogatassák. Olynthos Potidaiatól körülbelöl hatvan stádiumnyira ⁶⁶ van s a közöttük levő térség tisztán belátható. E csapatok a mint a csata megkezdődött s a csatajeleket felvonták, egy kissé előre mozdultak, hogy segítséget nyujtsanak; de ugyanekkor a makedon lovasság is eléjük sorakozott, hogy ebben meggátolja őket. A mint már a győzelem hamarosan az athéniekhez szegődött s a csatajeleket levonták, amazok visszavonultak a falak közé, a makedonok pedig az athéniekhez. Lovasság tehát az egyik félnél sem volt csatában. Ütközet után **3** az athéniek diadaljelet emeltek s a potidaiabelieknek elesett embereiket fegyverszünet mellett átadták. ⁶⁷ A potidaiabeliek s szövetségeseik közül valamivel kevesebb esett el háromszáznál, maguk az athéniek közül pedig százötven s Kallias, a vezér.

Az athéniek a szoros felől nyomban ostromsánczczal **64** zárták el a várost s öresapatokat raktak belé; a Pallene felé néző oldal azonban ostromsáncz nélkül maradt azért, mert nem tartották magukat elég erőseknek arra, hogy a földszoroson is őrt álljanak, Pallenére is csapatokat tegyenek át sánczot hányni.

Attól tartottak, hogy ha hadi erejüket ekkép megosztják, a potidaiabeliek s szövetségeseik rajtuk ütnek. A mint már az athéniek odahaza megtudták, hogy a Pallene felé néző oldalon nincs ostromsáncz, valamivel később saját maguk közül ezerhatszáz főre menő nehéz fegyverzetű gyalogot küldtek oda, s az Asopios fiát, Phormiont vezérül.⁶⁸ Ez Pallenére való megérkezése után Aphytisből⁶⁹ indulva lassan ment előre Potidaia felé, mi közben a területet pusztította. A mint azonban onnan senki sem mozdult ki eléje, hogy megküzdjön vele, Pallene felől az ostromsánczot meghányatta. S ekkép már Potidaia a szárazon mindkét oldalról kemény ostromzár alatt volt, míg a hadi flotta a tenger felől zárta el.

65 Aristeus a város ezen ostromzárolása után a menekülésre már semmi reményt nem látott, ha csak a Peloponnesosról vagy másfelől valami váratlan segítség nem érkezik. Ennélfogva azt javasolta, hogy ötszáz kivételével a többi kedvező széllel próbálja meg hajón a kimenekülést, hogy az élelem annál tovább tartson. Ő maga szintén késznek nyilatkozott az ott maradásra. Ez ajánlata azonban nem talált elfogadásra. Tehát mivel vágyott a potidaiabelieknek javát munkálni s künn a viszonyokat mennél kedvezőbbre változtatni, az athéni űrhajók figyelmét kikerülve kimenekült a nyílt tengerre, s a khalkidikebelieknél maradván, ezeket a had folytatásában segítette, a midőn a többek közt a sermyliabeliek városa⁷⁰ alatt lest vetvén, ezek közül sokat megölt. Egyszersmind a peloponnesosiaknál is működött, hogy az ostromlottaknak valamikép segítségére legyenek. Potidaia ostromzár alá vétele után Phormion ezerhatszáz főre menő hadával Khalkidike és Bottike területét pusztította s néhány városkát ostrommal be is vett.⁷¹

66 Az athéniek és a peloponnesosiak részéről tehát egymás ellen még a következő panaszok is járultak: A korinthesiak részéről az, hogy az athéniek Potidaiát, a mely az ő gyarmatvárosuk s a melyben ő nekik és a peloponnesosiaknak embe-

reik voltak, ostromolták; viszont az athéniek részéről a peloponnesosiak ellen az, hogy az ő szövetséges és adóköteles városukat az elpártolásra rábírták s oda menvén, ő ellenök a potidaiabeliek oldalán egész nyíltan csatát vívtak. Az általános háború mindamellett nem tört ki s a fegyverek még nyugodtak, mivel ezeket a korinthusiak egymagukban viték véghez.

A korinthusiak most, midőn Potidaia ostrom alatt állt, **67** nem tudtak nyugton maradni, részint azért, mert embereik voltak e városban, részint azért, mivel ennek a sorsa aggasztotta őket. Tehát a szövetségeseket haladéktalanul Lakedaimonba hívták magukkal s a mint megérkeztek, hevesen kikeltek az athéniek ellen, hogy szerződészegők s sérelmeket okoznak a peloponnesosiaknak. Velök együtt az aiginabeliek ² is, nem ugyan nyíltan küldött követség útján, mivel az athéniektől féltek, hanem kéz alatt, szintén igen izgattak a háború mellett, azt panaszolván, hogy nem függetlenek, a mit pedig a békeszerződés kikötött.⁷² A lakedaimoniak tehát azon szövetségeiket, s általában mindazokat, a kiknek az athéniekre még valami bántalom miatt szintén panaszaik voltak, felszólították, hogy jöjjenek el hozzájuk; majd a rendes népgyűlést összehívták s felszólították őket, hogy panaszaikat terjeszszék elő. Ekkor a többek közt, a mint a panaszosok sorban előlépve ⁴ sérelmeiket előadták, a megaraiak egyéb, nem csekély számú panaszaik közt kiváltkép azt hangoztatták, hogy az athéni felsőbbség alatt álló kikötőkből s az athéni piacról ki vannak zárva a békeszerződés kikötése ellenére. A korinthusiak hagy- ⁵ ták, hogy előbb a többiek izgassák fel a lakedaimoniakat, s utoljára azok nyilatkozatait a következő beszéddel tódították meg:

«Lakedaimoniak! Nyilvános életetek s magán érülködéseitek bizalmassága gyanakodóbakká tesz benneteket mi irántunk, mások iránt ha valamit mondunk; s e miatt a külügyek- **68**

- ben minden józan megfontolásotok mellett is lazábban jártok
- 2 el. Mert midőn mi gyakran előre megjelöltük azokat a károkat, a melyek bennünket az athéniek részéről fenyegettek, ti mindannyiszor nem azoknak igyekeztetek a végére járni, a melyek felől meggyőzni igyekeztünk, hanem azokat vettétek gyanúba, a kik szót emeltek, mintha a saját magánérdekök hajtáná a szólásra. E miatt van az, hogy nem a kárvallás előtt, hanem miután már a bajban benne vagyunk, hívtátok meg ide ezeket a szövetségeseiteket, a kik közt minket illet meg leginkább az, hogy szót emeljünk, mivel nekünk vannak a legnagyobb panaszaink is egyfelől az athéniek dölyfös sértegetései, másfelől a tőletek való elhanyagoltatás
- 3 miatt. Ha azok valami titkos úton-módon okoztak volna sérelmeket Hellásnak, akkor volna a helyén, hogy mivel ez nem áll tisztán előttetek, bővebb felvilágosítást nyujtsunk nektek felőle. De mi szükség van hosszadalmas beszédekre most, midőn látjátok, hogy ezek közül ⁷³ az athéniek az egyik rész rabigába hajtották, a más rész ellen, s épenséggel a mi szövetségeseink ellen ⁷⁴ fenekednek; s hogy jó ideje már, hogy előkészületeket tesznek arra az esetre, ha majd háborút kell
- 4 viselniök? Mert különben nem ragadták volna el tőlünk Kerkyrát erőnek erejével s nem tartanák Potidaiát ostrom alatt, a melyek közül ez utóbbi a legkedvezőbb fekvésű hely a thrák partvidékhez való viszonyuk fenntartására, az előbbi pedig igen hatalmas tengeri erőt szolgáltatott volna a peloponnesosiaknak.
- 69 „S ezeknek ti vagytok az okozói. Ti hagytátok elsőben, hogy városukat a persa háborúk után megerősítsék, s azután, hogy a hosszú falakat emeljék. Ti vagytok azok, a kik mind ez ideig elvontátok a függetlenség élvezését nemcsak azoktól, a kiket azok meghódítottak, hanem már a tulajdon magatok szövetségeseitől is; mert nem a ki mást járom alá hajt, hanem a ki ezt elnézi, bár meggátlására elegendő ereje volna, az követi el igazabban ama tettet, kivált ha az érdemnek járó elismerést,

Hellas szabadítójának a nevét nyerte el. Nagy valahára össze- 2
jöttünk már, de még most sem vagyunk dolgunkkal tisztában,
mert különben nem azt kellene többé szemügyre vennünk,
hogy vajjon sérelmeket szenvedtünk-e, hanem hogy hogyan
vegyünk megtorlást, annyival is inkább, mivel az athéniek
cselekvőleg, már teljesen kész tervekkel s minden tétova nélkül
törnek reánk, a kik még azt sem tudjuk, hogy mitevők legyünk.
S tudjuk, hogy ezek minő úton, s hogy lépésről lépésre foglalnak 3
tért a mások rovására, és míg az a hit él bennök, hogy ők ezt
azért művelhetik tudtotokon kívül, mivel gondatlanok vagy-
tok, kevesebb náluk a merészség, de ha megtudják, hogy tudva
vagytok elnézők, keményen nekünk fognak esni. Valóban, 4
lakedaimoniak, ti vagytok az egyetlenek a hellenek között,
a kik nem fegyveres erővel, hanem a teendők tunya elodázá-
sával védekeztek, s egyedül ti vállalkoztok ellenségeiteknek
nem gyarapodni induló, hanem megkétszereződő ereje meg-
törésére. Azt hozták felöletek forgalomba, hogy a bátorságos 5
helyzet szilárd biztosítékai vagytok; de hát ebben több a hír,
mint a való. Mert tudjuk mi azt, hogy a persá a világ másik
végéről előbb tört a Peloponnesosra, hogysem ti illendőképen
megelőztétek volna; s most szintén ép oly keveset törődtek
az athéniakkal, a kik nem messze, mint amaz, hanem kö-
zeletekben vannak, s a helyett, hogy ti támadnátok, ké-
szebbek vagytok az ő támadásuk ellen védekezni s magatokat
már sokkal nagyobb erőre kapott ellenséggel szemben tenni ki
a harcz eshetőségeinek, ámbár tudjátok, hogy a barbar nagyobb
részt a saját maga ellen elkövetett vétségei miatt szenvedett
vereségeket s maguk az athéniek ellenében is eddig már több
izben az ő hibáiknak, mint a ti segítségeteknek köszönhattuk
győzelmünket. De meg a ti bennetek vetett remények már
nem egynek romlására szolgáltak, a ki bizakodásában nem volt
teljesen elkészülve a hadra. ⁷⁵ Azt azonban senki ne gondolja, 6
hogy ezt irántatok táplált ellenséges érzület mondatja velünk.

Sőt inkább ez jogos szemrehányás. Mert szemrehányással illetni egyben-másban megtévedő barátainkat, váddal terhelni pedig igazságtalankodó ellenségeinket szoktuk.

- 70 «S aztán, hitünk szerint, ha valaki, mi vehetünk magunknak szabadságot arra, hogy a hozzánk közel állóknak hibát lobbantsunk a szemére, főleg akkor, midőn oly nagy fontosságú érdekek forognak kérdésben, s midőn nektek ezekről, a mint minden jel mutatja, semmi fogalmatok nincs, sem soha nem fontoltátok meg azt, hogy az athéniekben milyen, töletek mennyire különböző s veletek mily egészen ellentétes jellemű emberekkel fog meggyűlni a bajotok. Azok ugyanis újítások emberei; tervek alkotásában, s a mit kigondoltak, annak megvalósításában gyorsak, titeket ellenben teljesen kielégít az, ha a meglevőt állandóan megtarthatjátok; titeket semmi eredeti gondolat nem bánt, s a mi a tettekre való készséget illeti, nem fárasztjátok magatokat olykor azzal sem, a mit
- 2 megtenni elkerülhetetlenül szükséges volna. Aztán azok erejüket meghaladó merész vállalkozásokra is készek; a kivitelben erőfeszítésök túl megy eredeti elhatározásukon s még a szerencsétlenségek közt is jó reménységgel vannak; a ti szokásokat ellenben erőtöknél csekélyebb vállalatokba fogni, határozataitokkal szemben, ha még oly biztos kilátással kecsegtetnek is, kishitűsködni, s ha bajok környékeznek, azt gondoljátok, nincs arra mód, hogy belőlük valaha kivergődhethnétek.
- 3 Amazok serények, ha tenni kell, míg ti tétovázók vagytok; amazok járvák az idegen földet, míg ti mindig csak otthon ültök. Azok ugyanis azt hiszik, hogy a hazájuktól való távollét által szerezhetnek valamit, ti ellenben azt tartjátok, hogy kifelé irányuló vállalkozásokatok által az is megcsorbul, a mi már
- 4 megvan. Azok, ha győznek, diadalukat a lehető legjobban kiaknázzák, ha pedig csatát vesztenek, oly kevéssé engedik magukat
- 5 visszaszorítani, a mint csak lehetséges. Továbbá testöket hazájok
- 6 érdekében úgy dobják áldozatul, mintha valami egészen idegen

jóság volna, ellenben szellemöket, mint legsajátosabb kincseket használják, ha azért valamit tenni kell. S ha azt, a mit kigondoltak, ki nem vihetik, ezt olybá veszik, mintha a tulajdon javaiktól volnának megfosztva, ha pedig vállalatukban valamit elérniök sikerült, úgy tetszik nekik, mintha ez csekélység volna ahhoz képest, a mit még jövőre elérni kilátásuk van. Ha aztán egy vagy más vállalatukban valami nem jól üt ki nekik, azzal köszörülük ki a csorbát, hogy új reményt kezdenek táplálni az elveszett helyett; mert ők az egyedüliek, a kiknél a tervek reménye és bírása egy, mivel gyorsan hozzá fognak annak a megvalósításához, a mit kigondoltak. Így működnek azok 7
8
9
fáradalmak és veszedelmek között az egész életen át, s mentől kevesebb örömet éreznek azon, a mit már megszereztek, mivel mindig azon vannak, hogy gyarapodjanak s semmi ünnepet nem ismernek a kötelesség teljesítésén kívül, a munkátlan henyélést pedig nagyobb bajnak tartják a fáradalmas foglalkozásnál. Ha tehát valaki rövideden azt mondaná 9
róluk, hogy arra vannak teremve, hogy se maguk nyugtot ne ismerjenek, se pedig mást nyugodni ne engedjenek, talpraesetten fejezné ki magát.

«Ilyen jellemű az a nép, lakedaimoniak, a mely ti veletek 71
szemben áll, s ti mégis késedelmeskedtek s nem tudtok rátérni arra, hogy az élvezhet csak mennél tartósabb nyugalmat, a ki katonai ügyeiben az igazságosság szemmel tartásával intézkedik ugyan, de tisztán kimutatja azt is, hogy ha sérelmet szenved, ezt elszívni nem fogja. Ti oly igazságosságról képzelegtek, a mely mellett, ha ti mást nem bántotok, nektek sem kell a magatok érdekeinek a megsértése miatt mások ellen síkra szállani. Ezt aligha kapnátok meg, még 2
ha magatokhoz hasonló szomszédotok volna is; míg most, a mint az imént kimutattuk, a ti dolgaitok amazokéival szemben századokra szóló elmaradásra vallanak; pedig az 3
állami intézmények közt is ép úgy, mint a művészet terén,

szükségkép mindig az újabb alkotások uralkodnak. Az igaz, hogy oly államban, a mely nyugodtan, magában él, a változatlan intézmények a legjobbak, de azoknak, a kiket helyzetök sok vállalatba való bonyolódásra kényszerít, sok új meg új intézmény behozatalára van szükségök. Innen van az, hogy athéniek alkotmánya sokoldalú tapasztalataik alkalmazása következtében sokkal újabb keletű is a tieteknél.

- 4 „Szakítsatok tehát ezennel nehézkes lassúságotokkal s nyújtsatok a többiekén kívül a potidaiaibelieknek is, a mint meg ígértétek, mennél gyorsabban gyámolítást egy Attikába intézendő betöréssel, hogy a veletek baráti s rokon viszonyban álló embereket ki ne szolgáltatassatok halálos ellenségeiteknek s bennünket kétségbeesésünkben valamely más szövetséges
- 5 karjaiba ne űzzetek. Mi ezzel nem követnénk el semmi igaztalanságot sem azok ellen az istenek ellen, a kik esküvésünknek tanúi voltak, sem a belátással bíró emberek szemében; mert nem azok bontják meg a szövetséges viszonyt; a kik elhagyatottságukban másokhoz fordulnak, hanem a kik segítséget nem nyújtanak azoknak, a kiknek szövetségeseiül felesküdték.
- 6 Ha azonban ti buzgó készséget tanúsítotok irántunk, mi maradunk, mert sem istenes dolgot nem cselekednénk, ha ebben az esetben másokhoz csapnánk át, sem nem találnánk olyanokra, a kikkel érzelmeink jobban egyeznének. Ezekhez képest
- 7 végezzetek jól s legyetek rajta, hogy a peloponnesosi szövetség a ti vezetésetek alatt összebb ne sorvadjon, mint a minőnek azt őseitek reátok hagyták.»

- 72 A korinthisiak ekképen szóltak. Egyéb természetű ügyekben történetesen már ezt megelőzőleg követek érkeztek Athénből Lakedaimonba. A mint ezek e beszédekről hallottak, azt látták tanácsosnak, hogy a lakedaimoniak előtt ők is fellépjenek, nem ugyan azért, hogy az államok részéről ellenök hánytorgatott vádak alól magukat csak egy szóval is menteni

igyekezzenek, hanem hogy a főkérdést illetőleg tisztán érté-
sökre adják, hogy jó lesz nem elhamarkodva, hanem bővebb
megfontolás után határozniok. Egyúttal szándékoztak fogal-
mat nyújtani hazájuk hatalmának a nagyságáról s az időseb-
beknek az emlékezetében felfrissíteni bizonyos dolgokat, a
melyekről tudomással kellett bírniok, az ifjabbaknak pedig
elbeszélni, a mi még előttük ismeretlen volt. Arra számítottak,
hogy azok ily előterjesztés hatása alatt a békén maradáshoz
fognak fordulni a háború helyett. Tehát a lakedaimoniak fő-
tisztviselőségéhez mentek, s kifejezték előttük azt, hogy szeret-
nének a lakedaimoniak gyülekezetében szólni, ha ezt valami
nem gátolná. Azok felszólították őket, hogy lépjenek elő. Erre
az athéniek előlépven, a következő beszédet tartották:

«A mi követségbe jövetelünk nem a ti szövetségeseitek 73
vádjaira való megfelelés céljából, hanem tisztán a végett
létesült, a mi miatt államunk ide küldött. De mert vettük
észre, hogy ránk nagyban förmedeznek, előléptünk, nem azért,
hogy az államok vádjaira megfeleljünk, — mert sem mi, sem
ezek nem úgy emelünk szót előttetek, mintha *ti bíráink* volná-
tok, — hanem csupán hogy óvjunk benneteket attól, hogy oly
nagy fontosságú ügyekben ne adjatok szövetségeseiteknek
könnyedén hitelt s helytelenül ne határozzatok. Egyszersmind
szándékozunk az összes, mi reánk vonatkozó beszédekre nézve
kimutatni azt, hogy nem méltatlanul bírjuk azt, a mit meg-
szereztünk, s hogy a mi államunk tekintetét érdemel. A már 2
nagyon régen elpendült dolgokat mire való volna felhoznunk,
mikor azok előadásában inkább a mások szóbeli közléseire,
mint hallgatóink szemtanúskodására hivatkozhatnánk. Azon-
ban a persa háborúkról s egyéb, előttetek ismeretes dolgokról
kénytelenek vagyunk említést tenni, ha még oly terhelő is reátok
nézve, hogy mindig felhánytorgatjuk. Ama tények végrehajtá-
sakor mi egy üdvös czél érdekében 76 kockára vetettük magun-
kat. Ha már ti ennek a sikeréből a részeteket *tettleg* kivet-

tétek, ne foszszatok meg teljesen attól, hogy ha jár valami
 3 haszonnal, felőle legalább *szót* tehessünk. Ezeket azonban
 nem megkérlelés czéljából akarjuk elmondani, hanem a vég-
 ből, hogy tisztán látható bizonytságot nyújtsunk arról, minő
 4 állam ellen veszitek fel a küzdelmet, ha nem jól találtok ha-
 tározni. Felemlítjük tehát, hogy mi küzdöttünk meg elsőben
 a barbarral Marathonnál egymagunkban. Majd a mint másod-
 szor is eljött, s nem voltunk képesek a szárazon védekezni,
 összes fegyverfogható népünkkel hajókra szálltunk s Salamisnál
 veletek együtt tengeri csatát vívtunk, a mi meggátolta az ellen-
 séget abban, hogy a Peloponnesosra törjön s városról városra
 pusztítsa, míg ennek lakosai nem lettek volna képesek oly sok
 5 hajó ellen segítséget nyújtani egymásnak. Erre az ellenség nyúj-
 totta a legnagyobb bizonytságot. Ugyanis tengeri csatavesztése
 után, mivel nem tartotta erejét többé mérkőzésre képesnek,
 hadainak nagy részével gyorsan elhúzódt.

74 «E fontos változás bekövetkezésekor, s midőn világosan
 kitűnt, hogy a hellenek politikai hatalma a hajóhadtól függ,
 a mi részünkről e három döntő fontosságú tényező működött
 közre: a legtöbb hajó, a legeszesebb vezér és a legserényebb
 buzgalom. Hajót a négyszázra menő hajóhadba csak csekély-
 lyel kevesebbet adtunk e szám kétharmadánál,⁷⁷ vezérül pe-
 dig egy Themistoklest, a ki főfő okozója volt annak, hogy
 a hajóhad a tengerszorosban ütközzék meg; mindennél bizo-
 nyosabb pedig, hogy épen ez mentette meg a hellenek ügyét.
 S ezért ti is a legnagyobb kitüntetéssel fogadtátok őt mind-
 2 azok közt, a kik nálatok megfordultak. Buzgalmat pedig min-
 dent messze meghaladó határozottsággal tanúsítottunk. Ugyanis
 mi, miután a szárazon nekünk senki sem jött segítségünkre s
 már a többi hellenek egészen a mi határainkig rabigában voltak,
 arra tökéltük rá magunkat, hogy oda hagyjuk városunkat,
 megsemmisítjük javainkat, s nem arra, hogy a még meglevő
 szövetségesek ügyét cserben hagyjuk, sem nem arra, hogy

szétszóródjunk s ekkép nekik többé hasznukra ne lehessünk, hanem hogy hajókra kelve, a veszedelmekkel szembe szállunk s félre tesszük a haragot, hogy korábban segedelmünkre nem jöttetek. Ekkép, dicsekvés nélkül szólva, mi nem csekélyebb segedelmekre voltunk, mint a melyet nekünk volt alkalmunk részeteiről tapasztalni. Mert midőn ti segedelmre előállottatok, oly városokból jöttetek, a melyek még mindig fennállottak, s a végből, hogy azokat azután is lakhasátok, egyszersmind akkor, midőn már nem annyira minket, mint inkább magatokat féltettétek; mert hisz addig, míg mi teljes épségben voltunk, nem jöttetek segítségünkre. Mi ellenben oly város felől indultunk, a mely már teljesen oda volt; s egy olyanért, a melyhez már vajmi vékony reménységünk lehetett, kitettük magunkat a veszedelemnek, s ekkép vállvetve, minden erőnk megfeszítésével titeket is, magunkat is megmentettük. Ha mi korábban területünket úgy féltettük volna, mint a többiek, s e miatt a persához álltunk volna, vagy később, mivelhogy városunkat már feldúlták, nem merészkedtünk volna hajókra szállani, akkor elegendő hajók hiányában szó sem lehetett volna nálatok arról, hogy tengeri csatát vívjatok, hanem az ellenség akadálytalanul kívánsága szerint haladt volna vállalatában.

«Nemde, lakedaimoniak, az akkor tanúsított buzgal- munkért s belátásunkért megérdemelnők, hogy a hellenek előtt az általunk elfoglalt uralkodói állás miatt oly szertelen irigykedés tárgyai ne legyünk. Mert mi nem is erőszakos úton jutottunk hozzá, hanem úgy, hogy mivel ti nem voltatok hajlandók a barbar ellen még hátra levő vállalatokban a végsőig helyt állani, a szövetségesek hozzánk fordultak s maguk kértek fel, hogy lépjunk a szövetség élére. A viszonyok azonban úgy alakultak, hogy mindjárt eleinte kénytelenek voltunk arra az útra térni, hogy hatalmunkat egészen idáig fejlesztjük, először félelemből, azután tisztelet, majd haszon élvezése végett is,

- 4 s nem látszott többé reánk nézve bátorságosnak megkockáz-
tatni azt, hogy a hatalmat kiereszszük a kezünkől, mivel már
a szövetségesek nagy része meggyűlölt bennünket, némelyek
már megpróbálták az elszakadást s mi visszatérésre kényszer-
ítettük, ti pedig nem álltatok velünk oly barátságos lábon,
mint korábban, hanem gyanus szemmel néztetek reánk s
meghasonlásban álltatok velünk; mert ebben az esetben azok,
5 a kik tőlünk elpártoltak volna, hozzátok álltak volna át. Azért
pedig gáncs senkit nem érhet, hogy midőn reá nézve a legfőbb
javak forognak a kockán, úgy igyekszik eljárni, a mint érde-
keinek a legjobban megfelel.

- 76 «Épen ti, lakedaimoniak, szintén a magatok érdekeinek
megfelelő állapotban tartjátok az ügyeket azokban az álla-
mokban, a melyek felett a vezéri szerepet viszitek. És ha ti
akkor, mindvégig folytatva a vezéri szerep kezelését, ép oly
gyűlöletesekké lettetek volna, mint mi, bizton tudjuk, hogy
szövetségeseiteknek nem kevésbbé terhére lettetek volna s
szintén az előtt a kényszerűség előtt láttatok volna magatokat,
hogy vagy nyers erőre támaszkodva uralkodjatok, vagy állami
2 életeteket vessétek kockára. Így mi sem követtünk el semmi
különöst, sem pedig az emberi eljárásmódtól elütő dolgot nem
műveltünk, hogy a felajánlott uralmat elfogadtuk s többé ke-
zeinkből kibocsátani hajlandók nem voltunk, s e mindennél
hatalmasabb rügök: a félelem, a tisztelet és a haszon, annak
megvédelmezésére hajtottak. S nem is mi voltunk az elsők,
a kik ilyen dologba fogtunk, hanem örökké érvényben állt az,
hogy az erősebb uralkodjék a gyengébb felett. Egyszer-
smind abban a hitben voltunk, hogy érdemesek vagyunk arra,
s ti is méltóknak tartottatok rá. Csak most van az, hogy
mivel érdekeitek jönnek számításba, az igazságról beszéltek,
bár még nem láttunk senkit, a ki, midőn erőhatalommal vala-
mit nyernie kilátása nyílik, azt tekintette volna inkább, mi
az igazság, s erre való tekintetből hatalma gyarapításáról kész

lett volna lemondani. A kik már az emberi hajlandóságok- 3
nak annyira megfelelő uralomvágyukat kielégítették, magasz-
talásra méltók, ha igazságosabbak, mint meglevő hatalmuknál
fogva szükséges volna. Lépnének csak az uralomban mások 4
a helyünkre, akkor tűnnék ki csak igen tisztán, ha vajjon mér-
séklettel jártunk-e el? Nekünk azonban kiméletes bánásmó-
dunk mellett minden érdemünk nélkül inkább becsmélés,
mint magasztalás lett osztályrészünk.

«Ugyanis bár a szövetségeseink számára szerződésileg 77
felállított törvényszékek érdekeinknek rövidségére szolgálnak,
s bár azoknak a magunk törvényszékein is ugyanazon törvé-
nyek szerint szolgáltatunk igazságot, a melyek szerint magunk-
nak: mégis pörhajhászok hírében állunk. S nem gondol ek- 2
kor senki arra, mért van az, hogy máshol azokkal szem-
ben, a kik uralmat kezelnek s alattvalóikkal koránt sem
bánnak annyi mérséklettel, mint mi, ez az ócsárló szó nincs
szokásban? Hiszen a kinek hatalmában van kényszert al-
kalmazni, annak semmi szüksége arra, hogy törvényszék
előtt huzalkodjék. Hanem ezek 78 annyira megszokták már 3
a velünk egyenlő lábon állást, hogy mihelyt az ő véleke-
désök szerint nem megy úgy minden, mint kellene, vagy pe-
dig a főhatalom érdekeire tekintő határozat vagy rendsza-
bály folytán csak a legkisebb rövidséget is szenvedik, nem
hogy megköszönnék, hogy tőlük többet nem vontak el, hanem
a miatt a csekélység miatt jobban elégedetlenkednek, mint ha
mi mindjárt eleve, félre téve minden jogot, hatalmunkat egész
nyíltan kiaknáztuk volna. Ebben az esetben maguk sem von-
nák kétségbe azt, hogy a gyengébbnek az erősebbel szemben
engedni kell. Az embereket, úgy látszik, jobban bántja jogaik 4
csorbítása, mint az egyenes erőszakoskodás. Amazt egy velök
egyenlő ember túlkapásának, ezt egy felsőbb hatalom kény-
szerítésének tartják. Így a persától keservesebben szenvedtek, 5
mint most, — s szenvedtek békén; a mi uralmunkat ellenben

nyomasztónak tartják. Ez különben egészen természetes. Mert a jelen mindig súlyos azoknak, a kik alattvalói helyzetben vannak. Ha minket megbuktatva ti jutnátok uralomra, szintén ép oly hamar elveszítenétek azt a népszerűséget, a melyhez a mi tőlünk való félelem folytán jutottatok, kivált ha még most is oly érzülettel vagytok, mint a minőt a persa háborúk idején a fővezéri szerep rövid ideig tartó viselése alatt tanusítottatok. A ti nálatok uralkodó szokások ugyanis nem olyanok, hogy a többiekéhez simúl ni tudnának, s még ezen felül, ha töletek egyik-másik idegen földre talál menni, mind ezeken, mind a többi helleneknél uralkodó szokásokon túlteszi magát.⁷⁹

78 «Tehát elsietett határozatot ki ne mondjatok, hanem gondoljátok meg, hogy ennek a következtetése nem csekélyek, s a mások vélekedései s panaszai után indulva magatoknak bajt ne szerezzetek. Vegyétek fontolóra, mennyire kiszámíthatatlan a háború kimenetele, még mielőtt bele bocsátkoznátok. Ugyanis a mint tovább-tovább foly, legtöbbnyire a sors hirtelen változásai szoktak benne bekövetkezni, s hogy a győzelem melyikünké lesz, az be nem látható kockáztatásoktól függ. Az ember a háborúra való vállalkozásban rendesen tettelegességeken kezd, a melyekbe csak utóbb kellene bele fogni, s ha aztán nem jól megy a dolog, akkor bocsátkozik értekezésekbe. Mivel mi semmi efféle hibás lépést nem tettünk, s még, a mint látjuk, ti sem tettetek, javasoljuk, hogy míg a józan határozat mindkettőnknek szabad választása alatt áll, a békeszerződést megsemmisíteni nem kell, sem az esküvést megszegni, hanem a vitás kérdéseket törvényes úton a békeszerződés értelmében intézzük el. Ellenkező esetben az esküvédő istenekre hivatkozunk s veletek szemben, ha háborút kezdtek, igyekezni fogunk magunkat oly úton-módon védelmezni, a minőre ti minket rávístek.»

79 Az athéniek ekképen szóltak. A lakedaimoniak, miután szövetségeseiknek az athéniekre elmondott panaszait, valamint

az athéniek beszédét is meghallgatták, mindnyájukat eltávolították a népgyűlésből s magukban kezdtek tanácskozni a fennforgó tárgy felől. A többség véleménye egyhangúlag oda 2 irányult, hogy az athéniek már igazságtalan úton járnak s ellenök a hadat mennél előbb meg kell kezdeni. Fellépett azonban ekkor a király, Archidamos,⁸⁰ a ki általánosan böles belátású s higgadtan gondolkozó férfinak volt elismerve, s a következő beszédet tartotta:

«Lakedaimoniak! Én magam is sok háborúban szereztem 80 már tapasztalatokat, s közöttetek is több velem egyvívású hadviselt férfiút látok úgy, hogy sem tapasztalanlanságból nem kívánhatjuk a háborút, a mi baja lehet sokaknak,⁸¹ sem azért, mintha hasznosnak vagy biztosnak tartanók. Ha azon- 2 ban azt a háborút, a mely körül most tanácskozásunk forog, higgadtan, józanul fontolóra veszitek, olyannak találhatjátok, a mely mindeneddiginél jelentékenyebb. Ugyanis a pelopon- 3 nesosiak és tőszomszédaink ellenében a mi hadi erőnk ugyanoly nemű s képesek is vagyunk arra, hogy náluk bárhol is gyorsan megjelenjünk. Ellenben most egy oly néppel állunk szemben, a melynek a lakóhelye távol esik tőlünk, a mely a tengeren egészen otthon van s legjobban el van látva mindennel, bőséges magán- és közvagyonnal, hajókkal, lovakkal, fegyverekkel s népséggel úgy, hogy ennyi egy-egy hellen államban máshol nem található, s a mely még ezen felül roppant sok adózó szövetségessel is rendelkezik. Nos egy ily nép ellen hogyan lehetne könnyedén fegyvert ragadni s miben lehetne bizakodnunk, ha a dolognak készületlenül neki esünk? Talán 4 hajóinkban? De hát e tekintetben gyöngébbek vagyunk! Ha pedig gyakorolni akarjuk magunkat s megfelelő módon készüldünk, ez időbe fog kerülni. Vagy talán pénzünkben? De ebben a tekintetben még hátrább vagyunk. Nincs nekünk az állampénztárban sem, de a saját magánvagyonunkból sem tudnánk egykönnyen előteremteni.

81 «Talán abban bizakodik valaki, hogy fegyver és sokaság
 dolgában felülmúljuk őket, s így ismételt betörésekkel pusztíthatjuk területöket. Igen ám, ha nekik egy csomó más terület nem volna uralmuk alatt s a tengeren minden szükséges
 2 cikket be hem szerezhetnének! S ha másfelől szövetségeseik elpártoltatásába akarunk bocsátkozni, ezeknek szintén hajóhaddal kell majd gyámolítására lennünk, mivel jobbára sziget-
 3 lakók. Mi lesz tehát reánk nézve ez a háború? Mert ha a tengernek uraivá nem tesszük magunkat s ellenfeleinket azoktól a jövedelmektől el nem ütjük, a melyekből tengeri erejüket fenntartják, majd mindenütt mi leszünk a vesztesek.
 4 S ekkor majd még békét sem nyerhetünk tisztességgel, kivált ha a látszat minket fog terhelni, hogy inkább mi voltunk az
 5 ellenségeskedés megkezdésén. Abban a reményben pedig épen ne ringassuk magunkat, hogy a háború majd gyorsan véget ér, ha az ő területüket elpusztítjuk. Inkább attól tartok, hogy még gyermekeinkre is örökségül hagyjuk. Oly kevésbé valószínű az, hogy az athéniek büszke szelleme a röghöz kösse magát, s mintha a próbák tüzén már át nem ment volna, a háborútól megszeppenjen.⁸²

82 «Én azonban egyáltalában nem azt akarom javasolni, hogy hideg vérrel engedjük meg nekik szövetségeseink bántalmazását, s hogy a gonosz érzületűek álarczát le ne rántsuk; hanem azt, hogy fegyvert még ne ragadjunk, de követséget küldjünk s adjuk elő sérelmeinket nem nyílt haddal fenyegetődzve, de viszont azt sem éreztetve, hogy mi mindent nyugodtan elnézünk. Ez alatt pedig igyekezzünk ügyeinket jó karba hozni akkép, hogy mind hellen, mind barbar népség közül szaporítjuk szövetségeseink számát, ha tán valahonnan így tudnánk tengeri erőnk s pénzünk gyarapítására forrást nyitni. Azért pedig gáncs semmi esetre nem érhet, hogy midőn bennünket egy oly ellenség fenyeget, mint a minő Athén, nem csak hellen, hanem barbar segítséggel is igyekezzünk me-

nekedni. Végül egyszersmind a saját segédforrásainkat is igyekezzünk kifejteni. S ha aztán ekközben a mi követaink 2 előterjesztéseire hallgatni fognak, az esetben mi két, vagy három év múltával, ha úgy látjuk jónak, már biztosabb állapotban megyünk ellenök. S ha majd látják, hogy mi már hadi 3 készületekhez fogtunk s nyilatkozatainknak a hangja ennek megfelelő lesz, úgy lehet, jobban engednek, mikor még területök pusztítva nincs s még meglevő s egyáltalában fel nem dült javakra való tekintettel tanácskoznak. Az ő területükre 4 nézve nem is gondolkozhattok másképen, mint hogy nektek abban zálog van a kezetek közt, még pedig annál becsesebb, minél szebben van ellátva és beépítve. Ezt kimélni kell mind addig, a meddig csak lehetséges, s nem szabad őket kétségbeesésbe hajtani s ez által győzhetetlenebbekké tenni. Ha mi 5 szövetségeseinknek a panaszaira egy elhamarkodott lépéssel a kellő készület nélkül feldúljuk az ő területüket, vigyázzatok, hogy ezzel nagyon szégyenletes s igen szorult helyzetet ne teremtsünk a Peloponnesos számára. Mert magán-emberek 6 és államok panaszait el lehet intézni, de ha az összes polgárság magán sérelmei megtorlására ragad fegyvert, a miről aztán nem tudni, hogy hova vezet, nem oly könnyű dolog a háborúnak tisztességesen végét szakítani.

„Azt pedig senki se tekintse férfiatlanságnak, hogy egyet- 83 len egy államra oly sokan hamarosan rá nem törünk. Mert annak 2 az államnak is vannak ám nem csekélyebb számmal szövetségesei, még pedig olyanok, a kik pénzzel gyámolítják. Pedig a háború nem annyira fegyveres erőn, mint inkább pénzbeli segédforrásokon sarkallik, a melyek a fegyverek sikeréteszközlük, főleg szárazföldi népnél tengeri hatalommal szemben. Igyekezzünk 3 tehát először pénzre tenni szert s ne engedjük, hogy szövetségeseink beszéde elkábítson; hanem mivel a következkésekért, legyenek jók vagy rosszak, minket illet a felelősség oroszlánrésze, a nyugalom napjaiban is tanusítsunk bizonyos előrelátást.

- 84 «Azt a késedelmeskedő lassúságot pedig, a melyet leginkább gáncsolnak bennünk, ne szégyeneljétek! Mert hirtelenkedve annál később végezhetnétek, hogy készületlenül fogtatok bele a dologba. S egyszersmind ez a mi államunk független volt s a legszebb hírben állt minden időben. Ez a lassúság
- 2 épen csak józan meggondolásnak a munkája lehet. Mert e miatt vagyunk mi egyedül olyanok, a kiket a szerencsés helyzet meg nem szédít, a szerencsétlenségek pedig kevésbbé sujtanak le másoknál. Ez az, a mi miatt meg nem tántoríthat az a kellemes érzés, a melyet gerjeszteni igyekeznek bennünk dicséreteikkel azok, a kik jobb belátásunk ellenére veszedelmes vállalatokba szeretnének sodorni: épen úgy a harag sem képes kihozni a sodrunkból, ha valaki korholó szavakkal
- 3 igyekszik neki lovalni valaminek. Harcias szellem s meggondoltság is higgadt komolyságunknál fogva tulajdonunk; az előbbi azért, mivel becsületérzés a józan belátással a legbensőbb összeköttetésben áll, bátor lelkiület pedig a becsületérzéssel; az utóbbi pedig azért, mert nem vagyunk úgy kinevelve, hogy a törvényeket lenézzük, s a kemény nevelés fegyelmezettebb szelleműekké tett, hogysem ellenök fellázadni tudnánk. Holmi haszontalanságokkal⁸³ sem tettek oly *nagy okosokká*, hogy az ellenfél intézkedéseit derekasán ócsároljuk, de aztán, ha ellene talpra kell állni, a tettek a beszédnek megfelelők ne legyenek; hanem azt a véleményt tápláljuk, hogy másoknak a tervei ép oly okosak, mint a mieink, s azokat a véletlen alkalmakat, a melyeket a szerencse útunkba vet,
- 4 nem szavak határozhatják meg. Nekünk mindig fel kell tennünk, hogy az ellenség helyesen tervel, s tetteleg ahhoz képest intézkedjünk; s ne arra alapítsuk kilátásainkat, hogy az majd hibát követ el, hanem saját magunk előre pillantó biztos számításaira. Azt sem kell hinnünk, mintha ember embertől valami nagyon különböznék; legderakabb az, a ki legfontosabb dolgok ismeretére van nevelve.

«E felfogás- és eljárásmodot, a mely minálunk ősi hagyomány s a mely mellett még eddig oly jól megvoltunk, ne hagyjuk most el s egy napnak egy kurta kis részeeskéje alatt annyi ember-élet, vagyon, állam s a saját becsületünk felől ne határozzunk izgatott lélekkel, hanem nyugodtan hányjuk-vessük meg a dolgot. Ez nekünk módunkban van jobban, mint bárkinek másnak, hatalmunknál fogva. Küldjetez tehát követeket az athéniekhez Potidaia ügyében, küldjetez azon sérelmek tárgyában is, a melyek miatt szövetségeseink panaszkodnak, már csak azért is, mivel maguk az athéniek is készek törvény útján dönten. Azt pedig, a ki erre kész, ennek az útnak a megkísértése előtt, hibásként megtámadni jogtalanság. De készülődjetez egyúttal a háborúra is. Ez lesz a leghelyesebb, egyszersmind ellenfeleitekre nézve a legjobban megfélemlítő eljárás.»

Archidamosnak e szavaira utolsónak Sthenelaidas lépett fel, a ki ekkor egyik ephoros volt, s a lakedaimoniak előtt a következő szavakban nyilatkoztatta ki véleményét:

«Nem értem, mit akartak imént az athéniek hosszadalmas beszédeikkel. Míg a maguk dicsőítésében hosszasan áradoztak, egy árva szóval sem vonták kétségbe azt, hogy a mi szövetségeseinket s a Peloponnesost bántalmakkal illetik. Pedig ha a persa ellen annak idején jók voltak, most pedig a mi irányunkban rosszak, kétszeres büntetésre méltók, hogy jókból rosszakká lettek. Mi ellenben a minők voltunk akkor, olyanok vagyunk most, s ha van eszünk, szövetségeseink bántalmazását tőrni nem fogjuk, sem a megtorlást nem halogatjuk, mert hisz azok is halogatás nélkül szenvedik a sok bántalmat. Ugyanis míg másoknak sok pénzök, hajójuk és lovuk van, nekünk jóra való szövetségeseink vannak, a kik nem érdemlik tőlünk, hogy az athénieknek prédául dobjuk, nem is jogi kérdések feszegetésével s üres szóvitákkal kell küszködni, mivel azokat sem szavakkal bántalmazták, hanem megtorlást kell

4 vennünk gyorsan és teljes erővel. Arra se igyekezzék bennün-
ket tanítani senki, hogy midőn minket sértegetnek, hozzánk
a húzamos fontolgatás illik. Inkább azokat illeti meg a hosszas
5 tanakodás, a kik bántalmakat szándékoznak elkövetni. Ugyan-
azért, lakedaimoniak, szavazzatok Spártához méltóan a hábo-
rúra és ne tőrjétek azt, hogy az athéniek még hatalmasabbakká
legyenek, s e szövetségeseinket áruló módon cserben ne hagyjuk,
hanem az istenek segedelmével törjünk a jogtiprókra.»

87 E szavak elmondása után ugyanő, mivel ephoros volt,
szavazás alá bocsátotta a kérdést, a lakedaimoniak népgyűlé-
2 sében. A lakedaimoniak nem szavazó kövecskével, hanem kiál-
tással szavaznak. A mint a szavazás ekkép megtörtént, Sthe-
nelaidas azt állította, hogy nem tudja jól megkülönböztetni,
melyik pártnak a hangja erősebb; célja az volt, hogy véle-
ményüket nyíltan hirdettette velük, még inkább háborúra
tűzelje őket. Ennélfogva így szólt: «Lakedaimoniak! A ki
abban a véleményben van, hogy a békeszerződés fel van bontva
s az athéniek igazságtalankodnak, az menjen arra a helyre,»
— s ekkor egy helyet mutatott ki nekik, «a ki pedig nincs
3 ezen a véleményen, ama második helyre.» Erre megindult
a népgyűlés s két nagy csoportra oszlott fel, s azok, a kik
a békeszerződést felbontottnak tekintették, nagy többségben
4 voltak. Ekkor újra előhivatták szövetségeseiket s tudtokra ad-
ták, hogy ők abban a véleményben vannak ugyan, hogy az athé-
niek igazságtalankodnak, de még szándékoznak összes szövetsé-
geseiket is meghívni s szavazásuk alá bocsátani a kérdést, hogy
közös elhatározással indítsanak háborút, ha ezt látják jónak.
5 Ezek, miután a dolgot ennyire vitték, haza mentek, valamint
később az athéniek is azoknak az ügyeknek az elintézése után,
6 a melyek végett oda mentek. A népgyűlésnek ez a határozata,
a mely kimondja, hogy a békeszerződés fel van bontva, annak
a harmincz éves békének a tizennegyedik esztendejében léte-
sült, a melyet az euboiai események után kötöttek. ⁸⁴

A lakedaimoniakat különben nem annyira szövetségeseik 88
előterjesztései birták annak a határozatnak a kimondására,
hogy a béke fel van bontva s hadakozniok kell, mint inkább
abbeli félelmök, hogy az athéniek, a kiknek már Hellas nagy
részét hatalma alatt látták, még nagyobb hatalomra jutnak.
Az athéniek ezt a hatalmukat, a melylyel ekkor bírtak, a követ- 89
kező módon fejlesztették ki: Miután a persák a hellenektől
tengeren ésszárazon szenvedett vereségeik után Európából kita- 2
karodtak, s azok, a kika tengeren Mykaléhoz menekültek, tönkre
jutottak: Leothychides, lakedaimoni király, a ki a Mykalénál
küzdő hellenek felett a fővezérletet vitte,⁸⁵ a peloponnesosi
szövetségeseikkel haza ment. Ellenben az athéniek s velök
az ioniai és Hellespontos vidéki szövetségeseik, a kik a persa
királytól már elszakadtak volt, tovább is helyt álltak, a persák
birtokában levő Sestost ostrom alá vették s miután alatta az
egész álló telet kihúzták, a barbarok kivonulása után be is
vették. Ezután a Hellespontosból elvitorláztak s szétoszolva
hazájokba tértek.⁸⁶

Az athéni kormány, miután területéről a barbár kivo- 3
nult, nyomban a nők, gyermekek s megmentett javak után
küldött oda, a hol biztonságba voltak helyezve, s haza szállít-
tatta; majd a város épületeinek s a bástyáznak a felépíté-
séhez készülődött, mert a körfalból csak csekély maradvány
állt fenn, a házak is legnagyobb részben romban heverték,
s csak az a csekély számú hajlék volt épségben, a melyek-
ben a persák legelőkelőbb emberei maguk tanyáztak. A lake- 90
daimoniak, a mint tudokra esett, hogy mi van készülöben,
követség útján az athéniekhez fordultak részint azért, mert
maguk is jobb szemmel nézték, ha sem Athénnek, sem
semmi más városnak nincs bástyázata, részint s főkép szö-
vetségeseik⁸⁷ unszolására, a kik félni kezdtek az athéniek
tengeri erejének a nagyságától, a mely előbb nem volt meg,
s a persa háborúban tanúsított vállalkozó szellemöktől. Tehát 2

- azzal a kívánsággal álltak elő, hogy ne csak maguk ne építsenek bástyázatot, hanem fogjanak össze ő velők arra, hogy a többi, peloponnesosi területen kívül eső városokat is foszszák meg még épen fennálló kőfalaiktól. Tulajdonképeni célzatukat s az athéniek ellen irányuló gyanújokat azonban eltitkolták s azt mondták, hogy azért ajánlják ezt, hogy ekkép a barbar, ha még egyszer betör, ne találjon biztos pontot, honnan hadi műveleteit folytathassa, mint csak most Thebával történt; a Peloponnesos területe — ezt tették hozzá — eléggé alkalmas visszavonuló hely s hadművelleti alap. Az athéniek ennek a meghallgatása után Themistokles tanácsára nyomban azzal a válaszzsal bocsátották el a lakedaimoniakat, hogy ők ebben a tárgyban követeket fognak küldeni hozzájuk. Ekkor Themistokles azt sürgette, küldjék el őt Lakedaimonba mennél gyorsabban, a többi követársait azonban, a kiket még ő mellé választanak, ne küldjék el mindjárt, hanem várakoztassák addig, míg bástyázatukat oly magasra nem építik, a minő okvetetlenül szükséges ahhoz, hogy ostromot lehessen visszaverni róla; továbbá lássanak hozzá a bástyázat emeléséhez mindnyájan, férfiak, nők és gyermekek; ne kiméljenek se magán-, se középületet, ha építkezésre alkalmas anyaggal kínálkozik, hanem verjék szét valamennyit. Ezek kifejtése után értésökre adta, hogy az ottani többi értekezéseket maga fogja folytatni, s útra kelt. Lakedaimonba való megérkezése után nem fordult a kormányhoz, hanem aprólékos ürügyek alatt húzta, halasztotta az időt. S ha a kormányhivatalt viselő férfiak közül egyik vagy másik azt a kérdést intézte hozzá, hogy mért nem lép fel már hivatalosan, azt felelte, hogy követársaira vár, a kiket bizonyos sürgetős foglalatosság tartóztatott egy kissé; megérkezéseket minden pillanatban várja s különösnek tartja, hogy még sincsenek itt.
- 91 Ezek eleinte hitelt adtak Themistokles szavainak iránta való jóindulatukból; azonban a mint Athén felől útasok érkez-

tek s egész határozottsággal hangoztatták azt a vádat, hogy a bástyázat épül s már tekintélyes magasságot ért el, akkor már nem kételkedtek többé. Themistokles, a mint ezt észre vette, arra kérte őket, hogy üres szóbeszéd után ne induljanak el, hanem küldjenek maguk közül érdemes embereket oda, a kik híven fogják őket értesíteni arról, a mit a saját szemökkel láttak. A lakedaimoniak ezt megtették. Elküldöttekre nézve Themistokles titkon azt az üzenetet küldte haza Athénbe, hogy minden feltűnést kikerülő módon tartóztassák maguknál s ne bocsássák el mindaddig, míg ő követársaival haza nem jut. Ugyanis a követség többi tagjai, Habronichos, a Lysikles fia, és Aristeides, a Lysimachos fia, már megérkeztek hozzá azzal az értesítéssel, hogy a bástyázat már elérte a kellő magasságot. Themistokles t. i. attól tartott, hogy ha a lakedaimoniak biztos tudósítást kapnak, nem fogják őket elbocsátani. Az athéniek e küldötteket úgy, a mint üzenve volt, tartóztatták. Ekkor aztán Themistokles a lakedaimoniak előtt egész nyíltan fellépett s kinyilatkoztatta, hogy az ő városuk már meg van erősítve s kellőképen oltalmazhatja lakosait; a mennyiben pedig a lakedaimoniak vagy szövetségeseik jövőre egy vagy más ügyben követeket szándékoznak küldeni, ezt csak abban a meggyőződésben tegyék, hogy ők teljesen képesek megítélni a maguk érdekét is, a közjót is. A midőn ők — így folytatta — azt látták tanácsosnak, hogy városukat hagyják oda s szálljanak hajókra, ezt a lakedaimoniak nélkül látták be s merték kivinni; másfelől a velők közösen tartott tanácskozásokban belátás dolgában senkinél sem bizonyúltak alábbvalóknak. Így ők most ismét azt látják tanácsosnak, hogy városuknak bástyázata legyen, s ez az ő nézetök szerint nem csak külön polgáraikra nézve lesz hasznosabb, hanem az összes szövetségesekre is, mert a hatalom egyenlősége nélkül a közös érdekek javára a jogegyenlőség és méltányosság tekintetei nem tarthatók figyelemben. Tehát — így végezte szavait — vagy lakjék

a szövetség minden tagja nyílt városokban, vagy pedig azt,
 92 a mi létre jött, szintén helyeselni kell. A lakedaimoniak e nyilatkozat hallatára semmi legkisebb jelét sem adták annak, mintha haragudnának az athéniekre, mert hát persze ők nem a munka meggátlására küldték azt a követséget, hanem hogy a közügy érdekében üdvös tanácscsal szolgáljanak; de egyszerűsmind ekkor azért a buzgalomért, a melyet a persák ellen tanúsítottak, különös jóindulatot is tápláltak irántuk. Mindamelletttitkon mégis bántotta őket az, hogy a mit akartak, el nem érték. Mindkét fél követei azonban minden további panasz emelése nélkül hazatértek.

93 Ily módon vették körül az athéniek városukat bástyá-
 2 zattal rövid idő alatt.⁸⁸ S még most is tisztán látható rajta, hogy nagy sietséggel rakták. Ugyanis az alap mindenféle kövekből van rakva, néhol a nélkül, hogy egybe volnának illesztve s csak úgy, a mint épen oda vitték. Voltak bele építve szobrok a sírokról s egyéb feldolgozott kövek nagy számmal. A körfalat ugyanis nagyobbá tették s minden ponton kijebb vitték; e miatt a sietségben mindenhez egyformán hozzányúltak.
 3 Themistokles tanácsára belefogtak a Peiraiеus bástyázata hátra levő részének a felépítésébe is. Ebbe már korábban bele kezdtek az ő archonsága alatt, a melyet egy éven át viselt.⁸⁹ Ő ugyanis abban a hitben élt, hogy ez három, természet alkotta kikötőjével⁹⁰ derék egy hely s az athéniek hatalma kifejtésének hathatós eszköze lesz, ha majd egészen hajózásra adják magukat. Mert ő volt az első, a ki ki merete mondani, hogy
 4 a tenger urává kell magukat felküzdeniök, s ama fal építésének a megkezdésével meg is tette e cél felé az első lépést. A Peiraiеus körül a bástya az ő terve szerint abban a vastagságban épült, a minőben még manapság is látható; a köveket két szekér hordta az építéshez úgy, hogy az egyik jött, a másik ment. A kövek közt nem volt sem apró pótlékkövecske, sem sár, hanem az összerakott nagy szikladarabok úgy voltak kifaragva,

kogy szegleteikkel egymásba illők legyenek s kívülről vas-
 kapcsokkal és ólommal voltak összefoglalva egymással.⁹¹ Ma-
 gasságban azonban körülbelől csak felényire építették, mint
 a hogy ő tervezte.⁹² Themistokles nevezetesen arra czélt, 6
 hogy a bástya a magasságával és vastagságával minden támadó
 kísérletől elriaszsza az ellenséget s úgy gondolkozott, hogy
 ekkép csekély számú s tábori szolgálatra a legalkalmatlanabb
 emberekből álló őrség is elegendő lesz hozzá, a többiek pedig
 hajókra szállhatnak. Az ő gondjai mindenek felett hajókra 7
 irányultak, még pedig, mint gondolom, azért, mert jól látta,
 hogy a persa király hadai tengeren könnyebben támadhatnak,
 mint szárazon; ő ugyancsak a Peiraieust fontosabbnak tartotta
 a felső városnál s nem egyszer intézte az athéniekhez azt az
 intést, hogy ha a szárazon valaha győzedelmeskednek rajtok,
 húzódjanak le a Peiraieusba; innen hajóikról az egész világgal
 daczolhatnak.

Az athéniek ekkép erősítették meg városukat s így he- 8
 lyezkedtek egyébkép is jó karba nyomban a persák eltávozása
 után. Ez időtájban Pausaniást, a Kleombrotos fiát Lakedaimon- 94
 ból, mint a hellen hajóhad fővezérét, egy húsz hajóra menő pelo-
 ponnesosi hajórajjal a tengerre küldték.⁹³ Az athéniek egy har-
 mincz hajóra menő hajórajjal csatlakoztak hozzá,⁹⁴ valamint
 a többi szövetségesek is bizonyos számú hajókkal. E hajóhad 2
 Kyprosra tört s e sziget nagy részét meghódította; majd Byzán-
 cz ellen fordúlt, a mely a persák birtokában volt, s be is vette
 ugyanezen fővezérlet alatt. A mint azonban ez a fővezér már 95
 zsarnokias modort vett fel, a többi hellenek, de különösen az
 ionok s a kik csak kevés ideje szabadultak föl a persa király
 uralma alól, elkeseredtek s azzal a kéréssel az fordultak athé-
 niekhez, hogy rokoni viszonyuknál fogva vegyék át ő felettök a
 fővezérletet s ne hagyják rá Pausaniasnak, ha valamiben zsar-
 nokiasan jár el. Az athéniek megfogadták ezt a felszólítást s 2
 ettől fogva résen álltak, ha azok érdekeit védeni kellett s egyéb

tekintetben is azon voltak, hogy a saját legjobb belátásuk szerinti állapotokat teremtsenek. Ez alatt azonban a lakedaimoniak haza idézték Pausaniast, hogy kérdőre vonják azok miatt, a mit hallottak felőle. Mert hozzájuk érkező hellenek oly sok igazságtalan tett elkövetésével vádolták, hogy inkább egy zsarnok majmolójának tűnt fel nekik, mint hadvezérnek. Pausanias ezt az idézést épen akkor kapta meg, midőn a szövetségesek az ő iránta táplált gyűlöletből a Peloponnesosról való hadak kivételével az athéniek mellé álltak. Lakedaimonba érkezése után egynémelyeken elkövetett magán bántalmakért büntetés alá vonták, a legterhelőbb vád alól azonban feloldozták. Ez a vád pedig nem kevesebb volt, mint hogy a persával tart, s ezt a közvélemény napnál tisztábbnak tartotta. Nem is küldték ki őt többé a fővezérlet teljesítésére,⁹⁵ hanem egy csekély számú hadi erő élén Dorkist rendelték oda másokkal együtt. Azonban a szövetségesek nem voltak többé hajlandók a fővezérletet reájuk bízni. Ők észrevették ezt és eltávoztak, s a lakedaimoniak többé nem is küldtek másokat, mivel egy részről tartottak attól, hogy embereik, ha idegen földre mennek, megromlanak, a mire nézve élő példa volt előttük Pausanias, másrészt pedig már bele untak a persa háborúba s az athénieket képeseknek is, méltóknak is tartották a fővezérlet kezelésére, egyszersmind azt hitték, hogy most épen jó lábon állanak velők.

96 Ekkép jutott a fővezérlet az athéniek kezére, épen a szövetségesek szabad választásából, a Pausanias iránt bennök felgerjedt gyűlölet következtében.⁹⁶ Ekkor mindenek előtt megszabták, hogy mely államok kötelesek pénzt, s melyek hajókat szolgáltatni a barbar ellen. Mert ürügyül az szolgált, hogy boszut állanak szenvedéseikért s e célból intéznek pusztító betöréseket a persa király területére. S ez alkalommal állították fel az athéniek először a *hellenotamiások* (Hellas pénztárosai) hivatalát, a kiknek a kötelessége volt az adó átvétele; mert így nevezték azt, a mit pénzben adtak. Az adó összege

négyszázhatvan talentumban volt megszabva. Kincstartó helyök Delos szigetén volt s gyűléseiket is az itteni szent helyen tartották.⁹⁷ Az athéniek eleinte függetleneknek tekintett s velök 97 ügyeikben együttesen tanácskozó szövetségesek felett vitték a fővezérletet. Itt még azt akarom megírni, hogy az athéniek a persa hadak és e mű tárgyat képező háború közt eső időszakban miket vittek véghez részint a barbar, részint a saját elpártolni szándékozó szövetségesaik, valamint az ezek ügyeiben esetről-esetre részes peloponnesosiak ellen. Ezt a kis kitérőt 2 azért látom itt helyén valónak, mivel ennek az időszaknak története még nincs megírva; mert a hellenek történetét tárgyazó, ez előtt írt történeti művek vagy a persa hadakat megelőző időkről, vagy épen a persa hadakról szólnak. Hellanikos⁹⁸ Attika történetét tárgyazó művében, igaz, érinti ezt az időszakot; de csak vázlatosan s nem a kellő időrendi pontossággal tesz említést róla. Ez azonban egyszersmind kimutatásúl is szolgál arra nézve, hogy az athénieknek az uralma mi módon állott elő.

Első tettök volt ekkor az, hogy a Miltiades fiának, Kimon- 98 nak a vezérlete alatt a persák biztokában levő Eiont, a Strymon mellett ostrommal bevették s lakosait rabszolgákká tették.⁹⁹ Ezután szintén így bántak az aigaioni tengerben fekvő Skyros szigettel is, a melyet dolopok laktak, s maguk gyarmatosították. Majd a karystosiakkal¹⁰⁰ lett háborújuk, de nem a többi 3 euboiaiakkal is. Ennek idővel egyezés vetett végett. Ezután 4 a velök szakítani akaró naxosiakkal bocsátkoztak háborúba s ostrommal meghódolásra bírták.¹⁰¹ Ez volt az első szövetséges állam, a melyet a fennálló jog ellenére igáztak le. Ezután ez a sors érte a többit is, egyiket a másik után. Az 99 elszakadásokra egyéb okokon kívül a legfőbb volt az adók és hadi hajók szolgáltatásának elmaradozása, továbbá a hadi szolgálattól való vonakodás, ha valamelyik szövetséges erre volt kötelezve. Mert az athéniek szigorúan vették a dolgot; s mivel oly emberekkel szemben, a kik sanyarogni sem nem

tudtak, sem nem akartak, kényszerítő rendszabályokhoz nyúltak, nyomasztókká váltak reájuk nézve. De egyébkép sem voltak többé az athéniek oly népszerűek a vezéri tiszt kezelésében; szövetségeseikkel nem egyenlő rangú felek módjára bántak, s e mellett könnyű volt az elszakadókat visszaterelni.

3 Ennek az okai maguk a szövetségések voltak. Ugyanis a hadi szolgálattól húzódozva a legtöbben, csak hogy otthon maradhassanak, a hadi hajók helyett a megfelelő váltságpénz lefizetésére kötelezték magukat s míg ekkép az athéniek tengeri ereje gyarapodott abból a pénzből, a melyet a szövetségések összehoztak, ezek maguk, ha az elszakadást megkísértették, hadi készület s katonai tapasztalatok nélkül bonyolodtak háborúba.

100 Ezek után történt az Eurymedon folyó mellett Pamphyliában az athénieknek és szövetségeseiknek a csatája a persákkal szárazon és tengeren, s ez egy napon vívott két csatában az athéniek lettek a győztesek a Miltiades fiának, Kimonnak a vezérlete alatt; ¹⁰² s elfoglaltak vagy tönkre tettek a phoinikiabelieknek összesen mintegy kétszáz hajóját. Ezután időjárástával ¹⁰³ történt az, hogy a thasosiak felbontották az athéniekkel való szövetségi viszonyukat, mivel meghasonlottak velök a thrák partvidéken, velök átellenben eső kereskedő helyek s bányák miatt, a melyeket addig ők használtak. Az athéniek egy hadi flottával Thasos ellen mentek; egy hajócsatával a tengernek uraivá tették magukat s kiszálltak a szigetre.

3 Egyszersmind ebben az időtájban polgártársaik s szövetségeseik közül tizezer embert küldtek a Strymon folyóhoz annak a helynek a gyarmatosítására, a melynek akkor «Kilencz út» volt a neve, most pedig Amphipolis. Ezek a Kilencz út nevű helyet, a mely az edonok birtokát képezte, hatalmukba kerítették ugyan, de a mint a thrák vidék belsejébe nyomultak, az edonok területén fekvő Drabeskos mellett az összes thrák népség hadai, a mely azt a keletkezőben levő Kilencz út nevű

gyarmatot ellenséges helynek tekintette, tönkre tették őket.¹⁰¹
 A thasosiak csatavesztéseik után, midőn már városuk ostrom
 alatt volt, a lakedaimoniakhoz folyamodtak gyámolításért s
 arra szólították fel őket, hogy segítsenek rajtuk egy Atti-
 kába való betöréssel. A lakedaimoniak ezt úgy, hogy az athé-²
 niek meg ne sejdíthessék, megigérték s célba is vették;¹⁰⁴
 de hogy teljesítsék is, abban meggátolta őket az a földrengés,
 a mely alatt a helóták, valamint a környék lakók közül Thuria
 és Aithaia lakosai is felkeltek ellenök s Ithoméba vették ma-
 gukat. A helóták legnagyobb részt a korábbi időben leigázott
 messenei őslakosoknak az utódai, s e miatt az összes helótákat
 messeneieknek is szokták nevezni.¹⁰⁵ A lakedaimoniaknak tehát³
 az ithomebeliekkel gyűlt meg a bajuk. A thasosiak az ostrom har-
 madik évében¹⁰⁶ megadták magukat egyesség útján, a melynek
 értelmében bástyaik lerontására, hadi hajóik kiadására, nyom-
 ban hadi sarcz, jövőre pedig évi adófizetésre kötelezték magukat,
 egyszersmind a szárazföldről és bányatelepről is lemondtak.
 A lakedaimoniak, a mint háborújuk az Ithoméban levők-¹⁰²
 kel nem akart véget érni, többi szövetségeseik közt az athé-
 nieket is segítség nyújtásra szólították.¹⁰⁷ Ezek meg is jelentek
 Miltiades fiának, Kimonnak a vezetése alatt nem csekély számú
 haddal.¹⁰⁸ Az athénieket főképen azért szólították fel, mivel²
 bástya-ostromlók hírében álltak. Azonban a folyton tovább
 húzódó ostrom kitüntette, hogy ez nem áll egészen; mert
 egy rohanással bevették volna a helyet. S e háború követke-³
 zésében is tört ki elsőben is a nyílt meghasonlás a lakedaimoniak
 és athéniek között. Nevezetesen a mint a helynek megrohanás
 útján való bevétele nem akart sikerülni, a lakedaimoniak félni
 kezdtek az athénieknek a vakmerőségétől és rendkívüli tettek
 véghezvitelére kész szellemétől, s tekintetbe vevén azt is, hogy
 az athéniek idegen törzsbeliék, félni kezdtek attól, hogy ha
 még tovább is ott időznek, az ithomebeliekkel összesűgnak.
 Ennélfogva elküldték őket, de csakis őket szövetségeseik közül,

nem ugyan úgy, hogy gyanújokat nyíltan kimutatták volna, hanem azzal a mondással, hogy többé semmi szükségük nincs ott reájok. Az athéniek azonban észrevették, hogy nem valami tisztességes alapon adtak túl rajtuk, hanem azért, mert valami miatt gyanúba vették őket. Ezt az elbánást nagyon zokon vették, mivel azt hitték, hogy ezt a lakedaimoniaktól nem érdemelték meg; azért nyomban hazamenetelők után felbontották azt a szövetséget velők, a mely a persa ellen közöttük fennállott, s az argivokkal, azok ellenségeivel kötöttek szövetséget; egyszersmind mindketten egyenlő rangú, eskü szentesítette hadi szövetség kötelékébe léptek a thessalokkal.

103 Az Ithoméban levők az ostrom negyedik évében,¹⁰⁹ midőn már nem bírták tovább tartani magukat, feladták a helyet a lakedaimoniaknak az alatt a feltétel alatt, hogy a Peloponnesost végkép oda hagyják; kimenetelük alatt semmi bántódásuk nem lesz; ha pedig közülök valakit ott utóbb kézre keríthetnek, rabszolgája lesz annak, a ki elfogja. Volt a lakedaimoniaknak már ennek előtte is egy pythoi jósmondata, a mely úgy szólt, hogy az ithomei Zeus pártúfogottját útjára kell eresztetni.¹¹⁰ Kimentek tehát mind, férfiak, nők és gyermekek. Ezeknek az ügyét az athéniek a lakedaimoniakkal már fennálló ellenséges viszonyuk miatt felfogták s Naupaktosba telepítették őket, a mely helyet épen csak kevéssel az előtt ragadtak el a lokri ozolai¹¹¹ népségtől. Elszakadtak a megarebeliek is a lakedaimoniaktól s az athéniekkel léptek szövetségre, mivel a korinthosiaiak határkérdés miatt háborúval sanyargatták őket. Ekkor az athéniek megszállták Megarát és Pegait¹¹², továbbá egy Megarától Nisaiáig terjedő hosszú falat építettek a megaraiaknak s a saját őrségüket helyezték ez utóbbi városokba. Különösen ebből az időből származik a korinthosiaiaknak az athéniek iránt táplált lángoló gyűlölete.

104 A Psammitikhos fia, a libyai Inaros, Libya Aigiptossal határos részének a fejedelme, a Pharoson felül eső Mareából

Aigyptosba tört s ennek nagy részét elpártoltatta Artaxerxes királytól.¹¹³ Miután itt kezéhez vette a kormányt, az athénieket hívta be segítségre. Ezek akkor egy hadi flottával, a mely 2 részben a maguk, részben szövetségeseik kétszáz hajójából állt, épen Kypros ellen táboroztak. A mint a meghívást megkapták, oda hagyták Kyprost s Aigyptosba mentek. Itt a tengerből felhajóztak a Niluson; e folyamnak s Memphis kétharmadának uraivá tették magukat s ennek hátra levő egyharmadára, a melynek «Fehérvár» a neve, támadásokat intéztek. Ebben persa és méd menekültek s a pártütőkkel nem tartó aigyptosiak voltak.

Továbbá az athéniek egy hadi flottáról Haliainál kitörést¹⁰⁵ intéztek a partra. Ekkor a korinthosiak és epidaurosiak csatára keltek velök, s ebben a korinthosiak győztek.¹¹⁴ Később az athéniek tengeri csatát vívtak a peloponnesosiak hajóhadával Kekryphaleiánál; ¹¹⁵ ekkor az athéniek lettek győztesek. Majd 2 erre háború keletkezett az athéniek és aiginabeliek között. E háborúban a két fél közt véres tengeri ütközet fejlett ki Aiginánál, a melyben mindkét fél szövetségesei részt vettek. Az ütközetet az athéniek nyerték meg; az ellenség hadi hajóiból hetvenet kerítettek kézre s területére kiszállva városát ostrom alá vették a Stroibos fiának, Leokratesnek a vezetése alatt. A peloponnesosiak azzal a feltett szándékkal, hogy az 3 aiginabelieknek segítséget nyújtanak, azt a háromszáz főre menő nehéz fegyverzetű gyalog csapatot, a mely előbb a korinthosiaknak és epidaurosiaknak volt segítségére, Aigina szigetére átküldték, továbbá Geranea ¹¹⁶ magaslatait megszállták, a korinthosiak pedig szövetségeseikkel a megarai területre becsaptak abban a hitben, hogy az athéniek nem lesznek képesek a megarabelieknek segítséget nyújtani, mivel mind Aigina szigetén, mind Aigyptosban nagy seregeik vannak távol; de ha mégis segíteni akarnak ezeken, Aigina alól el kell vonulniok. Az athéniek azonban seregökkel Aigina alól 4

nem mozdultak, hanem városukból az otthon maradt legidősebb és legifjabb férfiak ¹¹⁷ mentek Megarához a Myronides vezérlete alatt. Itt csatára került a dolog a korinthesiakkal, a mely eldöntetlen maradt; elváltak egymástól a nélkül, hogy akár az egyik, akár a másik azt hitte volna, hogy ő a vesztes fél. Miután a korinthesiak eltávoztak, az athéniek, a kik felé mégis inkább hajlott a győzelem, diadaljelet emeltek. A korinthesiaknak odahaza ezért kemény pirongatást kellett az idősebbektől kiállaniok; ennél fogva neki készülődtek s azután körülbelől tizenketted napra visszamentek s szintén diadaljel emeléséhez fogtak, mintha a győztesek ők lettek volna. Ekkor az athéniek Megarából kitörték, a diadaljel állításával foglalkozókat leöldösték s a többiekkel harcra kelve határozott diadalt arattak rajtuk. A csatavesztes korinthesi seregből hátrálása alatt egy nem csekély töredék, a mint erősen szorongatták, útat tévesztett s bizonyos magán-embernek a birtokára szorult, a melyet mindenfelől mély árok vett körül s a honnan kifelé vezető út nem volt. Az athéniek, a mint ezt észrevették, a bejárást elülről nehéz fegyverzetű gyalogokkal elzárták s köröskörül könnyű fegyverzetüket állítottak fel s agyonköveztették mind azokat, a kik csak oda bementek. Ez a csapás nagyon érzékenyen sujtotta a korinthesiakat. A fősereg azonban visszajutott Korinthusba.

107 Ugyanebben az időtájban kezdték meg az athéniek a hosszú falaknak, a phaleroninak és a peiraieusinak az építését a tenger felé. ¹¹⁸ A phokisiak Dorisba, a lakedaimoniak öshazájába becsaptak s itt Boion, Kytinion és Erineon városkák ellen támadást intéztek. Miután ezek közül egyet hatalmukba ejtettek, a lakedaimoniak a dorisiaiknak segítségére mentek a saját polgárságukból kiállított ezerötszáz, s szövetségeseiktől szolgáltatott tizezer nehéz fegyverzetű gyaloggal. ¹¹⁹ A vezér a Kleombrotos fia, Nikomedes volt, a ki e tisztségben a még kiskorú királyt, Pleistoanaxot, a Pausanias fiát, helyettesítette.

Miután a phokisiakat egyezkedésre s ennek alapján a város visszaadására rászorították, a hazamenetelre gondoltak. A tengeren, a krissai öblön át nem mehettek, mert az athéniek hajóikkal a Peloponnesost megkerülve, már ott voltak s várható volt, hogy erre útjokat fogják állani; Geranián át pedig a menetel a miatt, hogy Megara és Pegai az athéniek kezén volt, nem látszott nekik bátorságosnak; mert azon kívül, hogy az útja rossz, folyvást az athénieknek az őrcsapatai álltak rajta. S vették észre azt is, hogy ezeknek szándékában van az ő útjokat erre is elállani. Elhatározták tehát, hogy Boiotiában várakozó állásba helyezkednek s majd itt utána látnak, hogyan lehetne mennél nagyobb bátorságban átjutni. De voltak Athénben is emberek,¹²⁰ a kik kéz alatt náluk azon működtek, hogy őket oda vonják; ezeknek az volt a reményök, hogy ekkép a népuralmat megbuktathatják s a hosszú falak tovább építését megakadályozhatják. Azonban az athéniek a saját összes hadi erejökkel, ezer főre menő argivval s a többi szövetségeseikkel, összesen tizennégyezer főre menő sereggel, ellenök indultak. E táborozásra azért szánták rá magukat, mert azt gondolták, hogy az ellenség semmi útat-módot nem tud az átjutásra részben azonban azért is, mert némi gyanújuk volt, hogy a népuralom megbuktatása van tervben.¹²¹ Thessaliai lovasság is érkezett az athéniekhez a szövetségi viszony alapján. Ez azonban az ütközet alatt a lakedaimoniakhoz állt át. Tana-108 gránál Boiotiában került ütközetre a dolog, s a lakedaimoniak és szövetségeseik maradtak győztesek. Mindkét részről sok vér omlott. Ekkor a lakedaimoniak a megarai területre mentek s a fákat megvagdosták; ez után Geranián s a földszoroson át haza húzódtak.¹²² Azonban az athéniek e csata után hatvankettedik napra a Myronides vezérlete alatt a boiotiai területre mentek, a boiotokat Oinophytánál¹²³ egy csatában megverték, a boiotiai vidéknek s Phokisnak uraivá tették magukat,¹²⁴ Tanagrárt bástyázatától megfosztották, az

opusi lokroktól a százhusz leggazdagabb férfit túszerzőkül magukhoz vették s a saját hosszú falaik építését befejezték. Ezek után az aiginaiak is megadták magukat az athénieknek egyezség útján, a melynek értelmében falaik lebontására, hadi hajóik átadására s jövőre rendes évi adó fizetésére köteleztették.¹²⁵ Az athéniek a Peloponnesost is körülhajózták a Tolmaios fiának, Tolmidesnek a vezérlete alatt s a lakedaimoniak hajóépítő helyét¹²⁶ felperzselték, a korinthesiaknak egy városát, Chalkist,¹²⁷ bevették, a sikyoniak területére kiszálltak s egy ütközetben megverték őket.

109 Az Aigyptosban levő athéniek és szövetségeseik itt még tartották magukat s a háborút nagyon változó szerencsével folytatták. Eleinte ugyanis az athéniek voltak az urak Aigyptosban. Ekkor a persa király egy persa embert, Megabazost, pénzzel ellátva, Lakedaimonba küldött, hogy bírja rá a lakedaimoniakat arra, hogy Attika területére törjenek be s ekkép az athénieket vonják el Aigyptostól. A mint dolga sehogys sem akart sikerülni s a pénz hasztalanul fecsérlődött el, Megabazos a maradék pénzzel visszament Ázsiába. Ekkor a király egy más persa embert, Megabyzost, a Zopyros fiát, nagy hadsereg élén Aigyptosba küldte.¹²⁸ Ez a szárazon bement, az aigyptosiakat és szövetségeseiket egy csatában meggyőzte, a helleneket Memphisből kiverte s végre Prosopitis szigetén¹²⁹ körülvette. Itt egy éven és hat hónapon át szorongatta őket, míg végre a csatornának a kiszáritása és a víznek más irányba való terelése által sikerült kieszközölnie, hogy a hellenek hajói megfenékletek s a sziget legnagyobb részben a szárazföld kiegészítő részévé lett. Ekkor átment és a szigetet szárazföldi hadával elfoglalta.

110 Ekkép a helleneknek hat éven át folytatott küzdelmei semmivé lettek; nagy hadseregökből csak kevesen menekülhettek el Libyán keresztül Kyrenébe, legnagyobb részők pedig elhullott.¹³⁰ Aigyptos ekkép visszakerült a persa király uralma

alá az Amyrtaios királyt uraló mocsárvidéken kívül.¹³¹ Ehhez az ingoványok nagy kiterjedése miatt nem lehetett hozzáférni; de meg a mocsárvidékiek a legjobb katonák is az aigyptosiak között. Inaros, libyai király, a ki az egész aigyptosi vállalatnak a lelke volt, árulás útján kézre került s kereszthalált halt. Ez alatt Athénből s ennek szövetségeseiből a többiek felváltására egy ötven hajóra menő hajóhad vitorlázott Aigyptosba s a Nilus mendei ágának a torkolatánál szállt horgonyra a nélkül; hogy csak sejtelve is lett volna a korábbi eseményekről. Ezt a száraz felől szárazföldi sereg, a tenger felől pedig egy phoinikiai hajóhad lepte meg s tette semmivé nagy részben, s csak kis része menekedhetett meg. Így végződött az athénieknek és szövetségeseiknek aigyptosi nagy hadi vállalata.

Thessaliából az Echekratides, thessal fejedelem fiát, Ores-¹¹¹ test, számkivetésbe küldték. Ez az athénieket kérte meg, hogy juttassák haza. Az athéniiek boiotiai és phokisi szövetségeseiket magukhoz vevén, a thessalia Pharsalos ellen táborba szálltak.¹³² A nyílt térnek uraivá is tették magukat, a nélkül mégis, hogy táboruktól messzebb távozhattak volna, mivel a thessalok lovassága meggátolta őket. A várost azonban el nem foglalhatták s egyéb dolgukban sem értek célra, a mi miatt oda mentek, s kénytelenek voltak Orestessel minden siker nélkül visszatérni. Nem sokkal ezután¹³³ az athénieknek ezer főre menő hada Pegaiban, a mely ekkor az ő kezökön volt, hajóra szállt s a Xanthippos fiának, Periklesnek, a vezérlete alatt elvitorlázott Sikyonhoz; itt kiszállt s a vele szembe szálló sikyoniakat egy csatában megverte; nyomban erre akhiv csapatokat vett magához s áthajózott az átellenes part túlra eső pontjához; itt az akarnaniai Oiniadai¹³⁴ alá nyomult s ostrom alá vette; ez alól azonban a nélkül, hogy bevette volna, hazament.

Később, három év múlva, a peloponesosiak és athéni-¹¹²ek öt éves fegyverszünetre léptek egymással.¹³⁵ Ezután az athéni-²ek a hellenek elleni háborútól tartózkodtak; de részben a

saját, részben szövetségeseik hajóiból álló kétszáz hajóra menő hajóhadukkal a Kimon vezérlete alatt Kypros ellen mentek hadi vállalatra.¹⁸⁶ E hajóhadból hatvan hajó a mocsárvidék királyának, Amyrtaiosnak a hívására Aigiptosba vitorlázott, a többi pedig Kitiont vette ostrom alá. Miután ekközben Kimon meghalt s éhszükség állt be, s elvonultak Kition alól; a mint a nyílt tengeren a Kypros szigetén fekvő Salamis irányában voltak, a phoinikiabeliek és kilikiabeliek ellenében egyszerre tengeri és szárazföldi csatát kezdtek. Miután mindkét ütközetben diadalt arattak, haza indultak, s velök együtt az Aigiptosból visszatért hajók is. Ezután a lakedaimoniak az úgynevezett szent háborúba bocsátkoztak. A delphoibeli szent helyet hatalmukba kerítvén, átadták a delphoibelieknek. Alig hogy innen eltávoztak, az athéniek ismét oda mentek, s elfoglalván a szent helyet, a phokisiaknak adták át.¹⁸⁷

113 Ezek után idő jártával az athéniek Tolmidesnek, a Tolmaios fiának a vezetése alatt a saját polgárságukból álló ezer főre menő gyaloggal s ezekhez aránylagosan kiállított szövetséges csapatokkal Orchomenos, Chaironeia és más olyan helyek ellen, a melyek boiotiai politikai menekülteknek a kezén voltak, s a melyek ennél fogva reájok nézve ellenséges pontokat képeztek, Boiotiába táborozásra mentek; Chaironeiát bevették, 2 örcsapatot hagytak benne s tovább húzódtak. Menet közben Koroneiánál a boiotiai politikai menekültek Orchomenosból, továbbá velök a lokrok,¹⁸⁸ euboiai menekültek s mindazok, a kik velök egy párthoz tartoztak, rajtuk ütöttek. Az athénieknek a veresége teljes volt; közülök az egy rész elesett, a más 3 rész pedig fogolylyá lett.¹⁸⁹ Ekkor Athén az egész Boiotiát 4 kiűritette, miután egyesség útján embereit visszakapta. A boiotiai politikai menekültek haza mentek városaikba s ezután a többiekkel ismét függetlenekké lettek.¹⁴⁰

114 Nem sokára ezután Euboia elpártolt az athéniektől.¹⁴¹ Perikles, midőn már egy athéni sereggel erre a szigetre átkelt,

azt a hírt kapta, hogy Megara elszakadt, a peloponnesosiak Attika területére betörni szándékoznak s a megarabeliek az athéni ősereget legyilkolták, azok kivételével, a kiknek sikerült Nisaiába elmenekülni; a megarabeliek a korinthesiak, sikyoniak és epidaurosiai segítségül hívása után szakadtak el Athéntől. Perikles erre a hírre nagy sietséggel vezette vissza a sereget Euboiáról. Ez után a peloponnesosiak a Pausanias fia-
 nak, Pleistoanax, lakedaimoni királynak a vezetése alatt Attika területére, Eleusis határába s Thria mezejére betörték s pusztítottak; innen azonban a nélkül, hogy tovább haladtak volna, haza húzódtak.¹⁴² Ekkor az athéniak másodszor is átkeltek Euboiára a Perikles vezetése alatt s egészen hatalmuk alá hajtották. Ennek a városaiban egyesség útján rendezték a viszonyokat. Hestiaiból azonban elűzték a lakosokat s határukat maguk foglalták el.¹⁴³ Nem sokára az Euboiáról való vissz-
 115
 szatérés után az athéniak a peloponnesosiakkal s ezek szövetségeseivel harmincz éves békét kötöttek, a melyben kiadták mindazokat a helyeket, a melyek a Peloponnesoson kezeikben voltak, Pegait, Nisaiát, Troizent és Achaját.¹⁴⁴

Ezután a hatodik évre a samosiak és miletosiak közt
 2
 háború tört ki Priene felett. A miletosiak, mivel ez a had reájok nézve kedvezőtlenül folyt, az athéniakhoz fordultak s panaszt emeltek a samosiak ellen. Ügyök támogatásra talált az athéniak előtt oly samosi magán-emberek részéről, a kik a hazai alkotmányt szerették volna megváltoztatni. Ennélfogva
 3
 az athéniak egy negyven hajóra menő hajóhaddal Samoshoz vitorláztak, népuralmi kormányt állítottak fel, ötven samosi gyermeket s ugyanannyi férfit túszerzőkül vettek; ezeket Lemnos szigetén elhelyezték, Samoson őrseget hagytak s erre eltávoztak. A samosiak közt azonban voltak olyanok, a kik ezt nem
 4
 tűrhették, hanem az ázsiai szárazföldre menekültek. Ezek összeköttetésbe léptek az odahaza maradottak közül a legtehetősebbekkel, egyszersmind a Hystaspes fiával, Pissuthnessel is,

a ki ekkor Sardesben kormányzó volt; körülbelül kétszáz főre menő zsoldos csapatot toborzottak s az éj beálltával átkeltek

5 Samosra. Itt mindenekelőtt a néppárt ellen fordultak; ennek tagjai közül a legnagyobb részt hatalmukba ejtették, majd túszaikat Lemnosról elesenvén, Athénna nyíltan szakítottak s az athéni őrseget, valamint a náluk levő polgári főtisztviselőket is kiszolgáltatták Pissuthnesnek. Erre nyomban a Miletos ellen való táborozásra tettek készüléteket. Velök együtt Bizáncz is el-

116szakadt Athéntól.¹⁴⁵ Az athéniek, a mint ezt megtudták, egy hatvan hajóra menő hajóhaddal Samos ellen mentek. Ebből ugyan tizenhat hajót nem használhattak, mivel ezek részint Karia felé távoztak a phoinikiai hajóhad kikémlelésére, részint Chiosba és Lesbosba mentek, hogy ezeket segítségnyújtásra hívják fel; negyvennégy hajóval azonban, a melyek felett Perikles tizedmagával vezérkedett, Tragia szigetnél ¹⁴⁶ tengeri csatát fogadtak el a samosiaknak hetven hajója ellenében, a melyek közül húsz szárazföldi csapatokat vitt. Mindezek épen Miletos felől

2 érkeztek. Ez az ütközet az athéniek javára dőlt el. Később ezeknek erősítésül negyven hajó érkezett Athénból, a chiosiaktól és lesbosiaktól pedig huszonöt. Ekkor a partra kiszálltak s a nyílt térnek uraivá tevén magukat, a várost három ostromsánczczal a száraz felől, egyszersmind hajóikkal a tenger felől

3 is ostromzár alá vették. Perikles az ostromzároló hajóhadból hatvan hajót magához vett s gyorsan elvitorlázott a kariai Kaunos felé, mivel arról értesült, hogy phoinikiai hajóhad jön ő ellenök; mert Samosból is elment Stésagoras ¹⁴⁷ és mások

117öt hajóval a phoinikiai hajóhad után. Ez alatt a samosiak hirtelen kitörést intéztek; a meg nem erősített hajótáborra rácsaptak, az ostromvonalat képező hajókat semmivé tették, az ellenök csatarendbe sorakozó hajókat rendes ütközetben megverték s ez után a partvonaluk irányában elterülő tengernek urai maradtak körülbelül tizennégy napon át, s be is, ki is szállíthattak mindent szabad tetszésök szerint. Mihelyt

azonban Perikles visszatért, a hajóhad ismét ostromzár alá vette őket. Később erősítésül ismét érkezett Athénből egy negyven hajóra menő hajóraj Thukydides,¹⁴⁸ Hagnon és Phormion vezérekkel; újra húsz hajóra menő Tlepolemossal és Antiklessel, Chiosból és Lesbosból pedig harmincz hajó. A samosiak, miután némi gyöngé támadó kísérletet tettek a tenger felől, nem bírván magukat tovább tartani, az ostrom kilenczedik havában kénytelenek voltak városukat feladni s magukat oly egyesség feltételeinek alávetni, mely szerint bástyázatukat lebontani, túszoikat állítani, hajóikat kiadni s a hadi költségeket meghatározott időközökben való részletfizetésekkel megtéríteni voltak kötelesek.¹⁴⁹ Megadták magukat a bizáncziak is egyesség útján, a mely szerint előbbi alattvalói helyzetökbe jutottak vissza.

Ezek után merültek fel már, s csak alig néhány évvel¹¹⁸ később, a fentebb előadott kerkyrai és potidaiai bonyodalmak s mindazok az ügyek, a melyek ürügyül szolgáltak a háború megindítására. Mindezek a dolgok, a melyeket a hellenek részint egymás ellen, részint a barbár ellen vittek véghez, a Xerxes visszavonulása és ennek a háborúnak a keletkezése között eső idő alatt, kerek számmal ötven évi időközben történtek. Ez alatt az athéniek mind jobban megszilárdították uralmukat s a hatalom magas polczára emelkedtek. A lakeladimonaiaknak tudtával történt ez, de meggátlására, jelentéktelen próbálkozást kivéve, nem tettek kísérletet, hanem ez időszak legnagyobb részében összetett kézzel nézték, mivel azon kívül, hogy már ennekelőtte sem voltak gyorsak a háborúindításban, ha csak kénytelenek nem voltak vele, ekkor még különböző belső bonyodalmak is tartóztatták őket, míg végre az athéniek hatalma szembeszökőleg emelkedett s már az ő szövetségeseiket is háborgatni kezdték. Ekkor aztán rátértek arra, hogy ez már nem tűrhető tovább, s hinni kezdték, hogy teljes igyekezettel munkához kell látniok s az athéniek hatal-

mát, ha csak lehetséges, e háborúra való vállalkozás által porba kell dönteniök.

3 Tehát a lakedaimoniak maguk már határoztak s a béke náluk már felbontottnak s az athéni nép békebontónak volt tekintve. Mindamellett még Delphoiba is küldtek s megkérdezték az istent, ha vajjon a háború az ő javukra fog-e eldőlni. Ez, a mint mondják, azt válaszolta, hogy ha teljes erő kifejtéssel viselik a hadat, a győzelem az övék lesz; s ehhez még azt is adta, hogy ő szintén segítségökre lesz hívásra is, hivatlanul 119 is. Továbbá meghívták szövetségeseiket másodszor is, hogy szavazatuk alá bocsássák azt a kérdést, vajjon háború indítandó-e? A küldöttek a szövetséges államok részéről meg is érkeztek s gyűlést tartottak. Ebben mindnyájan függetlenül megtették a saját nyilatkozataikat, a melyek legnagyobb részt panaszokat hangoztattak az athéniek ellen s a háborút sürgették. Közöttük a korinthosiak, a kik már a miatt való töprenkedésükben, hogy idő közben Potidaia el talál esni, az egyes államokat külön-külön felkeresték s arra kérték, hogy szavazzanak a háború mellett, s itt is jelen voltak, most szintén utoljára lépven elő, a következő beszédet tartották:

120 «Szövetségesek! Már nem okolhatjuk többé a lakedaimoniakat, mintha nem volnának a háború mellett s hogy bennünket az ebben való szavazásra most egybegyűjtöttek. Mert valóban az illik a vezéri tisztet viselőkhöz, hogy a maguk javát különösen nem istápolva, a közös érdekeket tartsák kiválóan szem előtt, mint a hogy más téren is kiváló tiszteletben részesülnek. A mi pedig minket illet, köztünk azoknak, a kiknek csak volt már ügyök az athéniakkal,¹⁵⁰ épen nincs szükségük arra a figyelmeztetésre, hogy őrizkedjünk tőlük. Azoknak azonban, a kik inkább a szárazföld belsejében laknak, s ott, a hol semmi hajóközlekedés nincs, jól meg kell jegyezniök, hogy ha a partvidék védelmezésére segítséget nem nyújtanak, saját termékeiknek a kiszállítása, valamint azoknak

a czikkeeknek a behozatala, melyeket a szárazföldnek a tenger ad, meg lesz nehezítve; továbbá a most tárgyalás alatt levő kérdésben nem szabad oly ferdén itélniök, mintha az reájok mit sem tartoznék, hanem el kell fogadniok azt a nézetet, hogy ha cserben hagyják a partvidéket, a veszedelem egykor majd ő hozzájok is elhat; s hogy jelenlegi tanácskozásaink őket ép úgy érdeklik, mint másokat. Nincs helye tehát náluk hosszadalmas fontolgatásnak, hogy a hadat válaszszaak-e béke helyett. Igaz, hogy józan ember örömet van nyugalomban, ha nem bántalmazták; de határozott jellemű férfi, ha jogaiban háborgatják, hátat fordít a békének, fegyvert ragad s elégtétel vétele után ismét hajlandó a békére; továbbá sem a hadi szerencse elbizakodottá nem teszi, sem pedig a béke puha élvezeteiért nem tűri maga felett a hatalmaskodást; hiszen a ki azért kerüli váltig a hadat, mert a nyugalomban jól érzi magát, csakhamar épen az a kényelemszeretet foszthatja meg attól, a mely miatt késlekedett; s a ki hadi szerencséjében elbizakodik, az nem fontolja meg, hogy ingatag alapon nyugvó önbizalom ragadta el. Mert már sok esztelen terv ütött ki jól azért, mert az ellenfél még esztelenebb, s még több oly terv, a melyről azt hitték, hogy helyesen van megalkotva, mutatott fel a várakozás ellenére szégyenletes eredményt; mert senki sem tanúsít egyenlő önbizalmat tervek alkotásában és kivite-
lésben. Míg biztos helyzetben érezzük magunkat, kész terv-
kovácsok vagyunk; ha azonban tettere kerül a dolog, félelemből késünk a végrehajtással.

«Mi azonban, a mint bennünket most a háborúra sérel-
mek ragadnak s rá elegendő okaink is vannak: úgy ha egyszer az athénieken elégtételt vettünk, fel is hagyunk majd vele a kellő időben. Sok oknál fogva valószínű az, hogy mi leszünk a győztesek. Nevezetesen mi mindjárt számban s katonai gyakorlottság tekintetében is felettök állunk; aztán pedig mindnyájan egyformán engedelmeskedünk a hadi parancso-

- 3 latoknak. Továbbá minthogy az ő főerejük a hajóhadban van, mi is jó karba fogjuk helyezni hajóhadunkat, részint a mindnyájunk rendelkezésére álló segédforrásokból, részint a Delphoiban és Olympiában levő kincsekből. Ugyanis ha mi kölcsönt veszünk fel,¹⁵¹ nagyobb zsoldot ígérve, idegen hajóslegénységöket¹⁵² elvonhatjuk tőlük, mivel az athéniek hadi ereje inkább pénzen szedett-vedett, mint hazai katonaságból áll. Ez a mienkkel kevésbbé eshetnék meg, mivel ennél az erő
- 4 forrása nem a pénz, hanem a nép. Egyetlen egy győzelmünk a tengeren valószínűleg megtöri őket: de ha még tovább is helyt állanak, akkor a huzamosabb idő alatt mi is gyakorlottabbak leszünk a tengeren, s ha aztán ügyességben utólérjük őket, bátor szellemünkkel bizonyosan följök kerekedünk. Mert azt, a miben mi természetünknel fogva fölebb állunk, ők nem sajátíthatják el oktatás útján, viszont az az ismeret, a melyben nálunknál különbek, részünkről szorgalmas után-
- 5 látással megszerezhető. Az erre való pénzt elő fogjuk teremteni: mert különben gyalázat volna, ha akkor, midőn az ő szövetségeseik a saját szolgálai helyzetök fentartására pénzt adni nem vonakodnak, mi nem volnánk hajlandók az áldozatra a végből, hogy ellenségeinken elégtételt vegyünk s egyzersmind, hogy magunk is menekdjünk, továbbá, hogy magunkat meg ne raboltassuk a saját javainktól s e miatt csapások ne érjenek.

122 «Lesznek azonban a had folytatásának egyéb útjai és módjai is előttünk: szövetségeseik elpártoltatása, a mi a leg-hathatósabb eszköz azon jövedelmeik megapasztására, a melyek erejüknek az alapját teszik; továbbá területek ellen erősség emelése s más egyebek, a miket előre be nem láthatni. Mert a háború épen nem foly megállapított szabályok szerint, hanem gyakran a legváratlanabb alkalmak adják elő magukat valami fontos dolog kivitelére, a melyek annak, a ki okosan fel tudja őket használni különös javára, a heveskedőnek ellenben ép oly

nagy kárára lehetnek. Vegyük még itt szemügyre, hogy ha 2
egyikünknek vagy másikunknak határkérdésben támadna villon-
gása oly ellenféllel, a kivel mérközni képes, az még hagyján volna;
de most az athéniekben oly ellenfelekkel van dolgunk, a kik ve-
lünk, mindnyájunkkal szemben, megfelelő erővel bírnak s közü-
lünk való egyes államok ellenében még hatalmasabbak. Ha tehát
mi összes hatalmunkkal, egyetlen népet vagy várost sem véve
ki, egy szívvel-lélekkel nem szállunk síkra ellenök, akkor
egyenként könnyű szerrel hatalmuk alá fognak keríteni ben-
nünket. S a leveretés, akármily iszonyatosan hangzik is egy
némelyik előtt, tudja meg, nem egyebet hoz számunkra, mint
egyenes szolgaságot. Az pedig szégyenfolt volna a Peloponne- 3
soszban, ha ez csak szóval is lehető eset gyanánt volna feltün-
tetve s annyi állam egyetlen egytől bántalmakat szenvedne el.
Ebben az esetben azt mondhatnák rólunk, hogy igazság szerint
szenvedjük ezeket, vagy hogy gyávaságból tűrjük s öseinknél
alábbvalóknak tanúsítjuk magunkat, a kik Hellas szabadságát
megszerezték; mivel mi nem hogy ezt biztosítanók magunk-
nak, hanem engedjük, hogy egy egész állam fészkelje be magát
zsarnoknak közénk, holott egyes állam kebelében egyes ember
uralmát is feladatunknak tartjuk megdönteni. Nem tudjuk 4
elgondolni, hogyan nincs az effélékben része e három legfőbb
hiba közül valamelyiknek: az értelmetlenségnek, a pulyaság-
nak vagy a gondatlanságnak. Mert ha e gyarlóságokat kikerül-
tették, abba csak még sem estetek, a mely már oly soknak
romlására volt, tudniillik a fitymáló fel sem vevés hibájába, a
mely, mivel oly sok embert bajba döntött már, egészen más
nevet, eszeveszettség nevet kapott.

«De hát mire való volna a múltakat jobban felhánytor- 123
gatni, mint a mennyire a jelen kérdésben hasznunkra szolgál-
hat? A további következményekre nézve azonban a szóban forgó
érdekek mellett síkra szállva, tűrnünk kell a fáradalmakat.
Hisz öröklött erényetek az, hogy erőfeszítések árán szerezzetek

- érdemeket! E szokással ne szakítsatok, ha ugyan gazdagságban és hatalomban csak egy kissé is előbbre vagytok; mert nem volna igazságos, hogy a mit a nélkülözés megszerzett, azt a bővelkedés elvesztesse. Fogjunk inkább hadakozáshoz, a mit mi több okból egész bátran tehetünk. Először az isten is azt javasolja, sőt még segedelmét is igéri; továbbá az egész Hellas velünk lesz, részint, mert fél, részint, mert érdeke
- 2 követeli. A békeszerződés megbontását sem ti kezditétek meg, mert azt maga az isten azzal, hogy a háború megkezdésére bátorít, már szintén megbontottnak tartja. Ti inkább a megsértett szerződésnek keltek védelmére; mert nem a védekezés szegi meg a szerződést, hanem az, a ki először támad.
- 124 «Mivel tehát a hadban minden nektek igéri az óhajtott sikert, s mi is mindnyájunk közös érdekében ajánljuk ezt — ha különben a közös érdek mind államokra, mind magánemberekre nézve a legerősebb kötelék — ne késsetek a potidaiabelieknek segédelmet nyújtani, a kik dór létökre *iónoktól* szenvednek ostromot, a mi korábban épen ellenkezőleg történt; és siessetek egyszersmind a többiek felszabadításának is utána látni. S többé nem is lehetséges, hogy a várakozó állásban maradjunk, mivel közülünk az egyik rész már most szenved bántalmakat, a más rész pedig nem sokára szintén ebbe a bajba kerül, ha megtudják, hogy összegyülekeztünk ugyan, de nem volt annyi lelkünk, hogy védekező állásba helyezkedjünk. Tehát szövetséges társaink, győződjétek meg arról, hogy
- 2 kényszerhelyzetben vagytok már,¹⁵³ s higgyétek el, hogy ez a mi tanácsunk a leghelyesebb s szavazzatok a háborúra! Ne rettentsetek el attól a vele járó pillanatnyi veszély, hanem vezérreljen az a vágy, a melyet a belőle származó tartósabb béke iránt tápláltok. Mert a háború által jobban megszilárdul a béke; viszont az, hogy nyugalomszeretetből az ember háborúba
- 3 nem bocsátkozik, nem épen oly veszélytelen. Ne legyetek kétségben a felől, hogy az a zsarnok-állam, a mely Hellasban

kiképződött, kivétel nélkül mindnyájunkat fenyeget; s hogy míg egy részünket már uralma alá hajtotta, a többire gondolatban szintén ez van nála elhatározva; hadd hűtsük le a kedvét egy bátor támadással, hogy így a jövőben veszedelmektől menten éljünk s a most rabigában levő helleneket felszabadítsuk.»

Igy szóltak a korinthosiak. A lakedaimoniak, miután¹²⁵ valamennyinek a véleményét meghallgatták, összes szövetségeseiket, a kik csak jelen voltak, sorban, úgy a nagyobb, mint a kisebb államokat megszavaztatták. A többség háborúra szavazott. A határozat tehát ez lett; de tüstént bele kezdeniök lehetetlen volt, mivel készületlenek voltak. Mindamellet abban állapodtak meg, hogy minden egyes állam igyekezzék azt, a mi szükséges, előszerezni s halogatásnak helye nincs. Ennek dacára azonban egy teljes év ugyan nem, de mégis jó hosszú idő telt el készülődésben, míg aztán Attikába betörték, s a háborút nyíltan megkezdték.¹⁵⁴

Ez idő alatt követségeket küldöztek az athéniekhez¹²⁶ panaszok emelése végett, hogy ekkép abban az esetben, ha semmit sem hajtanak rájuk, mennél igazságosabb szín alatt indíthassanak háborút. Elsőben is azt követelték a lakedaimoniak az athéniektől, hogy az istennővel szemben vétékkel terhelteket üzzék ki. Ennek a vétéknek a mivolta a következő volt: Élt Athénben a korábbi időkben egy Kylon nevű ember, 3 a ki az olympiai versenyen egy alkalommal győzött s egyik legrégibb és leghatalmasabb családból származott. Ez egy megarai embernek, annak a Theagenesnek a leányát bírta 4 nőül, a ki akkor Megara zsarnoka volt. Kylon Delphoiban tett kérdésére azt a választ nyerte az istentől, hogy Zeus legnagyobb ünnepén az athéni fellelgvárat foglalja el. Ő hadi erőt 5 nyert Theagenestől s barátai támogatását is biztosította magának; ekkép, miután a peloponnesosi olympiai ünnepek bekövetkeztek, elfoglalta a fellelgvárat, hogy az uralmat magához

ragadja.¹⁵⁵ Azt hitte ugyanis, hogy azok Zeusnak a legnagyobb ünnepei s hogy egyszersmind vonatkozásban vannak vele mint olympiai győzővel. Azt azonban, hogy vajjon nem az Attikában, vagy más valahol előforduló ünnep volt-e értve, sem ő nem tette bővebb megfontolás tárgyává, sem a jós-ige nem fejezte ki különösen. Van pedig Athénben egy ünnep, a Diasia, a melyet Zeus Meilichios legnagyobb ünnepének neveznek. Ezt az ünnepet a városon kívül ünneplik meg, s ezen az egész nép áldozik, még pedig többnyire nem véráldozattal, hanem itt országúl szokásos áldozati süteménynyel.¹⁵⁶ Mivel tehát azt hitte, hogy elérte a mondást, belefogott a dologba. Az athéniek ennek a hírére a vidékről mindannyian elősiettek a mentésre s a fellegvár alatt megszállván, a benn levőket ostromzár alá vették. Azonban, a mint az ostromzárolással több idő telt el, ebbe belefáradtak s a legtöbben el is távoztak, a midőn rábízták a kilencz archonra az ostromzár fentartását s teljesen szabad kezet engedtek nekik, hogy intézkedjenek, a mint a legczélszerűbbnek látják.¹⁵⁷ Akkor az állami ügyek java részét a kilencz archon intézte. A Kylonnal ostromzár alatt levők élelemszükség és vízhiány miatt gonosz helyzetbe jutottak. Ekkor Kylon és öcsese elillantak, a többiek pedig, mivel állapotuk gyötrelmessé kezdett válni s néhányan éhhalált is haltak, mint isteni ótalom alá menekülők, a fellegvárban levő oltárra ültek.¹⁵⁸ Az ostromzár fentartásával megbízott athéniek látván, hogy ezek a szent helyen már a halál révén vannak, azt ígérték nekik, hogy nem lesz semmi bántalmuk; így elvonták onnan és legyilkolták őket. Néhányan menet közben észrevevén, hogy halálra viszik, a tiszteletes istennők¹⁵⁹ oltárára telepedtek. Ezeket ott végezték ki. Innen van, hogy ezeket, valamint utódaikat is, «vétekkal terhelteknek» s «az istennő ellen vétőknek» nevezték. Kiűzték ezeket a vétekkal terhelteket az athéniek is, kiűzte őket a pártoskodó athéniekkel együtt a lakedaimoni Kleomenes is, a ki nemcsak az élőket

számkivetette, hanem az elhaltak csontjait is felszedette és a határokon kidobatta.¹⁶⁰ Később azonban visszatértek ezek a szárműzöttek s nemzetségek mind máig a városban van.

E vétekekkel terhelt emberek eltávolítását a lakedaimoniak¹²⁷ állítólag mindenekfelett azért hagyták meg az athénieknek, hogy az isteneknek elégtételt szerezzenek, valósággal azonban azért, mert tudták, hogy Xanthippos fia, Perikles, anyai ágon érdekelve van ebben a bűnügyben,¹⁶¹ s azt hitték, hogy ha ezt számkivetés éri, követeléseikkel könnyebben boldogulhatnak az athénieknél. Azonban hogy Periklest ez a csapás érné, ezt 2 még sem remélték annyira, mint inkább azt, hogy közte és a polgárság közt a visszavonás magvait hintik el, ha látszólag részben legalább az ő szerencsétlen viszonyai miatt támad háború; mert a maga korában ez volt kétségkívül a legbefolyásosabb férfi Athénben, s ő volt az is, a ki a polgárság vezetésében minden ponton ellene működött a lakedaimoniaknak s nem tűrte, hogy irántuk engedékenységet tanúsítsanak, de sőt háborúra sarkalta az athénieket. 3

Erre viszont az athéniek azt követelték a lakedaimoniak-¹²⁸ tól, hogy a Tainaronról reájok háruló vérbűnt töröljék el. Ugyanis a lakedaimoniak egykor Poseidonnak a Tainaronon levő templomából isteni oltalom alá menekült helótákat hívtak ki szép szóval, vittek halálra s végeztek ki. S hiszik is, hogy a később Spartát ért nagy földrengés e miatt sujtotta őket.¹⁶² Továbbá azt is követelték az athéniek, hogy üzzék el a Chalkioikos 2 Athene ellen vétett embereket. E vétek mivolta a következő 3 volt: Pausanias, miután a lakedaimoniak a Hellespontosban hadakozó szövetségesek fővezérletétől, ekkor első ízben, visszahívták, majd a törvényes nyomozás után felmentették s bűntelennek nyilvánították, többé nem nyert hivatalos kiküldetést. Ő azonban a maga költségén egy hermionei háromevezőst fogadott a nélkül, hogy erre a lakedaimoniak kérték volna, s újra elvitorlázott a Hellespontosba, színleg a végből, hogy a

hellenek táborozásában részt vegyen, tényleg azonban azért, hogy a persa királylyal megkezdett titkos tárgyalásait folytassa, a melyeket az egész Hellas feletti uralom elnyerése céljából már korábban megkezdett. A Pausanias első szolgálattétele, a melyet a királynak tett s a melylyel az egész dolog kezdetét vette, a következő volt: Első ottlétekor a Kyprostól való elvonulás után Bizánczot elfoglalta s ez alkalommal itt foglyúl esett a persa őrsereg, a melyben a királynak távolabbi és vér szerinti rokonai is benne voltak. Ezeket a foglyokat Pausanias a többi szövetségesek tudta nélkül elküldte a királynak s úgy tette, mintha maguk szöktek volna meg tőle. Ezeket pedig ő az eretiai Gongylos közreműködésével művelte, a kire Bizánczot és a hadi foglyokat is rábízta. Küldött Gongylossal a királynak egy levelet is; ennek a tartalma pedig, a mint utóbb kiderült, következő volt: «Pausanias, Sparta fővezére, neked kedveskedni kívánván, e hadi foglyait neked ezennel visszaküldi. Feltett szándékom, ha neked is úgy tetszik, hogy leányodat elveszem, továbbá Spartát s Hellas többi részét uralmad alá hajtom. Gondolom, vagyok oly helyzetben, hogy ezt kivihetem, ha veled együtt e végből terveket szövök. Ha tehát van ezekben valami olyas, a mi tetszésedet megnyerheti, küldj egy megbízható embert a tengerhez,¹⁶³ a kinek az útján a további tárgyalásokat folytathassuk.» Az irat ezt a nyilatkozatot tartalmazta. Xerxes kapott rajta s a Pharnakes fiát, Artabazost, a tengerhez küldte azzal a megbízással, hogy a daskylioni helytartóságot¹⁶⁴ vegye át s Megabatest, a ki itt addig helytartó volt, e tiszt alól oldozza fel. Ugyanennek egy Pausaniashoz szóló választ adott át, hogy Bizánczba mennél előbb juttassa el hozzá a királyi pecsét előmutatása mellett; továbbá feladatává tette, hogy ha Pausanias az ő érdekeit illetőleg valamivel megbízza, abban mennél nagyobb gondnal és hűséggel járjon el. Ez megérkezése után mindent teljesített akként, a mint meg volt hagyva, s a levelet is átküldte. Ez a következő választ

tartalmazta: «Ezt mondja Xerxes király Pausaniasnak. Az a jó 3
 cselekedeted, hogy embereimet a tengeren át Bizánczból szá-
 momra megmentetted, házunkban mindenha felírva marad,
 s javaslataid tetszésemmel találkoznak. Ne tartóztasson téged
 sem éj, sem nap, hogy felhagyj valamivel azokból, a miket
 nekem igérsz; ne szolgáljon előtted ebben akadályul költekezés
 aranyban, ezüstben, sem hadak sokasága, ha ennek valahol a
 kezed ügyében kell lennie, hanem ezzel a derék Artabazossal
 együtt, a kit hozzád küldök, teljes bátorsággal intézd mind az
 én ügyeimet, mind a tieidet úgy, a mint mindkettőnk méltó-
 ságának s érdekeinek a legjobban megfelel.» Pausanias koráb-130
 ban is el volt kaptva már, mivel nagy becsben tartották a hel-
 lenek a plataiai fővezérlet miatt; ekkor azonban, a mint ezt a
 levelet kapta, még sokkal jobban elbízta magát s nem tudott
 többé a hagyományos mód szerint élni. Persa ruhába öltözve
 ment ki Bizánczból s Thrakián át való utazásában persa és
 aigiptosi testőrökkel környezettette magát, továbbá persa asztalt
 tartott s nem bírta magát türtőztetni, hanem jelentéktelen cse-
 lekedetekkel elárulta azt, a mit majd később, nagyobb mérték-
 ben szándékozott folytatni. Nehezen megközelíthetővé tette ma- 2
 gát s oly fenhéjázó modort vett fel mindenkivel szemben, hogy
 senkire nézve sem volt lehetséges vele bizalmasan érintkezni.
 Ez is volt épen egyik fő oka annak, hogy a szövetség az athéniek-
 hez állt át. A lakedaimoniak, mihelyt erről értesültek, visszaren-131
 delték őt épen e miatt elsőben is; most pedig, a mint a her-
 mionei hajón az ő megbízásuk nélkül másodízben kivitorlázott,
 s ismét ily magaviseletűnek tanúsította magát; továbbá a
 mint az athéniek őt erőszakos rendszabályok alkalmazásával
 Bizánczból elűzték,¹⁶⁵ (s ekkor nem Spártába tért vissza,
 hanem a troasi Kolonaiban szállt meg); végül a mint hozzájuk
 jelentések érkeztek, hogy a barbárokkal titkos tárgyalásokat
 folytat s ott időzése jóra nem vezet: szakítottak a további
 halogatással s az ephorosok követet küldtek hozzá egy titkos

irattal,¹⁶⁶ a melyben meghagyták neki, hogy a követtel jöjjön haza, mert ha nem, akkor a spartaiak neki ezennel hadat üzennek. Pausanias kerülni akarta a gyanút, a mennyire csak lehetett, s azt hitte, hogy pénzzel sikerül neki a vádaknak élet venni; ugyanazért másodízben is visszatért Spartába. Az ephorosok először börtönbe vetették. Az ephorosoknak jogában van ezt megtenni a királylyal.¹⁶⁷ Később azonban kieszközölte azt, hogy szabad lábra helyezték, a midőn késznek nyilatkozott bárkivel szemben is, a ki ellene valamit felhoz, magát törvényszéki 132 nyomozásnak vetni alája. A spartaiaknak, mind az ő személyes ellenségeinek, mind az összes polgároknak, semmi olyan világos bizonyosságuk nem volt, a mely szilárd alapúl szolgálhatott volna arra, hogy büntetéssel sujtsanak egy oly embert, a ki királyi vérből való volt s ekkor fényes állást töltött be. Pausanias ugyanis a Leonidas fiának, a még kiskorú Pleistarchos királynak volt a gyámja, mint ennek atyai nagybátyja. Azonban törvényellenes eljárás módjával s a barbárok szokásának utánzásával sok okot szolgáltatott arra a gyanúra, hogy magát a fennálló rend korlátai közt nem akarja tartani. A mint sorra fontolóra vették mindazon kihágásait, a melyekkel az érvényben levő törvények ellen vétett, különösen szembeszökő volt az, hogy egykor arra a háromlábra, a melyet a hellenek¹⁶⁸ Delphoiban a persáktól nyert zsákmány zsengeje gyanánt az istennek felajánlottak, nem átalította kizárólag a maga nevében ezt a verset rávésetni:

«Pausanias, Hellas vezetője, legyőzve a persát,
Phoibos Apollonnak nyújtja e szent adományt.»

3 Ezt a verset akkor a lakedaimoniak nyomban levakartatták arról a háromlábról s helyette azoknak a városoknak a neveit vésettek rá, a melyek a barbáron nyert győzelem részesei voltak s ezt a szent ajándékot felállították. Mindamellet ezt ekkor Pausaniasnak bűnül rótták fel, s miután már ennyire

haladt, ez az akkor elkövetett cselekedete még sokkal összhangzóbbnak tűnt fel ekkori célzatával; kaptak értesítéseket arról is, hogy a helotákkal titkos tárgyalásokat folytat; s a dolog valósággal úgy is állt; mert ezeknek szabadságot s polgárjogot ígért, ha ügyének a támogatására fölkelnek s az ő egész tervét győzelemre segítik. De nem voltak hajlandók annyi hitelt adni még maguknak a helotáknak sem, a kik közül néhányan a dologról följelentést tettek, hogy ellene valami rendkívüli lépés tételére feljogosítva érezzék magukat. Ebben őket az a rendes eljárás módjuk vezérelte, a melyhez egymással szemben szokták tartani magukat, mely szerint kétségbevonhatatlan bizonyságok nélkül, elhamarkodva nem tudtak egy spartai férfira nézve oly határozatot hozni, a melyet aztán nem lehet orvosolni. Végül azonban, a mint beszélük, egy Argilosból¹⁶⁹ való ember lépett fel ellene feljelentőül, a kire a királyhoz intézett utolsó levelének Artabazoshoz való megvitelét bízta s a ki neki egykor szeretője, ekkor pedig legbizalmasabb embere volt. Ez valami olyast vett észre, hogy a Pausanias küldte követek közül ő előtte még senki sem tért vissza s e miatt félelme támadt. Ugyanazért azt tette, hogy pecsét-utánszatot kerített magának, hogy ha csalatkozik abban, a mit sejt, vagy Pausanias még valamit változtatni akar s a levelet előkéri, a dologot észre ne vegye; ekkor feltörte s csakugyan nem csalatkozott abbéli gyanújában, hogy valami mellesleges megbízás is van benne, mert meg volt benne írva, hogy őt öljék meg. Ekkor, amint ez az írást előmutatta, az ephorosok¹³³ már hajlandóbbak voltak a dologot elhinni. Mindamellett szerettek volna saját fülökkel magának, Pausaniasnak a szájából is hallani a dologról. Ezt úgy eszközölték ki, hogy az az ember a Tainaronhoz isteni oltalom alá menekült s itt egy oly kunyhót készíttetett magának,¹⁷⁰ mely belül közfallal kettős rekeszre volt osztva, s a belső rekeszbe néhány ephorost rejtett el. A mint Pausanias ide hozzá eljött s az isteni oltalom alá me-

nekülésnek az okát kérdezte, megtudtak mindent világosan. Ugyanis az az ember Pausaniasnak a szemére hányta, hogy ő reá vonatkozólag mit írt; s előadott egyebeket is sorban, hogy ő Pausaniast a királylyal folytatott tárgyalásaiban mindenkor híven, igazán szolgálta, s mindennek daczára őt ép úgy, mint többi összes szolgálit, halálra kárhoztatta. Pausanias mindezen szavainak igazat adott s csak arra kérte, hogy azt, a mit tett, oly rossz néven ne vegye, becsületszavával biztosította a szent helyről való távozása esetére és sürgette, hogy mennél előbb keljen útra s a tárgyalások menetét meg ne akassza.

- 134 Az ephorosok, miután mindent tisztán meghallottak, ekkor ugyan eltávoztak, de a városban, miután már határozott tudomásuk volt, intézkedéseket tettek a Pausanias elfogására. Azonban, a mint beszélük, midőn már épen el akarták fogni az utcán, egyik, vele szembe jövő ephoros arczkifejezéséből észrevette, hogy mi végből tart feléje, egy másik pedig iránta való jó indulatból lopva feléje intett s ekkép a dolgot értésére adta. Ekkor futásnak eredt a Chalkioikos Athene szent helye felé, a mely nem messze esett, s ide jóeleve bemenekedett. Itt egy nem nagy hajlékba, a mely a szent helyhez tartozott, belépett, hogy szabad ég alatt ne sanyarogjon, s
- 2 csendesen meghúzta magát. Az ephorosok tehát ekkor épen el nem érhatték; azután azonban lebontották a fedelet a hajlékról s meglesték, mikor van benn; ¹⁷¹ ekkor ott rekesztették s a kijárókat berakták; ott maradtak maguk is a közelben,
- 3 míg csak végkép agyon nem éhezttették. Midőn már az épületben Pausanias ebben a helyzetben oda jutott, hogy lelkét kiadja, s azok ezt észrevették, kihozták a szent helyről még úgy, hogy élet volt benne; de alig hogy kihozták, tüstént
- 4 meghalt. ¹⁷² Testét eleinte a Kaiadasba ¹⁷³ akarták dobni, a hová a gonosztevőket szokták vetni; utóbb azonban jónak látták valahol a közelben elásni. De az isten Delphoiban azt a

rendeletet adta később a lakedaimoniaknak, hogy a sírt oda vigyék át, a hol a haláleset történt; s még most is a templomudvar előtti téren nyugszik, sírszobrokon levő felirat tanúskodása szerint. Továbbá, mivel az, a mit véghez vittek, őket vétekkép terhelte, a Chalkioikos Athenének két embert kellett az isten meghagyásából visszaadniok egy helyett. A lakedaimoniak két ércz-szobrot készíttettek ¹⁷⁴ s mintegy Pausanias gyanánt ezeket ajánlották fel az istennőnek. Az athéniek tehát **135** a lakedaimoniaktól viszont azt követelték, hogy e vétket, mivel Apollon is annak ítélte, hárítsák el.

A lakedaimoniak Athénbe küldött követség útján a ² Pausanias persákkal való czimboráskodásában részességgel vádolták Themistoklest is, mivel a Pausanias ügyének vizsgálata alkalmával ennek nyomára jutottak; azt kívánták tehát, hogy Themistoklest hasonló büntetés alá kell vonni. ¹⁷⁵ Az ³ athéniek ennek helyt adtak. Themistokles ekkor épen egy cserép-szavazat útján létesült népitélet következtében számkivetésben volt; ¹⁷⁶ tartózkodó helye Argosban volt, de a Peloponnesos többi részében is járt-kelt. Az athéniek tehát azokkal a lakedaimoniakkal együtt, a kik az üldözésben részt venni készek voltak, embereket küldtek el azzal a meghagyással, hogy vezessenek elő onnan, a hol megtalálják. ¹⁷⁷ Themistokles erről jóeleve értesülvén, a Peloponnesosról **136** elmenekült a kerkyrabeliekhez, a kikkel ő egy alkalommal jót tett. ¹⁷⁸ Ezek azonban kimondták neki, hogy nem merik maguknál tartani, mert azzal a lakedaimoniak és athéniek haragját vonhatná magukra. Ennélfogva áttétette magát velök a szárazföldnek szigetökkel átellenben eső részére. Mivel azonban az üldözésével megbízott emberek tudakozódás ² útján, a merre haladt, folyvást a sarkában voltak, szorult állapotában kénytelen volt a molossosok ¹⁷⁹ királyához, Admetoshoz betérni, bár az neki nem volt jó embere. Ez épen nem ³ volt odahaza. Themistokles tehát a királynéhoz folyamodott

- oltalomért, a ki megtanította arra, hogy az ő édes gyermeköket
 4 karjára vevén, a házi tűzhelyhez üljön. Midőn nem sokkal
 ez után Admetos haza érkezett, felfedezte előtte, hogy kicsoda,
 s kérte, ne tegye azt, hogy ő rajta most, midőn üldözik, boszút
 álljon, habár egykor az athéniekhez intézett kérése¹⁸⁰ tárgya-
 lásakor ellene nyilatkozott is. Az ő jelenlegi helyzetében ugyan
 is egy magánál sokkal gyengébbnek okozna bajt; nemes jel-
 lem pedig csak magával egyenlő lábon állókkal szemben gya-
 korol megtorlást. Egyszersmind ő Admetosnak csak egy
 mellékes kérdésben működött ellene s nem olyanban, a mely-
 től élete megmentése függött; Admetos ellenben, ha őt most
 kiszolgáltatja, megfosztja attól, hogy életét megmenthesse.
- 137 Ekkor elmondta neki, hogy kik s mi végből üldözik. Admetos
 ezek hallatára felszólította Themistoklest, hogy az ő fiával,
 úgy amint letelepedett, álljon fel. Ez az oltalom-kérés
 leghathatósabb módja is volt.¹⁸¹ Nem sokára ez után meg-
 érkeztek a lakedaimoniak és athéniek; ezeknek azonban,
 beszélhettek akármennyit, nem szolgáltatta ki, hanem mivel
 a persa királyhoz akart elmenni, elküldte a szárazon a tulsó
 2 partra,¹⁸² a Sándor uralma alá tartozó Pydnába. Themistokles
 itt egy kalmárhajóra talált, a mely épen indulóban volt Ionia
 felé. Erre rászállt. Azonban útközben vihar lepte meg s ez
 ahhoz az athéni hajóhadhoz sodorta, a mely Naxost tartotta
 ostrom alatt. Ez eset okozta rémültében, mivel különben
 ismeretlen volt a hajószemélyzet előtt, tudtára adja a hajó-
 tulajdonosnak, hogy kicsoda s mi miatt menekül; hozzá tette,
 hogy ha őt megmenteni nem igyekszik, azt fogja vallani, hogy
 pénzen vásároltatta meg magát s azért szállítja őt; az ő bátor-
 ságban való létele különben csak attól függ, hogy a hajót senki
 el ne hagyja mindaddig, míg a hajózást nem folytathatják;
 ha ezt megteszi, méltóképen meg fogja neki hálálni. A hajó-
 tulajdonos teljesítette ezt a kívánatát. Ennélfogva egy nap és
 egy éjszaka a hajóhadon túl horgonyoztak. Utóbb megérkeztek

Ephesosba. Itt Themistokles a hajótulajdonost szép összeg
 pénzzel ajándékozta meg, mert ez alatt tőkepénzei, a melyek
 Athénben s Argosban barátainál voltak elhelyezve, ezektől már
 megérkeztek; majd a tengervidekről egy persa ember társasá-
 gában a szárazra beljebb költözött s innen levelet intézett
 a Xerxes fiához, Artaxerxeshez, a ki csak kevéssel ez előtt
 lépett a trónra. Ennek a tartalma a következő volt: «Im itt
 járul hozzád az én személyemben az a Themistokles, a ki
 a ti családodoknak több kárt tett, mint bármely más hellen,
 de csak addig, míg atyád reám támadva kényszerített az ön-
 védelemre. Én azonban neki még több jó szolgálatot telje-
 sítettem, mihelyt magamat biztonságban kezdtem érezni,
 ő előtte pedig veszélyeztetett visszavonulás állt. Ekkép nekem
 már is vannak elismerést érdemlő jó szolgálataim» — s itt
 felhozza azt, hogy ő kellő időben figyelmeztetést intézett
 a Salamistól való visszavonulásra nézve, továbbá azt, hogy
 csak ő rajta múlt, hogy a hajóhíd lerombolása, a mely célba
 volt véve, meg nem történt, a mit hogy a maga javára rótt fel,
 abban ugyan füllentett,¹⁸³ «s most szintén vagyok oly hely-
 zethen, hogy neked nem kevésbbé fontos szolgálatot tehetek;
 én a miatt is vagyok itt, mivel a hellenek engem hozzád való
 vonzódásomért üldöznek. Szándékom az, hogy egy évi itt
 tartózkodásom után személyesen adom elő neked, a mi végett
 ide jöttem.»

A király, a mint beszélik, e szándékot igen eredetinek találta,¹³⁸
 s ráhagyta, hogy cselekedjék ekképen. Themistokles az alatt az
 idő alatt, a melyet magának fentartott, igyekezett a persa nyel-
 vet, a mennyire csak bírta, elsajátítani s az ország szokásaival
 megismerkedni. Az egy év leforgása után¹⁸⁴ csakugyan elment
 a királyhoz s oly nagygyá lett nála, a minővé még soha egy
 hellen se. Ezt pedig egyfelől korábbi tekintélyének, másfelől
 annak a reménységnek köszönhette, a melyet a királyban Hellas
 leigázására nézve támasztott, de legfőképp annak, hogy eszessége-

- 3 nek bizonyosságát próbákkal adta. Mert valóban Themistoklesben lehetett legerősebb bizonyosságát látni annak, hogy mire képes egy áldott tehetség, s e tekintetben ő minden másnál csodálatra méltóbb. Ő ugyanis a maga természetes eszével, a nélkül, hogy akár előbb, akár később ismeretekkel gyarapította volna, képes volt az épen fenforgó ügyekben a lehető leggyorsabb megfontolással a legtalpraesettebb ítéletet formálni, a bekövetkezendő dolgok lefolyását pedig, legtöbbnyire a legodavágóbb hozzávetéssel sejdítette meg. Azon dolgok felől, a melyekkel foglalkozott, szép és kimerítő előterjesztést tudott tenni, de azokról sem volt képtelen találó ítéletet formálni, a melyekben járatlan volt, egyszersmind különös ügyességgel birt annak a meglátására, hogy egy, még homályba burkolt dologban mi a hasznos, vagy nem hasznos. Egy szóval lángesze hatalmával rövid latbavetés után mindennél képesebb volt hamarosan fején
- 4 találni a szeget. Életének betegség vetett véget. Némelyek azonban azt is beszélik, hogy méreggel ölte volna meg magát, mivel lehetetlennek tartotta a királynak tett ígérete beváltását. Sírja Ázsiában Magnesia¹⁸⁵ piaczn van, mert életében e vidék felett uralkodott, miután neki a király Magnesiat, a mely évenként ötven talentumot¹⁸⁶ jövedelmezett, kenyérre, Lampsakost, a melyet ekkor a leggazdagabb bortermő helynek tartottak, borra, Myust pedig kenyérhez valóra oda adományozta. Csontjait, a mint rokonai beszélik, a saját meghagyásából haza hozták s Attikába temették el az athéniek hire-tudta nélkül, mivel nem illette meg hazai sírhant, mert hazaárulásért volt számkivetésben. Így véget ért a lakedaimoni Pausanias és az athéni Themistokles, kik a saját korukbeli hellenek között a leghírvevesebb férfiak voltak.
- 6

139 Ezek voltak már azok a követelések, a melyeknek a teljesítését a lakedaimoniak első követségek elküldése alkalmával meghagyták, valamint azok, a melyeket viszont hozzájuk intéztek a vétkekkel terheltek eltávolítására nézve. Később¹⁸⁷

a lakedaimoniak ismét Athénbe küldtek s felszólították az athénieket, hogy Potidaia alól távozzanak s Aiginának függetlenségét adják vissza; a leghatározottabban s legfélreérthetlenebb szavakban azonban azt hangsúlyozták előttük, hogy ha a megarabeliekre vonatkozó néphatározatot eltörölnék, háború nem törne ki. Ebben az van kimondva, hogy a megarabeliek az athéniak uralma alatt álló kikötőkből s az athéni piacról kitiltatnak. Az athéniak azonban valamint egyéb kérdésekben, úgy a néphatározat eltörlésére nézve sem voltak hajlandók engedni a megarabelieket illetőleg, mivel azzal vádolták őket, hogy egy darab felszentelt földet,¹⁸⁸ valamint egy oly területet, a mely elhatárolva nem volt, használnak; továbbá még azzal is, hogy az ő szökött rabszolgáikat magukhoz fogadják. Végre Lakedaimonból még egyszer és utoljára jelentek meg követekül Athénben Rhamphias, Melesippos és Agesandros. Nem hoztak fel semmi olyast, a mit a korábban küldött lakedaimoni követek beszélni szoktak, hanem csupán ezt: «A lakedaimoniak szeretnék, ha a béke tovább is fentartható volna. Ez megtörténhetnék, ha ti visszaadnátok a lielleneknek függetlenségöket.» Ekkor az athéniak népgyűlést tartottak, a melyben a dolgot tanácskozás tárgyává tették azzal az elhatározással, hogy az összes kérdésekben most egyszerre döntsenek s mondják ki válaszukat. Ez alkalommal sokan emeltek szót egymással ellentétes nézetek mellett; egy rész a háború megindítása mellett nyilatkozott, a másik rész pedig azt vitatta, hogy az a néphatározat ne szolgáljon a béke akadályául s meg kell semmisíteni. Ekkor azonban fellépett a Xanthippos fia, Perikles is, a ki ebben az időben Athén legkiválóbb férfja s úgy szólani, mint tenni a legképesebb volt. Ez az athéniaknak a következő tanácsot adta:

«Athéniak! Tántoríthatatlanul ragaszkodom ahhoz a nézetemhez, hogy a peloponnesosiakkal szemben engedelkenyeknek lennünk nem szabad, noha jól tudom, hogy azt a buzgal-

- mat, a melylyel a háborúnak való neki tüzeltetésök alkalmával telnek el az emberek, nem őrzik meg a küzdelem folyama alatt, hanem a szerencse határozza meg lelkök hangulatát. Ehhez képest nincs előttem semmi más, a mit most az eddigőtől eltérőleg javasolhatnék; egyszersmind, úgy hiszem, teljes joggal megvárhatom, hogy közületek azok, a kik közérvényre emelkedő határozatunk megalkotásában velem egy nézetten vannak, ha netalán valami nemszeretem dolog történik velünk, még akkor is mellettem álljanak,¹⁸⁹ vagy pedig ha ezt szerencse kíséri, ne a saját okosságuk javára rójják fel. Mert az események folyamában a dolgok ép oly váratlan fordulatokat vehetnek, mint egy ember bangulatai vagy ötletei. E miatt van az, hogy oly esetekért, a melyek számításaink
- 2 ellenére történnek, a sorsot szoktuk kárhoztatni.¹⁹⁰ A lakdaimoniak nyilván eddig is ellenséges szándékkal voltak irántunk, de ez most tűnt ki a legvilágosabban. Ugyanis bár szerződésileg meg van állapítva, hogy vitás ügyeink elintézésére egymással szemben a törvény útjára lépünk, továbbá hogy kiki bírja háborítatlanul azt, a mije van: sem maguk nem emeltek szót a törvényes úton való kiegyenlítés mellett, sem elfogadni nem akarják, midőn mi nekik felajánljuk, hanem inkább fegyverrel, mint beszédekkel akarják orvosolni sérelmeiket s már többé nem panaszkodnak, hanem parancsolnak.
- 3 Meghagyják nekünk, hogy Potidaia alól távozzunk, Aiginának függetlenségét adjuk vissza s a megarai néphatározatot semmisítsük meg. Sőt ezek, a kik most legutoljára jelentek meg nálunk, már azzal a parancsolattal álltak elő, hogy a helleneknek függetlenségöket adjuk vissza. Csak azt ne gondolja közületek senki, hogy csekélység miatt bocsátkozunk háborúba,
- 4 ha meg nem semmisítjük a megarai néphatározatot, a mely felől azok leginkább hánytorgatják, hogy meg nem semmisítése lesz oka a háborúnak, s ne is nehezkedjék a lelketekre annak a szemrehányásnak a lidércnyomása, hogy csekélység miatt

keltetek háborúra; mert ez a *csekélység* szilárdságotok tanu-
jele s gondolkozástok módjának próbaköve. Ha ebben en-
gedtek, nyomban egy más, fontosabb tárgyban fogtok ren-
deletet kapni, mert azt gondolják, hogy eléggé meg vagytok
szeppenve ahhoz, hogy ebben is engedjete. De ha erősen
tartjátok magatokat, belátják, hogy jobb, ha veletek, mint ma-
gukkal egyenlő lábon állókkal bocsátkoznak érintkezésbe.
Határozátok el tehát ebben a nyomban vagy azt, hogy
engedelmeskedtek, még mielőtt valamiben kárt vallanátok,
vagy pedig, ha háborúra engedjük menni a dolgot, a mi az én
nézetem szerint legalább a helyesebb, határozátok azt, hogy¹⁴¹
nem engedünk semmi szín vagy ürügy alatt, legyen az akár
kicsiny, akár nagy, sem félelemnek nem engedünk helyet,
a midőn meg akarjuk őrizni szerzeményeinket; mert úgy
a legnagyobb, mint a legcsekélyebb követelés, a melyet egy
velünk egyenlő ember a törvényes eljárás mellőzésével hozzánk
intéz, egyformán szolgál lealacsonyítást foglal magában.

«A mi pedig a hadi szükségleteket illeti, s a nekünk²
valamint az ellenfeleinknek rendelkezésére levő segédforrásokat,
hogy ezekben nem mi vagyunk a gyengébbek, azt megítélhe-
titek azokból a részletekből, a melyeket ezennel elétek terjesz-
tek. A peloponnesosiak kezök munkája után élnek s nincs³
sem az egyeseknek, sem állampénztárukban pénzök; aztán ők
gyakorlatlanok hosszan tartó s tengeren túli háborúhoz, mivel
azokkal a hadakkal, a melyeket maguk közt folytatnak, sze-
gényes körülményeik miatt hamarosan végezni szoktak. Az ily⁴
helyzetben levő emberek nem képesek sem arra, hogy hajó-
hadakat szervezzenek, sem arra, hogy több ízben szárazföldi
hadakat küldjenek a csatatérre, mivel így nem csak a maguk
dolga marad, hanem még a sajátjukból is kell fedezniök a költ-
ségeket, s ezen felül a tengert is zárva találják maguk előtt.
Pedig inkább tele kincstár tartja fenn a háborút, mint a rend-
kívüli adókiivetések. Továbbá a saját kezök munkája után élő⁵

emberek készebbek életök, mint javaik kockáztatásával viselni háborút, mert abban a hitben élnek, hogy amazt a veszedelmekből megmenthetik, arról azonban, hogy javaik nem fognak-e még előbb felemésztni, semmi sem kezeskedik előttök, kivált ha az, a mi valószínű, várakozásuk ellenére hosszúra nyúlik. Egy csatában a peloponnesosiak szövetségeseikkel együtt képesek az összes hellenséggel szemben helyt állani; azonban egy teljesen másféle hadi készületű ellenféllel hadat folytatni képtelenek, még pedig egyrészt azért, mert nincs egységes intézkedő testületök egy tervnek haladéktalanul való keresztülvitelére, másrészt pedig azért, mert egyenlő szavazati jog és törzsbeli különbség mellett mindenikök főképp a saját külön érdekeit tartja szem előtt. Ezekből pedig semmi tökéletes nem szokott származni. Ugyanis, míg az egyik mentől nagyobb kárt igyekszik okozni az ellenségnek, a másik azon van, hogy mentől kevesebb romlás érje a saját javait. S ha úgy hosszas időközben összejönnek, ideje legnagyobb részét kiki a saját külön érdekeinek szenteli s vajmi keveset foglalkoznak a közös érdekekkel. Mindenik abban a hitben él, hogy a közügy nem hogy rövidséget szenvedne az ő gondatlansága miatt, de sőt más még ő helyette is gondoskodik. Ekkép míg mindenik külön magában ezt képzei, az összes közös érdekre 142észrevétlenül veszendőbe megy. Legfőbb bajuk azonban az, hogy a pénz szűke fogja őket dolgukban hátráltatni, mivel annak előteremtése idővesztéssel fog járni reájok nézve. Pedig a háborúban nem várakoznak a kedvező pillanatok.

2   «De bizonyára az ellenünk emelendő erősségtől is ép oly
kevésbé érdemes megijednünk, mint ellenfeleinknek a tengeri
3 erejétől. Mert a mi az előbbit illeti, bajosan lehetne egy velünk
teljesen egyenlő erővel rendelkező városnak előállani még
békés viszonyok között is, nem hogy háborúban s ellenséges
területen, akkor, midőn majd ellenök szintén emelhetünk
4 erősségeket. Ha azonban kisebbszerű erősséget emelnek, akkor

talán képesek lesznek némi kárt okozni területünk egy részére
 kiterjedő rabló portyázásaikkal s átszöktetésekkel. Ez azonban
 nem lesz elegendő területünk elzárására, sem arra, hogy meg-
 gátoljon bennünket abban, hogy őket a tengerről megtámadjuk
 s hajóhadunkkal adjunk megtorlást; mert épen abban van
 a mi erőnk. Nekünk a tengeri hadakozásban való jártassá- 5
 gunknál fogva több gyakorlottságunk van a szárazföldi hada-
 kozásra, mint ellenfeleinknek a szárazon való katonáskodá-
 suknál fogva a tengeri szolgálatra; az pedig, hogy a tengeren 6
 gyakorlottakká legyenek, nem megy olyan könnyen. Mert bár 7
 a persa háború után nyomban ráadtátok magatokat a tengeri
 életre, mindamellett még ti sem vagytok benne kellőleg kiké-
 pezeve: hát még földművelő és hajózással nem foglalkozó embe-
 rek hogyan vihetnének véghez valami figyelemre méltót a ten-
 geren? — kívált ha még meg sem lesz engedve nekik az, hogy
 magukat gyakorolják, mivel a mi erős hajóhadaink szünetlenül
 a nyakukon lesznek. Meghiszem, hogy kisdéd, kalózbecsapást 8
 intéző hajórajok ellen talán mernek ütközetre vállalkozni,
 számmal pótolva tudatlanságukat; de ha egy hatalmas hajóhad
 szorongatja őket, mocczanni sem bátorkodnak. Tehát mivel
 nem gyakorolhatják magukat, bárdolatlanok maradnak, s ezért
 bártortalanok is lesznek. Mert ha valami, épen a tengeri hada- 9
 kozás az, a mely mesteri ügyességet feltételez; azt pedig nem
 lehet úgy alkalomszerűleg, mellékes foglalkozással elsajátítani,
 sőt inkább az semmi mellékes foglalkozást meg nem tűr.
 Azonban ha az olympiai és delphoiabeli kincsekhez nyúl-143
 nának s nagyobb zsold ígéretével igyekeznének a mi idegen
 hajós-legénységünket tőlünk elvinni, az komoly baj lenne, ha
 mi a saját magunk kebeléből és zselléreink ¹⁹¹ közül hadi néppel
 nem volnánk képesek úgy megrakni hajóinkat, hogy nekik
 helyt állhassunk. De hát ügyünk úgy áll e tekintetben, hogy,
 a mi a legderekabb, csak polgáraink közül való hajókormá-
 nyosaink vannak, a többi hajószemélyzetünk is nagyobb számú

- 2 és jobb, mint a többi helleneké együttvéve. A hajóhadunknál szolgáló, idegen származású hajóslegénység közül pedig aligha vállalkoznék arra csak egy is, hogy veszedelemre adja a fejét s hazájának hátat fordítson,¹⁹² egyszersmind a győzelemre való csekélyebb kilátás mellett ellenfeleink részén harczoljon csak azért, hogy néhány napig nagyobb zsoldot húzhasson.
- 3 «A peloponnesosiak ügyei, felfogásom szerint, ilyen formán állanak; ellenben mi azoktól, a miket bennök gáncsol-
4 tam, mentek vagyunk s egyéb tekintetben is hasonlíthatat-
5 lanul felettök állunk. Ha azok a szárazon a mi területünkre törnek, mi az övékre a tengeren, s ekkor aztán még az egész attikai terület feldúlására is sokkal hatalmasabb visszavágás lesz részünkről a Peloponnesos egy részének az elpusztítása, mert a peloponnesosiaknak nincs semmi más területök, a honnan magukat kárpótolhatnák a nélkül, hogy érte megviaskodni ne kellene; mi ellenben jelentékeny területekkel rendelkezünk mind a szigetekén, mind a szárazföld némely partvidékein.¹⁹³
- 5 Roppant jelentőségű az a tengeri uralom! Gondoljátok csak meg, hogy ha mi szigetlakók volnánk, ki volna nálunk megközelíthetetlenebb? Most ehhez mentől közelebb eső állapotba kell magunkat beletalálnunk. Ehhez képest hagyjuk oda a szabad térséget s ott levő lakásainkat; csak a tengernek s városunk területének¹⁹⁴ megtartására szorítkozzunk s ne tegyük azt, hogy azok feldúlása miatt haragra lobbanya a sokkal számosabb peloponnesosiakkal nagy ütközetbe bocsátkozunk, mert ha mi győzünk, újra nem csekélyebb számú ellenséggel gyűlik meg a bajunk, ha pedig mi húzzuk a rövidebbet, azzal a szövetségeseinktől nyert hatalmi tényezőket, melyek erőnk forrásait teszik, elveszítjük. Szövetségeseink ugyanis nem fognak nyugton maradni, mihelyt nem lesz elég képességünk ellenök síkra szállani. Félre tehát a házakon és földbirtokokon való sajnálkozással! Sajnáljuk inkább az emberéletet! Mert nem azok urai az embernek, hanem az ember

az úr rajtuk. Ha azt merném hinni, hogy képes vagyok rábeszélni titeket, azt tanácsolnám, hogy menjetek s a saját kezeitekkel pusztítsátok el azokat, ekkép a peloponnesosiaknak mutassátok meg, hogy azokért ugyan ti nem fogtok hajtani reájok.

„Tudnék még sok egyebet is felhozni a mellett a kilátás¹⁴⁴ mellett, hogy a végleges diadal a mienk lesz, — feltéve, hogy e háború folyama alatt egyszersmind uralmatok gyarapítását is célul nem tűzitek s magatok csinálta veszedelmekkel a helyzetet nem súlyosbítjátok, mert megvallom, jobban félek a saját magunk balfogásaitól, mint az ellenség terveitől. Azok azonban² egy más beszédem tárgyát fogják tenni,¹⁹⁵ majd ha már a háború folyni fog. Most csak bocsássuk el ezeket a következő válaszszal: Mi a megarabeliek számára megnyitjuk piacunkat s kikötőinket, ha viszont a lakedaimoniak is felhagynak az idegenek kiutasításával¹⁹⁶ mi velünk s a mi szövetségeseinkkel szemben; mert az ép oly kevésbé van a békeszerződés ellenére, mint emez. Továbbá mi visszaadjuk az államoknak függetlenségöket, a melyekkel akkor birtak, midőn a békeszerződést kötöttük s mihelyt a lakedaimoniak is teljesen szabad kezet engednek a felsőségek alatt levő államoknak arra, hogy ne az ők, tudniillik a lakedaimoniak érdekeinek megfelelőleg intézzék állami életöket, hanem úgy, a mint azok külön-külön maguk akarják. Végül mi hajlandók vagyunk a békeszerződés értelmében a törvényes kiegyenlítésre. Háborút kezdeni nem fogunk, de ha megkezdik, védekezni fogunk. Ez az igazságos, egyszersmind ezen állam méltóságához illő válasz. De jegyezzük³ meg magunknak jól, hogy a háború kikerülhetetlen; továbbá, hogy ha nagyobb készséggel fogadjuk el a háborús állapotot, kevesebb határozottsággal támad az ellenfél; s hogy a legnagyobb veszedelmek után végül mind az államra, mind ennek egyes polgáira a legnagyobb kitüntetések háramlanak. Ime⁴ a mi apáink a persa háborúban megállták helyöket az ellenséggel szemben, pedig nem hogy ennyivel kezdték volna, de

még azt is oda hagyták, a mijök volt! — S midőn ekkép több belátással, mint szerencsével, nagyobb bátorsággal mint hatalommal visszaverték a barbárt, e nagy gyarapodáshoz útat
 5 nyitottak. Ezek mögött elmaradnunk nem szabad, hanem az ellenség ellen minden módon védekeznünk kell s rajta lennünk, hogy hatalmunkat csonkítatlanul hagyhassuk gyermekeinkre.»

145 Ekképen szolt Perikles. Az athéniek az ő tanácsát igen helyesnek találták s azt mondták ki határozatképen, a mit ő javasolt. A lakedaimoniaknak szintén az ő felfogásának megfelelőleg adtak választ minden egyes pontra nézve úgy, a mint ő előadta; általában pedig kinyilatkoztatták, hogy parancsra hallgatni nem fognak, arra azonban készek, hogy a békeszerződés értelmében a vitás kérdéseket törvényes úton egyenlítsék ki, mint teljesen egyenlő rangú felek. A követek e válaszszal haza tértek s ez után több követség nem jött.

146 Ezek voltak azok a sérelmes esetek és vitás ügyek a háború előtt, a melyek mindkét részen nyomban az Epidamnosnál és Kerkyránál végbement események után merültek fel. Mindamellet az alatt, míg ezek fenforogtak, fentartották egymással az érülködést, a háborús viszony formaságai mellőzésével ugyan, de nem minden gyanús tartózkodás nélkül, mert a mik történtek, békebontásra s a háború megkezdésére ürügyül szolgáló dolgok voltak.

THUKYDIDES.

II. KÖNYV.

Ezennel ahhoz az időponthoz jutottunk már el, a melyben a háború nyíltan kitör az athéniek és peloponnesosiak, valamint e két fél szövetségesei között, a melyen túl többé nem érülköznek egymással a háborús viszony formaságai nélkül, s hadi lábra állva szakadatlanúl háborúskodnak. Meg van ez itt írva időrendben, a mint az események egymás után következnek, nyári és téli időszakok szerint.¹

Tizennégy év óta volt érvényben a harmincz éves béke, a mely Euboia elfoglalása után létesült. E béke tizenötödik évében, akkor, midőn Chrysis papnő Argosban hivataloskodásának negyvennyolczadik évét töltötte,² Spartában az ephoros Ainesios, Athénben az archon Pythodoros volt, s ennek e hivatala idejéből még négy hónap volt hátra, továbbá a Potidaiánál történt ütközet után hat hónapra s tavasz nyíltával³ egy thebai csapat, a mely kevéssel volt több háromszáz embernél, két boiotarchosnak,⁴ a Pylides fiának, Pythangelosnak s az Onetorides fiának, Diemporosnak a vezetése alatt éjjel előálomkor teljes fegyverzetben bement az athéniakkal szövetségben álló boiotiai Plataiába. Bizonyos plataiabeli polgárok, nevezetesen Naukleides és pártja⁵ hívták ezt ide s nyitották is ki előtte a kaput, a végből, hogy a saját személyes hatalmukat oly polgártársaik romlására építsék, a kik ennek az útjában álltak, aztán pedig, hogy a várost a thebaiak részére megnyerjék. Ezt ők a Leontiadés fiának, Eurymachosnak, Theba egyik³

- legtehetősebb polgárának az útján eszközölték ki. A thebaiak előre látták azt, hogy háborúra fog kerülni a dolog; ennél fogva örömet ráálltak, hogy Plataiát, a mely velök állandóan visszavonásban élt, még a béke idején s a háború nyílt kitörése előtt kézre kerítsék. E miatt annál könnyebb szerrel is belopakodhattak, mivel semmi őrizet sem volt kiállítva. Miután a piacon hadi rendbe álltak, nem úgy igyekeztek eljárni, a mint ohajtották azok, a kik őket oda behívták, melynélfogva nyomban dologhoz látva politikai ellenfeleik házaira⁶ törtek volna; hanem inkább az volt a tervök, hogy nyilvános kihirdetés útján békés szellemű nyilatkozatot tesznek s a polgárságot barátságos egyesség kötésére igyekeznek rábírní. Kikiáltójuk ki is hirdette azt a felhívást, hogy a ki az összes boiotok ősi szövetségi viszonya alapján⁷ velök hadi szövetségre hajlandó lépni, az fegyveresen csatlakozzék ő hozzájuk. Azt hitték, hogy ezen az úton a várost könnyű szerrel magukhoz
- 3 vonhatják. A plataiabeliek, a mint észrevették, hogy a thebaiak városukban vannak s ez nagy hirtelenséggel kezökbe esett, megdöbbenésökben s az éjjeli sötétség okozta téves vélekedésök miatt, a mely a behatolt thebaiak számát sokkal nagyobbra tette, hajlandók voltak az egyezkedésre, a felajánlott szövetséget elfogadták s nyugton viselték magukat, kivált miután
- 2 azok részéről senkit semmi bántódás nem ért. Azonban mialatt a thebaiakkal értekeztek, észrevették, hogy ezek nem oly nagy számmal vannak, s az a reménységök támadt, hogy öök, ha támadást intéznek, rajtuk könnyű szerrel erőt vehetnek; mert a nagy tömegnek nem volt kedve az athéniektől elszakadni.
- 3 Ennél fogva arra határozták magukat, hogy a thebaiakat megtámadják; s összegyülekeztek olyanformán, hogy az egyes házak közt levő közfalakat átvágják, hogy az útra ne kelljen kerülniök s ekkép észre ne vegyék őket; továbbá üres szekereket toltak az útakra, hogy torlaszokúl szolgáljanak, s nem mulasztottak el semmi egyéb olynemű intézkedést sem, a mely

ily körülmények közt támogatásukra szolgálónak mutatkozott. Miután, a mennyire lehetett, mindennel készen voltak, a hajnal 4
hasadta előtti időpontot várták be, hogy az ellenség a nappali világosság elérkezésével nagyobb bátorságot ne kapjon s ekkép ő velök egyenlő helyzetbe ne jusson, hanem az éjjeli homályban a megrémülésre hajlandóbb fél, s ő velök szemben, kiknek a város területén teljes helyi ismeretük volt, kisebbségben legyen. Ez időpont elérkeztével a plataiabeliek haladéktalanul támadásra mentek s gyorsan tusába bocsátkoztak. A thebaiak 4
annak láttára, hogy ki vannak játszva, zárt csapatot formáltak s mindazokon a pontokon, a melyeken megrohanták őket, visszaverték a támadásokat. Két vagy három támadás visszaverése után, a mint a plataiabeliek roppant csatazajjal új támadásra törtek elő s ugyanekkor a házokról a nők és házi szolgák 2
lárma, kiabálás között cserép- és kőzáport ontottak reájok, ezen felül már az egész éjen át nagy esőszakadásban voltak, erkölesi erejük megtört s hátat fordítva futásnak eredtek a városon keresztül. A sötétben, mivel ezek az események a hónap vége felé történtek,⁸ s a sáros, sikos utcákon a legtöbbben nem tudtak rátalálni a kijáróra, a melyen meneküléseket kellett keresniök, míg üldözőik nagyon is jól ismerték a helyi viszonyokat, hogy előlük el ne menekülhessenek; ekkép közülök sok odaveszett. Egy plataiabeli azon a kapun, a melyen a thebaiak bementek s a mely egyedül volt kinyitva, závárszög helyett egy lándzsa-hegyet dugott a tolózárba s ekkép elzárta, 3
hogy ott se lehessen többé kimenniök. A városban való üldözés 4
közben a thebaiak közül némelyek a bástyákra hágtak föl, innen a külső oldalon leugráltak, mi által a legnagyobb részők elveszett; mások pedig egyik őrizetlen állapotban levő várkapun egy fejszével, a melyet egy nő juttatott a kezeikhez, a závárt titkon átvágták; de itt kevesen mehettek ki, mert mihamar észrevették őket; ismét mások a város különböző pontjain más-másképen találták vesztöket. Ez alatt a főtömeg, 5

a csapatnak az a része, a mely a legjobban összetartott, ott rekedt egy nagy épületben, a mely a bástyázathoz volt ragasztva s a melyen az ajtó nyitva állt, mivel azt hitte, hogy ezen az épületen levő nyílás képezi a város kapuját s egyenes

6 átjáróul szolgál kifelé.⁹ A plataiaiabeliek, a mint ezt a csapatot itt kelepczébe esve látták, azon kezdtek tanácskozni, vajjon rágyujtsák-e az épületet s elhamvaszszák-e úgy, a mint van,

7 vagy valami más eljárásmódot alkalmazzanak. Végül azonban ez a csapat is, valamint a thebaiak közül mindazok, a kik a városban szerte bolyongtak, egyességre léptek a plataiaiabeliekkel, mely szerint a fegyvert lerakták s magukat feltétlenül megadták. Erre jutottak azok a thebaiak, a kik Plataiába behatoltak. Ez alatt a többi thebaiak, a kiknek még éjjel teljes erővel

5 meg kellett volna jelenniök, ha azok, a kik Plataiába bementek, netalán kudarczot vallanának, mihelyest útközben hírt

2 kaptak a történetekről, nyomban segítségre siettek. Plataia Thebától hetven stádiumnyira van,¹⁰ s ekkor még az éjen át szakadó eső is késleltette haladásukat, mert az Asopos folyó

3 erősen megdagadt s nem könnyű volt rajta átgázolni. Mivel tehát zuhogó esőben haladtak előre s csak nagy ügygyel-bajjal tudtak a folyón áthatolni, későn, már csak akkor érkeztek meg, midőn embereik részint leölve, részint fogva voltak.

4 A thebaiak megtudván mi történt, azoknak a plataiaiabelieknek a kézre kerítésére gondoltak, a kik kint a vidéken laktak s a kikkel minden házi felszerelésök velök volt, mivel azt hitték, hogy még béke van s ily szerencsétlenségről senkinek semmi sejtelve nem volt. Szándékoztak azokat a plataiaiabeliket, a kiket talán elfogniok sikerül, túsok gyanánt tartani azokért

5 az emberekért, a kik talán bent foglyul estek. Ezen a terven jártatták az eszöket a thebaiak. Míg ezek még mindig ezzel foglalatostkodtak, a plataiaiabeliek, mivel megsejdtették azt, hogy ilyes valami van készülöben, s aggódtak a kint levőkért, követeket küldtek a thebaiakhoz azzal a nyilatkozattal, hogy

már azzal is menthetetlen dolgot követtek el, hogy béke idején az ő városuk elfoglalására kísérletet tettek; ne tetézzék ezt még azzal is, hogy a kint levőkön bántalmat követnek el. Ellenkező esetben, kinyilatkoztatták, ők a thebaiaknak azon embereit, a kik élve a kezeik közt vannak, szintén le fogják gyilkolni; viszont ha területökről visszavonúlnak, azt ígérték, hogy ezen embereiket nekik visszaadják. A thebaiak ezt beszélik, 6 s még azt is állítják, hogy ez az ígéret esküvel is meg volt erősítve. Másfelől a plataiabeliek azt mondják, hogy ők nem így egyenesen ígérték meg a thebaiaknak embereik visszaidadását, hanem csak úgy, ha megelőző értekezletek útján valami egyességet köthetnek; azt pedig, mintha ők esküt tettek volna, kereken tagadják. — Nos hát a thebaiak a plataiabeliek területéről kitakarodtak a legkisebb bántalom elkövetése nélkül. Erre a plataiabeliek, miután a vidékről nagy sietséggel behordozkodtak, azokat az embereket nyomban legyilkolták. Az elfogottak szám szerint száznolczzvanan voltak s közöttük volt az az Eurymachos is, a kivel az árulók titkos terveiket szőtték. E tett elkövetése után hírvivőt küldtek Athénbe, a thebaiaknak halottaikat fegyverszünet engedélyezése mellett kiadták s ügyeiket a városban rendezték, a mint a viszonyokhoz képest a legcélszerűbbnek gondolták. Az athéniek, mihelyt a plataiai eseményekről hírt 2 kaptak, mindazokat a boiotiabelieket, a kiket csak Attika területén találtak, nyomban elfogták s követet indítottak Plataiába azzal a rendelettel, hogy azokkal a thebai emberekkel, a kik kezeik közt vannak, semmit ne cselekedjenek, míg felettök ők is nem határoznak. Az athéniekhez ugyanis arról, hogy azok halva 3 vannak, még nem érkezett jelentés, mert az első követ Plataiából Athénbe a thebaiak bemenetelével egyidejűleg indult el, a második pedig pár pillanattal ezek leveretése és fogságba esése után; azokból, a mik ezután történtek, már mit sem tudtak. E tájékoztatlanságukban küldték az athéniek azt a rendeletet. A követ megérkezéével már azokat az embereket nem találta

4 életben. Ezután az athéniek Plataiában hadsereggel megjelentek, élelmiszereket szállítottak bele s őrséggel látták el, végül a férfiak közül a leghasznavehetlenebbeket, valamint a nőket és gyermekeket is kiszállították.

7 Mivel a Plataián elkövetett csín által a béke már csattanósan meg volt szegve, az athéniek a legkomolyabb hadi készületekhez láttak; ugyanezt tették a lakedaimoniak és szövetségeseik is. Mindkét fél szándékba vette, hogy a persa királyhoz s a barbarokhoz máshova, a honnan csak némi támogatást remélt, követeket küld, továbbá, hogy szövetségbe vonja azokat az államokat is, a melyek felsősége alatt nem álltak. A lakedaimoniak szövetségeseiknek meghagyták, hogy azokhoz a hajókhöz, a melyeket a velök tartó államoktól Italiából és Siciliából nyertek, s a melyek már náluk voltak, még építsenek, még pedig mindenik állam nagyságához mért arányban úgy, hogy hajóik száma egészen ötszázra kerekedjék ki; továbbá, hogy egy határozott összegre menő pénzt tartsanak készen; de különben nyugton legyenek s az athénieket, ha egyes hajókkal mennek hozzájuk, ne utasítsák vissza, míg e készülődéseikkel

3 készen nem lesznek. Az athéniek latolgatták azon szövetségeseik erejét, a kikre számíthattak, s különösen a Peloponnesost környező helyeket, Kerkyrát, Kephalleníát, Akarnaniát és Zakynthost járatták be követeikkel, mert látták, hogy ha ezek szilárdul mellettök állanak, ők a Peloponnesosnak minden

8 oldalról keményen neki eshetnek. Szóval, mindkét fél nem közönséges dolgokon jártatta elméjét s a legnagyobb hévvel készülődött a háborúra. S ez nagyon természetes, mert a hév kezdetben mindig a legerősebb. Ekkor még a fiatalság is nagy számmal volt a Peloponnesoson, nagy számmal volt Athénben is. Ez, mivel még nem próbálta, kapott rajta, hogy háború lesz. A többi összes hellenség feszült érdeklődéssel nézett a két

2 legelső állam mérkőzése elé. Sok jósmondat járt szájról szájra, sok ilyesről zengett a jóslatfejtők ajka mind a háborúra készü-

lödő, mind a többi hellen államokban. Ezenkívül Deloson ez 3
 előtt kevéssel földrengés volt, a mely itt ember emlékezet óta
 nem fordult elő. Ezt is szintén a bekövetkezendő események
 jelének hitték s vallották. S ha még valami más ilyenféle eset
 történt, azt mind előkutatták. A közvélemény, mondhatni, 4
 legnagyobb részt a lakedaimoniak ügye iránt volt kedvezőleg
 hangolva, kiváltképen azért, mert ezek azt nyilatkoztatták ki,
 hogy Hellast akarják megmenteni. Ez okozta aztán, hogy
 minden egyes ember, minden egyes állam azon törte magát,
 mikép segítsen rajtuk szóval is, tettel is, s mindenki azt hitte,
 hogy a vállalat jó előmenetelét épen az akasztja meg, hogy ő
 nem vesz részt benne. Oly rossz hangulatban volt a nagy több- 5
 ség az athéniek iránt, mert az egy rész szeretett volna uralmuk
 alól felszabadulni, a más rész pedig attól félt, hogy alattvaló-
 jukká lesz.

Ily készülődésekkel s ilyen érzület és gondolkodásmód 9
 mellett folytak a háborús mozgalmak. Azok a szövetséges
 államok, a melyek a háború kezdetén mindkét fél oldala
 mellett álltak, a következők voltak: A lakedaimoniak oldalán
 voltak az isthmoson belül ¹¹ a peloponnesosiak valamennyien, az argívok és az achívok kivételével. Ezek mindkét 2
 féllel barátságos lábon álltak; azonban az achívok közül
 mindjárt kezdetben részt vettek a háborúban a pellenebe-
 liek, később pedig valamennyien mind. A földszoroson kívül
 lakók közül a lakedaimoniak oldalán álltak a megarabeliek
 a phokisiak, a lokrok, ¹² a boiotok, az amprakiabeliek, a
 leukasiak és az anaktorionbeliek. Ezek közül hajókat szolgál-
 tattak a korinthesiak, a megarabeliek, a sikyoniak, a pelle- 3
 nebeliek, az elisiek, az amprakiabeliek és a leukasiak; lovas-
 ságot állítottak a boiotok, a phokisiak és a lokrok, gyalog-
 ságot pedig a többi államok. Ez volt a lakedaimoniak szövet-
 sége. Az athéniek részén álltak a chiosiak, a lesbosiak, a pal- 4
 taiabeliek, a Naupaktosban lakó messeneiek, az akarnania-

beliek nagy része, a kerkyrabeliek, a zakynthosiak, továbbá még egyéb oly államok, melyek adókötelesek voltak, a következő népségek közt: Kariának a tenger mellett eső része, a Kariával szomszédos dorisiak, Jonia, a Hellespontos vidékén lakók, a thrák partvidék, mindazok a szigetek, a melyek a Peloponnesos és Kreta szigete között kelet felé fekszenek, az összes Kykladok Melos és Thera kivételével.¹³ Ezek közül a chiosiak, a lesbosiak és a kerkyrabeliek hajókat szolgáltatottak, latöbbbieket pedig gyalogságot és pénzt. Így állt mindkét félnek a szövetsége és hadi készüllete.

10 A lakedaimoniak a plataiai események után a Peloponnesoson, valamint az ezen kívül lakó szövetségeseikhez nyomban azt a rendeletet küldötték szét, hogy katonaságukat állítsák hadi lábra s magukat egy távoli vidékre intézendő hadi vállathoz a kellő szükségletekkel lássák el, hogy Attikába betörést 2 intézhessenek. A mint már ezzel mindenki készen volt, a kitűzött időre minden állam részéről a hadi erő kétharmada 3 a földszoroson megjelent. Miután ekkép az egész hadsereg itt együtt volt, Archidamos, lakedaimoni király, a ki ebben a hadi vállalatban a fővezérletet vitte, az összes államok vezéreit, legfőbb tisztjeit, valamint a seregben levő többi legtekintélyesebb férfiakat is egybegyűjtötte s előttük a következő intő beszédet tartotta:

11 «Peloponnesosiak! Szövetséges társaink! A mi őseink sokat táboroztak részint magán a Peloponnesoson, részint ezen kívül eső helyeken; közülünk az idősebbeknek szintén volt elég módjuk tapasztalásból megtudni, mi az a háború; azonban e jelenleginél nagyobb hadi készüllettel még nem jöttünk ki táborozásra. Mi most egy roppant hatalmas államra szándékozunk támadást intézni; azért szintén igen nagy számú¹⁴ 2 s nagyon derék hadi néppel fogunk táborozáshoz. Méltán megvárható tehát, hogy magunkat őseinknél alábbvalóknak ne tanúsítsuk, se pedig a saját hírnevünkön szennyfoltot ne ejtsünk.

Mert e mozgalmat az egész Hellas feszült figyelemmel kíséri
s az athéniek iránt táplált gyűlöletből vállalatunkhoz sok sze-
renesét kíván. Tehát bárha még úgy hiszi is valaki azt, hogy 3
mi az ellenségét meghaladó erővel támadunk, s majdnem
bizonyosnak tartja, hogy az ellenség nem fog velünk nyílt
ütközetbe bocsátkozni, azért nem szabad az óvó intézkedések
elhanyagolásával tenni lépéseinket. Ellenkezőleg minden egyes
állam vezére, sőt minden egyes katona a maga részéről folyvást
azzal a várakozással legyen, hogy csata előtt áll. A had eshe- 4
tőségei bizonytalanok; a legtöbb csak pillanatokon fordul meg
s a támadások a szenvedély heve első kitörésének módjára
következnek be. Gyakran a gyöngébb fél, ha óvatosan jár el,
sikerhez jut egy oly erősebb féllel szemben, a mely lenézte s
e miatt a harczra kellőleg elkészülve nem volt. Ellenséges 5
területen való táborozásnál bátor érzület s óvatos eljárás mód
az, a melyre folyvást szükség van; mert így lehetünk a táma-
dásra folyvást eléggé vállalkozó szelleműek, a támadás ellen
pedig elegendőkép biztosítva. Mi egy oly állam ellen szállunk 6
síkra, a melyet nem hogy képtelennek lehetne mondani az
önvédelemre, de sőt a védelmi eszközökkel minden tekintetben
a legjobban el van látva; s így csaknem bizonyosnak tekint-
hetjük, még ha most, midőn távol vagyunk, nem mozognak is,
hogy velünk szembe szállnak, — majd akkor, ha bennünket
területökön dúlva, pusztítva megjelenni látnak. Mert minden- 7
kit harag fog el, midőn a saját szemével s amúgy melegeben
valami szokatlan sérelmet kénytelen látni; s a kik mennél
kevésbbé szoktak megfontolással eljárni, azok állnak a leg-
gyakrabban indulatuk tette izgató hatása alatt. Az athéniokről 8
pedig még jobban fel lehet tenni, mint bárkiről másról azt,
hogy így viselik majd magukat, mivel azt tartják, hogy nekik
van csak joguk arra, hogy másokon uralkodjanak, s hogy
másokra törve, azok területét dúlják inkább, mintsem a ma-
gukét pusztítva lássák. Mivel tehát ily hatalmas állam ellen 9

fogunk táborozáshoz és a következtetésekhez képest ősinkre is, a magunk fejére is a legnagyobb dicsőséget vagy a legnagyobb gyalázatot fogjuk vonni: készségesen menjete, a merre vezetnek benneteket; fegyelmet s óvatosságot mindennél előbbvalónak tartsatok s a parancsolatokat pontosan teljesítsétek, mert nincs annál szebb és bátorságosabb dolog, mint ha egy nagy hadsereg egyetlen intéző szellemtől áthatottnak tanúsítja magát.»

- 12 E beszéd elmondása után Archidamos feloszlatta a gyülekezetet s még egyszer és utoljára a Diakritos fiát, a spartai Melesippost Athénbe küldte, ha talán az athéniek engedelmebbekké válnának, látván azt, hogy ők már útban vannak.
- 2 Ezek azonban nem bocsátották városukba, sem közhatóságuk elé, mert már ezt megelőzőleg győzött a Perikles abbeli nézete, hogy sem üzenethozót, sem követséget nem lehet elfogadni a lakedaimoniaktól, mihelyt táborozásra kimozdúlnak. Tehát Melesippost kihallgatatlanul küldték vissza s kimondták neki, hogy még az nap a határokon túl kell lennie, jövőre pedig, ha valamit akarnak, területökre való visszahúzódnás után küldjenek követséget. Adtak mellé kísérőket is, hogy
- 3 senkivel szóba ne állhasson. Midőn a határra ért s kísérőitől elváló félben volt, e szavakkal ment tovább útjára: «Ez a nap a hellenekre nézve nagy szerencsétlenségek kezdete lesz.»
- 4 Midőn a táborba érkezett s Archidamos megtudta, hogy az athéniek semmi áron nem akarnak engedni, hadaival felkerekedett s területökre benyomult. A boiotok szintén elküldték hadjutalékukat, valamint lovasságukat is a peloponnesosiaknak a táborozásban való részvételre, többi hadi néppel pedig Plataia alá mentek s ennek a vidékét dúlták.
- 5
- 13 Mialatt még a peloponnesosi hadak a szoroson gyülekeztek s az attikai határok felé közeledtek, de még oda be nem csaptak, a Xanthippos fia, Perikles, a ki ekkor az athénieknél a vezéri tisztet tized magával viselte, miután meggyő-

zódést szerzett magának arról, hogy az ellenséges betörés való-
 sággal bekövetkezik, azt kezdte gyanítani, hogy az ő javait
 Archidamos alkalmasint kimélni fogja, s pusztításuktól tar-
 tózkodni fog, akár vendégbaráti viszonyuknál fogva magától,
 a mint ez gyakran megesik, hogy ő neki személyesen jó szol-
 gálatot tegyen, akár pedig azért, mert neki azt a lakedaimo-
 niak egyenesen meghagyják, hogy őt polgártársai előtt nép-
 szerütlenné tegyék, a mint már a vétekekkel terhelt emberek
 kiűzését is ő miatta követelték. Ennélfogva kinyilatkoztatta az
 athéniek előtt a népgyűlésben, hogy Archidamos ő neki ven-
 dégbarátja ugyan, azonban ez a viszony a közügynek hátrá-
 nyára ne szolgáljon. Ha az ellenség az ő birtokait s épületeit
 nem dűlja épen úgy, mint a többiekét, hadd legyenek állam-
 javakká s miattuk ő reá semmi gyanú ne háruljon. Ugyan- 2
 ekkor ismételte a létező helyzetre vonatkozólag korábbi inté-
 seit is, hogy készüljenek a háborúra, hűrczolkodjanak be a
 vidékről, rendes ütközet elfogadására a városból ki ne tör-
 jenek, hanem behúzódván a városba, őrizzék azt; továbbá
 hajóhadukat, a mely erejüket képezi, hozzák jó karba s kezö-
 ket tartsák szövetségeseik felett, mert, úgymond, erejük forrá-
 sát az ezektől fizetett adójárulékok teszik; a háborúban pedig
 többnyire az okosságé a döntő szerep s a pénzbeli gazdag
 forrásoké. Egyszersmind elmondta, hogy a mi ez utóbbiakat 3
 illeti, teljesen nyugodtak lehetnek, mivel évenként hatszáz
 talentumnyi¹⁵ adó foly be a szövetségeseiktől az államnak
 egyéb jövedelmeken felül; készletben van még a fellegrvárban
 hatezer talentumnyi vert pénz. Ez, midőn a legnagyobb ösz-
 szegre ment, kilenczezerhétyszáz talentumnyi volt. Ebből az, a
 mi már hiányzott, a fellegrvár előcsarnokaira, egyéb épületekre
 s Potidaiára volt fordítva.¹⁶ Ezen kívül pénzzé fel nem dolgo- 4
 zott arany és ezüst magánosok és az állam részéről adott
 fogadalmi ajándékokban, az ünnepi meneteknél és verseny-
 játékoknál használatos edényekben, eszközökben, përsa zsák-

- mányokban s egyéb, ezekhez hasonló tárgyakban nem kevesebb, mint ötszáz talentumnyi érték van.¹⁷ Ehhez számított még egyéb szent helyekről is nem csekély összegre menő értéket, a melyet szintén hasznukra fordíthatnak; sőt ha mindentől el találának is esni, felhasználhatnák még magát az Athene szobrán levő aranyat is; kimutatta, hogy e szobron negyven talentumnyi súlyú tiszta színarany van,¹⁸ a mely egészen levehető. Ezt, ha a város megmentése céljából felhasználják, tartoznak egyenlő mértékben visszatéríteni. A pénzbeli segédforrásokra nézve ekkép igyekezett a polgárságba bizalmat önteni. Ez után azt mondta el, hogy van tizenhárom ezer nehéz fegyverzetű gyalogjuk az őrségekre s a városi bástyázat mellvédeihez rendelt tizenhatezer nehéz fegyverzetű gyalogon kívül. Mert kezdetben, midőn az ellenség becsapott, ennyien képezték az őrsereget a legidősebb és legifjabb korosztálybeli polgárokból s a zsellérek közül azok, a kik nehéz fegyverzetű gyalogok voltak. A phaleroni bástya harminczöt stádium hosszú volt a város körfaláig, s e körfalnak őrizet alatt álló része negyvenhárom stádium volt; ennek egy része, az, mely a phaleroni és a hosszú fal között volt, nem állt őrizet alatt; továbbá a Peiraieus felé húzódó hosszú falak negyven stádiumnyira nyúltak, s ezeknek külső része állt őrizet alatt; a Peiraieusnak Munychiával együtt az egész körfala hatvan stádiumnyi volt, s ennek fele állt őrizet alatt.¹⁹ A lovasság számát ezerkétszáz főre tette, ide számítva a lovas nyilazókat is, továbbá a gyalog nyilasokét ezerhat százra s a hasznavehető háromsorevezős hajók számát háromszázra. Ily, s a részleteket tekintve, egy pontban sem gyarlóbb lábon állt az athéniek hatalma akkor, midőn a peloponnesosiak első betörése a küszöbön állt s a háború kitört. Beszélt ezen kívül Perikles szokása szerint még egyebeket is annak a kimutatására, hogy a háborúból győzelmesen bontakozhatnak ki.
- 14 Az athéniek hajtottak az ő előterjesztéseire. Beszállították a vidékről a nőket és gyermekeket, valamint házi felszere-

lésül szolgáló ingóságait is; egyszersmind még maguknak a házaknak a fa-anyagát is kiszedték. Az apróbb lábas jószágot és az igavonó barmokat Euboiára s a szomszédos szigetekre küldték át. Mivel a legtöbben állandó vidéki lakáshoz voltak szokva, nehezen esett nekik ez az átköltözés. Pedig ez megtörtént, s épen különösen az athéniekkel már az ősrégi időkben. Attikát ugyanis Kekrops és az első királyok alatt egészen Theseusig városi kerületekben lakták; ²⁰ mindeniknek megvolt a maga prytaneuma (városháza) és felsősége; ha nem volt mitől félniök, nem gyülekeztek egybe a királyhoz tanácskozás végett, hanem mindenik magában intézte a saját polgári ügyeit s tanácskozott teendői felől. Közülök némelyek még hadat is viseltek egymással, mint pl. az eleusisiak Eumolpos alatt Erechtheus ellen. Azonban midőn Theseus lett királylyá, a kinél okosság hatalommal egyesült, egyéb derék dolgokon kívül azt is megtette, hogy a többi városi kerületek tanácsait és főhatóságait feloszlatta, s az által, hogy egy tanácsházat és egy prytaneumot mutatott ki, az egész népet e mostani városba hozta össze, s a mellett, hogy kiki használhatta javait úgy, mint addig, egyszersmind kényszerítette, hogy ennek a városnak a polgárságához tartozzék. Ez a város, miután már ekkép valamennyien ennek a polgári kötelékébe tartoztak, nagygyá is lett s ily állapotban származott át Theseustól utódaira. Az ő idejétől fogva ülnek az athéniek az (Athene) istennő tiszteletére egy nyilvános ünnepet még most is, a melynek a neve Synoikia (összetelepedés, egyesülés ünnepe).²¹ Ezt megelőzőleg város volt a mai fellegrvár s a városnak alatta eső, leginkább dél felé fekvő része. Ezt bizonyítja az, hogy magában a fellegrvárban vannak az Athene istennőén kívül a többi istenek templomai is; továbbá, hogy azok a templomok, a melyek rajta kívül található, inkább a város ezen része felé vannak építve; így például az olympiai Zeusé, a Pythion, a Gé szent helye s a limnai Dionysosé,²²

- a kinek a tiszteletére a régibb Dionysia nevű ünnepet ülik Anthesterion hónap tizenkettedikén,²³ a mint ez az athéniek-
5 től származó ionoknál egészen máig szokásban van. De van-
nak még más ősrégi szent helyek is ezen a részen alapítva. S van itt egy forrás, a melynek a neve most, mióta a zsar-
nokok²⁴ kűtfő-csatornákkal ellátták, Enneakrunos (kilencz
kűtfő), az előtt pedig, míg tisztán látható volt a forrás vizének
a fakadása, Kallirrhoé volt. Ennek a vizét, miután közelsége
miatt,²⁵ akkor fontos alkalmaknál használták, s ama régi
időből leszármazó szokásképen a lakadalmi szertartások
előtt s egyéb ünnepi szertartásoknál még most sem nélkü-
6 lözhetik. A fellegrvárat már, mivel ősidőkben ez szolgált lakó
helyül,²⁶ az athéniek egész máig «a város» néven nevezik.
- 16 Tehát az athéniek sok ideig független vidéki életet éltek;
s azután is, a politikai egyesülés daczára, nagy részök meg-
szokásból régesrégől fogva egész e háborúig összes háztar-
tásával a vidéken lakott; e miatt nem esett könnyen a be-
vándorlás, főképen miután nem oly rég ideje múlt, hogy a
persa háborúk után helyreállíthatták gazdaságukat. Kedvet-
lenül, nehéz szívvel fordítottak hátat hajlékaiknak s szent
helyeiknek, melyeket az ősi alkotmányos viszonyok meg-
szűnte óta is állandóan apáról fiúra szálló örökségkép bírtak;
egészen új életmódot kellett kezdeniök; épen úgy esett vala-
mennyiöknek, mintha hazájokból kellene kivándorolniok.
- 17 A mint végre megérkeztek a városba, csak kevesen talál-
tak rendes lakást vagy szállást barátaiknál vagy rokonaik-
nál. A legtöbben kénytelenek voltak a város szabad térségeit
építeni be s valamennyi istennek és hősnek a szent helyeit
foglalni el a fellegrvár és Eleusinion,²⁷ valamint azoknak a
szent helyeknek a kivételével, a melyek jól elzárhatók voltak.
Az úgynevezett pelasg téren a fellegrvár alatt²⁸ a lakás átokkal
volt terhelve, s még egy pythói jósmonda következő végső sza-
2 vai által is tilalmazva volt: «Jobb a pelasg térnek meghagyni

nyugalmát.» Mindezek daczára a pillanatnyi szükség nyomása alatt még azt is beépítették. Az én véleményem szerint az említett jósmondat egészen más vonatkozású, mint közönségesen felfogták. Nevezetesen az nem arra vonatkozik, mintha az utóbb bekövetkező szerencsétlenségek a miatt érték volna a várost, hogy ama térnek a beépítésével vétket követtek el, hanem arra, hogy a háború folytán fog bekövetkezni az a kényszerűség, hogy rajta éljenek; s tudta a jóshely a háború egyenes megnevezése nélkül is azt, hogy az itteni lakás soha sem fog jóra szolgálni. Továbbá sokan a bástyatornyokban rendezték be 3 magukat házilag úgy, a hogy épen tudták; mert a mint összegyülekeztek, a város nem volt elég nagy arra, hogy őket befogadhassa. Sőt utóbb laktak magukon a hosszú falakon is, a melyeket maguk közt felosztottak, s a Peiraieusból is elfoglaltak egy jó darabot. Ez alatt folytatták készülődéseiket, igyekeztek 4 szövetségeseiket összevonni s egy, száz hajóra menő hadi flottát szereltek fel a Peloponnesos megtámadása végett.

Midőn az athéniek hadi készülleteikben erre a pontra 18 jutottak, a peloponnesosiak hadai az attikai területhez tartozó Oinoé alá nyomultak, a hol betörni szándékoztak. Itt táborba szálltak s e hely bástyázatának ostromgépekkel s egyéb útonmódon való megostromlására tettek készülleteket. Ez az Oinoé 2 erősített határhelyiség Attika és Boiotia között s az athéniek háborús időkben őrsereget szoktak tartani benne. Alatta részint az ostromhoz való készülődésekkel, részint egyéb dolgokkal jó sok időt vesztegettek el. Ezért Archidamost nem 3 csekély szemrehányás érte. Már a háborúra való előkészületnél is lanyhának és az athéniek felé szítónak tűnt fel, mivel nem volt egész határozottsággal a háború mellett; a mint pedig ekkor, midőn a sereg összegyülekezett, a földszorosan veszteglett, majd az előnyomulást késedelmesen intézte s Oinoé alatt oly sokáig időzött: mindezek miatt, de legfőkép az utóbbi dolog miatt, semmikép sem voltak vele megelégedve,

- 4 Mert az Oinoé alatt való időzéskor hordozkodtak be az athéniek a városba s azt hitték a peloponnesosiak, hogy gyors támadás mellett még mindent kint értek volna, ha ez az ő
- 5 késedelmeskedésein nem múlik. A sereg ily elégedetlenséget táplált Archidamos iránt a hosszadalmas megszállás alatt; ő azonban, a mint beszélük, még mindig arra várt, hogy az athéniek most, midőn területök még nincs pusztítva, engedni fognak s nem bírnak hozzá törödni, hogy azt szemök láttára dűlják; azért még várt.
- 19 Miután azonban Oinoé bevétele, daczára annak, hogy megrohanták s minden eszközt felhasználtak ellene, nem akart sikerülni s az athéniek sem kezdtek semmiféle alkudozást: e hely alól felkerekedtek s a thebaiaknak Plataiába való betörése után körülbelül nyolczvanad napra, nyár közepén, midőn az élet a fejét hányta,²⁹ Attikába betörték. A vezér a
- 2 Zeuxidamos fia, Archidamos, lakedaimoni király volt, s táborba szállva, elsőben is Eleusist és Thria mezejét dűlték. Itt egy csapat athéni lovast az úgynevezett Rheitoi³⁰ mellett megszasztottak. Ez után az Aigaleos hegyet jobb felől hagyva, Kropián³¹ át Acharnaihoz nyomultak, a mely Attika demos (község) néven nevezett helyei között a legnagyobb. Itt megszálltak, tábort ütöttek s jó hosszú ideig benne maradva
- 20 pusztítottak. Archidamost, a mint mondják, a következő tekintetek birták arra, hogy Acharnainál maradjon csatakeszen s e
- 2 becsapás alkalmával a síkra³² alá ne bocsátkozzék: Remélte, hogy az athéniek, a kiknél a fiatalság nagy számmal s a hadi készület oly nagy volt, a minő még eddig soha, nyílt ütközetet fogadnak el s nem nézik el, hogy területöket pusztítsák.
- 3 Miután tehát már Eleusishoz s Thria mezejére ki nem mentek eléje, próbálta, vajjon az ő Acharnainál való állásfoglalása
- 4 által nem fogják-e magukat támadásra ragadtatni. Ugyanis a mellett, hogy a helyet alkalmasnak találta a táborozásra, azt hitte, hogy az Acharnaiba való emberek, a kik a polgárságnak

jelentékeny részét tették, a mennyiben háromezer nehéz fegyverzetű gyalogból állottak, nem fogják nyugodtan hagyni, hogy javaikat szétdűlják, hanem az összezt ütközet elfogadására fogják bírni. De ha az athéniek ezen betörés alkalmával nem csapnak is ki ő ellene a városból, ezután már bátorságosabban foghat a síkság pusztításához s nyomúlhat maga a város bástyái alá, mivel az acharnaibeliek, miután a saját javaiktól már úgy is meg vannak fosztva, nem lesznek többé oly készségesek a mások javaiért magukat kockára tenni s polgári meghasonlás fog bekövetkezni. Ily tekintetből maradt 5 Archidamos Acharnainál.

Az athénieknek, míg a peloponnesusi sereg Eleusisnál s 21 Thria mezején állt, még mindig volt némi reménysége, hogy az tovább nyomulni nem fog, mert emlékezetökben volt még, hogy a Pausanias fia, Pleistoanax, lakedaimoni király, midőn ezelőtt tizennégy évvel az attikai területre Eleusisba s Thria mezejére becsapott, a nélkül, hogy tovább haladt volna, innen szintén visszahúzódott. Ezért az Spartából számkivetésbe is ment, mivel úgy látszott, mintha pénzzel vesztegették volna meg, hogy térjen vissza. A mint azonban a sereget az athé- 2 niek Acharnai körül pillantották meg, a mely a várostól csak hatvan stádiumnyi³³ távolságra van, ezt többé nem tartották elszenvedhetőnek s — a mi könnyen felfogható — midőn a területet szemök láttára pusztították, a mit a fiatalabbak még soha sem láttak, de még az idősebbek sem a persa idők kivételével, ez szörnyű dolognak tűnt fel nekik, s abban a véleményben voltak sokan, de különösen a fiatalság, hogy ezt nem szabad elnézni az ellenségnek s ki kell rá törni. Tömeges ösz- 3 szejövedetek voltak, a melyekben heves viták folytak, némelyek a kitörés mellett, mások pedig ellene nyilatkozván. Jósok ajka különféle jós-igéket hangoztatott, a melyeket mindenki a szerint hallgatott, a mint épen a kérdés iránt hangolva volt. Az acharnaibeliek, a kik azt tartották, hogy ők nem esekély

- részét teszik a polgárságnak, különösen izgattak az ütközet mellett. Ekkép a polgárság mindenképen fel volt izgatva s haragudott Periklesre. Mindabból, a mire korábban intette őket, semmire sem emlékeztek már, hanem ócsárlásokkal halmozták el, hogy vezér létére ütközetre nem vezet, s őt okolták minden
- 22 szenvedéseikért. Perikles azonban látván azt, hogy a polgárok a létező helyzet miatt békétlenkednek s épen nem jóban törik a fejöket, egyszersmind meg levén győződve arról, hogy az ő nézete a helyes, a melynél fogva az ellenségre ki nem csap, nem tartott népgyűlést, sem semmi egyéb összejövetelt; mert attól tartott, hogy ha inkább heves felindulás, mint józan megfontolás vezeti összejövetelükben, valami nagy hibát követnek el. Csak azt cselekedte, hogy a várost őriztette szorosan s a csendet fentartotta benne, a mennyire csak képes volt. Mindamellettt lovasságot küldözött ki folytonosan, hogy portyázó csapatok az ellenséges hadból a városhoz közel eső területekre ne csapjanak s rajtuk kárt ne tegyenek. S egy nem épen nagy csatája fejlett ki az athéniek egy lovas hadosztályának és a thessaliai lovasoknak a boiotiai lovasság-ellen Phrygiánál.³⁴ Ez az ütközet inkább az athéniekre és thessalokra nézve folyt kedvezően mindaddig, míg a boiotoknak segítségnyújtásra nehéz fegyverzetű gyalogságuk a csatatéren megjelenvén, meghátrálni nem kényszerültek. A thessalok és athéniek ekkor néhány embert vesztek. Ezeket az elesetteket még az nap, a nélkül, hogy fegyverszünetet kértek volna, fel is szedték. A peloponnesosiak a következő napon emeltek diadaljelet.³⁵ A thessaloknak ez a segítségnyújtása az atheniek
- 3 részére a régi szövetség alapján történt.³⁶ Érkeztek hozzájuk larisabeliek, pharsalosiak, kranoniak, pyrasosiak, gyrtoniak és pheraibeliek.³⁷ Ezeknél vezérek voltak Larisából Polymedes és Aristonus, Pharsalusból pedig Menon. Voltak még a többieknek is külön-külön városonként vezetőik.
- 23 A peloponnesosiak, miután az athéniek a városból ütkö-

zetre nem mozdultak ki, felkerekedtek Acharnaiból s néhány oly
 község pusztításához fogtak, a melyek a Parnes és Brilessos
 hegység⁸⁸ közt feküdtek. Mialatt még attikai területen voltak, 2
 az athéniek azt a száz hajóra menő hadi flottát, a melyet fel-
 szereltek, a Peloponnesost környező vizekre küldték; rajta
 ezer nehéz fegyverzetű gyalogot s négyszáz nyilast a Xenotimos
 fiának, Karkinosnak, az Epikles fiának, Proteasnak és az Anti-
 genes fiának, Sokratesnek a vezetése alatt. Ezek e haddal fel- 3
 szedvén a horgonyt, a körülhajózáshoz fogtak. A peloponne-
 sosiak még tovább is Attika területén maradtak, de csak
 addig, míg élelmi készletök tartott; ez után pedig visszahúzó-
 tak, nem arra, a merről betörték, hanem Boiotia felé. Oropos³⁹
 mellett való elvonulásuk alatt feldúlták a «Graia» néven neve-
 zett területet, melyet az athéni felsőség alatt álló oropusiak
 használnak. A Peloponnesosra való érkezésök után mindnyá-
 jan a saját hazájukba oszlottak szét.

Az ellenséges hadak visszahúzódása után az athéniek 24
 szárazon és tengeren felállították őrségeiket úgy, a mint az
 egész háború alatt az őrizetet ellátni szándékoztak. Ez után
 elhatározták, hogy abból a pénzből, a mely a fellegvárban
 van, ezer talentumot kivesznek s félre tesznek; ⁴⁰ ebből nem
 költekeznek, hanem a többiből fedezik a háború költségeit.
 Ha pedig valaki javaslatot tesz vagy szavazást indítványoz
 arra nézve, hogy ehhez a pénzhez nyúljanak hozzá valami
 egyéb célból s nem a végből, hogy az ellenség tengeri haddal
 nyomúl a város ellen s ezt védelmezni kell, arra halálbünte-
 tést határoztak. Egyszersmind azt is elhatározták, hogy száz 2
 háromsorevezőst, a legjobb hajókat, évről évre különösen
 kiszemelik, valamint ezek számára hajóskapitányokat is:
 s ezek közül egyet sem szabad más egyéb esetben alkal-
 mazni, csak a fentebb említett veszedelem bekövetkezésekor
 a pénzzel együtt, ha szükség lesz.

Azok az athéniek, a kik a száz hajóra menő hadi flottán 25

- a Peloponnesost környező vizekre hajóztak, s velök a kerkyra-beliek, a kik hozzájuk ötven hajóval csatlakoztak, valamint más, arra lakó szövetségeik is, azonkívül, hogy a partvonal több pontját pusztították, a lakedaimoni területen levő Methonénál a partra kiszálltak s ennek gyöngye s védtelen állapotban levő falait megrohanták. Azonban épen e vidéken állt egy őrcsapattal egy spartai férfi, a Tellis fia, Brasidas. Ez a hely megrohanása felől vett első hírre annak oltalmára sietett száz nehéz fegyverzetű gyalogból álló csapattal. Miután az athéni hadakon, a melyek a környéken szét voltak szóródva s a falak felé voltak fordúlva, gyorsan átvágta magát, bejutott Methonéba. E csekély emberveszteséggel keresztülviitt behatolásával a várost megmentette. S ez volt e háború első merész hadi ténye, a melyet Spartában dicsérőleg említettek fel.
- 3 Az athéniek innen tovább vitorláztak a part mentén, s miután az elisi területhez tartozó Phiához⁴¹ értek, itt a vidéket két napig dúlták s egy háromszáz kiszemelt harczosból álló csapatot, mely az elisi lapályról⁴² a hely oltalmára elősietett, s vele együtt az Elis környékén lakó népség hadait rendes ütközetben megverték. Miután itt erős szél kezdett támadni s e kikötő nélküli helyen a viharnak védtelenül voltak kitéve, nagy részök hajóra szállt s az Ichthys nevű hegyfok megkerülésével Phia kikötőjébe hajózott. Ez alatt a meseneiek s némely mások, kiknek nem sikerült a hajókra eljutni, a szárazon húzódtak tovább s Phiát hatalmukba ejtették.
- 5 A többiek később ezeket a hegyfok megkerülése után felszedték a hajókra s Phiát odahagyván, kihajóztak a nyílt tengerre. Már ekkor az elisieknak egy nagy hadserege közelgett a terület védelmére. Az athéniek azonban a part mentén más felé hajóztak s pusztítottak.
- 26 Ugyanebben az időtájban az athéniek egy más, harmincz hajóból álló hadi flottát küldtek a Lokris⁴³ környékén elterülő tengerre, egyszersmind Euboiá oltalmára. E hajóhad vezére a

Kleinias fia, Kleopompos volt. Ő több ponton kiszállt, a tengervidék némely helyét feldúlta, Throniont elfoglalta, belőle túszoikat vett s Alope mellett a területök védelmére elősiető lokrokat rendes ütközetben megverte. Ugyanezen a nyáron elűzték Aiginából az athéniek az aiginabelieket, férfiakat, gyermekeket, nőket, azt hozván fel ellenök, hogy ő előttök főképen ezeket terheli vád a háborúért; de biztosabbnak is tartották, ha a Peloponnesoshoz oly közel eső Aiginát ők maguk a saját gyarmatosaikkal foglaltatják el. Ide nemsokára ezután a gyarmatosokat el is küldték. Az elűzött aiginabelieknek a lakedaimoniak Thyreát adták át lakóhelyül s ennek vidékét használat végett, egyfelől az athéniakkal való ellenséges viszonyuk miatt, másrészt azért, mert az aiginabeliek jó szolgálatot tettek nekik a földrengés és a helota-lázadás idején. A thyreai föld határvidék az argivok és a lakedaimoniak területe között s egészen a tengerig lenyúlik. Az aiginabeliek közül egy rész itt telepedett meg, a más rész pedig Hellas többi részében széledt el.

Ugyanebben a nyári időszakban a nap délután elsötétetett, de teljes fényét csakhamar újból visszanyerte. Ez hold-ujtság idején történt, a mint hogy, úgy látszik, csak is ilyenkor eshetik meg. Ez alkalommal a nap olyan volt, mint a hold sarlója s néhány csillag látható volt az égen.⁴⁴

Még szintén ugyanebben a nyári időszakban az athéniek a Pythes fiát, az abderai Nymphodorost, a kit eddig ellenségeknek tekintettek, nyilvános vendégbarátjokká⁴⁵ tették s meghívták magukhoz, hogy hozza létre az általuk óhajtott szövetséget közöttük és a Teres fia, Sitalkes, thrakiai király között, a ki ennek a Nymphodorosnak a testvérét vette nőül s a kinél ennek nagy befolyása volt. Ez a Teres, a Sitalkes atyja volt az, a ki az Odrysai törzs felett uralkodó családjának a hatalmát a többi thrákok legnagyobb részére is kiterjesztette; mert a thrákok nagy része függetlenségben él. Ez

- a Teres azonban azzal a Tereussal, a ki Athénből Proknét, a Pandion leányát bírta feleségül, semmi rokoni összeköttetésben nem áll,⁴⁶ s ezek nem is ugyanarról a thrák földről valók, hanem emez, Tereus, Dauliában lakott, azon a földön, a melynek most Phokis a neve s a melynek lakosai abban az időben thrákok voltak. Azt a tettet is Ityssal a nők ezen a földön követték el. Innen van, hogy sok költő a fülemile említésénél ezt dauliai madárnak nevezi. S inkább is valószínű az, hogy Pandion a leányát ily közelre adta férjhez kölesönös segítség biztosítása végett, mint oly sok napi járó földre az Odrysai törzs közé. Teres nem is névrokona amannak s az
- 4 Odrysai törzsnél ez a legelső hatalmas király. Ennek a fiát, Sitalkest igyekeztek már az athéniek szövetségesökül megnyerni, mivel szerették volna támogatását a thrák partvidék s
- 5 a Perdikkas legyőzésére kieszközölni. Nymphodoros Athénbe való megérkezése után létre is hozta a szövetséget köztük és Sitalkes között, továbbá kivitte azt, hogy a Sitalkes fiát, Sadokost, athéni polgárrá tegyék, végre magára vállalta, hogy a thrák földön dúló háborújoknak véget vet akkép, hogy rá fogja bírni Sitalkest arra, hogy lovasokból és könnyű fegyverzetű gyalogokból álló hadat küldjön az athénieknek. Ugyanez kibékeltette Perdikkast is az athéniekkel akkép, hogy ezeket rábírta arra, hogy Thermát adják vissza annak. Perdikkas tüstént táborba is szállt az athéniekkel és Phormionnal⁴⁷ együtt a Chalkidike lakosai ellen. Ekkép már az athénieknek a Teres fia, Sitalkes, thrák király, valamint a Sándor fia, Perdikkas, makedon király is szövetségese volt.
- 30 A száz hajóra menő hadi flottán levő athéniek, kik még mindig a Peloponnesost környező vizeken voltak, Solliont,⁴⁸ a korinthosiaknak egy kis városát bevették s az akarnaniabeliek közül egyedül maguknak, a Palairos lakóinak engedték át a területet s a várost használat végett. Astakost, a melynek a zsarnoka Euarchos volt, megrohanás útján szintén bevették

s e helyet a zsarnok elűzése után szövetségekhez csatolták. Ez 2
 után Kephallenia szigethez vitorláztak s harcz nélkül meg-
 nyerték. Ez a Kephallenia Akarnaniával és Leukassal átellen-
 ben fekszik s négy város van rajta: Pale, Kranioi, Same és
 Pronnoi. Nem sokkal ezután e hajóhad Athénbe hazatért. 3

Ezen év nyári idősza kában,⁴⁹ ősszel, az athénieknek 31
 polgárokból és zsellérekből álló összes hadi népe a megarai terü-
 letre tört a Xanthippos fiának, Periklesnek vezetése alatt.
 Azon a száz hajóra menő hadi flottán levő athéniek, a mely a
 Peloponnesost környező tengerről haza térőben volt, már épen
 Aiginánál voltak. Ezek arra a hírre, hogy az otthoniak összes
 hadaikkal a megarai területen vannak, ide hajóztak s hozzájuk
 csatlakoztak. Ez volt az athénieknek egy tömeghen fellépő 2
 legnagyobb hadi ereje, mivel még a város java erejében volt s
 pestis nem sujtotta. Nem kevesebbre, mint tizezer nehéz fegy-
 verzetű gyalogra ment maguknak az athénieknek száma; ezen
 kívül még háromezeren voltak Potidaia alatt; zsellérek pedig
 szintén nem kevesebb, mint háromezer nehéz fegyverzetű gya-
 logot tevő számban csaptak be velők együtt. E számon felül
 volt a könnyű fegyverzetű gyalogoknak nem csekély számra
 menő tömege. A terület legnagyobb részének elpusztítása után
 visszavonultak. Intéztek még e háborúban más betöréseket is 3
 a megarai területre az athéniek később szintén minden évben,
 pusztán lovasságukkal is, összes hadaikkal is, mindaddig, míg
 végre Nisaiát sikerült elfoglalniok.⁵⁰ Ugyanennek a nyári 32
 időszaknak a végén az athéniek megerősítették Atalantét.
 Ez az opusi Lokris partja közelében fekvő, ennek előtte pusztá
 sziget. Ez a végből történt, hogy Opushól s Lokris többi részé-
 ből intézett kalóz-kirándulások Euboián kárt ne tehessenek.
 Ezek történtek ebben a nyári időszakban, a peloponnesosiak-
 nak Attikából való visszahúzódása után.

A következő téli időszakban⁵¹ az akarnaniabeli Euar- 33
 chos, ki akarván eszközölni az Astakosba való visszajutást,

- rábírta a korinthosiakat, hogy negyven hajóra menő hadi flottával s ezerötszáz nehéz fegyverzetű gyaloggal menjenek el ő vele s igyekezzenek városába visszahelyezni. E célra ő maga is fogadott zsoldba bizonyos számú segítő hadat. E hadi erő vezérei az Aristonymos fia, Euphamidas, a Timokrates fia, Timoxenos és a Chrysis fia, Eumachos voltak. Ezek oda
- 2 elmenvén, vissza is helyezték. Szándékoztak ezenkívül Akarnania tengervidékének némely pontjait is magukhoz csatolni. Miután e részben a kísérletek nem vezettek sikerhez, a haza felé
- 3 való vitorlázáshoz fogtak. Hajózás közben Kephallenian, a mely útjukba esett, Kranioi területén kiszálltak. Itt azonban e város lakosságával kezdett egyezkedés alatt rászedetvén, néhány embert vesztek; a városbeliek ugyanis véletlenül rajtok ütöttek. Erre erősen szorongatott hajóra szállás után haza mentek.
- 34 Ugyanebben a téli időszakban az athéniek ősi szokás szerint országos halotti ünnepet rendeztek e háborúban leg-
- 2 elsőben elesett embereiknek⁵² a következő módon: A megholtak csontjait egy nyilvános helyen emelt ravatalra harmad nappal a temetés előtt kiteszik; ez alatt kiki, ha akar, hozzátartozójának halotti áldozatot nyújt.⁵³ Ha a temetés ideje
- 3 elérkezik, halottas kocsik viszik a ciprusfából készült hamvedreket, minden törzs részéről egyet.⁵⁴ Ezekben vannak a csontok, mindeniké azon törzsében, a melyhez tartozott. Egy ravatalt üresen visznek az eltűnteknek, azoknak, a kiket a
- 4 halottak felszedésekor nem találtak meg. A halottas menet-hez hozzá csatlakozhatik mindenki, a ki akar, polgár, idegen egyaránt. Megjelennek a temetkezésnél azok a nők is, a kik-
- 5 nek az elesettek közt valakijök van, s siránkoznak. A temetés azon az állami temető helyen történik, a mely a legszebb külvárosban⁵⁵ van, s mindig ide szokták temetni a hadak áldozatait a Marathonnál elesetteken kívül. Ezek vitézségét oly kitünőnek találták, hogy ott helyben készítettek számukra
- 6 temető helyet.⁵⁶ Miután a csontokat eltemették, egy férfi, a kit

a polgárság e czélból megválasztott s a kit kiváló tehetségnek tartanak s a tekintélye is nagy, az eltemetettek tiszteletére egy, azokat megillető magasztaló beszédet tart. Ezután eltávoznak. Ez a temetkezésnek a módja, s az egész háború alatt, 7 valahányszor alkalom volt rá, gyakorolták ezt a szokást. Ez 8 első elesettek felett beszéd tartására a Xanthippos fia, Perikles volt megválasztva. Ez, a mint a kellő időpont elérkezett, a sírtól egy magas emelvényre lépett fel, hogy szava a gyülekezetben mennél messzebb hallható legyen s a következő beszéd et tartotta:

«Azok, a kik e helyen már én előttem szót emeltek, 35 beszédökben többnyire magasztalják azt, a ki divatba hozta, hogy itt még ily beszéd is legyen,⁵⁷ s azt bizonyítják, hogy mily derék dolog ezt tartani azok felett, a kik a csatatérekén hagyták életöket. Az én véleményem szerint ellenkezőleg elegendő volna, ha oly férfiak iránt, kik tettekkel szereztek maguknak érdemeket, tettekkel mutatnók ki elismerésüket is, olyanokkal, a minők most ez államilag rendezett halotti ünnepnél előttetek kifejezésre jutnak, hogy így azon szolgálatok értékének a megállapítása, melyeket oly sokan teljesítettek, egyetlen ember előadó képességének ügyességétől vagy gyarlóságától ne volna függővé téve. Különben is oly dologban, a melynél már az előterjesztés tárgyilagossága iránt is 2 bajos hitet támasztani, nem egykönnyen lehet a szólónak a középútat közmegelegedésre eltalálni. Az a hallgató ugyanis, a ki a tárggyal szintén ismerős s kedvezőleg is van hangolva, könnyen arra a gondolatra juthat, hogy az előterjesztés nem fejezi ki mindazt, a mit ő még szeretne s a mennyit ő tud; az ellenben, a ki a dolgot nem ismeri, kajánságból azt gondolja, hogy a szóló némelyeket erősen túloz, ha olyakat hall, a melyek az ő képességét meghaladják. Mert csak addig bírja mindenki szívelni a mások felett elmondott magasztalásokat, míg abban a hitben van, hogy az előtte elmondott dolgok

véghez vitelére ő is bír elegendő erővel; mihelyt azonban
 3 nagyobbat hall, kajánúl rögtön kétségbe vonja. Minthogy azonban őseink előtt ez dicséretes dolognak bizonyult, kötelességem nekem is a szokás előtt meghajolni s rajta lenni, hogy összes hallgatóim óhajításának s várakozásának mennél teljesebb mértékben megfeleljek.

36 «Őseinkkel kezdem. Egy ily alkalommal, a minő a jelenlegi, e megtisztelő megemlékezésre kötelezve vagyunk ő irántuk; egyszersmind ez egy ily alkalomhoz nem is illetlen. Ők voltak ugyanis azok, a kik állandóan egy és ugyanazon országot lakván, hazafias erényeikkel nemzedékről nemzedékre független állapotban megtartották s mi reánk örökségül hagyták.
 2 Méltók arra, hogy magasztalva említsük őket, de még jobban megérdemlik ezt a mi apáink, a kik az ősoktól örökbe kapott hatalmukat a jelenlegi magas fokra fejlesztették s nem küzdelmek nélkül reánk hagyták. Legerősebb gyarapodást azonban ez a hatalom leginkább mi általunk nyert, a kik most épen a megállapodott korban vagyunk; mi juttattuk hazánkat abba a helyzetbe, a melyben kifelé a legtekintélyesebb, bent
 3 pedig a legvirágzóbb. Nem akarok én itt azon hadi tetteknél, a melyek által mindezekhez jutottunk, sem pedig azon önvédelmi harczoknál, a melyekben vagy mi, vagy a mi apáink a rajtunk ütő barbárral, vagy más hellen néppel oly készségesen szembeszálltak, hosszadalmasan időzni, mivel előttetek nem ismeretlenek. Azt terjesztem inkább elő, minő volt a mi cselekvésünk összes iránya, egész nyilvános életünk folyama s magánviszonyainkban követett eljárásunk módja, a melyek segedelmével e nagy sikerekhez jutottunk, s az után térek majd át ezen elesett polgártársaink érdemeinek a feltüntetésére. Azt hiszem, hogy ez a jelen alkalomhoz épen nem illetlen, s nem mondhatni, hogy az összes jelen levő hallgatóságra nézve, városunkbeliekre valamint idegenekre nézve, épületes
 4 nem volna.

«A mi alkotmányunkat illeti, ez olyan, hogy szervezeté- **37**
ben nincs semmi, a mi mások utánzására vallana; ellenkező-
leg mi szolgálunk inkább egynémelyeknek mint a gyanánt,
mintsem mi utánoznánk másokat. Ennek az alkotmánynak a
neve demokratia (a polgárság uralma), mivel állami életünk
intézése nem néhány embernek, hanem a polgárok többségé-
nek a kezébe van letéve.⁵⁸ A magán-ügyekben a törvény előtt
mindenkinek egyenlő jog van biztosítva; abban a tekintet-
ben pedig, hogy kiki mennyiben érvényesítheti magát a nyil-
vános életben, nem pártok vagy osztályok érdeke s befolyása
a döntő, hanem a személyes képesség, s ugyancsak valaki
azért, mert szegény, de különben van képessége a hazának
valamiben jót tenni, ebben társaséleti helyzetének alacsony-
sága nem gátolja. A mily szabadelvű a mi eljárásunk módja **2**
a nyilvános élet viszonyaiban, épen úgy állunk, a mi a gán-
csoskodást illeti, a magán-élet dolgaiban is egymás iránt. Mi
bennünk nem forr fel a méreg másra, ha olykor kedvét tölti,
sem oly bajt nem okozunk neki, a mely nem büntet ugyan,
de a melyet látni mégis kellemetlen. De a mig ekkép mi a **3**
magán-életben egymással minden nehézkesség félretételével
érülködünk, a nyilvános életben a legnagyobb aggságoskodás-
sal őrizkedünk a törvénytelen ségek elkövetésétől. Hallgatunk
az időről-időre választott főtisztviselők rendeleteire s a törvé-
nyek parancsolataira, még pedig főleg azon törvényekére, a
melyek a megbántott polgár oltalmára állanak fenn, s azokra,
a melyek írásba foglalva ugyan nincsenek, de áthágóikra a
közvélemény előtt szégyen-bélyeget ütnek.

«A mi foglalatосkodásaink épen nem oly megszákítás **38**
nélküliek, hogy közöttük a szellemnek felüdítő pihenést ne
tudnánk nyújtani. Vannak nekünk évről-évre előkerülő ver-
senyjátékaink s áldozati ünnepélyeink nagy számmal; továbbá
hajlékaink izléssel, csínnal vannak berendezve. Ezeknek lélek-
derítő hatása komorrá lenni nem enged. Városunk nagysága **2**

folytán mindenféle termék a világ minden tájékáról állandóan hozzánk foly. Így történhetik meg azután az, hogy mi az idegen országok javait ép úgy élvezhetjük, mint a hazai föld áldásait, a nélkül, hogy ez nálunk a hazafias érzület legkisebb csökkenését vonná maga után.

- 39 „A katonai téren való intézkedéseinkre nézve is különbözünk ellenfeleinktől abban, hogy mi városunkat mindenki előtt nyitva tartjuk, s nincs eset arra, hogy az idegeneket kiutasítanók s ekkép akadályára volnánk annak, hogy megismerjen vagy meglásson valami olyat, a minek el nem titkolása folytán az ellenfél hasznot húzhat a megtekintéséből. Mi ugyanis nem annyira bizonyos készülétekben s mesterfogásokban, mint inkább bátor érzületünkben bizakodunk. S míg amazok nevelésök elvei szerint kora ifjúságuktól sanyarú edző gyakorlatokkal igyekeznek a katonai erényeket elsajátítani: mi kényelmes életmódot folytatunk, de tudunk, ha kell, csak úgy, ha nem jobban, a veszedelmekkel is szembe szállni.
- 2 Ennek a bizonyosságául szolgál az, hogy a lakedaimoniak nem hadi erejük egy részével, hanem összes hadi népökkel szokták területünket megrohanni; hogy másfelől mi, midőn a mások országába betörünk, az ellenséges területen, oly emberek felett, kik tűzhelyeiket oltalmazták, többnyire egész könnyűséggel diadalmaskodunk; továbbá a mi összes hadi erőnkkel ellenség még a csatamezőn nem találkozott, részint azért, mert mi egyidejűleg tengeri hadunkról sem vesszük le gondunkat, részint mivel katonaságunkat a szárazon számos ponton kell megosztanunk; azonban, ha a mi hadi népünk egy részével a csatamezőn találkoznak s felette talán győzelemhez jutnak, nagyra vannak vele s azzal kérkednek, hogy összes hadainkat visszaverték, ha pedig ők húzzák a rövidebbet, azt
- 3 vitatják, hogy mi összes erőnkkel győztük le őket. S elvégre is, ha mi inkább könnyű vérű eleveenséggel, mint töprengő bajlakodással, s nem annyira a törvények által belénk diktált,
- 4

mint inkább velünk született bátor érzülettel készek vagyunk a veszedelmekkel szembe szállni, abban mégis miénk a többség, hogy a közelgő bajokhoz nem szoktatjuk magunkat előízeltőkkel, s ha már bennök vagyunk, nem tanúsítjuk magunkat kevésbbé bátraknak azoknál, a kik folyvást bajlakodnak. Különben a mi hazánk nemcsak ezek miatt érdemi meg, hogy csodálattal tekintsenek reá, hanem még egyebek miatt is.

«Mi szeretjük a szépet könnyelmű pazarlás nélkül s 40
 ápoljuk a tudományt beteges puhaság nélkül; nekünk a gazdagság nem hiú kérkedés tárgya, hanem csak eszköz arra, hogy jót tegyünk; szegénységét megvallani közöttünk senki sem tartja szégyennek, de azt igen, ha nem igyekszik magát kiküzdeni belőle. Mi továbbá egyesíteni tudjuk magunkban, 2
 egy és ugyanazon személyben mind a magán-, mind a közügyekről való gondoskodást s ha mi egyéb irányban vagyunk is elfoglalva dolgainkkal, azért belátásunk az állami ügyekben még nem fogyatékos. A mi városunk ugyanis az egyetlen, a hol az olyat, a ki ezekbe nem avatkozik, nem nyugalomszerető embernek tekintik, hanem a közállomány haszontalan tagjának. Mi magunk ítélünk vagy határozunk az ügyek felől, a nélkül, hogy attól tartanánk, hogy az eszmecsere a tettek nézve káros, de sőt ezt a végből tesszük, hogy akkor ne legyünk majd kénytelenek tanulni, midőn már tettekhez fog-
 nánk. Tehát mi abban is felette állunk másoknak, hogy a 3
 legmerészebb vállalkozók vagyunk, de egyszersmind a legnagyobb körültekintéssel fontoljuk meg, a mibe bele akarunk fogni, holott másoknál a tájékozatlanság szül merészséget, de másfelől a megfontolás félénk tartózkodást is. A legerősebb lelkek pedig azok, a kik bár a legpontosabban ismerik, mi a veszedelmes, mi a kellemes, mindamellett a veszedelmeknek magukat kitenni nem vonakodnak.

«Mi a szolgálatkészség tekintetében is ellentétben állunk 4

sokakkal. Nevezetesen mi nem jótettek elfogadásával, hanem jótettek közlésével szerezzük barátainkat. Ragaszkodóbb barát pedig az, a ki szívességet közlött, hogy neki az, a ki iránt ezzel barátságát tanúsította, lekötelezettje maradhasson; míg az, a ki hálával tartozik, lanyhább, mert tudja, hogy szolgáltatkozásait nem szívességből, hanem tartozásból fogja tanúsítani. Egyedül minálunk uralkodó szokás az, hogy másokon minden aggodalom nélkül segítünk, nem a saját érdekeinkre tekintő számítással, hanem azok nemes érzületében vetett bizalommal.

- 41 «Az egészzet röviden egybefoglalva, azt állítom, hogy egész államunk Hellasnak mintaiskolája, polgárságunk minden egyes tagja pedig, a mint én tartom, az élet legkülönbözőbb foglalatosságába magát bele találó, kellemmel egybekötött legnagyobb ügyességgel bíró, önálló egyéniségnek tanúsítja magát. Hogy pedig ez nem a jelen alkalomra kicsinált szóbeszéd, hanem a tények által megállapított való, mutatja maga; hazánknak ez a hatalma, a melyet épen ezen magunk viselete módjával szereztünk. Mert ez egymaga az, a mely a most létező államok között nagyobb hírénel, a minek épen most adja próbáját, s ez az egymaga, mely az ellenséget nem hozza ingerültségbe, ha támadásában kudarcz éri, hogy ezt mifélekkel szemben kell vallania, sem pedig alattvalójának nem lehet kisebbitésképen oda vetni, hogy nem érdemesek uralkodnak felette. Mi hatalmunkról a legfontosabb bizonyosságokat szolgáltatjuk, s ennek oly tanú-jeleit nyújtjuk, a melyek miatt mind a jelenkor, mind az utóvilág előtt csodálat tárgyai leszünk. S e végből nincs szükségünk egy Homerosra sem, hogy felmagasztaljon, sem semmi más költőre, a kinek a dalai pillanatra elbűvölnek ugyan, de a tárgy felfogása s előterjesztésének a módja a tényeket nem a maguk tiszta valóságában tünteti elő. Nem, mi minden tengert s minden földet útnyitásra kényszerítettünk vállalkozó szellemünk előtt s mindenütt

ott hagytuk áldást hintő s ostorozó kezünknek tisztán felismerhető nyomait.⁵⁹ Tehát ily haza az, a melyért ezek azon 5 kötelességek tudatában, hogy ezt maguktól elragadni ne engedjék, vitéz küzdelemben életöket feláldozták, s a melynek érdekében azoktól, a kik életben maradtak, szintén mindenkitől megvárható, hogy bárminemű bajt is készek legyenek magukra vállalni.

«S épen azért is időztem hosszabb ideig közviszonyaink 42 fejtegetése körül, hogy először kimutassam azt, hogy mi becsebb pályabérért küzdünk, mint azok, a kiknek ezekben ily mértékben épen nincs részök; hogy továbbá ezeknek az érdemeit, a kik felől most beszélek, bizonyságokkal a kellő világításba helyezzem. S valóban az én magasztaló beszédemnek a 2 java része már el is van mondva, mert hazánkat azzal a dicsőséggel, a melyet én az imént ennek tulajdonítottam, ezen, s hozzájuk hasonló férfiak kitünő érdemei tisztelték meg; s kevesen vannak a hellenek között, a kiknél a szavak a tényeknek olyannyira megfelelőeknek tűnhetnének fel, mint ezeknél. Úgy tetszik nekem, hogy az a mód, a melyen ezek halálukat lelték, a férfias erény leghatározottabb bizonyósága, legyen bár ebben annak első próbájával, vagy a hősi tettek sorozatának végső megpecsételésével dolgunk. Sőt a kiknek a magánéletére 3 még némi folt tapadt is, azok is méltók arra, hogy a hadakban a haza érdekében tanúsított hősies magukviselete amaszt feledtesse, mert jótettel ütötték helyre hibájukat s a köznek nyilvánosan több hasznót tettek, mint a mennyit magán életökben ártottak. Közülök senkit sem tett félénkké azokhoz az élvezetekhez való ragaszkodás, a melyeket a gazdagság nyújtani szokott; s olyanféle reménykedés, mintha földhöz ragadt szegénységből lehetne gazdaggá is, ha még megmenekedhetnék, egyiket sem tántorította arra, hogy az egyszer a veszedelem elől kitérjen. Erősebb volt náluk a vágy arra, hogy az ellenfélt megtorolják; az életveszélyes helyzetek közt a legdicsőbbnek

ezt tartották s ekkép inkább választották a bosszúállást s vele az élet javairól való lemondást; a vállalat szerencsáját, a mely még rejtve volt, a reményre bízták, feladatukat illetőleg pedig, a mely már szemök előtt volt, abban a meggyőződésben voltak, hogy csak önmagukra támaszkodhatnak. Midőn ekkép előbbvalónak tartották azt, hogy bátor helytállás mellett valami érje őket, mintsem hogy meghátrálva megmenekedjenek, a gyalázó szó okozta sérelmet kikerülték, de a harc küzdelmének testöket alája vetették, s ekkor a hadi szerencse pillanatnyi közrehatása mellett nem félelemmel, hanem a kiküzdendő dicsőség gondolatával a legnagyobb mértékben eltelve, az életből eltávoztak.

- 43 „Ezek e derék magukviseletével e haza méltó polgárainak tanúsították magukat. Ezzel szemben az életben maradtakra az a kötelesség vár, hogy ép oly hősies érzületet tápláljanak az ellenséggel szemben, noha jó lesz óhajtaniok, hogy mellette bátorságosabbak legyenek. Egyszersmind a haza javát ne pusztán egy beszéd alapján vegyétek szemügyre, a melyben talán valaki hosszadalmasabban mutogatja előttetek, a mit különben ti is ép oly jól tudtok, hogy mily sok jó rejlik abban, ha az ellenség ellen hazánkat védelmezzük. Jobb, ha a haza hatalmának a maga valóságában nap-nap melletti szemléletéből merítitek hazafiúi lelkesedéstekeket. S midőn ama hatalom előttetek nagynak tűnik fel, jusson eszetekbe, hogy vállalkozó szellemű, kötelességeiket ismerő s a küzdelmek között nemes önérzettel bíró férfiak szereztek azt meg nekünk, a kiknek, ha olykor egy-egy kísérletük balúl ütött is ki, azért még nem kívánták hazájuk ügyét bátor közreműködésüktől megfosztani, hanem annak a legdicsőbb szeretet-adományt szolgáltatatták.
- 2 Mert midőn ekkép a közjó érdekében testi életöket feláldozták, a maguk részére soha el nem enyésző érdemet szereztek s a legdicsőségesebb temetőt. Nem ezt a helyet értem, a hol feküsznek, hanem azt, a hol dicsőségük, midőn szép tetteket

említenek és szemlélnék, minduntalan fölelevenítve tovább
 él. Mert kiváló férfiaknak temetője az egész világ; dicsőségük 3
 nem korlátozódik a hazai földön levő síroszlopok magasztaló
 felirataira, hanem túl még a haza határain is, a nélkül, hogy
 lelketlen kő vagy ércz hirdetné sírira nem szoruló emléke- 4
 zetöket, mindenkinek a szívében lelkesítő hatással él. Ezeket
 vegyétek magatoknak követendő példaképül s ne féljete a
 háború veszedelmeitől, meg lévén győződve arról, hogy a bol-
 dogság a szabadságon, a szabadság pedig a nemes bátorságon
 alapúl. Mert nyomorúlt helyzetben levő emberek, a kiknek 5
 jobb sorshoz már semmi reménységek nincs, nem vethetik
 oda méltóbb okon, nagyobb halálmegvetéssel életöket, mint
 azok, a kikre nézve a szerencsének épen ellenkező fordulata
 forog kérdésben, s a kik, ha szerencsétlenül járnak, roppant
 magas polcra eshetnek alá. Egy önérzetes férfira nézve 6
 ugyanis fájdalmasabb a gyáva magaviseletből eredő megalázás,
 mint a vitéz küzdelemben s a hazafias reménykedések közepette
 észrevétlenül bekövetkező halál.

«Épen ezért az ezek itt jelen levő szüleivel szemben 44
 részemről nem a sajnálkozó, hanem a fájdalom-enyhítő sza-
 vaknak van helye. Mert tudják ők, hogy ezek a sors mily
 soknemű változásainak voltak kitéve életökben, s hogy sze-
 rencse az, ha, mint ezeknek itt, a legszebb halál, nekik pedig
 a legdicsőbb gyász jutott osztályrészül, s ha szerencsés visz-
 nyok között élni s ugyanezek közt az élettel leszámolni meg-
 adatott. Jól tudom ugyan, mily nehéz feladat a rábeszélés 2
 azokra vonatkozólag, a kikre sokszor fog emlékeztetni benne-
 teket a mások boldogsága, azokra, a kik egykor szintén büsz-
 keségetek tárgyai voltak; s a bánat nem azokért a javakért
 szokta a lelket emésztetni, a melyektől elesik a nélkül, hogy
 élvezte volna, hanem azokért, a melyeket akkor ragadnak el
 tőle, midőn bírásuk előtte megszokottá vált. Ennek daczára 3
 azonban köztöttek azoknak a lelkét, a kik még a család sza-

porítására alkalmas korban vannak, erősítse meg más, ezután születendő fiakhoz való remény; így aztán közülök némelyek, míg a maguk számára a már nem élő gyermekekre nézve az utóbb született magzatok a feledés balzsamát meg fogják hozni, a hazának kétszeres hasznára lesznek. Ez ugyanis ekkép népességben nem csökken, másodszor biztonságban nyer; mert lehetetlen, hogy olyanok, a kiknek gyermekeik nincsenek, ép oly hasznos és jóra czélzó tanácsot adjanak a közérdekben, mint azok, a kik a rossz tanácsból származható veszedelmekben gyermekeik kockáztatásával is osztoznak.

- 4 Ti pedig, a kik a férfikor életszakaszán már túl vagytok, életeteknek azt a nagyobb részét, a melyben boldogok voltatok, tekintsétek nyereségnek s gondolatok arra, hogy az a rész, a mely még hátra van, úgyszólván kicsiny már, s ezek dicsőségében találjatok könnyebbülést; mert mondja bár akárki, hogy az élet hajlottabbak korában a nyereség vágya erősebb, mint a becsvágy, igaz az, hogy a dicsőség után való sovárgás az, a mely bennünk nem vénül el soha.

- 45 «Ti elöttetek pedig, elesett polgártársaink gyermekei, testvérei, kik itt jelen vagytok, nehéz versenypályát látok megnyilni; mert azt, a ki már nincs életben, mindenki magasztalni szokta, titeket pedig, még akár a minden mértéket meghaladó jelesség mellett is, alig fognak nem ezekkel egyenlőknek, hanem náluknál csak kevéssel alábbvalóknak is itélni. Annak a tetteit ugyanis, a ki még él, versenytársak kisebbitésre kész indulata kíséri, ellenben annak, a ki az élet versenyén útban már nem áll, tetteinek jó indulatú mérlegelésével
- 2 adóznak. S a mennyiben végül még azokról a derék nőkről is meg kell emlékezni, a kik ezennel özvegy sorsra jutnak, reájok vonatkozó intésemet abban a néhány szóban akarom egybefoglalni, hogy a ti nagy dicsőségetek az, ha a nemi rendeltetésetek által kijelölt szerepkört méltóképen betölteni igyekeztek, s ha oly életet folytattok, hogy akár erényeitekről,

akár gáncsoló megjegyzések alakjában mennél kevesebb hír szivároghasson ki a férfinépség közé.

«S ezzel én is elmondtam mindazt, a mit, hogy a hagyományos szokásnak eleget tegyek, ez alkalommal szavakba foglalni jónak láttam. A mi pedig ezen elesett polgártársainkat megillető tényleges tisztelet-nyilvánításokat illeti, ők ezekben e halotti ünnepély rendezése által részesültek részben már eddig is, de részesülnek ezután is az által, hogy fiaikat az állam egészen felserdült korukig a saját költségén nevelteti, hogy ekkép úgy ezek, mint az utódok elé ily harczokat megillető s haszonnal is járó pályakoszorút tűzzön ki. Mert a hol a legnagyobb jutalmak vannak kitűzve az érdemnek, ott állnak elő a legszebb polgári erényekkel jeleskedő férfiak. Most pedig, 2 miután elsirattátok kedveseiteket, távozzatok.»

A halotti ünnepély ekkép ment végbe ebben a téli időszakban. 47 Ennek a lefolyása után e háború első éve ért véget. A nyári időszakban, mindjárt az elején ⁶⁰ a peloponnésosziak és szövetségeseik, hadi erejük két harmadával, úgy, mint első ízben, betörték Attikába. A vezér a Zeuxidamos fia, Archidamos, lakedaimoni király volt. Itt táborba szálltak s a terület pusztításához fogtak. Alig voltak néhány napig Attikában, midőn az athénielnél a pestis először kezdett mutatkozni. Beszélük, hogy ez már korábban sok helyen kiütött, így Lemnoson, valamint az erre eső helyeken s egyéb vidékeken is; azonban oly roppant döghalált s oly nagy pusztulást az emberekben más helyről sehonnan sem említenek, mint a milyen Athénben volt. Mert orvosai sem akadtak, 4 miután ezek csak most először s természetének minden ismerete nélkül bántak vele; sőt még éppen ezek haltak legjobban, mivel a legtöbbet is érintkeztek a betegekkel. De nem bírt itt vele semmi egyébféle emberi ügyesség sem. Az imádkozás a templomokban, a jóshelyekhez való folyamadás s más effélék, mind semmit sem értek. Végre a csapás súlya alatt megtörve, fel is hagytak velök.

48 Ez a vész, a mint mondják, legelsőben Aigyptoson túl Aithiópiában tört ki, s innen tovább terjedt Aigyptosba és Libyába is s a persa király uralma alatt levő területek nagy
 2 részébe. Ez alatt Athén városába nagy hirtelenséggel becsapott s elsőben a Peiraieusban támadta meg az embereket, úgy, hogy azt is állították akkor, hogy a peloponnesosiak hánytak mérget a víztartókba; mert forráskútak ott még nem voltak. Később azonban az a felső városba is átterjedt s az emberek
 3 már sokkal sűrűbben haltak. Ám beszéljen más, szakértő, úgy, mint nem szakértő, arról, hogy az ő felfogása szerint e betegség valószínűleg miből származott, s hogy melyek az ő véleménye szerint azok az okok, a melyek képesek voltak az egészségügyi viszonyokban oly meglepő változást előidézni. Én csak annak a leírására akarok szorítkozni, hogy e betegség minő kórtünetek közt folyt le; s ezek közt is a leglényegesebbeket emelem ki, hogy legyen mikből az észlelőnek felismernie, ha netalán majd egykor újból kitor, s iránta eleve tájékozva lévén, félre ne ismerje. Engem ezek előterjesztésében a közvetlen tapasztalat vezet, a mennyiben nemcsak hogy másokat láttam benne szenvedni, hanem magam is átestem rajta.

49 Ez az év, a melyben ez a pestis kitört, a mint mindenki egyértelműleg vallja, egyéb betegségek tekintetében egyike volt a legegészségesebbeknek; s ha még valakit a korábbi időből valami baj gyötört is, az mind ezen betegséggé fajult
 2 el, másokat pedig a legkisebb egészség-zavaró körülmény közbejötté nélkül teljesen egészséges állapotukban nagy hirtelenséggel elsőben is a fejben erős hőség s a szemek vérbe borulása s gyuladása támadta meg, a belső részek pedig, a nyeldeklő és a nyelv, vérpirosakká lettek s sajátságos nehéz
 3 szagú lélekzetet bocsátottak; majd erre tüszkölés és rekedt hákogás jelentkezett, s kevés időre már a mellre is leszállt a baj erős köhögés kíséretében; ezután a gyomorba is belevette magát; mihelyt ez megtörtént, azt felforgatta s az epetisztulás

mindazon nemei, a melyek csak orvosilag névszerint ismerétesek, járultak az elősorolt bajokhoz, még pedig roppant fájdalmak kíséretében. A nagyobb részt hányásra való erőltetés is rohanta meg, a mely erős görcs-rohamokat idézett elő; ez az erőltetés megszűnte után némelyeknél mindjárt elmúlt, másoknál azonban csak jóval később. A test kívülről, ha az ember megtapintotta, nem volt szerfelett forró, sem halavány, hanem vöröses, ólomszínbe játszó, s apró pörsenések és kelések voltak kiötölve rajta. Belsőleg azonban a beteg oly roppant égető hőséget érzett, hogy a legvékonyabb szövethől, vagy a legfinomabb gyolesből való takarót sem szívelte magán, hanem teljesen betakaratlanul kellett hagyni, a legörömostebb pedig hideg vízbe szerette volna magát belevetni. Azok közül az emberek közül, a kikre senki nem ügyelt, sokan valósággal bele is rohantak a víztartókba a csillapíthatatlan szomj gyötrelmei között. S egyforma volt a hatás a betegre nézve akár sok, akár kevés vizet ivott. Végül szünet nélkül való nyughatatlankodás és teljes álmatlanság gyötörte a beteget mindvégig. A test mindaddig, míg a kór dülása fokozódó erővel folyt benne, nem esett össze, hanem a várakozás ellenére ellenállt a gyötrelmeknek, annyira, hogy a legtöbbben kilenczed, vagy heted napra még jelentékeny erő birtokában haltak el a belső hőség folytán. Vagy ha ekkor megmenekültek, a betegség az altestbe vette magát s itt mérges genyedző daganatokat támasztott s erős hasfolyást idézett elő. Sokan aztán e bajok kimerítő hatása alatt veszték el. Ekkép húzódott végig e baj a főtől, a melybe eredetileg bevette magát, lefelé az egész testen át, s ha valakinek sikerült is ama legsúlyosabb bántalmakkal megküzdeni, a betegség legalább a test legvégső részein hatásának maradandó nyomait hagyta hátra. Nevezetesen belevette magát a szemérem-tagokba, a kéz és láb hegyébe, s sokan ezekben megbénúlva épültek fel; de voltak olyanok is, a kik szemök világát veszítették el. Ismét másokat a betegségből való fel-

üdülésük után közvetlenül még feledékenység is lepett meg mindennel szemben egyiránt, s sem magukra nem eszméltek, 50 sem hozzátartozóikat nem ismerték meg. Általában ez a betegség olyan volt, hogy nincs szó, a mely teljesen megfelelő képét tudná adni, s nem említve azt, hogy mily emberi természetet meghaladó erővel rohanta meg a testet, kiváltképen a következőből világlik ki, hogy más valami volt, mint a közönségesen előforduló betegségek: Azok a ragadozó madarak és négylábú állatok, a melyek emberi testhez nyulni szoktak, ekkor, bár sok halott hevert eltemetetlenül, ezekhez vagy nem közelítettek, vagy ha megízeltették, elpusztítottak. Ez utóbbira enged 2 következtetni az a tény, hogy az efféle madarak szembetűnőleg megfogytak, s hogy nem voltak láthatók sem egyebütt, sem e halottak körül. Különösen az ebeken lehetett ezt észrevenni, a mi ezeknek az állatoknak az emberi társasággal való élése miatt sokkal könnyebben történhetett.

51 Ez a kór általában, lényeges tüneteit tekintve, ilyen volt, számos más, kevésbbé jelentékeny körjelenséget, a melyek személyenként külön-külön még előfordultak, nem is említve. A közönséges betegségek közül ez alatt az idő alatt egy sem járvált e bajhoz sanyargatásaival, s ha mégis akadt másnemű 2 megbetegedés, az ebbe szakadt bele. Haltak benne, a kik ápolva nem voltak, s haltak, a kik nagyon is nagy ápolás alatt voltak. Egy bizonyos orvosi szert, a melyről azt lehetett volna mondani, hogy azoknak, a kik bevették, okvetetlenül használt, nem találtak fel ellene, mert a mi egynek használt, az másnak 3 ártalmára volt. Azt sem lehetett észrevenni, hogy egyik ember erősebb vagy gyöngébb testalkotásánál fogva nagyobb ellenálló képességgel bírt volna e kórral szemben egy másiknál. Mindenkit, bárminő testi szervezettel bírt is, s bárminő gyógyítás- 4 mód szerint volt is kezelve, egyformán pusztított. Az egész csapásnál azonban a legijesztőbb volt az az elcsüggedés, a mely erőt vett az embereken, mihelyt észrevették, hogy a kór

bennök van; mert tüstént elvesztvén a reményt, képzeletben még sokkal jobban oda dobták magukat a bajnak s nem tanúsítottak ellenállást; továbbá az, hogy mivel egyikre a másiknak az ápolása folytán a betegség elragadt, úgy hulltak, mint a juhok. S a legnagyobb pusztulást épen ez okozta. Ugyanis, ha 5 félelemből nem akartak az emberek egymáshoz menni, akkor elhagyatottságukban haltak; s sok házból a lakók úgy is veszttek ki, hogy nem volt, a ki ápolja a betegeket: ha pedig eljárogattak egymáshoz, ez okozta vesztöket. S leginkább azok jártak így, a kik társaséleti kötelezettségeikhez magukat híveknek iparkodtak tanúsítani. Ezek ugyanis álszeméremből legkisebb óvakodás nélkül el-ellátogattak barátaikhoz, miután már végre a sok szerencsétlenség súlya alatt megtört kedéllyel még a családtagok is szinte belefáradtak a halál révén levők miatt való sajnálkozásba. De senki sem volt oly nagy 6 részvéttel a haldoklók és betegek iránt, mint azok, a kik e betegségből kiláboltak, nemcsak azért, mert ezek tudták a legjobban, mi az, ha valaki e betegségben szenved, hanem azért is, mert a saját személyökre nézve már bátorságban voltak; ez a kór ugyanis másodszor ugyanazt nem támadta meg, legalább annyira nem, hogy halálos kimenetelű lett volna. Ezeket a többiek szerencsefiainak tekintették, maguk pedig míg jelen állapotuk miatt túláradó örömben voltak, a jövőt illetőleg abban a hiú reményben ringatták magukat, hogy őket többé semmi más betegség sem lesz képes elpusztítani. E szerencsétlenséghez a sanyaruságokat fokozólag járult 52 a vidékről a városba való behordozkodás, különösen épen a beköltözöttekre nézve. Ezek ugyanis, mivel kész lakásokat 2 nem találtak, nyár idején fulasztó levegőjű kalibákban tanyáztak s e miatt pusztultak is szertelenül; részint egy rakásban feküdtek ott a halál révén, s úgy is haltak el, részint pedig az úton s az összes forráskútak körül fetrengtek félholtan epesztő szomszúkkal. Maguk a szent helyek is, a melyeket szál- 3

lásoknak lefoglaltak, tele voltak azok holt testeivel, a kik ott
 lelköket kiadták. Mert a csapás okozta túlságos gyötrelmek
 közepette az emberek nem tudva hova lenni, mindazt, a mi
 4 szent és kötelességszerű volt, kezdtek semmibe venni. Külö-
 nösen mindaz a jó szokás és gyakorlat, a melyek szerint eddig
 a temetkezéseknél eljártak, teljesen veszendőbe ment, s ki-ki
 temetkezett úgy, a mint módjában állt. S sokan még szemér-
 metlen módon való temetkezésre is vetemedtek, a kellő anyag-
 nak szükében lévén a miatt, hogy már előbb sok halottat
 kellett eltakaríttatniok. Voltak ugyanis olyanok, a kik azokra
 a máglyákra, a melyeket mások emeltek, ezeket megelőzve, a
 magukét ráhelyezték s alája gyújtottak; de még olyanok is, a kik
 akkor, midőn már mása máglyán a maga halottját hamvasztotta,
 ennek a magukkal odavitt halottjukat a tetejébe dobták s eltá-
 53 voztak. De a törvények lábbal tiprása egyéb téren is nagyobb
 mértékben kezdett divatba jönni, a polgárság kebelében, a
 minek szintén ez a kór volt az oka. Ugyanis az emberek keve-
 sebb tartózkodást kezdtek tanúsítani azon szenvedélyeik kielé-
 gítésében, a melyeket korábban rejtegettek. Mert látták, hogy
 mily rohamos változások következnek be; a vagyonosak nagy
 hirtelenséggel elhalnak, azok pedig, a kiknek addig semmijök
 2 sem volt, amazok javaiban ülnek. Ennélfogva azt tartották
 okos dolognak, ha vagyonukat mohó gyorsasággal élvezik s
 kedvök töltésére fordítják, mert életöket úgy, mint javaikat
 3 mihamar elmulóknak gondolták. S egy nemes czél érdekében
 küzdeni, szenvedni senki sem volt többé hajlandó, mert nem
 volt bizonyos a felől, hogy nem fog-e, még mielőtt azt elérné,
 az életből elpusztulni; ellenben a mi amúgy melegeben élvez-
 zettel kecsegtetett, s a mi bárhonnan is hozzá segítő eszköznek
 mutatkozott, az *tisztességessé* is, *hasznossá* is lett az emberek
 4 előtt. S nem birt már fékező erővel sem az istenektől való
 félelem, sem az emberi törvény. Ugyanis mivel látták, hogy
 ők mindnyájan, kivétel nélkül egyformán vesznek, az a gon-

dolkodásmód kapott lábra, hogy egyre megy, akár kegyes valaki, akár nem. Másfelől vétségeit illetőleg senki sem hitte azt, hogy élni fog addig, míg ő reá nézve a törvény útján a megtorlás bekövetkezik, hanem azt igenis, hogy sokkal nagyobb az, a mi már felőlük elvégezve fejök felett lebeg. Rendén valónak tartották tehát, hogy míg ez rajtuk betelnék, élvezzék az életből azt, a mit még lehet. Az athéniek ily szenvedésektől megkörnyékezve, keserves időket éltek, mert a mellett, hogy bent a városban a nép pusztúlt, kint a területet pusztították. E szerencsétlenség közepette, a mi különben természetes, megemlékeztek a következő jóslatról is, a melyről az idősebbek azt mondták, hogy eredetileg így hangzott:

«Dór hadat és vele egy limoszt⁶¹ hoz ránk a jövőendő.»

A vélemények eddig meg voltak oszolva a felett, hogy vajjon a jós-igében *döghalált*, vagy pedig *éhhalált* értettek-e a régiek. Ekkor azonban természetesen az a vélemény jutott általános érvényre, hogy *döghalált* értettek; mert az emberek emlékezéseiket ahhoz alkalmazták, a mit épen szenvedtek. És én úgy tartom, hogy ha még ez után valaha egy másik dór háború fog kitörni s vele netalán éhség fog bekövetkezni, a jóslat minden valószínűség szerint ezt fogja nekik jelenteni. Megemlékeztek a lakedaimoniaknak adott isteni válaszról is azok, a kiknek róla tudomásuk volt. Midőn ugyanis a lakedaimoniak azt a kérdést intézték Apollonhoz, hogy kell-e háborút indítaniok, ez azt a választ adta, hogy ha teljes erő kifejtéssel viselik a hadat, a győzelem részökre fog eldőlni, s azt adta hozzá, hogy ő is segítségökre lesz. Úgy találták, hogy a dolgok eddigi folyása a jós-igének teljesen megfelelő. Nevezetesen a pestis nyomban a peloponnesosiak becsapása után tört ki,⁶² a Peloponnesost pedig nem támadta meg annyira, hogy említésre méltó volna. Leginkább Athént tarolta le, azután pedig a többi helyek közül a legnépesebbeket. Ezek azok, a mik a pestist illetőleg itt megemlíthetők.

- 55 A peloponnesosiak a síkság elpusztítása után az attikai területnek arra a részére mentek, a melynek «tengermellék» a neve.⁶³ Itt egészen Laurionig hatoltak, a hol az athéniaknak az ezüstbányái vannak. S ebből elsőbben azt a részt dúlták fel, a mely a Peloponnesos felé néz, ez után pedig azt, a mely Euboiá és Andros felé esik. Perikles, a ki ekkor is vezér volt, ekkor is, mint az ellenség első betörésekor, azt a nézetet
- 56 vallotta, hogy az athéniak ki ne menjenek az ellenség ellen. Mindamellett még akkor, midőn a peloponnesosiak a síkságon voltak, s még mielőtt ezek a tengermellékre nyomultak volna, egy, Peloponnesosra törő, száz hajóra menő hadi flotta szervezéséhez fogott, s miután készen volt vele, tengerre szállt.
- 2 Vitt ő ezen a hadi flottán négyezer főre menő athéni nehéz fegyverzetű gyalogot s háromszáz főre menő lovas csapatot, ez utóbbit oly hajókon, a melyek e célból ócska hadi hajókból voltak épen ez előtt átalakítva. E hadi vállalatra a chiosiak
- 3 és lesbosiak ötven hajóval csatlakoztak hozzá. Az athéniaknak ez a hadi ereje, midőn a nyílt tengerre kiszállt, a peloponnesosiakat az attikai terület tengermelléki részén hagyta a háta
- 4 mögött. Miután a peloponnesosi területen fekvő Epidauroshoz érkeztek, ennek a területéből a legnagyobb részt feldúlták, majd a város alá hatoltak s reményök támadt, hogy kézre
- 5 keríthetik. Ez azonban nem teljeseedett be. Tehát tovább húzódtak Epidaurostól s Troizen, Haliai és Hermione területét dúlták fel. Mindezek a Peloponnesos tengermelléki helyei.
- 6 Majd ezektől felszedvén a horgonyt, Prasiai előtt, egy peloponnesosi területhez tartozó tengermelléki városka előtt jelentek meg. Ennek területe egy részét feldúlták s magát a városkát is bevették s felprédálták. Ezek végrehajtása után haza vitorláztak, a peloponnesosiakat azonban nem érték többé ott Attikában. Ekkor már ezek eltávoztak onnan.
- 57 Az alatt az egész idő alatt, míg a peloponnesosiak az athéniak területén, az athéniak pedig hajóhadukkal oda jártak,

a pestis pusztította az athénieket mind a hajókon, mind a városban, elannyira, hogy még azt is beszélték, hogy a peloponnesosiak, a mint a szökevényektől megtudták, hogy ez a járvány a városban van, egyszersmind észrevették,⁶⁴ hogy ott javában temetkeznek, e betegségtől való félelmökben gyorsították a területről való kitakarodásukat. Egyébiránt ez a becsapásuk a leghosszabb ideig tartó volt s az egész területet pusztították. Ekkor ugyanis körülbelül negyven napig voltak az attikai területen. 2

Még e nyári időszak alatt Hagnon, a Nikias fia és Theopompos, a Kleinias fia, a kik a Perikles vezértársai voltak, annak a hadi erőnek az élére állva, a melynek ez a fentebb említett hadi vállalatban vezére volt, a hazaérkezés után tüstént a thrák partvidékbeli chalkisiak ellen s a még folyvást ostrom alatt álló Potidaia alá mentek. Megérkezésük után Potidaianak ostromgépekkel álltak neki s elfoglalására minden útát-módot megkisértettek. Azonban sem a város bevétele, 2 sem egyéb törekvésük nem akart sikerülni úgy, a mint oly neki készülés után méltán várható lett volna, mert az athénieket a reájok szakadt pestis csak itt sanyarta el a leg-erősebben a seregben tett pusztításaival. S még azok közt a katonák közt is fordultak elő megbetegedések, a kik korábban mentek oda, a Hagnon vezérlete alatt levő csapatok ragályozó érülködése folytán, holott köztük azelőtt semmi járvány nem dült; de már Phormion sem volt többé a vezérlete alatt álló ezerhatszáz emberrel a chalkisi vidéken. Hagnon tehát a hajóhaddal visszatért Athénbe, miután négyezer nehéz fegyverzetű gyalogból nem több, mint negyven nap leforgása alatt ezerötvenet pestisben elvesztett. A többi katonák, a kik korábban mentek oda, tovább is helyt állva folytatták Potidaia ostromát. 3

Az athéniek a peloponnesosiak második betörése után, 59 midőn területek már másodízben fel volt dúlva s pestis és

háború egyszerre sanyargatta őket, más gondolatra tértek ;
 2 egyfelől Periklesre kezdtek vádakat szórni, hogy ő volt az, a
 ki a háborút javasolta, s hogy ő az oka annak, hogy ily sze-
 rencsétlen körülmények közé jutottak; másfelől hajlandóságot
 kezdtek mutatni a lakedaimoniakkal való kiegyezésre. S küld-
 tek is hozzájuk követségbe némelyeket, a kik azonban minden
 siker nélkül jártak. Ekkor, mivel egyáltalában nem tudtak
 3 már mihez fogni, Periklesnek estek keményen neki. Perikles,
 a mint látta, hogy helyzetök felett békételenkednek, s magu-
 kat épen azon módon viselik, a mint ő várta, népgyűlést hívott
 egybe, mivel még vezéri tisztet viselt. Szándékozott a polgá-
 rokat csüggeteg hangulatukból kiragadni, sötét gondolatokkal
 foglalkozó szellemöket ezektől eltéríteni s szelidebb indulattal
 és a jövőbe vetett nagyobb bizalommal tölteni el. Ennélfogva
 fellépván, a következő beszédet tartotta :

60 «Haragotok, a melyet most irányomban tápláltok, engem
 egyáltalában nem lep meg, mert okait ismerem. E népgyűlést
 épen a végből hívtam össze, hogy figyelmeztesselek benneteket
 s szemetekre lobbantsam, hogy reám, egészen helytelenül,
 nehezteltek s a szerencsétlenségekkel szemben úgy elhagyjátok
 2 magatokat. Én ugyanis azt tartom, hogy ha az állam maga,
 összességében jólétben van, ez az egyeseknek hathatósabb
 segedelmére van, mintha az, bár külön, egyes polgárainak a
 3 dolga jól megy, veszteségeket szenved. Azt a polgárt ugyanis,
 a kinek a dolgai egyénileg jól folynak, ha a hazája pusztúl,
 ez szintén a vesztébe sodorja : míg egy szerencsétlen ember
 kedvező körülmények közt levő hazában sokkal hamarább
 4 menekedik bajaiból. Ha tehát a haza az egyesek bajain segí-
 teni képes, a polgárság pedig egyénenként a hazáét kiheverni
 nem bírja : akkor hogyné volna kötelesség mindenkire nézve
 ennek védelmére kelni s őrizkedni attól, a mit most ti mű-
 veltek : családi szerencsétlenségeitektől lesújtva, a közérdekek
 védelmezésével felhagytok s vádakkal halmoztok el, nemcsak

engem, a ki háborút javasoltam, hanem tulajdon magatokat is, a kik javaslatomat elfogadtátok. Mondhatom pedig, hogy 5
én bennem oly ember iránt tápláltok haragot, a ki, hitem szerint, senkinél sem alábbvaló a helyesnek felismerése, ennek előterjesztésére való képesség, hazaszeretet s megvesztegethetlenség tekintetében. Már pedig a kinek vannak ugyan eszméi, de tisztán kifejtetni nem képes, egyre megy azzal, mintha nem is volnának; a kinél viszont ez a kettő megvan, de nincs jó indulattal a haza iránt, az nem fog ennek az érdekét szíven viselő polgár módjára szólani; de ha még szereti is hazáját, azonban megvásárolható jellem, ama tulajdonok nála ez egy miatt mind vásári cikket képeznek. Ha tehát megengeditek, 6
azt, hogy ezek a tulajdonok csak némi részben is nagyobb mértékben vannak meg nálam, mint másoknál, azért, hogy az én javaslatomra nyugodtatok bele a háború megindításába, érdememen kívül nehezedik reám az igazságtalankodás vádja.

«Azoknak ugyanis, a kik előtt szabad választás áll, s a 61
kiknél különben minden jól megy, mindenesetre nagy botorság háborúra vállalkozniok; de ha az ember az előtt a kényszerűség előtt áll, hogy vagy engedékenység útján rögtön mások alattvalójává legyen, vagy pedig kockáztatások mellett menekedjék, az, a ki a veszedelem előtt meghátrál, ócsárlásra méltóbb, mint az, a ki szembe száll vele. S én részemről nézetem mellett most is állok s nem ingadozom; ti ellenben véleményeiteket cserélgetitek, mert megtörtént az, hogy midőn teljesen ép erőben voltatok, hajtottatok szavamra, most pedig, midőn bajok közt vagytok, megbánást éreztek, s az én okaim a ti felfogásotok gyöngesége miatt nem igazi színben tűnnek fel, mert azt, a mi kellemetlenül hat, már mindenki érzi, ellenben a haszon, a mely felé kellemetlenségek között vezet az út, még nincs tisztán mindenkinek a szeme előtt; s hogy végre, mert egy roppant változás, még pedig nagy hirtelenséggel ért

benneteket, elég kislelkűek vagytok, hogy ahhoz, a mit egyszer
 3 elhatároztatok, szilárdul ne ragaszkodjatok. Igaz, hogy lehan-
 goló hatással van a büszke önbizalomra a hirtelen s váratlanul
 bekövetkező s minden fogalmat meghaladó eset, — a mi ben-
 4 neteket egyebeken kívül különösen e pestissel ért. De mégis,
 mivel egy nagy állam polgárai vagytok, s ennek megfelelő
 hagyományos elvek hatása alatt nevedtetek fel, kötelezve
 vagytok arra, hogy még a legnagyobb szerencsétlenségeket is
 nyugodt lélekkel tűrjétek s méltóságos állásotokra homályt ne
 vonjatok, mert az emberek ép úgy feljogosítva hiszik magukat
 annak ócsárlására, a ki a fölöle táplált jó véleménynek gyöngé-
 lelkűségből meg nem felel, mint annak gyűlölésére, a ki negé-
 desen jogot mer formálni ahhoz, a mi meg nem illeti; s azt
 kell inkább tennetek, hogy elnyomva a családi szerencsétlen-
 ségeitek miatt érzett fájdalmat, a közjó megvédelmezésére
 adjátok magatokat.

62 «A mi pedig a háború nehézségeit illeti, s azt az aggo-
 dalmatokat, hogy azok túlságosan nagyok lesznek, de a győzelem
 ennek daczára sem a mienk lesz, e tekintetben elégedjétek
 meg azzal, hogy elöttetek már máskor több ízben eléggé meg-
 győzőleg kimutattam, hogy félelmetek alaptalan. Most még
 csak jelenlegi hatalmatok nagyságát akarom szemetek elé
 tünteni, mivel, a mint én látom, nem fogtátok fel s nem be-
 csültétek meg eddig kellőleg, de én sem fejtettem ki eddig
 beszédeimben. S megvallom, hogy én ezt, mivel a hiű kérdés
 látszatától nem ment, most sem hoznám fel, ha túl a rendén
 2 elcsüggedve nem látnálak benneteket. Ti abban a vélekedésben
 vagytok, hogy uralmatok csupán annyiból áll, hogy szövetsé-
 gesekkel rendelkeztek, én pedig kinyilatkoztatom elöttetek azt,
 hogy ezen, ember előtt nyitva álló két tér közül, a szárazföld
 és a tenger közül, ez utóbbi felett, még pedig nem csak a most
 birtokotokban levő rész felett, hanem oly rész felett is, a minő
 felett nektek tetszik, ti vagytok a korlátlan urak, s nincs ebben

a korban sem monarchia, sem semmi köztársaság a világon, a mely abban a helyzetben volna, hogy a ti összes tengeri erő-
 tökkal szemben sikeres ellenállást tudna kifejteni. S az már 3
 világos, hogy eme hatalmi állással távolról sem hasonlítható
 egybe az a haszon, a melyet területeitekből s építményeitekből
 ígérhettek magatoknak s a melytől való megfosztásokat oly
 zokon veszitek; s hogy továbbá nem való utánuk magatokat
 annyira emésztetni s amahhoz képest holmi díszkerteknél s
 a szerencsés vagyoni helyzet külső cziczomáinál többre tartani
 s be nem látni azt, hogy ha az ezek árán felkarolt függetlenség
 ügyét megmentjük, ezeket könnyen helyreállíthatjuk, s hogy
 másfelől azok, a kik másoktól függő helyzetbe jutnak, még
 a már korábban megszerzett javaikban is rövidséget szoktak
 szenvedni; de az sem illik, hogy akár egy, akár más tekintet-
 ben alábbvalóknak tanúsítsuk magunkat apáinknál, a kik ama
 hatalmat nem örökségképen kapták, hanem véres verejtékekkel
 szerezték s még meg is oltalmazták, hogy reánk hagyhassák.
 Megbecstelenítőbb, ha azt ragadják el tőlünk, a mi már a ke-
 zünk közt van, mint ha akkor, midőn valamit szerezni akarunk,
 célt érni nem bírunk. Rá kell támadnunk az ellenségre nem
 csak önbizalommal, hanem lenézéssel is. Mert hiú önteltség 4
 még egy gyáva lélekbe is befészkel magát, ha tudatlanságát
 szerencse gyámolítja, de a lenézés érzelme csak annál van meg,
 a ki magát ellenfelénél belátás dolgában is különbnek tart-
 hatja; s épen így áll a dolog mi reánk nézve. S a belátás, 5
 a mely szellemi felsőbbsege érzetétől van áthatva, a vállalko-
 zásnak egyenlő szerencse mellett biztosabb sikert ígér, s nem
 annyira a reménytől kölcsönzi bizakodását, a melynek csak
 ott van ereje, hol biztos számítás már nem lehető, mint inkább
 a tényleges viszonyok beható mérlegelésétől, mely nagyobb
 bizonyossággal enged a jövőbe pillantanunk.

•Továbbá kötelességetek, hogy azt a tiszteletet, a mely 63
 hazátokat uralkodó állása folytán környezi, s a mely minden

mások felett büszkeségetek, megőrizni segítsetek s a fáradoalmak elől magatokat elvonni ne igyekezzetek, vagy ne hajhászszátok a megtiszteltetéseket se. Azt sem szabad gondolnotok, hogy csupán arról van szó: szolgák legyünk-e vagy szabadok? Uralmatok az, a mely most a koczán forog, s még hozzá mindentől félhettek azok részéről, a kiket uralkodó állásokban ellen-
 2 ségeitekkel tettetek. S ezt már önkéntesen letenni sem áll hatalmatokban, még ha talán valaki a jelen körülmények közt támadt remegésében békeszeretetének tanúsításával szeretné is játszani a kedves jó embert.⁶⁵ Nem, mert már ti ezzel odáig jutottatok, hogy zsarnokuralom-számba veszik, a melynek a kézre kerítése ép oly jogtalanoknak tűnik fel, mint a mily veszedel-
 3 mesnek a letétele. Az efféle emberek mihamar enyészetbe döntenének egy államot, ha sikerülne másokat az ő vélekedésekre téríteniök. Hát még ha magukban külön népet alkotnának! A nyugalom szeretete nem nyújt ám menedéket, ha csak tettekre kész határozottsággal nincs egybekapcsolva s egy uralkodó államra nézve nem hasznos az, hanem csak egy rabnépre, hogy szolgaságát biztonsággal viselhesse.

64 „Ne hagyjátok tehát az efféle polgártársaitoktól magatokat félre vezetetni, se pedig én irántam, a kivel egyértelműleg ti szintén a háború megindítása mellett szavaztatok, ne tápláljatok haragot azért, hogy az ellenség, miután egyszer támadáshoz fogott, azt vitte véghez, a minek a véghezvitele várható volt tőle, mivel akarata előtt meghajolni hajlandók nem voltak. Járult még egy azokhoz, a miket magunkra vártunk,— ez a pestis, az egyetlen, a mi bennünket mindnyájunk várákozásán felül ért. S tudom, hogy jó részben épen ez az, a mi miatt az irántam való kedvezőtlen hangulat oly magas fokra hágott nálatok, egyáltalában nem igazság szerint, ha csak majd, midőn netalán szintén véletlenül valami szerencse ér, ezt is
 2 nekem nem rójjátok fel érdemül. Azt, a mi istentől jó, viselnünk kell a változhatatlanban való megnyugvással, a mi pedig

az ellenség részéről ér bennünket, férfias szilárdsággal. E magaviselet módja jellemezte eddig e haza polgárait. Vigyázatok, hogy ebben most tinálatok hiba ne legyen! Gondoljátok meg 3
 azt, hogy ez a város a világ minden népe előtt épen a miatt jutott a legnagyobb hírnévre, hogy a szerencsétlenségtől nem engedi magát leveretni, hogy a legtöbb életet áldoz s a legnagyobb erőfeszítéseket fordítja a had műveire, s hogy végül oly nagy hatalomra tett szert, a minőre még eddig egy más állam sem, a melynek az emlékezete az utókor előtt a beláthatatlan jövő messzeségeig fenmarad, még ha talán most kissé megfogyatkoznánk is, mert mindennek, a mi lett, természetében rejlik a hanyatlás is. Igen, emlegetni fogják, hogy mi hellen létünkre a legtöbb hellen állam felett uralkodtunk, a legnagyobb háborúban álltunk helyt egyszer az összes, másszor az egyes államok ellenében, s egy minden tekintetben legvirágzóbb s legnagyobb város lakosai voltunk. Egy tunyálkodó 4
 ember az effélékről kicsinylő lenézéssel szólhat; azonban az, a kiben van kedv valamire vállalkozni, ezeket szintén törekvése tárgyának fogja tekinteni, ha pedig el nem érheti, irigyelni fogja. Az, hogy most reánk ellenséges szemmel tekintenek s bennünket kiállhatatlanoknak tartanak, oly állapot, 5
 a mely mindazoknak osztályrésze volt még eddig, a kik magukat a mások felett való uralkodásra hivatottaknak tartották; azonban a ki a legnagyobb dolgokért gyűlöletet kész vonni magára, az helyesen végez, mert a gyűlölet nem sokáig tart, azonban a mellé a fény mellé, a mely a hatalmat a jelenben környezi, egyszersmind az utókor által folyton ünnepelt dicsőséget biztosít magának. Fontoljátok meg te hát jó eleve, hogy mi az, a mi 6
 reátok nézve a jövőt tekintve tisztességes, a jelent illetőleg nem szégyenletes s mostantól kezdve buzgón ezeknek az elnyerésére törekedjetek. Ne küldözzetek a lakedaimoniakhoz követeket, s ne adjátok előttük világos jeleit annak, hogy reátok a jelen csapásai lesujtó hatással vannak; mert a kiknek az önbizalmát

a csapások a legkevésbbé csökkentik s a kiknek a tett-ereje épen ezekkel szemben a legnagyobb, azok úgy egyénenként, mint államilag a legkiválóbbak az emberiség között.»

- 65 Ily előterjesztésekkel kísértette meg Perikles az athénieknek ellene való felindulását csillapítani s kedélyöket a jelen
2 helyzettel kibékíteni. A közügyeket illetőleg hallgattak is reá s nem küldtek többé a lakedaimoniakhoz, a hadat pedig nagyobb buzgalommal folytatták; de magán veszteségeik miatti fájdalmuk tovább is sajgott. Bánkódott a szegény azon, hogy bár akkor is vajmi csekély vagyona volt, midőn háborúba bocsátkoztak, most még ettől is meg van fosztva, a gazdag pedig, hogy oly gyönyörű javakat kellett elvesztenie a vidéken épületekben s nagy értéket tevő felszerelésben, de a mi fő,
3 a miatt, hogy háborúja volt béke helyett. Nem is nyugodtak addig, míg csak egyesülve ki nem öntötték reá haragjukat
4 akkép, hogy pénzbírsággal sújtották.⁶⁶ De csakhamar, a mint már ez a tömegnek rendes szokása, ismét vezérnek választották s az összes közügyek intézését reá bízták; mert azokhoz a fájdalmakhoz, a melyek az egyes családokat ért csapások folytán őket egyénenként emésztették, kissé hozzá voltak törődve már, a közjó előmozdítását célzó munkakörben pedig őt tartották a
5 legjobban helyén valónak. Igaz is, hogy míg béke volt, az ügyek intézésében nagy mérséklettel járt el, az állam biztosságát sértetlenül megőrizte s alatta is lett az a legnagyobb; midőn pedig a háború kitört, ekkor is kimutatta, hogy az állam erő kifejtésre
6 való képességét mily helyesen tudta megítélni. E háborúból harmadfél évet élt át s halála után derült csak ki igazán, mily
7 éles látással ítelt felőle. Ő ugyanis az athénieknek ígerte a győzelmet, ha az állam belső nyugalma megőrzik, tengeri erejük fentartására fordítják gondjukat, uralmuk gyarapítására, míg e had tart, nem gondolnak s az államot kockáztatott vállalatokba nem sodorják. Ezek azonban nemcsak hogy mindenben ellenkezőleg jártak el, hanem személyes becsvágy és haszonlesés su-

galmaira hajtva a maguk és szövetségeseik állami érdekeivel nem egyező s a háború céljával összefüggésben levőknek nem látszó vállalatokba fogtak, a melyek aztán, ha sikerültek, inkább csak egyeseknek hajtottak hasznot és dicsőséget, ha pedig rosszul ütöttek ki, az államnak szolgáltak kárára a hadi téren. Ennek az oka az, hogy a Perikles hatalma erkölcsi és szellemi felsőbbségén alapúlt, továbbá azon, hogy jelleméhez a megvesztegethetőség gyanújának még csak árnyéka sem férhetett; ő tehát uralma kezelésében függetlenül állt a tömeggel szemben s nem hogy hagyta volna magát ettől vezettetni, de sőt ő vezette ezt, mert annál fogva, hogy befolyását nem helytelen eszközökkel szerezte, nem csak hogy nem igyekezett soha a népnek szája-íze szerint való dolgokat beszélni, hanem, ha kellett, személyes tekintélyére támaszkodva olykor keményen is oda mondogatott neki. Így ha észrevette azt, hogy polgártársai negédes önhittségből valaminek nem a kellő időben melegednek neki, lehűtötte őket úgy, hogy félelembe is estek; s ha viszont oktan csüggettség lepte meg, önbizalmukat ismét helyre állította. Ekkép az államban névleg a polgárság, de tényleg a legjelesebb polgár uralkodott. Ellenben az utána következők, mivel egymással nagyon is egyformák voltak s e mellett mégis mindenik első igyekezett lenni, kezdtek a tömegnek kedvében járni s ennek a szeszélyét tenni irányadóvá az államügyek intézésében. Ebből származott aztán, a mi egy oly nagy s még hozzá mások felett uralkodó államban máskép nem is történhetik, számos politikai botlás s közöttük főkép a Siciliába intézett tengeri vállalat, a melynél nem annyira abban gyökeredzett a hiba, hogy azok felől, a kik ellen irányúlt, nem volt meg a kellő tájékozottság, mint inkább abban, hogy azok, a kik ezt a hajóhadat elküldték, a helyett, hogy további megfontolás tárgyává tették volna, mi szolgál javára azoknak a hadaknak, a melyek eltávoztak, az ügyben a népvészesség felett való személyes patvarkodások által vezettették magukat, a melyek aztán nem csak hogy

a hadak működésére hatottak bénítólag, hanem az első lökést 12 is adták az állam belső nyugalmanak megzavarodására. Daczára azonban a siciliai szerencsétlenségnek, a melyben egyéb hadi készleteiken kívül tengeri erejöknek a java része is semmivé lett s daczára annak, hogy egyszersmind már a polgárság kebelében is pártok tusája dúlt, még tíz éven át tartó ellenállást tudtak kifejtetni nem csak korábbi ellenségeikkel szemben, hanem az ezekhez csatlakozó siciliabeliek, valamint szövetségeseik nagy része ellen, a kik tőlük elszakadtak, s az ellenfeleik számát utóbb szaporító Kyros, persa királyfi ⁶⁷ ellenében is, a ki a peloponnesosiakat, hogy hadi flottát tarthassanak fenn, pénzzel látta el; s nem hagyták el magukat mindaddig, míg személyes húzavonáik alatt megtörve erejüket el nem vesz-

13 tették. Ily roppant s még a Perikles fogalmát is szinte meghaladó segédforrások birtokában volt az állam, a melyeknek a felhasználásával, a mint ő előre belátta, nagyon könnyen diadalmaskodhatott volna maguk, a peloponnesosiak felett ebben a háborúban.

66 A lakedaimoniak és szövetségeseik egy, száz hajóra menő hajóhaddal ugyan ebben a nyári időszakban az Elissel átellenben fekvő Zakynthos szigetére törtek. Ennek a lakosai a Peloponnesos területéről, Achajából való gyarmatosok voltak s az

2 athéniekkel álltak szövetségben. A lakedaimoniak részéről ezer főre menő nehéz fegyverzetű gyalogból álló sereg hajózott ellenök. A hajóhad vezére Knemos volt, Spartából. Kiszállításuk után a terület nagy részét elpusztították s miután a lakosok meghódolni nem akartak, haza vitorláztak.

67 Ugyanennek a nyári időszaknak a vége felé ⁶⁸ Aristeus Korinthosból, továbbá egy lakedaimoni követség, a melynek a tagjai Aneristos, Nikolaos és Stratodemos voltak, úgy szintén Timagoras Tegeából, végül Pollis Argosból, ez utóbbi nem hivatalos minőségben, ⁶⁹ elindultak Ázsiába a persa királyhoz, hogy kísérletet tegyenek nála pénzbeli segítségnyújtás és fegy-

veres támogatás kieszközlésére. Út közben még előbb a Teres fiához, Sitalkeshez mentek Thrakiába részint a végből, hogy ha csak lehet, az athéniakkal való szövetségi viszony megszákítására bírják, egyszersmind a Potidaia alá nyomulásra is, a hol az athénieknek egy ostromló hada állt; részint pedig azért is, hogy célba vett útjokat a Hellespontos tulsó partjára a Pharnabazos fiához, Pharnakeshez, a ki őket innen a persa királyhoz juttatta volna el, ennek az oltalma alatt tehessék meg. Épen 2 akkor azonban az athéniak részéről követek voltak jelen, Learchos, Kallimachos fia, és Ameiniades, a Philemon fia, a Sitalkes udvarában. Ezek Sadokost, a Sitalkes fiát, a ki athéni polgárrá lett, arra kérték, hogy szolgáltassa nekik a kezökbe azokat az embereket, hogy a persa királyhoz el ne jussanak s ekkép Athénnek, a mely, miután Sadokos is polgára, részben az övé is kárt ne okozhassanak. Ez hajtott a kérésökre s azokat, épen 3 midőn Thrakián való átutazásuk után a Hellespontoson való átkelés céljából hajóra akartak szállani,⁷⁰ elfogatta. S ez úgy történt, hogy Learchossal és Ameiniadessal embereket küldött utánuk, a kiknek meghagyta, hogy azokat, ha elfogják, adják át ezeknek az athénieknek. Ezek a foglyokat átvevén, elvitték Athénbe. Az athéniak nyilván tudták, hogy a potidaiai bonyo- 4 dalmak indításánál s a thrák partvidékbeli mozgalmaknál az intéző szellem nem más volt, mint Aristeus. Tehát, mihelyt ezek az emberek Athénbe kerültek, az athéniak attól félvén, hogy Aristeus, ha megmenekül, nekik újból még több galibát fog okozni, valamennyit, noha mondták, hogy valami mondani valójuk volna, minden formális ítélet nélkül még az nap kivégeztették s testöket a hegyszakadékokba⁷¹ dobatták. Ezt azért művelték, mert azt hitték, hogy joguk van épen olyan eljárás-móddal venni megtorlást, mint a minőt a lakedaimoniak fogatosítottak, a kik, ha az athéniak, vagy ezek szövetségesei közül való s a Peloponnesos partvidékei közelében kalmárhajókon utazó kereskedőket kerítették kézre, megölték s a hegy-

szakadékokba dobták. Az tény is, hogy a lakedaimoniak a háború kezdetén mindazokat, a kiket csak a tengeren elfoghattak, tartoztak legyen akár az athéniek oldalán küzdő, akár semleges állam polgárságához, személyválogatás nélkül, mint valami ellenséget, legyilkolták.

- 68 Ugyanebben az időtájban, a nyári időszak vége felé, az amprakiabeliek a barbarok közül magukhoz toborzott nagy tömegekkel együtt az amphilochiai Argosra s Amphilochia többi részére törtek. Az amprakiabelieknek az argosiak iránt táplált ellenséges indulata ebből eredt: Az amphilochiai Argost Amphilochia többi részével együtt az Amphiaraios fia, Amphilochos alapította az amprakiai öböl mellett, a mint a trójai háború befejezése után hazájába visszatérván, Argosban a helyzetet kielégítőnek nem találta,⁷² s a saját szülőhazája nevéől Argosnak nevezte el. Ez volt aztán Amphilochia legnagyobb városa s lakosai amphilochiaszerte a legtehetősebbek voltak. Azonban számos embernyommal később felettök nagyon megerősült az idők járása. Ekkor a velök határszomszédos amprakiabelieket meghívták, hogy közöttük telepedjenek le. Az amprakiabelieknek közéjük való letelepedései következtében sajátították el aztán a hellen nyelvet, a melyet manapság is beszélnek; mert a többi amphilochiabeliek barbarok. Idő jártával⁷⁸ aztán az Amprakiából valók a törzslakos argosziakat kiverték városukból s ezt a saját magukénak foglalták le. Az amphilokhiabeliek, a mint ez megtörtént, alá vetették magukat az akarnaniabelieknek s mindketten az athénieket hívták segítségül. Ezek Phormiont küldték hozzájuk vezérül egy harmincz hajóra menő hadi flottával. A Phormion megérkezése után Argost megrohanás útján hatalmukba ejtették s az amprakiabelieket rabszolgákká tették. A városban az amphilochiabeliek és az akarnaniabeliek közösen telepedtek meg. Ez után jött létre az első szövetség az athéniek és az akarnaniabeliek között.
- 9 Az amprakiabeliek ettől fogva ellenséges érülettel voltak az

argosiak iránt a miatt, hogy az ő népükből valókat rabszolgaságba döntöttek, s innen eredt utóbb ebben a háborúban ez az ellenséges betörések az argosi területre a chaonokkal és némely más, közelökben lakó barbarokkal együtt. Argos alá nyomulásuk után a nyílt térnek uraivá tették magukat, a várost azonban, bár megrohanták, hatalmukba ejteni nem bírták. Ellhúzódtak tehát alóla s feloszolván, minden törzs a saját lakó földére távozott. Ebben a nyári időszakban ezek történtek. A következő téli időszakban ⁷⁴ az athéniek egy száz ha- 69
jóra menő hajórajt küldtek a Phormion vezérlete alatt a Peloponnesost környező vizekre. Ez e hajórajjal Naupaktosnál állást foglalva őrt állt, hogy se Korinthos felé és a krisai öbölbe ⁷⁵ be, se pedig innen ki egy hajó se mozdulhasson. Egy másik, ~~hat~~ hajóra menő hajórajt pedig a kariai és lykiai partok felé küldtek el Melesandros vezetése alatt részint hogy e vidékek lakosaitól pénzt hajtson be, részint pedig, hogy onnan, a Phaselistól, ⁷⁶ Phoinkia és az ottani szárazföld partjától induló kalmárhajókat a kalózoknak nyugtalanítani ne engedje. Mele- 2
sandros athéni hajóskatonákból s szövetséges csapatokból álló sereg élén benyomult Lykia belsejébe. Itt azonban vesztett csatában hadinépének egyrészevel együtt elesett.

Ugyanebben a téli időszakban következett be az is, hogy 70
a potidaiabeli ostromlottak sem bírták már magukat tovább tartani; a peloponnesosiaknak Attikába való betörései városuk alól az athénieket éppen nem vonták el, náluk pedig élelem-szükség állt be annyira, hogy az éhség csillapításának egyéb sokféle hallatlan módjain kívül már egymás megevéséhez is hozzá kezdtek fogni. Ennélfogva az athénieknek ellenök kirendelt vezérei előtt, nevezetesen az Euripides fia, Xenophon, az Aristokleides fia, Hestiodoros és a Kallimachos fia, Phanomachos előtt az egyezkedés iránt ajánlatot tettek. Ezek, mivel látták, 2
hogy seregek e zord, hideg tájékon sok sanyargásnak vannak kitéve s az állam már kétezer talentumot ⁷⁷ költött el erre az

3 ostromra, az ajánlatot elfogadták. Az egyesség tehát létre jött, a mely szerint a városbelieknek a nőkkel, gyermekekkel és segédsapátokkal együtt szabad elvonulás engedtetett; a férfiak egy, a nők pedig két öltő ruhát vihettek ki a városból magukkal, egyszersmind bizonyos meghatározott összegre menő
4 pénzt útra valóul. Ekkép a népség Potidaiából az egyesség védelme alatt kiment Chalkidikére s ki hova tudott. Az athéniek azonban hibául rótták fel vezéreiknek azt, hogy ő náluk nélkül egyeztek ki; mert azt hitték, hogy a városnak kívánságuk szerint tehették volna uraivá magukat. Később Potidaiába, hogy újból benépesítsék, az athéniek a saját kebelökből valókat küldtek s telepítettek le. Ezek történtek ebben a téli időszakban.⁷⁸ S ezzel második éve végződött be ennek a háborúnak, a melynek a történetét Thukydides e műben megírta.

71 A következő nyári időszakban a peloponnesosiak és szövetségeseik nem törtek be Attikába, hanem Plataia alá nyomultak.⁷⁹ Vezérök a Zeuxidamos fia, Archidamos, lakedaimoni király volt. Ez táborba szállás után készületeket tett a terület pusztítására. A plataiabeliek azonban követeket küldtek hozzá, a kikkel a következő előterjesztést tétették neki:

2 «Archidamos és ti lakedaimoniak! Ti most azzal, hogy a plataiai területet belevonjátok a háborúba, nem igazságos dolgot követtek el, sem nem olyat, a mi akár magatoknak, akár azoknak az apáknak, a kiktől származtok, becsületére válnék. A Kleombrotos fia, Pausanias, Lakedaimonból, miután Hellast a persáktól megszabadította, azoknak a helleneknek a társaságában, a kikben megvolt a bátorság ahhoz, hogy a mi területünkön vívott ütközet veszedelmeiben osztozzanak, Plataia közterén a felszabadító Zeusnak áldozatot mutatott be; majd az összes szövetségeseiket oda gyűjtven, előttük a plataiabelieket biztosította arról, hogy jövőre területöket s városukat teljes függetlenségben bírhatják s lakhatják, és hogy igazságtalanul vagy leigázás végett senki reájok haddal nem támad.

Ellenkező esetben nekik a jnen levő szövetséges tagok minden erejükből védelmükre leszek. Ezeket biztosították a mi szá-
munkra a ti őseitek azért a vitéz magunk viseletéért és buz-
galmunkért, a melyet ama nehéz időkben tanúsítottunk. Ti
pedig most épen ellenkezőleg cselekesztek. Ti ugyanis a the-
baiakkal, a mi halálos ellenségeinkkel, a mi rabigába hajtá-
sunkra jöttök. Mi tehát ezennel a ti apáitok és a mi hazánk
isteneire ⁸⁰ hivatkozunk, a kik az esküvel erősített fogadásoknak
tanúi voltak, s azt kívánjuk, hogy a plataiai területet ne bánt-
sátok, se az esküt meg ne szegjétek, hanem hagyjatok továbbra
függetlenségünk élvezetében, mint ezt Pausanias elismerte.»

A plataiabelieknek erre az előterjesztésére Archidamos ⁷²
a következő választ adta: «Plataiabeli férfiak! Teljes igazságtok
van abban, a mit mondotok, ha tetteitek szavaitoknak megfele-
lökké válnak. Ugyanis élveztétek függetlenségeteket úgy, a mint
Pausanias elismerte, hanem egyszersmind igyekezzetek azok
függetlenségének a kivívásában is közreműködni, a kik akkor
osztottak veletek a veszedelmekben s az esküvel erősített fogadás
részesei voltak, most pedig az athénieknek az alattvalói. Épen
ezek és a többiek felszabadítása végett van ez a nagy készülétek
mellett indított háború. S az volna a legjobb, ha ebben velünk
részt venni s az eskü szentesítette szerződés mellett ép ezzel
volnátok hajlandók állani; ha pedig nem, legalább annyit
tegyetek meg, a mire már korábban felhívtunk benneteket, ⁸¹
hogy legyetek nyugton, bírjátok, a mitek van, békességben s ne
tartsatok egyik féllel sem, hanem fogadjatok el mindkettőnket
barátaiktól s egyikünket se tekintsétek ellenfélnek. Ez nekünk
elég lesz.» Archidamos ekkép nyilatkozott. A plataiabeliek ezek ²
meghallgatása után bementek a városba s a mondottakat
a néppel közölték, majd ettől azzal a válaszzal tértek meg,
hogy nincs módjukban megtenni azt, a mire őket felhívja,
mert az ő asszonyaik és gyermekeik az athénieknél vannak;
de ők aggodalomban lehetnek egész városukra való tekintetből

is, hogy az athéniek a lakedaimoniak eltávoztása után oda mennek s nekik azt helyben nem hagyják, vagy pedig a thebaiak annak a békepontnak a támogatása mellett, mely szerint nekik, mivel a szerződésbe bele vannak foglalva, a bemenetel szabad, az ő városuk hatalmukba való kerítésére újból próbát tesznek. Archidamos, hogy e tekintetben megnyugtassa őket, így szólt: «Adjátok tehát át nekünk, lakedaimoniaknak, városotokat s házaitokat, jelöljétek meg területetek határait, számoljátok át fáitokat nekünk, s mindazt, a mit még felszámolni lehet, magatok pedig menjete el oda, a hova akartok, arra az időre, míg e háború tartani fog. Ennek a bevégződése után mi nektek pontosan visszaadjuk mindazt, a mit átvettünk; mindaddig mi bizományképen fogjuk őrizni; földeteket művelni fogjuk s fizetünk nektek a hasznáért annyit, a mennyivel ti beérhetitek.»

- 73 Ezzel a felelettel a követek ismét a városba mentek, majd, miután a néppel tanácskozás tárgyává tették a dolgot, visszatértek hozzá s azt mondták, hogy azt, a mire őket Archidamos felhívja, szeretnék előbb az athéniakkal közölni s ha beleegyezéseket kieszközölhetik, úgy cselekedeznek; kérték tehát, hogy erre az időre adjon fegyverszünetet s területöket ne pusztítsa. Archidamos adott nekik annyi időre terjedő fegyverszünetet, a mennyi elegendőnek látszott arra, hogy Athént ebben az ügyben megjárják, s ez alatt a területet nem pusztította.
- 2 A plataiai követek tehát elmentek az athéniakhoz s miután ezekkel együtt a dolgot megfontolás tárgyává tették, küldetésök eredményéről az otthoniaknak a következő jelentést tették:
- 3 «Plataiai férfiak! Az athéniek azt mondják, hogy valamint ezelőtt, a mióta csak szövetségeseik vagyunk, nem engedték meg azt, hogy bennünket a legkisebb bántalom érjen: úgy most sem tűrik azt el, hanem minden erejükből oltalmazni fognak. Azért ünnepélyesen hivatkoznak azokra az eskü szentesítette kötésekre, a melyekkel apáink magukat lekötölezték,

hogy a szövetségi viszony tekintetében semmi változás ne történjék.»

A követeknek erre a jelentéstételére a plataiabeliek abban **74** állapodtak meg, hogy az athénieket nem hagyják cserben, hanem megadással tűrik, ha úgy kell lenni, hogy területeket szemök láttára pusztítsák s alávetik magukat mindannak, a mi még ezen kívül bekövetkezhetik; végül kimondták, hogy többé a városból senki ne mozduljon ki, hanem csak a bástyától adják tudtúl válaszukat, hogy ő nekik nincs módjukban megtenni azt, a mire a lakedaimoniak felszólítják. A mint **2** e válaszukat ekkép elmondták, Archidamos király első tette erre az volt, hogy a helyi istenekhez és hősökhöz fordult, tanúbizonyosságul híván fel a következő szavakkal: «Ti istenek, **3** a kik Plataia földét bírjátok, és ti hősök, legyetek tanúink, hogy mi e területre, a melyen a mi apáink ti hozzátok fohászkodva diadalt arattak a persák felett, s a melyen ti a helleneknek szerencsés csatatért adtatok, már eleve sem igaz ok nélkül nyomúltunk be, hanem a miatt, hogy ezek szét-

szaggatták az eskü szentesítette szövetség kötelékeit, s hogy most sem követünk el igazságtalanságot, ha valamit teszünk; mert a mi legméltányosabb ajánlataink sem találunk kedvező fogadtatásra. Engedjétek meg tehát kegyelmesen, hogy azok, a kik megkezdték az igazságtalanságok elkövetését, elvegyék méltó büntetésöket, azok pedig, a kik jogos megtorlást akarnak venni, e szándékukban sikerrel járjanak.»

A mint ezt az istenekre való hivatkozást megtette, az **75** ellenségeskedést megkezdte. S elsőbben is azzal a fával, a melyet kivágtak, körülkerítettette a várost, hogy többé senki ki ne jöhessen belőle. Majd a város ellen ⁸² sánczot kezdtek hányni abban a reményben, hogy így majd mihamar a kezökre kerül, mivel egy olyan roppant hadsereg foglalkozik sáncz-emeléssel. A Kithairon hegyről fát hordtak oda s ezt két oldalt a sáncz- **2** mûbe paláncszerûleg rakva, beleépítették oldalfalak gyanánt,

- hogy a felhányt föld messze szét ne ömöljön. Hordtak különben ide rőzsét s követ ép úgy, mint földet, valamint más egyebet is, a mi csak a sáncz magasabbá tételére szolgálhatott.
- 3 Hetven álló napon át éjjel és nappal megszűnés nélkül hányták a sánczot, a midőn felváltva pihentek; a sereg egyik része dolgozott addig, míg a másik aludt vagy evett. Azok a lake-daimoniak, a kik a szövetséges államok hadainál vezérkedtek,⁸³ a csapatoknak szintén felette álltak s folyvást buzdították
- 4 a munkára. A plataiabeliek annak láttára, hogy a sáncz mind jobban emelkedik, fából bástya-vázat róttak össze s ezt bástyázatuknak az ostrom-sáncz által fenyegetett részére felállítván, téglával rakták ki, a melyet a közeli házak falaiból bontottak.
- 5 Foglaltványképen szolgált nekik a bástyázathoz az a fá-váz, hogy a falazat, ha majd magas lesz, gyöngye ne legyen; védő-takarókul pedig rá nyers és kidolgozott bőrök voltak akasztva, hogy a munkálkodókat és a fa-anyagot gyűjtő nyilak
- 6 ne érhessek s biztonságban legyenek. Ekkép a bástyázat csakhamar nem csekély magasságot ért el, de a sáncz is nem kisebb gyorsasággal emelkedett ellene. Ekkor a plataiabeliek a következő fogást eszelték ki: Bástyázatukon ott, a hol a sáncz érte,
- 76 rést nyitottak s belőle a földet városukba húzkodták. A peloponnesosiak, a mint ezt észrevették, nádfonatokba sarat göngyöltek s ezeket vetették a résre, hogy ekkép az anyag egy tömegben maradván, behúzható ne legyen, mint a pusztá
- 2 föld. A plataiabeliek, a mint itten munkájuknak ekképen gátat vetettek, felhagytak vele s városukból aknát vezettek a sáncz alá, s a mint hozzávető számítással megállapíthatták, hogy már alája jutottak, a földet belőle ismét magukhoz kezdték húzogatni, s sikerült is nekik ebben a kívül levők figyelmét jó sokáig kikerülni. Ekkép ezeknek a munkájuk, bár folyvást hányták a sánczot, nem igen akart haladni, mivel alulról a sánczot mindig hordták s a föld az üres helyre folytonosan
- 3 sülyedt. Az ostromlottak mindamellettt féltek attól, hogy kevés

számukkal oly roppant tömeggel szemben még így sem lesznek képesek megállani; azért még a következő védő intézkedést is kigondolták: A sánczczal szemben a nagy bástya tovább építésével felhagytak; e helyett azonban ennek a két vége mellett, az eredeti, alacsonyabb bástyázatból kiindulva, befelé egy félhold alakú bástyát vontak, hogy ha a nagy bástyát elfoglalják, még ez védelmet nyújtson s kénytelen legyen az ellenség ellene újból sánczot hányni s ekkép a beljebb hatolás reá nézve kétszerte nagyobb munkával járjon s mellett az ő lövedékeinek két oldalról jobban ki legyen téve. Más 4 felől a peloponnesosiak a mellett, hogy ostromsánczokat hánytak, egyszersmind faltörő kosokat is töltek a város bástyáihoz. Egyet a sánczon a nagy bástya ellenében hoztak működésbe, a melyet ez a plataiabeliek rémületére hatalmasan megrázott. Más faltörő kosok is működtek a bástyázat más pontjai ellen; ezekre azonban a plataiabeliek hurkot löktek, s gyorsan felrántva összetörték, vagy pedig roppant gerendákat mindkét végökön reájok erősített hosszú lánczoknál fogva két más olyan gerendához kötöttek, a melyek a bástyán keresztben, ezen túl kifelé nyúltak, s aztán vízszintes irányban a magasba felhúzták. A mint már a faltörő kos a bástyára lecsapó félben volt, a gerendát, a melyet a láncz estében nem gátolt, kezökből eleresztették s ez teljes súlyával alázuhanván, a faltörő kos előre nyúló részét eltörte.

A peloponnesosiak annak láttára, hogy az ostromgépek- 77
kel sehogy sem boldogúlnak, az ostromsáncz ellenében pedig védő bástyázat emelkedett, arra a gondolatra tértek, hogy azoknak az erőszakoló eszközöknek a segedelmével, a melyeket eddig alkalmaztak, a várost nem lehet bevenni; ennél fogva a körülfalazáshoz kezdtek készülödni. Ezt megelőzőleg 2
azonban jónak látták még, hogy tűzzel is tegyenek próbát, hát ha sikerülne nekik, ha szél kerekedik, lángba borítani a nem nagy kiterjedésű várost. Mert minden kigondolható eszközt elő

- akartak venni, a mely a nagy költekezéssel járó ostromzár nélkül ejthetné a várost hatalmukba. Tehát rözsét hoztak elő, a melyet a sánczról elsőben a bástya és a sáncz között eső mélyedésbe dobáltak, majd pedig, miután ez a temérdek kéz munkája következtében csakhamar megtelt, tovább hányták le a városra oly nagy kiterjedésben, a mily nagyot csak a magasból érhettek; ezután a rözsehalmazt égő kénkövel és szu-
- 4 rokkal lángra lobbantották. Támadt aztán erre oly hatalmas tűz, a minőt ez ideig szem nem látott, t. i. olyan, a melyet emberi kéz csinált; mert erdő a hegyek közt az által, hogy a szél a gallyakat összedörzsölte, magától is fogott már tüzet s
- 5 lobbant lángra. Ez tehát hatalmas egy tűz volt s csak alig egy hajszálon múlt, hogy a plataiabeliek a többi veszedelmekből való menekedésök után el nem vesztek benne; mert bent a városnak egy jókora része felé közelíteni sem lehetett, s ha a tűzhöz még abból az irányból fúvó szél is hozzájárult volna, a mit épen remélt is az ellenség, vesztöket ki nem kerülhatték
- 6 volna. Ekkor azonban, a mint mondják, még az a szerencsés eset is előadta magát, hogy égi háború tört ki, a mely erős záporával a tüzet eloltotta s ekkép a veszedelem elhárult.
- 78 A peloponnesosiak, miután ezzel sem értek czélt, csak hadaik egy részét tartóztatták ott tovább, a többit pedig elbocsátották. A városon köröskörül falat vonattak úgy, hogy minden államnak ki volt jelölve a maga része. E fal tövében mind belül, mind kívül árok húzódott, a mely téglavetés folytán
- 2 keletkezett. S a mint a medve-őr csillagzat feltűnése körül eső időre⁸⁴ az egészszel készen voltak, csapatokat hagytak ott a körfal felének az őrzésére, míg a másik felét a boiotok tartották őrizet alatt; ezután hadaikkal eltávoztak s hazájokba szélylyel
- 3 oszlottak. A plataiabeliek gyermekeiket, asszonyaikat, a legidősebb férfiakat s városuk népségének hasznavehetetlen részét már korábban elszállították Athénbe; maguk, a kik a városban maradtak s ostromzár alá is kerültek, négyszázan voltak;

továbbá volt még ott nyoleczvan athéni, végül száztíz asszony ételkészítőnek. Ennyien voltak összesen akkor, midőn ostrom- 4
zár alá kerültek, s e számon felül több nem volt falaik közt sem rabszolga, sem szabad ember. Plataia megszállása ekkép ment végbe.⁸⁵

Ugyanebben a nyári időszakban, a Plataia alá való nyo- 79
mulással egyidejűleg, az athéniek saját maguk közül való két-
ezer főre menő nehéz fegyverzetű gyalogból s kétszáz lovasból
álló sereggel a thrák partvidéken levő Chalkidike és Bottike
lakossága elleni táborozásra mentek, midőn az élet a fejét
hányta.⁸⁶ Vezérök voltak Xenophon, az Euripides fia, harmad-
magával. A Bottike területére, Spartolos⁸⁷ közelébe való nyo- 2
mulásuk után az életet elpusztították a földeken. Kilátásuk
volt itten arra is, hogy e város előttük megnyitja kapuit, mi-
vel voltak benne olyanok, a kik ebben az irányban működtek.
Azok azonban, kik ezt nem akarták, Olynthosba küldtek.
Erre nehéz fegyverzetű gyalogság és egyéb hadi népség érke-
zett a város oltalmára. Ezek Spartolosból kitörést intéztek,
mire az athéniek közvetlenül a város alatt csatára keltek.
A Chalkidike nehéz fegyverzetű gyalogjai s még némely, velök 3
együtt küzdő csapatok elvesztik a csatát az athéniek ellen s
Spartolosba hátrálnak; de viszont ugyancsak a Chalkidike
lovasai és könnyű fegyverzetű gyalogjai diadalt aratnak az
athéniek lovasai és könnyű fegyverzetű gyalogjai felett. Az 4
athénieknek ugyanis volt egy, nem nagy számú könnyű fegy-
verzetű gyalogból álló csapata is a Krusisnak nevezett terü-
letről.⁸⁸ Alig hogy a csata megtörtént, könnyű fegyverzetű
gyalogból álló friss csapatok jelentek meg Olynthosból segítség
nyújtás végett a csatatéren. A Spartolosból való könnyű fegy- 5
verzetű gyalogok annak láttára, hogy hozzájuk friss segítő csa-
patok érkeztek, neki bátorodva a miatt, hogy már az imént
sem ők húzták a rövidebbet, a Chalkidike lovasságával s a
hozzájuk érkezett friss csapatokkal újból megtámadták az athé-

nieket. Ekkor ezek visszahúzódnak ama hadosztályaikhoz, a
 6 melyeket a hadi podgyász fedezésére rendelték. A hányszor
 csak az athéniek támadólag léptek fel, amazok meghátráltak,
 de viszont mindannyiszor, a hányszor csak ezek visszahúzódtak,
 utánuk estek s hajító dárdákat szórtak közéjük. E mellett
 a Chalkidike lovassága az athénieknek az oldalában volt s a
 hol csak alkalmasnak mutatkozott, közéjük csapott. Ez utóbbi
 is öntött aztán leginkább félelmet az athéniekbe s kényszerítette
 őket a megfutamodásra s egyszersmind nagy távolságra is elül-
 7 dözte. Az athéniek Potidaiába menekültek be, a honnan utóbb,
 miután elesett embereiket fegyverszünet kieszközlése mellett
 megkapták, hadaik maradványaival visszatértek Athénbe.
 Négy százharmincz emberök esett el s vezéreik valamennyien.
 A Chalkidike és Bottike hadai diadaljelet emeltek s a saját
 halottjaik felszedése után városaikba oszlottak.

80 Ugyanebben a nyári időszakban, nem sokkal ezek után,
 az amprakiabeliek és a Chaonok abból a célból, hogy az egész
 Akarnaniát leigázzák s Athén pártjáról elvonják, a lakedaimo-
 niakhoz fordultak s azt javasolták neki, hogy a szövetséggel
 egy hajóhadat szereltesse fel s ezer főre menő nehéz fegy-
 verzetű gyalog hadat küldjenek Akarnaniába; ha, úgymond,
 őket egyidejűleg egy tengeri és szárazsi erő támogatná, mivel így
 a partvidékről a lakosok a beljebb lakó akarnaniabeliek sege-
 delmére nem mozdúlhatnának, könnyű volna nekik Akarna-
 niát hatalmukba keríteni s magukat Zakynthosnak és Kephala-
 leniának uraivá tenni; s ekkor aztán az athéniekre nézve a
 Peloponnesos körülhajózása nem oly könnyen fog menni; de
 2 így kilátásuk van Naupaktos elfoglalására is. A lakedaimoniak
 elfogadták a javaslatot s Knemost, a ki még hajóhadvezér
 volt, valamint a nehéz fegyverzetű gyalogokat is, néhány
 hajón nyomban útnak indították, a hajóhadra nézve pedig
 rendeletet küldtek szét szövetségeseikhez, hogy mennél rövi-
 3 debb idő alatt szereljenek fel egyet s küldjék Leukashoz. Az

amprakiabeliek mellett ebben az ügyben a korinthosbeliek a legnagyobb hévvel buzgólkodtak, mivel Amprakia korinthusi gyarmat. A tengeri erőhöz a hadjutalék kiállításával s felszerelésével Korinthos, Sikyon és az erre eső helyek népsége még foglalatoskodott, midőn a leukasi, anaktorioni és amprakiai már megérkezett a kitűzött helyre s Leukasnál a többiekre várakozott. Mihelyt ide Knemosnak ezer nehéz fegyverzetű gyalog katonájával sikerült eljutnia a nélkül, hogy Phormion, a ki húsz hajóra menő attikai hajórajjal Naupaktosnál őrt állt, észre vette volna, nyomban készülleteket tettek a szárazföldre intézendő betörésre. E végből Knemosnak rendelkezésére álltak hellenek közül amprakiabeliek, leukasiak és anaktorionbeliek, továbbá az az ezer főre menő peloponnesosi hadi erő, a melyet ő hozott magával; barbarok közül pedig ezer főre menő oly khaon törzsbeli, a kik királyi uralmat nem ismernek; ezek vezérei Photyos és Nikanor voltak abból a családból, a melynek a tagjai a törzset évről évre történő választás mellett kormányozni szokták. Jöttek e táborozásra a chaonokkal királyi uralom alatt nem álló thesprotok is. A molossosokat és atintánokat⁸⁹ Sabylinthos vezette, a kiskorú Tharyps királynak a gyámja, s a parauaiosokat királyuk Oroidos. Az Orestai népségből, a mely felett Antiochos uralkodott, ezer főre menő sereg táborozott a parauaiosokkal együtt Oroidos alatt Antiochos engedelmével. Küldött Perdikkas is úgy, hogy az athéniek meg ne tudják, ezer makedoniait. Ezek azonban megkéstek. Ezekkel a hadakkal Knemos a nélkül, hogy Korinthos felől a hajóhadat bevárta volna, megkezdte az előnyomulást. Az argosi területen való húzódásuk közben Limnaiát, egy bástyáktól nem védett falvat⁹⁰ elpusztítottak. Majd Stratos, Akarnania legnagyobb városa⁹¹ ellen nyomultak, úgy gondolkozván, hogy ha először ezt sikerül hatalmukba ejteniök, a többi majd könnyen a birtokukba kerülhet. Az akarnaniabeliek, miután tudomásukra jutott, hogy 81

- a szárazon már egy nagy hadsereg tört be területökre, egyszerűsmind a tengeren egy hajóhadnak partjuknál való megjelenése is minden pillanatban várható, erejüket közös védelemre nem egyesítették, hanem külön-külön a saját tűzhelyeiket őrizték s Phormionhoz küldtek oltalom kérésére. Ez azonban azt felelte, hogy neki lehetetlen Naupaktost fedezetlenül hagyni most, midőn Korinthos felől egy hajóhadnak az öbölből való
- 2 kivitorlázása folyvást várható. A peloponnesosiak és szövetségeseik három hadoszlopban nyomultak Stratos városa felé, hogy közelében táborba szálljanak, s ha szóval nem érnek
  - 3 czélt, a bástyát megrohanják. Ezen előnyomulás alkalmával a középső hadoszlopot a chaonok és a többi barbarok képezték, az ettől jobbra esőt a leukasiak, anaktorionbeliek és az ezekhez tartozók,⁹³ a bal felől esőt pedig Knemos a peloponnesosiakkal és amprakiabeliekkel. Az egyes hadoszlopok közt nagy hézagok voltak s olykor el is vesztették egymást szem elől.
  - 4 A hellenek hadi rendben s a kellő óvatossággal nyomultak előre, míg végre alkalmas helyen táborba szálltak. A chaonok ellenben, a kik maguk is nagyra tartották magukat s a száraz földnek az ő környékükön lakó népsége előtt is a legjobb katonáknak voltak elismerve, nem akartak még táborhely elfoglalásával is bajlódni, hanem a többi barbarokat is magukkal ragadva nagy hévvel rohantak előre abban a hitben, hogy a várost az első neki futamodásra kézre keríthetik s ekkép ez a
  - 5 hadi tény egyedül az övék lesz. A stratosbeliek észre vették őket, még midőn feléjük előnyomulóban voltak; ekkor, miután úgy voltak meggyőződve, hogy ha ezeket sikerül nekik a többi hadaktól elvágni és megverni, a hellenek nem fognak többé oly hévvel törni ő reájuk, lesvető csapatokkal rakták meg a város környékét s midőn már közel voltak, a városból, a les-
  - 6 helyekről is előtörttek s reájok vetették magukat. Erre a chaonokat rémület fogja el s közülök sok elhull; a többi barbarok, a mint látják, hogy a chaonok meghátráltak, szintén nem áll-

nak helyt, hanem futásnak erednek. A hellen hadakból senki 7
sem vett észre semmit e csata felől, mert a barbarok jóval
elhagyták őket s az volt náluk a hit, hogy ezek táborhely
elfoglalására sietnek. A mint azonban ekkor a menekülő bar- 8
barok vad futásban jöttek feléjük, ezeket felfogván, egy
táborba húzódtak össze s ott vesztegeltek az nap. A stratosiak
ez alatt nem keresték ugyan az alkalmat tusába való bocsát-
kozásra, mert a többi akarnaniabeliek még nem jelentek meg
segítségnyújtásra, de a távolból folyvást parittyáztak reájok s
ekkép szorult helyzetbe jutottak, mert teljes fegyverzet nélkül
semerre sem mozdúlhattak. Az akarnaniabeliek kitünő parity-
tyásoknak vannak elhíresztelve. Éj beálltával Knemos gyors 82
sán visszahúzódott az Anapos folyóhoz, a mely Stratostól
nyolczvan stádiumnyira⁹³ van. Elesett embereit a követ-
kező napon fegyverszünet kieszközlése után ide megkapta.
Majd, miután ez alatt az oiniadai⁹⁴ népség hozzácsatlako-
zott, ennek a területére húzódott, mielőtt az akarnaniabeliek
összegyülekeztek volna; innen pedig hazájokba távoztak csa-
patai. A stratosbeliek, mivel a barbarok ellenében sikert vívtak
ki, diadaljelet emeltek.

A korinthosbeliektől és a többi szövetségesektől a krisai 83
öbölből azok a hajók, a melyeknek Knemoshoz meg kellett
volna érkezniök, hogy a partvidéken lakó akarnaniabeliek a
többiek segedelmére ne mozdúlhassanak, nem jelentek meg,
mert kénytelenek voltak épen abban az időtájban, midőn Stra-
tosnál a csata megtörtént, ütközetbe bocsátkozni Phormionnal
és azzal az athéni hajórajjal, a mely Naupaktosnál őrt állt.
Míg ugyanis azok az öbölből ki, a part hosszában húzódtak, 2
Phormion reájok lesett azzal a szándékkal, hogy majd a nyílt
tengeren megtámadja őket. A korinthosiak és szövetségeseik 3
azonban nem annyira tengeri csatára, mint inkább az Akar-
naniában való szárazföldi táborozásra felkészülve hajóztak s
azt sem bírták elhinni, hogy az athénieknek volna annyi

bátorságuk, hogy az ő negyvenhét hajójuk ellen húsz hajójukkal csatára keljenek. De azt kellett látniok, hogy míg ők a Peloponnesos partvonala mellett húzódnak, az athéniek a tulsó part alatt velök átellenben haladnak; s hogy a mint ők az achajai Patraitól az átellenes akarnaniai part felé épen átkelőben vannak, azok Chalkistól és az Evenos folyótól eljők jönnek és így a figyelmet kikerülni nem képesek, bár az éj homályában fogtak ehhez az átkeléshez. Így tehát kénytelenek voltak az átkelés alatt a fele úton tengeri ütközetet vívni.

4 Náluk külön mindazoknak az államoknak volt hajóvezére, a melyek csak ehhez a hadi flottához hadjutalékot állítottak ki; közöttük a korinthosiaké Machaon, Isokrates és Agatharchidas

5 volt. A peloponnesosiak oly állásba helyezkedtek, hogy hajóikkal a lehető legnagyobb kört képezzék, hajó-orral kifelé, hajó-farral befelé, hogy ekkép a keresztül törtetés lehetetlen legyen. Az apró vízjáró műveket, melyek velök voltak, a körön belülre vették. Itt bent foglaltattak állást öt leggyorsabb hajójukkal is a végből, hogy a mely ponton az ellenség támadást intéz,

84 hamarosan ott legyenek ennek a felfogására. Az athéniek ekkor egy vonalba helyezkedtek s az ellenséget körül-körülhajózták úgy, hogy folyvást majdnem hajóik orrát horzsolták, s oly mozdulatokkal, a melyek részükről minden pillanatban várhatóvá tették a támadást. Ekkép az ellenfélt kis körbe tolták össze. Phormion már előbb meghagyta, hogy addig ne

2 támadjanak, míg ő jelt nem ad reá. Azt hitte pedig, hogy az ellenséges csatarend nem lesz képes magát egy helyben úgy megtartani, mint például szárazon egy hadsereg, hanem a hajók egymáshoz fognak verődni s az apró vízjáró művek rendetlenséget fognak előidézni, ha majd az öböl felől szél emelkedik; s épen erre is várt, midőn e mozdulatokat tette, mert ez a szél hajnalban ki szokott törni, s ekkor, gondolta, ezek egy pillanatig sem maradnak egy helyben; azt is tartotta, hogy a támadás pusztán ő tőle függ, mivel az ő hajói

jobban mozognak, s hogy ez majd akkor a legsikeresebb lesz. A mint már a szél feltámadt, a kis körbe összezsufolt hajók, 3 melyeknek egyszerre a széllel is, meg az ellenséges hajókkal is meggyűlt a bajuk, rendetlenségbe kezdtek jutni; hajó hajóhoz csapódott s egyiket a másiktól csákllyákkal igyekeztek távol tartani; a hajósnép lármát csapott, részint mert egymást vigyázatra intette, részint mert szitkokra fakadt; e miatt aztán egy szót sem bírtak meghallani sem a katonatisztek, sem az evezősök felügyelőinek parancs-szavaiból; másfelől az evezősök sem voltak gyakorlottak abban, hogy a tenger zajlásában az evezőket felemeljék, s e miatt a kormányosok még kevésbbé bírtak a hajókkal. A mint ez a kedvező pillanat elérkezett, Phormion megadta a csatajelt. Ekkor az athéniek támadásra mentek s az admiralhajók közül egyet az első rohamra tönkre tettek, majd ezután mindazokat, a melyeket csak megtámadtak; s ellenfeleiket annyira zavarba ejtették, hogy ellenállásra nem is gondoltak, hanem az achajai Patrai és Dyme felé menekültek. Az athéniek üldözés közben még tizenkét hajót kerítettek kézre, a melyekről az embereket a legnagyobb részben saját hajóikra szedték fel, azután elhajóztak Molykrion felé. Itt a Rhion⁹⁵ hegycsúcsra diadaljelet emeltek, egy hajót Poseidonnak szent ajándékkul adtak s visszahúzódtak Naupaktoshoz. 5 A peloponnesosiak is csakhamar elhúzódtak megmaradt hajóikkal Dymétől és Patraitól Kyllenéhez, az elisiek kikötővárosához. Ekkor Leukastól Knemos az ottani hajókkal, a melyekkel egyesülni kellett volna, a stratosi ütközet után szintén megérkezett Kyllenéhez.

Ide a lakedaimoniak is elküdték Timokratest, Brasidast 85 és Lykophront Knemosnak tanácsadókul azzal a meghagyással, hogy egy más tengeri csatára tegyenek készülleteket, s egy oly kisded hajóraj által ne hagyják maguk elől elzárni a tengert. Nekik ugyanis ez a dolog, különösen a miatt, hogy elsőben próbáltak ütközetet a tengeren, nagy csalódást hozott s 2

- úgy vélekedtek, hogy a hiba nem annyira tengerészetők fejletlenségében mint inkább embereik rossz magaviseletében rejlik, a helyett, hogy az athénieknek e téren való hosszas gyakorlat szülte ügyességét a maguk rövid idő óta tartó utána látásával egybehasonlították volna. Ez az elégedetlenkedés
- 3 sők volt már az oka e férfiak elküldésének. Ezek megérkezése után Knemossal egyetértőleg mindenfelé rendeletet küldtek szét az államokhoz hajók szolgáltatása végett, a meglevő hajókat pedig oly karba igyekeztek hozni, hogy tengeri ütkö-
- 4 zetet vívhaszanak velők. Másfelől Phormion követeket küldött Athénbe, hogy e készülődések felől értesítsék az otthoniakat s a szerencsés ütközetnek a híret megvigyék, egyszersmind azt a kívánságát is tolmácsolják, hogy ő neki a lehető legrövidebb idő alatt mennél több hajót küldjenek, minthogy tengeri ütkö-
- 5 zet nap nap mellett folyvást várható. Az athéniak erre egy száz hajóra menő hajórajt indítottak el neki; azonban annak, a kire az elvezetése bízva volt, még azt is meghagyták, hogy előbb Kreta szigetéhez hajózzék el. Ugyanis a kretai Nikias, Gortynából, az athéniak nyilvános vendégbarátja, rábírta az athéniakat, hogy Kydonia alá hajóhadat küldjenek, azt igérvén, hogy így ezt a velők ellenséges viszonyban álló várost megnyeri számukra. Valósággal azonban a kydoniabeliekkel határszomszédos Polichne város lakosainak⁹⁶ a kedvéért hívta őket ide.
- 6 A megbízott a hajórajjal Kretához távozott s a polichnebeliekkel a kydoniabeliek területét pusztította; ezután pedig kénytelen volt szelek és a hajózásra kedvezőtlen időjárás miatt itt jó sok
- 86 időt elvesztegetni. Mialatt az athéniak Kreta szigetén ekkép fel voltak tartóztatva, a Kyllene előtt horgonyzó peloponnesosiak teljesen felkészültek a tengeri csatára s elhajóztak az achajai Panormoshoz,⁹⁷ a hol a peloponnesosi szárazföldi hadsereg szintén megjelent támogatásukra. Ekkor Phormion is elmozdult helyéről, elhajózott a molykrioni Rhionhoz s ezen kívül horgonyra szállt azzal a száz hajóra menő hajórajjal, a melyvel
- 2

már egyszer csatát vívott. Ez a Rhion az athéniekkel állt 3
 barátságos viszonyban. A másik Rhion ezzel épen átellenben
 van a Peloponnesoson. Ezeket körülbelöl hét stádiumnyi szé-
 lességben⁹⁸ választja el a tenger egymástól. Ez képezi a krisai
 öböl nyílását. A peloponnesosiak az athéniek e mozdulatának 4
 láttára az achajai Rhionnál, nem messze Panormostól, a hol
 szárazföldi hadaik álltak, szintén horgonyra szálltak hetvenkét
 hajóra menő hadi flottájukkal. Ebben az állásban maradtak 5
 egymással szemben hat vagy hét napon át, mialatt minden
 szükséges intézkedést megtettek s előkészítették magukat a
 mérkőzéshez. A peloponnesosiaknak ép oly kevéssé volt ked-
 vük arra, hogy a két Rhionon túl a nyílt tengerre induljanak,
 mivel a korábbi vereség ismétlődésétől féltek, mint az athé-
 nieknek a szoros helyekre való behajózásra, mert azt tartot-
 ták, hogy amazoknak szolgál jayára, ha kis térségen történik
 a csata. De végre is Knemos, Brasidas és a peloponnesosiak 6
 többi vezérei rágondolták magukat, hogy hamarosan döntésre
 viszik a dolgot, még mielőtt Athénből is erősítés érkezne.
 Ugyanezért elsőben is összegyűjtötték katonáikat, s mivel azt
 vették észre, hogy a korábbi vereség miatt nagy részük le van
 hangolva s nem valami nagy készséget mutat, a következő
 beszéddel igyekeztek felbátorítani őket:

«Peloponnesosi férfiak! A múltkori hajócsata, a mely 87
 miatt talán egynémelyitek a küszöbön állótól fél, épen nem
 szolgáltathat igazi alapot az ijedelemre. Abban ugyanis elő- 2
 szőr, a mint tudjátok, készültségünk hiányos volt s mi akkor
 nem tengeri ütközetre, hanem inkább szárazföldi táborozásra
 hajóztunk; másodszor a szerencse is nem csekély mértékben
 ellenünkre volt; de végül, mivel ez volt az első tengeri csa-
 tánk, némileg a saját tapasztalanságunk is kárt tett nekünk.
 E csatavesztés tehát nem gyávaságunk folytán ért bennünket. 3
 S nem volna helyes, ha bátor lelkületünk meggyöngölne a
 szerencsétlen sorsban, a mennyiben az erőszaktól nincs

legyőzve,⁹⁹ hanem némi mentséget még rejt magában. Nem, nekünk úgy kell meggyőződve lennünk, hogy midőn a siker a sors szeszélyétől függ, csalogódní emberi dolog; de a mellett az a helyes, ha a bátor lélek magához mindenkor hű marad; s ha a vitézségben nincs hiány, a gyakorlat szülte ügyesség hiánya gyarló mentségül szolgál arra, hogy magát az ember bizonyos dologban derekasan ne viselje.

- 4 „Mindamellet ti gyakorlatlanságotok miatt nem álltok annyival hátrább ellenfeleiteknél, mint a mennyivel vitézségeteknél fogva különbek vagytok. Ezeknek az ügyessége, a melytől leginkább féltek, ha bátor lelkülettel jár, elég okos is lesz arra, hogy veszedelmes helyzetben végrehajtsa azt, a mit tud; azonban bátorság hiányában semmiféle tudománynak nincs hatalma a veszedelmekkel szemben, mert a félénknek az eszéből minden ismeret kisiklik s tudomány vitézség nélkül mire sem képes. Tehát azok jártasságával bátorságot állít-
- 5 satok szembe s a korábbi veszteség miatt támadt félelmeteket szüntesse meg annak a tudata, hogy ti akkor nem voltatok
- 6 kellőleg felkészülve. Ti továbbá felette álltok ellenfeleiteknek hajóitok sokkal nagyobb számánál fogva, továbbá avval is, hogy a saját partvonalatok közelében, nehéz fegyverzetű gya-
- 7 logság jelenlétében vívtok tengeri csatát; legtöbbnyire pedig a nagyobb számhoz és azokhoz szokott szegődni a győzelem,
- 8 a kik jobban fel vannak készülve. Így mi egyetlen egy esetre sem tudunk gondolni, a melyben a valószínűség a mellett
- 9 szólna, hogy a harcz reánk nézve üt ki kedvezőtlenül; sőt még mindama tévedéseink is, a melyeket nem rég elkövettünk,
- most okulásunkra fognak szolgálni. Tehát ti kormányosok és hajóslegénység, teljesítetek rendíthetetlen bátorsággal mindnyájan a reátok váró kötelességet s oda ne hagyjátok azt a
- helyet, a hová rendelve lestek. Mi, a mi minket illet, oly derekas neki készülés után fogunk a támadáshoz, a minővel csak valaha hajóhadvezér fogott s nem adunk senkinek semmi

irügyet arra, hogy rosszúl forgassa magát; ha pedig valaki mégis gyáva akar lenni, megérdemlett büntetését el fogja venni, a vitézeket ellenben jó magukviselte méltó jutalmával fogjuk megtisztelni.»

E szavakkal igyekeztek a peloponnesosiakat vezéreik 88 neki bátorítani. Másfelől Phormion, a kit szintén aggasztott katonáinak a csüggetegsége, a mint észrevette, hogy kisebb-nagyobb csoportokban össze-összejönnek s az ellenséges hajóknak az övéiket jóval meghaladó számát félénk szemmel méregetik, szándékozott őket összegyűjteni s neki bátorítani, egy-szersmind a fennálló helyzetre nézve hozzájuk emlékeztető szavakat intézni. Korábban ugyanis azzal beszélte tele a fejö- 2 ket, s akkép hangolta őket már jó eleve, hogy nincs az a nagy számú hajókból álló hadi flotta, a melynek a támadó fellépésével szemben helyt állaniok ne kellene. S katonái már jó idő óta oly jó vélekedéssel is voltak maguk felől, hogy nincs a peloponnesosi hajóknak oly nagy tömege, a mely előtt nekik, mivelhogy athéniek, meghátrálni illő volna. Ekkor azonban, 3 a mint látta Phormion, hogy az előttök levő ellenség láttára a bátor önbizalom eltűnt, szándékba vette, hogy emlékeztető szavaival újra felébreszti bennök. Összegyűjtván tehát az athé- nieket, a következő beszédet tartotta előttök:

«Férfiak! Vitézek! Úgy látom, hogy az ellenség nagy 89 tömege bátortalanító hatással van reátok. Összegyűjtöttelek tehát benneteket, mert nem szívelhetem, hogy olyas miatt, a mi nem félelmetes, csüggetegség vegyen erőt rajtatok. Ugyanis 2 elsöbben ezek azért készültek fel ily nagy számú hajóval ellenünk s a miatt nem bátorkodnak velünk, a mienkkel egyenlő erővel szembeszállni, mert mi őket már egyszer megvertük s maguk sem tartják magukat velünk felérőknek. Azután pedig az, a minél fogva leginkább ki mernek előnkbe állani, mintha nekik a vitézség velök született tulajdonuk volna, semmi más- son nem alapúl, mint hogy a szárazföldi hadakban gyakorlott-

ságuknál fogva többnyire szerencsések. Azt hiszik már, hogy
 3 a tengeri háborúban is így fog a dolguk állani. Pedig ha már
 azon a téren amazoké is az elsőség, ez a tengeren határozottan
 minket illet. Mert bátorság tekintetében semmikép sem álla-
 nak felettünk, hanem tapasztaltságánál fogva egyikünk is,
 4 másikunk is merész. Továbbá a lakedaimoniak, a kik a szövetségesek felett a vezéri szerepet viszik, legtöbb szövetségesüket, akarata ellenére, csupán a saját dicsőségük végett kényszerítik rá a csatára, mert különben egy ily hatalmas vereség után soha sem merészkedtek volna újra tengeri ütközetbe bocsátkozni. Bátorságuktól tehát nincs mit félnetek.
 5 Sokkal erősebb és alaposabb félelmet plántáltok ti azok szívébe azzal, hogy már egyszer megvertétek, továbbá azzal, hogy meg vannak győződve arról, hogy ti épen nem szálltatok volna szembe velök, ha számbeli kisebbségeket elszánt derekas
 6 magaviselet nem pótolná. Mert azok az ellenfelek, a kik, mint ezek, sokkal nagyobb számban vannak, inkább tömegök súlyában, mint határozottságukban bizakodva támadnak; ellenben azok, a kik sok tekintetben csekélyebb készséggel s minden kívülről ható kényszer nélkül szállnak velök szembe, ezt csak roppant erős elhatározás következtében teszik. Azok ezt fontolóra vévén, jobban félnek a mi rendkívüli magunkviseletétől,
 7 mint ha megfelelő erővel szállnánk velök szembe. Sok hadsereg vesztett már csatát csekélyebb számú hadak ellenében vagy azért, mert a kellő gyakorlottság, vagy azért, mert a kellő bátorság hiányzott bennük.

8 «A mi engem illet, én, ha rajtam áll, a tengerszorosban nem fogok ütközetet elfogadni, sem oda be nem hajózom, mert nyilván tudom, hogy kis számú, könnyebben mozgó s ügyesebben kezelt hajóknak egy nagy csomó nehézkes és esetlenül forgolódó hajó ellenében a szűk térség nem hasznos. Ugyanis nem lehet úgy, a mint kellene, a hajó orrával rohanást intézni, ha az ellenség jókora távolságból meg nem

látható, sem a kellő időben vissza nem húzódhatni, ha a helyzet szorongatottá kezd válni. Nincs ott tér sem az áttörtetéshez, sem a gyors visszaforduláshoz, a melyek a jobban mozgó hajók fogásai szoktak lenni, hanem a tengeri ütközetnek szükségkép szárazföldi csatává kell válnia; ez pedig a nagyobb számban levő hajóknak van javára. Ezekre tehát, a mennyire módomban lesz, gondolok. Ti pedig maradjatok a kellő rendben hajóitokon s erősen figyeljeteK arra, a mit parancsolnak, kivált miután a támadás közélről történik. A küzdelem alatt mindennél előbbvalónak tartsátok a rendet és a csendet, mert ezek azok, a mik a hadban általában, de különösen a tengeri csatában sikerre vezetnek, s védjétek magatokat ezek ellen az emberek ellen korábbi tetteitekhez méltólag. E harez pályabére reátok nézve nagy, mert ezzel vagy megsemmisítitek a peloponnesosiak reménységét, hogy tengeri hatalommá lehetnek, vagy pedig közelebb juttatjátok az athénieket ahhoz a helyzethez, a melyben tengeri uralmukat félthetik. Arra szintén emlékeztetlek benneteket, hogy ezen ellenfeleitek közül a legtöbbet már megvertétek; oly emberek pedig, a kiket már egyszer vereség ért, akkor, midőn ismét ugyanez a veszedelem fenyegeti, nem szoktak megfelelő bátorságot tanúsítani.»

Ekkép igyekezett Phormion is katonáit felbátorítani. 90 Mivel az athéniek az öbölbe és a szoros helyekre a peloponnesosiak felé mozdulni nem akartak, ezek feltették magukban, hogy akaratuk ellenére is oda szorítják őket. Ennélfogva hajnalban felszedték a horgonyt s miután négysoros csatarendet formáltak, kezdtek a saját partjuk mentén befelé húzódni a szorosba, úgy, hogy a jobb szárny ment legelől, a mint épen csatarendben is álltak. Erre a szárnyra hűsz leggyorsabban 2 mozgó hajójukat rendelték, hogyha netalán Phormion azzal a gondolattal, hogy ők Naupaktos ellen mennek, ennek az oltalmazására a part mentén szintén arra húzódik, az athéniek az ő hajóhaduk elől a támadás pillanatában a jobb szárny

- kikerülésével el ne menekülhessenek, hanem a hajók körülke-
 3 rítsék. Phormion valósággal úgys cselekedett, a mint amazok
 várták. Ugyanis annak láttára, hogy az ellenség a tengeren
 húzódik, a védtelen állapotban levő helyet féltvén, katonáit
 nagy sietséggel a hajókra parancsolta s kénytelen-kelletlen
 szintén megkezdte a vonulást a part mentén, a melyen támo-
 4 gatása végett vele egy irányban húzódott a messeneieknek a
 szárazföldi hada. A peloponnesosiak, a mint azt látták, hogy
 az athéni hajók egy vonalban egymás után húzódnak s már
 az öbölben vannak, nem is messze a parttól, mivel ez volt
 épen az, a mit mindenekfelett kívántak, egyetlen jelre bal
 oldalra fordultak s ekkép arczvonalan oly gyorsan, a mint
 csak tőlük telt; neki mentek az athénieknek abban a remény-
 5 ben, hogy az összes hajókat elfogják. Az athéni hajók közül
 tizenegy, a melyek elől haladtak, a peloponnesosiak túlszár-
 nyaló mozdulatai elől kimenekült a nyílt tengerre, a többit
 azonban elérték, menekülésökben a partra vetették s tönkre
 tették, a hajósnép közül pedig azokat, a kik úszva nem bírtak
 6 elmenekülni, legyilkolták. A hajók közül néhányat hajóik
 után csatoltak s üresen magukkal vontatták; egyet épen
 legénységével együtt keritettek kézre. E hajók közül némelye-
 ket a messeneiek mentettek meg úgy, hogy nehéz fegyverze-
 tökkel a tengerbe begázoltak, innen pedig a fedélzetre hágtak
 s oly vitézül viselték magukat, hogy oly hajókat is ragadtak el
 az ellenségtől, a melyeket már magával kezdett hurczolni.
 91 Itt ¹⁰⁰ tehát a peloponnesosiak kerekedtek felül s rongál-
 ták meg az attikai hajókat. A húsz hajó ezalatt a jobb szárnyról
 üzöbe vette az athénieknek azt a tizenegy hajóját, a melyek
 a túl szárnyaló mozdulatok elől a nyílt tengerre kimenekültek.
 Ez utóbbiaknak egy hiján sikerült Naupaktoshoz jőeleve elme-
 nekülni, a hol Apollon temploma irányában az ellenség felé
 arczvonalat formálva állást foglaltak s védelemre készülődtek
 2 arra az esetre, ha az a part alatt reájok támadna. Kis vártatva

a peloponnesosiak meg is jelentek diadaléneket zengedezve, mintha már kezökben volna a győzelem. Egy leukasi hajó jó messze kivált a többi közül s azt az athéni hajót üldözte, a mely a többitől elmaradt. Esetleg ott a parttól beljebb épen egy kal- 3
márhajó horgonyzott. Az attikai hajó ezt igyekezett jőeleve elérni; ekkor körülfutva rajta a leukasi hajó derekának neki csapott s alámerítette. Ez a váratlan és rendkívüli tett meg- 4
hökkenettette a peloponnesosiakat. S mivel ezen felül üldözés közben annál fogva, hogy ők kerekedtek felül, a rendet megbontották, a hajók közül némelyek azzal a szándékkal, hogy a többi-eket bevárják, az evezőlapátok alásülyesztésével megszüntették haladásukat, a mi pedig, tekintve azt, hogy ekkép a roham-távolság csekélylyé lett, nem volt üdvös cselekedet; mások pedig, mivel a térvizonyokkal nem voltak ismerősek, zátonyokon feneklettek meg. Az athéniek ezek láttára újra neki bátorodtak s 92
egyetlen jelre rivalgani kezdtek s neki mentek az ellenségnek. Ez az elkövetett öreg hibák s az uralkodó rendetlenség miatt csak kevés ideig bírta magát tartani s csakhamar Panormos felé menekült el, a honnan épen kiindult. Az athéniek üldözéshez 2
fogtak, s a melyeket legközelebb értek, elfogtak s a magukéi közül is azokat, a melyeket az ellenség kezdetben a partnál tönkre tett s a saját hajói után csatolt, visszavették; az emberek egy részét leölték, más részét pedig foglyúl ejtették. Azon 3
a leukasi hajón, a mely a kalmárhajó mellett elmerült, volt a lakedaimoni Timokrates. A mint a hajó sülyedni kezdett, megölte magát; testét a tenger naupaktosi kikötőben vetette partra. Az athéniek az üldözésből visszatértek arra a helyre, 4
a honnan a győzelmes csatára kiindultak, ¹⁰¹ s ott diadaljelet emeltek; a saját elesett embereiket és hajóroncsaikat összegyűjtötték, az ellenségnek pedig fegyverszünettel adtak erre módot. A peloponnesosiak szintén emeltek diadaljelet s ma- 5
guknak tulajdonították a győzelmet azoknak a hajóknak a megszaszaltása miatt, a melyeket a partnál tönkre tettek, egy-

szersmind azt a hajót, a melyet elfogtak, az achajai Rhionnál
 6 a diadaljel mellett szent adományképen elhelyezték. Ezután,
 félvén attól, hogy Athén felől segítség érkezik, éjjel a leukasi
 hajók kivételével mind elhajóztak a krisai öbölbe és Korinthos
 7 felé. Távozásuk után az athéniek azzal az húsz hajóra menő
 hajórajjal, a melynek még az ütközet előtt kellett volna Phor-
 mionhoz megérkezni, nem sokára megjelentek Naupaktosnál.¹⁰²
 S ekkor ez a nyári időszak bevégződött.

93 Még mielőtt az a hajóhad feloszlott volna, a mely Ko-
 rinthoshoz és a krisai öbölbe visszatért, Knemos, Brasidas és
 a peloponnesosiak többi vezérei a megarabeliek tanácsára a
 téli időszak kezdetén¹⁰³ feltették magukban, hogy a Peiraieust,
 az athéniek kikötőjét megtámadják. Ez ekkor sem őrizve, sem
 elzárva nem volt, természetesen, mert a tengeren határozottan
 2 az athéniek voltak az urak. Azt határozták tehát, hogy a hajós-
 népség, mindenki evezőlapáttal, ülővánkossal és evező-szijjal¹⁰⁴
 Korinthosból gyalog az Athén felé eső tengerhez menjen s itt
 gyorsan Megarához húzódván, ennek a kikötő helyéről, Ni-
 saiából azt a negyven hajót, a melyek ott találhatóak voltak,
 vontassa le a tengerbe s egyenesen a Peiraieus ellen hajózzék.
 3 Mert nem volt ez előtt semmi őrálló hajóraj, sem senki nem
 táplált valami olyanféle aggodalmat, hogy ez oldalról az ellen-
 ség ily hirtelen rajtuk üthetne; ugyanis azt gondolták, hogy
 nyílt támadásra nem lehetne háborítatlanul vállalkoznia, s ha
 4 mégis eszébe forgatná, ők azt okvetetlenül megtudnák. A mint
 a határozat meglett, nyomban menni is kezdtek. Miután éjjel
 Nisaiába megérkeztek, innen levezették a hajókat a tengerre
 s elindultak — már nem a Peiraieus ellen, a mint eredetileg
 tervezték, mert a veszedelmes vállalatból elvégre is megijedtek;
 de mondják, hogy szél is gátolta volna őket ebben. Csak a Sa-
 lamison levő s Megara felé néző hegyfok ellen mentek. Itt egy
 kisebbszerű erősség volt¹⁰⁵ s három hajóból álló tengeri őr-
 állomás, hogy a megarabeliek ne hajózhassanak se be, se ki,

E kisdéd erősséget tehát megrohanták, a hajókat üresen elhurczolták, Salamis területének a többi részét pedig, a hol mit sem vártak kevésbé, pusztították. Erről a betörésről 94 tűzjelzés útján csakhamar hírt adtak Athénbe. Erre támadt itt oly riadás, a minőnél nagyobb soha e háború folyama alatt. A városban levők ugyanis azt hitték, hogy az ellenség már a Peiraieusba hatolt, azok pedig, a kik a Peiraieusban voltak, azt gondolták, hogy Salamis már el van foglalva s az ellenség nyomban a nyakukon fog teremni. Ez könnyen is megeshetett volna, ha a peloponnesosiak bírtak volna annyira magukkal, hogy határozottan járjanak el, — no meg ha szél nem gátolta volna őket. Virradatkor az athéniek 2 mindannyian a Peiraieusba rohantak, hajókat vontak alá a tengerbe, lázas sietséggel és nagy lárma között felszálltak s elhajóztak Salamis felé, míg a szárazföldi hajókkal a Peiraieust őriztették. A peloponnesosiak e védelmi intézkedésekről értesülvén, 3 miután Salamis nagy részét rabló portyázásokkal bekalandozták, a három hajóval, valamint az általuk ejtett foglyokkal és zsákmánynyal Budorontól nagy siettséggel Nisaia felé hajóztak, — igen, mert az a körülmény is félelmet okozott nekik, hogy hajóik, a melyek már régóta nem voltak vízre bocsátva, nagyon vették magukba a vizet. Megarába való érkezésük után gyalog ismét Korinthosba tértek. Az athéniek, miután az ellenséget nem érték már ott Salamison, szintén eltávoztak s ettől fogva a Peiraieust is gondosabban őrizték a kikötők elzárása s más egyéb nemű előrelátó intézkedések útján is.

Ugyanebben az időtájban, e téli időszak kezdetén a Teres 95 fia, Sitalkes, thrák király az Odrysai törzsből, táborozásra ment a Sándor fia, Perdikkas, makedon király és a thrák partvidékbeli Chalkidike lakosai ellen, hogy két ígéretből az egyiket teljesíttesse, a másikat pedig maga teljesítse. Perdikkas ugyanis, 2 a mint a had kezdetén szorult helyzetbe jutott, bizonyos

- igéretet tett neki, ha az athénieket rá bírja az ő vele való egyezésre s testvérét, Filepet, a kivel háborúja volt,¹⁰⁶ a trónra nem segíti, s ezt az ígéretét még mindig nem váltotta be; viszont ő maga, midőn az athéniekkel szövetséget kötött, ezek irányában azt a kötelezettséget vállalta magára, hogy
- 3 a thrák partvidéken véget vet a chalkidikei háborúnak. E két-tős érdekből ment tehát erre a táborozásra, a melyen kísérte a Filep fia, Amyntas, hogy a makedoni trónt elfoglalja, továbbá az athénieknek egy követsége, a mely ezekben az ügyekben épen nála volt, végre Hagnon vezéri tisztt viselésére,¹⁰⁷ mert a chalkidikebeliek ellen hajóhaddal s mennél nagyobb szárazföldi sereggel az athénieknek is szintén meg kellett jelen-
- 96 niök. Sitalkes az Odrysai törzs területéről¹⁰⁸ felkerekedvén, elsőben is a Haimos és Rhodope hegységek közt lakó thrákokat szólította fegyverbe, mint a kik felett csak uralkodott, egészen a tengerig, azaz a Pontos Euxeinosig s a Hellespontosig; azután pedig a getákat túl a Haimoson s mindazokat a népségeket, a melyek az Istros folyón innen, jobbra a Pontos Euxeinos felé laknak.¹⁰⁹ A geták s az arra felé lakók határosak a skythákkal s ezekkel egyforma fegyverzetűek; mindannyian
- 2 lovas nyilazók. Fegyverbe szólított sokat azok közül a kurta szablys thrákok közül is, a kiket Dioi néven neveznek s legnagyobb részt a Rhodope hegység közt laknak. Ezek egy részét zsoldba fogadta, a más rész önkéntesen csatlakozott hozzá.
- 3 Fegyverbe szólította az agrianokat, a laiaiokat s az összes paion törzseket mind, a melyek felett uralkodott s a melyek birodalmának végvidékbeli lakosságát képezték. Mert a laiaipaionok területéig és a Skomios hegységből eredő s az agriánok és a laiaiok területét hasító Strymon folyóig terjedt birodalma;
- 4 innentől kezdve a független paionoké a terület. A szintén független triballok felől a trerek és a tilataiosok képeztek határt; ezek pedig észak felé a Skomios hegységig laknak, nyugot felé az Oskios folyóig terjednek. Ez abból a hegységből ered,

a melyből a Nestos és a Hebros fakad.¹¹⁰ Ez a hegység pusztá és nagy terjedelmű s a Rhodope hegységgel függ össze. Az odrys birodalom, a mi nagyságát illeti, a tenger felől Abdera városától a Pontos Euxeinos mellett az Istros torkolatáig terjed. Ez a vidék egy vitorlás kalmárhajóval, ha a legrövidebb utat vesszük, kedvező széllel négy nap és négy éjjel hajózható körül; a szárazon pedig egy jó gyalogló embernek Abderától az Istrosig a legegyenesebb irányban tizenegy nap alatt tehető meg az út.¹¹¹ Ily kiterjedésű ez a birodalom a tenger felől; a száraz belseje felé pedig Bizáncztól a laiai népség lakta helyig s a Strymonig, a melybe a száraz felé a legnagyobb távolságban esik a tengertől, annak a határszélét egy jó gyalogló ember tizenhárom nap alatt gyalogolhatja végig.¹¹² Az adók, a melyeket az összes barbar népségek, valamint a hellen városok a Sitalkes utóda, Seuthes idejében fizettek, a mikor is a legnagyobb összegre emelkedtek, körülbelül négyszáz talentumra rugtak s aranyban és ezüstben folytak be. Ezen kívül az ajándékok, a melyeket szintén aranyban és ezüstben adtak, ennél az összegnél nem csekélyebb értéket tettek, nem számítva ide az ábrás és sima szöveteket s egyéb értékes tárgyakat. Efféléket nem csak magának a királynak, hanem híbéreseinek s az odrysai törzs főrangú embereinek is szolgáltatnak. Mert náluk e tekintetben a többi thrákoknál is elterjedt szokás uralkodik, a mely épen ellentétes a persákéval, s ez az, hogy örömestebb fogadnak el ajándékot, minth adnak, s szégyenletesebb dolog előttük valakinek a kérését elutasítani, mint valakitől a hozzá intézett kérésre elutasító választ kapni. Mindamellett ez a szokás náluk a befolyás mértékéhez képest volt érvényben; mert mindenki csak úgy vihetett ki valamit, ha ajándék-adással működött. Így ez a birodalom nagy hatalomra emelkedett, mert azok közt a birodalmak közt, a melyek Európában az ioniai öböl és a Pontos Euxeinos között vannak, rendes adójövedelem és vagyonosság tekintetében ez a legjelen-

tékenyebb; de a harczyi képesség és a hadi nép sokasága tekintetében messze elmarad a skythák mögött. Ezekkel különben nem csak hogy az európai népségek nem állhatják ki az összehasonlítást, hanem még magában Ázsiában sincs egy nép sem, a mely egy magában képes volna a skythák együttesen működő hadának ellenállani. De az még sem áll, mintha ezek bölcs intézmények s az élet szükségseinek okos kielégítése tekintetében más népekkel egy vonalba volnának állíthatók.¹¹⁴

98 Sitalkes tehát mint egy ily nagy terület ura szervezett sereget. Mihelyt készen volt, felkerekedett s Makedonia ellen megkezdte az előnyomulást. Elsőben a saját területén haladt, azután Kerkinén, egy puszta hegységen át, a mely határt képez a sintoi és paion törzsek között. Itt azon az úton hatolt át, a melyet korábban az erdőség fáinak a kivágásával készítettett akkor, midőn a paionok ellen indult. A seregnek, mialatt az Odrysai törzs lakta területről a hegységen keresztül haladt, a paionok jobb, a sintoi és maidi nevű törzsek balfelől estek.

3 A mint ezen túl jutott, a paioniai Doberoshoz ért. E vonulás alatt a Sitalkes serege nem hogy apadt volna, legfeljebb talán megbetegedés miatt, de sőt inkább szaporodóban volt. Ugyanis a független thrákok közül zsákmányszerzés végett, minden felszólítás nélkül, sokan csatlakoztak hozzá annyira, hogy,

4 a mint mondják, összes hada százötvenezer főre ment. Ebből a nagyobb rész gyalogság, körülbelül egy harmada pedig lovas-ság volt. A lovassághoz a legnagyobb számot maga az Odrysai törzs szolgáltatta, utána pedig a geták. A gyalogság között azok a kurta szablyságok voltak a legharcziasabbak, kik a Rhodope hegységből szálltak alá s a független thrákokhoz tartoztak. A többi gyűlevész nép volt, a mely csak roppant tömege miatt volt különösen félelmetes.

99 Doberosban ezek a hadak összegyülekeztek s készüléteket tettek, hogy felülről a Pérdikkast uraló Makedoniába alácsapjanak. Mert Makedoniához tartoznak ugyan itt a felvidéken is

a lynkestai, elimiotai nevű törzsek, valamint más egyéb népségek is, s szövetséges és alattvalói viszonyban vannak vele, de a saját fejedelmeik alatt állanak. A mai Makedoniát a tengerpart mentén Sándor, a Perdikkas atyja s ennek az ősei, a temenidák, a kik eredetileg Argosból valók, szerezték meg eredetileg s hajtották uralmuk alá, miután fegyveres hatalommal kiűzték Pieriából a piereket, a kik azután a Pangaion hegy alatt, túl a Strymon folyón, Phagresben és más helyeken telepedtek meg; a mint hogy az a terület, a mely a Pangaion hegy alatt a tenger felé húzódik, maig «pieriai völgykatlan» nevet visel. Elűzték továbbá Bottiából a bottiaioi nevű népséget, a mely most tőszomszéd a Chalkidikét lakó népséggel. Paioniából meghódították az Axios¹¹⁵ folyó mentén felfelé Pelláig terjedő s le egészen a tengerig nyúló keskeny területet; túl az Axioson pedig egészen a Strymonig bírják azt a földet, a mely Mygdonia nevet visel. Ez utóbbi helyről az edonokat űzték el. De kiszorították még a most Eordíanak nevezett területől az eordokat is, a kik közül a legnagyobb rész ekkor elpusztult, egy töredékek pedig Physka környékén telepedett le. Kiűzték végre Almopiából az almopokat. Hatalmuk alá hajtották ezek a makedonok mindazokat a többi törzseket is, a melyek felett még most is uralkodnak, Anthemost, Grestoniát és Bisaltiát, valamint a tulajdonképeni Makedonia nagy részét. Ezt az egészet Makedonia név alatt foglalták egybe s királya Perdikkas volt akkor, midőn Sitalkes hadaival megtámadta. A makedonok, mivel nem voltak képesek egy oly roppant hadsereggel, a mely feléjük nyomult, nyílt téren mérközni; az erősített helyek oltalma alá s az országukban található városok falai mögé húzódtak. Ily helyek akkor nem oly nagy számban voltak. Azokat, a melyek most ott találhatók, később a Perdikkas fia, Archelaos¹¹⁶ építtette, a mint királlyá lett, s egyenes utakat is vágatott hozzájuk; de tett még egyéb czélszerű intézkedéseket is, kiváltképen az ország har-

- czi képességének a kifejtésében, lovasság és gyalogság szerve-
 zése s a had egyéb eszközei tekintetében úgy, hogy ez irányban
 többet tett, mint az előtte uralkodó nyolcz király együttvéve.
- 3 A thrák hadsereg Doberosból elsőben azokra a vidékekre
 tört be, a melyek előbb a Filep birtokát képezték s Eidomenét
 rohammal bevette, Gortyniát, Atalantét s néhány más helyet
 pedig egyesség útján foglalt el. Ezek a Filep fiához, a táboro-
 zásban részt vevő Amyntáshoz való vonzódásuknál fogva
 hódoltak meg neki, Europost ostromolta ugyan, de bevenni
- 4 nem bírta. Ezután Makedonia azon része felé nyomúlt, a mely
 Pellától és Kyrhostól balra esik. Ezeken a helyeken innen
 eső területre, Bottiába és Pieriába nem tette a lábát, hanem
- 5 csak Mygdoniát, Grestoniát és Anthemost pusztította. A ma-
 kedonok gondolni sem mertek arra, hogy gyalogságukkal csa-
 tába bocsátkozzanak, de meglevő lovasságukhoz felvidéki
 szövetségeseiktől is vontak magukhoz lovascsapatokat s ezekkel,
 bár még így is aránytalanul kisebb számot képeztek, a thrák
 seregre alkalmas pontokon támadásokat intéztek. Ez a lovasság
- 6 derék s felpáncélozott hadi népből állt s a mely pontra rá-
 vetette magát, ott senki sem volt képes vele szemben megállni.
 De elvégre is a nagyobb szám túlszárnyalta s ekkép a sokkal
 nagyobb tömeggel szemben folyvást veszedelmes helyzetbe
 került. Ezért végre nyugton viselte magát, mert nem tartotta
 magát elég erősnek arra, hogy a nagyobb szám ellenében vala-
 mit merhessen.
- 101 Sitalkes ez alatt tárgyalásba bocsátkozott Perdikkassal
 azokra az ügyekre nézve, a melyek ennek a táborozásnak az
 okai voltak. Az athéniek, mivel ennek előtte az ő táborba szál-
 lásában nem bíztak, nem jelentek meg hajóhadukkal; ekkor
 azonban, a mint ez még is bekövetkezett, ajándékkal követ-
 séget küldtek hozzá. Ennélfogva hadainak egy részét, ama
 lépés megtételével egyidejűleg Chalkidike és Bottike területére
 küldte s ezt, miután a lakosságot a falak mögé vonulásra

kényszerítette, pusztítottatta. Ezen a környéken való táborozása 2
 alatt a dél felé lakó thessalok, magnetek s a thessaloktól függő
 egyéb népségek, valamint a Thermopylaiig lakó hellenek is
 megijedtek, hogy e hadak az ő területökre is betörnek, s fegy-
 verbe álltak. De félelem szállta meg a Strymonon túl, észak 3
 felé a síkokon lakó thrákokat, a panaiosokat, odomantosokat,
 dróusokat és dersaiosokat is, a kik mind függetlenek. Aggoda-
 lombba ejtette azonban még az athéniekkel ellenséges viszony-
 ban álló helleneket is, hogy hát ha ezek a szövetségi viszony-
 nál fogva kieszközlík azt nála, hogy az ő területökre is betörjön.
 Sitalkes azonban csak Chalkidike, Bottike és Makedonia terüle- 5
 tére szorítkozott s ezeket dúlta. S miután egyfelől semmit
 sem bírt megnyerni azokból, a melyek végett ezt a betörést
 intézte, másfelől pedig serege élelemszükséget kezdett látni s
 a téli fagyasztó hidegtől is szenvedett: engedett unokaöcscse,
 Seuthes rábeszélésének, a ki országában ő utána a legnagyobb
 befolyással bírt, ¹¹⁷ arra nézve, hogy sietve vonúljon vissza.
 Ezt a Seuthest pedig Perdikkas titkon úgy nyerte meg a maga
 ügyének, hogy nőtestvérének a kezét neki ígérte s nászhoz-
 mányképen jó összeg pénzt ígért. Sitalkes tehát unokaöcscse 6
 szavára hajtva, teljes harmincz napi időzés után, a melyből
 Chalkidikére nyolcz esett, hadaival gyorsan hazatért. ¹¹⁸ Ké-
 sőbb Perdikkas nőtestvérét, Stratonikét, Seuthesnek felesé-
 gül adta, a mint megígérte. A Sitalkes táborozása ekképen
 ment végbe.

A Naupaktosnál levő athéniek ennek a téli időszaknak ¹⁰²
 a folyama alatt, a peloponnesosi hajóhad feloszlása után,
 a Phormion vezérlete alatt elhajóztak Astakoshoz. Itt partra
 szállván, a hadi flottáról való négyszáz athéni és ugyanennyi
 messenei nehéz fegyverzetű gyaloggal Akarnania belsejébe
 hatoltak s Stratosból, Korontából és más helyekről azokat
 a lakosokat, a kik megbízhatóknak nem látszóttak, elűzték,
 a Theolytos fiát, Kynest pedig Korontába visszavitték; ¹¹⁹ ez

- 2 után visszatértek hajóikhoz. Oiniadai ellen, a mely egyedül volt irántuk ellenséges indulattal, azért nem szálltak táborba, mert nem látták lehetségesnek téli időben az ellene való táborozást, még pedig a miatt, mert az Achelus folyó, a mely a Pindos hegységből ered, majd Dolopián, az agraiói nevű törzs területén s Amphilochián át foly, aztán az akarnaniai síkot szeli át, a melyet fent Stratos mellett ér el, végül Oiniadai mellett a tengerbe ömlik, mocsaraival, melyeket télen e város körül vizével megtölt, lehetetlenné teszi ilyenkor a táborozást e vidéken.
- 3 Az echinad szigetsoport legtöbb tagja Oiniadaial átellenben s az Achelus torkolatától igen csekély távolságra esik. Így történik az, hogy a ragadó sebességű folyam folyvást földet hord hozzájok s némelyek közülök már a szárazföld részévé is lettek s várható, hogy nem sok idő múlva valamennyivel ez történik. Ez a folyam ugyanis ragadó sebes, bővizű és iszapos, a szigetek pedig sűrűn és egymás mögött nem egy vonalban, hanem rézsútosan fekszenek, így a folyamnak nincs közöttük a tengerbe egyenes lefolyása; ennél fogva ezek az uszadék földet az által, hogy szétmosódni nem engedik, maguk közt megkötik. Ezek a szigetek lakatlanok s nem nagy terjedelműek. A hagyomány szerint az Amphiaraios fiának, Alkmaionnak,¹²⁰ midőn anyjának a meggyilkolása után nyugtot nem lelve bolyongott, Apollon egy jós-igében ezt a földet jelölte ki lakóhelyül, a mennyiben azt adta értésére, hogy rémlátásaitól megszabadulni mindaddig nem fog, míg csak oly helyet nem vesz lakóhelyül, a mely akkor, midőn anyját meggyilkolta, nap látta s szárazföld nem volt, mert nincs egyetlen talpalatnyi föld sem más olyan, a mely tétlenek a mocskát
- 4 ne érezné. Alkmaion, a mint beszélik, egy ideig nem tudta, hogyan értse ezt; végre nagy nehezen eltalálta, hogy a jós-ige az Achelusnak erre az iszap-torlatára céloz s úgy látszott neki, hogy elegendő lakóhelynek való föld képződött egy lélek
- 5

számára az alatt a nem csekély idő alatt, míg ő anyjának
 a meggyilkolása után bujdokolt. Ő tehát Oiniadai környékén 6
 megtelepedett, uralmat alapított s fia, Akarnan után a terü-
 letnek nevet hagyott. Az Alkmaion felől reánk szállt hagyo-
 mány ekképen hangzik.

Az athéniek Phormion vezetése alatt Akarnania partjaitól 103
 távozván, Naupaktoshoz tértek vissza s tavasz nyíltával ¹²¹
 haza vitorláztak Athénbe, a midőn magukkal vitték a tengeri
 ütközetekben elfogott szabad születésű embereket is, a kiket
 azután a maguk embereiért, egyet egyért kicseréltek; valamint
 azokat a hajókat is magukkal vitték, a melyeket kézre kerítet- 2
 tek. S ezzel a téli időszak a végére ért s vele egyszersmind
 a harmadik éve is annak a háborúnak, a melynek a történetét
 Thukydides e műben megírta.

THUKYDIDES.

III. KÖNYV.

A következő nyári időszakban, abban az időben, midőn 1
az élet a fejét hányja,¹ a peloponnesosiak és szövetségeseik
a Zeuxidamos fiának, Archidamos, lakedaimoni királynak ve-
zérlete alatt betörték Attikába. Itt táborba szálltak s a területet
pusztították. Az athéni lovasság, ha alkalom mutatkozott
mint eddig, úgy ekkor is támadásokat intézett ellenök, s ezzel
meggátolta azt, hogy a könnyű fegyverzetűek nagy tömegekben
messzebb távozzanak a tábortól s a város közelében eső helye- 2
ken kárt okozzanak.² Addig időztek, míg az élelem tartott,
aztán visszavonultak s haza oszlottak.

Nyomban a peloponnesosiak ezen betörése után történt 2
az, hogy Lesbos Methymna kivételével³ elszakadt Athéntől.
Volt ez szándékában a lesbosiaknak még a háború előtt, csak-
hogy a lakedaimoniak nem fogadták el őket.⁴ De most is ko-
rábban voltak kénytelenek ezt a szakítást megtenni, mint
tulajdonképen tervezték. Ők ugyanis azt akarták, hogy előbb 2
kikötőjöknek védő-töltésekkel való ellátásával, bástyák eme-
lésével s hajók építésével legyenek készen, továbbá, hogy
a Pontosból várt segedelem, nyilas csapatok, élelmi szerek
s más egyebek érkezzenek meg, a melyek után küldtek. Azon- 3
ban a tenedosiak, a kikkel feszült viszonyban álltak, továbbá
a methymnabeliek, valamint maguk a mytilenebeliek közül is
egyesek, a kik párt-állásuk folytán az athénieknek nyilvános
vendégbarátai voltak, jelentést tettek Athénben, hogy a myti-

- lenebeliek Lesbös lakosságát erőhatalommal városukba telepítik s egész készülődésükben, a melyet a lakedaimoniak s törzsrakonaik, a boiotok ⁵ támogatnak, elszakadás czéljából sürgölődnek; ha azokat hamarosan meg nem előzik, Athén Lesbost el fogja veszteni. Az athénieket ekkor különben is nagyon sanyargatta a pestis és a háború, a mely épen ez időre fejlődött ki teljesen s dúlt teljes erővel. Ezért mivel roppant bajos dolognak tartották, hogy Lesbosban, a melynek hajóhada volt s még teljesen ép erőnek örvendett, eddigi ellenségeikhez újat szerezzenek: eleinte nem adtak helyt a vádaknak, hanem inkább arra hajlottak, a mi óhajításuknak a tárgya volt, hogy tudniillik azok nem igazak. De miután követeik nem tudták kivinni a mytilenebelieknél azt, hogy a lakosság betelepítésével és a hadi készülletekkel felhagyjanak, megijedtek s rászánták magukat
- 2 arra, hogy elejök vágnak. Ennélfogva egy negyven hajóra menő hajóhadat, a mely épen indulásra készen állt, hogy a Peloponnesost környező tengerre induljon, nagy hirtelenséggel oda küldtek. E hajóhadnak a vezére a Deinias fia, Kleipidas volt harmadmagával. Jelentették ugyanis nekik, hogy
- 3 a mytilenebeliek maloeis ⁶ Apollon tiszteletére a városon kívül ünnepet akarnak tartani, a melyen a város összes népsége, apraja, nagyja meg szokott jelenni, s kilátás van rá, hogy ha nem késlekednek, ezen az ünnepen váratlanul meg lehet őket lepni. S ha sikerül ez a próba, jó, ha pedig nem, az esetben utasították a vezéreket, hogy szólítsák fel a mytilenebelieket, hogy adják ki hajóikat s bontsák le bástyaikat, s ha ezt tenni
- 4 vonakodnának, kezdjék meg ellenök a hadat. Ezzel a hajóhad a tengerre ment. Azt a tíz, Mytilenéből való hajót, a melyek a szövetségi viszonymál fogva az athéni hajóhadnál voltak, az athéniek letartóztatták, a hajók személyzetét pedig őrizet alá
- 5 helyezték. Mindamellet egy ember átkelt Euboiára; itt Geraiستoshoz ⁷ gyalogolt, a hol egy épen tengerre szállni készülő kalmárhajóra talált, a melyen kedvező széllel Athénből való

távozása után harmadnapra Mytilenébe jutott s itt a hajóhad közalgése felől hírt adott. Így a nép nem ment ki a maloeis Apollon templomához, hanem falait és kikötőt szoros őrizet alatt tartotta s a mi belőlük még befejezve nem volt, biztosította.⁸

Az athéniek nem sokkal ezután oda érkezvén, a mint ezeket látták, vezérek a meghagyás szerint megtették a felszólítást s mivel a mytilenebeliek nem hajtottak rá, megkezdték az ellenségeskedést. Ekkor a mytilenebeliek, a kik még nem voltak hadra készek s ezen állapotukban nagy hirtelenséggel voltak háborúba sodorva, eleinte tettették magukat, mintha tengeri ütközetet akarnának vívni s hajóikkal kikötőjükből kissé előre mozdultak, de aztán a mint az athéni hajók visszafüzték őket, nyomban tárgyalásokat keztek az athéni hajóhad vezéreivel s igyekeztek, ha csak lehet, e hajóhadat mostanra valami türhető feltétel alatt elhárítani a nyakukról. Az athéniek vezérei az alkudozásra hajlandók voltak, mert szintén féltek, hogy nem lesznek elég erősek az egész Lesbossal háborút viselni. Tehát a fegyverszünet létrejött, a mely alatt a mytilenebeliek követségbe küldtek Athénbe egyet a besúgók közül, a ki tettét már megbánta, s vele másokat, hogy annak a kimutatása mellett, hogy az ő részükről bajtól egyáltalában nem tarthatni, igyekezzenek a hajóhad visszarendelését kieszközölni. De ez alatt Lakedaimonba is indítottak követséget egy háromsorevezős hajón az athéni hajóhad tudta nélkül, a mely Maleánál⁹ horgonyzott, mert nem bíztak az Athénbe küldött követség működésének sikerében. E követség viszontagságos tengeri út után meg is érkezett Lakedaimonba s küldői érdekében lépéseket tett a segítség kieszközlésére nézve.

Az Athénbe küldött követeknek minden siker nélkül való visszatérése után a mytilenebeliek és az összes lesbosiak háborúra keltek a methymnabeliek kivételével. Ezek, valamint Imbros és Lemnos szigetek lakossága s a többi szövetségesek közül egy nem jelentékeny szám, az athéniek gyámolítására

- 2 mentek. A mytilenebeliek a szárazon összes hadaikkal kitörést intéztek az athéniek táborára s ekkor ütközetre került a dolog. Bár e csatában nem a mytilenebeliek húzták a rövidebbet, mindamellett annyira nem bíztak magukban, hogy a csatatért
- 3 megtartsák, s visszahúzódtak. Ettől fogva nem tettek semmit, mivel azt tették fel magukban, hogy majd akkor próbálnak szerencsét, ha a peloponnesosiaktól segítség érkezik, vagy
- 4 másfelől segítséget kapnak. Mert ebben az időtájban érkezett hozzájuk a lakedaimoni Meleas és a thebai Hermaiondas, a kik még az elszakadás előtt voltak hozzájuk küldve, de az athéni hajóhadat megelőzni nem bírván, később, a fentebb említett csata után hajóztak be titkon egy háromszorosevezős hajón a mytilenei kikötőbe. S ezek azt javasolták nekik, hogy egy
- 6 más háromsorevezőst indítsanak útnak új követséggel ő velők. A mytilenebeliek ezt meg is tették. Ez alatt az athéniek, a mytilenebeliek tartózkodó magaviseletén nagyon felháborodván, szövetséges csapatokat vontak magukhoz, a melyek annál nagyobb gyorsasággal jelentek meg, mivel a lesbosiak részéről semmi komoly erő kifejtést nem láttak; egyszersmind a várost delfelől hajóhadukkal elzárták, a városon két oldalt két erősített táborn emeltek s a kikötőket mindkét felől ostromzár alá vet-
- 2 ték. Ekkép a mytilenebelieket elzárták a tengertől. Azonban a szárazon a mytilenebeliek s a segédelmökre már megérkezett lesbosiak voltak az urak. Csak a táborhelyek környékén bírtak nem valami nagy kiterjedésű területet az athéniek; élelemszállító hajóik állomáshelyéül s piaczul pedig Malea szolgált.
- 7 Ugyanennek a nyári időszaknak a folyama alatt, abban az időtájban, midőn Mytilene alatt a háború ekkép folyt, az athéniek egy harmincz hajóra menő hadi flottát küldtek a Peloponnesost környező vizekre a Phormion fiának, Asopiosnak a vezérlete alatt az akarnaniabelieknek arra a kíváratára, hogy nekik a Phormion családjából küldjenek valakit vezérül,
- 2 akár fiát, akár egy vér szerinti rokonát. Ez a hajóhad a part

mentén való húzódása közben feldúlta a lakedaimoni terület tengervideki helyeit. Ezután Asopios a hajók nagyobb részét 3 haza küldte, maga pedig tizenkettővel Naupaktoshoz vitorlázott; majd, miután az összes akarnaniabeli hadi népet fegyverbe szólította, ennek az élén Oiniadai ellen kezdett táborozni, a hajóraj pedig az Achelus folyón evezett fel. A szárazföldi had a vidék pusztításához fogott. A mint a város nem akart meg- 5 hódolni, a szárazföldi sereget elbocsátotta, maga pedig Leukas ellen vitorlázott. Itt Nerikos városánál hajóiról kitörést intézett a partra; azonban visszavonulás közben az itteni, oltalomra elősiető lakosok s némi csekély őrcsapatok őt magát és katonasága egy részét legyilkolták. Később az athéniek elvitorlázásuk 6 alkalmával, fegyverszünetet kötve, elesett embereiket eltemetés végett megkapták a leukasiaktól.

A mytilenebelieknek az első hajón elküldött követeit 8 felhívták a lakedaimoniak az Olympiában való megjelenésre, hogy itt a szövetség többi tagjai is kihallgathassák őket s ehhez képest határozhassanak. Ennélfogva elmentek Olympiába. Ez az az olympias volt, a melyen a rhodosi Dorieus¹⁰ második ízben győzött. A mint az ünnep bevégeződése után a szövetségesek tanácskozássra összejöttek, a követek a következő beszédet tartották előttük:

«Lakedaimoni férfiak s szövetséges tagok! Ismeretes 9 előttünk az a hellen szokás, hogy azokat, a kik a háborúban lesznek pártütökké s hagyják el szövetséges társaikat, az a fél, a melyhez átállanak, szívesen látja ugyan, a mennyiben átpártolásukkal neki javára szolgálnak, de minthogy ezzel korábbi barátaiknak árulóivá lettek, nem tartja egészen tiszta jellemeknek. Meg kell vallani, hogy ez a felfogás igazságos, ha az 2 az eset forog fenn, hogy az, a ki elpártol, s az is, a kitől elpártolnak, egyformák gondolkozásmódra s az érzület őszinteségére nézve; továbbá ha mindkettő egyenlő lábon áll egymással szemben hadi készütség és katonai erő tekintetében; s ha

végül semmi elegendő ok nincs az elpártolásra. De reánk és az athéniekre nézve nem áll ez az eset. Így nem is tűnhetünk fel kétes jellemű embereknek, ha a veszedelmes helyzetben elállunk mellőlük, bár a békében részükről kiváló figyelemben részesültünk.

- 10 «Épen ügyünk igazságos és becsületes volta is az, a melyről legelsőben szólanunk kell, kivált mivel épen szövetségetekbe való felvételünket kérjük; mert tudjuk, hogy sem egyes emberek közt nem állhat fenn állandó baráti viszony, sem államok közt nem jöhet létre szilárd egyesség bármi czélra sem egymás becsületességének kölcsönös elismerése s a gondolkodásmód hasonlósága nélkül. A hol ugyanis a felfogás módja különböző, ez meghasonlást idéz elő a tettekben is.
- 2 Mi közöttünk és az athéniek között eredetileg akkor jött létre a szövetség, midőn ti a persa háborút abba hagytátok, azok pedig tovább is helyt álltak a hátra levő feladatok végzésére.
- 3 Mi ezt a szövetséget nem a helleneknek athéniek által való leigázására, hanem a helleneknek a persáktól való megszabadítására kötöttük. Így mindaddig, míg kivételes állásba nem helyezkedtek, teljes készséggel mentünk velők. Azonban, a mint láttuk, hogy ellenséges indulatuk a persák ellen csillapodni kezd s a szövetségesek leigázását veszik czélba, nem voltunk
- 5 többé komoly aggodalmak nélkül. S a szövetségesek, mivel a hányan voltak, annyifelé húztak, nem voltak képesek erejüket közös védelemre egyesíteni, így rabigájukba is kerültek, mi
- 6 rajtunk s a chiosiakon kívül. Mi aztán mint afféle önálló s úgy nevezett szövetséges társak vettünk részt táborozásaikban. De már nem volt meg többé nálunk a bizalom vezéreink, az athéniek iránt, mivel a mik másokkal már megtörténtek, intő például álltak előttünk; mert nem lehetett valószínű az, hogy ha már azokat, a kiket velünk együtt szövetségekbe felvettek, leigázták, a még hátra levő tagokkal ezt szintén meg nem teszik, ha majd egyszer módját ejthetik.

«Ha még mi mindnyájan függetlenek volnánk, akkor 11
 több biztosítékunk volna irányukban, hogy ellenünk semmit
 nem fognak merni. De most, midőn már a legnagyobb rész
 uralmuk alatt van s mi egyenlő lábon állunk velök, reájok
 nézve a nagy többség vak engedelmeskedése mellett mind
 jobban terhelővé kell válni annak, hogy még mi magunk
 egyenlőségünket tartjuk, — még pedig annál jobban, minél
 jobban gyarapodott az ő hatalmuk s minél jobban magunkban
 állunk mi. Pedig szövetséges viszonyban csak akkor van meg
 a kellő biztonság, ha az egyik fél kellő félelemben tarthatja
 a másikat; mert azt, a ki valami túlkapás elkövetésére hajlik,
 ettől csak az hökkenti vissza, hogy magával szemben egyenlő
 erejű félt fog találni. Függetlenségünket nekünk egyedül azért 2
 hagyták meg, mert ügyes okoskodásokkal s politikai fogásokkal
 inkább megszerezhetőknek látták az uralmat, mint nyílt erő-
 szakkal, — de még azért is, hogy hivatkozhasanak arra, hogy 3
 velök egyenlő szavazatjoggal bíró szövetségeseket nem lehetett
 volna akaratuk ellenére az oldaluk mellett való harcrolásra
 rábírní, ha azok a szövetségesek, a kiket haddal támadtak
 meg, valami vétséget nem követtek volna el. Ezzel ugyancsak
 azt is elérték, hogy a szövetség legerősebb tagjait vezethették
 a gyengébbek ellen, s az által, hogy utoljára hagyták, ama
 tagokra nézve oda czéloztak, hogy miután a többieket sorba
 elszedték oldalunk mellől, bennök annál gyengébb felekkel
 legyen dolguk. Ha azonban elsőben minket támadtak volna
 meg, a midőn még lett volna az összes szövetséges tagokban
 erő kifejtésre való képesség is, s lett volna kik körül sorakoz-
 niok is, nem ment volna nekik oly könnyen a leigázás. To- 4
 vábbá még a mi tengeri erőnk is okozott nekik némi félelmet,
 hogy egyszer összeszedi magát, vagy pedig akár ti mellétek,
 akár mások mellé áll s veszedelembé ejti őket. Részben végül 5
 az is fentartott bennünket, hogy mind az összes athéni pol-
 gárság, mind azon férfiak iránt, a kik annak időről időre

6 vezetői voltak, szolgálati készséget tanúsítottunk. De láttuk mi, hogy már nem tarthatjuk sokáig magunkat, ha csak e háború ki nem tör, mert előttünk kiáltó bizonyosságul szolgált a szövetség többi tagjaival való elbánásuk.

12 „Nos tehát volt-e valami akár e barátságban, akár e szabadságban, a miben bízni lehetett volna? — a miben mi igazi érzületünk ellenére igyekeztünk egymásnak kölcsönösen a kedvében járni, s azok a háborúban tanúsítottak irántunk szolgálati készséget, mivel félték, mi pedig a békében jártunk el így velök szemben; továbbá a miben a félelemnek kellett biztonságot nyújtani, míg ez másoknál a kölcsönös jóindulattól várható; végül a miben inkább a rettegés, mint a baráti érzület volt a szövetséget fentartó erő. Hiszen e viszony olyan volt, hogy a melyikünk hamarább jutott volna abba a helyzetbe, hogy kockáztatás nélkül merhet, az szegte volna is meg előbb a szövetséges viszonyt. Lehet, hogy valaki úgy vélekedik, hogy mi nem igazságosan cselekedtünk azzal, hogy előre szakítottunk velök, mert részükről súlyos bántalmakat várhattunk ugyan, de bennünk nem volt meg az a türelem, hogy bevárjuk a biztos tapasztalat szerzésére az alkalmat, vajjon be fog-e azokból valami következni. — A ki így gondolkozik, az nem a helyes oldalról tekinti a dolgot. Ugyanis ha mi abban a helyzetben volnánk, hogy, ép úgy, mint azok, a kellő alkalommal támadólag felléphessünk, akkor lehetett volna, igen is, ép úgy, mint azoknak, várakozással lenni ellenökben való eljárás módunkkal; de mert állandóan nekik van módjukban az, hogy rajtunk üssenek, nekünk abban legyen módunk, hogy ez ellen előre tegyük meg a védelmi intézkedéseket.

13 „E tekintetek s ez okok voltak azok, lakedaimoniak és szövetséges tagok, a melyek elszakadásra bírtak bennünket. Ezek, úgy hiszszük, eléggé meggyőzők lehetnek elfogulatlan hallgatóra nézve, hogy belássa azt, hogy nem cselekedtünk helytelenül, de elegendők arra is, hogy félelmet öntsenek

belénk s a magunk biztosítására fordítsuk gondunkat. Mi ezt már régen meg akartuk tenni, midőn még a béke idején követ-
séget küldtünk hozzátok az elszakadás tárgyában, de ebben
meggátolt bennünket az, hogy ti nem akartatok magatokhoz
fogadni. Most azonban tüstént hajtottunk a boiotoknak e végből
hozzánk intézett első felhívására s azt hittük, hogy ekkor két-
szeres szakítást követünk el: Szakítunk először azzal, hogy
a helleneket az athéniek társaságában bántalmakkal illessük,
s helyette felszabadításuk munkájában veszünk részt; szakí-
tunk másodszer az athéniakkal, hogy ne ezek tegyenek minket
tönkre, hanem megelőzzük s mi tegyük ezt velök. Ez a mai 2
szakításunk azonban elhamarkodott s a kellő előkészületek
befejezése előtt történt, a mi még inkább kötelességekké
teszi, hogy bennünket szövetségetekbe felvegyetek s gyorsan
segédelmet nyújtsatok, annak a kimutatása végett, hogy véde-
lemben részesítitek azokat, a kik rászorúlnak s hogy ártalmára
vagytok azoknak, a kik veletek szemben ellenségképen állanak.
Az időpont oly kedvező, a minő még eddig soha. Nevezetesen 3
az athéniek a pestis és a nagy költekezések által nagyon meg
vannak viselve; továbbá tengeri erejük részben a ti területe-
teket környező vidéken van, részben pedig mi ellenünk van
kirendelve; ekkép minden valószínűség a mellett szól, hogy 4
egy felesleges hajójuk sem lesz, ha ebben a nyári időszakban
még egyszer tengeri és szárazai erővel rájok törtök, s vagy nem
lesznek képesek a ti támadásokat ellen védekezni, vagy pedig
mindkettőnktől visszavonják hajóhadaikat. Oly véleményben 5
pedig senki se legyen, hogy majd idegen területért fog a saját
fejére veszedelmet vonni, mert a ki előtt Lesbos messze levő-
nek látszik, annak ez hasznót a közelből fog hozni. Ugyanis
a háború nem Attikán sarkallik, mint valaki gondolja, hanem
Attika segédforrásain; az adójárulékoknak pedig a szövetsé- 6
gesek vagyona teszi az alapját. Ezek azonban még tetemesebbek
lesznek, ha majd minket sikerül leigáznio, mert ekkor nem-

csak hogy senki más nem fog tőlük elszakadni, hanem még a mi adójárulékaink is gyarapodásukra fognak szolgálni; s mi sokkal keményebb elbánásban is részesülnénk, mint a korábban leigázott szövetséges tagok. Ha azonban ti bennünket nyomatékos gyámolításban részeltettek, akkor egy oly államot nyertek meg magatoknak, a melynek nagy tengeri ereje van; pedig éppen ez az, a minek leginkább híját látjátok. Egyszermind az athéniakkal is könnyebben el fogtok bánni, a meny nyiben szövetségeseiket elvonjátok tőlük, mert így mindenki bátrabban fog hozzátok csatlakozni. Végül elhárítjátok magatokról azt a szemrehányást, a melynek eddig ki voltatok téve azért, hogy az athéniektől elszakadozóknak segedelmére nem siettek. Ha azonban ti nyíltan szabadítókül léptek fel, e háborúban annál biztosabban a tiétek lesz a végleges diadal.

14 «Tehát tekintettel a helléneknek bennetek vetett remé nyeire s az olympiai Zeusra, a kinek a szent helyén most mi isteni oltalomhoz folyamodók gyanánt vagyunk, segítsétek meg a mytilenebelieket azzal, hogy szövetségeseiké lesztek, s ne hagyjatok cserben bennünket, a kik ugyan csak a saját fejünket érő veszedelemben vetjük magunkat kockára, de ha nyertesek leszünk, annak az összes fogja hasznát látni, viszont még nagyobb kárat fogja vallani, ha titeket ügyünknek meg 2 nem nyerhetvén, szerencsétlenül járunk. Tanúsítsátok magatokat oly embereknek, a minőknek a hellének tartanak s a minőknek a mi félelmünk óhajt tapasztalni benneteket».

15 A mytilenebeliek ekképen szóltak. Meghallgatásuk után a lakedaimoniak, a kérelemnek helyt adva, szövetségeseikkel egyetértőleg a lesbosiakat felvették szövetségökbe; a mi pedig az Attikába való betörés végrehajtását illeti, jelen levő szövetségeseiknek meghagyták, hogy hadi erejök két harmadát sietve küldjék a földszorosra, s maguk voltak az elsők, a kik ott megjelentek. Ugyanők a hajók számára vontató gépeket készítettek a földszoroson Korinthostól az Athén felé eső ten-

gerre való átszállításuk végett, hogy ekkép egyszerre tengeren is, szárazon is támadhassanak. A lakedaimoniak tehát nagyon serényen hozzá láttak a dologhoz, de a többi szövetségesek lassan gyülekeztek azért, mert a természetes betakarításával foglalkoztak s kedvök sem sok volt a táborozáshoz.

Az athéniek csakhamar észre vették, hogy a lakedaimo- 16
niak azért teszik e készüléteket, mert azt gondolják, hogy ők gyöngék s ezért fitymálják őket. Hogy tehát megmutassák, hogy ez a feltevés hibás, s hogy ellenkezőleg könnyen meg tudják magukat védeni a nélkül, hogy a Lesbos ellen kirendelt, valamint a Peloponnesos partvidékének a nyugtalanítására kiküldött hajóhadat céljától elvonnák, száz hajóra menő hadi flottát szereltek fel, a melynek a hajószemélyzetét részben maguk képezték a lovagok és ötszáz medimnosos polgárok¹¹ kivételével, részben pedig zselléreik; s ez után a földszoros partvonala mentén tünnetőleg elvonultak s a Peloponnesos azon pontjaira, a melyeken jónak látták, becsapásokat intéztek. Ekkor a lakedaimoniak, a kikre ez egészen váratlan 2
látvány volt, arra a gondolatra tértek, hogy azok, a miket a lesbosiak mondtak, nem feleltek meg a valóságnak; de ezen felül helyzetöket is bajosnak tartották, a miatt, hogy a szövetségesek még mindig késtek, pedig oly hírek érkeztek, hogy a Peloponnesost környező vizeken levő athéni hajó had az ő környéköket pusztítja; ennélfogva haza húzódtak. Utóbb azonban 3
egy Lesbos partjaihoz küldendő hadi flotta felszereléséhez láttak; az egyes államokra összesen negyven hajó kiállítását rótták ki s hadvezérül Alkidast rendelték, hogy a flottát Lesbos partjaihoz vezesse. Az athéniek megtudván az ő eltávozásukat, 4
a száz hajóra menő hajóhaddal szintén haza húzódtak.

Épen abban az időtájban, midőn ez a hajóhad a tenge- 17
ren járt, volt egyszerre az athénieknek a legnagyobb számú jó karban levő hajója működésben; ehhez hasonló számú, ha nem több hajójuk volt a háború kezdetén. Nevezetesen ekkor 2

Attikát, Enboiát és Salamist száz hajó őrizte; a Peloponnesost környező vizeken más száz hajó volt; ezeken kívül voltak a Potidaiánál s egyéb pontokon horgonyzó hajók, úgy hogy a hajók száma együtt összesen harmadfélszázra ment ezen egy nyári időszakban. S legfőképen ez emésztette is fel a pénzöket lassanként Potidaiával együtt. Ugyanis a Potidaiát ostromló nehéz fegyverzetű gyalogok két drakhma zsoldot húztak; mert minden katona a maga részére egy, a szolgálja részére is egy drakhmát kapott naponként.¹² S ott háromezer főre menő sereg jelent meg legelsőben is, s ugyanennyire ment az a sereg is, a mely az ostromot egészen befejezésig vitte. Időközben jelent meg itt egy ezerhatszáz főre menő sereg is Phormion alatt; ez azonban korábban elhúzódtott. Az összes hajókon szintén ez volt a zsold.¹³ Így emésztődött fel apródonként mindjárt kezdetben a pénz s ezek a hajók voltak a legnagyobb számban felszerelve.

18 A mytilenebeliek abban az időtájban, midőn a lakedaimoniak a földszoroson voltak, a szárazon segítő csapataikkal együtt Methymna ellen mentek táborozásra, a hol árulásra számítottak. A mint a város ellen intézett támadás után a várt siker elmaradt, Antissa, Pyrrha és Eresos felé távoztak. Ezekben a városokban a viszonyokat biztosabb alapokra fektették, bástyákat erősítettek s erre gyorsan haza húzódtak. Távozásuk után a methymnabeliek szintén táborba szálltak Antissa ellen; de egy kitörés alkalmával, a melyet az antissabeliek és segítő hadaik ellenök intéztek, vereséget szenvedtek és sokan elestek közülök. Erre az életben maradottak gyorsan visszahúzódtak. Az athéniek annak a hírére, hogy a szárazon a mytilenebeliek az urak s az ő katonáik ezt meggátolni nem bírják, elküldték az Epikuros fiát, Pachest vezérül Mytilene alá, egyszersmind vezetése alatt a saját kebelökből ezer főre menő nehéz fegyverzetű gyalogból álló sereget. Már ekkor ősz felé járt az idő.¹⁴ Ezek a katonák maguk húzták az evezőt s

úgy tették meg tengeri útjokat. Mytilene alá érve, ezt egy egyszerű ostromsánczczal köröskörül elzárták. Némely alkalmas pontokon várdákat is emeltek e sánczra. Ekkép már Mytilene 5 mindkét felől, mind a szárazföldi, mind a tengeri oldalról erős ostromzár alatt volt. Erre a téli időszak is kezdetét vette.¹⁵

Az athéniek, mivel mind több-több pénzre volt szükségük, hogy az ostrom költségeit viselhessék, maguk, ekkor először, kétszáz talentumnyi¹⁶ jövedelmi adót fizettek, szövetségeseikhez pedig pénz behajtása végett egy tizenkét hajóra menő hajórajt küldtek, a melynek a vezére Lysikles volt ötödmagával. Ez a vezér hajórajával való pénzgyűjtögetése és kör- 2 útja közben Kariában kiszállt s itt Myus felől a Maiandros völgyén fel a sandesi halomig hatolt. Itt azonban a kariaiak és anaiabeliek megtámadták s embereinek nagy részével együtt legyilkolták.

Ugyanebben a téli időszakban a plataiabelieknek, a kiket 20 a peloponnesosiak és a boiotok még mindig ostromzár alatt tartottak, az élelmi készletök már fogytán volt. Ehhez a sanyarú helyzethez járult az, hogy az athéniek részéről semmi kilátásuk nem volt a segítséghez, sem más út nem mutatkozott előttük az ostromzár alól való menekülésre. Tehát azokkal az athéniakkal együtt, a kik velök ostromzár alatt voltak, azt határozták el maguk közt, hogy kitörnek s ha lehetséges magukat átvágniok, átlépnek az ellenség falain. Ezt a vállalatot nekik a Tolmides fia, Theainetos, egy jóspap, továbbá a Daimachos fia, Eupompidas, a ki vezérük is volt, javasolták. Eleinte mindnyájan ki szándékoztak törni, később 2 azonban mintegy a fele szám visszariadt tőle, mivel a vele járó veszedelmet roppant nagyinak tekintette. Körülbelül kétszáz-húsz maradt meg a saját jószántából a mellett, hogy kitör. Ehhez először is létrákat készítettek oly hosszúsággal, hogy az 3 ellenség falazatának a párkányáig érjenek. A kellő hosszú-

- ságot ezekhez a téglarétegek száma után állapították meg a falazat feléjük eső oldalának azon részéről, a hol épen nem volt sárral megszívítva. Hogy e falazatban a téglaréteg mennyi, azt többnek kellett számolni, hogy ha néhány elhibázza is, a többség mégis eltalálja az igazi számot, kivált mert több ízben számoltak; egyszersmind nem is oly messze esett tőlük a falazat; ellenkezőleg ott, a hol rá czélt vetettek, elég tisztán látható volt. A mértéket tehát a létrákhoz a téglák
- 21 vastagsága után számítva ekképen állapították meg. A peloponnesosiak falazata következőleg volt megépítve: Két kerítésből állt; az egyik Plataia felé szolgált, a másik pedig kifelé, arra az esetre, ha Athén felől támadást intéznének; e két kerítés között körülbelül tizenhat lábnyi hézag¹⁷
- 2 volt. Ez a térség, ez a tizenhat lábnyi széles köz, lakóhelyekkel volt beépítve, a melyek az őrizet közt voltak felosztva. Ezek a lakások pedig annyira egymás hátán voltak, hogy a két kerítés a közöttük eső lakásokkal egyetlen egy, mindkét oldalán mellvédekkel ellátott vastag bástyáznak tűnt fel.
- 3 Minden tizedik mellvéd után nagy, a falazattal egyenlő vastagságú bástyatornyok következtek, a melyek úgy be, mint kifelé teljesen elérték a körfalak homlokvonaláig, úgy, hogy a bástyatornyok mellett a falon nem lehetett elmenni, hanem ezeknek a közepén kellett átjárni. Azokon az éjszakákon már, a
- 4 melyeken erős zivataros idő volt, odahagyták a mellvédeket s az egymástól nem messze eső s fedeles bástyatornyokon teljesítették az őrszolgálatot. Ilyen falazat volt az, a mely közt a löröskörül elzárt plataiabelieket ostromló sereg tanyázott.
- 22 Azok a plataiabeliek, a kik elszánták magukat a kitérésre, mihelyt készülleteikkel rendben voltak, egy esős, zivataros és holdvilágtalan éjszakát szemeltek ki s ekkor kimentek. Élükön azok voltak, a kik e vállalat kezdeményezői voltak. Elsőben a városon körül vont árkot lépték át s erre az ellenséges falazatot is elérték a nélkül, hogy a bástya-örök észre

vették volna, mivel a setétség miatt meg nem láthatták s minthogy a közeledő léptek zaja elveszett a szél zúgásában, neszt sem kaphattak felőlök; egyszersmind a kitorók jó távol 2 haladtak egymástól, hogy pajzsaik összeverődése árulójukká ne legyen, továbbá könnyedén is voltak fegyverkezve s csak a bal lábukon volt saru, hogy a sárban biztosabban lépdelhessenek. Két torony közt eső bástya-rész mellvédeinek mentek neki, jól 3 tudván, hogy oda vannak hagyva. Elsőben azok mentek oda, a kik a létrákat vitték, s a falhoz támasztották; ezután tizenkét könnyű fegyverzetű, a kik csak kurta karddal s mellvérttel voltak ellátva, lépdeltek fel a Koroibos fiának, Ammeasnak a vezetése alatt; ez volt is az első, a ki fellépett. Az ő nyomában megjelentek itt a vezetése alatt levők is, s az egyik bástyatoronyhoz is, a másikhoz is hat-hat ment. Utánuk más könnyű fegyverzetűek lépdeltek fel rövid lándzsákkal, mögöttük mások vitték a pajzsukat, hogy könnyebben lépdelhessenek fel, s akkor szándékoztak a kezökhöz adni, ha már az ellenségnek a közelébe értek. Miután ekkép már többen feljutottak, az 4 őrszemek a bástyatornyokon neszt kaptak, igen, mert kapaszkodás közben egy plataiabeli a mellvédekről téglát lökött le s ez estében zajt okozott. Tüstént csatalárma támadt, mire a 5 csapatok a bástyázat felé fordultak, mert az éjjeli sötétben és a vihar dühöngése miatt nem tudták magukat tájékozni, hogy miben áll a veszedelem. Egyidejűleg a városban maradt plataiabeliek szintén kicsaptak, hogy amazokról mennél jobban elvonják a figyelmet, s megrohanták a peloponnesosiak falazatának azzal épen ellenkező pontját, a melyen társaik felfelé hatoltak. Ennek folytán a csapatok nyugtalan töprenkedés 6 közt álltak helyökön s senki sem mert az őrizete alá adott pontról segítségnyújtásra sietni, mivel nem bírtak maguknak tiszta fogalmat alkotni arról, hogy mi történik. Közülök az a 7 háromszáz főre menő csapat, a melynek az volt a rendeltetése, hogy ha valamely ponton szükséges, a segítségnyújt-

8 társra készen legyen, kirohant a falak közül s kint a lárma felé tartott. Egyszersmind Thébába tűzzel jelezni kezdtek, hanem ekkor a plataiabeliek bástyázatukon szintén sok tűzjelt gyűjtöttek; ezekhez ők már korábban épen erre az alkalomra számítva készültek el, hogy az ellenség tűzjelzését megzavarják s azon vélekedés folytán, hogy más adta elő magát, mint a mi valósággal történik, segítség ne jöjjön mindaddig, míg azok a társaik, a kik a kitörésre vállalkoztak, meg nem menekülnek s biztos helyre nem jutnak.

23 Azoknál a plataiabelieknél, a kik a falazaton át szándékoztak lépni, az elsők, mihelyt fent voltak, a bástyatornyokat, őreikkel elbánva, mindkét oldalon kezökre kerítették, majd elállták a tornyokon levő átjárókat s vigyáztak, hogy ezeken a falrészek oltalmazására senki át ne jöhessen. Ez után a falról a bástyatornyokhoz létrákat támasztottak s embereik közül többeket felküldtek s ekkép az ellenséget úgy alant, a bástyáról, mint felülről, a toronyról szórt lövedékeikkel feltartóztatták. Ez alatt a többi, a nagyobb rész nagy számú létra alkalmazása és a mellvédek lerángatása után a két torony közt levő 2 bástyarészen átkelt. S azok aztán, a kik a falazaton átjutottak, az árok szélén mind megállapodtak s innen nyilakat és hajító dárdákat szórtak mindazokra, a kik a bástya mentén az átkelés 3 meggátolására elősiettek. Midőn aztán valamennyien átjutottak, azok, a kik a bástyatornyokat megszállva tartották, utoljára, bár nagy nehezen, szintén leszálltak s az árokhoz húzódtak. Ebben a pillanatban a háromszáz főre menő csapat fáklyákkal 4 feléjük tartott. A plataiabeliek, a mint az árok szélén álltak, ennek a csapatnak az embereit a setét helyről jobban látták s a fedetlen oldalukra ¹⁸ nyilakat és hajító dárdákat szórtak, míg maguk a mellett, hogy homályban voltak, a fáklyák miatt még kevésbbé voltak láthatók. Ennélfogva még a legutolsóknak is sikerült a plataiabeliek közül ideje korán átjutni, bár nagy 5 bajjal s kemény szorongatattás közt; mert az árokban a vizen

kéreg képződött, nem olyan, hogy az embert megbírta volna, hanem inkább olyan lucsoknemű, a minő szokott képződni keleti vagy északi szélkor;¹⁹ s ez az éjszaka a vizet ily szélhordta hópolyhekkal annyira megsaporította benne, hogy átkelés közben majd ellepte a menekülőket. Megmenekülésök különben inkább a roppant fergeteges idő miatt is sikerült.

A plataiabeliek ekkor elindultak az ároktól s zárt csa- 24
patban a Theba felé vívő útra tértek az Androkrates²⁰ szent helyétől bal felé; mert úgy gondolkoztak, hogy az ellenség mit sem mer kevésbbé gyanítani, mint azt, hogy ők az ellenséghez vezető utat választották. S látták is mindjárt, hogy a peloponnesosiak a Kythaironon és Dryos kephalaion²¹ keresztül az Athén felé vezető úton rohannak fáklyákkal üldözésre. Hat 2
vagy hét stádiumnyira²² haladtak a plataiabeliek a Theba felé vívő úton; ekkor megfordultak s a hegység felé, az Erythraiba és Hysiaiba vezető útra mentek át, majd a hegység elérése után Athénbe menekültek el kétszáztizenkét főre menő számban. Eredetileg többen voltak, de néhányan a falazatra való fellépés előtt visszatértek a városba, egy nyilas pedig a külső ároknál az ellenség kezébe esett. A peloponnesosiak, miután az 3
üldözésre való száguldozással felhagytak, helyökre visszatértek. A városban visszamaradt plataiabeliek semmi bizonyost nem tudtak a történetekről, azok pedig, a kik visszatértek, azt állították, hogy a többi mind egy lábíg elesett. Ennél fogva virradta után követ-pálczás üzenetvivőt küldtek ki s halottaik felszedése végett fegyverszünetet akartak kieszközölni. Ezzel azonban, az igazat megtudván, felhagytak. Ama plataiabeliek a falazaton át ekképen menekedtek meg.

Lakedaimonból ennek a téli időszaknak a végén a lake- 25
daemoni Salaithost egy háromevezős hajón Mytilenébe küldték. Ez Pyrrhához hajózott s innen a szárazon egy kiszáradt vízmedren, a melyen a sánczművek közt át lehetett hatolni, az athéniek figyelme kijátszásával bement. Itt az előljáróság-

nak azt adta tudtára, hogy Attikába betörés lesz intézve s ezzel egyidejűleg az a negyven hajóra menő hajóhad, a melynek feladata, hogy nekik segítségökre jöjjön, meg fog jelenni; továbbá hogy ő épen ezek miatt, egyszersmind egyéb intéz-

2 kedések megtételére is van előre küldve. Erre a mytilenebeliek újra neki bátorodtak s kevésbbé voltak hajlandók az athéniekkel való kiegyezésre. Így végződött ez a téli időszak, s ezzel véget ért a negyedik év ebben a háborúban, a melynek a történetét Thukydides e műben megírta.

26 A következő nyári időszakban ²³ a peloponnesosiak negyvenkét hajóra menő hadi flottájukat, a melynek az élére Alkidas hajóhadvezéröket állították, Mytilene felé küldték, s ezután szövetségeseikkel együtt betörtek Attikába, hogy ekkép az athéniek két oldalról nyugtalanítva, annál kevésbbé vehes-

2 sék üzőbe a Mytilene felé vitorlázó hajóhadat. Ezen betörés alkalmával a Pleistoanax fia, a még kiskorú Pausanias, lakdaimoni király helyett atyai nagybátyja, Kleomenes vitte a

3 vezérletet. Elpusztították ekkor mindazt, a mit már korábban pusztítottak, s újra kisarjadzott, valamint azt is, a mi a korábbi betörésekben ment maradt. Ez a betörés a legsujtolóbbá is lett az athéniekre nézve a második után. Ugyanis a peloponnesosiak, folyton arra várva, hogy Lesbos felől majd csak kapnak már hírt arról, hogy hajóhaduk, a melynek hitők szerint ott azóta meg kellett jelennie, működésbe lépett, mind több-több tért jártak be s ekkép a terület java részét dúlták. A mint azonban nem úgy fejlődtek a dolgok, a hogy ők épen várták, s élelmi készletök is megfogyott, kitakarodtak Attika területéről s hazájukba szélylyel oszlottak.

27 Ez alatt a mytilenebeliek, mivel a hajóhad a Peloponnesos felől nem jött számukra s folyvást csak késett, továbbá mert élelmi készletök is megfogyott, kénytelenek voltak az

2 athéniekkel egyezésre lépni a következő esetről fogva: Salaithos, a ki szintén nem bírt már a hajóhadra várni, a népet, a

mely csak könnyű fegyverzetű volt, nehéz fegyverzettel látta el abból a célból, hogy az athéniekre kitörést intéz. A nép, 3 mihelyt a nehéz fegyverzetet megkapta, nem hajtott többé a kormányra s összejöreteleket tartott, a melyekből azt a követelést intézte a gazdagokhoz, hogy az élelmi szereket adják elő s az összes polgárság közt oszszák fel; ellenkező esetben ő maga kiegyezik az athéniekkel és feladja a várost. Azok, a kik 28 a kormányon voltak, látták, hogy képtelenek a népet ebben meggátolni; ha pedig az egyezségből ki lesznek zárva, ez őreájok veszedelmes lesz. Tehát Pachessel az összesre kiterjedő egyezsége léptek, a mely szerint szabad tetszésére bizatik az athéni polgárságnak, hogy azt határozza a mytilenebeliekre, a mit jónak lát; a város az athéni hadak előtt megnyitja a kapuit, azonban a lakosok a saját érdekekben követséget indíthatnak Athénbe; míg ez ide jár, addig Paches senkit sem fogásra nem vethet, sem rabszolgává nem tehet, sem meg nem ölethet. Ennek az egyezésnek a daczára azonban azok a 2 mytilenebeliek, a kik a legerősebben mellette voltak a lakodaimoniakhoz való csatlakozásnak, nagyon féltek s az athéni hadaknak városukba való bevonulásakor nem is bírtak magukon uralkodni, hanem az oltárokhoz ültek. Paches felállította őket azzal az ígérettel, hogy tőle semmi bántódásuk nem lesz, s Tenedos szigetén helyezte el addig, míg az athéniek valamit nem határoznak; továbbá Antissát háromsorevezősök oda ren- 3 delése után szintén meghódolásra bírta; egyéb tekintetben pedig, a hadakra nézve, belátása szerint a legezélszerűbb intézkedéseket létesítette.

A peloponnesosi negyven hajós²⁴ hadi flotta, a melynek 29 a legnagyobb sietséggel kellett volna a hely színén megjelenni, magával a Peloponnesos körül való hajózással sok időt elvesztegetett s pályája többi részén is késedelmeskedő lassúsággal mozgott. Vonulása alatt az athéniek a városból nem vették észre, csak midőn Deloshoz érkezett. Innen Ikaroshoz és

- Mykonoshoz²⁵ hajózott. Itt aztán megkapta azt a hirt, hogy
- 2 Mytilene elesett. Mivel azonban bizonyost akart tudni, az erythraii területéhez tartozó Embatonhoz vitorlázott. Ez körülbelül heted napra történt az után, hogy Mytilenét feladták. Miután itt a peloponnesosiak megbizonyosodtak, tanácskozáshoz fogtak, hogy e helyzettel szemben mi tevők legyenek. Ekkor az elisi Teutiaplos a következő javaslatot tette nekik:
- 30 «Alkidas és ti többi vezérei a peloponnesosiaknak, a kik velem most itt jelen vagytok, én azt látnám jónak, hogy mielőtt megtudnák, hogy mi itt vagyunk, haladéktalanul hajózzunk
- 2 Mytilenére. Ugyanis azoknál az embereknél, mivel kevés ideje, hogy a város a kezökön van, minden valószínűség szerint nagyon hézagosan teljesített őrszolgálatot fogunk találni, kivált a tenger felől, a honnan legkevésbé várnak támadást, de a merről mi most épen a legnagyobb erővel léphetünk fel. Valószínű az is, hogy az ellenfél szárazföldi hadai, bízva abban, hogy ők a győztesek, teljes gondtalanságban vannak
- 3 szétoszolva a házakban. Ha tehát mi gyors éjjeli támadást intézünk reájuk, teljesen hiszem, hogy azoknak a támogatása mellett, a kik talán csak vannak még itt-ott a városban a hoz-
- 4 zánk szítók közül, mi leszünk ott a helyzet uraivá. Ne rettenjetek vissza a veszedelemtől. Legyetek meggyőződve, hogy a hadban ily tények idézik elő a meglepő fordulatokat, s hogy az a hadvezér, a ki az ilyenek ellen óvja magát, de viszont, ha az ellenséggel szemben lát alkalmat elkövetésükre, két kézzel ragadja meg, a legtöbb esetben fényes sikert arat.»
- 31 Így beszélt, de nem győzte meg Alkidast. Erre mások, némely ioniai menekültek s vele együtt hajózó lesbosiak azzal az indítvánnyal léptek fel előtte, hogy ha már ebbe a veszedelmes vállalatba bele fogni nem mer, vagy az ioniai városok közül foglalja el valamelyiket, vagy az aioliai Kymét, hogy innen aztán Joniát rávegyék az elpártolásra. Ehhez pedig van reménység, mert megjelenésük mindenkinek kedve szerint

van. Ekkép az athénieket legnagyobb jövedelemforrásuktól megfosztják, s ezen felül azzal, hogy hajóikkal ostromzár alá veszik, költséget fognak nekik okozni. Azt is hiszik, hogy Pissuthnest²⁶ szintén rá lehet majd bírni a háborúban való részvételre. Alkidas azonban ezeket sem fogadta el, hanem minden gondolata csak oda irányult, hogy ha már egyszer Mytilenétől megkésétt, oly gyorsan, a mint csak lehetséges, a Peloponnesos partjaihoz juthasson. Embatonnál a horgonyt **32** felszedvén, a part mentén tovább hajózott. Majd a teosi Myonnesos fokánál szállt horgonyra, s itt azon foglyai közül, a kiket hajózás közben kerített kézre, a legnagyobb részt legyilkoltatta. Ennek folytán, a mint ezután Ephesosnál horgonyra **2** szállt, az Anaiában lakó samosiaktól követség érkezett hozzá, a mely kifejezte előtte azt, hogy nem szép utat választ Hellas felszabadítására, ha oly embereket gyilkoltat meg, a kik a legkisebb bántalmára sem voltak, s nem is ellenfelei, hanem Athénnek csak kényszerűségből szövetségesei; ha ezzel fel nem hagy, akkor nem sokat fog ellenségeiből barátaivá tenni, hanem annál több lesz barátaiból ellenségévé. Ezek a szavak **3** hatással voltak reá s mindazokat a khiosiakat, a kik csak kezei közt voltak, szabad lábra helyezte, valamint némely másokat is. Az emberek ugyanis, a mint a hajókat látták, nem eredtek futásnak, hanem inkább igyekeztek hozzájuk közelebb jutni, abban a vélekedésben, hogy azok attikai hajók, s mit sem vártak kevésbbé, mint azt, hogy midőn a tengernek az athéniek a feltétlen urai, a peloponnesosiak rá merjék a fejüket adni arra, hogy hajóikkal Joniába átkeljenek. Alkidas Ephesostól nagy gyorsasággal elvonúlt s menekülni igyekezett, mert a Salaminia és Paralos hajók²⁷ még Klarosnál való horgonyzása közben meglátták. Ezek a hajók épen Athén felől jöttek. Félt Alkidas attól, hogy üzőbe veszik; ugyanezért neki vágott a nyílt tengernek azzal a feltett szándékkal, hogy a saját jószántából más helyen, mint a Pelopon-

- 2 nesosnál, nem száll horgonyra. Pacheshez és az athéniekhez először Erythrai vidékéről érkezett hír, majd nem sokára minden felőlről. S mivel Joniában nem voltak megerősített pontok, nagy félelem támadt, hogy a peloponnesosiak, még ha az ott maradásra épen nem gondolnak is, a part mentén való végig húzódásuk alatt megrohanják a városokat s fosztogatni találják. A Paralos és a Salaminia, miután Klarosnál megláták a peloponnesosi hajóhadat, a hírt meg is vitték felőle.
- 3 Erre Paches erélyes üldözéshez fogott s ezt egész Patmos²⁸ szigetéig folytatta. Innen, mivel úgy látszott, hogy utólélnie nem sikerül, visszatért. Különben, miután a peloponnesosi hajóhadat a nyílt tengeren ott nem kaphatta, nyereségnek tartotta, hogy sehol el nem érhette s ekkép szilárd hadi állást elfoglalni, egyszersmind szárazföldi és tengeri oldalról ostromzár alá venni nem volt kénytelen.
- 34 Paches a part mentén való visszahúzódása közben Notionnál,²⁹ a kolophoniak városánál is kikötött. Itt kolophoniak telepedtek meg akkor, midőn a parttól beljebb eső városukat Itamanes egy párttusában az egyik párttól behívott barbarokkal elfoglalta. Ennek az elfoglalása pedig körülbelül akkor történt, midőn a peloponnesosiak másod izben törtek be
- 2 Attikába.³⁰ Notionban az ide menekült és itt letelepült kolophoniak ismét meghasonlottak egymással s az egyik párt Pissuthnestől arkadiai zsoldos csapatot és barbar hadakat vont magához és egy külön megerősített városrészbe húzódott; a persákkal tartó kolophoniak, a felső városból, e párttal egyesültek s közös polgárság kötelékébe léptek; erre a másik
- 3 párt, mivel amazok elől kitérni s menekülni volt kénytelen, Pacheshez fordult segítségért. Ez felszólította Hippiast, az arkadiai zsoldos csapat vezetőjét, hogy jöjjön ki hozzá értekezés végett s ha az, a mit mond, tetszését meg nem nyeri, ép, egészséges állapotban juttatja vissza az erősségbe. Az kijött hozzá; Paches azonban szelid fogságra vetette, azután hir-

telen és váratlanul megrohanta az erősséget, bevette s mind-
azokat az arkadiai zsoldosokat és barbarokat, a kik csak benne
voltak, leöldöstette. Később Hippiást, ünnepélyesen tett ígé-
retéhez képest, bejuttatta az erősségbe, de mikor már bent
volt, megfogatta és agyonnyilasztatta. Ekkor Notiont átadta a 4
kolophoniaknak a perzsa-pártiak kizárása mellett. Utóbb az
athéniek ide gyarmat-telepítőket küldtek; az összes kolopho-
niakat mindazokból a városokból, a melyekben csak ide való
ember tartózkodott, összegyűjtötték s Notiont gyarmatnak
rendezték be a saját törvényeik szerint.

Paches Mytilenébe való visszaérkezése után Pyrrhát és 35
Eresost is hatalma alá hajtotta, továbbá a lakedaimoni Salai-
thost, a ki a városban lappangott, kézre kerítette. Ezután ezt
a Salaithost azokkal a mytilenebeliekkel együtt, a kiket Tene-
doson helyezett el s a kik ezeken kívül előtte az elszakadás
mestereinek látszottak, elküldte Athénbe. Egyszersmind a 2
sereg nagy részét elbocsátotta, a többivel ott maradt s a viszo-
nyokat Mytilenében és Lesbos szigetén rendezte úgy, a mint
jónak látta.

Salaithos Athénbe való megérkeztével többféle ígéretet 36
tett,³¹ többek közt azt is, hogy a peloponnesosiakat elvonja
Plataia alól, a mely még mindig ostromzár alatt volt. Mind-
ennek daczára az athéniek tüstént kivégeztették; a többieket 2
illetőleg pedig tanácskozáshoz fogtak s első felindulásukban
elhatározták, hogy halállal sújtolják nem csak a jelen levő,
hanem a többi mytilenebelieket is mind, a kik csak a férfikort
elérték, a nőket és gyermekeket pedig rabszolgákká teszik.
Már azt is különösen felrótták nekik, hogy elszakadtak, mivel
ezt nem az alattvalói helyzet nyomása alatt követték el, mint
mások; de a mi a legfőképp hozzájárult indulatuk fokozásához,
az abban állt, hogy a peloponnesosiak hajóhada Joniában
megjelenni merészkedett, mert ez arra mutatott előtök, hogy
elszakadásukat jól átgondolt tervek alapján hajtották végre.

3 Tehát egy háromsorevezőst indítottak Pacheshez a néphatározat megvitelére, a mely neki feladatává tette, hogy a mytilenebeli férfiakat végeztesse ki. A következő napon azonban csakhamar kezdtek más gondolatra térni s higgadtabb megfontolás után arra a nézetre hajoltak, hogy kegyetlen és iszonyú egy végzés az, a mely egy egész várost töröl el, a helyett, hogy csak a bűnösöket sujtolná. A mytilenebelieknek Athénben levő követei s az ügyöket támogató athéniek, a mint ezt észrevették, kivitték a főtisztviselőségnél, hogy az ügy újból tanácskozás tárgyává tétessék. Ezt pedig annál könnyebben tehették, mert ezek maguk is tisztán látták, hogy a polgárok többsége jó néven venné, ha ebben az ügyben újlag 6 alkalmat nyújtának nekik a tanácskozásra. A népgyűlés tehát nagy hamarsággal összejött s itt, miután az ellentétes nézetek körül a vita megindult, a Kleainetos fia, Kleon emelt szót, ugyanaz, a ki az előbbi népgyűlésben a legyilkolásra vonatkozó határozatot keresztülvitte. Ő egyéb kérdésekben is a legerőszakosabb rendszabályok embere volt s ebben az időszakban a legnagyobb mértékben bírta a nép bizalmát. A mint előlépett, következőleg kezdett beszélni:

37 «Azt, hogy népuralmi államszervezet a mások felett való uralkodásra képtelen, számos alkalommal tapasztaltam már, de legfőképen most, ezen ti megbánásotok alkalmával a mytilenebeliek ügyében. Ti ugyanis azt a bizalmas, őszinte magaviseletet, melyet a mindennapi életben magatok közt megszoktatok, szövetségeseitekkel szemben is alkalmazzatok, s ha vagy azok rászedő beszédeire hajtva hibát követek el, vagy szánsalom-érzetből elnézők vagytok, nem gondoljátok meg, hogy ez oly gyengeség, a mely a mellett, hogy reátok nézve veszedelemmel jár, szövetségeseiteket hálára nem kötelezi, mivel nem látjátok, hogy uralmatok kényuralom, s hogy azt olyanok felett bírjátok, a kik ellenetek folyvást terveket szőnek s kénytelen-kelletlen tűrik uralmatokat; s hogy engedelmes-

ségük forrása nem olyas szívességtétel, a melylyel magatokat károsítjátok, hanem felsőbbbségetek ismerete, a melyet hatalmatok s nem az ő jóakaratok szerez meg nektek. De a legel- 3
szomorítóbb itt az, hogy mi soha sem tudunk szilárdul megállani a mellett, a mit egyszer elhatároztunk s nem látjuk be, hogy oly állam, a mely gyarlóbb törvényei mellett szilárdul áll, többre megy, mint az, a melynek a legjobb törvényei vannak ugyan, de nincsenek érvényben, s hogy a képzettség és a tapasztalat hiánya, ha józan önmérsékléssel van összekötve, általában több sikert képes felmutatni, mint a féktelenséggel járó ügyesség; hogy végre a gyarlóbb tehetségű emberek rendszeren jobban intézik az államok ügyeit, mint az eszesebbek. Ez utóbbiak ugyanis a törvényeknél bölcsőbbeknek akarnak 4
feltűnni s arra törnek, hogy a közérdekben való tanácskozások alkalmával mindig az övék legyen az igaz, mintha más fontosabb ügyekben eszességeket kimutatni nem nyílnék alkalom számukra, s ily eljárással aztán temérdek kárt okoznak az államnak. Ellenben azok, a kik a saját belátásukban nem bíznak eléggé, mivel szerényen elismerik, hogy gyarlóbbak, mint a törvények, s nincs elegendő képességek egy derék szónok szavainak lebírálására, továbbá mivel inkább részrehajlatlan bírálók, mint versenytársak, többnyire szerencsésen járnak dolgaikban. Így kellene nekünk is eljárnunk s nem kellene 5
a szónoki ügyességben és okosságban való versenyzés vágyától elkapatni magunkat s az ellen, a mit a többség már elhatározott, javaslatokkal állani elő.

«Én részemről tehát előbbi nézetem mellett állok s csodálkozom azokon, a kik a mytilenebeliekre nézve újlag előterjesztést tettek s ekkép időhalasztást eszközöltek, a mi inkább a vétkeseknek van javára. Mert ekkép a bántalmazott a bántalom elkövetője ellenében csillapultabb indulattal jár el; viszont az a megtorlás, a mely a bántalom szenvedése után a lehető leggyorsabban következik, a büntetést a legmeg-

felelőbb mértékben szokta kiszabni. Azt szeretném már most látni, ki fog a határozat ellen beszélni s ki lesz bátor annak bizonyítgatására, hogy a mytilenebeliek vétkei nekünk hasznunkra válnak, a mi szerencsétlenségeink pedig szövetségeseinkre nézve károsak. Világos, hogy a ki ezt elköveti, vagy szónoki talentumában bizakodik, s ennélfogva a mellett kardoskodik majd, hogy az, a mi általánosan el van fogadva, elhatározva nincs, vagy pénzzel van megszédítve, s e miatt csinos, körmönfont beszéddel a ti félrevezetésekre fog próbát tenni. A haza az ilyes versenyek pályabéreit másoknak adja, maga pedig a veszedelmeket veszi magára. Ennek az okai ti vagytok, kik e versenyekben fonákul keze-
 4 litek a pályabírák tisztét, mivel megszoktátok a szavaknak *szemléltői*, a tényeknek pedig *hallói* lenni. Ti ugyanis a jövő teendőit az ügyes előadónak a szemeivel nézitek s annak szavaira kivihetőknék is tekintitek; a már végrehajtott dolgokat pedig, mivel a tényeket a saját szemeitek tanúskodására sem tartjátok hitelesebbeknek, mint azt, a mit hallottatok, az
 5 ügyes ócsárló szavai szerint becsülitek meg. Továbbá különösen jók vagytok arra, hogy az előadás feltűnő és különös voltával rászedjenek s egy jónak tapasztalt javaslathoz ne ragaszkodjatok, mivel minden rendkívülinek rabjai, a megszokott-
 6 nak megvetői vagytok. Ti egyszersmind mindannyian legörö-
 mestebb magatok szeretnétek szónokolni tudni; de ha már ez nem lehetséges, legalább azzal, a ki szónoklattal fellép, versenyre kelve igyekeztek úgy tűnni fel, hogy felfogás dolgában nem ő szolgál nektek kalaúzul, hanem ha valaki valami éles észülségre mutató dolgot mond, annak helyeslésetekkel, még jól ki sem mondja, már résen vagytok s nagy készséget tudtok tanúsítani abban, hogy előre kitaláljátok, a miket mondanak, de kevés buzgalmat azok következéseinek a kellő időben való
 7 felismerésében. Végül ti, hogy úgy szóljak, egy más világot kerestek, mint a melyben élünk, de nem ítéletek meg kellőké-

pen még azt sem, a mi a szemetek előtt van. Hogy kereken kimondjam, a fülek gyönyörködtetésére való törekvés vett rajtatok erőt s inkább a sophisták³² henyén üldögélő néző közönségének, mint a haza ügyében tanácskozó polgároknak látszotok.

«Én e fonákságoktól szeretnélek titeket elvonni. Ennél- 39
fogva elétek tárom, hogy ez a Mytilene városa egymaga az, a
mely ellenetek a legmenthetetlenebb vétséget követte el. Én 2
azokat, a kik nem képesek uralmunkat elviselni, vagy az
ellenség elpártolásra kényszerítette őket, tudom menteni; de
ha azok, a kik szigeten, bástyákkal védett helyen laknak, a
tenger felől csupán a mi ellenségeinktől tarthattak, s ezek
ellen arról az oldalról egy hajóhaddal biztosítva voltak,
továbbá függetlenek, előttünk kiváló figyelem tárgyai voltak s
mégis ilyet tettek: mi egyebet műveltek, minthogy ellenünk
merényletet követtek el s rajtunk ütöttek inkább, mint pártot
ütöttek (mert pártütést csak azok követhetnek el, a kik vala-
mely erőszakos eljárás folytán sérelmet szenvedtek); s mi más-
ban jártak, mint hogy a mi halálos ellenségeinkkel összeállva
bennünket elveszítsenek? S ez tettöket még vétkesebbé teszi,
mint ha csak magukban, a saját erejük összeszedésével indí-
tottak volna háborút ellenünk. Intő példákul nem szolgáltak 3
nekik a mások szerencsétlenségei, azoké, a kik már tőlünk el
akartak állni s e miatt alattvalói helyzetbe jutottak, sem az a
jólét, a melyben éltek, ingadozókká nem tette abban, hogy a
veszedelmekbe rohanjanak, hanem bizalommal a jövő iránt, s
oly reménységekkel, a melyek hatalmuknál nagyobbak, de
óhajtásuknál kisebbek voltak, hadra keltek, s nem estek gon-
dolkozóba a felett, hogy erőt helyeznek a jog fölé, mert mi-
helyt gondolták, hogy itt az idő, a melyben ők lesznek a győz-
tesek, a nélkül, hogy sérelmet szenvedtek volna, nekünk estek.
Azok az államok, a melyek igen rövid idő alatt váratlanul 4
virágzó jóléthez jutnak, el szokták bízni magukat, az a bol-

dogság pedig, a melyhez az emberek várakozásukhoz képest jutnak, többnyire állandóbb szokott lenni, mint az, a melyhez váratlanul; s a szerencsétlenségekből, hogy úgy szóljak, könnyebben dolgozzák ki magukat, mint a hogy szerencséjüket
 5 őrizni szokták. Már régen az lett volna a jogos, hogy a mytilenebelieket a többiek felett ki ne tüntessük s e dölyfös lépésre nem vetemedtek volna. Különben is az embernek az a természete, hogy azt, a ki iránta szolgálatra kész, megveti, azt ellenben, a ki rátartja magát, nagyban tiszteli.

6 «Bünhödjének hát most is vétkökhöz méltóképen s ne csak egy kis számra háruljon a bűn terhe, a nép pedig megszabaduljon. Mert reánk ugyan mind egyformán reánk támadtak. Ha akkor, a mint módjukban is volt, hozzánk fordulnak, most városukban ismét nyugton lehetnének. De mert biztonságban tartották azzal a kis számmal együtt a koczkáztatást,
 7 a mellé álltak, midőn elpártolt. Fontoljátok meg továbbá azt, hogy ha ti mind az ellenség által kierőszakolt, mind az önkéntes elpártolásra ugyanazt a büntetést méritek, vajjon feltehető-e, hogy lesz csak egy is, a mely nem fog elpártolni hitvány ürügy alatt, mivel ha vállalatában szerencsés, megszabadul, ha pedig elbukik, semmi kemény büntetést nem
 8 szenved. Nekünk ellenben minden egyes várossal szemben pénzünk és életünk lesz koczkára téve. S ha célunkat érjük, egy romba dőlt várost kapunk vissza, s ekkép azoktól az adójárulékoktól, a melyek erőnk forrását képezik, ettől fogva meg leszünk fosztva; ha pedig szerencsétlenül járunk, meglevő ellenségeinkhez újakat nyerünk s akkor, midőn elég dolgot adnak a magukat már nyílt ellenségeinknek valló államok, tulajdon szövetségeseinkkel fogunk háborúskodni.

40 «Nem kell tehát semmiféle, akár vitára támaszkodó, akár pénzen megvásárolható reménységet nyújtanunk arra nézve, hogy majd az alá az elnéző ítélet alá fognak esni, hogy hibázni emberi. Mert nem akaratlanul bántottak meg, hanem

teljes öntudattal vetettek lest ellenünk. Bocsánat pedig csak a nem szándékos sérelmet illeti meg. Én tehát, mint először, 2 most is a mellett harczolok, hogy a már kimondott határozatot ne másítsátok meg, sem a száanalom-érzés, szónoklatokban való gyönyörködés és lágyszívűség miatt, a mely három tulajdonság a legkártékonyabb az uralkodói állásra, hibákat ne ejtsetek. Mert sajnálatra csak a velünk egyenlő lábon állók 3 iránt vagyunk kötelezve, a kiktől megfelelő viszonzást várhatunk, nem pedig az olyanok iránt, a kik irántunk viszont könyörületre nem gerjedhetnek s szükségkép állandó ellenségeink. A beszédeikkel élvezetet nyújtani szándékozók majd szerepelhetnek máskor, csekélyebb fontosságú ügyekben, s nem ilyenben, a melynél a polgárságot rövid gyönyörködés után hosszú bánkódás érheti, míg ők szép beszédeikért szép jutalmakat fognak beseperni. Végre a szelídségnek inkább csak azok iránt van helye, a kik ezután ragaszkodók lehetnek hozzánk, mint azok iránt, a kik ép úgy s nem kevésbbé, mint előbb, ellenségeink maradnak. Egy szóval 4 azt mondom, hogy ha az én nézetemet fogadjátok el, azt fogjátok tenni, a mi a mytilenebeliekre nézve jogos, egyzsersmind magatokra nézve hasznos; ha pedig máskép határoztok, a mellett, hogy őket sem fogjátok magatok iránt hálára kötelezni, inkább ti magatokat ítéletek el. Mert ha ők jogosan pártoltak el, akkor a ti uralmatok jogtalan volna felettök. Pedig még ha ez jogos nem volna is, azonban fentartása reátok nézve becsületbeli kérdést képezne: abban az esetben is bár minden jog ellenére, mert érdekeitek követelik, sujtolnotok kellene őket, vagy pedig le kell lépnetek az uralomról s nyugalmas helyzetben játszani a kedves, jó emberek szerepét. Vegyetek rajtuk ép oly büntetéssel megtorlást 5 s ti megmenekedéseetekkel ne mutakozzatok kevésbbé érzékenyeknek azoknál, a kik ellenetekre törtek, megfontolván, hogy ők valószínűleg miket követtek volna el, ha rajtunk győzedel-

meskedtek volna, kivált mivel ők kezdték a bántalmazást.

- 6 Pedig a ki mást minden ok nélkül bántalmaz, az különös hévvel, egész a megsemmisítésre irányuló vágygyal támad, mert tudja, hogy jaj lesz neki, ha az ellenfélt egészen tönkre nem teszi. Az ugyanis, a kit a bántalmat kisajtoló ok nélkül ér valami, ha sikerül baját kiheverni, keményebb bosszúálló, mint az ellenség, a kinél az kölcsönbe megy. Ne
- 7 legyetek tehát tulajdon magatoknak árulóivá, hanem gondolatban helyeztétek magatokat mennél közelebb a szenvedésekhez, s gondoljátok ekkor, mennyire nem adnátok semmiért, ha őket legyőzhetnétek, s ekkor fizessetek meg nekik, a nélkül, hogy a pillanatnyi helyzetre való tekintettel meg lágyulnátok s a még csak az imént fenyegető veszedelmet
- 8 felednétek. Büntessétek meg őket érdemök szerint s ekkép egyszersmind állítsatok a többi szövetségesek elé félreérthetetlen példát, hogy az, a ki elpártol, halállal fog lakolni. Ha azok ezt tudni fogják, nem lesztek annyira kitéve annak, hogy az ellenség mellőzésével a saját szövetségeseitek ellen viseljete hadat.»

- 41 Ekkép szólt Kleon. Utána az Eukrates fia, Diodotos lépett elő, a ki már az előbbi népgyűlésben is a leghathatósabban ellenezte a mytilenebeliek legyilkolását. Miután előlépett, következőleg kezdett beszélni:

- 42 «Sem azokat nem kárhoztatom, a kik a mytilenebeliekre vonatkozólag új előterjesztést tettek, sem azokat nem tudom magasztalni, a kik oly ócsárlásra méltó dolognak tartják azt, ha mi roppant fontos tárgyak felől több ízben tanácskozunk. Azt tartom, hogy a bölcs határozatnak két igen nagy ellensége van: az elhamarkodás és a szenvedély; az utóbbi esztelenséggel, az előbbi pedig képzettség hiányával s felületes gondolkozással szokott járni. A ki pedig azt akarja elvitatni,
- 2 hogy a beszéd a tettnek mestere, annak vagy józan belátása nincs, vagy valami személyes érdeke van. Józan belátása

nincs, ha azt hiszi, hogy van valami más mód, a melyen oly dologra nézve felvilágosítást lehet adni, a mely megvalósításra vár s vele tisztában nincsenek; személyes érdeke van, ha akkor, midőn egy szégyenletes javaslatot akar tenni, azt ugyan nem hiszi, hogy egy nem derekas ügy mellett derekasan szólni lehetne, de azt igen, hogy derekasan rágalmazva mind az ellenjavaslatot tenni szándékozókat, mind ezek hallgatóit megfélemlítheti. A legveszedelmesebb emberek pedig azok, a kik ezen felül még azzal a váddal is előállnak, hogy más pénzért fitogtatja szónoki tehetségét. Mert ha csak azt a vádat vetnék reá, hogy nincs elegendő képessége, abban az esetben, ha javaslata megbuknék, távozásában inkább az a vélemény kísérné, hogy nincs kellő belátása, mint az a vád, hogy nem igaz ügyben járt; de ha megvesztegethetőséggel vádolják, javaslata elfogadtatása után gyanúban marad, ha pedig ezélt nem ér, korlátolt tehetségnek is, jellemtelennek is tartják. A haza sem húz az efféle eljárásból semimi hasznót, mert félénk tartózkodás fosztja meg tanácsadóitól. Ez akkor járna a legjobban, ha polgárai közül az olyanok szónoki képességgel nem bírnának, mert akkor vajmi ritkán tántorítanak hibás lépésre. Derék polgárt nem az az eljárás illet meg, hogy megfélemlítse azokat, a kik neki ellent akarnak mondani, hanem az, hogy egyenlő feltételek mellett jobb tanácsadónak tanúsítsa magát; böles polgársághoz pedig az illik, hogy azzal, a ki a legtöbb jó tanácsot adja, ezért kegyének új jelét ne éreztesse, de ne is vonjon el tőle abból, a melyet iránta eddig tanúsított; viszont azt, a ki nézetével nem szerencsés, ne csak ne büntesse, hanem még meg se szégyenítse. Mert ekké p az a kinek működése sikeres, mennél kevesebb ösztönt érezne magában arra, hogy a nagyobb kitüntetések végett még bizonyos tekintetben a saját meggyőződése ellenére is a nép szája íze szerint beszéljen; a ki pedig boldogulni nem tud, mennél kevésbbé törekednék ugyanazzal az eszközzel, hogy tudni-

illik ő is mondjon valami szépet, a népet kedvezőleg hangolni maga iránt.

43   «Mi ezekkel épen az ellenkezőket teszszük, s ezen felül, ha az a gyanúnk támad, hogy valaki a legjobb tanácsot adja ugyan, de csak haszonlesésből, azon ellenszenvünk folytán, a mely a be nem bizonyított s csak úgy gondolt önhaszonlesés 2 iránt támad, a hazát a világos haszontól megfosztjuk. S ha már oda jutottunk, hogy az üdvös tanácsok egyenesen kimondva nem kevésbbé gyanúsak, mint a rosszak, az, a ki a jobbat javasolja, ép úgy kénytelen hazugságokkal hitelt szerezni, mint a hogy kényszerülve van az, a ki a legveszedelmesebb indítvánnyal lép fel, ámitás útján szerezni híveket. 3 S így ama túlságos okosság³³ miatt egyedül az állam az, a melynek egyenes úton javára szolgálni nem lehet, hacsak előbb ámitáshoz nem folyamodtunk; mert a ki nyíltan valami jót tesz, azért neki azzal a gyanúsítással fizetnek, hogy kéz 4 alatt majd jutalmát látja. Mindamellett nekünk, a kik szót emelünk, roppant fontosságú ügyekben s egy ily esetben kötelességünk az, hogy messzebb pillantsunk a jövőbe, mint ti, a kik a tárgy megfontolására nem sok időt fordítottok, annyival inkább, mivel mi felelősök vagyunk javaslatunkért, míg ti 5 nem vagytok azok a meghallgatásért. Ha már az, a ki egy javaslatot elfogad, ép úgy várhatna magára büntetést, mint a javaslattevő, nagyobb megfontolással határoznátok; most azonban, ha egyszer-másszor valamely végzésetek balúl üt ki, az indulat első kitörésében a javaslattevő véleményét büntetik, nem pedig a saját magatokét is, bár a többség részes a hiba elkövetésében.

44   «Én egyébiránt e helyre nem azért léptem, hogy a mytilenebeliek érdekében bárkinek is ellene szóljak, sem nem azért, hogy ezeket vádoljam. Mert közöttünk, ha van józan belátásunk, nem ezeknek a vétke felől foly most a vita, hanem 2 egy reánk nézve üdvös határozat felől; s mert ha még azt

mutatnám is ki, hogy ezek a legnagyobb mértékben bűnösök, azért még nem tanácsolnám, hogy le kell gyilkolni, ha ez reánk nézve hasznos nem volna, s ha viszont volna is ok irányukban némi elnézésre, sorsukra hagynám, ha ez az elnézés az államra nézve hasznosnak nem látszanék. Azt tartom, hogy a mi tanácskozásunk most inkább a jövő, mint a jelen érdekében történik. Így abban a tekintetben, a mit Kleon különös nyomatékkal hangsúlyoz, hogy a jövő érdekében hasznos, ha a halált szabjátok ki büntetésül, mivel ekképen az elpártolásra csekélyebb lesz a kedv, én intézkedéseiteknek ugyancsak jövő üdvös eredményeire való tekintetből szintén egész határozottsággal épen ellenkezőleg gondolkozom. S reményelem, hogy az ő szónoklatának tetszetős voltáért az enyémnek a hasznosságát meg nem vetitek. Ám az ő beszéde azért, mert azt emeli ki, a mi a szigorú igazságnak megfelelőbb, jelenlegi elkeseredett hangulatotokban könnyen megnyerhet titeket; pedig nálunk már nem arról van többé szó, hogy nyomozzuk, mi a jogos eljárás velök szemben, hanem abból a szempontból tanácskozunk felőlük, minő állapotban lehetnek jövőre reánk nézve hasznosak.

«Az államok törvényeiben halálbüntetés van kitűzve nem csak a jelenlegihez hasonló, hanem még csekélyebb bűnesetekre is; mégis az embereket rábírja a remény, hogy merjenek, s még senki sem tette fejét kockárára, a ki ne bizott volna abban, hogy merész vállalatából szerencsésen megszabadul. S ugyancsak volt-e valaha oly állam, a mely pártot ütött s e lépés megtételekor azt hitte, hogy nincs hozzá elég ereje, akár csak a saját segédforrásaira, akár idegen támogatásra számítva? Természetével együtt jár az mindenkinek, hogy mind a magán, mind a közéletben hajlandó hiba elkövetésére, s nincs törvény, a mely visszatarthatná tőle, mert hisz minden büntetés fokról-fokra sorban alkalmazva volt már, ha tán ekkép az emberi társaságnak a gonosztevők kevesebb kárt okozná-

- nak. S a mi természetes, régen a legnagyobb bűnökre enyhébb büntetések voltak szabva; idő folytán azonban, miután folyvást áthágták, nagy részt egészen a halálos büntetésig fokozódtak;
- 4 de még így is átlépik a törvény korlátait. Tehát vagy hathatósabb elrettentő eszközt kell feltalálni a halálbüntetésnél, vagy el kell ismernünk, hogy még ez sem képez semmi korlátot, hanem vagy a szükség, a mely vakmerőségre kényszerít, vagy a vagyoni jólét, a mely féktelen vágy és nagyralátás folytán telhetetlenséget idéz elő, vagy egyébnemű helyzetek azokhoz a szenvedélyekhez képest, a melyek közül egyik vagy másik az emberben ellenállhatatlan erőre kap, ragadnak a
- 5 veszedelmek közé. S mindenféle helyzetben a *remény* és a *vágy*, ez elől menve, amaz kísérve, az utóbbi a tervet megkésztítve, az előbbi pedig ennek szerencsés sikerével kecsegtetve, — e kettő az, a mely igen sok hibát idéz elő. Ezek bár elmosódó határozatlanságban vannak, mégis nagyobb hatalommal bírnak az ember fölött, mint a szeme előtt lévő elrettentő eszközök.
- 6 Ezeken kívül a szerencse is nagy szerepet játszik az ember megtántorításában, mert olykor véletlenül mellé áll s rábírja, hogy még csekélyebb segédeszközök birtokában is kockáztasson; s annyiival inkább teszi ezt az államokkal, minél fontosabb érdekekről van náluk szó, szabadságról vagy mások felett való uralkodásról, s mivel az összessel egybekötetésben az egyes oktanul kelletténél többet szokott képzelni
- 7 magáról. Szóval lehetetlenséget hisz s nagy együgyűséget árul el az, a ki úgy vélekedik, hogy az emberi lelkületet valaminek az elkövetésétől, midőn arra egy erős szenvedély ragadja, akár a törvények hatalma, akár valami elrettentő eszköz elriasztani képes.
- 46 «Ennélfogva nem kell a halálbüntetésben, mintha biztos kezességet nyújtana, megbiznotok s ekkép a mytilenebeliekre nézve helytelenül határoznotok, sem a kilátást nem czélszerű elvennetek azoktól, a kik pártot ütnek, hogy reájok nézve a

megbánásnak s a hiba mennél hamarosabb jóvá tételének még
 mindig van helye. Mert fontoljátok meg, hogy még most az az 2
 állam is, a mely pártot ütött, ha észreveszi, hogy ügye nem
 fog sikerülni, egységre lép addig, míg a hadi költséget meg
 bírja téríteni s azután adójárulékait fizetni; de ha majd ama
 másik úton jártok el, hiszitek-e, hogy lesz állam, a mely kü-
 lönb hadi készülségre nem igyekszik szert tenni, mint most,
 s az ostromot egész a végletekig nem fogja szenvedni, ha
 mindegy, akár később, akár korábban lép egyezésre? 3
 S nekünk hogy ne volna abból kárunk, ha a miatt, hogy meg-
 adásról szó sincs, egy hosszadalmas ostrom költségeit kell
 viselnünk, ha pedig beveszszük, egy romokban heverő várost
 kapunk meg s az ennek részéről járuló adójövedelmektől jöven-
 dőre elesünk? Pedig ellenségeinkkel szemben erőnk forrásai 4
 ezek! Tehát ne tegyünk kárt magunknak azzal, hogy szigorú
 bírái vagyunk azoknak, a kik hibát követtek el, hanem inkább
 arra ügyeljünk, hogy mérsékelt büntető eljárás alkalmazásával
 a jövőben virágzó anyagi helyzetben tartsuk az államokat, s
 ebből hasznót húzhassunk; egyszersmind ne elrettentő rend-
 szabályokban, hanem óvatos eljárásban keressünk oltalmat.
 Ezzel most teljesen ellentétes eljárást léptetünk életbe, ha egy 5
 szabad s akarata ellenére uralmunk alá került államot, midőn
 igen könnyen felfogható okból függetlensége kivívására fegy-
 vert ragad, újra leigázunk s aztán azt hiszszük, hogy ezért
 kegyetlen büntetést kell alkalmaznunk. Pedig szabad embe- 6
 rekkal szemben nem az a helyes eljárás, hogy keményen
 büntessük épen akkor, midőn elpártolnak, hanem az, hogy
 mielőtt elpártolnának, keményen őrizzük s megelőző rend-
 szabályokkal elejét vegyük, hogy annak még csak gondolatára
 is juhassanak, ha pedig fölkelnek s leverjük őket, a bűn terhét
 mennél kevesebb emberre hárítsuk.

«De fontoljátok meg, mily nagy botlást követnétek el 47
 még a következő tekintetben is, ha a Kleon javaslatát fogad-

2 nátok el. Most a néppárt minden államban jó indulatú irán-
 tatok, s vagy nem vesz részt az arisztokrata párt elpártolásában,
 vagy pedig, ha erőszakolják reá, tüstént ellenséggépen áll
 azokkal szemben, a kik pártot ütöttek, s ha veletek az az
 állam háborúra kél, ti ezt már az ott lévő néppárt fontos
 3 támogatásával kezditék meg. Ha azonban legyilkoljátok a
 mytilenebeli néppártot, a mely nem volt részes az elpártolás-
 ban, s miután nehéz fegyverzethez jutott, a maga jószántából
 feladta a várost, elsőben is igazságtalanságot követtek el, hogy
 jóltevőitöket megölitek, másodsor pedig abba a helyzetbe jut-
 tatjátok az arisztokrata pártot, a melyet mindenekfelett óhaj-
 tanak. Ugyanis mihelyt az államokat az elpártolásra rábírák,
 a néppártot tüstént meg fogják nyerni szövetségesül, mert ti
 ugyanazt a büntetést tűztétek ki mind a vétkekre, mind az
 4 ártatlanokra egyaránt. De ha még itt a néppárt valósággal
 bűnös volna is, ezt nektek észre se volna szabad venni, hogy
 azt a pártot, a mely egyedül tart veletek, ellenségetekké
 5 ne tegyétek. Sokkal hasznosabbnak tartom uralmunk meg-
 tartására nézve, ha némi bántalmat tudva elszívelünk, mintha
 szigorú jog szerint, de egyenesen érdekeink ellenére, halál-
 büntetéssel állunk bosszút. Ekkép a mit Kleon felhoz, hogy a
 büntetésben a *jogosság* s egyszersmind a *hasznosság* is együtt
 megférhetne, azt belátni nem lehet.

48 «Ti tehát abban a meggyőződésben, hogy az én nézetem
 a helyesebb s nem túlságos részvéteböl, sem nem lágy szívűség-
 ből, — mert azt magam sem szeretném, ha ezek félrevezet-
 nének benneteket, — nem, hanem csupán a felhozott okokra
 való tekintetből fogadjátok el azt a javaslatomat, hogy azokkal,
 a kiket, mint vétkeket Paches ide küldött, egész higgadtan
 vétessétek el megérdemlett büntetésöket, a többieket pedig
 hagyjátok háborítatlanul városukban. Ez lesz a jövőt illetőleg
 az egyedül helyes, s ezzel egyszersmind jelenlegi ellenségeinket
 2 is bátortalanokká tesszük.³⁴ Mert a böles intézkedés kedve-

zőbb helyzetet biztosít az ellenséggel szemben, mint az erős, de esztelen támadás.»

Így szólt Diodotos. E két előterjesztett javaslatához képest, 49
a melyek nyomatékosság tekintetében majdnem egyenlők vol-
tak, az athéniek szintén megoszlottak s a szavazásnál a két
párt majdnem egyenlő erővel mérkőzött, de mégis a Diodotos
nézete vergődött többségre. Ennélfogva tüstént egy második 2
háromsorevezőst indítottak el, a melynek meghagyták, hogy
úgy siessen, hogy az első meg ne előzze s a polgárságot már
legyilkolva ne találja. Amaz már körülbelül egy nap s egy
éjtszakát haladt. Mivel azonban ezt a hajót a mytilenebeliek 3
követői borral s élelemmel látták el s a legénységnek nagy
jutalmat ígértek, ha hamarább érkeznek, ezek oly nagy buz-
galommal hajóztak, hogy evezés közben ették borral és olaj-
jal áztatott kenyereket s felváltva az egy rész evezett, a
másik pedig aludt. Szerencsére semmi ellenkező szél nem 4
fújt, az előbbi hajó pedig nem nagyon sietett iszonyú kül-
detésében, míg ez az említett módon nyakra-főre igyekezett.
Ekképen az első hajó csak annyival volt előbbre, hogy
Paches a néphatározatot elolvashatta, s már épen a parancs
végrehajtásához akart fogni, midőn a második utána a kikö-
tőbe befut s a vérfürdőt megakadályozza. Ekkép Mytilene,
bár csak egy hajszálon múlt, nem pusztult el. Azokat az 50
embereket azonban, a kiket Paches, mint az elpártolás főfő
okozóit Athénbe küldött, az athéniek a Kleon javaslata ér-
telmében kivégeztették. Ezeknek a száma ezernél valamivel
több volt. Továbbá a mytilenebeliek bástyázatát lebontot-
ták, hajóit pedig elvették. Később a helyett, hogy a lesbo- 2
siakra adót vetettek volna ki, a sziget egész területét, a
methymnabelieké kivételével, háromezer részbirtokra osztották.
Ebből háromezázat kivettek s az isteneknek szenteltek, a töb-
bire pedig maguk közül azokat, a kiket a sorsvetés kijelölt,
részbirtokosoknak küldték. A lesbosiak ezeknek minden rész-

birtok után évenként két mina fizetésére ³⁵ kötelezték magukat s ekkép a föld művelése az ő kezökön maradt. Egyszersmind azokat a városkákat is a szárazon, a melyeknek eddig a mytilenebeliek voltak az urai, szintén az athéniek vették birtokukba s ettőlfogva ezek az athéniek felsősége alatt voltak. Ekképen folyt le a lesbosi ügy.

51 Ugyanebben a nyári időszakban, a lesbosi felkelés levereése után, ³⁶ az athéniek a Nikeratos fiának, Nikiasnak a vezetése alatt Minoa ellen mentek táborozásra. Ez a sziget Megara előtt fekszik. Erre a megarabeliek egy várdát építettek s őrlomásul használták. Nikiasnak az volt a szándéka, hogy az athénieknek itt, csekélyebb távolságban szerezzen őrhelyet, mint volt a budoroui Salamison, hogy ekkép aztán a peloponnesosiaknak ne legyen módja abban, hogy, mint korábban, észrevétlenül bocsássanak a tengerre háromsorevezősöket és kalózbárkákat, egyszersmind a megarabeliekhez egy hajó se mehessen. Előbb Nisaia felől előre szögellő két bástyatornyot vett be a tengerről ostromgépekkel; s ezzel a sziget mellett levő tengerszorost szabaddá tette. Majd a szárazföld felé eső oldalt egy bástyával zárta el, mivel innen a nem nagyon messze fekvő szigetre csapatokat lehetett szállítani azon a hídon át, a mely a sekélyes vizű szoroson volt verve. Ezzel néhány nap alatt készen volt; majd később sánczot hányatott a szigeten; ebben őrsereget hagyott s hadaival elhúzódt.

52 Ebben a nyári időszakban, ugyanebben az időtájban, a plataiabeliek is megadták magukat a peloponnesosiaknak, mivel élelmi készletök már végkép elfogyott s az ostromot tovább állani nem bírták. Ez következőkép ment végbe: A peloponnesosiak egy alkalommal támadást intéztek a plataiabeliek bástyázatára, ezek pedig nem voltak képesek védelmet kifejteni. A lakedaimoni vezér, gyöngeségöket észrevevén, föltette magában, hogy nem erőhatalommal foglalja el a helyet, igen, mert Lakedaimonból így volt utasítva azért, hogy ha

egykor majd békére lépnek az athéniekkel s a szerződésben az lesz kimondva, hogy a háborúban fegyveres erővel elfoglalt helyeket mindkét fél vissza tartozik adni, Plataiát ne legyenek kénytelenek kezökből visszabocsátani azon az alapon, hogy lakosai maguktól álltak át ő hozzájuk. Ennélfogva követet küldött a plataiabeliekhez azzal az üzenettel, hogy ha hajlandók városukat a maguk jószántából a lakedaimoniaknak átadni s ugyancsak a lakedaimoniakat maguk fölött bírakul elismerni, a vétkeseket sujtolni fogják, de kihallgatatlanul senkit. A plataiabeliek, mivel már különben is a végkimerültség állapotában voltak, a követnek ezen szavaira feladták a várost. Ezután a peloponnesosiak a plataiabelieket tartották néhány napig, míg Lakedaimonból a bíróság, öt ember, megérkezett. A mint ezek megjöttek, a plataiabeliek ellen semmi szabályszerű pert nem indítottak, hanem előszólították őket s csupán csak ezt kérdezgették tőlük: Vajjon teljesítettek-e a lakedaimoniaknak és szövetségeseiknek ebben a most folyó háborúban valami jó szolgálatot? A plataiabeliek erre azt az engedélyt esdekelték ki a maguk részére, hogy hosszabb beszédben válaszolhassanak, s szószóloíkul kijelölték maguk közül az Asopolaos fiát, Astymachost és az Aeimnestos fiát, Lakont, a ki a lakedaimoniaknak nyilvános vendégbarátja volt. Ezek előlépven, a következő beszédet tartották:

«Lakedaimoniak! Városunkat részünkről a bizalom szolgáltatta a ti kezetekbe, s az a hit, hogy nem ilyen, hanem más, törvényesebb formában lesz nekünk az igazság kiszolgáltatva; s épen ezért is történt az, hogy senkit mást bírálul nem ismertünk el magunk fölött, mint titeket, a kik előtt épen állunk is, mert töletek ügyünkben a lehető legnagyobb méltanyosságot vártuk. Most azonban félelemben vagyunk, hogy mind az egyik, mind a másik tekintetben csalatkoztunk. Mert azt gyanítjuk, s úgy hiszszük, nem minden alap nélkül, hogy most a legkeményebb ítélet áll döntés alatt s hogy ti nem

fogtok részrehajlatlanul dönteni. Mi ezt először abból következtetjük, mert nem hogy előlegesen valami vád lett volna emelve ellenünk, a mely alól magunkat tisztázni kellett volna, de sőt jóformán szóhoz sem juthattunk volna, ha magunk ki nem esdekeljük; másodszor abból, hogy a nekünk föltett kérdés oly rövid, hogy rá felelnünk sem lehet a nélkül, hogy ha az igazat kimondjuk, magunkat el ne ítéljük, ha pedig hazugságot szólunk, ez nyomban elő ne tűnjék. Mivel tehát semerre sem látunk menekvést, kénytelenek vagyunk, de biztosabbnak is tartjuk, hogy mielőtt a fenyegető veszedelem bekövetkeznék, mondjunk valamit; mert ha ily helyzetben elmulasztanók, az a vád érhetne bennünket, hogy ha szót emelünk, ez megmen-
 3 tett volna. Pedig bajos reánk nézve egyebeken kívül annak a lehetősége is, hogy benneteket meggyőzzünk. Mert ha mi egymást nem ismernők oly jól, oly tényeknek bizonyosság gyanánt való felhordásával, a melyek előttetek ismeretlenek, talán sikeresebben szólhatnánk; most azonban olyanok előtt emelünk szót, a kik mindent jól tudnak. Ennélfogva aggaszt bennünket az, hogy már ti előre megállapítottátok reánk nézve azt az ítéletet, hogy a mi érdemeink csekélyebb értékűek a tieiteknél, s ezt teszitek vétkünkkel; továbbá, hogy perbe azért vagyunk fogva, hogy másoknak³⁷ kedveskedjete s a végzés már meg van állapítva.

54 «Mindezek daczára elhatároztuk, hogy elmondjuk mind azt, a mit csak a magunk mentségére mind a thebaiakkal való viszálgodásunk tekintetében, mind ti veletek, többi hellenekkel szemben felhozhatunk; hogy fölemlítjük azokat a jó szolgálatokat, a melyeket teljesítettünk, s kísérletet teszünk, hogy
 2 megnyerjünk benneteket. Mi tehát arra a rövid kérdésre, vajjon teljesítettünk-e a lakedaimoniaknak és szövetségeseiknek ebben a háborúban valami jó szolgálatot, azt a feleletet adjuk, hogy ha ti ezt tőlünk mint ellenfeleink kérdezitek, elmondhatjuk, hogy ha részünkről gyámolításban nem részesültetek

is, de bántalmat sem szenvedtetek; ha pedig úgy, hogy barátok-
 nknak tartotok, akkor azt, hogy ti jóval hibásabbak vagytok,
 mivel haddal törtetek reánk. A békében és a persa háborúban 3
 pedig egyedül mi voltunk a boiotok között azok, a kik a Hellas
 szabadságáért fegyverre kelők közé álltunk.³⁸ Mi ugyanis, bár 4
 a szárazföld belsejét lakjuk, részt vettünk az artemisioni ten-
 geri ütközetben, majd a mi területünkön vívott harczban a ti
 oldalatok mellett s Pausanias alatt küzdöttünk, de még a hel-
 lenség egyéb, ezen időbeli veszedelmes vállalataiban is erőnkön
 felül részt vettünk. Különösen nektek, lakedaimoniak, épen 5
 abban az időpontban, midőn a földrengés után a helóták
 elszakadása s Ithoméba való távozása miatt a legnagyobb
 félelem környékezte Spartát, polgárságunk egyharmadát segít-
 ségül küldtük. Ezekről megfeledkezni igazság szerint nem
 lehet.

«Korábban tehát, a legváltásosabb körülmények között, 55
 ilyeneknek igyekeztünk magunkat tanúsítani. Utóbb, igaz,
 ellenfelekké lettünk. De ennek ti magatok vagytok az okai.
 Ugyanis midőn a thebaiak bennünket szorongattak s mi sege-
 delemért hozzátok járúltunk, ti eltaszítottatok bennünket s
 utasítottatok, hogy az athéniekhez járúljunk, mivel ezeket
 közel találhatjuk, míg ti oly távol laktok tőlünk. Mindamellet 2
 ebben a háborúban nem szenvedtetek semmi különös nagy
 sérelmet eddig sem, de ezutánra sem várhattatok részünkről.
 Hogy pedig a ti fölhívásokra az athéniektől elszakadni nem 3
 voltunk hajlandók, az tőlünk nem volt igazságtalanság. Ők
 ugyanis nekünk segítségünkre voltak a thebaiak ellen akkor,
 midőn ti azt tenni vonakodtatok, s őket cserben hagyni épen
 nem lett volna szép tőlünk, főkép a vett jótétemények után,
 midőn a saját kérésünkre nyertük meg szövetségüket s polgári
 jogaik részeseivé is lettünk. Ellenkezőleg az volt az igazság
 tőlünk, hogy kész buzgósággal menjünk, a hová rendelnek.
 A mit ti,³⁹ mint a szövetség fejéi, a szövetségi tagok teendője 4

gyanánt kijelöltök, azt, ha talán teljesítése az igazságot sérti is meg, nem azoknak kell felróni, a kik mentek arra, a merre vezették, hanem azoknak, a kik az igazságtalanság útjára vezették őket.

- 56 «A thebaiak sok bántalommal illettek bennünket. Az utolsót ismeritek is. Ez az épen, a mi miatt ebben a szomorú
 2 helyzetben vagyunk. Ezek a mi városunkat béke idején s még ezen felül a hó ünnepszakában ⁴⁰ megrohanták. Mi ezért jogos boszút álltunk amaz általánosán érvényes törvény alapján, a mely teljes szabadságot enged a támadó ellenséggel szemben az önvédelemre. S most nem volna igazságos, ha bántódásunk
 3 lenne miattuk. Mert ha ti a saját pillanatnyi érdekeitek s ezek ellenséges indulata után indulva fogtok ítéletet mondani, akkor nem igazságos bíráknak, hanem inkább érdekeitek szolgálai gya-
 4 nánt fogtok feltűnni. Pedig ha a thebaiak most hasznavehetőknek tűnnek is fel előttetek, sokkal hasznosabbak voltunk mi és a többi hellenek akkor, midőn nagyobb veszedelemben forogtatok. Most ugyanis ti vagytok másokra nézve félelmesek támadó fellépésekkel; abban az időben azonban, midőn a barbar mindnyájunkra ránk hozta a szolgálást, azok ennek
 5 az oldala mellett álltak. Az már az igazság, hogy a mi jelenlegi hibánkkal, ha ugyan hiba *van* elkövetve részünkről, akkor tanúsított áldozatkészségünket állítsátok szembe, s azt fogjátok látni, hogy ez jóval nagyobb amannál, s el fogjátok ismerni, hogy ez oly időben nyilatkozott, a midőn ritkaság volt az, hogy valaki a hellenek közül Xerxes hatalmával vitézséget állítson szembe, s e miatt annál jobban ki is voltak emelve azok, a kik annak a betörése alkalmával nem azt tették, a mi a saját biztonságuk tekintetében hasznos lehetett, hanem súlyos kockáztatásokkal a legnemesebb vállalkozásra készen álltak.
 6 Nekünk, a kik ezekhez tartoztunk, s a kik ezért a legnagyobb becsben álltunk, most attól kell tartanunk, hogy ezen érzelünk miatt megyünk tönkre, hogy mi inkább álltunk az athé-

niekhez az igazság szavára, mint ti hozzátok érdekeink sugallatára hajtva. Pedig olyanoknak kellene magatokat tanúsítanotok, a kik ugyanazon tárgyról teljesen azonos ítéletet formálnak, s semmi mást nem tartanotok hasznosnak, mint ha szövetségeseitek közül a jóra valók mindig bizton élvezik érdemeik jutalmát s ti ezzel pillanatnyi érdekeiteket összhangzásban tartjátok.

«De tekintsetek még messzebbre is! Titeket most a hel-
lenek nagy többsége a becsületesség mintaképeinek tart. Ha
már most ti nem igazságos ítéletet mondotok ki rólunk, ez
egyfelől a ti jó hírnevetek miatt, másfelől azért, mert mi sem
állunk rossz hírben, nagyon feltűnő lesz. Ám lássátok aztán,
mennyire gáncsolni fogják, hogy derék emberek felől ti, a kik
még derekabbak vagytok, méltatlanul ítéltetek s hogy a közös
szent helyeken tölünk, Hellas jóltevőitől szerzett fegyverzsák-
mányok lesznek szent adományképen felajánlva; s mily ször-
nyűségnek fog feltűnni az, hogy a lakedaimoniak Plataiát a
földig dúlták, s hogy ti egy várost, a melynek a nevét vitéz
magaviseletéért atyáitok a delphoibeli háromlábra vésették, a
thebaiak kedvéért a hellen föld színéről eltöröltetek. Hogy
nekünk ez örvény szélére kellett jutnunk! Korábban a persák
győzelmei folytán jutottunk a végveszedelem szélére, most
pedig ti elöttetek a thebaiakkal szemben veszítünk pert s két
roppant megpróbáltatásnak vagyunk alávetve. Ez előtt az
éhhalál fenyegetett, ha a várost fel nem adjuk, most pedig a
halálos ítélet. Mi plataiabeliek, a kik erőnkön felül tettünk
buzgón a hellenségért, most mindenkitől eltaszítva, magunk-
ban s ügyefogyottan állunk; előbbi szövetségeseink közül egy
sem áll mellénk, töletek pedig, lakedaimoniak, kik egyetlen
reménységünk vagytok, okunk van félni, hogy nem lesztek
eléggé állhatatosak.

«Mindamellettt kérünk benneteket azokra az istenekre, a
kik egykor a mi szövetségünk őreivé lettek, s a helleneknek

- teljesített jó szolgálatainkra, hogy ne keményítsétek meg szíveteiket s változtassátok meg gondolkodásotokat, még ha talán a thebaiaknak szavakat adtátok is valamire. Kérjétek tőlük azt a viszonszolgálatot, hogy ne ölessék meg veletek azokat, a kiket meggyilkolnotok nem illik. Tartsátok előbbvalónak a józan főhöz illő hálát a szegyenletesnél, s ne igyekezzetek másnak a kedvére tenni akkor, midőn ezzel magatoknak szereztek
- 2 veszett hírt. Mert mi sem könnyebb, mint a mi életünket kioltani, de mi sem nehezebb, mint az ebből származó rossz hírt feledtetni. Nektek ugyanis mibennünk nem ellenségeitekkel van dolgotok, a kiken jogos bosszút állhatnátok, hanem jóakaróitokkal, a kik csak kényszerűségből hadakoztak veletek.
- 3 Tehát ha életünket meghagynátok, az isteni törvényekkel összhangzásban itélnétek, egyszersmind annak a meggondolásával, hogy mi önként s kezünket fölemelve adtuk meg magunkat; törvény pedig a helleneknél, hogy az ily ellenfelet meggyilkolni nem szabad; de még annak a megfontolásával is, hogy min-
- 4 den időre le vagytok kötelezve irántunk. Mert tekintetek a ti atyáitok sírjaira, a kik a persák kezeitől estek el s mi nálunk találtak temető-helyet. Ime mi őket évről-évre nyilvánosan, állami költségen tiszteltük meg ünnepi öltözetekkel s egyéb halottakat megillető ajándékokkal; ⁴¹ továbbá földünk mindazon gyümölcséből, a melyeket évszakonként megterem, zsengéket nyújtottunk nekik mint barátaik, velök baráti viszonyban álló területről s mint szövetségesei egykori bajtársainknak. Ezeknek ti ellenére cselekednétek, ha nem helyes ítéletet
- 5 mondanátok ki. Vegyétek ugyanis szemügyre ezt: Pausanias őket itt azért temette el, mert úgy vélekedett, hogy barátságos területen s barátoknál helyezi el; ha azonban ti minket le fogtok gyilkolni s a plataiai területet thebaivá teszitek, mi egyebet cselekesztek, ha nem azt, hogy atyáitokat, rokonaitokat a most irántuk tanúsított tisztelettől megfosztjátok s ellenséges földben, épen gyilkosaiknál ⁴² hagyjátok? Ezen felül ti azt a

területet főgátok szolgásgára adni, a melyen a hellenek szabadságukat nyerték vissza, továbbá az isteneknek azon templomait, a melyekben ők fogadalmat tettek s úgy arattak diadalt a persákon, pusztákká teszitek, egyszersmind elragadjátok azokat a hazai áldozattételeket, a melyeket ők alapítottak és tartottak fenn.

«Nem engedi meg, lakedaimoniak, a ti hírnevetek azt, **59** hogy a hellenek közös szokásai, valamint a saját őseitek ellenére ily hibát kövessetek el, s hogy minket, a kik jóltevőitek vagyunk, a mások ellenséges indulata miatt, a nélkül, hogy magatok bántalmat szenvedtetek volna, legyilkoljatok. Az illik inkább hozzátok, hogy a tiszta részvét szavára hajtva, kiméleitet gyakoroljatok s szíveteket meglágyítsátok; s hogy ne csak azt gondoljátok meg, mily iszonyú az a sors, a melyet nekünk kellene szenvedni, hanem azt is, hogy minő embereket fogna az érni, és hogy mennyire kiszámíthatatlan az, vajjon a sors nem fog-e méltatlanul sújtani valakit? Tehát — a mint illő s **2** a mint a szükség is hajt — még egyszer hivatkozva a helleneknek ugyanazon oltároknál tisztelt közös isteneire, szívesen kérünk, hajtsatok a mi szavunkra. Hivatkozunk azokra az esküvésekre, a melyekkel atyáitok kötelezték magukat s kérünk, hogy ne feledkezzetek meg róluk. Atyáitok sírja fölött nyújtjuk felétek kezeinket oltalmatokért, s az ő nyugvó poraikra kérünk, ne engedjete bennünket a thebaiak keze közé jutni s ne szolgáltassatok át bennünket, a ti testi-lelki barátaitokat, halálos ellenségeinknek. Emlékeztetünk végül ama napra, a melyen azokkal az elhunytakkal a legdicsőbb tettet hajtottuk végre mi, a kiket most az a veszedelem fenyeget, hogy a legszonyúbbat szenvedjük. De már be kell fejeznünk beszédünket. Ennek előbb- **3** utóbb be kell következnie, ha még oly roppant súlyos is az ily helyzetben levőkre, mivel közel van hozzá a halálos veszedelem. Ebből azonban még csak azt akarjuk megemlíteni, hogy nem a thebaiaknak adtuk fel városunkat, mert készebbek

- lettünk volna ennek a legiszonyúbb véget, az éhhalált is eléje tenni, hanem ti hozzátok járultunk bizodalmasan. Az tehát az igazság, hogy ha kérésünknek helyt nem adtok, helyezzetek vissza bennünket abba az állapotba, a melyben eredetileg voltunk, s hagyjátok reánk, melyik végkimenetet választjuk.
- 4 Kérünk mindenre, a mi szent, hogy minket, plataiabelieket a kik a hellenek érdekében a legnagyobb áldozatkészséget tanúsítottuk, s most oltalmatok alá adtuk magunkat, ti lakadaimoniak, a thebaiaknak, a mi halálos ellenségeinknek kezeitek közül s védelmetek alól ki ne bocsássatok, hanem legyetek megmentőinkké, s míg a többi helleneknek a szabadságát visszaszerezni igyekeztek, bennünket végkép el ne veszítsetek.

60 A plataiabeliek ekképen szóltak. A thebaiak ekkor attól tartottak, hogy a lakadaimoniak e beszéd hatása alatt engedékenységre lesznek hajlandók. Ennélfogva előléptek s kinyilatkoztatták, hogy szintén óhajtanának szót emelni, mivel amazoknak, ellenkezőleg, mint ők várták, szintén meg volt engedve az, hogy hosszabb beszédet tartsanak, mint a kérdésre adandó válasz természete engedte volna. A mint őket erre a bírák felszólították, következőleg kezdtek beszélni:

61 «Nem kértünk volna szót, ha ezek a maguk részéről, a hozzájuk intézett rövid kérdésre szintén röviden megfeleltek volna; ha e helyett ellenünk fordulva vádat nem emelnek, magukra nézve pedig a szóban forgó tárgytól eltérőleg oly vádakot nem czáfolnak, a melyekkel őket senki nem terhelte, s oly érdemeket nem hánytorgatnak, a melyeket senki sem ócsárolt. Így azonban kénytelenek vagyunk a ránk vonatkozólag elmondott szavaknak ellentmondani, a magukra nézve felhozott dolgok alaptalanságát pedig kimutatni, hogy sem a mi gonoszságunk, sem az ő szépséges hírok hasznukra ne szolgáljon, hanem mindkettőnkre nézve tudjátok meg, hogy mi az igaz, s ehhez képest mondjátok ítéletet.

2 «Az első ok arra, hogy mi ezekkel meg hasonlításba jus-

sunk, a következő volt: Mi Plataiát más helyekkel együtt Boiotia többi vidékeinek a betelepítése után legutoljára alapítottuk, akkor, midőn ama területekről a rajtuk lakó zagyva népségeket⁴³ végkép sikerült kiszorítanunk. Ezek a plataiabliek azonban vonakodtak eredeti intézményeink értelmében a mi felsőségünket elismerni, hanem az ősi alkotmány lábbal tiprásával a többi boiotoktól külön váltak, s midőn erre kényszerítő rendszabályok alkalmazásával feleltünk, az athéniekhez csatlakoztak,⁴⁴ s ezekkel együtt sok kárt okoztak nekünk, de meg is lakoltak értők.

«Azt állítják, hogy a barbarnak Hellasba való betörése 62
alkalmával ők voltak a boiotok közül egyedül azok, a kik a persákkal nem tartottak. Ez az, a mivel leginkább kérkednek s a miért bennünket a legerősebben gáncsolnak. Mi azonban 2
azt mondjuk erre, hogy a persával nem tartottak azért, mert ezt az athéniek sem tették, s hogy ugyanebből az okból, midőn az athéniek a hellenek ellen fordították fegyvereiket, ők voltak szintén a boiotok közül egyedül azok, a kik Attikával tartottak. Vegyétek azonban most szemügyre, hogy politikailag mikép 3
viseltük magunkat mi, s mikép ők. Akkor épen nekünk nem volt sem oligarchiai, sem demokratikus alapokon nyugvó köztársasági alkotmányunk, hanem önkényűleg egy pár ember bírta az államhatalmat, a mi pedig az alkotmányos viszonyoktól és egészséges állami élettől ép oly távol áll, mint a mily közel esik a zsarnok-uralomhoz. S azok az emberek abban 4
a reményben, hogy még jobban megszilárdíthatják személyes hatalmukat, ha a persa győz, a népakarat minden nyilvánulását erőszakosan elnyomták s a barbart hazánkba vezették. Hiányzott tehát e tény elkövetésekor az összes polgárságná az önelhatározás szabadsága. Ennélfogva nem való annak oly hibákat felhányni, a melyeket nem alkotmányos viszonyok közt követett el. — De hadd lássuk, mi történt akkor, midőn a persa területünkről kitakarodott s alkotmányunkat vissza- 5

nyertük! Az athéniek később ránk törtek s az egész Hellast, így a mi területünket is, hatalmuk alá igyekeztek hajtani, s belső villongás folytán ⁴⁵ már ennek nagy részét birtokukba is kerítették. Vajjon nem mentettük-e meg ekkor a koroneiai győzelmes csatában Boiotiát? S most is buzgó készséggel veszünk részt a többiek felszabadításáért vívott küzdelmekben; lovasságot és egyéb hadi népet oly mennyiségben szolgáltatunk, a minőben más szövetséges tag egy sem. A persákkal való együtt tartást illetőleg mentségünkre elég legyen ennyi.

- 63 «Most azt igyekszünk bebizonyítani, hogy ti a helleneket sokkal erősebben megbántottátok, s hogy minden büntetés sokkal méltóbb joron érdemeltek meg. Ti, a mint mondjátok, azért lettetek az athéniek szövetségeseivé és polgári jogaik részeseivé, hogy velünk szemben oltalomra találjatok. De hát ekkor csak *mi ellenünk* kellett volna őket fegyverbe szólítanotok, s nem egyszersmind velők együtt *másokra* történőtök. S ebben bizony módotok is volt, ha talán éppen a saját akaratotok ellenére szándékoztak volna az athéniek magukhoz bilincselni. Ugyanis már ekkor ezekkel a lakedaimoniakkal a persa ellen megkötöttétek azt a szövetséget, a melyre ti magatok oly nagyon hivatkoztok. Ez elég nagy akadály volt arra, hogy minket visszatartóztasson attól, hogy titeket megtámadjunk, — s a mi a legfőbb, megteremtette számotokra azt a helyzetet, a melyben ügyeitekre nézve teljes függetlenséggel határozhattatok. De ott a bibe, hogy a magatok jószántából s minden további kényszerítés nélkül álltatok az athéniek pártjára. Azt is beszélitek, hogy szégyenletes dolog lett volna cserben hagyni jóltevőiteket. De bizonyára sokkal szégyenletesebb és igazságtalanabb volt az összes helleneket hagyni cserben, a kikhez szintén szövetségi viszony kötött, mint az athénieket magukat, a kik Hellas leigázásán működtek, míg amazok 4 ennek felszabadításán fáradoztak. S ti azoknak sem nem megfelelő, sem a gyalázat szennyétől nem ment viszonszolgálatot

teljesítettetek. Ti ugyanis azokat, a mint mondjátok, segítségül hívtátok azért, mert bántalmakat szenvedtetek, s ezért viszonzásul munkatársaik voltatok abban, hogy másokat bántalommal illethessenek. Pedig sokkal megbecstelenítőbb dolog megfelelő jótettel mutatni ki hálánkat, mint adós maradni oly jótettért, a melylyel igaz úton volt ugyan az ember lekötelve, de a mely igazságtalankodás nélkül vissza nem fizethető.

«Ezzel nyilvánvalóvá tettétek azt, hogy ti annak idején 64 nem a helleneknek a kedvéért voltatok az egyetlenek, a kik a per-ákhoz nem szítottak, hanem csupán azért, mert az athéniek sem ezt cselekedték. Ekkép ti ezekkel azonos eljárásmodot akartatok követni, a többiekkel pedig ellentétes szerepet játszani. S most azt kívánjátok, hogy oly magaviselet váljék 2 javatokra, a melyet mások kedvéért tanúsítottatok? Ez nem volna rendén! Ti az athéniek pártjára álltatok. Legyetek tehát mellettök állhatatosak s ne hivatkozzatok a régi, eskü pecsételte szövetségre oly értelemben, mintha annak most rajtatok segíteni kellene; mert ti ennek a kötelékeiből kiléptetek s fel- 3 tételeit megsértettétek akkor, midőn az aiginabelieket s némely másokat a szövetség tagjai közül inkább leigázni segítettetek, mintsem azt meggátolni igyekeztetek volna, — s tettétek ezt nem akaratotok ellenére, hanem azok közt az alkotmányos viszonyok közt, a melyek közt mind máig voltatok, s a nélkül, hogy felettetek valaki erőszakoskodott volna, mint ez mivelünk történt. Arra a felhívásra, a mely legutoljára ostromzár alá vételetek előtt volt hozzátok intézve, hogy viseljétek magatokat békén s legyetek semlegesek, szintén nem hajtottatok. Ugyan kit érhetne már a hellenek gyűléte méltóbb okon, 4 mint titeket, a kik az ő veszedelmökre forgattátok vitézül magatokat? S az, a miben ti egykor, a mint állítjátok, jóra valóknak bizonyúltatok, a mint most kimutattátok, nem volt a ti igazi lelkületeteknek megfelelő, hanem a mire ez folyton sovárgott, a maga teljes valóságában most tűnt elő, midőn az igaz-

5 ságtalan úton haladó athéniekhez csatlakoztatok. Ez a mi nyilatkozatunk, a mi önkéntelen persákkal való tartásunkra és a ti önkéntes Athénnel való tartásotokra nézve.

65 «A mi pedig azt a legutóbbi sértést illeti, a melyet mi veletek szemben állításotok szerint abban követtünk el, hogy a nemzetközi jog ellenére béke idején, még pedig a hó ünnepszakában, nyomúltunk városotokba, azt tartjuk, hogy mi e
2 részben sem vagyunk hibásabbak, mint ti. Ha ugyanis mi magunktól városotokba törünk, harczra kelünk, területeteket ellenség módjára prédáljuk, dúljuk, akkor jogtiprást követtünk volna el. De midőn bennünket oly férfiak, a kik közöttetek vagyonilag s származásra nézve a legelsők, azzal a szándékkal, hogy titeket az idegen szövetségtől elvonjanak s az összes boiotok ősi egyesületébe juttassanak, a saját jószántukból hívtak meg, miben áll akkor részünkről a hiba? Hisz a vezetők nagyobb bűnösök, mint azok, a kik utánuk mennek! Azonban a mi ítéletünk szerint sem őket nem terheli vétek, sem minket.
3 Ők ép oly polgárai voltak hazátoknak, mint ti, s többet vetettek kockára akkor, midőn előttünk feltárták kapuikat s városukba nem mint ellenséget, hanem mint barátot fogadtak. Az volt ebben a szándékuk, hogy a hitványak közöttetek még hitványabbakká ne legyenek, a jobbak pedig nyerjék el, a mi őket megilleti; politikátokat józanabb irányba akarták terelni, valamint azt is szándékoztak elérni, hogy városotok lakossága ne csak hogy el ne idegenedjék, de sőt a törzsrokonság kebelébe visszajusson s nem hogy valakinek ellenségévé, de sőt az összesnek egyiránt szövetségesévé legyen.

66 «Hogy pedig mi akkor nem ellenség módjára léptünk fel, erre nézve bizonyosság az, hogy senkit sem bántottunk s azt tettük közhirré, hogy a ki az összes boiotok ősi alkotmányát
2 elfogadni hajlandó, az csatlakozzék mihozzánk. Ti ekkor késéssel hozzánk álltatok, egyességre léptetek s eleinte nyugton voltatok. Később azonban, a mint észrevették azt, hogy a

mieink kevesen vannak, nem fizettetek nekünk hasonlóval, még talán ha a mi eljárásunk nem egészen a rendén valónak tűnt is fel azért, mert nem az összes polgárság beleegyezésével mentünk be városotokba. Végletekre vetemedés helyett barátságos előterjesztésekkel kellett volna városotok kiűritésére rábírnunk. Ti azonban az egyesség ellenére ránk támadtatok. — Azok eleste már, a kiket ekkor nyílt tusában vettünk el, nem fáj oly érzékenyen, mivel sorsuk bizonyos tekintetben jog szerint⁴⁶ érte el őket. De azzal, hogy a nemzetközi jog ellenére legyilkoltátok azokat, a kik kezeiket esdekölőleg terjesztették felétek s magukat nektek megadták, azon később tett ígéretetek daczára, hogy többé senkit meg nem öltök, hogy ne követtetek volna el szörnyű tettet? ! Ti rövidke 3
kis idő alatt háromszorosan vétkeztetek. Először megszegették az egyességet; azután hadi fogságba került embereinket legyilkoltátok; végre azt az ígéretet, a melyet reájok vonatkozólag tettetek, ha kint levő javaitokban meg nem károsítunk, álnokul megszegették. S most mindezek daczára azt meritek állítani, hogy mi követtünk el jogsértést, s azt kívánjátok, hogy ti büntetlenül maradjatok. Nem és százszor nem ! Ha e bírítók az 4
ügyben helyesen ítélnék, ti mindezekért lakolni fogtok.

«Ezeket, lakedaimoniak, részint ti reátok, részint ma- 67
gunkra való tekintetből terjesztettük elő részletesebben. Ezekből megtanúlhatjátok, hogy ti teljes joggal fogjátok ezeket elítélni, nekünk pedig még teljesebb joggal szereztek elégtételt. Ne lágyuljatok el a régi jó szolgálataikra való hivatkozáson, még ha valósággal volnának is ilyenek. Ezek csak elnyomottnak lehetnek segítségére, míg azoknak, a kik valamely szégyenletes tettet követtek el, csak büntetését tehetik kétszeressé, mivel vétkök ellenmond előbbi magukviseletének. Ne 2
engedjétek, hogy jajveszéklésök és panaszkodásuk javukra legyen, midőn apáitok sirjaira hivatkoznak és elhagyatottságukon sópánkodnak. Mert mi viszont azt hozzuk fel erre, hogy ifjúságunk-

nak az a színe-virága, a mely az ő kezük alatt vérzett el, még sokkal iszonyatosabb csapást szenvedett. Ezeknek az ifjaknak a szüléi részint életök vesztésével vonták részetekre Koroneiánál Boiotiát, részint pedig gyámok nélküli öregek pusztává lett házaikkal. Ezek sokkal nagyobb joggal járúlnak elétek könyörgéseikkel, hogy vegyetek rajtuk ő érettök megtorlást. Oly emberek, a kik méltatlanul szenvednek, méltóbbak a sajnálatra, míg azok, a kik méltán szenvednek, mint ezek itt, arra, hogy ellenkezőleg épen örüljünk szerencsétlenségükön. S ezek e mostani elhagyatottságukat egyedül maguknak köszönhetik, mert a jobbik szövetséges társat a saját önkéntes elhatározásukból taszították el maguktól. Aztán törvényt szegtek a nélkül, hogy mi előlegesen bántottuk volna, s inkább hajtottak a gyűlölet, mint az igazság szavára, a nélkül, hogy most már megfelelő büntetésben részesültek volna. Mert ez a törvény útján fogja őket utólrni s épen nem oly emberek módjára lakolnak, a kik harczban felétek terjesztették kezeiket, hanem oly egyesség alapján, a mely szerint bírói ítélet alá adták magukat. Védjétek tehát, lakedaimoniak, a hellenségnek ezt a közös törvényét, a mely ellen ezek az emberek vétettek, egy-szersmind nekünk, kik e törvény megsértése következtében szenvedtünk, nyujtsatok vele igazságos viszonyszolgálatot a mi buzgó áldozatkészségünkért. Ne legyünk mi elutasítva előletek ezeknek a szavaira. Állítsatok a hellének szeme elé ezzel az alkalommal példát arra nézve, hogy ti nem a szavakat, hanem a tetteket jutalmaztatok. Ha ez utóbbiak kifogástalanok, néhány szó is elég emlékeztetésül; míg ott, a hol bűnök vannak, szépen kiczikornyázott beszéd kell takaróul. Ha azonban ti, mint a szövetség fejei, mindenkiel szemben úgy jártok el, mint most, s ítéletmondásaitoknál mellőzve minden mellékest, csak a fő pontra szorítkoztok, nem fog senki annyira fáradozni igazságtalan tetteinek szép szavakkal való leplezgetésében.»

A thebaiak ekképen szóltak. A lakedaimoni birák úgy 68
vélekedtek, hogy ez a kérdések : vajjon láttak-e a plataiabeliek
részéről e háború folyama alatt valami jó szolgálatot, ezekkel
szemben egészen rendén van, mivel már korábban is intéztek
hozzájok fölszólítást, hogy a persa hadak után, Pausaniassal
kötött egyezséghez híven, békén viseljék magukat; ezek azon-
ban sem erre nem hajtottak, sem pedig arra, a mit ostrom alá
vételők előtt intéztek hozzájuk, hogy az említett alapon legye-
nek semlegesek. Ezért a lakedaimoniak azt hitték, hogy a pla-
taiabeliekkal szemben ők megbántott felek, s hogy azok, mivel
az ő felszólításukra nem hallgattak, már nem állanak a szö-
vetségi szerződés védelme alatt. Ennélfogva egyenként újra 2
maguk elé szólították a plataiaiakat s ismét azt a kérdést
intézték hozzájuk : «Vajjon teljesítettek-e a lakedaimoniaknak
és szövetségeseiknek ebben a háborúban valami jó szolgál-
latot?» S a mint ezek azt mondták : «nem semmit», nyomban
elvezettették s kivégeztették mind egytől egyig. Ekkép maguk, 3
a plataiabeliek közül kétszáznál nem kevesebbet ölettek le,
athénit pedig huszonötöt. Ez utóbbiak a plataiabeliekkal
együtt voltak ostromzár alatt. A nőket rabszolgaságra kárhoz-
tatták. Ezután a thebaiak a várost körülbelül egy évre oly me-
garai polgároknak engedték át lakóhelyül, a kik polgári villon-
gás miatt hazájukból menekülni voltak kénytelenek, valamint
azoknak a plataiabelieknek, a kik az ő pártjukon voltak. Ké-
sőbb azonban lerombolták egészen tövig. A házak tetőit és
ajtajait egy szálló hely⁴⁷ építésére használták fel, a melyet Hera
temploma mellett emeltek. Ez a szálló hely kétszáz lábnyi ter-
jedelmű volt s köröskörül, minden oldalon, alúl is, felül is szo-
bák voltak benne. A mi egyéb ércz- vagy másnemű tárgy még
található volt a falak között, azokból nyoszolyákat készítettek
s Herának szentelték. Ennek az istennőnek egy száz lábnyi
terjedelmű kötemplomot is emeltek. A puszta területet állam-
vagyonnak nyilvánították s tíz évre haszonbérbe adták. A jö-

4 vedelmet tehát a thebaiak húzták belőle, a mint hogy általában jobbára a thebaiak kedvéért is tanusították magukat a lakedaimoniak oly kérlelhetetleneknek a plataiabeliekkel szemben azért, mert azt hitték, hogy azoknak az épen teljes erővel
5 dúló háborúban jó hasznát veszik. Ily véget ért Plataia kilencvenharmadik évre azután, hogy Athénnek szövetségesévé lett.

69 A lesbosiai megsegítésére küldött peloponnesosi hajóhadat futása alatt, a melyben, mint fentebb említve volt, az athéniek egy ideig üldözték, a nyílt tengeren Kreta irányában vihar szórta szét s ebben az állapotban jutott el a peloponnesosi parthoz. Itt Kyllenénél tizenhárom leukasi és amprakiai háromsorevezősre talált, továbbá a Tellis fiára, Brasidasra, a
2 ki az Alkidas oldala mellé tanácsadóul volt kirendelve. A lakedaimoniaknak ugyanis lesbosi vállalatuk meghiusultával az volt a szándékuk, hogy hajóhadukat megszorítják s a polgári villongásban levő Kerkyra partjaihoz küldik. Az athénieknek ekkor csak tizenkét hajójuk volt Naupaktosnál. Úgy igyekeztek tehát a lakedaimoniak, hogy még mielőtt ezekhez Athén felől erősítés érkezne, oda eljuthassanak. Brasidas és Alkidas e végből hozzáfogtak a kellő előkészületekhez.

70 A kerkyrabeliek tehát polgári meghasonlásban éltek, még pedig azóta, a mióta azok, a kik az epidamnosi ügyben vívott tengeri csatában⁴³ hadi fogságba estek, a korinthesiaktól szabadságot nyervén, haza kerültek. Ez úgy történt, hogy, a mint mondták, az ő nyilvános vendégbarátaik nyolczszáz talentum erejéig kezességet vállaltak érettök, tényleg azonban akkép, hogy rá hagyják magukat beszéltetni arra, hogy Kerkyrát Korinthos számára nyerjék meg. Ezek tehát a polgárokat külön, egyenként elővették s ez úton abban működtek,
2 hogy az állam szakadjon el Athéntől. E működés eredménye lett az, hogy a mint egy attikai és egy korinthesi hajó a két állam részéről követségekkel megjelent s ezek a kerkyrabeliekkel tárgyalásba bocsátkoztak, ez utóbbiak határozatilag azt

mondták ki, hogy ők az egyesség értelmében⁴⁹ szövetségesei
 ugyan az athénieknek, de egyszersmind a peloponnesosiakkal
 is barátságban élnek, mint az előtt éltek. Továbbá a haza 3
 került emberek Peithiaszt, a ki az athéniek önkéntes nyilvános
 vendégbarátja s a kerkyrai néppárt vezére volt, törvénybe idéz-
 ték s azzal vádolták, hogy Kerkyrát az athéniek igája alá
 akarja hajtani. Peithias ez alól kimentette magát s viszont 4
 ellenfelei közül az öt leggazdagabb ember ellen azt a vádat
 emelte, hogy a Zeusnak és Alkinusnak⁵⁰ szentelt területen
 levő fákból szőlőkarókat készítették. Az ítélet elmarasztaló
 volt s minden darab karó után büntetéspénzül egy statert⁵¹
 szabtak ki. Mivel az összeg roppant nagy volt, az elmarasztal- 5
 tak a templomokba isteni oltalom alá menekültek s azt kér-
 ték, hogy engedjék meg nekik a részletenként való törlesztést.
 Peithias azonban, a ki épen tanácsstag is volt, kivitte, hogy a
 törvénynek szabad folyást engedtek. Erre ezek az embe- 6
 rek, miután a törvény a részletfizetést kizárta, egyszersmind
 értesülve voltak arról, hogy Peithias az alatt, míg a tanács-
 nak a tagja lesz, a népet arra szándékozik rábírní, hogy
 ugyanazt tekintsék barátoknak és ellenségnek, a kit az athé-
 niek, összeálltak s törökkel felfegyverkezve hirtelen a tanács-
 házba rontottak s itt meggyilkolták Peithiaszt és vele más
 hatvan, részint tanácsbeli, részint magán embert. Csak né-
 hány Peithias-párti ember tudott elmenekedni arra az attikai
 háromsorevezősre, a mely még ekkor is ott volt. A tett vég- 71
 rehajtása után összehívták a kerkyrabelieket s kimondták,
 hogy helyesen történt a dolog s így fenyegeti őket a leg-
 kevésbbé az a veszedelem, hogy az athéniek járma alá ke-
 rülnek; továbbá előterjesztették, hogy jövőre egyik félt se
 fogadják be kikötőjükbe, kivéven, ha egy hajóval békés szán-
 dékkal jönnek; nagyobb számú hajójukat ellenség számba
 vegyék. A mint ez el volt mondva, úgy erőszakolták is ki a 2
 közhatározat kimondását. De küldtek nyomban Athénbe is

követeket abból a célból, hogy a történekekről oly szellemben adjanak értesítést, a mint az ő érdekeik követelték, részint azért, hogy az oda menekült kerkyrabelieket⁵² bírják rá, hogy semmi ellenséges célzatú dolgot ne műveljenek s ekkép büntető megtorlást ne vonjanak magukra. Megérkezésük után az athéniek nemcsak ezeket a követeket, hanem egyszersmind a menekültek közül is azokat, akik a szavukra hajtottak, mint olyanokat, a kik nem jóban törik a fejüket, összefogdostatták s Aigina szigetén őrizet alá helyezték. Ez alatt Kerkyrában az államkormányon ülők egy korinthusi háromsorevezős és lakedaimoni követség megérkeztével fegyveres erővel rátámadtak a néppártra, s ekkor ők lettek a győztesek.

Erre a nép éj beálltával a fellegvárba s a város emelkedett pontjaira menekült; itt minden tagját egybegyűjtötte s erősen megfészkelte magát. Hatalmába kerítette a hyllai kikötőt⁵³ is. Az ellenpárt a piaczt szállta meg, a hol tagjai közül a legtöbbnek a lakása is volt; egyszersmind a közelebe eső, szárazföld felé néző kikötőt is. A következő napon apró csatározások voltak s mindkét fél embereket küldött szét a vidékre, a kik a rabszolgákat szabadság ígéréssel csatlakozásra hívták fel. Ezek legnagyobb része a néppárt oldala mellé állt fegyvertársul, a másik félhez pedig a szárazföldről egy nyolczszáz főre menő segítő csapat érkezett. Egy nap múlva újból mérkőzésre mentek s ekkor a néppárt lett a győztes erősített állásánál s nagyobb számánál fogva; de ezenkívül még a miatt is, hogy a nők részéről hősie támogatásra talált. Ezek a házakról téglát dobáltak az ellenségre s természetes félnépségöktől nem várható módon álltak helyt a csatazajban. Késő délutánra járt az idő, midőn a néppárttal szemben az ellenpárt meghátrálni kényszerült. Ekkor az előkelők attól való féltőkben, hogy a néppárt rajtuk üt s a hajószertárt hatalmába ejti, őket pedig legyilkolja, felgyújtották a piaczt körülszegő magán és bérházakat, hogy

így a hozzájuk való út a nép előtt el legyen zárva. Nem kimélték akkor sem a maguk házáat, sem a másokét. Temérdek értékes kereskedelmi cikk lett a lángok martalékává s az egész város is az előtt a veszedelem előtt állt, hogy elhamvad. Ez 3 meg is történt volna, ha a város többi része felé fúvó szél támad. E miatt a csatában szünet állt be. Mindkét fél pihe-nőre tért s a következő éjen át vigyázott. A korinthusi hajó látván azt, hogy a néppárt kerekedett felül, elosont s a segítő csapat legnagyobb része is átszállt titkon a szárazföldre.

A következő napon a Diitrephe fia, Nikostratos, athéni 75 vezér, Naupaktosból tizenkét hajóra menő hajórajával és ötszáz főre menő messenei nehéz fegyverzetű gyaloggal jelent meg segítségnyújtásra. Ez igyekezett a két pártot kibékíteni egymással s sikerült is neki rábeszélni őket arra, hogy egyezzenek bele a tíz főbűnös törvényszék elé állításába, a kik azonban ezt épen nem várták be; továbbá annak a javaslatnak az elfogadására, hogy ama tíz kivételével a többiek tartsák meg lakóhelyöket s egymás közt is, az athéniekkel is lépjenek egyességre, a melynek értelmében ugyanazon barátaik és ellenségeik legyenek. Az egyesség létrehozása után el akart 2 vitorlázni; a néppárt vezérei azonban kieszközölték nála azt, hogy öt hajót hagyjanak náluk; az ellenpártnak ekkép majd kevesebb kedve lesz mozogni. Ezek helyett a magukéból megfelelő számú hajót akartak felszerelni s vele elküldeni. Az 3 athéni vezér beleegyezvén a dologba, a néppártbeliek az ellenpártiak közül szemelték ki a hajókra a legénységet. Ekkor ezek megrettentek, hogy őket Athénbe akarják elküldeni. Ennélfogva oltalomkeresők módjára a Dioskurok⁵⁴ templomában telepedtek le. Nikostratos felszólította őket, hogy 4 álljanak fel s igyekezett megnyugtadni őket, de semmire se ment velök. Erre a nép fegyverhez nyúlt, azt hozván fel ürügyül, hogy azok az elhajózástól való gyanakvó húzódozásukkal a fejöket épen nem törik jóban; azután az ellenpártiak

házaiból összeszedte a fegyvereket s ekkor közülök némelyekkel, a kiket előtaláltak, el is bántak volna, ha Nikostratos e
 5 részben akadályozólag nem lép fel. A többiek⁵⁵ ennek láttára oltalomkeresők módjára Hera templomában telepedtek le. Számuk nem kevesebb volt négyszáznál. Ekkor a néppárt megfélemllett, hogy ezek az emberek erőszakos eszközökhöz találnak nyúlni; ennél fogva szép szóval rábírta őket, hogy álljanak fel, s átszállította a Hera temploma előtt fekvő szigetre s élelmi szereket is küldött át nekik.

76 A mint a pártok hareza ezen a ponton állt, negyed vagy ötöd napra azután, hogy ezeket az embereket a szigetre átszállították, a peloponnesosi hajóhad Kyllene felől, a hol az ioniai vizekről való visszatérés után horgonyzott, ötvenhárom hajóra menő számban megjelent. A hajóhad vezére, mint előbb is, Alkidas volt. Oldala mellett Brasidas állt tanácsadó gyanánt. E hajóhad, a mint megérkezett, a szárazföld partvonalánál levő Sybota kikötőben szállt horgonyra, más nap pedig

77 hajnal hasadtakor Kerkyra felé vitorlázott. Ekkor a városban mindenki zavarban volt, roppant megrémülvén azon, hogy a belső bajhoz még az ellenséges támadás is hozzájárult. De mégis hozzáfogtak hatvan hajónak a felszereléséhez, s mihelyt egygyel készen voltak, nyomban az ellenség elé küldték, habár az athéniek kérték, engedjék őket elsőben kimenni, s majd azután összes hajóikkal csatlakozzanak ő hozzájuk. A mint ekkép hajóik szétszóródva közeledtek az ellenség felé, kettő nyomban átállt az ellenséghez, a többin pedig a legénység egymással kapott össze s a zűrzavar általános volt.

3 A peloponnesosiak ennek láttára húsz hajójukkal a kerkyrabeliek elé mentek, a többiekkel pedig az athéniek tizenkét hajóját fogadták, a melyek közül kettő a Salaminia és a Paralos volt.

78 A kerkyrabeliek, mivel teljes rendetlenségben s apró csoportokban támadtak, csakhamar szorúlt helyzetbe jutottak. Ez alatt az athéniek, mivel attól féltek, hogy a túlnyomó szám-

ban levő ellenfél körülfogja őket, nem egy tömegbe állva támadtak a velök szemben levő hajókra, sem nem a csatarend közepének mentek neki, hanem az egyik szárnyat rohanták meg s itt egy hajót elsüllyesztettek. Erre, a mint az ellenséges hajók kört formáltak, ezeknek a körülhajózásához fogtak s igyekeztek zavart idézni elő. Ezt azonban észrevették azok, a kik a kerkyrabeliekkel álltak szemben, s megijedtek, hogy ugyanaz éri őket, a mi Naupaktosnál történt velök; tehát segítségre siettek. A mint ekkép az összes hajók együtt voltak, egyszerre támadást intéztek az athéniekre. Ezek azonban az arcvonalat megtartva már visszavonuláshoz fogtak, midőn azt igyekeztek kieszközölni, hogy a kerkyrabeliek menekülésükben mennél nagyobb tért nyerjenek; e végből az ellenség előtt, a mely eléjük sorakozott, nagy lassúsággal húzódtak vissza. Ilyen volt a lefolyása ennek a csatának, a mely különben napnyugtakor végződött. A kerkyrabeliek félték, hogy az ellenség, mivelhogy győzött, a várost támadja meg, s ekkor vagy a szigeten levőket szedi fel magához, vagy valami súlyos csapást mér rájuk. Ennélfogva a szigeten elhelyezett embereket visszaszállították Hera templomába s őrizték városukat. Az ellenségnek azonban nem volt annyi bátorsága, hogy a várost megtámadja, bár a tengeri ütközetben győztes volt, hanem a kerkyrabelieknek tizenhárom hajóját magával hurezolva, elvitorlázott a szárazföldre, a honnan elő is nyomult. Szintoly kevéssé következett be ennek a részéről a támadás másnap a város ellen, ámbár ez nagy nyugtalanságban és félelemben volt, s ámbár Brasidas Alkidast rábeszélni igyekezett. Csupán ennyit tehetett, mert neki itt nem volt vele egyenlő szava. Csak Leukimme hegycsúcsánál szálltak ki, a hol aztán a területet pusztították.

Ez alatt a kerkyrai néppárt a hajóhad támadó fellépésétől való rendkívüli félelmében az isteni oltalom alá menekültekkel, valamint a többiekkel is tárgyalásba bocsátkozott a

- város megmentése végett; s némelyeket rá is bírt arra, hogy hajókra szálljanak; mert harmincz hajót rakhatott meg mégis
- 2 az ellenséges támadás fogadására. A peloponnesosiak azonban, miután a területet délig pusztították, tova vonultak. Éjjel ugyanis tűzjelzés útján értesültek arról, hogy Leukas felől egy hatvan hajóra menő athéni hadi flotta közeleg. Ezt az athéniek akkor indították el, midőn értesítést nyertek a kerkyrai polgári villongásról, valamint arról, hogy az Alkidas vezérlete alatt álló hajóhad Kerkyra alá készül vitor-
- 81 lázni. E hajóhad vezére a Thukles fia, Eurymedon volt. A peloponnesosiak tehát nyomban, még ezen éjszakán, a part mentén nyakra-főre hazafelé vették útjokat; a leukasi földszoroson hajóikat átvontatták, hogy Leukas megkerülésével szem elé ne kerüljenek. S így sikerült is elhúzódnok.
- 2 A kerkyrabeliek, mihelyt az attikai hadi flotta közeledéséről s a peloponnesosi hajók meneküléséről értesültek, a messe-neieket, a kik eddig kint voltak, a városba vezették s azon hajóiknak, a melyek hadi néppel voltak megrakva, azt parancsolták, hogy hajózzanak körül a hyllai kikötőbe.⁵⁶ E körülhajózás alatt azon ellenfeleiket, a kik csak kezök ügyébe kerültek, legyilkolták, valamint azokat is, a kiket sikerült rábírnok, hogy hajóikra szálljanak. Ezután elmentek a Hera templomához s itt az isteni oltalom alá menekült emberek közül körülbelől ötvenet rábírtak arra, hogy törvényszék elé álljanak;
- 3 s ekkor valamennyit halálra ítélték. Az isteni oltalom alá menekültek közül az a nagy többség, a melyet a törvényszék elé állásra rábírnok nem lehetett, a mint látta, hogy mik történnek, egymást öldöste le ott a szent helyen; némelyek a templom udvarán levő fákra akasztották fel magukat, mások pedig úgy
- 4 emésztették el magukat, a mint tudták. S az alatt a hét nap alatt, míg Eurymedon a hatvan hajóval való megjelenése után ott időzött, a kerkyrabeliek öldösték mindazokat, a kiket ellenfeleiknek tartottak. A vád ezekkel szemben arról szólt, hogy a

népuralmat akarták megbuktatni. Fordúltak azonban elő gyilkosságok személyes boszúból is, valamint voltak oly esetek is, hogy hitelezőket adósaik öltek meg. Ez alatt az öldöklés alatt a halál minden neme előfordult, s a mi ily körülmények közt történni szokott, az ekkor mind megesett, sőt még több is. Voltak ugyanis esetek, midőn apa ölte meg az édes fiát, elhurczolták az oltároktól az embereket, de öldöstek még ott is; sőt némelyeket a Dionysos⁵⁷ templomába faláztak be, s ezeknek itt kellett elveszni.

Ennyire neki vadúlt ez a polgári villongás, a mi annál szembe szökőbbé lett, mivel az első e nemű példák egyike volt. Később ugyanis, úgy szólván, az egész hellen világ lázas forrongásba jutott; mivel mindenütt két párt volt, a néppárt vezérei az athénieket, az arisztokrata pártbeliek pedig a lake-daimoniakat igyekeztek magukhoz vonni; s míg béke idején sem okuk, sem kedvök nem volt arra, hogy ezeket az államnak a nyakára hozzák: mihelyt háborús állapotok közé kerültek, vágyva arra, hogy a viszonyokon valamit változtassanak, mindketten könnyen találtak alkalmat szövetséges társak behívására, hogy az ellenpártot gyengítsék s ezzel egyszermind a saját hatalmukat gyarapítsák. E pártharczok alatt az államokat sok nagy szerencsétlenség érte, a melyek ugyan nem hiányoznak s nem is fognak hiányozni, míg az emberi természet ugyanaz marad, de most ijesztőbb, majd enyhébb alakban s más-más változatokban, a szerint, a mint a körülmények alakúlnak. Békében és szerencsés körülmények közt ugyanis az összes polgárság is, az egyes ember is szelidebb érzésű, mert akkor nem jut oly kényszerhelyzetbe, a melyben a szabad önelhatározás lehetetlen. A háború ellenben elvonván a megszokott kényelem eszközeit, erőszakoskodó mester, s a tömeg szenvedélyeit a pillanatnyi helyzethez képest idomítja. Így kerültek az államok a belső meghasonlás állapotába, s azok, a melyekben később tört ki a villongás, a korábbi

- eseményekben szerzett tapasztalatokat felhasználták úgy, hogy terveik végrehajtásában még nagyobb leleményességgel jártak el, továbbá akkép, hogy eljárásuk módjában mindig volt valami, a mi korábban még elő nem fordult, s ezt részint támadásuk furfangosságával, részint boszúállásuk módjának
- 4 rendkívüliségével érték el. Azokat a fogalmakat, a melyeket a szavakon érteni megszoktunk, önkényesen megcserélték. Így az eszeveszett vakmerőség a czimborákért áldozatra kész vitézség néven jött forgalomba, a megfontolt késlekedés pedig ügyesen palástolt gyávaság néven; a higgadt józanságot kendőzött poltronságnak tartották, azt pedig, a ki mindenben okosan akart eljárni, oly embernek, a ki erélyes cselekvésre egyáltalában képtelen; ellenben az örültséggel határos hevesiséget férfihoz illő tulajdonnak tekintették, az óvatos megfontolást pedig alkalmas egerútnak a dolog elől való elhúzódásra.
- 5 A ki semmivel sem volt megelégedve, az mindenha megbízhatóvá, a ki pedig az ilyen embernek ellene szólt, az gyanússá lett. A ki mást törbe csalt, az eszes ember volt, a ki pedig a törvetést fel tudta fedezni, az még sokkal hatalmasabb tehetség; viszont azt, a ki eleve úgy intézkedett, hogy ezekre a dolog ne kerüljön, a czimboraság megrontójának s az ellenféltől szepegeő embernek tekintették. Általában azt magasztalták, a ki másnak a rossz elkövetésében eléje vágott, s a ki erre ráeszelte azt, a kinek ilyesmi nem volt szándékában. S a czimboraság előtt háttérbe szorultak még a vérség kötelékei is, mert azok, a kik czimborák voltak, készebbek voltak egymásért vonakodás nélkül merni. Az efféle egyesületek ugyanis nem azt tűzték ki maguk elé, hogy tagjaikat a fennálló törvények közt gyámolítsák, hanem azt, hogy oly érdekeket elégítsenek ki, a melyek a fennálló intézményekkel ellentétesek; s az a bizalom, a melyet tagjaik egymás iránt tápláltak, nem annyira az isteni törvényen alapúlt, mint inkább azon, hogy
- 7 közösen tetézték vétket vétekekkel. Az ellenpárttól származó

helyes javaslatokat is csak tettelegességek ellenében való óvakodásból fogadták el, ha az épen erősebb volt náluknál, nem pedig a nemes szív bizalmával. Boszút állani kívánatosabb volt az emberek előtt, mint kárt nem szenvedni. S ha egyszer a versengő felek közt eskü alatt történt is kiegyezés, ez csak azért állt érvényben, mivel az egyik is, a másik is meg volt szorúlva, s csak épen addig állt fenn, míg másfelől erősítést nem nyert, s a boszúállásra való alkalmat az ragadta meg, a kit előbb felbátorított a másik fél védtelen állapotának a látása. — S örömeztőbb tette ezt az iránta táplált bizalom kiaknázásával, mint nyílt támadás útján; ebben pedig számított egyfelől a saját biztonságára, másfelől arra, hogy okosságáért dicséretet arat, ha csalárdsággal győz; a mint hogy a legtöbb ember jobban is szereti, ha ügyes rókáknak, mint ha ügyetlen jámboroknak nevezik; az utóbbit szégyenlik, az előbbivel dicsekednek. Mindezeknek az oka a telhetetlenségből és személyes becsvágyból eredő uralomvágy, továbbá az a szenvedélyes sovárgás, a melyet ezek támasztanak akkor, a midőn az emberek párttusákba keverednek. Ekkor ugyanis az államokban mind az egyik, mind a másik párt vezérei szépen hangzó címek alatt, vagy hogy a népnek a teljes politikai egyenlőséget, vagy pedig hogy az előkelőknek bizonyos korlátok közé szorított uralmát vívják ki, a közjót, a melynek állítólag szolgáltak, magán-versengéseik pályabérévé tették. Ez érdekből nem rettentek vissza a legiszonyatosabb dolgoktól sem, s az ellenfél megbénítására szolgáló politikai büntetéseket folyvást feljebb csigázták, mert ebben nem a törvény szabott nekik mértéket és határt, nem is az állam érdeke; hanem az volt az irányadó reájok nézve, a mi épen kellemesen esett a pártoknak; s egyszersmind még a miatt, hogy vagy szavazás útján kimódolt igazságtalan ítéletekkel, vagy durva erőszakkal szerezték győzelmüket, mindenkor készen álltak a pártszenvedély pillanatnyi szeszélyeinek szolgálatára. Ekkép az istenes

8

- jámborság egy pártnál sem volt becsben, hanem azok álltak nagyobb hírben, a kiknek sikerült ügyes, körmönfont okoskodással valami szégyenletes dolgot keresztülvinni. A semleges polgárokat mindenik párt pusztította vagy azért, hogy a kívánt támogatást nem adták meg, vagy azért, mert nem bírták elszívni, hogy a párttusák szülte csapások elől oly jól el tudják húzni
- 83 magukat. Ekkép kapott lábra az erkölestelenség mindenféle neme Hellasban a párttusák alatt. S ekkor az az egyszerűség, a melylyel a lelkület nemessége oly közel rokonságban áll, nevetség tárgyává lett s el is tűnt a világból; de az, hogy az ember mély bizalmatlansággal álljon másokkal szemben, ugyancsak
- 2 divatos erénynyé vált. S ennek az érzületnek a megszüntetésére sem a legkötelezőbb nyilatkozat, sem a legrettenetesebb eskütétel nem volt elegendő, hanem mindenki azért, mert a jó reménységgel szemben, a melyre már építeni nem bírt, a rideg számítás segedelmével biztosabbnak érezte magát, inkább arra ügyelt, hogy csapás ne érje, mintsem hogy valaki-
- 3 ben meg tudott volna bízni. S ily erkölcsi állapotok közt rendszeren a silányabb emberek jutottak felszínre. Ezeknek ugyanis a saját gyarló voltuk s az ellenfél szellemi felsőbbsége miatt félniök kellett attól, hogy ha tárgyalásba bocsátkoznak, ezen a téren az győz s ügyes, tapasztalt szellemével ott is kijátszsza, a hol még meg sem gondolták magukat; ennélfogva vakmerő
- 4 tettlegességekre rohantak. Viszont azok, a kik az effélékről kicsinylőleg gondolkozva azt a hitet táplálták, hogy ha majd ilyes fenyegeti őket, ideje korán értesülést nyerne felőle, s hogy egy oly dologba, a mely ravasz cselfogással vihető keresztül, bele avatkozniok nem illik, — védtelenekké lettek, s annál biztosabban vesztőkre találtak.⁵⁸
- 84 Kerkyrában merték tehát mind e vétkek legnagyobb részt először felütni a fejöket. Oly bűnök ezek, a melyeket a rajtuk elkövetett sérelmek megtorlása végett csak azok az emberek követhetnek el, a kik sokkal inkább állanak a féket

vesztett szenvedély uralma alatt, hogysem magukat csak a legkevesbbé is mérsékelni tudnák; továbbá oly vétkek, a melyekre csak azok az emberek határozhatják rá magukat jog és igazság ellenére, a kik az alól az anyagi szükség alól, a melyben eddig élni megszokták, menekülni óhajtanak s a másokét különös szenvedélyességgel áhítják meg; végül oly sajnós félrelépések, a melyekre azok ragadtatják magukat, akik sem elnyomást, sem segítséget nem szenvedtek, hanem az ellenpárt tagjaival teljesen egyenlő lábon állva, csupán indulatuk fékezhetetlensége miatt jutottak a vad és kérlelhetetlen párt-szenvedélyű dühöngők közé. S miután az életviszonyok oly fenekestől felfordultak az államban, s az emberi lelkület, a mely még a törvények mellett is vétkezni szokott, minden törvényt annyira elvetett, kapva kapott ekkor az ember annak a kitérítésén, hogy indulatán uralkodni nem tud, az igazság iránt minden érzékét elvesztette s a kiválónak ellensége; mert különben nem tette volna eléje a jámbor, becsületes eljárás-módnak a boszúállást, sem pedig a feddhetetlen magaviseletnek a nyereséghajhászást s ekkor oly romboló hatással nem lett volna a kaján irigység. Így bátorzkodnak az emberek a részvét és kíméletesség általános emberi érzetét, a melyektől mindenki várhatná, hogy ha sorsa rosszra fordul, általuk megmenekedhetik, a másokon állott kíméletlen bosszú által előre megsemmisíteni, s így nem engedik megmaradni akkorra, ha egykor talán veszedelmes helyzetökben valamelyikre rászorulóknak.

Ezek voltak a pártszenvedély első heves kitörései, melyeknek a kerkyrabeliek a városban egymás ellen szíbfolyást engedtek. Ezután Eurymedon és az athéniek eltávoztak hajóikkal. Később a kerkyrai politikai menekültek, a kik mintegy ötszázan voltak, hatalmukba kerítették a szárazföldi erődítvényeket s az ugyancsak itt levő kerkyrai birtokokat. Ezekről rabló portyázásokat intéztek a szigetre s itt nagy károkat

3 okoztak, annyira, hogy a városban nagy éhség támadt. Küldtek követeket is Lakedaimonba és Korinthosba annak az eszközzése végett, hogy hazájukba visszajussanak. Miután pedig itt semmit sem tudtak kivinni, később, időjáráttal szállító hajók kerítése s segítő csapatok fogadása után átléptek a szigetre. Összes
 4 számuk mintegy hatszáz főre ment. Kiszállás után elégették a szállító hajókat, hogy gondolni se lehessen másra, csak arra, hogy a terület uraivá legyenek. Ez után az Istone hegységbe⁵⁹ húzódtak s elsáncolták magukat. Innen a városbelieknek nagy károkat okoztak s a vidéket hatalmuk alá hajtották.

86 Ennek a nyári időszaknak a vége felé⁶⁰ az athéniek a Melanopos fiának, Lachesnek, s az Euphiletos fiának, Charoiadasnak a vezetése alatt egy húsz hajóra menő hajórajt
 2 küldtek el Siciliába. Itt ugyanis a syrakusabeliek a leontioniakkal háborúba keveredtek. A syrakusabeliek szövetségeseivé lettek Kamarina kivételével a többi összes dór városok, a melyek ugyancsak mindjárt e háború kitörésekor a lakedaimoniak szövetségéhez csatlakoztak, de a harczban cselekvőleg részt nem vettek. A leontioniak oldala mellé a chalkisi eredetű államok s Kamarina sorakoztak.⁶¹ Italiából a lokrok a syrakusabeliakkal tartottak, a rhegioniak pedig a rokonsági viszony-
 3 nál fogva a leontioniakkal. Az a szövetség, a melynek az élén Leontion állt, követséget⁶¹ küldött Athénbe részint a régi szövetség jogánál fogva, részint azért, mert ionokból állt, s igyekezett az athénieket arra bírni, hogy számára hajókat küldjenek, mert előtte a syrakusiak a szárazföldet is, a tengert
 4 is elzárták. S az athéniek a hajókat el is küldték, állítólag a fentebb említett szövetségi és rokonsági viszonyra való tekintetből, valósággal azonban abból a célból, hogy ama vidékekről a peloponnesosiaknak élelmi szerek ne legyenek szállíthatók, de egyszersmind puhatóldzás végett is, vajjon nem nyújthatnának-e nekik Sicilia viszonyai módot és alkalmat
 5 arra, hogy e szigetet meghódítsák. E hajóraj az itáliai Rhe-

gionnál szállt meg s innen a szövetségesek társaságában be-
bocsátkozott a háborúba. Ebben az időpontban végére ért
a nyári időszak.

Az ezután következő téli időszakban ⁶³ újra kitört 87
Athénben a pestis. Ez a kór első kitörése óta eddig sem szűnt
meg ugyan végképen, de legalább némileg alább hagyott.
E másod ízben való kitörése után egy teljes évnél nem keve- 2
sebb ideig uralkodott, míg az első alkalommal szinte két évig
tartott úgy, hogy nincs semmi, a mi Athén erejét jobban elcsi-
gázta volna. Ugyanis a katonai szolgálatra köteles polgárságból 3
négyezer négyszáz nehéz fegyverzetű gyalog és háromszáz lovas
halt el benne, a többi népségből pedig annyi, hogy számát
pontosan megállapítani nem is lehet. Ekkor fordultak elő 4
nagy számmal a földrengések is Athénben, Euboián, Boiotiá-
ban, de legfőképp a boiotiai Orchomenosban.

A Siciliában levő athéniek s a rhegioniak harmincz 88
hajóra menő hajórajjal az úgy nevezett «Aiolos szigetei» ⁶⁴
ellen mentek táborozásra. Téli időszakban azért vállalkoztak
erre, mert nyáron a rajtuk uralkodó vízhiány miatt lehetetlen
ellenők hadakozni. Ezeket a szigeteket a liparabeliek bírják, 2
a kik a knidosiak gyarmatosai. Ezek a szigetcsoport egyik
nem nagy terjedelmű tagján laknak, a melynek Lipara a neve,
s a többi szigetek, Didyme, Strongyle és Hiera földét innen
művelik. ⁶⁵ Az oda való emberek azt hiszik, hogy Hierán van 3
az a kovácműhely, a melyben Hephaistos ⁶⁶ dolgozik, mert
erről a szigetről éjnek idején erős tüzet, nappal pedig füstöt
látnak emelkedni. Ezek a szigetek a sikelok és messeneiek
területével átellenben fekszenek s ekkor a syrakusabeliekkel
álltak szövetségben. Az athéniek ezeknek a területét feldlúták, 4
de a mint még sem következett be a meghódolás, Rhegionba
húzódtak vissza. Ezzel a téli időszak végére ért, egyszersmind
ötödik éve végződött be ennek a háborúnak, a melynek a tör-
ténétét Thukydides e műben megírta.

- 89 A következő nyári időszakban ⁶⁷ a peloponnesosiak és szövetségeseik az Archidamos fiának, Agis, lakedaimoni királynak a vezetése alatt elmentek ugyan a földszorosig, hogy Attikába betörjenek, de a nagyon sűrűn egymásra következő földrengések
- 2 miatt visszafordultak s a betörés elmaradt. Ebben az időtájban, míg e földrengések tartottak, történt az, hogy Orobiainál Euboián ⁶⁸ a tenger átlépte az akkori partvonalat s roppant hullámai-val előzőnlötte a város egy részét s belőle egy darabot ismét oda hagyott, egyet azonban végkép eltemetett, s tenger van most ott, a hol korábban szárazföld volt. Ez a tenger-özönlés a lakosságból is elpusztította mindazokat, a kik idejekorán a magaslatokra nem futhattak előle. Atalanténál, az opusi lokrok partja közelében eső szigetnél, szintén volt ily tenger-özönlés, s nem csak az athéni sánczok egy részét ragadta el, hanem a partra vontatott két hajó közül is szétrombolta az egyiket.
- 4 Peparethosnál ⁶⁹ volt ugyan a hullámoknak a parttól való némi visszahúzódása, de tenger-özönlés nem következett utána; csak egy földrengés döntötte le a bástyázat egy részét, valamint
- 5 a városházát is néhány más épülettel együtt. A tenger-özönlés oka az én véleményem szerint az, hogy a föld, a mint földrengés alkalmával heves lökést kap, a tengert eltaszítja magától, ez pedig nagy hirtelenséggel visszazuhan, majd a hatalmas lódulás következtében betör a partokon. Földrengés nélkül ily tünetény véleményem szerint be nem következhetik.
- 90 Ennek a nyári időszaknak a folyama alatt Siciliában folyt a had a különböző pontokon a küzdő felekre nézve változó szerencsével; folyt az egymással küzdő siciliabeliek közt, valamint az athéniak s az ezek oldala mellett küzdő szövetségeseik részéről is. Én azonban itt csak azok közül akarom a legnevezetesebb tetteket feljegyezni, a melyeket vagy az athéniakkal együtt küzdő szövetségeseik, vagy az ezek ellen harczoló felek
- 2 vittek véghez. Charoiadesnek, az athéni vezérnek, a syrakusaiak elleni háborúban való eleste után Laches, a kinek ekkor az

egész hadi flotta felett kezére került a fővezérlet, szövetségeseivel a messeneiek egyik városa, Mylai alá nyomult. Itt két messenei gyalog hadosztály képezte az őrséget. Ezek lest vetettek a hadi flottán levőkre. Az athéniek és szövetségeseik azonban nemcsak a lesben állókat verték meg s öldösték le nagy részben, hanem az erősség megrohanása után a védőket is rákényszerítették arra, hogy egyezség útján adják fel a várost s ő velők Messene ellen szálljanak táborba. S erre, a mint az athéniek és szövetségeseik támadólag léptek fel, a messeneiek szintén megadták magukat, túszoikat adták s egyéb biztosítékokat is nyújtottak maguk felől.

Ugyanebben a nyári időszakban az athéniek egy harmincz hajóra menő hadi flottát küldtek el a Peloponnesost környező vizekre az Alkisthenes fiának, Demosthenesnek, és a Theodoros fiának, Proklesnek a vezérlete alatt; egy másik, hatvan hajónyit pedig kétezer főre menő nehéz fegyverzetű gyaloggal Melos ellen. Ez utóbbinak a vezére a Nikeratos fia, Nikias volt. A melosiaiak, bár szigetlakók voltak, az athénieknek sem felsőségét elismerni, sem szövetségébe lépni nem akartak. Ezeket akkor az athéniek csatlakozásra akarták bírni, de még területek pusztításakor sem voltak erre rábírhatók. Az athéniek tehát ez alkalommal fölkerekedtek s a száraznak e szigettel átellenes pontjához, Oroposhoz vitorláztak. Estére jutottak parthoz. Innen a hajókról a nehéz fegyverzetű gyalogok a szárazon nyomban a boiotiai Tanagrához mentek. A városból adott jelre az összes hadi nép szintén ide nyomult a Kallias fiának, Hipponikosnak, és a Thukles fiának, Eurymedonnak a vezérlete alatt. Majd táborba szálltak s a tanagrai területet egy nap pusztították s a következő éjszakát az ellenséges területen húzták ki. Az erre következő napon azokat a tanagrabelieket, a kik reájok kicsaptak, valamint azt a thebai csapatot is, a mely ezeknek segítségére a csatatéren megjelent, rendes ütközetben megverték, az elesett ellenséges

6 katonákról a fegyverzetet leszedték, diadaljelet emeltek s ez után elvonultak, az egy rész a város felé, a másik pedig a hajókhoz. Nikias ezután hatvan hajójával a part mentén portyázáshoz fogott, Lokris⁷⁰ partvidékét feldúlta, s erre haza húzódott.

92 Épen ebben az időben alapították a lakedaimoniak Herakleiat a trachisi⁷¹ területen, a mire a következő körülmény indította őket. Malis összes lakossága három részre oszlik: a *paraliakra*, *hieraiakra* és *trachisiakra*. Az utóbbiak határszomszédjaiktól, az oitaiaktól, szenvedett vereségek miatt eleinte az athéniekhez akartak csatlakozni; utóbb azonban mégis attól félve, hogy ezek nem lesznek ő reájok nézve megbízhatók, Lakedaimonba küldtek. Követül Tisamenost választották. Ezzel egyidejűleg Dorisnak, a lakedaimoniak őshazájának a lakosai is szintén küldtek oda követeket ugyanilyen baj miatt; mert szintén sok csapást szenvedtek az oitaiaktól.

3 A lakedaimoniak ezek meghallgatása után gyarmat küldésére határozták magukat, hogy ekkép mind a trachisiaknak, mind a dorisiaknak segítségére legyenek; de egyszersmind azt is hitték, hogy az athéniekkel folyamatban levő háborújukra nézve is czélszerű lesz e város alapítása. Ott ugyanis lehet hajóhadat felszerelni Euboia ellen, hogy a közelből átszállhas-

4 sanak; de a thrák partvidékre való áthatolás esetére is kedvező fekvésű volna. S általában erősen buzgólkodtak a helynek gyarmatosokkal való benépesítésében. Először tehát az istennél Delphoiban tettek kérdést e tárgyban, s a mint ez az ügyhöz javaslólag hozzájárult, részben saját maguk közül, részben a környéklakók közül való gyarmatosaikat elküldték; továbbá az ionok, achívak és némely más népségek kivételével az összes hellenséghez felhívást intéztek, hogy a ki akar, csatlakozzék ama gyarmatosokhoz. Gyarmat-telepítőkül e népség élére

6 Leon, Alkidas és Damagon álltak. Oda jutva, a várost újbástyázattal erősítették meg. Most Herakleia a neve s Ther-

mopylaitól legfőlebb negyven, a tengertől pedig húsz stádiumnyira ⁷² fekszik. Hajófelszerelő hely építéséhez is hozzá fogtak, még pedig, hogy annál védettebb helyzetben legyen, Thermopylai mellett, közel a szoroshoz úgy, hogy teljesen el legyen zárható. E városnak az alapításakor kezdetben aggódtak az **93** athéniek, mert azt hitték, hogy ez különösen Euboia fenyegetése céljából épül, mivelhogy hajón nem nagy az út innen az euboiai Kenaionig. Utóbb azonban épen ellenkezőleg ütött ki a dolog, mert innen semmi veszedelem nem hárult rájuk. Ennek az oka a következő körülmény volt: A thessalok, a kik **2** azokon a vidékeken a döntő szerepet vitték, valamint azok, a kik ellen e város voltaképen alapítva volt, félvén attól, hogy nagyon is hatalmas szomszédot találhatnak benne nyerni, pusztították s az új települőket szüntelenül haddal sanyargatták mindaddig, míg csak számuk meg nem ritkúlt, noha eredetileg feles számban is voltak; ugyanis azért, mert a lakedaimoniai gyarmatosították a várost, mindenki elpusztíthatatlannak tekintette s egész bátorsággal telepedett meg benne. Legfőképp **3** azonban a Lakedaimonból jövő tisztviselők voltak azok, a kik itt megrontották az állapotokat s megritkították a népséget, még pedig akkép, hogy kemény, olykor esetlen kormányzati rendszabályaikkal a legtöbb lakost elrémitették s elköltözésre kényszerítették. Így aztán a szomszédok annál könnyebben erőt vehettek a városon.

Ugyane nyári időszakban, még pedig abban az időtájban, **94** midőn az athéniek Melosnál voltak elfoglalva, a Peloponnesos környező vizeken horgonyzó athéniek először Leukas területén, Ellomenosnál bizonyos őrcsapatokat lesből felkoncizoltak; majd később Leukas városa ellen mentek; ekkor már tetemesen megszorították hadaikat az összes akarnanokkal, a kik Oiniadai lakosságán kívül összes hadaikkal hozzájuk csatlakoztak, továbbá a zakynthosiakkal, a kephallenokkal és a kerkyrabeliek tizenöt hajójával. A leukasiak, bár mind belül azon **2**

a szoroson, a hol városuk Apollon templomával együtt fekszik, mind azon kívül pusztították területöket, kénytelenek voltak a sokkal nagyobb számmal szemben nyugton maradni. Ekkor az akarnánok azt kívánták Demosthenes athéni vezértől, hogy vegye őket ostromzár alá; azt hitték, hogy e várost könnyű szerrel be lehet venniök, s ekkép megszabadúlhatnak egy oly várostól, a mely mindig ellenkezett velök. Demosthenesnek azonban a messeneiek már ekkor suttozták a fülébe, mily dicső dolog volna most, midőn egy oly hatalmas hadi erő van együtt a keze alatt, támadást intézni az aitolokra, a kik Nauptakosnak ellenségei; továbbá ha ezeket legyőzhetné, ama vidékek szárazföldi lakossága is könnyen meg volna nyerhető az athéniek részére; az aitolok népsége ugyanis nagy és harcziás ugyan, de bástyákkal nem védett s még hozzá egymástól jó messze eső falvakban lakik s csak könnyű fegyverzetet használ a harcban; így nem volna nehéz feladat — ezt pengették előtte — még hadaik összegyülekezése előtt meghódítani őket. E végből azt a tanácsot adták neki, hogy először az apodotokat támadja meg, azután az ophionokat, harmadszorra pedig az eurytánokat, a kik az aitolok legjelentékenyebb népességét alkotják, de közöttük a legkevésbé érthető kiejtéssel beszélnek s, a mint mondják, nyers húst evők; ha egyszer ezeket sikerül meghódítani, a többit már könnyű szerrel meg lehet nyerni. Demosthenes a messeneiek iránt való kedvezésből ezek javára döntött; a fő rúgó azonban mégis az a gondolat volt nála, hogy a szárazföldi szövetségesekkel, ha még az aitolok is csatlakoznának, az athéniek hadi ereje nélkül is meg lehetne a szárazon rohanni Boiotiát oly formán, hogy a lomri ozolai népesség lakta területen át a dorisi Kytinionhoz hatolnának, majd a Parnassost jobb felől hagyva nyomúlának mindaddig, míg a phokisiakhoz jutnának le, a kik, mint hitte, az athéniek iránt való állandó jóindulatuknál fogva készségesen csatlakoznának hozzá, vagy akár rá volnának kényszeríthetők; Phokissal

pedig már tőszomszéd Boiotia. Ennélfogva az akarnánok akara-
 rata, kedve ellenére Leukas alól összes hadaival felkerekedett
 s a part mentén Sollionhoz vonúlt. Itt közölte tervét az akar- 2
 nánokkal; ezek azonban, miután Leukast nem vette ostromzár
 alá, hallani sem akartak erről. Ő tehát hadainak a maradvá-
 nyával, a mely, miután már a kerkyrabeliek tizenöt hajója is
 eltávozott, a kephallenekből, messeneiekből, zakynthosiakból
 s a saját hajóiról való háromszáz főnyi tengerész katonasá-
 gából állt, az aitolok ellen kezdett táborozni. A lokrisi
 Oineont tette hadműveleti alapponttá. A lokri ozolai népség 3
 szövetségese volt s ettől területe közepén az összes hadak-
 nak eléje kellett sietnie. Mivel e népség az aitolokkal szomszédos
 volt s hozzájuk hasonló módon volt fegyverezve, a táborozásban
 való részvétele az aitolok harcsmódorának ismerete s a területen
 való jártassága miatt hasznosnak ígérkezett. Éjjelre seregével a
 nemeai Zeus templomi birtokán 73 96
 szállt meg, azon a helyen, a hol a szájhagyomány szerint
 Hesiodos költő e vidék lakosainak a kezei által mult ki, bár
 a jóshelyen azt a jós-ígét nyerte, hogy ez a sors Nemeában 74
 fogja érní. Korán reggel felkerekedett seregével s benyomúlt
 Aitolíába. Az első napon elfoglalta Potidaniát, a másodikon 2
 Krokyleiiont, a harmadikon Teichiont. Ez utóbbi helyen
 megállapodott s a zsákmányt elküldte Lokrisba, Eupalionba.
 Terve az volt, hogy ha az ophionok törzséig a többit sikerül
 leigáznia, visszavonúl Naupaktosba, ha azok nem akarnának
 hozzá hajolni, s innen fog később táborozáshoz ellenők.
 Az aitolok azonban ezekről az ellenők irányuló készülődésekről
 mindjárt, még a tervezgetés pillanataiban értesültek. 3
 Most tehát, a mint a hadsereg becsapott, ennek nagyszámú
 hadakkal mentek eléje, még pedig mind, úgy, hogy még az
 ophionok törzséhez tartozó határlakosok, a bomioniak és
 kallioniak is, a malisi öböl környékéről szintén megjelentek.
 A mi Demosthenest illeti, a messeneiek megmaradtak 97

- azon tanácsuk mellett, a melyet korábban adtak neki s folyvást csak azzal álltak elő, hogy az aitolok meghódításával könnyen készen lehet; csak rohanja meg a falvakat mentől gyorsabban s ne várja be, míg azok valamennyien összeverődhetnek s vele szembe szállhatnak, hanem igyekezzék minden
- 2 útjába akadó helységet egymásután meghódítani. Demosthenes hajlott a tanácsukra, de egyszersmind szerencséjében is elbizta magát, mert még eddig minden nagyon jól ment neki. Ennélfogva bár dárdavető könnyű fegyverzetűeknek érezte leginkább a hiányát, a nélkül, hogy bevárná a lokrokat, a kiknek hozzá kellett volna csatlakozniok, Aigition alá nyomult s rohammal bevette. Ennek a lakosai elmenekültek s a város felett, a halmokon állást foglaltak. Különben ez a hely maga is magasan fekszik, a tengertől mintegy nyolczvan stadiumnyi távolságban.⁷⁵
- 3 E halmokon ekkor az összes aitoliai hadak is szintén megjelentek már, s hol egy, hol más ponton alátörve támadásokat intéztek az athéniekre és szövetségeseikre; s midőn az athéniek hada támadólag lépett fel, visszahúzódtak, a mint pedig ez visszavonúlt, folyvást a sarkában voltak. S ekkép az ütközet leginkább üldözésből és visszavonulásból állt és az egyikben is, a másikban is folyvást az athéniek voltak kissebbségben.
- 98 Ennélfogva míg a nyilas csapatoknak voltak nyilaik s tudtak is velök alkalmasan működni, addig csak helyt álltak az athéniek, mert ha a könnyű fegyverzetű aitolokra nyilazni kezdtek, ezek visszahúzódtak; de mihelyt a nyilas csapatok vezére elesett s a nyilasok szétszóródtak, maguk az athéniek pedig a hosszadalmas s szakadatlanul egyformán tartó erőfeszítések miatt ki voltak merülve, míg az aitolok erősen nekik estek s dárdáztak közéjük, hátat fordítva futásnak eredtek. Menekülésökben hegyszakadékok útvesztőjébe s oly vidékekre jutottak, a melyeken jártasok nem voltak; mert kalauzok,
- 2 a messenei Chromon szintén elesett. Az aitolok maga, az üldözés alatt dárdáztak le sokat, mert gyors lábú és könnyű

fegyverzetű emberek levén, nyomban elérték a futamadókat. Még többet azonban úgy emésztettek el az athéniek hadaiból, hogy a mint az ellenség útát tévesztett s oly erdőségbe jutott, a melyből semmi kifelé vezető út nem volt, köröskörül meggyújtották s a bele tévedtekkel együtt elhamvasztották. Az athéniek hadai ezerféleképp menekültek s veszték. A kiknek sikerült megmenteni életöket, azok csak nagy ügygyal-bajjal tudtak a tengerhez és Lokrisba, Oineonba elmenekülni, a honnan épen kiindultak. Az athéniek szövetségesei közül sok esett el, maguk az athéniek közül pedig körülbelől százhusz nehéz fegyverzetű gyalog. E számban mind a legszebb férfikorban levő emberek voltak, egyszersmind a legvitézebb harczosok mindazok között, a kiket csak Athén e háborúban elvesztett. Elesett az egyik vezér, Prokles is. Az athéniek, miután embereiket az aitoloktól fegyverszünet útján megkapták, Naupaktosba húzódtak, innen pedig utóbb hajóikon Athénbe távoztak. Demosthenes azonban, mivel a történetek miatt félt, Naupaktos környékén s e vidéken maradt.

Ugyanebben az időtájban a Siciliában levő athéniek Lokrishoz vitorláztak; itt kiszálltak, a területök oltalmára elősiető lokrokat megverték s egy erősséget a Halax folyó⁷⁶ partján elfoglaltak.

Ugyanebben a nyári időszakban az aitolok még a Demosthenes betörését megelőzőleg követeket küldtek Lakedaimonba és Korinthosba, még pedig az ophionok közül Tolophost, az eurytanok közül Boriadest, s az apodotok közül Tisandrost, s abban működtek, hogy nekik Naupaktos ellen hadsereget küldjenek azért, hogy az athénieket nyakukra vitte. A lakedaimoniak már ősz felé⁷⁷ küldtek is oda háromezer nehéz fegyverzetű gyalogot szövetségeseik közül. Ezekből ötszáz a nem rég alapított trakhisi Herakleióból való volt. A sereget a spartai Eurylochos vezette s két spartai férfi kísérte, Makarios és Menedaios.

- 101 A seregnek Delphoinál való összegyülekezése után Eurylochos követet indított a lokri ozolai népséghez, mert az út ennek a területén át vezet Naupaktos felé; s szerette volna e népséget el is pártoltatni az athéniektől. Különösen a kezére működtek neki ebben a tekintetben a lokrok közt az amphissabeliek a phokisiakkal való ellenséges viszonyok miatti félelmökben; elsőik is voltak azok között, a kik túszoakat adtak, majd ezek szolgáltatására a többieket is rábeszérték, annak a félelemnek a hatása alatt, a melyet a feléjük nyomulni készülő hadsereg okozott, még pedig legelsőben is határszomszédjaikat, a myoniabelieket, pedig betörő ellenségre nézve Lokris itt a legnehezebben közelíthető meg; rábeszérték ezután az ipnosiakat, majd a messapiabelieket, a tritaiabelieket, a chalaiosiakat, a tolophoniakat, a hessosiakat s végül az oianthiabelieket. Ezek egyszersmind valamennyien részt is vettek a hadi vállalatban. Az olpaibeliek adtak ugyan túszoakat, de nem csatlakoztak a peloponnesosi sereghez, a hyaiabeliek pedig mit sem akartak tudni a túszoak szolgáltatása felől, míg csak egy falujokat, a melynek Polis a neve, el nem foglaltak.
- 102 Miután minden előkészület meg volt téve s a túszoakat a dorisi Kytinionban elhelyezték, Eurylochos seregével megkezdte Naupaktos ellen az előnyomulást Lokris területén keresztül. Ez alatt a lokrok két városát, Oineont és Eupaliont miután maguktól nem voltak hajlandók hozzá szegődni, fegyverrel ejtette hatalmába. Mire a naupaktosi területen megjelent, akkorra már itt az aitolok is megjelentek támogatása végett. Egyesülésök után a vidéket pusztították, majd Naupaktos külvárosát, a mely nem volt megerősítve, hatalmukba kerítették. Ezután Molykrion alá nyomultak, a mely korinthisi gyarmat volt ugyan, de Athéntől függött, s bevették. Az athéni Demosthenes, a ki ekkor az Aitoliából visszavonulás óta még mindig Naupaktos környékén volt, jóeleve értesült arról, hogy az ellenség ide fog jönni. Mivel féltette ezt a várost, elment az akarnánokhoz s rábírta

őket, bár a Leukas alól való elhúzódása miatt nagy bajjal, hogy
 védjék meg Naupaktost. Az akarnánok tehát hajókon ezer főre 4
 menő nehéz fegyverzetű gyalogot küldtek vele, a kik Nau-
 paktosba való bevonulásukkal e helyet kiragadták kétséges
 helyzetéből; mert addig félni lehetett, hogy a lakosok a bász-
 tyázat nagy kiterjedése s a védők csekély száma miatt nem
 bírják tartani magukat. Eurylochos és a vele levők annak lát- 5
 tára, hogy Naupaktosba csapatok érkeztek, s hogy így már
 megrohanás útján ezt többé bevenni nem lehet, elhúzódtak,
 de nem a Peloponnesosra, hanem Aiolisba, a mely a mai
 Kalydon és Pleuron néven ismert helyek területét képezte, és
 az aitoliai Proschionba; mert az amprakiabeliek felkeresték 6
 őket s arra igyekeztek rábírní, hogy ő velők az amphilocheiai
 Argos, valamint Amphilochia többi részét, egyszersmind Akar-
 naniát is rohanják meg; azt állították, hogy ha ezeket hatal-
 mukba ejthetik, az egész szárazföldi lakosság a lakedaimoni
 szövetségbe fog lépni. Eurylochos erre rá is állt s az aitolok 7
 odahagyása után seregével e vidéken csendben várt arra az
 időpontra, a midőn majd az Argos ellen táborba szálló ampra-
 kiabelieknek segedelmére kell sietnie. Erre a nyári időszak
 végére ért.

A következő téli időszakban ⁷⁸ a Siciliában levő athé-103
 niek hellen szövetségeseikkel s mindazokkal a sicíliaiakkal,
 a kik korábban a syrakusaiak uralma alatt voltak, ebben az
 időtájban azonban az athéniekhez álltak át s ezek oldala
 mellett harczoltak, egy sicíliai város, Inessa ellen mentek,
 a melynek a fellegrvárát a syrakusaiak tartották megszállva.
 Erre a városra támadást intéztek, de a mint nem bírták elfog-
 lalni, elvonultak, visszavonulásuk alatt az athéniek szövetségé- 2
 seire, a kik később kezdtek elvonulni, a syrakusaiak kitörték
 a fellegrvárból, nekik estek, hadaik jó részét megfutamították
 s jó sokat legyilkoltak. Ez után Laches és az athéniek hajóha- 3
 dukról Lokris területére néhány ponton kiszálltak s a Kaikinos

folyam partján egy, körülbelől háromszáz főre menő védelemre elősiető lokrisi csapatot a Kapaton fiának, Proxenosnak a vezérlete alatt rendes ütközetben megverték, fegyverzetet szedtek ⁷⁹ s eltávoztak.

- 104 Ugyanebben a téli időszakban az athéniek Delos kitisztításához láttak bizonyos jós-ige nyomán. Ily tisztításnak már korábban Peisistratos zsarnok is alávetette e szigetet, de nem az egészet, hanem csak azt a részét, a melyet a szent helyről be lehetett látni. Ekkor azonban az egészet kitisztították olyan
- 2 formán, hogy mindazokat a sírokat, a melyek csak a szigeten voltak, eltávolították, a jövőre nézve pedig kimondták, hogy ezen a szigeten sem elhalálozni, sem születni nem szabad, hanem mind a haldoklókat, mind a vajudó nőket át kell szállítani Rheneia szigetére. Ez a Rheneia pedig oly közel ⁸⁰ esik Deloshoz, hogy Polykrates, a samosi zsarnok, a kinek bizonyos ideig erős hadi flottája volt, midőn a többi szigeteken kívül Rheneiát is meghódította, ezt a delosi Apollonnak akképadományozta oda, hogy lánczczal kapcsolta Deloshoz. Ekkor, ezen tisztítás után kezdtek itt az athéniek a minden ötödik évben
- 3 előkerülő ünnepeket tartani. Szoktak azonban Deloson már ősi időktől fogva az ionok s az ezen környékbeli szigetlakók nagy összejöveleteket tartani; mert nőkkel s gyermekeikkel szoktak az itteni ünnepekre elmenni, mint ezt most az ionok az Ephesiák ⁸¹ alkalmával teszik, s itt gymnastikai és műzsai versenyek voltak rendezve, a városok pedig karokat léptettek fel. Hogy pedig ez így volt, arról leginkább
- 4 Homeros ⁸² tanúskodhatik az Apollont dicsőítő hymnus következő soraiban:

Mert Delos sziget az, mely néked, Phoibos Apollon
Legszebb emlékek helye: itt szoktak gyülekezni
Hosszu ruhás jónok nejeikkel s gyermekeikkel.
Szívük örömmre hevül és vídám ünnepet ülnek,
Versenyt rendezvén öklöknek, dalra s karoknak.

Hogy pedig itt múzsai verseny is volt s azok, a kik az 5
 ünnepélyességekben részt vettek, ide e végből is jöttek, erről
 ő ugyanabban a hymnuszban tesz tanúbizonyságot. Nevezetesen
 miután a delosi női kart megénekli, dalát ezekkel a sorokkal
 végzi, melyekben egyszersmind magáról is megemlékezik:

Légy kegyes énhozzám Phoibos s Phoibé, ti phediglen
 Aldottak legyetek mindannyian, és ezután is
 Emlékezzetek ép rám, hogy ha vetődik e helyre
 Más tájról idegen s majd ím ezt kérdi: «No lánykák,
 Valljátok meg csak, ki az, a ki e helyre bejárván,
 Legjobban nyert meg titeket s búvölt le dalával?!»
 Egy szívvel s szájjal valljátok jóakarattal:
 ,Egy vak férfit! Él a rögös Chiosnak a földén.'

E sorokban Homeros bizonytságot tesz arról, hogy Delos 6
 ősidők óta nagy gyülekezések és ünnepek színhelye volt. Utóbb
 azonban, bár küldöztek ugyan még oda a szigetek lakosai és az
 athéniek karokat és áldozatokat, de a versenyjátékok, valószí-
 nűleg szerencsétlenségek következtében, kimentek a divatból,
 míg végre az athéniek újból felelevenítették s még ezen felül
 lóversenyeket is tartottak, a melyek addig nem voltak.

Ugyanebben a téli időszakban az amprakiabeliek azon 105
 ígéretök szerint, a melyet Eurylochosnak tettek s a melylyel
 ennek a seregét ott tartóztatták, egy háromezer főnyi nehéz-
 fegyverzetű gyalogból álló sereggel az amphilochiai Argos
 ellen mentek s az argosi területre való betörésök után elfog-
 laltak egy Olpai nevű erősített helyet, a mely a tengerhez közel
 egy halmon fekszik. Ezt egykor az akarnaniabeliek építették
 s közös törvénykező helyül használták. E hely az argosiaknak
 a tenger partján fekvő főhelyétől körülbelül huszonöt stádium-
 nyira⁸³ esik. Az akarnaniabeliek erre hadaik egy részével 2
 Argosba segítségre siettek, a másik részével pedig Amphilo-
 chiának azon vidékén, a mely Krenai nevet visel, táborba
 szálltak, hogy szemmel tartsák az Eurylochos vezetése alatt

- álló peloponnesosiakat, hogy az amprakiabeliekhez észrevét-
- 3 lentül át ne vonúlhassanak. Küldtek Demostheneshez is, a ki az Aitoliába való betörés alkalmával az az athénieknek vezére volt, s kérték, hogy álljon az ő hadaik élére; küldtek egyszersmind az ekkor épen Peloponnesos partjai közelében portyázó húsz hajóra menő athéni hajórajhoz is, a melynek a vezérei a Timokrates fia, Aristoteles, és az Antimnestos fia, Hierophon
- 4 voltak. Az Olpainál táborozó amprakiabeliek is küldtek haza azzal a felszólítással, hogy az összes csapatok jöjjenek segítségre, mert attól féltek, hogy Eurylochos hadai Akarnanián áthatolni nem lesznek képesek, s ekkép ők vagy ma-
gukban lesznek kénytelenek csatát állani, vagy ha vissza akarnak húzódni, visszavonulásuk veszélyeztetve lesz. Az
- 106 Eurylochos vezetése alatt álló peloponnesosiak, mihelyt megtudták, hogy az amprakiabeliek Olpaihoz nyomultak, Proschiontól felkerekedtek s segítségnyújtás végett gyors vonuláshoz fogtak. Az Achelus folyó átlépése után Akarnanián húzódtak keresztül, a mely védtelen állapotban volt az Argosnak való segítségnyújtás miatt. Jobb felől hagyták Stratos városát s ennek az erősségét, balra pedig tőlük Akarnania többi része
- 2 esett. A stratosiak területén való áthúzódás után tovább haladtak Phytian át, majd Medeon területének a szélén, azután Limnaián keresztül, s innen az agraioi nevű törzs területére léptek, a mely már nem tartozik Akarnaniához s barátságos lábon
- 3 állt velök. Majd, miután a Thyamos hegyét, a mely az agraioi nevű törzsé, elérték, felmentek reá, már éj idején az argosi területre ereszkedtek alá. Itt az argosiak városa és a Krenainál levő akarnaniai figyelő-tábor közt, ez utóbbinak a figyelmét kikerülve, áthúzódtak s az Olpainál álló amprakiabeliekkel
- 107 egyesültek. Egyesülésök után, a mint megvirradt, a Metropolis nevű helynél⁸⁴ állapotok meg s ütöttek tábor. Nem sokkal ezután az athéniek húsz hajójukkal az argosiaknak segítségnyújtásra az amprakiai öbölbe érkeztek. Megjelent Demosthenes is

egy kétszáz főre menő messenei nehéz fegyverzetű gyalog csapat-
 pattal s hatvan athéni nyilassal. A hajóraj Olpai halma irányá- 2
 ban vetett horgonyt e helynek a tenger felől való elzárására,
 az akarnaniabeliek pedig, s velök az amphilochiabelieknek egy
 kisded csapata, a mint már Argosnál együtt voltak, az ellen-
 séggel való megmérkőzésre tettek készüléteket. Az amphilochia-
 beliek részéről azért jelent meg csak egy kisded csapat, mivel
 a nagy részüket az amprakiabeliek erővel visszatartóztatták.
 Az összes szövetséges hadak vezérévé Demosthenest válasz-
 tották a saját vezetőik mellé. Ő Olpai közelébe vezette a hadakat 3
 s itt táborba szállt. A két ellenséges tábor egy roppant szaka-
 dék választotta el egymástól. Őt napig állt mozdulatlanul
 a két sereg, a hatodikon azonban mindketten csatára rendez-
 kedtek. Mivel a peloponnesosiak csatarendje nagyobb volt,
 s homlokvonaluk messzebbre terjedt, Demosthenes attól tartott,
 hogy bekerítik; ugyanazért egy bozót-fedte mély útba könnyű
 és nehéz fegyverzetű gyalogokat, mindkét fegyvernemből ösz-
 szesen körülbelül négyszázat állított lesbe, hogy az ellenséges
 csatavonalra azon a ponton, a hol az övét meghaladta, az
 összecsapás alkalmával üssenek rajta s hátban támadják meg.
 Miután a csatára mind a két fél megtette az előkészületeket, 4
 összecsaptak, Demosthenes a messeneiek élén a jobb szár-
 nyon; a csatavonal többi pontjait az akarnaniabeliek foglal-
 ták el, s az amphilochiabelieknek jelen levő kopjavitői. A
 peloponnesosiak és az amprakiabeliek vegyest voltak felál-
 litva a csatavonalon, a mantineiabeliek kivételével. Ezek
 inkább a balszárnyon, de nem legszéltől, egy csoportban
 álltak. E szárny legszélén Eurylochos állt a saját embe-
 reivel Demosthenessel és a messenebeliekkal átellenben. A
 mint már a küzdelem folyama alatt a peloponnesosiak kijebb 108
 terjesztették szárnyukat s az ellenfél jobbszárnjának a be-
 kerítésére mozdulatokat kezdtek tenni, az akarnaniabeliek
 a lesből hirtelen a hátukban termettek, rajtok ütöttek s meg-

szalasztották úgy, hogy még csak az első rohamukat sem állták ki, s rémületökben még a sereg nagyobb részét is magukkal ragadták. Mert a mint a többiek meglátták, hogy a csatarendnek az a része, a melyen Eurylochossal a seregnek a színe-java állt, bomladozik, a rémület sokkal általánosabbá lett. S azok a messeneiek, a kik Demosthenessel a csatavonalnak

2 ezen a pontján álltak, a feladat java részét megoldották. Ellenben az amprakiabeliek s azok, a kik a jobb szárnyon álltak, diadalt arattak a velök szemben állók felett s ezeket állásukból ki, egészen Argosig üldözték. Az amprakiabeliek legharcziasabbak e vidékek lakosai között. Ezek azonban az üldözésből

3 való visszatérésök alkalmával, a mint a saját hadaik nagyobb részének a csatavesztését látták s a többi akarnaniabeliek nekik estek, csak nagy ügygyel-bajjal bírtak Olpaiba bemenekülni, s közülök sokan elestek az alatt, míg az erősségbe soraik felbomlásával minden rend nélkül bejutni igyekeztek, a mantineiabeliek kivételével. Ezek valamennyiök közt a legnagyobb rendben hátráltak. A csata késő este ért véget.

109 Mivel Eurylochos és Makarios elestek, Menedaios egymaga vette át a fővezérletet. Ő ily roppant vereség után teljesen tanácstalanul állt, vajjon, ha marad, hogyan álljon ki egy ostromot a száraz felől, egyidejűleg a tenger felől egy attikai hajórajtól ostrom alá fogva, vagy ha el akar húzódni, hogyan meneküljön meg. Ennélfogva a következő napon Demosthenesnek és az akarnaniabeliek vezéreinek ajánlatot tett a fegyverszünet, elvonulás és a halottak kiszolgáltatása tárgyában. Ezek kiadták a halottakat, egyszersmind diadaljelet emeltek s a saját halottaikat, körülbelül háromszázat, felszedték; a mi azonban a szabad elvonulás engedélyét illeti, ezt nyíltan nem adták meg az összesnek a részére, hanem titkos egyességben a mantineiabelieknek, Menedaiosnak, a peloponnesosiak többi főtisztjeinek s mindazoknak, a kik ezek közt a legelőkelőbbek voltak, megengedték, hogy gyorsan távozzanak. Ezt abból a szándék-

2

ból tették, hogy az amprakiabelieket s az idegen zsoldosok tömegét védtelenül hagyassák, s mindenek felett azzal az óhajtással, hogy a lakedaimoniakat rossz hirbe juttassák az azon tájt lakó hellenek előtt, hogy a saját meneküléseket előbbvalónak tekintették s e végből készek voltak őket cserben hagyni. Mialatt ezek elesett embereiket felszedték s nagy siet- 3
séggel temetkeztek úgy, a mint módjukban volt, s mialatt az elvonulásra azok, a kiknek az engedély meg volt adva, titkon terveket főztek: Demosthenesnek és az akarnaniabelieknek 110
hírül hozták, hogy az otthon maradt amprakiabeliek az Olpai-
ból kapott első üzenetre összes csapatokkal Amphilochián keresztül közelednek azzal a szándékkal, hogy az Olpaiban levőkkel egyesüljenek, s a történteokről semmi tudomásuk nincs. Erre Demosthenes hadainak egy részét tüstént elindí- 2
totta, hogy ezek előtt titkon állja el az utakat s az erős pont-
tokat szállja meg; egyszersmind készülleteket tett arra, hogy az ellenség ellen a többi hadakkal ennek támogatására siet.

E közben a mantineiabeliek s mindazok, a kikre az egyes- 111
ség kiterjedt, konyhazöldség-szedés és rőzsegyűjtés ürügye alatt kimentek Olpaiból s apró csapatokban mind messzebb és messzebb lopózkodtak, szedegetve egyúttal azt, a miért színleg kimentek. A midőn már jó tova lopózkodtak Olpaitól, gyorsítani kezdték távozásukat. Az amprakiabeliek s mindazok, 2
a kikre ekkép az a sors várt, hogy magukra maradnak, egy csoportba gyülekeztek s a mint tisztán kiderült előttük az, hogy amazok el akarnak húzódni, szintén felkerekedtek s utánuk eredtek azzal a szándékkal, hogy utólérjék. Az akarnania- 3
beliek eleinte azt hitték, hogy valamennyien egyformán engedély nélkül távoznak; ennélfogva nem csak ezeket, hanem még a peloponnesosiakat is üzőbe vették s még egyikük-másikuk, a mint a vezérek tartóztatni akarták őket az üldözéstől s azt beszélték, hogy a peloponnesosiakkal egyesség van kötve, kopját is dobott némelyik vezérre, mert azt hitte, hogy árulás

van a dologban; később azonban a mantineabelieket és a peloponnesosiakat futni engedték, az amprakiabelieket pedig
 4 öldökölték, a midőn sok vita és tévedés fordult elő, mert nem tudták, hogy ki az amprakiabeli s ki a peloponnesosi. Ekkép ezek közül mintegy kétszázat leöltek, a többiek pedig az agraiói nevű törzsnek a szomszédban eső területére menekültek el, a hol ennek a törzsnek a fejedelme, a velök ba-
 112rátságos lábon álló Salynthios szívesen fogadta őket. A város felől közeledő amprakiabeliek ez alatt Idomenéhez értek. Ez az Idomene két magas halom.⁸⁵ Ezek közül a magasabbikat a Demosthenestől a főseregből előre küldött csapatok foglalták el az éj beálltával az ellenség tudta nélkül, a kisebbikre még előbb az amprakiabeliek húzódtak fel s rajta
 2 éjjeli tanyát ütöttek. Demosthenes a többi hadakkal mindjárt elindult, mihelyt beesteledett, s maga a csapatok fele részével a dombra vezető szoros út felé nyomult, a sereg másik fele
 3 pedig az amphiochiai hegyek közt húzódott. S Demosthenes pitymallatkor rajta ütött az amprakiabelieken. Ezek még ekkor feküdtek s a korábbi eseményekről nem csak hogy semmit sem tudtak, hanem még azt is hitték, hogy az övéik jelentek
 4 meg. Demosthenes ugyanis szántszándékkal a messeneieket rendelte az első sorba, a kik az amprakiabelieket dór kiejtéssel megszólították; ekkép az előörsökben bizalmat gerjesztettek, mivel a miatt, hogy még sötét volt, szemmel nem voltak tisztán
 5 kivehetők. Az első rohamra az amprakiabeliek veresége teljes volt; legnagyobb részüket ott helyben legyilkolták, míg a többiek a hegységbe igyekeztek menekülni. Azonban ott az utak
 6 már előre el voltak állva; egyszersmind az amphiochiabeliek a saját területükön jártasok voltak s könnyű fegyverzetűek volt, a nehéz fegyverzetűekkel szemben; másfelől ellenfeleik járatlanok voltak a vidéken s nem tudták, merre forduljanak. Ennek folytán a menekülők vízmosta szakadékokba hulltak vagy az előre kivetett lesbe buktak, s ekkép a hegységben vesztőkre

találtak. S miközben a menekülés minden módját megkísér- 7
 lették, némelyek még a nem messze eső tenger felé is fordul-
 tak, s a mint meglátták az attikai hajórajt, a mely épen ebben
 az időpontban, midőn ez az esemény történt, a part mentén
 ott húzódott, ehhez úsztak el; mert e rémítő pillanatban azt
 gondolták, hogy jobb, ha a hajókon levők konzolják fel
 őket, ha már meg kell lenni, mint halálos ellenségeik, a
 barbár érületű amphilochiabeliek. Ily tönkre tétel után az
 amprakiabeliek nagy számából csak kevesen menekülhettek 8
 haza. Az akarnaniabeliek a halottakról lefosztották a fegy-
 vereket, diadaljelet emeltek s Argosba visszatértek. Másnap 113
 egy követ érkezett hozzájuk azoktól az amprakiabeliektől,
 a kik Olpaiból az agraioi nevű törzshöz menekültek. E követ
 feladata az volt, hogy engedelmet kérjen azok holttesteinek
 a felszedésére, a kiket az első ütközet után leöldöstek akkor,
 midőn a mantineiabeliekkel s ama többiekkel együtt, a kik-
 nek egyezség szerint szabad volt eltávozni, egyesség nél-
 kül mentek ki Olpaiból. A követ, a mint meglátta azokat 2
 a fegyvereket, a melyeket a városból segítségnyújtásra vonuló
 amprakiabeliektől nyertek, csodálkozott azok nagy halmazán;
 mert még nem tudott semmit a csapás felől s azt hitte, hogy
 azok a fegyverek azon embereiktől valók, a kik velők voltak.
 Ekkor valaki azt kérdezte tőle, hogy min csodálkozik, s mit 3
 gondol, hányan estek el közülök? Az viszont, a ki ezt a kérdést
 intézte, azt hitte, hogy ez a követ azoktól jön, a kik Idomenénél
 voltak. Ez azt felelte, hogy körülbelől kétszázan. Erre a kér-
 dező szavába vág s így szól: «De hisz ezek a fegyverek itt 4
 nyilván nem kétszáz, hanem több, mint ezer emberéi.» Amaz
 viszont így szólt: «Ezek tehát nem azoknak a fegyverei, a kik
 mivelünk együtt voltak a harcban.» Ez így válaszolt: «De
 biz' azok, ha ugyan ti harcoltatok tegnap Idomenénél.» «De
 hisz mi tegnap nem harcoltunk senkivel, hanem tegnap-
 előtt az elvonulás alatt.» «Mi pedig tegnap harcoltunk ezek-

5 kel,⁸⁶ a mint Amprakia felől segítségnyújtásra jöttek.» A követ, a mint ezt meghallotta s megtudta, hogy a városból várt segítő sereg meg van semmisítve, e roppant csapáson feljajdult s annyira magán kívül lett, hogy nyomban elsietett,
 6 a nélkül, hogy dolgában eljárni volna s a halottak kiadását többé csak egy szóval is kérte volna. Ez a csapás valóban oly nagy is volt, hogy ennyi idő alatt⁸⁷ egyetlen hellen várost nem ért ebben a háborúban hozzá fogható. Az elesett emberek számát nem is jegyzem ide, mert oly nagy számú emberek elestéről beszélnek, hogy a város nagysága után ítélve, lehetetlen elhinni. Azt azonban bizonyosnak tartom, hogy az akarnaniabeliek és amphiloichiabeliek, ha az athéniekre és Demosthenesre hallgatva Amprakia elfoglalását célba veszik, az első neki futamodásra kézre keríthették volna. Most már azonban attól tartottak, hogy az athéniek e város birtokában még alkalmatlanabb szomszédokká válhatnának reájok nézve.⁸⁸

114 Ezután a fegyverzsákmány egyharmadát az athénieknek engedték át, a többit pedig a különböző városok közt osztották fel. Az athéniek jutaléka a szállítás alkalmával az ellenség kezére került, s azok, a melyek az attikai templomokban még most is ott függenek,⁸⁹ nem egyebek, mint az a háromszáz teljes fegyverzet, a mely Demosthenes részére különösen ki volt válogatva s a melyet ő magával hozott haza. Az ő számára már ekkor ezen hadi ténye következtében az aitoliai szerencsétlenség után bátorságosabbá lett a hazatérés. A húsz hajóra menő hajórajjal az athéniek szintén eltávoztak Naupaktoshoz. Az akarnaniabeliek és az amphiloichiabeliek az athéniek és Demosthenes távozása után a Salynthioshoz és az agraiói nevű törzshöz menekült amprakiabelieknek és peloponnesosiaknak egyesség útján szabad elvonulást biztosítottak Oiniadaiból, a
 2 hova Salynthiosból húzódtak. A jövőre nézve az akarnaniabeliek és az amphiloichiabeliek az amprakiabeliekkel száz éves békét
 3

és szövetséget kötöttek a következő feltételek alatt: Sem az amprakiabeliek nem kötelesek az akarnaniabeliekkel a peloponnesosiak ellen, sem az akarnaniabeliek az amprakiabeliekkel az athéniek ellen táborba szállani, hanem csak egymás területének kölcsönös védelmezésére köteleztetnek; az amprakiabeliek tartoznak mindazokat a helyeket, a melyek csak az amphilokhiabeliektől kezeik közt vannak, valamint az ezektől náluk levő túszoikat is visszaadni; végül az akarnaniabeliekkel ellenséges lábon álló Anaktoriont segítségben részeltetniök nem szabad. Ezzel az egyességgel a hadnak véget vetettek. 4 Ezután a korinthosiak a saját polgárságuk kebeléből Amprakiába körülbelül háromszáz nehéz fegyverzetű gyalogot küldtek őrség gyanánt az Euthykles fiának, Xenokleidesnek a vezetése alatt. Ez a csapat ide a szárazon nagy nehezen el is jutott. Az amprakiai események ekkép mentek végbe.

Ugyanebben a téli időszakban a Siciliában levő athéniek 115 Himera területére szálltak ki, míg ez alatt a siciliabeliek ennek a határvidékeire a belföldről csaptak be; portyáztak az Aiolos szigetei felé is. A mint Rhegionhoz visszatértek, itt az Isolochos 2 fiát, Pythodoros athéni vezért találták, hogy átvegye a hajók felett a vezérletet, a mely eddig a Laches kezén volt. A sicilia- 3 beli szövetségesek követői ugyanis már megfordultak Athénben és az athénieket rábírták arra, hogy őket nagyobb számú hajóhaddal támogassák; mert míg területökön a syrakusaiak voltak az urak, a tengerről csak kevés számú hajó zárta ki őket; ugyanazért intézkedéseket tettek egy hajóhad összehozására, hogy ezt tovább tűrniök ne kelljen. Ennélfogva az athéniek 4 egy negyven hajóra menő hadi flotta felszereléséhez fogtak, hogy ezt majd nekik elküldik. Ezt egy részt azért tették, mert azt hitték, hogy ekkép a hadat hamarosan befejezik, másrészt azonban azért is, mert hajóikat gyakorolni akarták. Egy vezé- 5 rőket, Pythodorost tehát néhány hajóval elküldték; a Sostratides fiát, Sophoklest, és a Thukles fiát, Eurymedont pedig

a hajóhad nagyobb részével később akarták útnak indítani.

- 6 Pythodoros, a ki tehát a vezérletet már Laches után a kezéhez vette, ennek a téli időszaknak a végén⁹⁰ a lokroknak egyik erősített helye alá yitorlázott, a melyet Laches már egyszer elfoglalt;⁹¹ azonban a lokroktól rendes ütközetben vereséget szenvedvén, kénytelen volt visszavonulni alóla.

- 116 Ugyanebben az évben tavasz nyilta felé az Aetna, mint már korábban is, kitört, s lávafolyamával a katanabeliek területének egy részét elpusztította. Ezek az Aetna tövében laknak,
2 a mely a legmagasabb hegy Sicília szigetén. Ez a kitörés, a mint beszélik, ötvenedik évre következett az előbbi után,⁹² s összesen három ily kitörés volt, mióta Siciliát hellenek lakják.
3 Ezek történtek ebben a téli időszakban, s ezzel hatodik éve annak a háborúnak, a melynek a történetét Thukydides e műben megírta.

JEGYZETEK AZ I. KÖNYVHÖZ.

1. Az író itt a thrákiai, makedoniai, sicíliai barbar népségekre s háború vége felé ebbe szintén beleavatkozó persa világbirodalomra zéloz.

2. Ez a Prometheus és Klymene fia s a thessaliai Phthiotis fejedelem volt.

3. T. i. Epeiros lakóinál s az arra eső hellen népségeknél.

4. Hogy a kalózkodás nem valami hallatlan, rendkívüli dolog volt, azt mutatják az Odysseia 3-ik énekének 72—74. sorai; de hogy nem épen valami szép foglalkozásnak tartották, arról ezen eposz 14-ik énekének 85—88. sorai szintén tanúskodnak. Az írónak ide vonatkozó állítása tehát, az Odysseiára nézve legalább, cum grano salis értendő.

5. A tücsköt a régi hellenek, hasonlólag a mai chinaiakhoz, a kikként tehetősebbek ezüst-kalitkában tartják, igen kedves állatnak tartották s ciripelésében nagyon gyönyörködtek. E miatt a régi költők gyakran magasztalják. Azt hitték róla, hogy egyenesen a földből származott, s ennek folytán annak a nemzeti büszkeségnek a jelképévé vált, mely szerint az ősök nem bevándorlottak, hanem egyenesen a hazai földből eredtek. Így történt az, a mi itt említve van, t. i. az athéni polgárok, kik a hazai földből való származásukra különösen büszkék voltak, autochthoniájuk jelképe gyanánt régebben — egészen a marathoni ütközet körüli időig — hajukat tücsök formájú aranytüskkel tűzdelték meg. L. erre nézve Anakreon gör. és magy. Ponorí Thewrewk Emil. Budapest, 1885. 392. és 393. ll.)

6. Hellen nemzeti felfogás szerint e népségekből való emberek az gazságtalan úton való szerzésre, ragadozásra különös hajlandósággal bírtak. Ez nemcsak itt, hanem már a homéri eposzokban, különösen az Odysseiában is kifejezést nyert.

7. A peloponnesosi háború hatodik évében, ennek a végén, a K. e. 425. év között eső téli időszakban. L. e történeti eseményt alább a III. könyv 104. f.-ben.

8. Midőn a nagy számú kérők a Tyndareus házánál összegyűlekeztek, ez nem tudta, hogyan válaszsza ki leánya, Helene számára a férjet a nélkül, hogy a többi részéről magára s a kiszemeltre haragot, vagy épen háborút ne vonjon. Ott volt Odysseus is, de ő már az Ikarios leányára, Penelopera vetette a szemét. Ez megtudván, mi nyugtalanítja Tyndareust, azon viszonszolgálat biztosítása mellett, hogy ő neki a Penelope kezének megnyerésében támogatására lesz, azzal a jó tanácscsal látta el, hogy a vő megválasztása előtt eskesse meg a kérőket, hogy bárki legyen a választott, sem ő reá, sem arra rátámadni nem fognak, de sőt az ellen, a ki a kiválasztottat a nő birtokában megháborítaná, valamennyien háborúra kelnek. A kérők ezt, mivel mindenik azt remélte, hogy ő lesz a választott, kész szívvel teljesítették. Ez után a választás Menelaosra esett. A kérők már a hagyomány szerint ebben az esküben foglalt kötelezettség folytán mentek Trója ellen, midőn Páris, trójai királyfi Helenét elrabolta s Agamemnon is ezen az alapon gyűjtötte őket egybe. Az író itt ezt a hagyományos felfogást czáfolja.

9. Peloponnesos.

10. E helyre, valamint az alább következő pontokra nézve megjegyzendő, hogy Eurystheus, mykenai király a Sthenelos fia és a *Perseus* unokája volt. Ezt, midőn Attikára akart törni, e terület határán a Herakles fia, Hyllós párviadalban megölte. Atreus *Pelops*nak Hippodameiától született fia volt. Ez anyjának az ösztönzéseire mostoha testvérét, Pelopsnak Astyoche nymphától született fiát megölte. Atreusnak Astydameia, vagy némelyek szerint Nikippe nevű nőtestvére volt az Eurystheus anyja. Az Atreus fiai Agamemnon és Menelaos voltak.

11. Az író ezen a helyen az Odysseia 5-ik énekének 306., 307. soraira czéloz, a hol Odysseus a Poseidon (lat. Neptunus) támasztotta viharban halálos veszedelemben forogván, felkiált s százszorta boldogabbnak mondja magánál azokat a danaokat, a kik az Atreus fiainak való szíves szolgálat teljesítése közben a trójai csatáskor vesztették el életüket.

12. Az előbbi tény az Ilias 2-ik énekének 576-ik, az utóbbi pedig ugyanezen ének 612-ik sorában van megemlítve.

13. Az Iliás 2-ik énekének 102—108. soraiban. A szövegben idézett sor ennek a részletnek utolsó sorát (2., 108.) képezi.

14. A régiéknél hagyományos felosztásmód szerint a peloponnesosi terület öt részből állt, u. m. a lakedaimoni, arkadiai, argolisi, messenei és elisi területekből, mely utóbbi Achaját és Elist foglalta magában. A terület két ötödrésze tehát itt a lakedaimoni és messenei vidék.

15. A lakedaimoniak fővárosa, Sparta, nem volt bástyákkal körül-

építve, hanem több, egymáshoz közel fekvő helységekből állt, a melyek száma, úgy látszik, öt volt. E helységek közül négynek a nevét ismerjük, s ezek: Pitana, Mesoa, Limnai vagy Linmaion és Kynosura.

16. A hajók lajstromában, az Ilias 2-ik énekének 494—759. sorában 1186. hajó van előszámálva. Itt tehát az író kerek számban fejezi ki magát. Philoktetes, a Poias fia, a thessaliai Meliboiából a Trója ellen induló hellen hajóssereghez hét hajóval csatlakozott.

17. Az Ilias 2-ik énekének 719., 720. soraiban.

18. Ekkép 100,810 főre menő sereg ment volna Trója ellen.

19. *Arne*, az aiol törzshöz tartozó boiotok őshazája, Thessaliában a pagasai öböl mellett feküdt.

20. Az ioniai tenger felé eső szárazföld partvonalát és az ioniai tenger szigeteit. Itt különösen a korinthosiak voltak a gyarmatosítók.

21. Mivel a peloponnesosi háború vége a K. e. 404-ik évre esik, az Ameinokles Samosba menetele K. e. 704. körül, a legrégebb ismeretes tengeri ütközet pedig K. e. 664. körül történt. Az író az Isthmos alatt azt a földszorost érti, a mely a peloponnesosi félszigetet Közép-Hellással köti össze.

22. Így például az Ilias 2-ik énekének 570-ik sorában.

23. Az előbbi, Kyros, 558—529. K. e., az utóbbi, Kambyzes pedig 529—522. K. e. ült a persa trónon.

24. Rheneia egy Delos közvetlen közelében fekvő kis sziget. E tárgyról az író alább, a III-ik könyv 104. f.-ben, ott, a hol Delos kitisztításáról szól, még részletesebben is megemlékezik. Massiliának (a mai Marseille) a phokaiabeliek által való alapittatása a 45-ik olympias 3-ik évében, 598-ban K. e. történt; a karthagóiak és phokaiabeliek azon hajócsatája pedig, a mely ez utóbbiakra nézve végződött győzelmesen, a 61-ik olympias 1-ső évében, 536-ban K. e. vívatott.

25. A persa háborúk az ionok felkelésével vették kezdetüket K. e. 500-ban. A Kambyzes után uralkodó I. Dareius K. e. 485-ben halt meg.

26. Salamisnál K. e. 480-ban. A szövegben a «barbar» kifejezés alatt Xerxes (uralkodott K. e. 485—465.) persa király értendő, a ki hadaival 480-ban K. e. tört Hellasra.

Az athénieknek az első aiginaí háborúban (K. e. 505—491.) 50., a marathoni ütközet évében (K. e. 490-ben) 70 hajójuk volt. Ez után három évre történt az, hogy az attikai polgárság a laurioni bányák után nagy pénzösszeghez jutott s ezt az egyes polgárok közt szét akarták osztani. Herodotos (7. könyvének 144. fejezete) szerint egy-egy polgárnak 10. drachma jutott volna. (Egy attikai drachma a mi pénzünk szerint 19-29 kr., vagyis kerek számmal 40 kr.) Ezt a kedvező pillanatot The-

mistokles felhasználta Athén tengeri hatalma alapjának megvetésére. Tehát azzal az indítványnyal lépett fel, hogy a pénz ne osztassék szét, hanem használják fel egy hatalmas hajóhad előteremtésére, vagyis, a mint Herodotos az idézett helyen kifejezi, 200 hajó építésére. Ez indítvány támogatása céljából arra figyelmeztette polgártársait, hogy az aiginaiaiak részéről Athént új had fenyegeti. Azonban 200 hajónak tüstént, haladéktalanul való munkába vétele erre az indítványra aligha emelkedett közhatározat erejére, mert az említett pénzösszeg, miután belőle egy-egy polgárnak csak 10 drachma juthatott volna s az athéni polgárság Herodotos egy más helye (5. k. 97. f.) szerint 30.000. főre ment, nem igen volt több 300.000. drachmánál, vagyis 50. talentumnál. (Egy attikai talentum 6000 drachma, vagyis a mi pénzünk szerint 2357 frt 50 kr.) Ha már egy hajóteknő kiállításának a költségét egy talentumra tesszük, mert kevesebbre nem is lehet, s ha a hajó felszerelése a gazdag polgárok terhe volt is, mint közszolgálat vagyis u. n. liturgia: ez összesen nem lehetett volna többet munkába venni 50. hajónál. Azonban, ha a persa háborúk idejébeli állapotok aránylagos fejletlenségét, kisserűségét sem hagyjuk ki a számításból, ennek az 50. hajónak egyszerre való munkába vétele is alig hihető el. Legelfogadhatóbb az az adat, (Diodor. 11. k. 43. f.) a mely szerint a Themistokles által tett indítvány alkalmából elhatározták, hogy a következő évekre 20. új hajónak az építése az évi költségvetésbe vétessék fel. S ezzel, miután az államra évek sorára új, tetemes költség hárult, a bányajövedelem kiosztása természetesen elmaradt.

27. Ezt a háborút ez a két euboiai város a lelanti mezőség miatt körülbelül a K. e. 7-ik század elején viselte.

28. Ez a történeti esemény K. e. az 546-ik évben ment végbe.

29. Azaz a Lykurgos alkotmányozó működéséig, tehát az alábbi számítás szerint körülbelül K. e. a 820-ik évig, vagyis 2—300. esztendeig.

30. Vagyis a mi időszámításunk szerint a K. e. 479—431-ig terjedő időközt.

31. Bár e mű fordításánál azt tűztem magam elé célul, hogy az írónak nem annyira szavait, mint inkább gondolatait tolmácsoljam: mégis lehetetlen ezen igen nehéz pont áttételénél a vele járó homályt eloszlatnom. Csupán annyit tehetek itt, hogy jegyzetben a kifejezésre vonatkozólag nézetemet röviden kifejtsem, s ennek alapján még bővebb körülírással való tolmácsolását kísértsem meg. Thukydides, mint nyíltan ki is fejezi, a kevés számú avatottak számára ír. Ehhez képest azt, a mit ki akar fejezni, gyakran csak mintegy főbb körvonalaiban, főbb

pontjaiban jelöli meg, különösen akkor, midőn az élet tapasztalataiból elvont általános igazságokat fejez ki, mivel csak pár szóval emlékeztetni akar olyanokat, a kik az életet beható, komoly megfigyelések alapján ismervén, azt különben is tudják. De itt még egy másik baj is van, olynemű baj, a mely ezen, már eddig oly sokat hánytorgatott hely áttételénél a nehézséget leginkább képezi, s ez az, hogy e helyen az említett módon kifejezett általános igazság szorosán egy konkrét esetre való alkalmazásában áll, mi pedig azt, a mi benne kifejezve van, csak általános tétel alakjában vagyunk képesek teljesen felfogni. Én e helyet szabadabb körülírással, mint a minő a fordítónak meg van engedve, következőleg tolmácsolom: «— s folyvást nagyobb jártasságra tettek szert, a mi meg szokott történni mindig, midőn az, hogy bizonyos téren kifejtett törekvéseink helyesek-e, vagy helytelenek, állandóan kemény leczkék próbája alatt áll.»

32. Leokorion Leos, Attika őskorbeli királya leányainak szentelt hely volt, a kiket egy éhszükség alkalmával e csapásnak a népről való elhárításáért feláldoztak. A Panathenaia nevű ünnepet az athéniek városuk védő istennőjének, Athene Poliasnak a tiszteletére ünnepelték az attikai év első hónapjának, a Hekatombaion hónapnak a második felében (júliusban) minden évben; Peisistratos ideje óta azonban ezt minden ötödik évben különös fény és pompa kifejtése mellett ülték meg. Ez az öt évenként előforduló ünnep nagy Panathenaia nevet viselt, megkülönböztetésül az évenként előfordulótól, a melyet kis Panathenaiának neveztek. A nagy Panathenaia az olympias 3-ik évére esett s körülbelül hat napon át (Hekatombaion 23—28. napjain) tartott. Legfényesebb részlete az a nagy ünnepi menet volt, a melyben a nép azt a pompás női köpenyegét (peplos), a melyet e célra különösen kiválasztott leánykák készítettek, az istennőnek az Akropolisban levő temploma szobra részére a Kerameikos nevű külvárosból kiindulva, az ünnep utolsó napján megvitt. E történeti eseményről különben az író még részletesebben is megemlékezik alább a VI-ik könyv 53—59-ik fejezeteiben.

33. A lochos (hadosztály) seregnek körülbelül 100 gyalog katonából álló csapata. Pitane lakedaimoni falu s ennek a neve tévedésből a lochosra ruháztatott. Az itt említett két tévedés épen Herodotosnál is megvan, még pedig a lakedaimoni királyokra vonatkozó a 6-ik könyv 57-ik fejezetében, a «pitanei» lochos említése pedig a 9-ik könyv 53-ik fejezetében. Valószínű, hogy az író e tévedések felemlítésénél Herodotosra is céloz.

34. A logographosok (= beszéd-írók) Herodotos előtt éltek. Ezek

oly írók voltak, a kik a régibb időkre vonatkozó, szájhagyomány útján megőrzött adatokat prózában, úgy, a mint találták, írásba foglalták. Közöttük a legnevezetesebbek: Kadmos, Hekataios, mindkettő Miletosból; továbbá az argosi származású Akusilaos. Az első K. e. 520. körül, a két utóbbi pedig K. e. 510. körül virágzott.

35. Azaz kissé szabadabb körülírással: a történelmet alkotó ember lényeges tulajdonának azonosságánál fogva.

36. A két tengeri csata a scholiasta szerint az artemisioni és salamisi, a két szárazföldi pedig a thermopylai és plataiai ütközet.

37. Joniai öböl, vagy ioniai tenger néven a hellenek az adriai tenger déli részét nevezték.

38. Ezen illyr parton fekvő város neve a rómaiaknál Dyrrhachium volt, ma Durazzo. A gyarmatosítás a 38-ik olympias 1-ső évében, K. e. a 627-ik évben történt. Kerkyrát a korinthosiak gyarmatosították.

39. Hogy ekkép kérésök annál nyomósabb legyen. Hera (lat. Juno) a Zeus (lat. Jupiter) testvére és neje.

40. A kerkyrai háború kezdetén, a 86-ik olympias 1-ső évében, K. e. 436-ban.

41. A korinthosi drachma 10. attikai obolos tett, vagyis, mivel egy attikai drachmában 6. obolos volt, egy attikai drachmát és 4. obolos. Ha egy attikai drachmát 39. krba számítunk, egy korinthosi drachma mai pénzben 65. kr, az 50. korinthosi drachmányi összeg pedig 32. frt 50. kr.

42. Ez fenyegető czélzás arra, hogy ők, bár dórok, természetes szövetségeseik helyett anyavárosuk, Korinthus ellenében ionokhoz, s a peloponnesosiak helyett Athénhez akarnak ebben az esetben folya-
modni.

43. Ez történt a 86-ik olympias 2-ik évében, K. e. 434-ben tavasszal.

44. Ezt a lépést a kerkyraiak azért tették, mivel a tengernek az amprakiai öböl torkolata irányában elterülő részét tartották a saját tengerök határának délfelé; ennek hajóhaddal való átlépése idegen hatalom részéről casus belli volt.

45. Itt az időszak alatt az úgynevezett nyári időszak, a mi időszámításunk szerint a K. e. 434-ik év had folytatásra alkalmas része értendő.

46. T. i. a mi időszámításunk szerint a K. e. 434-ik évben a tengeri ütközet után s a 433-ik évben. A követek küldése Athénhez a két állam részéről a 432-ik év elején történt.

47. A korinthesiak itt a kerkyraiak által űzött kalózkodásra czéloznak.

48. T. i. oly viszonyban, mint a minőben Korinthos és Kerkyra egymással álltak.

49. Az első aiginai háborúban, a mely K. e. 505—491. tartott.

50. K. e. 460 körül történt, hogy Megara a peloponnesosi szövetségtől Athénhez pártolt s ennek folytán ez utóbbi a korinthesi földszoroson uralkodó álláshoz jutott; azonban K. e. 446-ban a megaraiak az athéniektől leginkább korinthesi segítséggel ismét a peloponnesosi szövetségbe tértek. Ez az ügy alább részletezve lesz.

51. A 86-ik olympias 4-ik évében; K. e. 432-ben tavasszal.

52. Sybota két nagyobb és egy kisebb szigetből álló szigetcsoport Kerkyra keleti hegy foka, Leukimme irányában s a thesprotiai part közelében; a neve ma S-Nicolo di Sivota. Atellenben vele, a száraz felől hegyfok és kikötő van, a melyeknek szintén Sybota a neve.

53. A vezérek a tengeren egy árboczra, a szárazon pedig egy hosszú póznára lobogót vonattak fel s ekkép adták ki a jelt a csatára. Ez a lobogó az ütközet alatt felvontan maradt s levonása jelölte azt, hogy az ütközet véget ért.

54. A peloponnesosi háború idejében különösen az athéniek értettek az ellenség hajóinak csataképtelenné tételéhez, még pedig vérontás nélkül, főkép azért, hogy egy-egy hajójuk két egymás mellett álló ellenséges hajó közt teljes erővel evezve, elrohant s abban a pillanatban, midőn közöttük volt, vagy evezőiktől fosztotta meg, vagy egyébkép tette csataképtelenné. Ebben a kormányos ügyességétől s az evezősök gyorsoroltságától függött minden. A hajó átrohanása után gyorsan megfordult s az ellenséget hátban támadta meg. Elképzelhetni, hogy a jelen evő athéniekre ez a szemeik előtt folyó csata mily különös látványt nyújtott.

55. T. i. a Sybota szigetcsoport azon tagjának a partja alá, a melyen a kerkyraiak tábora volt.

56. T. i. a thesprotiai parthoz tartozó Sybota irányában.

57. A követ-pálcza egy egyenes bot, a melyet két, egymással szembe néző ércz-kigyó font körül. Hadviselő felek előtt az ellenséges áborból jövő emberek közül csak azok voltak sérthetetlenek, a kiknél ilyen bot volt s háborúban álló hellenek egymással csak ily követ-pálczás üldöztek által ériülköztek. A scholiasta szerint «az egyenes bot jelképezi az igaz beszédet, míg a két átellenben levő kigyó alak az egymással szemben táborozó hadakat.»

58. Az epidemiurgosok az anyavárosból küldött s legfőbb felügye-

lettel megbízott tisztviselők voltak, a kiket a potidaiabeliek anyavárosuk iránt való tiszteletből emeltek községük élére.

59. Ez II. Perdikkas, makedoniai király, a ki körülbelül K. e. 436—413. években uralkodott. Ennek, valamint a néhány sorral alább említett Filepnek is az atyja I. Sándor volt. A testvérek közt a vizsálkodás a miatt tört ki, hogy Perdikkas, a ki tulajdonképen csak Alsó-Makedoniát örökölte, öcsesét, Filepet, örökségétől, Felső-Makedoniától megfosztotta. Az alább szintén említett Derdas az Arrhidaios fia s Perdikkas és Filep unokatestvére volt.

60. T. i. azokat a hellen gyarmatokat, a melyek a Hebros (most Märica) folyam torkolatától a thermai (ma salonichii) öbölíg terjedő partvidéket népesítették.

61. A thermai és strymoni öböl közt levő nagy félsziget hellen gyarmatokkal való benépesítése az euboiai Chalkisból indult ki. Ez a félsziget dél felé három hatalmas hegyhát által képezett három apróbb félszigetre oszlik. Ezek közül a középsőn, Sithonián fészkeltek meg magukat elsöbben a chalkisi gyarmatosok. Innen kiindulva, lassanként harminczkét várost építettek a félszigeten, a melyek mind Chalkist ismerték el anyavárosuknak s ezért Chalkidike közös név alatt foglaltattak egybe. Bottike a Bottiaii nevű hellen népség lakta hely. E népség eredetileg Pella környékén, majd innen kiszoríttatván, Chalkidike területének északnyugati sarkán foglalt helyet.

62. Ez történt a 87-ik olympias 1-ső évében; K. e. 432-ben a nyár vége felé.

63. Ez egy város volt Mygdoniában, északra Thermától s a thrák-makedon utak fontos csomópontján feküdt.

64. Ez a Pausanias, a mint a scholiasta mondja, némelyek szerint Derdasnak a fia, mások szerint pedig testvére.

65. Tehát az egymástól körülbelül $1\frac{1}{2}$ geogr. mérföldnyire eső Potidaia és Olynthos között inkább az utóbbihoz közelebb, mint amahoz. Piaczot azért nyitottak, hogy a katonák élelmöket bevásárolhassák; a városon kívül pedig a végből, hogy a katonák bevásárlás végett a tábortól messze elszéledni kénytelenek ne legyenek.

66. A stádium hellen távolság-mérték; körülbelül megfelel neki a köznépünknel némely vidéken használt távolság-mérték, a «futamat». Egy (olympiai) stádium 125. passus (= kettős vagy páros lépés) vagyis 184. meter és 97. cmeter. Egy geogr. mérföldben 40. stádium van.

67. Csata után a hellenek halottaik felszedéséhez és eltakarításához fogtak. A vesztes fél azonban, hogy ezt tehesse, követ-pálczás küldött által a győztes féltől fegyverszünetet kért. A győztes fél ezt ren-

desen készségesen megadta s nagyon rendkívüli körülménynek kellett fenforogni, hogy megtagadja. Ha a vesztes fél abban a helyzetben volt, hogy halottait maga nem szedhette fel, abban az esetben a győztesek adták át neki a fegyverszünet kérése és megadása után. A vesztes fél azzal, hogy fegyverszünetet kért, elismerte a győztes előtt, hogy meg van verve; de erre, hogy halottait fölszedhesse, vagy kezeihez kap hassa, egyenesen szüksége is volt, mert a győztes fél volt ura a csatatérnek.

68. Az elesett Kallias helyére.

69. Ez egy város Pallene félsziget toronei öböl felé eső részén.

70. Egy város Sithonia félszigeten.

71. Az ostrom további folyamát s a K. e. 430-ik és 429-ik év közötti télre eső végkimenetelét l. alább a II-ik könyvben a 70-ik f.-ben.

72. Hogy az aiginaiak itt melyik békeszerződésre hivatkoznak, azt egész határozottsággal megállapítani nem lehet. Abból, hogy Thukydides egyszerűen csak *békeszerződést* említ, a harmincz éves béke megkötésekor (l. alább a 115-ik f.-ben) létrejött szerződésre következtethetünk. Nem tudni ugyan, volt-e ebbe a szerződésbe valami olyan pont beleiktatva, a mely az aiginaiak függetlenségét kimondta volna; de sőt, a mi itt határozottan megállapítható, ez éppen az, hogy ez a szerződés Aiginának Athéntől való, már 13. év óta tartó függő helyzetén tényleg semmit sem változtatott. Valószínű azonban, hogy ez az okirat, mint az oly sokat felölelő, sok irányban megnyugtatólag hatni kívánó állami szerződések természetében rejlik, foglalhatott magában némely oly általános tételeket, a melyeket mindenki a saját ínye szerint magyarázhatott. Ezek közé tartozhatott bizonyos általánosságban odavetett nyilatkozat az államok függetlenségére nézve, a melyet ekkor az aiginaiak a maguk javára magyarázva emlegettek. Ily homályos kitétel lehetett még e szerződésben a feleknek és szövetségeseiknek forgalmi és kereskedelmi szabadságára nézve is, a melyre támaszkodnak a megariaiak a mindjárt alább előforduló sérelmi panaszukban. Ez részokről a szerződésre való hivatkozással az úgynevezett *megarai néphatározat* miatt történik, a melynek folytán az athéniek a megariaiakat kikötőikből és piacukról kitiltották. Ezt az athéniek a küszöbön álló háborúra való tekintettel a K. e. 432-ik év nyarán, valószínűleg nyomban a sybotai ütközet után, egyenesen a Perikles felszólalására alkották.

73. Itt a szoló a különböző államok részéről jelen levő követségekre mutat.

74. Az athéni rabigában levők alatt a szoló főképp az aiginabelie-

ket, a fenekedés tárgyai alatt a megariaikat, végül pedig a szintén e sorban levő «épséggel a mi szövetségeseink» alatt a potidaiabelieket, s a mint a kerkyraiaknak alább következő fölemlítéséből is sejthető, a ioniai öböl partjain levő *korinthosi* gyarmatokat érti.

75. A beszélő itt a thasosiakra és az euboiabeliekre czéloz. Ezeknek az ügyét az író alább tárgyalja.

76. S ez: Hellas szabadsága.

77. Herodotos előadása szerint (8. k. 43—48. f.) a hellenek részén Salamisnál 378. vagy az ütközetet közvetlenül megelőzőleg hozzájuk átpártolt két hajót is ideszámítva, összesen 380. háromsorevezős küzdött, s e számhoz az athéniek 180. hajóval járultak. E helyen tehát az athéni követek az összes hajók számát kerek számban fejezték ki, a saját hajóik számát illetőleg pedig szónoki nagytítással éltek.

78. T. i. az athéniek «szövetségesei.»

79. Czélzás Pausaniasra, a kiről az író alább bővebben megemlékezik.

80. Ez a Zeuxidamos fia és a Leotychides király unokája volt. Mivel Zeuxidamos még az atyja életében elhalt, Leotychidest az unoka, Archidamos követte a királyi tiszt viselésében, a 77-ik olympias 4-ik évében, K. e. 469-ben. Archidamos a 88-ik olympias 2-ik évében, K. e. a 427-ik évben halt meg.

81. Ez oldalvágás a fiatalabb polgárokból álló háború-pártra.

82. Az agg király ezzel a fiatalabb polgárokból álló háború-pártot igyekezett legédesebb reménységétől megfosztani. Daczára azonban ezen intésnek s az alább még szintén idevonatkozó figyelmeztetésnek, az ifjabbak pártja ezt a reményt tovább is táplálta.

83. Ez a spartai férfi ajkán különösen a beszélés művészetét jelenti.

84. A 87-ik olympias 1-ső évében; K. e. a 432-ik évben ősszel.

85. A hellen hajóhad 110 hajóból állt. Az athéni hajók vezére az Aripbron fia s a Perikles atyja, Xanthippos volt.

86. A mykalei csata a 75-ik olympias 2-ik évében, K. e. a 479-ik évben történt, Sestos megszállása és ostroma a mi időszámításunk szerint a 479-ről 478-ra menő télen ment végbe, a hadak szétoztása pedig 478-ban tavasz nyiltával történt.

87. Különösen Korinthos és Aigina.

88. Két, legfőlebb három hónap alatt, akkor, midőn a hellen hajóhad Sestos ostromával volt elfoglalva.

89. A 71-ik olympias 4-ik évében, 494—3-ban K. e.

90. A tenger parttól beljebb fekvő Athént a szárazföldre mélyen benyuló phaleroni öbölben közelíti meg leginkább. Ettől az öböltől nyugatra egy félsziget nyulik a tengerbe, a melynek a magvát egy

Munychia nevű, minden oldalán meredeken emelkedő magaslat képezi. Innen egy nagy, csipkézett szélű levél alakjában terjeszkedett a tengerbe a sziklás talajú félsziget s három természetes kikötőt képez, a melyekbe a tengerről csak igen keskeny nyílásokon lehet bejutni. Ezek közül a kelet felől széltül esőnek a neve Munychia, a nyugat felől esőnek pedig Peiraieus volt; a kettő között középen eső kikötő-öböl Zea nevet viselt. Legfontosabb volt közöttük a Peiraieus. Az egész félszigetet, valamint a rajta épült kikötő-várost is szintén Peiraieusnak nevezték. Ezzel szemben magát Athént, a mely a parttól beljebb esett, «a felső város» néven emlegették.

91. A vaskapcsok kampóit a kövek közé verték, azután ólommal öntötték be, hogy erősen álljanak.

92. A Themistokles terve az volt, hogy a falat 60 lábnyi magasra építsék. Egy hellen láb mai mértékben = 0.308. meter; egy orgyia vagyis 6. hellen láb = 1.85. meter. Ekkép a tervezett magasság a mi mértékünkkel kifejezve $18\frac{1}{2}$ metert tett.

93. A 75-ik olympias 3-ik évében, K. e. 478-ban. *Pausanias* unoka-öccsének, a kiskorú Pleistarchos királynak, a Leonidas fiának a gyámja volt s mint ilyen, ennek nagykorúvá lételéig teljesítette a királyi tiszttel járó kötelességeket.

94. A melynek az élén Aristeides és Kimon álltak.

95. A *Pausanias* ügyének bővebb tárgyalását l. alább e könyv 128—134. f.-ben.

96. A 75-ik olympias 4-ik évében, K. e. 476-ban.

97. A 76-ik olympias 2-ik évében, K. e. 474-ben lépett az első hellenotamias, Aristeides, hivatalába. Egy attikai talentum mai pénzértékben 2357. frt 50. kr. Tehát a szövetségesek adója, a melyet egy évre fizetni tartoztak, a 460. talentum a mi pénzünk szerint 1, millió 84,450. forintot tett. Ez az összeg lassankint a Perikles koráig 600. talentumra = 1. millió 414,500. frtra emelkedett. A pénzt később, a 79-ik olympias 4-ik éve, vagyis K. e. 460. körül Delos szigetről Athénbe vitték s a fellegrvárban helyezték el.

98. Hellanikos logographos. Született Mytilenében Lesbos szigetén, K. e. 496-ban. Meghalt K. e. 411-ben. Abból a műből, a melyről az író itt említést tesz, csak apró töredékek maradtak fenn.

99. Ez a hadi tett, a melylyel ez időszak történetének az előadását az író megkezdi, a 76-ik olympias 1-ső évére, K. e. 476-ik évre esik. Eion a Strymon torkolata felett uralkodott s támaszkodó ponttá lett az athéniekre nézve a thrák partvidékre intézett további hadi vállalkozásaikban.

100. Karystos Euboi sziget déli részén fekvő város.

101. A 76-ik olympias 4-ik évében, K. e. a 472-ik évben. Erre az időre esik a Themistokles Ázsiába való menekülése. L. erről alább e könyv 135—138. fejezeteiben.

102. A 77-ik olympias 3-ik évében, K. e. a 469-ik évben.

103. A 78-ik olympias 2-ik évében, K. e. a 467-ik évben.

104. A 78-ik olympias 3-ik évében, K. e. 466-ban.

105. A spartai állam népessége 3 osztályra oszlott. Az első osztályt képezték a *spartaiak*, az uralkodó polgárság, a mely legnagyobb részt azoktól a dóroktól származott, a kik Peloponnesosra való bevándorlásuk után a lakedaimoni területet elfoglalták. A második osztályt azoknak az őslakosoknak az utódai képezték, a kik a dórok bevándorlása után ezektől függő helyzetbe jutottak. Ezek Sparta körül a vidéket lakták; ezért *környéklakóknak* (perioikosok) neveztettek. E környéklakóktól népesített területet Eurysthenes és Prokles királyok öt kerületre osztották. Később, főleg Messenia és Kynuria meghódítása után a környéklakóknak állítólag 100. városuk volt. E száz város közül való volt *Thuria* és *Aithaia*, mindkettő Messenia területén. A harmadik osztályt képezték a *helóták*, vagyis az állami rabszolgák, kiket egyeseknek haszonvételre átengedtek ugyan, de sem eladhatók, sem szabadon bocsáthatók nem voltak. Ezeknek egy töredékét a lakedaimoni területnek ismételt felkelési kísérletek után leigázott akhiv eredetű népsége képezte. Mivel azonban e legelső néposztály mégis legnagyobb részben Messeniának a korábbi háborúkban leigázott népségből állt, innen ennek a tagjait a potiori mind *messeneieknek* nevezték. Mind a környéklakók, mind a helóták teljesítettek hadi szolgálatot a spartaiak oldalán; az utóbbiak mint könnyű fegyverzetű gyalogok s számuk úgy viszonylott a spartaiakéhoz, mint 7. az 1-hez. Jegyezzük meg itt még azt, hogy a katonai szolgálatban magukat kitüntetett helótákat polgárjoggal jutalmazták meg s ezeket aztán *új polgároknak* (neodamodes) nevezték; azokat a helótákat pedig, a kik spartaiaknak tejtestvérei voltak, vagy a kik helóta nőtől és spartai apától származtak, sajátos néven *mothónoknak* vagy *mothakszoknak* hívták. Ilyen volt például Lysandros, a ki a heraklida Aristokritos fia volt, s Gylippos, a ki egy előkelő spartai férfitől, Kleandridastól származott. — *Ithome* Messeniának egy hegye s a természettől különösen megerősített hegyi vára, mintegy fellegvára volt.

106. A 79-ik olympias 1-ső évében, K. e. 464-ben.

107. A 79-ik olympias 2-ik évében, K. e. 463-ban.

108. 4000. főre menő nehéz fegyverzetű gyaloggal.

109. A 79-ik olympias 3-ik évében, K. e. 462-ben.

110. Pytho Delphineek, Apollon jóshelyének a régi neve. Innen pythoi jósmondat = a delphoi Apollon jóshelyéről került jósmondat. Az ithomei Zeusre nézve megjegyzendő, hogy a peloponnesosi félsziget legmagasabb hegyei közül több a Zeus-tisztelet ősi székhelye volt; így az Apesas hegy Argolisban, Kyllene Arkádiában, Taygetos Lakedaimon és Messenia, Lykaion Arkadia és Messenia határán, Ithome Messeniában. E helyen tehát az isten neve ez ősi kultusza helyének a nevéből vett jelzővel fordul elő. A jósmondat azokat, a kik Ithoméba, az itt levő szent hely közelébe vették magukat, ennek az istennek a védetteiként jelölte meg.

111. *Lokri ozolai* = nehéz szagú lokrisiak. E nevet valószínűleg onnan nyerték, hogy kidolgozatlan kecskebőrből készült ruhát viseltek. Közép-Hellasban, Aitoliatól délkelet felé, a korinthosi vagy krissai öböl mellett laktak. Más néven nyugoti Lokris lakosainak nevezték őket. Keleti Lokris Közép-Hellas száraz földjének Euböia sziget partjával átellenes partvidékén feküdt; két különvált területet képezett, a melyek közül az egyik epiknemisi, a másik opusi Lokris nevet viselt. *Naupaktos* a korinthosi vagy krissai öböl egy igen fontos pontján, ez öböl körülbelül 7. stádiumnyi széles nyílásának a közelében feküdt.

112. Pegai Megarának a korinthosi vagy krissai öböl mellett, Nissaia pedig ennek a saroni öböl mellett fekvő kikötővárosa volt. Ez utóbbi 8. stádiumnyira ($\frac{1}{5}$ geogr. mérföldnyire) feküdt Megarától.

113. Inaros Herodotos (7. k. 7. f.) szerint Aigyptos felszabadítását ekkor (a 79-ik olympias 7-ik évében, K. e. 460-ban tavasszal) a persa helytartónak, a Dareios fiának s a Xerxes öcsésének, Achaimenesnek a meggyilkolásával kezdte meg. *Pharos* később egy széles töltés által Alexandriával összekötött s világító tornyáról híres sziget a Neilos legnyugatibb, vagyis kanobosi ágának a torkolatánál. Ebből délnyugoti irányban volt a Mareotis tó déli partján fekvő Marea. Ez az Artaxerxes, a kiről itt szó van, e néven első, s atyja, Xerxes halála után, K. e. 463-ban ült a persa trónra.

114. Haliai egy város Argolis délkeleti partvidékén. Ez a hadesemény a 80-ik olympias 1-ső évében K. e. 460-ban ősszel történt.

115. Ez egy kis sziget a saroni öbölben Aigina és az argolisi területen fekvő város, Epidauros között.

116. Ez a korinthosi földszoroson fekvő s Korinthus és Megara területe közt határt képező hegység.

117. Athénben 18. éves korától 60. éves koráig minden polgár katonára volt. Azonban a 20. éven aluliakat, valamint azokat, a kik a 60. évhez már közel jártak, rendes tábori szolgálatra nem alkalmazták,

hanem az idősebb korosztálybelieket a bástyák őrizetére kötelezték arra az esetre, ha a többi polgárság táborba ment; a legifjabb, különösen a két első korosztálybeli, katonai szolgálatra kötelezett polgárok pedig a határok, főkép Munychia őrizetére voltak rendelve. Innen ez utóbbiakat határőrök (peripoloi) néven nevezték. Rendkívüli körülmények közt azonban, mint a minő volt a jelenlegi is, az aggok s a legifjabb harczosok táborba szálltak.

118. Ezt a nagyfontosságú intézkedést, a mely Athén demokratikus államszervezetét véglegesen biztosította s a lakedaimoniakra nézve megtámadhatatlanná tette, a 80-ik olympias 1-ső évében, K. e. 459-ben vették foganatba. A Phaleron felé húzódó összekötő fal 35. stádiumnyi, a Peiraeus felé húzódó pedig 40. stádiumnyi, vagyis amaz $\frac{7}{8}$, ez utóbbi pedig 1. geogr. mérföldnyi hosszú volt.

119. A 80-ik olympias 2-ik évében, K. e. 458-ban tavasszal.

120. T. i. az arisztokrata párt némely hazafiatlan tagjai.

121. T. i. künn is, benn is.

122. A tanagrai ütközet a 80-ik olympias 3-ik évében, K. e. 458-ban ősszel történt. Ezt az athéniek a thessaliai lovasság árulása folytán vesztették el, a melyet erre valószínűleg némely arisztokrata pártbeli athéniek fondorkodásai vettek rá. E győzelemnek Athén ellenségeire nézve, mivel a lakedaimoniak rendes szokásuk szerint tovább is helyt állani s azt kiaknázni nem igyekeztek, az athéniek pedig a csorbát csakhamar kiköszörülték, semmi eredménye sem lett, ha csak azt nem számítjuk ide, hogy a lakedaimoniak az által szabad kezet nyertek a megairiak olajfa- és szőlő-ültetvényeinek elpusztítására. Ez különben büntetés akart lenni a megairiaknak a peloponnesosi szövetségtől való elpártolásukért.

123. Ez egy különben ismeretlen hely. Valószínűleg az Asopos völgyén tanagrai területen feküdt.

124. Itt a «boiotiai vidék»-en Boiotia értendő Theba kivételével. Az athéniek e területek felett akkép érvényesítették hatalmukat, hogy az egyes városokban a demokrata pártot segítették az arisztokrata párt fölé kerekedni s ez utóbbi párt befolyásosabb tagjainak hazájukból menekedni kellett.

125. A 80-ik olympias 4-ik évében, K. e. 457-ben.

126. Gythiont.

127. Az Evenos folyó torkolatánál, Aitolia-ban fekvő helyet.

128. Annak a Zopyrosnak a fia volt ez, a kinek az eszközlésére Dareios Babylont bevette. — Ez a hadsereg 300,000. főre menő katonaságból állt. Volt ezen kívül 300. hadi hajóból álló tengeri erő is ugyan-

ekkor Aigyptosba küldve. Ez történt a 81-ik olympias 1-ső évében, K. e. 456-ban.

129. Ezt a szigetet a Neilosnak kanobosi és sebennysi ága egy oly csatornával együtt képezi, a mely e két ágot köti össze.

130. Ez történt a 81-ik olympias 2-ik évében, K. e. 455-ben.

131. Ez a mocsárvidék a Neilos-deltán levő ingoványok, süppedékek környezte hely.

132. Orestes egy pharsalosi dynasta-család tagja volt. Az athénieknek ez a táborozása, a melynek főczélja az volt, hogy ez alkalomból befolyásukat Hellasnak egészen északi határáig terjeszszék, a 81-ik olympias 2-ik évében, K. e. 454-ben tavasszal történt.

133. T. i. a 81-ik olympias 3-ik évében, vagyis a mi időszámításunk szerint még ugyanebben az évben (K. e. 454-ben).

134. Ez az Achelus folyó torkolatánál fekvő hely.

135. A 82-ik olympias 2-ik évében, K. e. 451-ben. Ez az öt éves fegyverszünet — a mint Curtius előadja — «egy kilencz éves háborúnak a vége volt, melyet első peloponnesosinak nevezhetünk és egy új rendnek kezdete Hellasban, mivel a két nagyhatalom most szövetségeseivel együtt először ismerte el egymást és a szerződések útján alkudtak meg egymással.»

136. A 82-ik olympias 3-ik évében, K. e. 449-ben tavasszal. — *Kition* Kypros sziget déli partján fekvő város.

137. Az a háború volt ez, a melyet a modern történetírás «második szent háború» néven említ s a mely a 82-ik olympias 4-ik évére, K. e. a 448-ik évre esik. A phokisiak nagy szövetségesöknek, Athénnek a szerencséje által elkapatva, ki akarták kerekíteni területöket s mindazt hozzá akarták csatolni, a mi a belsejében vagy a határán feküdt. Tehát Delphoi ellen fordultak, melynek papi tekintélyét már régóta irigy szemmel nézték. A régi szövetség, a mely az itt levő szent hely függetlenségét biztosította, úgy szólván feloszlott; azért azt hitték, hogy a régi szerződések megsemmisültek. Másfelől Athén helyeslése felől bizonyosak voltak, mivel ez a Delphoiban uralkodó papi nemzetségekkel ellenséges lábon állt. A mint tehát ezek a szent helyet hatáságuk alá akarták venni, a spartaiak a szent hely védelmére felszólíttatván, sereget küldtek oda. Így keletkezett ez a szent háború, a melyről az író itt röviden említést tesz. Az athéniek, mivel a fegyverszünet még tartott, óvakodtak a lakeladimoniakkal a csatatéren találkozni; azért jelentek meg csak akkor, midőn ezek már elvonultak. Vezérök ekkor Perikles volt.

138. T. i. az opusi lokrok.

139. Ez az Athénre nézve oly súlyos következéssel járó szeren-

csétlen ütközet, a melyben maga a vezér, Tolmides is elesett, a 83-ik olympias 2-ik évében, K. e. 446-ban tavasszal történt.

140. A *többiekkel*, t. i. mindazokkal együtt, a kik felett az athéniek az Oinophytánál vívott ütközet után a felsőséget elnyerték. Tehát a boiotokon kívül az opusi lokrok s a phokisiak is kiszabadultak az athéni felsőség alól.

141. A 83-ik olympias 3-ik évében, K. e. 446-ban ősszel.

142. Eubolia Boiotia példáját követte, majd, a mint az athéni sereg élén Periklessel, ide távozott, Megara is; az öt éves fegyverszünet pedig letelt s a lakedaimoniak, a kik az Athén-ellenes mozgalmakat eddig is mindenképen támogatták, nagy hadsereget indítottak Attika felé, a melynek a határai Megara elpártolása folytán védtelen állapotban voltak. Perikles a sereggel még jókor visszatért ugyan, de ütközetet Attika területén megkockáztatni nem lehetett, sem egy hosszas ostromnak Athént kitenni nem volt tanácsos, mivel ekkép Eubolia a polgár-telepekkel együtt végkép elveszett volna Athénre nézve; ennek a birtoka pedig reá nézve nem csak hatalmi, hanem szinte életkérdés volt. Tehát Perikles a végső eszközhöz nyúlt, a melyet ily esetben alkalmazni lehetett. Felhasználva az ifjú Pleistoanax tapasztalatlanságát s a király mellé tanácsadóul rendelt Kleandridas pénzszeretétét, ravasz alkudozásokkal oda vitte a dolgot, hogy a peloponnesosi hadsereg, a mely soha kedvezőbb viszonyok közt még nem tört Attika területére, csakhamar visszavonult s a korinthusi szoroson túl feloszlott. Spartában természetesen nagy volt e miatt a felindulás s Pleistoanax királyt számkivetésbe is küldték, a melyből csak K. e. 425-ben tért vissza. *Thria* mezeje Attika legtermékenyebb síksága Athéntől északnyugoti irányban terült el.

143. Hestiaia lakosai egy athéni hajó bántalmazása miatt vesztették el városukat. E városba kétezer athéni részbirtokos (kleruchos) telepedett le s ettől fogva egy, korábban hozzá tartozó község (demos) nevéből Oreos nevet nyert.

144. Ez a béke, a melyet az athéniek részéről annak az érzése idézett elő, hogy a saját mohó előre törekvésök folytán alapjában megingatott hatalmuknak, hogy újra megszilárdulhasson, békére van szüksége, a 83-ik olympias 3-ik évében, K. e. 445-ben tavasszal jött létre. E béke érdekében az athéniek részéről nyújtott nagy áldozatokból a legtöbb hasznót a peloponnesosi tengerparti városok, Korinthos, Epidauros, Sikyon húzták. E béke megkötése alkalmával a felek abban egyeztek meg, hogy míg ez tart, minden felmerülő vitás ügyet törvényes eljárás útján intéznek el. Csak az a baj, hogy nem határozták meg, minő legyen ennek a törvényes eljárásnak a módja. Továbbá a két szövetség újlag

elismerte egymást két külön államesoportnak; egyik sem növekedhetik a másiknak a rovására; mindenik szövetségen belül joga van a vezér-államnak az elpártolni szándékozót megbüntetni.

145. Ezek az események a 84-ik olympias 4-ik évében, K. e. 440-ben mentek végbe.

146. Kis sziget az ioniai part közelében.

147. Egy, különben ismeretlen vezér a samosiak részén.

148. Ez nem a mi irónk, hanem ennek egy névrokona, a Melesias fia s a Kimon rokona, Periklesnek politikai ellenfele s a Kimon halála után a pártvezérségben ennek utóda. Ezt K. e. 444-ben ostrakismos érte ugyan, de számkivetéséből, mint korábban Aristeides és Kimon is hasonló esetben cselekedtek, a tíz év letelte előtt hazatért.

149. Samos bevétele a 85-ik olympias 1-ső évében, K. e. 439-ben tavasszal történt meg. A hadi költség Cornelius Nepos szerint (Timoth. 1. fej.) 1200. talentumra, a mi pénzünk szerint 2. millió 829,000. fítra rugott.

150. Azaz a Peloponnesos tengeri kereskedő. városainak, vagyis Korinthoson kívül Megarának, Sikyonnak, Epidaurusnak stb.

151. T. i. Delphoiban és Olympiában.

152. T. i. azokat, a kik az athéniek szövetségesei, illetőleg alattvalói közül az athéni hajóhadnál szolgáltak.

153. A midőn a bajból csak a fegyverre való hivatkozás menthet ki.

154. A peloponnesosi szövetségesek, mivel ez az utolsó gyűlésök legkorábban K. e. 432-ben október hóban történhetett s az Attikába intézett első betörések K. e. 431-ben június hónapra tehető, körülbelül 8—9 hónapot töltöttek el hadi készületekkel.

155. Kylon az olympiai versenyeken valószínűleg a 35-ik olympiasban, K. e. 640-ben győzött; az athéni fellegvárnak itt említett elfoglalása pedig a 42-ik olympiasban, K. e. a 612-ik évben történt meg.

156. A Diasia, vagyis Zeusnek, a Meilichiosnak, azaz «a szelidnek» legnagyobb ünnepe a tél vége felé, Anthesterion hó 28-ikán (február hóban) tartatott. A helleneknél szokásban volt az olympiai versenyen aratott győzelem évfordulójának a megünneplése. Ekkor a győztes barátai és rokonai kíséretében azzal a koszorúval megkoszorúzva, a maly családjának s szülővárosának örök dicsőségére vált, a városban sorban fölkereste az istenek templomait. Az olympiai Zeus-ünnepre mindenki Athénbe sietett, míg a Diasia-ünnep alatt a nép a vidékre széledt.

157. E kilencz archon élén az Alkmaion fia, Megakles állt.

158. T. i. Athene Polias (a város védő Athene) oltárára.

159. T. i. az Erinnysek, vagy euphemismussal szólva, az Eumenidák (lat. Furiák) oltáráira.

160. Ez történt a Peisistratos utódainak a kiűzése után, a 68-ik olympias 1-ső évében, K. e. az 508-ik évben, midőn Kleomenes Isagorasznak támogatására ment s az arisztokrata párttól gyámolítva Kleisthenest, a Megakles fiát, valamint Alkmaion többi utódait is távozásra kényszerítette. Ezek azonban nem sok idő múlva, valószínűleg még 508-ban visszatértek Athénbe.

161. Mivel a Perikles anyja, Agariste, a Megakles unokája s a Kleisthenes unokahuga volt.

162. Ez a földrengés fentebb a 101-ik fejezetben van megemlítve. Poseidon (lat. Neptunus) tengerek istene felől az volt a hit, hogy ő idézi elő a földrengéseket. Homerosnál ennek az istennek a jelzője «a földrengető».

163. «A tengerhez» keleties megjelölése a hellenség lakta partvidéknek Elő-Ázsiában.

164. Daskylion bithyniai város volt az Elő-Azsia északi részét magában foglaló persa helytartóságnak a székhelye; innen ez daskylióninak neveztetett. Ez a helytartóság a Hellespontos vidékén persa uralom alatt álló városokat, továbbá Phrygiát, Bithyniát, Paphlagoniát és Kapadokiát foglalta magában.

165. Ez történt a 75-ik olympias 4-ik évében, K. e. 476-ban tavasszal.

166. A lakedaimoniak künn időző főtisztviselőikhez szóló titkos irataikat úgy szerkesztették, hogy egy pálczácskán szíjat csavargattak körül s ekkéig ezzel azt egészen beborították. E szíjra pálcza hosszát folyó sorokban írták meg a szükséges értesítést; ez után a pálczáró a szíjat legöngyölgették s ezt küldték el a főtisztviselőnek. Ennél egy ép oly pálczácska volt, mint a minőre odahaza a szíjat rácsavarták. A mint megkapta, a pálczácskára csavarta rá s így betűzte az írást. Ezt az iratot az után a pálcza után, a melynek segedelmével lehetett csak elolvasni az írást, skytalénak nevezték, mert skytalé = pálcza.

167. Annál inkább állt tehát jogukban ezt tenni egy olyannal, a ki csak királynak a gyámja volt.

168. A plataiai ütközet után.

169. Ez a hellen gyarmatváros a strymoni öböl mellett Amphipolis alatt, ettől délnyugoti irányban feküdt.

170. Tainaronnál, a lakedaimoni terület legdélibb hegyfokánál nem csak a templom, hanem az ehhez tartozó terület is Poseidonnak volt szentelve. Az argilosi ember nem magába a templomba ment, hanem csak a felszentelt területen telepedett meg s ott tartózkodása idejére, hogy az időjárás viszonyosságai ellen védve legyen, kunyhót készítettett magának.

171. Pausanias az épületet huzamosabb bent tartózkodás után olykor-olykor elhagyta.

172. Ez történt a 73-ik olympias 3-ik évében, K. e. a 473-ik évben.

173. Egy mély hegyszakadék Sparta közelében.

174. Ezek a Pausanias állószobrai voltak.

145. T. i. halálos büntetés alá.

176. A nagy befolyással bíró pártfőket, hogy az a veszedelem, a mely részökről a demokratikus egyenlőséget s államszervezetet fenyegette, elháríttassék, a polgárság minden előre bocsátott vád, vizsgálat vagy védelem nélkül tíz évre száműzte, de a száműzött sem vagyonában, sem polgári becsületében nem szenvedett csorbát. Ebhez azonban legalább 6000. polgár szavazata volt szükséges. A Themistokles számkivetése a 76-ik olympias 1-ső évében, K. e. 476-ban ősszel történt.

177. Ez a 76-ik olympias 4-ik évében, K. e. 473-ban ősszel történt.

168. Hogy a Themistokles jótette miben állt, arra nézve kétféle értesülésünk van. Az egyik szerint Themistokles egy oly vitás ügyben tett a kerkyrabelieknek jó szolgálatot, a mely ezek közt és a korinthisiak közt merült fel; a másik szerint pedig attól a büntetéstől mentette meg, a melyet a persa háborúban való részt nem vevésök miatt a többi hellenek akartak rájuk mérni.

179. Egy népség Epeirosban.

180. Ennek a tárgya határozottan nem ismeretes. Valószínűleg segítség-nyújtásra vonatkozott.

181. T. i. a molossosoknál.

182. Az az a Balkán-félsziget nyugoti partvidékéről a keletire. Az a Sándor, a kiről itt szó van, az Amyntas fia, I. Sándor, a már fentebb említett Perdikkas atyja volt. A Themistokles Pydnába való érkezése a 76-ik olympias 4-ik évében, K. e. 472-ben tavasszal történt.

183. Igen, mert akkor Themistokles jól látta azt, hogy a helleneknek talán még jobban érdekében van, mint az ellenségnek, hogy a barbar seregek a salamisi győzelem hatása alatt Európából mennél gyorsabban kitakarodjanak. Őt akkor ez a nézet vezérelte, s csak is úgy akadályozhatta meg a hajóhid szétrombolását, hogy sikerült ezt érvényre juttatnia.

184. A 77-ik olympias 2-ik évében, K. e. 471-ben.

185. Ezen a Magnesían nem a Sipylos melletti, hanem a Maian-dros-völgyi Magnesia értendő.

186. Vagyis a mi pénzünk szerint 117,875. frtot.

187. A 87-ik olympias 1-ső évében, K. e. a 432-ik évről 431-ik évre menő télen.

188. Az eleusisi határból. A föld az eleusisi istennőknek (Demeter és Kore) szentelt föld volt.

189. Perikles itt az athéni polgárságnak arra a rendes szokására céloz, mely szerint bár valamely néphatározat megalkotásában a polgárok többsége részt vett szavazatával, mégis ha a határozat kivitelekor valami baj történt vagy az a gyakorlatban rossznak mutatkozott, az összes polgárság ellene támadt s azt büntette meg, a ki indítványozta.

190. Épen mint ha *ez* ember, még pedig a pillanatnyi helyzet hatása alatt álló gyarló ember volna.

191. A zsellérek Attikában megtelepedett, polgárjoggal nem bíró, de személyileg szabad jövevények voltak. Számuk Athén java korában körülbelül 45,000-re ment. Teljesen a törvény védelme alatt álltak, de fekvő vagyont nem szerezhettek, s attikai polgárral házasságra nem léphettek. Kötelessége volt minden zsellérnek egy prostatest, vagy patronust választani magának a polgárok közül, a ki közvetítő szerepet töltött be közöttük és az állam között, valamint az attikai törvényszék előtt folyó peres ügyekben is. Ezért a férfi zsellér 12. drachma (a mi pénzünk szerint körülbelül 4. firt 70. kr.) zsellérpénzt fizetett, a nő pedig, ha magában lakott, ennek a felét, továbbá némi csekély irodai díjt a tisztviselőség irnokai részére (3. obolost; körülbelül 19. krt). Háború alkalmával hadi adót fizettek. Voltak bizonyos liturgiák (az államnak vagy a községnek egyesek által saját költségökön teljesített szolgálatok), a melyeket viselniök kellett. Hadi szolgálatra is kötelezve voltak, vagy mint nehéz fegyverzetű gyalogok, vagy a hajókon; csak a lovassági szolgálat nem volt nekik megengedve. Azt a zsellért, a kinek patronusa nem volt, vagy a zsellérdíjt nem fizette, vagy attikai polgárral titkon egybekelt, az a büntetés érte, hogy rabszolgául eladták.

192. Mert az athéniektől való elpártolása miatt Athéntől függő hazájától elesik.

193. Így például a thrák partvidéken.

194. T. i. Athénnek és a Peiairensnak, vagyis a bástyázattal körülvett helynek.

195. Ez a beszéd alább a II-ik könyv 13-ik fejezetében kivonatban van közölve.

196. Az idegeneknek Spartából való kiutasítását az ephorosok időről-időre mindannyiszor elrendelhatték, valahányszor csak jónak látták.

JEGYZETEK A II. KÖNYVHÖZ.

1. A nyári időszak alatt az író a had folytatásra alkalmas időt érti, vagyis a mi időszámításunk szerint az évnek körülbelől márcziustól októberig terjedő nyolcz hónapját; a téli időszak a zord időjárású évszak, vagyis a mi időszámításunk szerint körülbelől az az időszak, a mely november, deczember, január és február hónapokat foglalja magában. Továbbá Thukydidesnél egy nyári időszak egy utána következő téli időszakkal együtt tesz egy évet; ő nála tehát egy esztendő a mi időszámításunk szerint egyik év márcziusától a másik, következő év márcziusáig terjed.

2. Az argosiak az éveket Hera papnőjének a hivataloskodása szerint számították. A Chrysis sorsáról l. alább a IV. k. 133. f.

3. Vagyis a mi időszámításunk szerint K. e. 431-ben, márczius hó vége felé. A hellen időszámítás nagyon ingadozó és pontatlan volt: ez az időpont pedig rendkívül fontos; ezért fejezi ki magát itt az író ennek a meghatározásánál ily hosszadalmas körülírással.

4. A boiotarchosok Boiotia legfőbb kormányzó testületének a tagjai voltak. Ezekről alább, a delioni események tárgyalásánál még lesz szó.

5. Azaz az arisztokrata párt.

6. Azaz a néppárt legbefolyásosabb tagjainak a házaira.

7. Plataia a régibb időben, egészen 519-ig K. e. a boiotiai szövetséghez tartozott; a thebaiak egyszerűen ezt a szövetségi viszonyt akarták visszaállítani.

8. Azaz, az attikai időszámítás szerint az Anthesterion hónap vége felé. A hellenek igyekeztek hónapjaikat szorosan a hold járásához szabni; ekkép egy hónap egyik újholdtól a másikig tartott. Tehát az a megjegyzés, hogy amaz események «a hónap vége felé történtek,» azt akarja jelenteni, hogy ekkor, mivel épen holdújság felé volt az idő, a legsötétebb éjszakák jártak.

9. Az a csapat ezt annál könnyebben elhihette, mivel a plataiabeli várkapuk ilyen épületek voltak külső és belső átjárókkal.

10. Vagyis $1\frac{3}{4}$ geogr. mérföldnyire. A mindjárt alább következő Asopos folyó alatt természetesen az a boiotiai Asopos értendő, a mely Theba és Plataia között nyugotról keletre körülbelül közép távolságban foly s Oroposnál szakad a tengerbe.

11. Azaz a korinthosi isthmoson vagy földszoroson belül.

12. Csak az opusi és epiknemisi lokrok.

13. Ezek ugyanis Lakedaimon gyarmatai voltak.

14. Plutarchos szerint 60,000., mások szerint 100,000. főre menő hadsereggel.

15. Vagyis, a mint már fentebb, az I-ső k. 96. f. alatt említve volt, a mi pénzünk szerint 1. millió 414,500. frt. Athén összes államjövedelmei a peloponnesosi háború kezdetén évenként összesen 2000. talentumot, vagyis a mi pénzünk szerint 4. millió 715,000. frtot tettek.

16. Ez az itt említett, készletben levő pénz a szövetségesek által fizetett adóból szaporodott fel ennyire. A 6000. talentum a mi pénzünk szerint 14. millió 145,000. frtot tett; a 9700. talentumnyi összeg pedig 22. millió 867,750. frtot. A hiányzó 3700. talentum, vagyis 8. millió 722,750. frt a fellegrvár előcsarnokainak, a Propylaionoknak az építésére, a mi különösen ki van emelve, továbbá »egyéb épületekre,» t. i. a Parthenonra, Odeionra és az eleusisi Telesterionra, végül a Potidaia elleni vállalatra volt fordítva. Ez utóbbi maga az ostrom végéig 2000. talentumot, vagyis 4. millió 715,000. frtot emésztett fel. A szövetségi pénztár ebben az időben a fellegrvárban, a Parthenon hátsó részében, az Opisthodomosban volt.

17. Vagyis 1. millió 178,750. frtnyi értéket tevő arany és ezüst tárgyak. Ezek mind a fellegrvárban levő szent helyeken voltak letéve.

18. E szobor Athene Parthénosnak a fellegrvárban, a Parthenonban levő Pheidias-készítette szobra volt. Az arany e szobron mai számítás szerint nem 40., hanem 44. talentumnyi súlyú volt. Egy talentum, mint súlymérték, a mi mértékünk szerint 26. kilogrammnak és 196. grammnak felel meg, 44. talentum pedig 1152. kilogrammnak és 624. grammnak. Ekkép a 44. talentumnyi súlyú arany a mi pénzünk szerint 1. millió 588,068. frtnyi értéket tett. Hogy ez az arany a szoborról levehető legyen, az egyenesen a Perikles tanácsára történt.

19. Felebb, az I. könyvben a 63-ik f. alatt már volt szó az attikai távolságmértékről, a stádiumról; ugyanott említve volt az is, hogy 40. stádium tesz egy geogr. mérföldet. Ugyancsak az I-ső könyvben a 107-ik f.-ben már voltak említve a Peiraius falai, a phaleroni és a hosszú falak; azonban hogy lássuk, minő hosszú volt az a bástyázat, a melyet az athénieknek őrizni kellett, azokról itt még egyszer szólni fogunk. A pha-

leroni fal $\frac{7}{8}$, vagyis 0.875. geogr. mérföld hosszú volt; a felső város körfalának őrizet alatt álló része 1.075. geogr. mérföldet, a hosszú falak hossza 1. geogr. mérföldet, a hatvan stádiumnyi, vagyis 1.5. geogr. mérföldnyi körfalnak a Peiraius és Munychia körül őrizetre szoruló része 0.75. geogr. mérföldet tett. Az összes, őrizet alatt álló bástyavonalak tehát 3.7. geogr. mérföldnyi hosszúságúak voltak.

20. E városi kerületek számát a hagyomány tizenkettőre teszi, közülök mindeniknek egy város szolgált központul, a melyről az egyes kerületek neveztek. E tizenkét városi kerület neve Strabon szerint a következők voltak: Kekropia, a későbbi Athén; Tetrapolis, a melyet a marathoni kerület képezett e négy helylyel: Oinoe, Marathon, Probalynthos és Trikorythos; továbbá Epakria, Dekeleia, Eleusis, Aphidna, Thorikos, Brauron, Kytheros, Sphektos, Kephisia. A tizenkettediknek a neve az említett ironál nincs meg; valószínűleg Phaleros volt.

21. Ezt az ünnepet az attikai év első hónapjának, a Hekatombaion hónapnak a 16-ik napján (juliussal hónapban) ülték meg.

22. A Pythion a pythoi Apolló szent helye. Ge = Anyaföld. Limnai Athén legalapályosabb helyen fekvő része a fellegetől délre.

23. Ennek az ünnepnek másik neve Anthesteria s a mi időszámításunk szerint február hónapra esett. Ezt később az Elaphebolion (márczius) hónapban tartatni szokott nagy Dionysziák háttérbe szorították.

24. A Peisistratos utódai.

25. Mindjárt a felleget alatt esett.

26. A felleget a zsarnokok elűzése után az istenek lakóhelyévé lett, azaz, mai felfogásmódhoz képest szólva, az említett időtől fogva csak templomok, szent helyek voltak benne.

27. Demeter és Kore temploma.

28. Ennek az északi lábánál.

29. A 87-ik olyimpiás 1-ső évében, K. e. 431-ben június hó közepe táján.

30. Ez egy sós vizű tó az Eleusisből az Athénbe vivő út mentén Eleusis közelében.

31. Kropia egy attikai demos (község) az Aigaleos és Parnes hegység közötti völgyön.

32. T. i. arra a síkra, a mely Acharnai és Athén között terül.

33. Az az $1\frac{1}{2}$ mérföldnyire.

34. Ez egy kis helység volt az Aigaleos hegység tövében északkelet felől.

35. E két tény felemlítésével az író azt mutatja ki, hogy a boiotok

győzelme nem volt teljes s ezek magukat a csatatér feltétlen urainak nem tartották.

36. Ez fentebb az I. k. 102. f.-ben van tárgyalva.

37. E pontban a Παράσιος szót, a következőben pedig ezeket a szavakat: ἀπὸ τῆς στασεως ἑκάτερος, nem fordítottam; az előbbit azért, mivel ily nevű hely Thessaliában tudomásunk szerint nem volt, az utóbbit pedig azért, mert semmiféle értelmezés mellett sem lehet a szövegbe kellőleg beilleszteni.

38. Főhegységek Attika északi részén.

39. Ez egy Boiotia és Attika határán fekvő erősített hely. Régebben a boiotiai szövetséghez tartozott, azonban már K. e. 6-ik századtól fogva Athéntől függő várossá lett.

40. A fellegvárban levő pénzen az a hatezer talentum értendő, a melyet fentebb Perikles említett. Ezer talentum a mi pénzünk szerint 2. millió 357,500. frt.

41. Az itt levő félsziget déli oldalán, a hol a nyílt öböl a vihar ellen oltalmat nem nyújtott. Maga Phia s az alkalmas kikötő tulajdonképen a félsziget északi oldalán esett.

42. Az elisi lapály Elis északi része, «Elis környéke» pedig a tulajdonképeni Elishez nem tartozó Pisatis és Triphylia.

43. Itt az opusi és epiknemisi Lokris értendő.

44. Ez a részleges napfogyatkozás a 87-ik olympiás 2-ik évében K. e. 431-ben, augusztus hó 3-ik napján történt.

45. A nyilvános vendégbarátot (proxenos) az athéniek más államok legbefolyásosabb emberei közül abból a célból választották maguknak, hogy amaz államok kebelében az ő politikai és kereskedelmi érdekeiket támogassák, előmozdítsák.

46. Ezen, valamint az alább következő, még szintén ide vágó, megjegyzések egy, abban az időben Athénben elterjedt hibás vélekedés megczáfolása, s a történeti igazságnak ezzel szemben való megállapítása czéljából vannak ide iktatva. A Tereus thrák, és Pandion athéni királyra vonatkozó, mesékkel át meg átszótt dolgokat röviden a következőkben foglalhatjuk össze: Pandion, athéni királynak két leánya volt, Prokne és Philomela. Proknét Tereus, thrák király vette nőül, a kitől ennek egy Itys nevű fia született. Tereus egyszer később sógornőjén, Philomelán, erőszakot követett el. Ezért Prokne boszúból fiát, Ityst megölte s férjének, Tereusnak feltálalta. E miatt Tereus dühbe jövén, Proknét és Philomelát meg akarta ölni; s a mint kivont fegyverrel üldözte őket, mindnyájan madarakká változtak, még pedig Prokne fecskévé, Philomela fülemilévé, Itys fáczánná és Tereus bankává. Ezt a csodás eseményt

Ovidius (Metamorph. VI. k. 425. s köv. ss.) nagyon részletesen adja elő. Az athéni polgárság valószínűleg e mesés hajdankorból származó elbeszélés révén, s mivel a két név oly rokon hangzásúnak tűnt fel, formált valami rokonsági jogot a hatalmas thrák királyi családhoz.

47. A ki a Khalkidike ellen működő s a Potidaiát ostromló hadak vezére volt.

48. Sollion, valamint az alább említett Palairos és Astakos is, Akarnania területén levő hely.

49. K. e. 431-ben, október havában.

50. Nisaiának, Megara saroni öböl felé eső kikötővárosának elfoglalása a háború nyolczadik évében, K. e. 424-ben történt.

51. A 87-ik olympiás 2-ik évében, K. e. 431-ben, november havában.

52. Ezt az állami költségen rendezett halotti ünnepet az elesett polgárok tiszteletére Solon hozta divatba. Azok, a kiknek a számára ekkor a halotti ünnepet rendezték, a lovasság kitörései alkalmával, a tengeri expedícióban s Potidaia ostrománál estek el.

53. A ravatal a köztéren (agora) volt felállítva. A halotti áldozat virágokból s fűszerekből állt.

54. A hamvvedreket ciprusfából készítették azért, mert a ciprus a halottaknak szentelt fa volt. Az athéni polgárság ebben az időben tíz törzsből állt.

55. A külső Kerameikosban.

56. A plataiai csatában elesett helleneket, s közöttük az athénieket, szintén az a megtiszteltetés érte, hogy a csatatéren temették el. Ez azonban a Plataiánál küzdő összes hellen szövetségeseknek közös intézkedése volt s nem csak pusztán az athénieké. E ténnyt az író itt ebből az okból mellőzi.

57. Ezt némelyek Themistoklesnek, mások Aristeidesnek, ismét mások Kimonnak tulajdonítják. Eszokás létre jövele minden esetre a persa háborúk idejére esik.

58. Jegyezzük meg itt, hogy ezen a helyen, valamint alább is, az athéni állami és társadalmi élet egész ismertetésében Perikles olykor nyíltan, legtöbbsnyire azonban leplezetten, folyvást Athén ellenfelére s versenytársára, Spartára céloz.

59. Perikles itt az athéni uralom megszilárdítása céljából alapított gyarmatokra s részbirtokossági kerületekre (kleruchia) céloz. Ezek alapítása a terület lakosságára nézve ennek magatartásához képest rossz, vagy jó következással járt. Például szolgálhatnak az előbbire Oreos, Aigina, az utóbbira a thrák partvidék.

60. A 87-ik olympiás 2-ik évében, K. e. 430-ban, márczius havában.

61. E szót, hogy az alább mondandók az olvasó előtt aunal érthetőbbeké legyenek, nem fordítottam le. Ennek s általában az egész helynek magyarázatául szolgáljon az, hogy a *pestis*, *dögvész* hellen neve *loimosz*, az *éhhálálé* pedig *limosz*. E helyből már kétségbe vonhatatlanul az tűnik elő, hogy már a peloponnesosi háború kezdetén, sőt még ennél is korábban, megvolt az, a mi az új-hellen kiejtésben manapság járatos, hogy t. i. az *oi* diphthongust *i*-nek ejtették. Így történt meg aztán az, hogy mivel mind a *loimosz* (döghalál), mind a *limosz* (éhhálál) egyformán *limosznak* hangzott a jós-igét pengető emberek szájában, nem tudtak megállapodni, vajjon úgy értsék-e azt, hogy «Dór hadat és vele egy dögvészt hoz ránk a jövődő,» vagy pedig így: «Dór hadat és vele éhséget hoz ránk a jövődő.»

62. Itt természetesen arra gondoltak, hogy Apollon bosszúját a halandókon akkép szokta tölteni, hogy rájuk pestist bocsát; s erre egy, minden hellen emlékezetében élénken élő példa is volt. Nevezetesen Apollon az Ilias I-ső énekének 33—52. sorai szerint az achívak táborát egy alkalommal Trója alatt pestissel sújtotta. Lehetetlen volt a pestis pusztításai közepette a peloponnesosiaknak adott választ ismerő athénieknek, midőn szemök előtt e plasztikai elevenességű részlet lebegett, helyzetökre a legnagyobb vallásos borzalom nélkül gondolni.

63. Az attikai terület természeti fekvése szerint fel volt osztva: 1) *hegyvidékre*, vagy *felföldre*, a mely az északon elterülő egész hegy borította területet s a keleti dombos partvidéket le egészen Brauronig magában foglalta; 2) *síkságra* vagyis *alföldre*, a mely alatt azt a lapályt értették, a mely nyugat felé az Aigaleosig, északra Parnesig és Briletosig, keletre pedig a keleti partvidék domblánczolataiig terjedt, végül 3) *tenger mellékre*, a mely magában foglalta az attikai terület legdélibb részét Braurontól s a Hymettós déli lábától Sunionig. Az egész terület politikai tekintetben nagyszámú községre (demos) volt felosztva. Ezek száma Strabon szerint 174. volt, a melyek közül mintegy 160-nak a neve ismeretes.

64. A halott égető máglyák füstjéről.

65. Itt Perikles a békepárt emberei ellen fordul, a kik készek voltak még Athén uralma feláldozásával is kiegyezni az ellenséggel.

66. E pénzbirság összege Diodoros Siculus szerint 50. talentumra ment, Plutarchos pedig erre nézve (Per. 35. f.) azt adja elő, hogy a pénz mennyiségét «azok, a kik legkevesebbre teszik, 15., azok pedig, a kik legtöbbre, 80. talentumnak írják.»

67. II. *Dareios* (nothos) persa királynak (uralkodott K. e. 423—404.) a fia, az úgynevezett ifjabb Kyros.

68. A 87-ik olympias 3-ik évében; K. e. 430-ban, szeptember havában.

69. Mert ekkor Argos semleges volt.

70. A Hellespontos partján fekvő Bisanthénél.

71. E hegyszakadékok, melyekbe különben csak halálos büntetéssel sújtott gonosztevők testét szokták vetni, a város alatt voltak.

72. Itt a testvére, Alkmaion az anyját, Eriphylét meggyilkolta. Erről az Alkmaionról alább, e könyv végén az író szólni fog.

73. Az itt következő események a peloponnesosi háború előtt jóval történtek, de semmi esetre sem egy embernyommal előbb. Az alább említett Phormion ugyanaz, a ki már a samosi háborúban és Potidaia ostrománál is szerepelt.

74. A 87-ik olympias 3-ik évében; K. e. 430-ban, november havában.

75. Krisa phokisi tengerparti város nem messze Delphoitól. Thukydides arra az egész öbölre nézve használja a «krisai öböl» nevet, a mely később korinthosi öböl nevet nyert, a «krisai öböl» elnevezés pedig csak annak a kis öbölnek a neve maradt, a melynek a partján Krisa feküdt.

76. Lykia legfontosabb tengeri kereskedő helye.

77. Vagyis talentumját 2357. frt 50. krjával számítva, 4. millió 715,000 frtot.

78. T. i. K. e. a 430-ik november havától a 429-ik év márczius hónapjáig.

79. A 87-ik olympiás 3-ik évében; K. e. 429-ben, június havában.

80. Azaz Zeusre és Apollonra.

81. Ily tartalmú felhívásról az író fentebb semmi említést nem tett.

82. A bástyázatnak egy oly pontja irányában, a melynél a siker a legbiztosabbnak ígérkezett.

83. A lakedaimoniakkal szövetséges államok hadai élére, ezeknek saját maguk közül való vezérei mellé voltak adva a vezér-állam részéről spartai férfiak is.

84. Azaz kevéssel az őszi éjnap egyenlőség előtt, szeptemberben, (a 87-ik olympiás 4-ik évében; K. e. 429-ben).

85. A megszállás történetének folytatását I. alább a III. könyv 20—24. és 52—68. fejezeteiben.

86. A 87-ik olympiás 3-ik évében; K. e. 429-ben, júniusban.

87. Egy Olynthostól nyugotra eső város.

88. Ez a makedoniai Mygdoniának egy része.

89. Ezek, valamint az alább említett parauaiosok is, Epeiros területén lakó néptörzsek.

90. Ez az amprakiai öböl délkeleti szögletében fekszik. A hadak gyülekező helye s a táborozás kiinduló pontja tehát a Leukassal átellenes partvidék volt.

91. Ez a város az Achelus folyó jobb partján s az akarnaniai síkság északi szélén feküdt.

92. Ez utóbbiakon a fentebb különösen nem említett Leukas és Anaktorium környékén szedett könnyű fegyverzetű gyalogokból álló csapatokat érti az író.

93. Két geogr. mérföldnyire.

94. Ez a neve egy magas sziklaháton emelkedő városnak az Achelus folyó jobb partja közelében, nem messze ennek a torkolatától, egyszersmind a benne lakó népségnek is.

95. Két Rhion volt. Az egyik, a melyről itt épen szó van, a (nyugoti) lokrok partvidékéhez tartozó hegyfok, a másik pedig ezzel átellenben az achajai partvidék hegyfoka volt. Amazt a hozzá közel eső Molykriontól molykrioninak, az utóbbit pedig achajainak nevezték. E két hegyfokról alább még szólni fog az író.

96. Ezek a kydoniabeliekkel régtől fogva ellenséges viszonyban álltak.

97. Ez egy mély öböl Naupaktossal átellenben.

98. Vagyis mintegy $\frac{1}{6}$ geogr. mérföldnyi szélességben. Mivel egy stádium métermértékben kifejezve = 184.98. méter, hét stádium = 1. kilométer és 294.86. méter.

99. Én e helyet a Classen-féle szövegtől eltérőleg így olvasom: τὸ μὲν κατὰ κράτος νικηχὲν καὶ.

100. T. i. a krisai öböl nyílásában.

101. Azaz a molykrioni Rhion közelébe.

102. A 87-ik olympias 4-ik évében; K. e. 429-ben október hó végén.

103. Ugyanezen év november havának az elején.

104. Vagyis azzal a szíjjal, a melylyel az evezőlapátot a hajó széléhez kötötték.

105. Ennek a neve, mint alább kitűnik, Budoron volt.

106. Perdikkasról s Filepről, valamint ellenségeskedésöknek az oka felől már volt szó az I. könyv 57-ik fejezetében. Ekkor Filep már nem élt s makedon trónkövetelő gyanánt a fia, Amyntas szerepelt, a ki e táborozásban Sitalkest kísérte is. Ez az Amyntas a Filep, makedon király atyja s Nagy Sándor nagyatyja volt.

107. Hagnonnak itt különösen nagy hasznát lehetett venni, mivel ő K. e. 437-ben Amphipolist alapította; ennélfogva ezt a vidéket nagyon jól ismerte.

108. A mely a Haimos (ma: Balkán) és a Hebros (most Marica) között a mai drinapolyi síkon keresendő.

109. Rhodope ma Despota-Dagh; a Pontos Euxeinos: Fekete-tenger; a Hellespontos: Dardanellák; az Istros: Duna; az Istros folyón innen eső terület a hellén író számítása szerint a Duna folyásától jobbra, dél felé eső vidék.

110. A Skomios ma pontosan meg nem határozható, valószínűleg a Rhodopével összefüggésben álló hegység. A Strymon ma Struma vagy Kara-Su; az Oskiós: Isker vagy Ischar, a Duna mellékfolyója; a Nestos: Mauroneri vagy Yenidsche-Kara-Su.

111. Ha már a vitorlás kalmárhajóra nézve Herodotos (4, 86.) szerint a nappali út hosszát 70,000., az éjjeli út hosszát pedig 60,000. orgyiára (egy orgyia, tudjuk, 1.85. métert tesz), vagyis a mi számításunk szerint a nappali utat átlagosan 16., 17., az éjjelit pedig 14., 15. geogr. mérföldnyire, ekkép az egész 24. órai út hosszát kerek számmal 30. geogr. mérföldnyire teszszük, a négy teljes napi hajó-út 120. geogr. mérföldet tesz. Ha továbbá egy jó gyalogló egy napi útját szintén Herodotos (4., 101.) szerint 200. stádiumnyira, vagyis 5. geogr. mérföldnyire teszszük, 11 napi járó föld 55 geogr. mérföldet tesz.

112. Vagyis a fentebbi számítás mód szerint 65. geogr. mérföld.

113. Seuthes a Sitalkes unokaöccse volt. Róla még alább többször lesz szó. Az ő alatta fizetett 400. talentumnyi összeg, attikai talentumot véve, a mi pénzünk szerint 943,000. frtot tett.

114. Ez a hely nagyon valószínűleg Herodotosnak egy (3, 46, 2. foglalt) nyilatkozata ellen irányúl, a melyben a skytha nép bölcsességét nagyon csodálja.

115. Ma Vardar.

116. Ez K. e. 413—399. volt Makedonia királya.

117. A Sitalkes fia, a fentebb említett Sadokos, úgy látszik, már nem volt életben.

118. K. e. 429-ben, deczember havában.

119. Koronta egy akarnaniabeli, különben ismeretlen hely. Kynestől, valamint ennek az ügye felől is csak annyi ismeretes, a mennyi itt röviden érintve van felőle.

129. Ez az Alkmaion Amphiaraios, argosi király, jós és álomfejtő, és Eriphyle fia volt. A hét hősnek Theba ellen indított hadjáratára Amphiaraios is elment, de csak a felesége ösztönzéseire, a kit Polyneikes

egy drága nyakékkal vesztegetett meg. Amphiaraos mint jós előre látta e hadjárat szerencsétlen kimenetelét. Ennélfogva távoztakor két kiskorú fiának, Alkmaionnak és Amphilochosnak meghagyta, hogy ő érte egykor Eriphylén álljanak boszút. Tíz év múlva az elesett hét hős fiai ismét Theba ellen mentek, s ekkor Eriphylét újra megvesztegették, s így Alkmaiont rábirták a fővezérlet elvállalására. Theba elpusztítása után Alkmaion hazatérvén, megtudta Eriphyle új árulását. Ekkor Alkmaion végrehajtá a boszút, a melyre már az atyja felszólította, s az anyját meggyilkolta.

121. K. e. 428-ban márczius havában.

JEGYZETEK A III. KÖNYVHÖZ.

1. A 87-ik olympias 4-ik évében; K. e. 428-ban, május hó végén.
2. Ekkép a pusztítás csak egyesek vagy apróbb csapatok rabló portyázásaira szorítkozik.
3. Lesbos, t. i. Mytilene, a melynek oligarchiai alkotmánya volt, továbbá három kisebb hely, Antissa, Pyrrha és Eresos, a melyeken Mytilene uralkodott. Methymnának demokratikus államszervezete volt s mint ilyen, erősen ragaszkodott Athénhez.
4. Azaz: Athéntől való elszakadásuk természetesen a peloponnesosi szövetséghez való csatlakozás nélkül meg nem történhetett, a lakedaimoniak pedig, a mint a scholiasta mondja, «hogy a harmincz évre szóló békeszerződést meg ne sértsék,» nem akarták elfogadni őket.
5. Lesbost boiotiai gyarmatnak tekintették.
6. E jelzőjét Apollon mint a nyájak s gyapjas állatok védő istene nyerte.
7. Geraistos Euboia déli hegyfoka egy alatta levő kikötővel.
8. Czölöp-karózáttal, elsülyesztett hajókkal s más gyorsan készíthető védő művekkel.
9. Malea Lesbos szigetének délkeleti hegyfoka, alatta kikötővel Mytilenétől 70. stádiumnyira, az az $1\frac{3}{4}$ geogr. mérföldnyire feküdt.
10. Ez a Dorieus a Diagoras fia volt s az olympiai versenyben háromszor győzött, u. m. a 87-ik (K. e. 432), a 88-ik (K. e. 428) és a 89-ik olympiásban (K. e. 424). Egy ideig Athénben élt, majd később Sparta mellett harczolt Athén ellen s az athéniéknél hadi fogságba is esett, de ezek, tekintettel a nevéhez fűződő nagy dicsőségre, váltságdíj nélkül bocsátották szabadon.
11. A soloni alkotmány szerint az athéni polgárság a fekvő vagy on nagysága s az ebből nyert évi jövedelem mennyisége szerint négy osztályra volt felosztva. Az első osztályt képezték az ötszáz *medimnosos polgárok*, a kik fekvő birtokukból éventé legalább 500. medimnos életet, vagy metretes bort, olajat nyertek. Megjegyzendő, hogy a medimnos

száraz tárgyak (búza, gabona stb.) mértéke volt s 52·5. litert tett; a metretes pedig folyós tárgyak (bor, olaj stb.) mértéke volt s 39·4. litert tett. A második osztályba tartoztak a *lovagok*, a kik ötszáznál kevesebb, de ezen alúl legalább 300. medimnos életet vagy metretes bort, olajat termesztettek. A harmadik osztályt képezték az u. n. *zeugiták* (egy fogatot tevő járó marhával (öszvérrel) bíró gazdák), a kik 300-nál kevesebb, de ezen alúl legalább is 150. medimnosra vagy metretesre menő évi jövedelemmel bírtak. A negyedik osztályt képezték az u. n. *thetek* (nap-számosok), a 150. medimnosnál vagy metretesnél kevesebb évi jövedelemmel rendelkező és a teljesen vagyontalan polgárok. Később a vagyon szerinti osztályozásnál nem csupán a fekvő vagyon s ennek a termése hanem egyéb nemű érték is tekintetbe volt véve; azonban az osztályok eredeti elnevezése megmaradt továbbra is. Az említett alkalommal tehát a zselléreken kívül a két legalsó polgári osztály, a *zeugiták* és a *thetek* osztálya szállt hajóra.

12. Mivel egy attikai drachma a mi pénzünk szerint pontos számításal 39·29. krt tett, a két drachma 78·5. krajczárra ment. Minden nehéz fegyverzetű gyalognak volt egy szolgálja, vagyis fegyverhordozója. A zsold, a mely különben egy katonának járni szokott, 4. obolos volt, (a mi pénzünk szerint kerek számmal 26. krajczár), s az állam nem adott élelmet, hanem a katona ebből a pénzből tartotta fenn magát s élelmét vagy a közel eső városokban, vagy azokon a piaczkon szerezte be, a melyeket a sereget kísérő élelem-árusok ütöttek.

13. Tehát szintén egy drachma, (39·29. kr.) a mely összeg éppen kétszerese volt annak annak a zsoldnak, a melyet egy hajós katona rendszeren húzni szokott.

14. A 88-ik olyimpiás 1-ső évében; K. e. 428. szeptember havában.

15. Azaz: az idő már ebben az évben november havában járt.

16. Vagyis a mi pénzünk szerint 471,500. frot.

17. A hellen láb a mi mértékünk szerint 0·308. metert tett; a 16. hellen láb tehát összesen 4·93. meter volt. Így a két kerítés között levő hézag megközelítő számítás szerint megközelítő számmal 5. meterre tehető.

18. Azaz, mivel a katona pajzsát a bal karján hordta, jobb oldalukra. A csapat ezzel a gyengébb oldalával volt feléjük fordítva.

19. Nem kell felednünk, hogy itt az északi szélesség 38-ik foka közelében, a Balkántól jóval délre eső vidék van szóban.

20. Plataiai hős. Szent helye a várostól északra esett.

21. Kithairon határhegység Boiotia és Attika között. Ennek

jelentékenyebb magaslatait Dryos kephalai (Tölgykoronák) vagy Treis kephalai (Három hegycsúcs) néven nevezték. Ez utóbbi elnevezés különösen a boiotoknál volt járatos. Ezeken keresztül vezetett az út délkeleti irányban Eleutheraion és Thria síkján át Plataiától Athén felé.

22. Tehát körülbelül $\frac{1}{6}$ geogr. mérföldnyire.

23. A 88-ik olyimpiás 1-ső évében; K. e. 427-ben tavasszal.

24. Az író itt kerekaszámban fejezi ki magát a hajók mennyiségét illetőleg. Ez a hadi flotta, mint a 26-ik f. kezdő soraiból is kitűnik, tényleg negyvenkét hajóból állt.

25. Ikaros és Mykonos a Kykladok név alatt ismert szigetszoport tagjai. A Delos felől Ioniába hajózó előbb éri Mykonost s azután Ikarost. A pár sorral alább említett Embaton az ioniai Erythrai városához tartozó vidék Chiossal átellenben.

26. Ez volt ebben az időtájban a lydiai satrapa.

27. Az athénieknek ez a két derék háromsorevezőse különböző állami szolgálatok teljesítése végett állandóan felszerelve s folyvást szolgálatban volt. Ekkor ezek a hajók Athénből, a mint itt a peloponnésosi hajóhad felől hírt vettek, kémszemlére voltak kiküldve. *Klaros* egy hely Ioniában, Kolophon közelében Myonnesos és Ephesos között.

28. Ez a Sporadok néven nevezett szigetszoport egyik tagja.

29. Ez Kolophonnak a kikötővárosa volt, magától, a szárazon beljebb eső Kolophontól 16. stádiumnyira ($\frac{2}{5}$ geogr. mérföldnyire). Az alább említett Itamanes egy különben közelebből nem ismert egyéniség. Valószínűleg Pissuthnes, lydiai satrapának egyik főbb katonatisztje volt.

30. Tehát K. e. 430-ben, tavasszal.

31. Arra az esetre t. i. ha életben hagyják.

32. Itt Kleon a «sophista» szót ugyanazzal a megvetés kifejezésével használja, a minővel ezt Aristophanes, Xenophon és Platon irataikban alkalmazzák. A beszélő e helyen a sophisták iskoláiban divatos eljárásra céloz, a mely szerint azokban nem a tanítás és tanulás, hanem a látványosság, nem a tanítványoknak beható szellemi tevékenységre való gerjesztése, hanem szórakoztatás mellett a hallgatóság bámulatának kieszközlése volt a cél.

33. A mely nem elégszik meg a tények egyszerű mérlegelésével, hanem megettök mindig mást gyanít és keres, mint a mi elfogulatlan szemlélésök és józan megítélésök folytán bennök található.

34. Ahhoz t. i. hogy jövőre hasonló elpártolási kísérleteket támogassanak.

35. Azaz, mivel egy mina (= 100. drachma) a mi pénzünk szerint 39. frt 29. krt tesz, összesen 78. frt 58. kr fizetésére. A 2700. rész-

birtok után járt évenként 2. minájával összesen 5400. mina, vagyis mivel egy talentumban 60. mina van, 90. talentum. Ez az összeg pedig a mi pénzünk szerint 212,175 frtot tett.

36. A 88-ik olympiás 2-ik évében; K. e. 427-ben nyáron.

37. Ebben a szóban: «másoknak», a plataiabeliek régi halálos ellenségeikre, a thebaiakra céloznak.

38. Ez történelmileg nem egészen így áll, mivel a thespiaiabeliek is a persa-ellenes szövetség tagjai voltak.

39. Tudniillik egyfelől a lakedaimoniak, másfelől az athéniek.

40. A hó ünnepszaka a hónapnak az a része, a mely alatt valamely ünnep tartott s változó hosszúságú volt, egyik hónapban hosszabb, másokban rövidebb, a mennyiben némely ünnepek több napon keresztül, mások pedig csak egy napig tartottak. Ez idő alatt szünetelni kellett minden oly foglalkozásnak, a melynek a célja nem az ünnep méltó megülése volt, s tilos mindaz, a mi az általános békét és az ünnepi nyugalmat megháborította.

41. A plataiai csatában elesett helleneket a csatatéren temették el. Az ezek tiszteletére évenként rendezett halotti ünnepek díszének emelésére a résztvevő plataiabeliek ünnepi ruhát öltöttek; az állam legfőbb hivatalos személyisége biborruhában jelent meg. Mivel a halottaknak a plataiabeliek rendeztek évenként ünnepeket s nyújtottak halotti áldozatot, ezek megölésével mindezeknek örökre meg kellett szünniök; ez pedig hellen vallásos felfogás szerint az elhalt ősökre nézve iszonyú csapás volt. A szószólók szájában tehát az itt előadottaknak nagyon nyomós oknak kellett lenni a mellett, hogy a plataiabelieket a lakedaimoniaknak meggyilkolni nem szabad.

42. Mivel a plataiai csatában a thebaiak a persák mellett harczoltak.

43. Ezek hyantok, thrákok és pelasgok voltak. A «más helyek»-en azok a boiotiai telepítvények értendők, a melyek a Kithairon és Euripos közt fekszenek.

44. Ez történt K. e. 519-ben.

45. Itt a thebaiak az Oinophytánál vívott ütközet körülményeire céloznak. Ez az ütközet K. e. 457-ben, a pár sorral alább említett koroneiai csata pedig K. e. 447-ben vívott.

46. T. i. a hadi jog szerint.

47. Ez azok számára épült, a kik Hera templomát kegyes szándékkal felkeresték. Mivel egy hellen láb 0.308. meter, az épület az alább közlött mérték szerint 61.6. meter terjedelmű volt. A pár sorral alább említett új Hera-templom pedig 30.8. meternyire terjedt.

48. Szorosabban véve a sybotai tengeri ütközetben. Ezeknek a hadi

foglyoknak a száma, mint fentebb, az I. k. 55. f.-ben említve volt, 250-re ment s legnagyobb részt Kerkyra legtekintélyesebb polgáraiból állt. Fogságuk körülbelől öt évig tartott. A 800. talentumnyi váltságdíj túlságos nagyra volt szabva érettök, ha meggondoljuk, hogy a peloponnesosiaknál egy hadi fogoly rendes váltságdíja 2. mina, vagy is egy talentum $\frac{1}{30}$ -ad része volt; s e szerint a rendes váltságdíj a 250. hadi fogoly után mindössze $8\frac{1}{3}$ talentum lett volna. Azt, hogy ez a váltságdíj oly nagyon fel volt csigázva, magyarázza némileg, hogy a foglyok legnagyobb részét előkelő férfiak voltak s talán tartásdíj is volt számítva. Nagyon valószínű azonban, hogy az említett összeg már eleve úgy volt megállapítva, hogy soha megfizetve ne legyen. A 800. talentum, ha attikait veszünk, a mi pénzünk szerint 1. millió 886,000. frtot tett.

49. Mert ez, a mint fentebb, az I. k. 44. f.-ben is láttuk, csak védelmi szövetségről szólt s nem foglalta magában azt, hogy mindkét fél tartozik ugyanazt tekinteni barátoknak és ellenségnek.

50. Alkinoos az Odysseiában, ennek a 6—13. énekeiben előforduló phaiák király; Kerkyrában hős gyanánt tisztelték.

51. Ez alatt aligha az attikai aranystater értendő, a melynek az értéke 20. attikai drachma, vagyis a mi pénzünk szerint 7. frt $85\frac{1}{2}$ kr volt. Itt a legnagyobb valószínűséggel a korinthusi ezüst-statert kell értetünk, a mely két attikai drachmát nyomott, a mely tehát a mi pénzünk szerint körülbelől $78\frac{1}{2}$ krajczárt tett.

52. Azaz azokat, a kik a Peithias és társai legyilkolása alkalmával a tanácsházból a athéni hajóra menekültek s ezen Athénbe távoztak.

53. Ez a kikötő a várostól nyugatra esett. Volt a városnak egy másik kikötője is, a melyről pár sorral alább lesz szó; ez keletre s a szárazföld felé esett, s itt volt a hajóépítő hely is.

54. Kastor és Pollux.

55. T. i. az urak pártjából azok, a kik a Dioskurok templomába menekült hajós legénységen kívül ekkor még Kerkyrában voltak.

56. A város a sziget keleti partvonalával egy vonalban húzódó kis félsziget földszorosán feküdt. Ekkép a szoros két oldalán, kelet és nyugot felé, két kikötője volt, a melyekről már fentebb említés volt téve. A keleti a szárazföld felé nézett. Itt volt, a mit már szintén említettünk, a hajóépítő hely is. A nyugoti kikötő, a kis félsziget s a sziget partvonalára közt levő öböl északi szögletében volt s hyllai kikötő nevet viselt. Az ellenséges támadás felfogására készülő hajóhad a keleti kikötőben horgonyzott. Ennek tehát, a mint rendeletet kapott a hyllai kikötőbe való hajózásra, a kis félszigetet kellett körülhajóznia.

57. A latinoknál Bacchus.

58. A következő fejezet egy későbbi moralistának az elmélkedéseit tartalmazza a fentebb elmondottak felett.

59. Ez a hegység Kerkyra szigetén a város közelében, ettől északnyugoti irányban feküdt.

60. A 88-ik olympias 2-ik évében; K. e. 427-ben, szeptember havában.

61. Sicilia ezen korbéli föld- és néprajzi viszonyait az író alább a hatodik könyv elején fogja tüzetesen ismertetni.

62. E követség feje a híres Gorgias volt. Annak, hogy a leontioniakkal az athénieknek szövetségi viszonyuk lett volna régebben, semmi határozott nyoma nincs, annak azonban igen, hogy a rhegioniak az athéniakkal egy régebben kötött szövetségüket a 86-ik olympias 4-ik évében, K. e. 432-ben megújították.

63. A 88-ik olympias 2-ik évében; K. e. 427-ben november havában.

64. Ma: lipari szigetcsoport.

65. Az itt említett négy szigeten kívül Strabon és Plinius a szigetcsoport tagjai közt még a következő hármat is említik: Erikussa, Phoinikussa és Euonymos.

66. A latinoknál Vulcanus.

67. A 88-ik olympias 2-ik évében; K. e. 426-ban, tavasszal.

68. E sziget nyugoti partvidékének északi részén.

69. Egy Euboiától északkeletre eső szigetenél.

70. T. i. az opusi Lokris.

71. Trachis régi város Thessaliában, a malisi dórok területén, az Oita hegység egyik kiágazásán.

72. Vagyis amattól körülbelől egy, az utóbbitól pedig fél geogr. mérföldnyire.

73. Ez a hely, a hol Demosthenes bizonyosan egy napi katonai menet után szállt meg hadaival, még Lokris területén volt. Hesiodos hellen költő K. e. 800. körül; született Aiolisban, a kis-ázsiai parton; később Helikon közelében, a boiotiai Askrában telepedett meg; a Theogonia, Munkák és Napok cz. tanköltemények szerzője.

74. Egy argolisi helységben. Az alább említett aitoliai városok az apodotok területén levő ismeretlen fekvésű helyek.

75. Tehát körülbelől két geogr. mérföldnyire.

76. Határfolyó a lokrisi és rhegioni terület között.

77. A 88-ik olympias 3-ik évében; K. e. 426-ban.

78. A 88-ik olympias 3-ik évében; K. e. 426-ban, november havában.

79. T. i. az elesett ellenséges katonákról.

80. Négy stadiumnyira, vagyis $\frac{1}{10}$ geogr. mérföldnyire.

81. Az *Ephesiák* Artemisnek (lat. Diana) ephesosi templománál tartott ünnepi összejövetelek. A gymnastikai versenyek a testi erők magas fokú fejlettségét, nagy testi ügyességet, gyakorlottságot feltételező birkózásból, öklözésből stb. álltak, a muzsaiak pedig a testi organumok mellett a szellemi erők kifejtésén, kiművelésén alapúltak s dalokra és költeményekre vonatkoztak, a kar pedig a test és szellem harmonikus fejlettségére valló táncz és dal együtt.

82. E helyből, valamint az alább következő nyilatkozatokból is az tűnik ki, hogy valamint a többi ókori írók, úgy Thukydides is azt tartja, hogy egy Homeros létezett, s hogy ennek tulajdonítandók nem csak az ismert eposok, az Ilias és az Odysseia, hanem a neve alatt forgalomba jött hymnusok is. Az alább köretkező két idézet közül az első az említett apolloni hymnus 146—150. a második pedig 165—172. sorát teszi.

83. Vagyis körülbelöl $\frac{5}{8}$ geogr. mérföldnyire.

84. Olpaitól nem messze eső helynél. Ez valószínűleg egy oly pusztaság volt, a mely abból a célból volt emelve, hogy a környékbeli népségnek ellenséges betörés esetére menedékhelyül szolgáljon.

85. Valószínűleg az amprakiai és amphilochoi terület határán.

86. T. i. a kiknek a fegyvereit itt láthatni.

87. Vagyis három nap alatt.

88. Mint az amprakiabeli lakosok magukban.

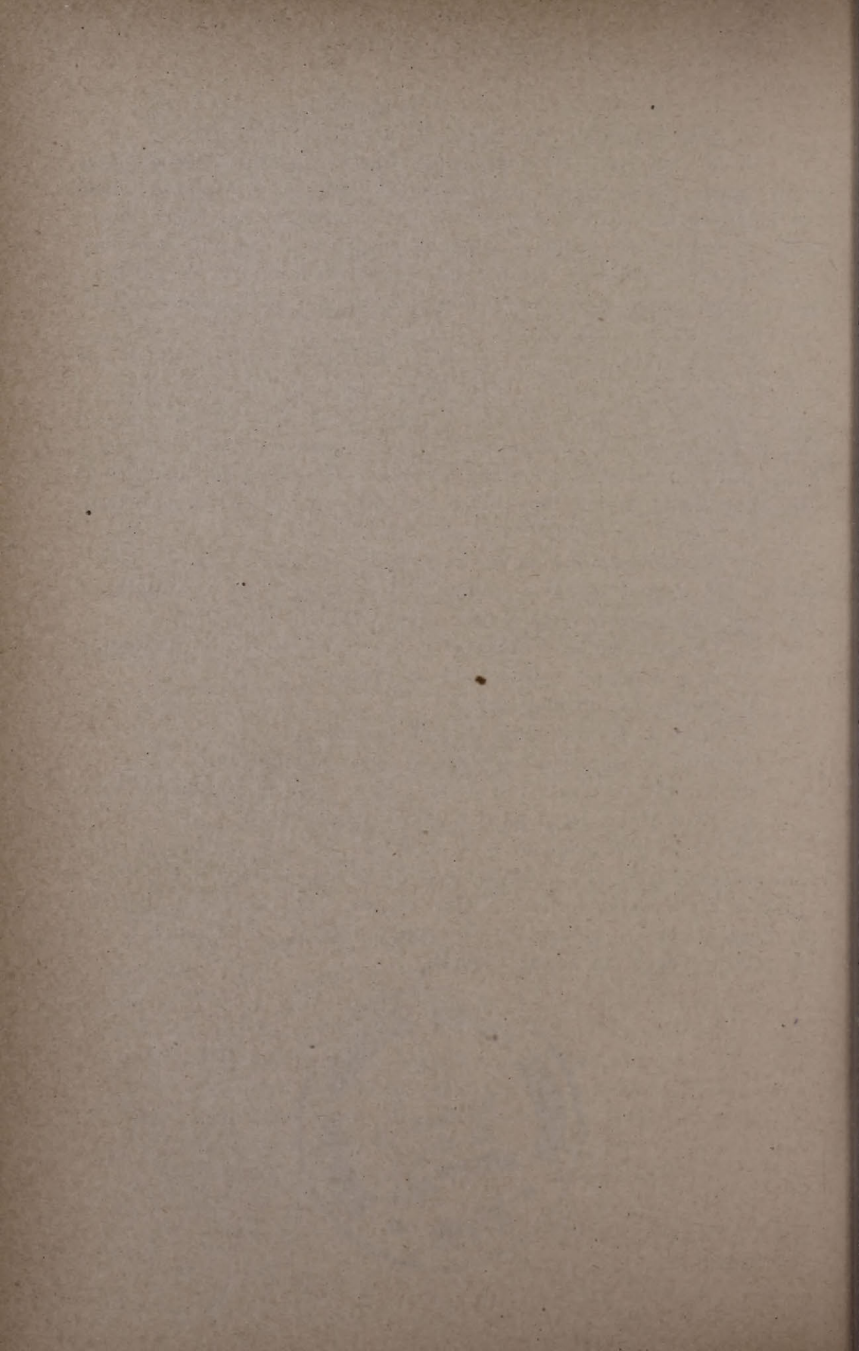
89. Mint az isteneknek felajánlott szent adományok.

90. A 88-ik olympiás 3-ik évében; K. e. 425-ben, február havában.

91. Ez a Halax folyó partján fekvő erősség volt.

92. Ez az ötvenedik év a K. e. 475-ik év lett volna. Igen valószínű azonban, hogy azt a kitörést érti itt az író, a mely K. e. 479-ben, a plataiai csata idején történt. Tehát az író, mint nagyobb időközök számításánál rendes szokása, kerek számot használ. A hellenek a K. e. 8-ik század közepe óta lakják Siciliát.

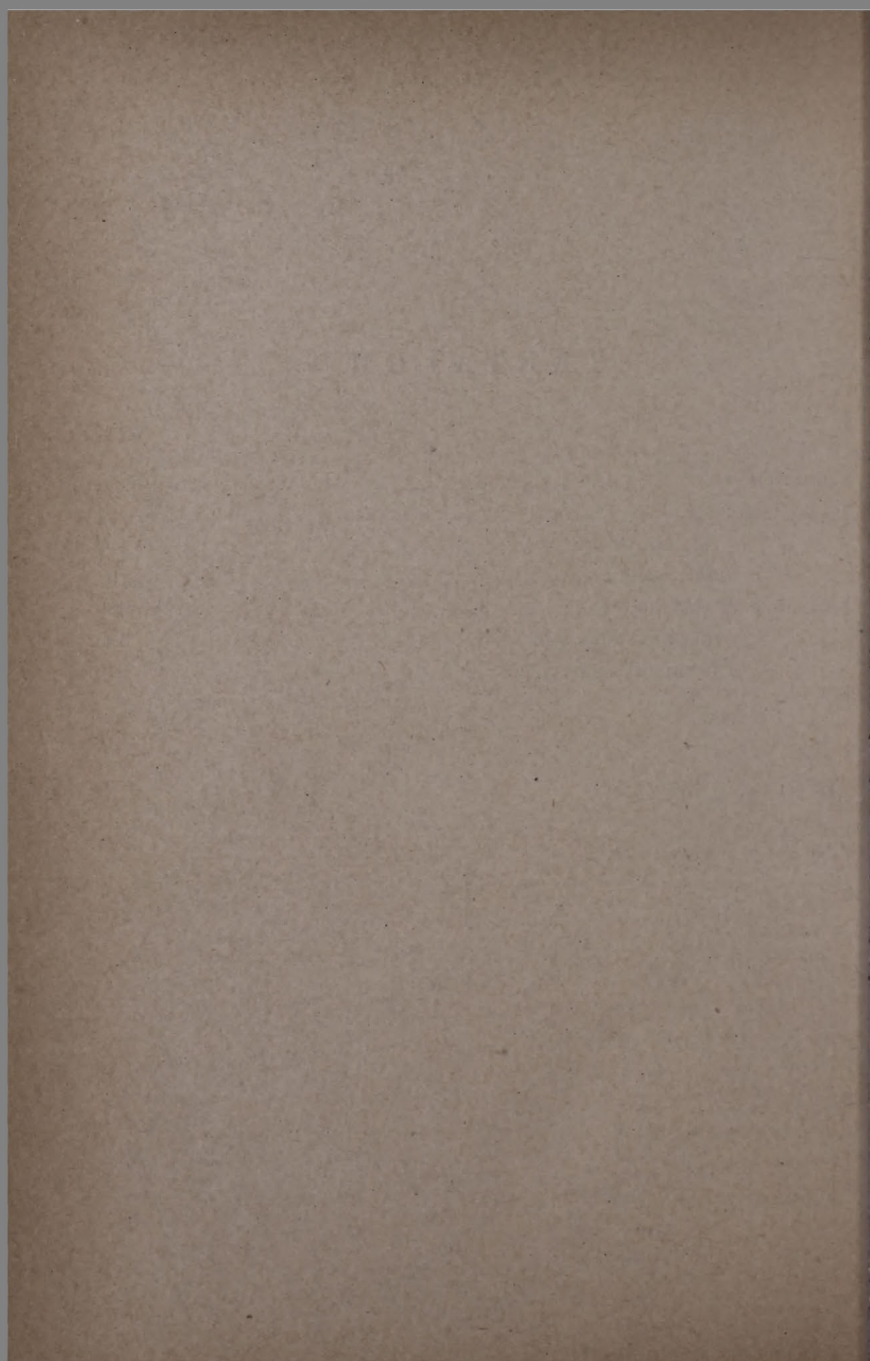

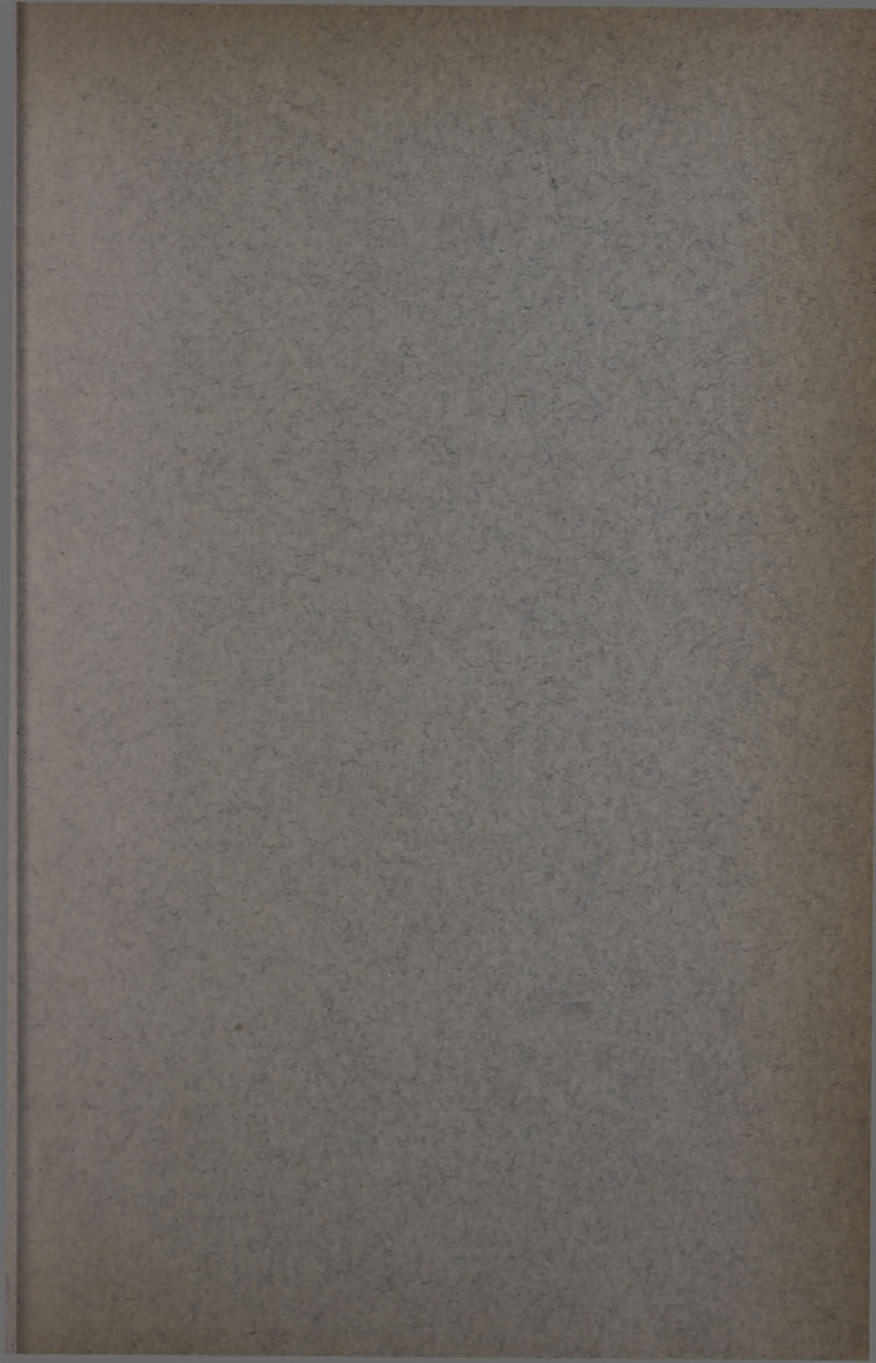
T A R T A L O M.

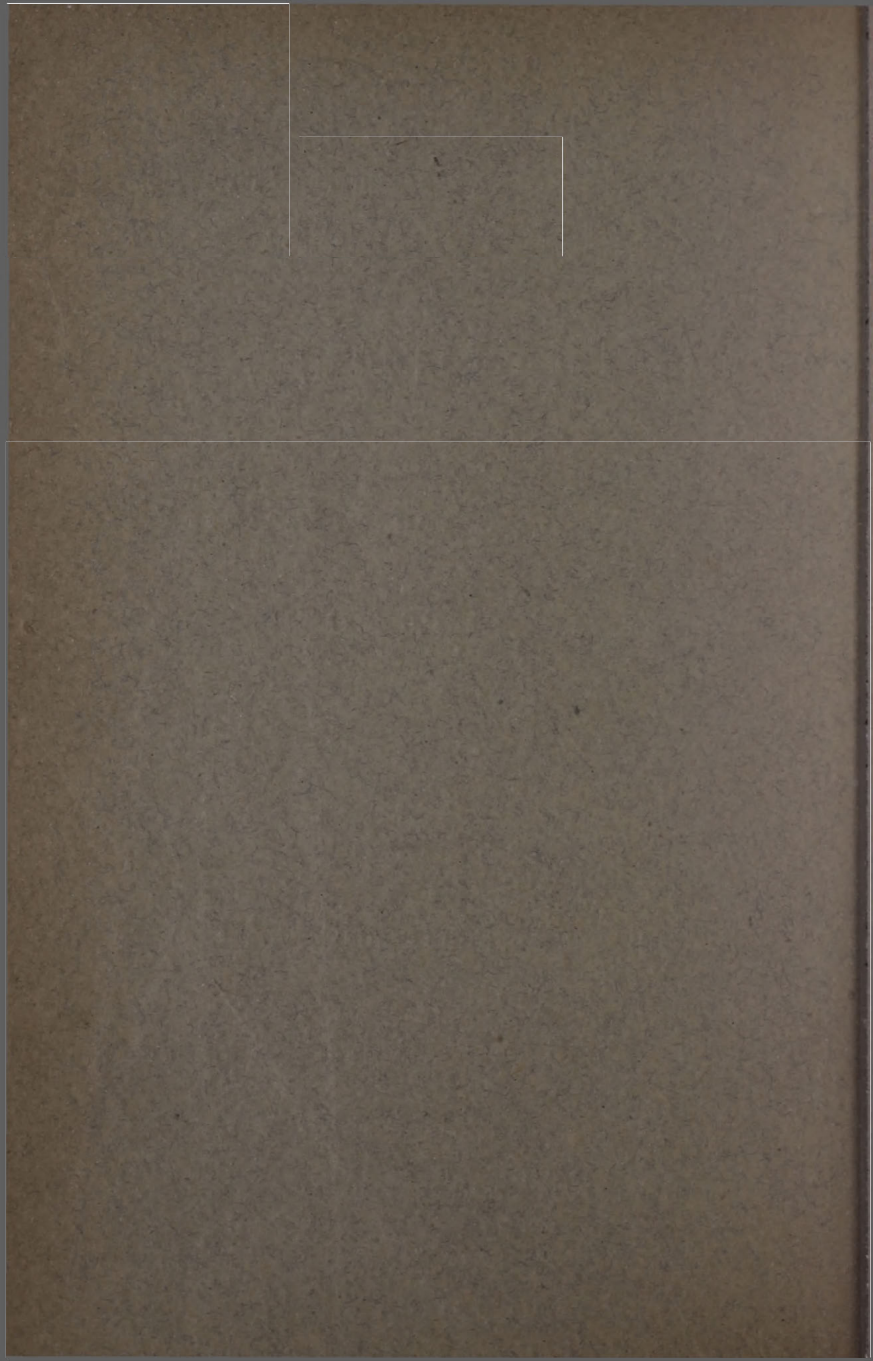
	Lá p
Előszó	V
Bevezetés	X
Thukydides: I. könyv	1
„ II. könyv	109
„ III. könyv	197
Jegyzetek az első könyvhöz	285
„ a második könyvhöz	305
„ a harmadik könyvhöz	315

GÖRÖG ÉS LATÍN
REMEKÍRÓK.

KIADJA

A M. TUD. AKADÉMIAÉNAK
CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

THUKYDIDES.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1887.

THUKYDIDES.

FORDÍTOTTA ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

ZSOLDOS BENŐ.

MÁSODIK KÖTET.

NEGYEDIK ÉS ÖTÖDIK KÖNYV.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADVÁNYA.

1887.

TARTALOM-JEGYZÉK.

	Lap
Thukydides IV. könyv	5
" V. "	95
Jegyzetek a IV. könyvhöz	164
" az V. "	171

THUKYDIDES.

IV. KÖNYV.

A következő nyári időszakban, abban az időtájban, midőn 1
az élet fejét hányja,¹ egy tíz syrakusai és ugyanennyi lokrisi
hajóból álló hajóraj szállt tengerre és a siciliai Messenét maguknak,
a lakosoknak egyenes felhívására hatalmába kerítette. Ekkép Mes-
sene Athéntől elszakadt. A syrakusaiak erre főkép azért vállalkoz- 2
tak, mert látták, hogy ez a hely igen alkalmas fekvésű arra, hogy
belőle Siciliát megrohanják, s félték, hogy az athéniek őket innen
nagyobb hadi készüllettel előbb utóbb megtámadják. A lokrokat
viszont az vitte erre, hogy a rhegioniakkal ellenséges viszonyban
álltak, s ezeket ekkép két tűz közé akarták szorítani. Ezek a lokrok 3
egyidejűleg a rhegioniak területére is becsaptak a többi összes
hadaikkal, hogy Messene oltalmára ne siethessenek, egyszersmind
azért is, mert náluk tartózkodó rhegioni menekültek szintén erre
ösztönözték őket. Rhegion már huzamos idő óta polgári villon-
gásban élt s lehetetlen volt ez idő szerint a lokrok ellen védekez-
nie. E miatt ezek annál nagyobb hévvel is támadtak. A lokrok, 4
mintán szárazföldi hadaikkal a rhegioni területet feldúlták, vissza-
vonultak, a hajóraj azonban Messenét tovább is megszállva tar-
totta, s még több, teljesen csatára kész állapotba helyezett hadi
hajót is rendeltek hozzá a hadnak e pontról való folytatására.

Ezen a tavaszon, ugyanez időtájban, még mielőtt az élet 2
fejét egészen kihányta volna, a peloponnesosiak és szövetségeseik
betörték Attikába. Vezérök volt az Archidamos fia, Agis, lakedai-
moni király. Táborba szállásuk után a terület pusztításához fogtak. 2
Másfelől az athéniek is elindították azt a negyven hajónyi tengeri

- hadat, a melynek a felszerelését már ez előtt munkába vették, valamint a még hátra maradt két vezért, Eurymedont és Sophoklest is elindították Sziciliába, a hova Pythodoros, a harmadik vezér, már előre elment volt. Ezeknek a vezéreknek feladatává tették, hogy a mint mentőkben Kerkyrát érintik, tegyék gondoskodásuk tárgyává azoknak az ügyét, a kik e szigeten a városban vannak, a kiket itt e hegységben levő menekültek rabló portyázásaikkal sanyargatnak. Elvitorlázott ide már a peloponnesosiaktól is egy hatvan hajónyi hadi flotta, hogy a hegységben levőknek segítséget nyújtson; ez egyszersmind abban a hitben is ringatta magát, hogy a várost, miután benne az éhszükség roppant nagy, könnyű szerrel hatalmába ejtheti. Demosthenesnek, a ki Akarnaniából való visszatérése után hivatal nélkül volt, az athéniek a saját kértére megengedték, hogy e hajóhadat, ha akarja, a Peloponnesos környékén használhassa.
- 3 Midőn ez a hadi flotta haladása közben a lakedaimoni partok irányában volt, tudósítások érkeztek hozzá, hogy a peloponnesosi hadi flotta már Kerkyránál van. Ennek következtében Eurymedon és Sophokles csak a Kerkyrába való hajózás körül voltak; Demosthenes azonban folyvást csak azt sürgette, hogy Pylosnál² vessenek horgonyt, s csak akkor folytassák tovább pályájokat, ha itt megteszik azt, a mit kell. Amazok ellene nyilatkoztak ennek a javaslatnak; de véletlenül vihar tört ki, a mely a hajóhadat 2 Pyloshoz űzte. Ekkor Demosthenes nyomban azzal állt elő, hogy ezt a helyet erősítsék meg, mert ő épen e végből jött el velök; egyszersmind rámutatott arra, hogy mily gazdag készlet áll itt rendelkezésre fában és kövekben; továbbá arra, hogy ez maga ép úgy, mint körulte a terület nagy darabon pusztán áll. Pylos ugyanis Spártától körülbelül négyszáz stádiumnyira³ esik s ahhoz a területhez tartozik, a mely egykor messenei föld volt; a lakedaimoniak 3 Koryphasionnak nevezik. A vezérek azt mondták erre, hogy temérdek sok pusztá hegyfoka van a Peloponnesosnak, ha elfoglalásukkal az államot költségbe akarja verni. Demosthenes előtt azonban ez a hely sokkal fontosabbnak látszott bármely más pontnál nem csak azért, mert alatta kikötő van, hanem azért is, mivel innen a messeneiek, a kik ezzel a helylyel ősidők óta ismerősök s a lake-

daimoniakkal egyforma tájszóláson beszélnek, ezekre roppant sok csapatát mérhetnének, egyszersmind a helynek teljesen megbízható őrei lennének.

Demosthenes, mivel mindennek daczára sem tudott semmire 4 menni sem a vezéreknél, sem pedig a csapatvezérek útján tett közléseivel a katonaságnál, nem bolygatta tovább a dolgot. Azonban a katonáknak, a mint a kedvezőtlen időjárás miatt tétlenül heverték, egyszer csak maguknak kerekedett kedvök arra, hogy a helyet megerősítik, s ehhez minden ponton köröskörül egyszerre hozzá fognak. A munkához valósággal hozzá is láttak, s a köveket, 2 mivel kifaragásukra vasszerszámaik nem voltak, összeválogatás után hordták a kellő helyre s úgy rakták együvé, a mint épen összeillettek. S ha valahol sárra volt szükség, a hátukon vitték oda, úgy hogy előre hajoltak annyira, a mennyire csak szükséges volt, hogy a sár rajtuk megmaradjon, s karjukat hátul egybekapcsolták, hogy a sár alá ne hulljon. S minden út-mód felhasználásával 3 siettek, hogy a lakedaimoniakat, mielőtt nyakukra jönnének, a legmegtámadhatóbb pontok megerősítésével megelőzzék. A hely legnagyobb része különben már természeti fekvésénél fogva erősséget képezett s semmi bástyázatra nem szorúlt.

A lakedaimoniak épen akkor, midőn az erről való értesítés 5 hozzájuk érkezett, ünnepet ültek, s eleinte fel sem vették a dolgot, mert azt hitték, hogy ha ők egyszer hadaikkal ott teremnek, vagy nem lesznek képesek az athéniek ő velők szemben helyt állani, vagy megrohanás útján könnyen birtokukba ejthetik a helyet; de némi részben az is tartóztatta őket, hogy hadaik még Athén alatt voltak. Az athéniek azokat a pontokat, a melyek a száraz 2 felé estek és a melyek még ezeken kívül még erősítésre szorultak, hat nap alatt bástyázattal látták el; azután Demosthenessel öt hajót hagytak ott őrizetül, maguk pedig a hajóhad nagyobb részével kerkyrai és sicíliai útjuk folytatására siettek.

Az Attikában levő peloponnesosiak arra a hírre, hogy Pylos 6 meg van szállva, nyakra-főre haza siettek; igen, mert itt a lakedaimoniak és királyuk Agis a pylosi dolgot rögtön úgy fogták fel, hogy az a saját tűzhelyeiket fenyegeti; de egyszersmind a miatt, hogy korán, oly időben törtek be Attikába, midőn az élet még

zöldjében volt, a sereg legnagyobb része élelemben hiányt szenvedett, s az akkori évszakhoz képest nagyon zord időjárás is sanyargatta a katonaságot. Ekkép sok ok működött közre ahhoz, hogy visszavonulásukat sietessék s ez a betörés a legrövidebb ideig tartó legyen, mert csak tizenöt napot töltöttek Attikában.

Ebben az időtájban Simonides, athéni vezér, a várak őrségeiből egy kisded athéni csapatot vont össze, s ezzel, egyszersmind egy jókora tömeget tevő szövetségessel a thrák partvidéken fekvő Eiont, a mely a mendeiek gyarmata volt, de az athéneiekkel ellenséges viszonyban állt, árulás útján hatalmába ejtette. A Chalkidike és Bottike hadai azonban tüstént ott termettek s kiverték belőle, a midőn emberei közül sokat veszített.

A peloponnesosiaknak Attikából való visszavonulása után a spártaiak maguk, valamint a velők szomszédos környéklakók is nyomban Pylos felmentésére indultak; a többi lakedaimoniaknak az oda nyomulása azonban késedelmesebben történt, mivel csak az imént tértek vissza egy másik táborozásból. Továbbá a Peloponnesoson minden irányban rendeletet küldtek szét, hogy támogatásukra a hadak mentől hamarabb Pylos alatt legyenek. Elküldtek a Kerkyránál horgonyzó hadi flottájok után is, a mely hatvan hajóból állott. Ez a leukasi földszoroson átszállítatván, a Zakynthosnál horgonyzó attikai hajóhad figyelmét kikerülve, el is jutott Pylos alá. Itt már ekkor a szárazföldi sereg is jelen volt. Demosthenes két hajóját még a peloponnesosi hajóhad közeledésekor titkon azzal bizta meg, hogy vitorlázzék el Eurymedonhoz és a hajókon Zakynthosnál levő athéniekhez, s vigye meg nekik azt az üzenetet, hogy siessenek ő hozzá, mert a hely veszedelemben forog. E hajók a Demosthenes meghagyása értelmében haladéktalanul elsiettek. Ez alatt a lakedaimoniak készülteket tettek az erősségnek mind a száraz, mind a tenger felől való megrohanására, abban a reményben, hogy egy oly sebtében összehányt és gyöngé őrséggel ellátott építményt könnyű szerrel hatalmukba ejthetnek. Mivel azonban azt várták, hogy az attikai hajóhad Zakynthos felől annak segítségére jön, az volt az eszökben, hogy a kikötőnek a bejáróit elzárják, hogy ha a helyet előbb be nem vehetik, az athéniekre nézve lehetetlenné váljék a kikötőbe való behatolás. A kikötő előtt

ugyanis, egészen közel egy Sphakteria nevű sziget terjed, a mely a kikötőt biztossá, a bejárókat pedig keskenyekké teszi, még pedig a két bejáró közül az egyiket, azt, a melyik az athéni erősség és Pylos felé esik, annyira, hogy egyszerre csak két hajó, azt pedig, a melyik a szárazföld többi része felé néz, annyira, hogy egyszerre csak nyolcz vagy kilencz hajó haladhat be rajta. Az egész sziget be volt növe erdővel, a mely a hely lakatlan volta miatt vadonnat sűrűségű volt, s nagyságban körülbelől tizenöt stádiumnyira⁴ terjedt. A bejárókat már a lakedaimoniak sűrűn egymás mellé szorított s orral a nyílt tenger felé fordított hajókkal akarták elzárni; mivel azonban attól tartottak, hogy az ellenség majd a szigetről támad reájok, nehéz fegyverzetű gyalogokat szállítottak át ide s átellenben, a szárazföldön, a part mentén szintén állítottak fel gyalogságot; ekkép — gondolták — az athéniekre nézve mind a sziget, 8 mind a szárazföld megközelíthetetlené válik s kiszálló hely egyiken sem lesz számukra; a kikötő nyílásain túl Pylosnak a nyílt tenger felé eső részei, mivel a kikötésre alkalmatlanok, egy pontot sem szolgáltatnak az ellenfélnek, a honnan az övéinek támogatására lehetne; ők ellenben az erősséget a nélkül, hogy egy kétes sikerű tengeri ütközetet kellene megkoczkáztatniok, meghódolásra kényszeríthetik; ezt remélni engedi az, hogy élelmi készlettel ellátva nincs s védelmi eszközei is nagyon szerények. Alig hogy azt így elgondolták, nehéz fegyverzetű gyalogosaikat át 9 is szállították, a kiket az összes századokból sorshúzás útján jelöltek ki. Így is váltogatták fel ezeket ott sorban. Azok, a kik e szigeten utoljára ott rekedtek, a hozzájuk tartozó helotákkal együtt négyszázhuszan voltak. Vezérök a Molobros fia, Epitadas volt.

Demosthenes annak láttára, hogy a lakedaimoniak egyszerre 9 szárazon is, vizen is támadni akarnak, szintén megtette a készülleteket; azokat a háromsorevezősoket, a melyek az ott hagyott ötből még nála voltak, felvonatta az erősség alá és sánczkarózáttal vétette körül, a matrózokat pedig fegyverzetel látta el. Ez a fegyverzet ugyan gyarló volt s legnagyobb részben csak fűzfából font pajzsokból állt, mert e pusztá vidéken rendes fegyverzethez jutni nem lehetett. S még ezeket a fűzfa-pajzsokat is arról a harmincevezős bárkáról és gyors sajkáról kapta, a melyek épen messeneie-

- ket szállítottak hozzá. Ezek a messeneiek egy negyven főnyi nehéz fegyverzetű gyalog csapatot tettek, a melyet aztán Demosthenes a többiekkel együtt alkalmazásba vett. A hiányos fegyverzetű, valamint a fegyverzettel ellátott legénység legnagyobb részét a helynek legjobban megerősített s természettől leginkább védett pontjaira állította, a száraz felé, azzal a meghagyással, hogy ha az ellenség szárazföldi serege támadást intéz, verje vissza, maga pedig az összes közül hatvan nehéz fegyverzetű gyalogot s néhány nyilast vett magához s a bástyázat mögül kiment a nyílt tengerhez, oda, a hol leginkább várható, hogy az ellenség próbát tesz a kiszállásra. Ez oly pont volt a nyílt tenger felé néző oldalon, a mely nehezen megközelíthető s sziklás volt ugyan, de a hova, a mint ő gondolta, az ellenség még is kész lesz oda csalatni magát, mivel ott az athéniek bástyázata a leggyöngébb volt. Az athéniek azt a pontot azért nem erősítették meg különösebben, mivel nem hitték azt, hogy nekik az ellenség a tengeren föléjük kerekedhetnék, s hogy ez a hely tarthatatlan volna, még ha az ellenség a kiszállást erőszakolná is. E ponton tehát Demosthenes lehúzódot a tengerhez s itt nehéz fegyverzetű gyalogosait fölállította, hogy, ha lehet, az ellenség kiszállását megakadályozza; -egyszersmind a következő beszéddel igyekezett felbátorítani őket:

- 10 "Ti férfiak, kik e merész vállalkozás osztályosai vagytok, soh'se vágyakozzék most, e szorúlt helyzetben közületek senki magának okos ember színében tűnni fel az által, hogy a bennünket környékező veszedelmeket töröl-hegyre mind számba veszi! Jobb, ha e helyett minden további fontolgatás nélkül neki megy az ellenségnek, abbeli jó reménységgel, hogy még ezek közül is meg fog menekedni! Mert minden olyan szorúlt helyzetben, a minő a mostani is, épen nincs helye a fontolgatásnak, hanem a leggyorsabban merni kell. S én látom, hogy a mi részünkön több a kecsegtető kilátás, ha készek vagyunk helyt állani s az ellenség roppant tömegétől meg nem rettenve, azt, a miben felette állunk, eszerben nem hagyjuk. Mert hogy ehhez a helyhez hozzáférni nehéz, az, úgy tartom, nekünk szolgál javunkra, s ha mi helyt állunk, a mi szövetségesünk lesz, míg ha meghátrálunk, legyen bár még oly alkalmatlan is, kevés bajjal küzdhetők le ennek az

akadályai, mivel senki sem áll gátlólag az útban; s nekünk aztán ellenségünkben annál nagyobb hévvel küzdő harczosokkal fog meggyűlni a bajunk, mert reá nézve a visszahúzódas nem volna oly könnyű, még ha mi szorongatnók is őket. S mi sem könnyebb, mint velök megbirni, míg a hajókon vannak; de mihelyt szilárd földre tették a lábukat, nyomban egyenlőkké lesznek velünk. Rop- 4
pant nagy számuktól sincs mit oly mód nélkül félnünk, mert még ha oly sokan vannak is, a kiszállás nehézségei miatt apró osztályokban kell csatába bocsátkozniok; s nem szilárd földön álló, velünk egyenlő viszonyok közt levő, hanem hajókról felénk nyomuló nagyobb sereg az, a melynek sikeréhez a tengeren sok kedvező körülménynek kell összejátszani. Ugyanazért én azt tartom, hogy az ellenség erejét az eléje gördülő nehézségekkel együtt a mi számunk teljesen ellensúlyozza. S aztán ti athéniek vagytok, a kik tapasztalásból magatokról tudjátok, hogy hajókról a partra szállás soha ki nem erőszakolható, mihelyt az ellenség helyt áll a parton, a tenger zajlásától s a hajók ijedelmes közeledésétől meg nem riad és meg nem hátrál. Megvárom tehát, hogy most ti szintén helyt álltok s e sziklás partszakadék szélén küzdelemre kelve magatokat is, a helyet is megmentitek.»

Demosthenes ezen szavaira az athéniek még jobban neki 11
bátorodtak; ennél fogva alábocsátkoztak az ellenség elé s közvetlenül a tenger szélén álltak hadi rendbe. Ekkor a lakedaimoniak 2
felkerekedtek s mind a szárazföldi sereggel, mind a negyvenhárom hajónyi hajóhaddal egyszerre támadást intéztek az erősségre. A hajóhad vezére a Kratesikles fia, a spártai Thrasymelidas volt. Ez épen ott intézett támadást, a hol Demosthenes várta. Az athé- 3
niek igyekeztek e támadást mindkét felől, mind a száraz, mind a tenger felől, visszaverni. Az ellenséges hajóhad apró szakaszokra oszlott, mivel nagyobb számú hajóknak a parthoz férközni nem lehetett, s pihenőt tartva, hol az egyik, hol a másik intézett támadást felváltva, mi közben mindenféleképp buzgólkodtak s buzdították is egymást, hogy az ellenséget valamiképp kiszorítsák állásából, s az erősséget hatalmukba ejtsék. E részben valamennyi közt 4
Brasidas tüntette ki magát leginkább, a ki itt hajóskapitányi minőségben küzdött. Ez, a mint látta, hogy a többi hajóskapitányok és

a hajókormányosok a partvonal okozta nehézségek miatt, még a hol lehetségesnek tűnt is fel a parthoz állás, húzódoznak tőle s óvják hajóikat az összeroncsolástól, felkiáltott, hogy mégis méltatlan dolog elnézni azt, hogy az ellenség hazájok földén hogyan emelt erősséget, csak azért, hogy fa-eszközeiket kiméeljék: törjék inkább össze hajóikat, ha másképp nem tudják kierőszakolni a kiszállást; s még a szövetségeseknek sem szabad egy pillanatig sem habozni abban, hogy hajóikat a vett jótéteményekért a lakedaimoniak érdekében áldozatul dobják, hogy azokat a partra vetve s a kiszállást minden áron kieszközölve, az ellenséges hadi népet elfogják s a helynek uraivá tegyék magukat.

- 12 Brasidas e tett véghezvitelére sarkalta a többieket, majd pedig, miután a maga kormányosát rákényszerítette, hogy hajóját vesse a partra, a hajólétrára állt; midőn azonban a lelépdelésre próbát tett, az athéniek visszaverték s számos sebbel borítva, eszméletlen állapotban a hajó elő részének a párkányára rogyott, pajzsa pedig a karjáról alácsúszott a tengerbe. Ezt aztán, miután a partra vetődött, az athéniek felvették s később ahhoz a diadaljelhez használták fel, a melyet e támadás visszaverése alkalmából
- 2 emeltek. A többiek ezután szintén megfeszítették ugyan minden erejüket, de nem tudták kieszközölni azt, hogy kiszállhassanak, részint a partvonal okozta nehézségek miatt, részint pedig azért, mert az athéniek szilárdul helyt álltak s egy lépetet sem tágítottak.
- 3 S oly meglepő szerepcserét idézett elő a sors, hogy míg az athéniek a szárazról, még pedig lakedaimoni területről, verték vissza a másik félt, a mely hajókkal intézett támadást, a lakedaimoniak hajókról szándékoztak a saját, ellenséges kézben levő területekre kiszállást intézni. Pedig a lakedaimoniak dicsőségét akkoriban nagyobb részt az tette, hogy kiváltkép szárazai táborozásra vannak teremve s mint szárazföldi katonák a legderekekbbak, viszont az athénieknek az, hogy a tengeren oly jártasak s a hajóhad szolgálatban különösen kiváló emberek.

- 13 A lakedaimoniak, miután ezen a napon, valamint a következő napon is egy ideig még támadásokat intéztek, végre szünetet tartottak; harmadnap pedig néhány hajót Asinéhez⁵ küldtek el ostromszerekhez való fáért, mivel az a reményök támadt, hogy a

kikötő felé eső oldalon a bástyázatot ostromszerek segítségével bevehetik. Ez a bástya-rész ugyanis magas volt, de mellette könnyen ki lehetett szállni. Azonban ez alatt az athéni hajóhad is megjelent Zakynthosból; benne a hajók száma már ekkor ötvenre rugott, mivel időközben néhány a naupaktosi őrálló hajók közül hozzá csatlakozott, valamint még négy chiosi hajó is. Ez a hajóhad, látván azt, hogy a szárazföld és a sziget nehéz fegyverzetű gyalogokkal van megrakva, valamint azt is, hogy a kikötőben hajók vannak, a melyek kifelé nem mozdulnak, nem tudta, hogy e helyen hol szálljon horgonyra. Végre elhúzódott Protéhoz, egy ide nem messze eső lakatlan szigethez, s az éjszakát ennek a partja alatt húzta ki. A következő napon előre nyomult, teljesen elkészülve arra, hogy az ütközetet elfogadja, ha az ellenfél a nyílt tengerre eléje kivonulni hajlandó lesz; egyszersmind azzal az eltökélt szándékkal, hogy ha ez meg nem történik, ő fogja azt bent a kikötőben megtámadni. Az ellenség azonban sem eléje ki nem ment, sem azt a tervét nem valósította meg, hogy a kikötő bejáráit elzárja, hanem a part alatt vesztegelt; e közben hajóit hadi néppel rakta meg s készülleteket tett arra, hogy ha az ellenség behatol, a nem csekély terjedelmű kikötőben tengeri ütközetbe bocsátkozik.

Az athéniak, mihelyt az ellenségnek ezt a szándékát észre vették, mind a két bejáráson támadásra mentek s az első nekifutamodásra megszalasztották az ellenséges hajóhad legnagyobb részét, a mely már a nyílt víz-síkon nekik fordúlva állt, s az üldözésben, miután a terület vajmi kicsiny volt, sokat megrongáltak, egyszersmind ötöt el is fogtak, még pedig egyet magával a legénységgel együtt. Az athéniak a többi hajókat, a melyeket üzőbe vettek, a part alatt, a hová menekültek, szorongatni kezdték. S csapásokat kaptak azok a hajók is, a melyekre a legénység épen ekkor szállt be, még mielőtt a nyílt víz-síkra kiszállhattak volna. Néhányat közülök az athéniak hajóik után csatoltak s magukkal kezdték vonszolni, miután legénységek futásnak eredt. A lakedaimoniak ezek láttára a miatti roppant fájdalmukban, hogy így már az ő embereik ott rekednek a szigeten, a hajóhad oltalmára előtörttek, teljes fegyverzetben a tengerbe rohantak, megragadták veszni indult hajóikat s igyekeztek magukhoz rántani, a midőn

- mindenki úgy törte magát; mintha valahol csak azon múlték a teljes siker, hogy ő nem vesz részt annak a munkálásában. Ennek folytán a hajók körül roppant nagy lett a harczi zaj s a küzdelem oly alakot öltött, mintha a két fél magából kikelve, egyéni sajátosságait egymással felcserélte volna. A lakedaimoniak ugyanis a csata hevében s roppant felindulásukban nem egyebet vívtak, mint, úgy szólván, tengeri ütközetet a szilárd földön, az athéniek pedig, a kik a győzelmet már a kezökben tartották s annyira ki akarták aknázni, a mennyire csak lehetett, szárazföldi csatára keltek hajóikról. S miután egy darabig kemény munkát adtak egymásnak s számos sebet osztottak, elváltak, még pedig akkép, hogy a lakedaimoniak üres hajóikat a kezdetben elfogottakon kívül mégis megmentették. Miután mind a két fél táborába húzódtott, az athéniek diadaljelet emeltek, a halottakat kiadták s a hajóromokat hatalmukba ejtették; egyszersmind a szigetet, a melyen az ellenséges katonaság ott rekedt, hajóikkal nyomban körülvették. A szárazon táborozó peloponnesosiak mindazon hadaikkal, a melyek már minden irányból együtt voltak, Pylos alatt előbbi állásukban maradtak.
- 15 A mint Spártába a pylosi eseményeknek a híre eljutott, itt oly súlyos csapással szemben azt látták czélszerűnek, hogy a főtisztviselőséget elküldik a táborba, s ez a saját közvetlen tapasztalata után intézkedjék, a mint legjobbnak látja. Ezek nyomban átlátták, hogy lehetetlen embereiknek segédelmet nyújtani. Tehát nem akarván ezeket sem annak a veszedelemnek tenni, hogy éhszükséget szenvedjenek, sem annak, hogy a sokkal nagyobb számú ellenséggel szemben szorúlt helyzetbe jutva, annak hatalmába kerüljenek, elhatározták, hogy az athéniakkal, ha hajlandók, itt Pylos alatt fegyverszünetre lépjenek, ez alatt békekötés végett Athénbe követséget küldenek, s ekkép tesznek kísérletet arra, hogy embereiket mennél hamarabb visszanyerjék.
- 16 A vezérek elfogadták az ajánlatot s fegyverszünet is jött létre a következő feltételek alatt: A lakedaimoniak kötelesek azon hajóikat, a melyekkel a tengeri ütközetet vívták, valamint mindazon hajóikat is, a melyek csak lakedaimoni vizeken vannak, Pylos-hoz hozni s az athéniaknak átadni; az erősséget sem a szárazról,

sem a tengerről megtámadniok nem szabad; viszont az athéniek megengedik, hogy a szárazon levő lakedaimoniak a szigeten levő embereiknek eleséget küldhessenek át meghatározott mennyiségben, nevezetesen egy napra egy-egy személyre két attikai choinix¹ lisztet és két kotyle bort és húst, rabszolgának pedig felényit. Ezeket azonban a lakedaimoniak csak az athéniek szeme láttára küldhetik be s semmi vízjáró műnek oda belopakodni nem szabad. Az athéniek egyébiránt a szigetet ép úgy őrzik, mint ennek előtte, de úgy, hogy rá nem lépnek s a peloponnesosiak seregére sem szárazon, sem tengeren támadást nem intéznek. Ha a szerződő felek² közül akár az egyik, akár a másik csak a legkisebb részben is megsértené a feltételeket, a fegyverszünetnek vége szakad; különben pedig addig áll érvényben, míg a lakedaimoniak követsége Athénből vissza nem tér; ezeket tartoznak az athéniek maguk egy háromsorevezős hajójukon ide, valamint vissza is szállítani. Visszatérésök után a fegyverszünet letelik s ekkor az athéniek kötelesek a hajókat oly karban, a minőben átvették, visszaszolgáltatni. Ezen feltételek mellett jött létre a fegyverszünet. Ezekhez képest³ a hajókat, szám szerint körülbelül hatvanat, átszolgáltatták s a követeket elküldték. Ezek Athénbe érkezvén, következőleg szóltak:

«Athéniek! Minket a lakedaimoniak a végből küldtek, hogy¹⁷ a szigeten levő embereink ügyében veletek végezzünk s oly egyezsége igyekezzünk lépni, a mely reátok nézve hasznosnak ígérkezik s egyszersmind a mi becsületünkkel, a mennyire csak szerencsétlen helyzetünkben lehető, a legjobban összefér. Mi most kissé³ hosszabb beszédet szándékozunk tartani, a mi épen nincs szokásaink ellenére; mert bár igaz, hagyományos eljárás mód nálunk, hogy ott, a hol egy rövid nyilatkozat is elegendő, nem vesztegetünk sok szót, de ott, a hol a helyzet úgy kívánja, hogy tárgyhoz illő fejtegetések útján *tegyük meg* azt, a mi szükséges, annál hosszadalmasabbak vagyunk. Tehát e szavainkat ne ellenséges érzü³ lettel, se ne úgy fogadjátok, mintha mi korlátolt tehetségeknek tartanánk s ehhez képest eszelni igyekeznénk; hanem tekintsétek ezeket tapasztalt férfiakhoz a végből intézett figyelmeztetéseknek, hogy bölcsen határozhassatok. Mert töletek függ az, hogy mostani⁴ szerencséteket szépen használjátok fel, a mennyiben megtarthat-

- játok mindazt, a mivel most bírtok, s hozzá még becsületet és dicsőséget is szerezhettek, a nélkül, hogy megtörténnék veletek az, a mi azokkal az emberekkel szokott megesni, a kiket várakozásukat meghaladó szerencse ért. Ezek reménykedéseiket folyvást magasabbra csigázzák, mert jelenlegi szerencsájök is hihetetlen
- 5 valami volt korábban reájök nézve. A ki azonban a sorsnak sokféle változásait volt kénytelen tapasztalni úgy jobbra, mint balra, annak nagyon is nagy oka van arra, hogy a szerencse kedvező fordulatai iránt valami különös bizalmat ne tápláljon. S ez az eset állhat a tett tapasztalatok után mind ti reátok, mind pedig méltó oknál fogva különösen mi reánk nézve.
- 18 «Ennek a legvilágosabb bizonyosága azonban elöttetek e mi jelenlegi szerencsétlen állapotunkban van, a melyben mi, a kik a hellenek között a legnagyobb tekintéllyel bírnak, most esedezőleg járulunk hozzátok, holott eddig azt hittük, hogy inkább mi tőlünk
- 2 függ annak megadása, a mit most itt mi kérünk tőletek! S e helyzetbe éppen nem azért jutottunk, mintha hatalmunk elég nagy nem volna, sem pedig azért, mintha ennek a gyarapodása által elkapadni engedték volna magunkat, hanem a miatt, hogy egy, rendes viszonyainkra alapított számításunkban csalatkoztunk. Oly eset
- 3 ez, a mely bárki másnak is ép úgy kijuthat. Nem volna tehát észszerű dolog, ha hazátoknak és a hozzája járult államoknak^a jelenlegi ereje folytán azt a véleményt formálnátok, hogy a szerencse mindig nektek fog kedvezni. Józan belátású emberek a mellett, hogy
- 4 a kedvező helyzetet tántoríthatatlanul kétségesnek veszik, a szerencsétlenségek között még okosabban mozognak; a háború felől pedig abban a nézetben vannak, hogy ebbe nem csak annyiban elegyedhetik bele az ember, a mennyiben kedvet érez rá magában, hanem annyira bele kell mennie, a mennyire az események sodorják. S azok, a kiket a szerencsétlenségek a legkevésbé hangolnak le, mivel sikereikben való bizakodásuktól sem hagyják magukat elkapadni, a szerencsés helyzetben a leghamarabb készek békére
- 5 lépni. Az a dicső szerep vár most ti reátok, athéniek, hogy magatokat mi velünk szemben ekképen viseljétek, s az, hogy később talán, ha most reánk nem hallgattok s szerencsétlenség ér benneteket, a melyre sok eset adhatja elő magát, azt ne kelljen hinnetek,

hogy jelenlegi szerencséteket csak a vak esetnek köszönhattétek, holott módokban állt minden kockáztatás nélkül határozott erő és okosság hírét hagyni magatokról az utókor számára.

«A lakedaimoniak ezennel a béke megkötésére és a háború 19 befejezésére hívnak fel benneteket; egyszersmind a maguk részéről nektek szövetségöket, teljes barátságukat s őszinte ragaszkodásukat ajánlják. Ők viszont azt kérik tőletek, hogy adjátok ki nekik a szigeten levő embereiket. Ők azt hiszik, hogy mindkettőtökre nézve jobb volna, ha nem fejlődnek odáig a dolog, hogy azok oly esetben, a midőn a menekülésre alkalom nyílik, szabadulásukat kiereszszakolják, vagy pedig, hogy, ha az ostromzárolás folytán magukat megadni kénytelenek lesznek, még jobban hatalmatokba kerüljenek. Mi azt tartjuk, hogy nagy ellenségeskedések nem úgy 2 szüntethetők meg teljes határozottsággal, hogy az egyik fél, a mint önvédelmi háborújában határozottan a másik fölé kerekedett, ezt rákényszeríti arra, hogy kedvezőtlen feltételek alatt lépjen egyezésre s ennek a megtartását hit alatt igérje meg, hanem úgy, hogy bár módjában állana ekképen cselekedni, az ellenfél várakozása ellenére mérsékelt feltételek alatt nemesszívúleg kibékül s ekkép 3 azt nagylelkűségével is legyőzi. Csak így érzi magát az ellenfél kötelezve nem arra, hogy boszúló háborút igyekezzék kezdeni, mivel vele erőszakosan bántak el, hanem arra, hogy magát szintén nemeslelkűnek tanúsítsa; s így lesz az csupán készségesebb nemes becsvágyból állani a mellett, a mi a szerződésben foglalva van. S ezt az emberek készebbek nagyobb ellenségeskedéseknél, mint jelentéktlenebb ügyben való patvarkodásoknál cselekedni, s az emberi természettel vele jár az is, hogy azoknak, a kik önként engednek, örömet fizetnek engedelkenységgel, míg a túlságos hatalmaskodással szemben készek még jobb belátásuk ellenére is a végsőig küzdeni.

«Reánk, mindkettőnkre nézve, ha valaha, most van csak 20 ideje annak, hogy becsülettel kiegyezzünk, most, még míg közénk valami olyan nem lép, a mi többé nem orvosolható; mert ekkor mi a köz-ellenségeskedésen kívül még szükségkép magán-gyűlöletet is fogunk mindenha táplálni, s ti azoktól, a miket most nektek felajánlunk, el fogtok esni. Míg ebben a dolog közöttünk döntésre 2

nem kerül; míg ti dicsőséget s részünkről barátságot nyerhettek, mi rólunk pedig, mielőtt gyalázat érne, kíméletes eljárás útján a szerencsétlenség elhárítható, addig egyezünk ki s ekkép mind magunk válaszszunk magunknak békét a had helyett, mind a többi hellenekre nézve vessünk véget a nyomorgásoknak! S ez utóbbiak ebben az esetben szintén titeket fognak a béke főfő szerzőinek tekinteni. Ők ugyanis kénytelenek a háborút viselni a nélkül, hogy tudnák, melyikünk kezdte; de ha most béke jön létre, a mi most jobbára ti tőletek függ, ti lesztek azok, a kik iránt ezért halát fognak érezni; egyszersmind ha erre határozzátok rá magatokat, a lakedaimoniak megingathatatlan barátságát biztosítjátok magatoknak, mert ők voltak azok, a kik ennek a megkötésére felhívtak, s ti ezzel szívességet tesztek s nem kényszert alkalmaztok. Fontoljátok meg, mi roppant haszon hárulhat e viszonyból ti reátok! Mert ha mi ketten, mi és ti, egy akaraton leszünk, azt tudhatjátok, hogy a többi hellenség, mivel ő a gyengébb fél, ez előtt a legnagyobb tisztelettel fog meghajolni.»

- 21 Ennyi volt az, a mit a lakedaimoniak mondtak, mert úgy vélekedtek, hogy az athéniek már jó ideje sovárognak a béke után s ezt csak az ő ellenkezésök miatt nem nyerhették el; tehát ha most békével lesznek megkínálva, két kézzel kapnak utána s az ő embereiket kiadják. Az athéniek azonban azt hitték, hogy mivel az emberek a szigeten hatalmukban vannak, most már mindig módjukban van békét kötni, a mikor csak akarják, s több is volt már az, a mire vágyakoztak. Leginkább hatott ez irányban reájok a Kleainetos fia, Kleon, a ki ebben az időben népvezér volt s a tömeg bizalmát a legnagyobb mértékben bírta. Ez a következő válasz adására bírta őket: Mindenek előtt azok, a kik a szigeten vannak, tegyék le a fegyvert, adják meg magukat s engedjék, hogy őket Athénbe szállítsák. Ezek megérkezése után a lakedaimoniak adják vissza Nisaiát, Pegait, Troizent és Achaját, a melyeket nem ebben a hadban vettek el, hanem már a legutóbbi egyezés folytán nyertek, mivel az athéniek különböző szerencsétlenségek miatt kénytelenek voltak azokat átengedni s a békére jobban rá voltak szorúlva. Csak ekkor vehetik át embereiket s köthetnek békét annyi időre, a mennyire mind a két fél jónak látja.

A lakedaimoniak erre a feleletre egy szó ellenvetést sem 22
 tettek, hanem csak azt kívánták, hogy válaszszanak egy bizottsá-
 got, a melylyel ők minden pontot higgadtan megvitathassanak s
 ekkép egymás kölcsönös meggyőződése után hozhassanak létre
 egyezséget. Erre Kleon hevesen kifakadt. Ime, úgymond, a mit ő 2
 eddig is tudott, most kézzel foghatóvá lett; s ez nem más, mint
 az, hogy a lakedaimoniak sohase jóban törik a fejöket; nem akar-
 nak egy nagy gyülekezet előtt nyilatkozatot tenni, hanem csak
 néhány emberrel óhajtanak alkudozásba ereszkedni; ha szándékuk
 becsületes, tegyenek előterjesztést az összes polgárság előtt.

A lakedaimoniak látták, hogy nagy gyülekezet előtt nem 3
 szólhatnak, még ha a jelenlegi szorongatott helyzetökben hajlan-
 dók volnának is az engedelkenységre, mert szövetségeseik szemre-
 hányásainak teszik ki magukat, ha helyzetüket kibeszélik s cél-
 t még sem érnek; látták nevezetesen másfelől azt is, hogy az
 athéniek akkor sem volnának hajlandók az ő kívánataikat méltá-
 nyos feltételek mellett teljesíteni. Tehát abban hagyták a dolgot s
 Athénből eltávoztak.

Megérkezésök után a fegyverszünet nyomban véget ért s a 23
 lakedaimoniak azt követelték az athéniektől, hogy adják vissza
 a hajóikat, a mint az egyezés szólt. Az athénieknek azonban
 panaszaik voltak, hogy az erősségre az egyezés ellenére támadás
 volt intézve, valamint még egyéb, lényegtelennek látszó dologra
 nézve is. Ennélfogva vonakodtak teljesíteni a követelést s arra
 támaszkodtak, hogy ki volt fejezve az egyezésben, hogy a fegyver-
 szünet rögtön érvénytelenné válik, mihelyt az egyezés csak a
 legkisebb részben is meg van sértve. A lakedaimoniak ezek ellen
 tiltakoztak, a hajókra vonatkozó eljárást igazságtalannak bélye-
 gezték, eltávoztak s az ellenségeskedést megkezdték.

Ez után Pylosnál mind a két fél teljes erő kifejtéssel folytatta 2
 a hadat. Az athéniek a szigetet nappal állandóan két, egymással
 ellentétes irányban haladó hajóval evezgették körül, éjjel pedig
 valamennyi hajójukkal körülvették, kivéve a nyílt tenger felé néző
 oldalt akkor, midőn zivatar volt. Athénből még húsz hajó érkezett
 hozzájuk őrizetre s ekkép hajóik száma már összesen hetvenre
 rugott. A peloponnesosiak a szárazon táboroztak, az erősségre

támadásokat intéztek s ügyeltek, ha vajjon embereiknek a megmentésére nem akadna-e valami kedvező alkalom.

24 Ez alatt a syrakusaiak s szövetségeseik Siciliában a Messene kikötőjét megszálló hajóhadat megszorították még több oly hajóval, a melyeket épen e célból vettek felszerelés alá, s Messene alól folytatták tovább a hadat. Különösen izgattak e mellett a lokrok a rhegioniak iránt táplált ellenséges indulatból, egyszersmind maguk is szintén becsaptak ezeknek a területére összes hadaikkal. Szándékozott ez a szövetség egy tengeri csatát is megkoczkáztatni, mivel látta, hogy a jelen levő athéni hadi flotta gyenge, másrészt pedig hallotta, hogy egy, nagyobb számú hajókból álló hadi flotta, a melynek majd utóbb a siciliai vizeken kell megjelennie, a szigetet⁹ tartja ostromzár alatt. Ha ugyanis egyszer ő a tengernek urává lesz, akkor úgy remélte, Rhegiont úgy tengeren, mint szárazon megtámadhatja s ekkép könnyen hatalmába ejtheti; ez pedig az ő állását nagyon megszilárdítja. Mivel ugyanis a rhegioni hegyfok Itáliában, s Messene Siciliában nagyon közel esnek egymáshoz, az athenieknek nem lesz többé módjukban onnan támadólag fellépni s a szoros felett uralkodni. Ez a szoros a Messene és Rhegion közt elterülő tenger, a hol Sicilia a szárazföldet a legjobban megközelíti, s ez az úgynevezett Charybdis is, a melyen a hagyomány szerint Odysseus átvezett.¹⁰ Ezt, mivel keskeny, továbbá mert két nagy tengernek, a tyrrhenuminak és a siciliainak az árja zuhog bele s erősen zajlik, nem is minden alap nélkül tartják veszedelmesnek.

25 Ebben a szorosban voltak kénytelenek a syrakusaiak és szövetségeseik egy késő délutánon egy vízjáró mű miatt, a mely erre át akart evezni, harmincznál nem sokkal több hajójukkal tengeri ütközetet fogadni el az athéniek tizenhat és rhegioniak nyolcz hajójával. Miután az athéniek ellenében a csatát elvesztették, gyorsan elmenekültek mindnyájan, ki hogy tudott, a saját állomáshelyökre, az egy rész Messenéhez, a másik pedig Rhegion alá, egy hajó vesztéssel. Az éjszaka a küzdelem alatt állt be. Ez után a lokrok elvonultak a rhegioni vidékről, a syrakusaiak és szövetségeseik hajói pedig a messenei part alatt Pelorisnál gyülekeztek össze s vetettek horgonyt; szárazföldi hadaik is megjelentek közelökben.

A mint itt az athéniek és a rhegioniak feléjük közelítettek s látták 4
 hogy a hajók üresek, nekik estek; hanem egy feléjük dobott vas
 kapócsáklya által ők vesztettek el egy hajójukat, a melyből azon-
 ban a legénység úszva elmenekedett. Ezután a syrakusaiak hajóikra 5
 szálltak s a part mentén kötélén Messene felé vonatták magukat.
 Ez alatt azonban újból megtámadták őket az athéniek; hanem a
 mint erre oldalvást kanyarodtak s ők intéztek elsőben rohamot,
 azok egy második hajót vesztettek. Így a syrakusaiak a nélkül, hogy 6
 a part mentén való húzódásuk alatt s az ekkép vívott hajó csatában
 ők húzták volna a rövidebbet, eljutottak a messenei kikötőbe.

Arra a hírre, hogy Kamarinát Archias és pártja a syra- 7
 kusaiak kezére akarja játszani, az athéniek ide vitorláztak. Ez alatt a
 messeneiek összes szárazzi és tengeri erejökkel a velök szomszédos
 chalkisi eredetű Naxos ellen mentek táborozásra. Az első napon a 8
 naxosiakat falaik mögé vonulásra kényszerítették s a területet
 pusztították, más nap pedig hajóhadukkal egy kerülőt tévén,¹¹ az
 Akesines mentén levő területet dúlták, szárazföldi csapataikkal
 pedig a városra intéztek támadásokat. Ez alatt azonban Naxos 9
 felmentése végett a sikelok roppant tömegekben kezdtek alábocsát-
 kozni a magaslatokról a messeneiek ellen. A naxosiak ezek láttára
 neki bátorodtak, egymást felbuzdították, azt mondogatván, hogy a
 leontioniak és más hellen szövetségesek közelednek segedelmökre,
 s városukból a messeneiekre hirtelen kitörést intéztek, megszalasz-
 tották s ezernél többet legyilkoltak közülök; a többiek is nagy
 veszteséggel juthattak haza, mert útközben a barbarok is meg-
 rohanták őket s nagy részüket leöldösték. A Messene előtt hor- 10
 gonyzó hajók később szétoszlottak s hazájokba távoztak.

Erre a leontioniak és szövetségesaik az athéniakkal együtt
 Messene ellen nyomban táborba szálltak, abban a hitben, hogy ez
 meg van gyöngülve. Az athéniek hajóikkal a kikötő felé intéztek
 támadást, a szárazföldi hadak pedig egyenesen a városra. Azonban 11
 a messeneiek kitörtek egy lokrisi csapattal együtt, a mely a Demo-
 teles vezérlete alatt ama nagy vereség után volt náluk őrizetül
 hagyva; hirtelen a leontioniakra vetették magukat, nagy részüket
 megszalasztották s sokat leöldöstek. Az athéniek ennek láttára
 kiszálltak hajóikról, segítségre siettek s a messenebelieket, a kik

az ő támadó fellépésekre zavarba jöttek, a városba visszaűzték. Erre
 12 diadaljelet emeltek s Rhegionhoz hajóztak. Ez után a hellenek
 Siciliában a szárazon az athéniek nélkül folytatták a hadat egy-
 más ellen.

26 Pylosnál az athéniek a szigeten levő lakedaimoniakat még
 mindig ostromzár alatt tartották s változatlanul az előbbi állásban
 2 volt a peloponnesosiaknak a szárazon táborozó serege is. Az
 athéniekre nézve a zár fentartása sok bajjal járt az élelem szűke,
 valamint a vízhiány miatt is. Nem volt ugyanis ottan forrás azon
 az egyenetlenegyen kívül, a mely a pylosi erősségben volt,
 s ez sem volt valami nagy. Így aztán a legtöbben kénytele-
 nek voltak a tenger szélén a kavicsban lyukat vájni s oly vizet
 3 inni, a minő épen onnan nyerhető volt. A hely is szűk volt
 nekik, a hol táborozniok kellett, s mivel a hajók számára nem
 volt kikötő hely, a hajók egy része állt a parthoz, hogy a
 legénység étkezhessek, mialatt a másik beljebb a tengeren hor-
 4 gonyozott; s így ment ez felváltva. A legnagyobb kedvetlenséget
 azonban az idézte elő, hogy eleinte azt hitték az athéniek,
 hogy az ellenséget néhány nap lefolytával megadásra kényszerít-
 hetik, mivel lakatlan szigeten van s csak sós víz áll rendelkezé-
 sére; — s az idő a várakozás ellenére mind hosszabbra nyúlt.
 5 Ennek az oka pedig az volt, hogy a lakedaimoniak felhívtak min-
 denkit, a ki csak vállalkozhatik, hogy lisztet, bort, sajtot és más
 oly élelmi cikket, a mely csak ostromzár alatt levők táplálására
 alkalmas, szállítson be a szigetre; busás árat ígértek érte. A helótá-
 kat pedig még szabadsággal is kecsegtették, ha élelmet szállítanak
 6 be. Ekkép merész kockáztatások közt másokon kívül főkép a
 helóták szállíttattak be élelmi szereket. Ezek kedvező alkalommal
 a Peloponnesos alkalmas pontjairól a tengerre szálltak s még nap
 7 kelte előtt a sziget tenger felőli oldalán jutottak partra. A leg-
 örömeztöbb oly időt szemeltek ki erre, midőn a szél hajthatta el
 őket oda, mert ha a tenger felől fújt a szél, könnyebben kikerül-
 hették az ór-álló háromsorevezősök figyelmét, mivel ekkor lehetet-
 len volt a sziget körül mindenütt horgonyon állani, míg a vállal-
 kozók hajóik épségére nem ügyeltek; az ár ugyanis, ha ezeket baj
 érte, előleges becslés alapján meg volt értök nekik térítve; ennél-

fogva bátran neki hajtották a partnak; a nehéz fegyverzetű katonák pedig a szigetnek kikötésre alkalmas pontjait folyvást őrizték. Azok azonban, a kik szélcsendben merték az odahajózást megkockáztatni, valamennyien mind kézre kerültek. Továbbá búvárok is úsztak át a kikötő felőli oldalon a szigetre, a víz alatt tömlőkben mézes mákot s tört lenmagot¹² kötelen húzva. Ezeknek eleinte sikerült a figyelmet kijátszani, később azonban ügyeltek rájuk. Általában minden mesterfogást elővett az egyik fél abból a czélból, hogy élelmi szereket juttasson be a szigetre, a másik pedig, hogy ez ő előtte titokban ne maradjon.

A mint Athénbe eljutott a híre annak, hogy a sereg súlyos helyzetben van, s hogy a szigeten levőknek élelmi szerek jutnak be, a polgárok zavarba jöttek s félni kezdtek, hogy az ostromzárólást ott éri a tél; látták pedig, hogy ha ez az eset bekövetkezik, akkor az élelemszállítás a Peloponnesos körül, kivált ily puszta vidékre, lehetetlenné válik, mikor még most nyáron sem képesek elegendő mennyiségű élelmiszert juttatni oda; továbbá azzal is tisztában voltak, hogy ekkor e kikötő nélküli vidékeken nem lesz alkalmas helyök, a hol horgonyozhassanak, s ekkép azok az emberek vagy úgy menekülnek meg, hogy ők maguk hagynak fel az ostromzárólással, vagy pedig úgy, hogy egy viharos időt arra használnak, hogy elhajózzanak a szigetről azokon a vízjáró műveken, a melyek nekik élelmiszereket szállítottak. Mi sem ijesztette azonban őket annyira, mint az, hogy a lakedaimoniak többé semmi békeajánlatot nem tettek nekik; ez, azt hitték, azért van, mert már van valami biztos kilátásuk, s bánták már, hogy a békeajánlatot el nem fogadták. Ekkor Kleon, látván azt, hogy a kiegyezés meggátlása miatt ő rá rossz szemet kezdenek vetni, azzal állt elő, hogy azok, a kik ama rossz híreket hozzák a sereg szorult állapota felől, nem mondanak igazat. Erre azok, a kik Pylos felől érkeztek, azzal az indítvánnyal léptek fel, hogy ha az ő szavuknak nem adnak hitelt, küldjenek bizottságot a helyzet megvizsgálására. E javaslat elfogadása után egy kéttagú bizottságot választottak az athéniek, a melynek az egyik tagja Theagenes, a másik pedig éppen Kleon volt. Ez utóbbi belátta ekkor, hogy vagy kénytelen lesz ugyanazt állítani, a mit azok mondtak, a kiket rágalmakkal illetett,

- vagy pedig, ha az ellenkezőt mondja, hazugságban marad. Ennél fogva azzal állt elő, hogy mivel látja, hogy az athéniak maguk is hajlandók e hadi vállalatot még tovább is folytatni, ő azt javasolná, hogy ne küldözzenek ki vizsgáló bizottságokat, s ne engedjék ekkép a drága időt használatlanul elsiklani, hanem ha azt hiszik, hogy igaz az, a mit hírképen terjesztenek, küldjenek egy hajóhadat azok ellen az emberek ellen; s ekkor a Nikeratos fia, Nikias felé intve, a ki ekkor vezéri tisztet viselt s a kinek személyes ellensége volt, azt a gáncsoskodó megjegyzést tette, hogy különben ha a vezérek *férfiak* volnának, nem volna nekik nehéz feladat neki készülve oda menni s azokat az embereket a szigeten elfogni; ő, ha ő volna a vezér, meg is tette volna már ezt.
- 28 Az athéniak erre rázúdultak Kleonra, hogy hát mért nem megy most is, ha oly könnyűnek látja a dolgot. Nikias is észrevette, hogy ez a gáncsoló megjegyzés neki szólt; felhívta tehát, hogy vegyen magához akkora hadierőt, a mekkorát csak akar s fogjon bele a dologba; a *vezéreknak* ez nem lesz ellenére. Kleon eleinte azt hitte, hogy csak pusztá szó az, hogy Nikias le akarja tenni a vezérséget; azért késznek mutatta magát. Azonban a mint észrevette, hogy az valósággal át akarja neki adni, húzódozni kezdett s mind'csak azt hajtotta, hogy nem ő, hanem Nikias a vezér, mert már félt s nem fért a fejébe, hogy az el bírja magát határozni az ő előtte való visszalépésre. Nikias azonban ismételte felhívását, a pylosi hadi vállalat vezérletéről hivatalosan lemondott s az athéniakra hivatkozott. Ezek viszont, — a mint már ez a tömegnek rendes szokása, — annál erősebben sürgették Nikiaszt a vezérlet átadására s annál többen kiabáltak Kleonra, hogy vegye át, minél jobban húzódozott tőle s minél erősebben igyekezett menekni szavának beváltása elől. Végre, midőn látta, hogy szaván fogták s nincs menekvés, átvette a hajóhad vezérletét s a polgárság előtt fellépván, kinyilatkoztatta, hogy ő a lakedaimoniaktól nem fél s az athéni polgárság kebeléből neki egy szál emberre sincs szüksége, csak a jelenlevő lemnosiakat, imbrosiakat s az Ainosból érkezett könnyű fegyverzetű segítő csapatot veszi magához, és még a más helyekről érkezett négyszáz főre menő nyilas csapatot. Ő ezekkel s a Pylos alatt táborozó hadakkal a lakedaimoniakat

huszad nap alatt vagy élve el fogja hozni, vagy ott helyben le fogja öldödni. E hiú csacsogásra az athéniek nem bírták megállani, 5
 hogy ne nevéssenek. De a polgárság komolyabban gondolkozó része is lelkéből örült a dolognak, mert úgy számított, hogy ekkép két nagyon kíváncsi dolog közül az egyiket elnyeri, vagy azt, hogy Kleontól megmenekül, a mit inkább is reméltek, vagy ha e várakozásában csalatkoznék, a lakedaimoniak az athéniek hatalmába kerülnek.

Kleon, mintán a népgyűlésben mindent elintézett s az 29
 athéniek a hadak vezérletét néphatározatilag reá ruházták, a Pylosnál levő vezérek közül egyet, Demosthenest, maga mellé társul nevezette ki s ez után gyorsan intézkedéseket tett az elhajózásra. Demosthenest pedig azért vette maga mellé, mert tudomása 2
 volt arról, hogy ez a szigeten való kiszállásra nézve terveket sző. A katonák ugyanis, mivel a hely alkalmatlan volta miatt sok mindenféle bajjal küzdöttek s inkább ostromlottakhoz, mint ostromlókhoz hasonlítottak, azon voltak, hogy egy merész tettel kell a csomót keresztülvágni. Magába Demosthenesbe is bizalmat és bátorságot öntött egy erdő-égés, a mely a szigeten fordult elő. Mert 3
 korábban az a körülmény, hogy a sziget nagy részben erdővel volt borítva, s mint emberemlékezet óta lakatlan hely, járhatatlan is volt, félelemmel töltötte el. Azt tartotta ugyanis, hogy ez inkább az ellenfélnek szolgál javára; mert ekkép rejtekhelyről intézett támadásaival érzékeny veszteségeket okozhatna egy itt kiszálló nagy hadseregnek. Ő ugyanis az erdőség miatt nem vehetné ki tisztán az ellenfél gyöngeségeit s intézkedéseit, míg az előtt az ő hadainak minden tévedései világosan szembeötlők volnának, s így az váratlan támadásokat intézhetne ott, a hol akarná, mivel a 4
 támadás tőle függne; ha viszont ő kénytelen volna a sűrű erdőséggel benőtt területlen támadásra menni, ez esetben véleménye szerint a számra kisebb, de a helyet ismerő fél a számra nagyobb, de a helyet nem ismerő félnek határozottan felette állana s az ő serege, nagyságának daczára, észrevétlenül szétmorzsolódnék, mivel nem lehetne a csatatért belátni annak a szemügyre vétele végett, hogy mely pontján volna szükség a támogatásra.

Ezekre őt különösen aitoliai veresége tanította meg, a melyet 30

jó részben annak a körülménynek lehetett felróni, hogy a csatatér erdős terület volt.

- 2 Az athéni katonák kénytelenek voltak a hely szűke miatt a sziget partján kötni ki s örök kiállítása után itt készíteni meg ételöket. Egy ily alkalommal egy katona itt a bozótot egy kis darabon, akaratlanul lángba borította; innen, miután épen ekkor szél támadt, a tűz tova harapódzott annyira, hogy mire észrevették, a szigeten levő erdőség legnagyobb része pusztulóba ment. Demosthenes eddig azt hitte, hogy kevesebb számú emberek azok, a kiknek az élelmiszereket oda bejuttatgatják. Ezen erdőégés után már könnyebben meggyőződhetett arról, hogy a lakedaimoniak nagyobb számban vannak; de egyszersmind arról is, hogy érdemes volna a vállalatnak nagyobb buzgalommal látni utána, s hogy a szigeten a kiszállítás már könnyebben végrehajtható. Ugyanazért készülleteket tett a támadásra; a közel eső szövetségesektől csapatokat vont magához s rajta volt, hogy hozzá minden egyéb szintén készen legyen. Ebben az időpontban érkezett Pyloshoz Kleon, a ki már előre küldött követtel korábban megüzente neki, hogy jön azokkal a hadakkal, a melyeket a maga részére kieszközölt. Egyesülésök után követet küldtek a szárazon levő ellenséges táborba azzal a kérdéssel, vajjon nem volnának-e hajlandók a szigeten levő embereiknek meghagyni, hogy tegyék le a fegyvert s adják meg magukat; ők ebben az esetben szelid fogságban tartanák azokat mindaddig, míg a többire nézve az egyezség létre jöhetne.

- 31 Miután e kérdésre onnan elutasító választ nyertek, még egy napot vártak, más nap azonban még az éj folyama alatt felkerekedtek a lehető legkevesebb számú hajókra szorított nehéz fegyverzetű gyalogságukkal s kevéssel virradat előtt a nyílt tenger felé, mind a kikötő felé eső oldalon kikötöttek. Nehéz fegyverzetű gyalogságuk nyolczszáz főre rugott. Ezzel rohamlépésben az előőrség 2 felé nyomultak. A szigeten levők következőleg voltak megoszolva: Az itt említett előőrség körülbelül harmincz nehéz fegyverzetű gyalogból állt; a középen eső leglapályosabb helyen, a víz mellett volt a fősereg Epitadas vezérlete alatt; egy kisedő csapat a szigetnek Pylos felé nyúló legvégső hegyfokát őrizte, a mely a tengerből meredeken emelkedik fel s belülről a szigetről is igen bajosan volt

megtámadható, mivel egy régi, összeválogatott szikladarabokból emelt kised erősség volt rajta. Úgy gondolkoztak, hogy ennek hasznát vehetik, ha valami nagyobb erő előtt netalán hátrálni lesznek kénytelenek. Ezek tehát ekképen voltak felállítva.

Az athéniek az előőrséggel, a melyet megrohantak, nyomban 32 elbántak, mert még ekkor éjjeli tanyáján épen fegyverzetének a felöltésével foglalatoskodott, a nélkül, hogy csak legkisebb neszt is vett volna ellenfeleinek a kiszállása felől; mert azt hitte, hogy ezek rendes szokásuk szerint csak az éjjeli őrszolgálat végett mozognak a part körül. Nyomban, mihelyt virradni kezdett, a 2 többi hadak is kiszálltak, valamivel több, mint hetven hajóról, a legalsó sorbeli evezősök kivételével mindnyájan, különböző fegyverzettel ellátva. Ezek közt volt nyolczszáz nyilas, ugyanannyi kerek pajzsos könnyű fegyverzetű gyalog. Itt voltak a messenoi segítő csapatok a többi összes, Pylosnál táborozó hadakkal, az erősség őrizetét tevő katonák kivételével. Ezek a Demosthenes ren- 3 delkezése szerint két-kétszáz és helylyel-közzel több vagy kevesebb emberből álló csapatokra osztottak s a legmagasabban fekvő pontokat foglalták el, hogy az ellenség teljesen be legyen kerítve s ekkép a legnagyobb szorultságba jusson; ne tudja, melyik csapattal szálljon szembe, közben pedig minden oldalról a lövedékek záporának legyen kitéve, s ha ekkor előre törne, a hátul állók, ha oldaltámadást intézne, a jobb és balfelől levők szórják rá lövedékeiket. Bár- 4 merre fordult is, hátban mindenkép érniök kellett őt az ellenség könnyű csapatainak s ezek ellen alig tehetett valamit, mert nyilakkal, hajító dárdákkal, kövekkel, parittyákkal távolról harcoltak. Ezeket megtámadnia nem lehetett, mivel futás közben rögtön nagy tért nyertek, de egyszersmind mihelyt az ellenfél visszahúzódt az üldözésből, sarkában termettek. Ekkép állapította meg Demosthenes már eleve a kiszállásra vonatkozó tervet, valamint a csatatervet is.

Az Epitadas közvetlen vezetése alatt levő főserég annak 33 láttára, hogy az előőrség meg van semmisítve, előtte pedig ellenséges csapatok bontakoznak, hadi rendbe állt s az athéni nehéz fegyverzetű gyalogság elé kezdett menni, hogy kartusába bocsátkozzék; mert épen ez állt vele szemben; oldalt és hátban azonban már

2 könnyű fegyverzetűek voltak. Így történt, hogy a nehéz fegyverzetű gyalogokkal nem bocsátkozhatott csatába sem pedig katonai felsőbbségének hasznát nem vehette, mert a könnyű fegyverzetűek lövedékek szórásával mind a két szárnyon szorongatták, a nehéz fegyverzetűek pedig nem mentek eléje, hanem egy helyt veszteltek. A könnyű fegyverzetűeket azonban azokon a pontokon, a melyeken a leghevesebben támadtak a szorongatták őket, megszalasztották. Ezek viszont hátra húzódva védelmezték magukat; alkalmatlan térségen mozogtak ugyan, mivel eddig lakatlan s ennek folytán szakadékos volt, de könnyű fegyverzetükben a lakedaimoniakkal szemben, minden nehézség nélkül tért nyertek a menekülésben, míg azoknak nehéz fegyverzetük azon a téren lehetetlenné tette az üldözést.

34 Egy kis ideig így folyt az ütközet lövedékek szórásával távolról. A lakedaimoniak csakhamar képtelenekké lettek erős kicsapások intézésére azokon a pontokon, a melyeken az ellenség támadásokat intézett, a könnyű fegyverzetű gyalogok viszont észreveték, hogy a védelem az ellenfél részéről már lanyhább, míg ő nekik az, a mit szemeikkel láthattak, a legnagyobb bátorságot kölcsönzött. Ugyanis magukat sokszorosan nagyobb számúaknak látták; továbbá mivel már kezdetben sem találtak várakozásuknak megfelelő fogadtatást, az ellenséget mind jobban-jobban megszokták, s nem találták többé oly félelmetesnek, mint a kiszállás pillanatában, a midőn az a gondolat, hogy lakedaimoniakra kell támadást intézniök, nyomott hangulatot idézett elő bennök. Ennélfogva az ellenséget már mibe sem véve, sűrű csatasorokban, roppant csatalármával neki mentek s követ, nyilat s hajító dárdát szórtak rá, a mi csak kinek-kinek a keze ügyébe akadt. A lakedaimoniakat, a kik ily küzdelemhez szokva nem voltak, mély csüggettség szállta meg e lármás támadásra. Erre különben rászolgált az a sűrű porfelleg is, a mely a nem rég leégett erdő hamvaiból támadt; mert így attól a nyíl- és kőzáportól, a melyet a porfellegben oly sok ember ontott rájuk, egy lépésnyire is alig láthattak. A lakedaimoniakra nézve tehát nyomasztóvá vált a helyzet. A szőrből készült vért nem fedezte testöket; ha hajító dárda érte őket, a hegye beléjük tört. Egyáltalában nem tudták, mihez kellene fog-

niok. Ugyanis előre nem láthattak, az ellenségnek mindent túl-
harsogó lármája miatt pedig a saját tisztjeik szavait nem hallhat-
ták. Így minden oldalról veszedelem vette őket körül s a legkisebb
reménység sem mutatkozott arra, hogy bárminemű védekezés
mellett is megmenekülhetnének.

Végre, midőn már köröskörül minden pontról zaklatott **35**
állásukban sokan meg voltak sebesülve, zárt hadoszlopban a sziget
legvégső hegyfokán levő erősségbe húzódtak, a mely nem messze
esett s a hol örcsapatuk állt. Ekkor, a mint a tért az ellenségnek **2**
átengedték, a könnyű fegyverzetű gyalogok még jobban vérszemet
kaptak s még hatalmasabb csatalármával estek utánuk, s mind-
azok a lakedaimoniak, a kik ez alatt a visszavonulás alatt kézre
kerültek, halálukat lelték; azonban nagy részük bemenekült az
erősségbe, a hol aztán az örcsapattal együtt minden megtámadható
pontot elálltak, hogy a támadásokat visszaverjék. Az athéniek, **3**
miután az üldözéssel felhagyni kényszerültek, a helyet erős fekvése
miatt nem voltak képesek körülvenni és elzárni; tehát a homlok-
ban intéztek támadásokat s ekkép igyekeztek az ellenséget a bástya-
ból hátra vetni. És sok ideig a nap jó részén keresztül folyt **4**
a makacs tusa, mind a két félnél a küzdés fáradalmai, a szomj és hőség
gyötrelmei között, a midőn az egyik arra törekedett, hogy a másikat
leszorítsa a magaslatról, emez pedig arra, hogy állását megtartsa.
A védelem a lakedaimoniakra nézve most már könnyebb volt,
mint előbb, mert szárnyaik felé nem lehetett kanyarodni.

Miután ennek így a végét belátni nem lehetett, a messzeniek **36**
vezére¹³ Kleonhoz és Demonstheneshez ment s kimondta nekik,
hogy küzködésök hiába való; ha azonban egy nyilas csapatot és
egy könnyű fegyverzetű csapatot az ő rendelkezése alá hajlandók
bocsátani, akkor neki gondja lesz, hogy ezekkel utat találjon az
ellenség hátába való kerülésre, s hiszi, hogy ekkép a támadás sike-
res lesz. A mit kívánt, megadták neki. Ekkor fedett állásból, hogy **2**
az ellenség meg ne láthassa, elindult s a meredeken emelkedő
sziklás partoldalon nyomról-nyomra folyton arra ment, a hol
lábát letehetette s a merre a lakedaimoniak nem őrködtek, mivel a
helynek már természetből megerősített voltában bíztak. Így bár
nagy bajjal és roppant küzködés között, de mégis sikerült meg-

kerülnie az ellenséget a nélkül, hogy az észrevette volna. A mint ekkép a magaslaton az ellenség hátában hirtelen feltűnt, míg ezt, a ki ily eshetőségre nem várt, rémülettel töltötte el, addig az athénieket, a mint meglátták, a mire vártak, még jobban neki
 3 bátorította. Ekkor a lakedaimoniakra már két felől szórtak lövedékeket s ha szabad kis tárgyra nagy hasonlatot alkalmazni, épen az az eset következett be, mint a minőbe jutottak azok, a kik Thermopylainál küzdöttek. Mert valamint ezek vesztőket találtak Thermopylainál, mihelyt a perzsák a gyalog ösvényen a hátukba kerültek, úgy történt azokkal, a kik itt harcztak. S a már elülről is, hátúlról is szórt lövedékek záporában végkép felhagytak az ellenállással s csekély számukkal s az étlenség folytán kimerült testtel hátrálni kezdtek a nagyobb erő előtt. Erre az athéniak hatalmukba kerítették az erősség bejáróit.

37 Kleon és Demosthenes szerették volna a lakedaimoniakat élve szolgáltatni az athéniak kezeibe. Tehát, a mint látták, hogy ha tovább még csak egy pár lépést is hátrálnak, az ő embereik ezek közül egyetlen egyet sem hagynak életben, félbe szakították a harcztot s feltartóztatták embereiket, hogy megkísértsék, vajjon az ajánlat hallatára meg van-e törve lelkök a fegyver letevéséig s
 2 a rémitő helyzet megtette-e rájuk elcsüggesztő hatását. Ennél-fogva követ útján felszólították őket, hogy tegyék le a fegyvert s az athénieknek kegyelemre, feltétlenül adják meg magukat.

38 E felhívás hallatára a legtöbbben alábecsátották pajzsokat s kezöket felemelve rázták annak jeléül, hogy készek a felszólításnak engedni. Erre fegyverszünet jött létre s értekezés végett összejöttek Kleon és Demosthenes, a másik fél részéről a Pharax fia, Styphon. Miután az első vezér, Epitadas elesett s az ennek helyére választott Hippagretost halottnak tekintették, bár még élet volt benne s úgy feküdt a csatatér halottjai közt, ez a Styphon volt kijelölve harmadikúl vezérnek arra az esetre, ha amazokat baj
 2 érné. Styphon és emberei azt mondták, hogy szeretnének követ útján a szárazon táborozó lakedaimoniakhoz kérdést intézni, mi
 3 tevők legyenek. Az athéni vezérek egyet sem voltak hajlandók elbocsátani közülök, hanem maguk hivattak át a szárazról követeket s ezek útján kétszer, vagy háromszor intézett kérdésre az

utolsó, a ki a szárazon táborozó lakedaimoniaktól érkezett, a következő üzenetet hozta: «A lakedaimoniak arra szólítanak fel, hogy magatok határozzatok a saját sorsotok felől; de semmi olyat ne tegyetek, a mi szégyenletes volna.» Erre összeálltak a tanácskozássra; ez után pedig lerakták fegyvereiket s megadták magukat. Az athéniek ezen a napon s a következő éjjel őrizet alatt tartották őket, más nap pedig diadaljelet emeltek a szigeten, továbbá minden készületet megtettek az elhajózásra s foglyaikat őrizet végett szétosztották a hajós kapitányok közt. Ezután a lakedaimoniak követet küldtek hozzájuk s a szigetről magukhoz szállíttatták halottaikat. A halottak és az élve elfogottak száma a következő volt: Eredetileg összesen négyszázhusz nehéz fegyverzetű gyalog szállt át a szigetre. Ezek közül kétszázkilencvenkettőt vittek el fogolyképen, a többiek pedig¹⁴ elesetek. Ezek közt az életben maradtak közt körülbelül százhusz volt spártai férfi. Az athéniek részéről nem sokan estek el, mert az ütközet nem volt rendszeres.

Az az egész idő, a mely alatt ezeket az embereket a szigeten ostromzár alatt tartották, a tengeri ütközettől a szigeten vívott csatáig hetvenkét napot tett. Azok az emberek ez idő alatt körülbelül huszad napig, míg a követek a béke tárgyában oda jártak, az athéniek tudtával s beleegyezésével voltak élelemmel ellátva, a többi napokon át pedig titkon becsempészett eleséggel táplálkoztak. S még a harcz után is találtak a szigeten gabonát, valamint egyéb élelmiszereket is, mert a vezér, Epitadas, takarékosabban mérte ki az étel-részleteket, mint a hogy még módjában lett volna.

Ekkor az athéniek, valamint a peloponnésosiak is hadaikkal haza távoztak Pylostól. S a Kleon ígérete, ha még oly örületesnek látszó volt is, teljesedésbe ment, mert huszad nap alatt elvitte Athénbe azokat az embereket, a mint vállalkozása szolt.

E háború egyetlen eseménye sem volt oly rendkívül meglepő a hellenekre nézve, mint ez, mert mindenki azt várta, hogy sem kiéheztetés, sem semmi egyéb kényszer útján nem lehet őket fegyverletételre bírni, s készebbek lesznek inkább körömszakadtáig harczolva, fegyveres kézzel meghalni.¹⁵ Nem is akarták elhinni, hogy azok, a kik megadták magukat, olyanok lettek volna, mint a minők voltak azok, a kik elesetek. Így történt, hogy egyszer az

athéniek szövetséges hadaiból egy katona a szigeten ejtett foglyok egyikétől, hogy boszantsa, azt kérdezte, hogy úgy-e bár, azok voltak közöttük a derék férfiak, a kik elestek. Ez azonban azzal felelt meg neki, hogy no hisz ugyan értékes valami volna az a darab nád,¹⁶ — s itt a nyilat értette, — ha képes volna kiválasztani azt, a ki derék. Ezzel pedig arra czélzott, hogy azok estek el, a kiket történetesen kő és nyíl, vagy hajító dárda ért.

- 41 Miután ezek az emberek már Athénbe voltak szállítva, reájok vonatkozólag a polgárság úgy határozott, hogy fogságban őrizteti mindaddig, míg csak békeszerződés nem jön létre; ha azonban a peloponnesosiak még előbb betörést intéznének Attika területére,
- 2 elővezetteti s kivégezteti valamennyit. Pylosban őrséget helyeztek el, a Naupaktosban lakó messeneik pedig a saját kebelökből a legalkalmasabb férfiakat küldték el ide, mivel ezt hazai földnek tekintették. Pylos ugyanis azon a területen fekszik, a mely korábban messenei föld volt. Ezek a messeneiek aztán folyvást rabló portyázásokkal nyugtalanították a lakedaimoni területet s temérdek kárt tettek rajta, mivel ennek a lakosaival ugyanazon tájszóláson beszéltek.¹⁷ Ekkor a lakedaimoniak, mivel eddig még rabló pusztításokat s efféle hadfolytatás módját nem próbáltak, továbbá mivel helótáik is egymás után szökdöstek át az ellenséghez, s még több és nagyobb belső zavarok felmerülésétől is féltek, nem tudtak többé közömbösek maradni, hanem bármennyire szerették volna ki nem mutatni félelmüket az athéniek előtt, követeket küldtek hozzájuk s lépéseket tettek Pylosnak és embereiknek a visszaszerzésére nézve. Ezek azonban mind nagyobb követelésekkel álltak elő s akárhány követség járult is eléjük, minden siker nélkül bocsátották el valamennyit. Ezek voltak a pylosi események.

- 42 Az athéniek még ugyanebben a nyári időszakban, nyomban ezen események után¹⁸ a korinthosi terület ellen nyomultak nyolczvan hajónyi hadi flottával, kétezer főnyi saját kebelökből való nehéz fegyverzetű gyaloggal s kétszáz főből álló lovasesapattal; ez utóbbit lovasszállító hajókon vitték magukkal. Velök voltak szövetségeik közül a miletosiak, androsiak és karystosiak is. A vezér
- 2 a Nikeratos fia, Nikias volt harmadmagával. Ezen hajózásukban hajnal hasadtakor Chersonesos és Rheitos¹⁹ között, a terület part-

vonalának azon a részén vetettek horgonyt, a mely felett a solygiai halom emelkedik. Ez az a halom, a melyen hajdan a dórok megszálltak s a Korinthosban levőkkel, a kik akkor aiolok voltak, háborút viseltek. Most egy Solygeia nevű falu van rajta. Attól a ponttól, a hol a hajók a parthoz álltak, ez a falu tizenkét, Korinthos városa hatvan, a földszoros pedig húsz stádiumnyira²⁰ van. A korinthisiak, a kik már jóval előbb értesítést nyertek Argosból 3 arról, hogy az athéniek hadai feléjük indulóban vannak, területök védelmére a földszorosra nyomultak összes hadaikkal, a szoroson kívüliek kivételével; egyszersmind még Ambrakiában és Leukasban ötszáz emberök volt távol ezen helyek őrizetére; a többiek mindnyájan táborba szállva lesték, hol fog majd az athéni hadi erő kikötni. Ez azonban az ő figyelmök kikerülésével éjjel állt a 4 parthoz s mások értesítették őket róla tűzjelekkel. Erre aztán a korinthisiak hadi erejük felét Kenchreianál hagyták arra az esetre, ha az athéniek netalán Krommyont támadnák meg s gyorsan az ellenség elé siettek.

Abban az ütközetben, a mely ekkor kifejlett, két vezér állt 43 a korinthisi hadak ezen részének élén. Az egyik, Battos, egy gyalog csapattal Solygeia felé távozott, hogy ezt az erődítményekkel el nem látott helyet megszállja, a másik, Lykophron pedig a többi hadakkal megkezdte a csatát. A korinthisiak elsőben is az athéniek 2 jobb szárnyára csaptak, még pedig nyomban a kiszállás után, Chersonesos előtt, azután pedig a csatavonal többi pontjaira is. A tusa heves volt s ember ember ellen, kar kar ellen küzdött. Az 3 athéniek jobb szárnya, a melyen legszélről a karystosiak álltak, felfogta a korinthisiak rohamát s vissza is verte, bár nagy nehezen. Ekkor ezek egy kőkerítés mögé vették magukat s innen, mivel a csatátért egy meredeken emelkedő terület képezte, magasabb állásukból köveket szórtak, majd nagy csatalármával megújították a támadást. Az athéniek helyt álltak s így a csata ismét kartusává 4 lett. Ekkor a korinthisiaknak egy gyalog csapata a balszárny támogatására megjelenván, az athénieknek a szárnyát megszalasztotta s egészen a tengerig üldözte. Az athéniek és karystosiak visszafordultak hajóiktól. A csatavonal többi pontjain ez alatt az ütközet mindkét részről egyenlő kitartással folyt. Különösen a korin-

thosiaiak jobb szárnya, élén Lykophron, igyekezett az athénieknek jobb szárnyát minden áron feltartóztatni, mert félni lehetett attól, hogy ez Solygeia falura fog támadó kísérletet tenni.

- 44 Ekkép sok ideig egyenlő kitartással küzdött a két fél s egyik sem engedett. Végül azonban sikerült az athéniek részén a lovas-ságnak, a mely fegyvernemmel az ellenfél nem rendelkezett, oda vinni a dolgot, hogy a korinthusiak megfutamodtak, a midőn aztán ezek a halomra vették magukat; itt állást foglalván, nem bocsát-
- 2 koztak többé alá, hanem mozdulatlanul egy helyben álltak. E megfutamodás alkalmával estek el legtöbben a korinthusiak jobb szárnyán levők közül. Ezek közt volt a vezér, Lykophron is. A csatavonal többi pontjain levők, miután ekkép állásukból ki voltak szorítva, a nélkül, hogy hevesen zaklatták volna őket, vagy vad futásban kerestek volna menedéket, a magaslatokra húzódtak s állást fog-
- 3 laltak. Az athéniek, miután az ellenfél a támadást nem újította meg, ennek elesett embereiről a fegyverzetet leszedték, a maguk
- 4 halottait felszedték s rá nyomban diadaljelet emeltek. A korinthusi hadaknak az a fele része, a mely Krommyonnak az athéniek támadása ellen való fedezésére Kenchreianál foglalt állást, az Oneion hegy fekvése miatt mit sem láthatott az ütközetből. Azonban mihelyt a porfelhő²¹ szemébe tűnt s értesítést is nyert, nyomban segítségnyújtásra sietett. De azok hallatára, a mik történtek, jöttek már a segedelemmel Korinthos felől az idősebb korosztályok-
- 5 beli harczosok is. Az athéniek, midőn mindezeknek az előrenyomulását meglátták, abban a hitben, hogy ott a peloponnesosi közeli szomszéd államok segítő csapatai jönnek, gyorsan hajóikra húzódtak fegyverzsákmányukkal s elesett embereiknek a holttesteivel, kettő kivételével, a melyeket a csataterén hagytak, mivel
- 6 még nem bírták megtalálni. Miután hajóikon voltak, a szomszédos szigetesoporthoz hajóztak át.²² Innen követet küldtek vissza, s fegyverszünet kieszközlése után²³ megkapták hátrahagyott halottaikat. A korinthusiak közül kétszázötvenketten estek el ebben az ütközetben, az athéniek közül pedig ötvennél nehánynyal kevesebben.
- 45 Erre az athéniek odahagyták a szigetesoportot, s még aznap a korinthusi területen levő Krommyon ellen mentek. Ez a hely a várostól százszáz stádiumnyira²⁴ van. Itt horgonyra szállás

után a terület pusztításához fogtak s az éjszakát is itt húzták ki. Más nap a part mentén tovább húzódtak. Először az epidaurosi partoknál szálltak horgonyra s itt kitörték. Ez után pedig Methonénél²⁵ jelentek meg, a mely Epidaurus és Troizen közt fekszik, s azon a földszoroson, a melyen Methone városa fekszik, bástyázatot emeltek s ekkép e félszigetet elzárták; e bástyázatot őrséggel rakták meg s ettől fogva a troizeni, haliai és epidaurosi területet rabló portyázásokkal nyugtalanították. A helynek bástyázattal való teljes ellátása után hazavitorláztak.

Ugyanebben az időtájban, míg ezek történtek, Eurymedon és Sophokles az athéni hajóhaddal Pylostól Sicilia felé vitorláztak s ez útjukban Kerkyrához értek. Itt a városban levőkkel azok ellen a kerkyraiak ellen szálltak táborba, a kik az Istone hegységben fészkeltek meg magukat, s a kik a legutóbbi pártusa alatt ide átszállva, a nyílt területnek uraivá tették magukat s sok kárt tettek. Ezeknek a sánczaira támadást intéztek s be is vették; az emberek azonban egy tömegben egy magaslatra menekültek belőle s innen egyezsége léptek, a melynek értelmében kötelesek voltak segítő csapataikat kiszolgáltatni s a fegyvert letenni; maguk felett pedig majd az athéni polgárság dönt. Ezeket az embereket a vezérek Ptychia szigetére²⁶ szállították, minden bántódás ellen biztosítva addig, míg Athénbe nem küldetnek; ha azonban közülök csak egyet is rajta kapnak, hogy menekülni próbált, az összesre nézve azonnal semmissé lesz az egyezés. A kerkyrai néppárt vezérei attól tartottak, hogy az athéniek nem végeztetik ki ezeket, ha Athénbe érkeznek. Ennélfogva a következő cselfogáshoz folyamodtak: A szigeten levők közül egynehányhoz kéz alatt oly embereket küldtek át, a kik jó ismeretségben álltak velök. Ezeket az embereket pedig megtanították, hogy tettessék, mintha sorsuk iránt részvételt volnának, s javasolják nekik, hogy nagyon jó volna, ha mennél hamarabb elmenekülnének; ők e végre majd hajót tartanak a számukra készen, mert az athéni vezérek őket át akarják szolgáltatni a kerkyrai népnek.

A mint ekkép ezeket azok az emberek rávették a menekülésre, a hajót kezök ügyébe játszották. Midőn aztán a menekülés pillanatában elfogták őket, az egyezés tüstént fölbomlott s nyom-

- 2 ban a kerkyraiaknak szolgáltatták át valamennyiöket. Hogy pedig ez eljáráshoz az efféle ürügy teljesen elfogadható alapnak tűnjék fel, s hogy azok, a kik e ravasz tervet kifőzték, kivitelekor annál biztosabban számíthassanak a sikerre, arra nézve az athéni vezérek tettek legtöbbet. Ezek nevezetesen igen tisztán kimutatták azt, hogy nem szeretnék, ha az alatt, míg ő nekik Siciliába kell távoznio, ezeknek az embereknek Athénbe való szállítása által más
- 3 szerezne népszerűséget. A kerkyrabeliek a foglyokat, a mint megkapták, egy nagy épületbe zárták s később húsz-húsz emberből álló csoportokban, egymáshoz kötözve, nehéz fegyverzetű gyalogság két oldalt felállított sorfala között vesztőhelyre vitték, a sorfalat képező katonaság folytonos ütlegetései és szurdalásai között, ha valaki a menetben épen személyes ellenségére akadt. Oldalt emberek haladtak korbácsos, a melylyel a lassabban haladókat szaporább lépdelésre ösztönözték.
- 48 Ilyenformán már körülbelöl hatvan embert vezettek ki s gyilkoltak is le a nélkül, hogy ezt az épületben levők sejtették volna. Ezek ugyanis azt hitték, hogy őket azért vezetik el, hogy más valahova helyezték át. E három csoport elvezetése után azonban megsejdtették a valót, s valaki tudokra is adta. Erre az athénieket kezdték kiabálni s azt sürgették, hogy legalább ezek öljék meg őket, ha már egyszer így van elvégezve; az épületből többé egy sem akart kimozdúlni, sőt kimondták, hogy a mennyire erejüktől, tehetségüktől telik, nem is engednek oda belépni senkit.
- 2 A kerkyrabeliek azonban ekkor maguk sem voltak oly szándékkal, hogy az ajtókon törjenek be, hanem felmentek az épület tetejére, felszaggatták a fedélzetet s onnan téglát dobáltak le s nyilakat
- 3 lövöldöztek alá. A foglyok viszont óvták magukat, a hogy tudták, de egyszersmind a legtöbben maguk igyekeztek véget vetni életüknek. Némelyek a belövöldözött nyilakat a torkukba tolták, mások pedig felakasztották magukat azoknak az ágyaknak hevederszíjaira, a melyek az épületben találhatók voltak, vagy a saját ruházatukból készített hurkokra. S a mint e fájdalmas jelenetre éj borúlt, úgy jóval éjjelutánra az öngyilkosság minden neme által s a felülről reájok ontott téglá- és nyilazórban, halálukat
- 4 lették. Reggelre kelve, a kerkyrabeliek szekerekre rakták, egymáson

keresztül-kasúl hányva, kihordták őket a város alá. Mindazokat a nőket, a kiket a sánczok közt fogtak el, rabszolgaságra kárhoztatták. Ekkép semmisítette meg a néppárt a hegységben levő kerkyraiakat. S ez az annyira elmérgesedett pártusa ezzel véget ért, legalább e háború idejére, mert a másik pártból nem maradt fenn valami számba vehető töredék. Az athéniek ezután Siciliába távoztak pályájok tulajdonképeni céljára s ott szövetségeseikkel egyesülve, hadakozáshoz fogtak.

Ennek a nyári időszaknak a végén²⁷ a Naupaktosnál horgonyzó athéniek az akarnaniabeliekkel együtt táborozáshoz fogtak s a korinthosiaknak egy városát, az ambrakiai öböl bejáratánál fekvő Anaktoriont, árulás útján hatalmukba ejtették. Erre az akarnaniabeliek a korinthosi lakosokat kiutasították s a helyet maguk összes népségökből való gyarmatosaikkal foglalták el. Ezzel a nyári időszak végére ért.

A következő téli időszakban²⁸ az Archippos fia, Aristeides, azoknak az athéni hajóknak az egyik vezére, a melyek a szövetségeseihez az adó behajtására voltak kiküldve, Artaphernes, perzsa embert, a ki a perzsa királytól útban volt Lakedaimon felé, a Strymon folyó mellett fekvő Eionban elfogta. E foglyot Athénbe vitték s ott az athéniek a nála levő, assyr nyelven írt leveleket lefordították s elolvasták. Ezekben sok más egyéb közt ez a lakedaimoniakra vonatkozó hely volt a legnevezetesebb: A király nem érti, mit akarnak a lakedaimoniak, mert a közül a számos követés közül, a melyek tőlük hozzá érkeztek, egyik sem azt beszéli, a mit a másik; ha tehát határozottan ki akarják fejezni, hogy mit akarnak, e perzsa férfival küldjenek hozzá néhány emberöket. Az athéniek ezt az Artaphernest utóbb egy háromsorevezős hajójukon Ephesosba küldték, s vele együtt követek is mentek tőlük. Ezek azonban, miután Ephesosba érve, meghallották, hogy Artaxerses kevéssel ez előtt meghalt, onnan visszafordultak haza. E perzsa király halála valóban ebben az időtájban is történt.

Ugyanebben a téli időszakban történt az, hogy a chiosiak az athéniek meghagyásából lebontották új bástyázatukat, mert ezek gyanúba vették őket, hogy a politikai helyzet megváltoztatására szönek terveket. A chiosiak azonban, midőn ezt megseleked-

ték, egyszersmind a lehető leglekötellezőbb biztosítást szereztek maguknak az athéniek részéről arra nézve, hogy ő velök szemben semmi további megszorító rendszabályhoz nem fognak nyúlni. Ezzel végződött ez a téli időszak, s vele hetedik éve ért véget ennek a háborúnak, a melynek a történetét Thukydides e műben megírta.

- 52 Mindjárt e nyári időszak kezdetén holdújás alkalmával részleges napfogyatkozás volt,²⁹ s ugyanennek a hónapnak az első 2 tíz napja alatt megrengett a föld. A Mytilenéből és Lesbos többi helyéről való menekültek, legnagyobb részben a szárazföldről indulva, részint a Peloponnesosról fogadtak, részint ott helyben vontak magukhoz segédcsapatokat s elfoglalták Rhoiteiont.³⁰ Ezt azonban kétezer darab phokaiiai staterért³¹ minden bántalom nélkül kibocsátották kezükből. Ezután Antandros³² ellen mentek s s árulás útján hatalmukba ejtették. Tervök az volt, hogy az összes, úgynevezett akte-i (parti) városokat, a melyeket korábban a mytileneiek bírtak, ekkor pedig az athéniek tartottak hatalmukban, felszabadítják s megerősítik. De ez főkép s különösen Antandrosra vonatkozólag volt szándékukban, még pedig azért, mert itt könnyű szerrel lehetett fölállítani hajóépítő helyet a nagy fabőség, az Ida hegyének a közelsége s egyébnemű alkalmatosság miatt. Innen Lesbost, a mely közel esik, könnyű lesz nekik nyugtalanítani; egyszersmind e helyről a szárazon levő aiolisi városokat is 4 kézrekeríthetik. Ez volt az, a mihez a menekültek készülődtek.

- 53 Ugyanebben a nyári időszakban az athéniek hatvan hajónyi hadi flottával, kétezer főnyi nehéz fegyverzetű gyalogsággal, egy kis lovascsapattal a milétosiak és más szövetségeseik társaságában Kythera ellen mentek. Vezérek voltak: a Nikeratus fia, Nikias, 2 a Diotrophes fia, Nikostratos és a Tholmaios fia, Autokles. Ez a Kythera a lakedaimoni partvonal közelében, Maleával átellenben fekvő sziget. Lakosai lakedaimoniak a környéklakók közül. Egy Kytherodikes nevű kormányzó járt át hozzájuk évről-évre Spártából; egyszersmind egy, nehéz fegyverzetű gyalogokból álló csapatot is küldöztek át őrizetül, s általában nagy gondot fordítottak 3 e szigetre. Mert ez az Aigyptosból jövő kalmárhajóiknak állomáshelye volt, egyszersmind nagy mértékben fedezte a lakedaimoni

területet kalózok rablótámadásaitól, mert a lakedaimoni partokon csak ebből az irányból lehetett kárt tenni. Fekvése nagyon kedvező volt erre, mert a sziget teste a siciliai tengerből a krétaiba nyúlik át.

Az athéniek, miután hadaikkal kikötöttek a parton, tíz hajóval és kétezer nehéz fegyverzetű gyaloggal a nyílt tenger felől oldalon fekvő Skandeia nevű várost bévették, hadi erejük többi részével a szigetnek Malea felé eső oldalán kiszálltak s a kytherabelieknek tengerparti városa ellen nyomultak, a hol ezeket már teljes számban táborba szállva találták. A mint ütközetre került a dolog, a kytherabeliek rövid ideig tartó ellenállás után megfutamodtak s a felső városba menekültek. Később Nikiassal és vezértársaival egyezsége léptek, a mely szerint a kytherabeliek beleegyeztek abba, hogy velök az athéniek tetszésök szerint bánjanak; csak életöket nem vehetik el. Voltak azonban már korábban némely kytherabelieknek Nikiassal összeköttetéseik; s éppen ez is oka volt annak, hogy az egyezés feltételeinek a teljesítésében ekkor is, később is, gyorsabb és enyhébb volt az eljárás, mert különben az athéniek bizonyosan elűzték volna a kytherabelieket, részint mert lakedaimoniak, részint mert szigetük oly közel esik a lakedaimoni partokhoz. Az egyezés megkötése után az athéniek birtokukba vették a kikötő mellett fekvő városkát, Skandeiaát, Kytherában őrséget helyeztek el, s ezután Asinéhez, Heloshoz s a partvonal számos más pontjaihoz hajóztak. Ezekre kiszálltak, s a hol alkalmasnak találták a helyet, megállapodtak s pusztították a területet. Mindez körülbelől heted napig tartott.

Bár ekkép a lakedaimoniak Kytherát az athéniek kezében látták s ily kiszállásoktól a saját területöket is félthették: mind a mellett ezek ellenében egy ponton sem állították fel összes hadaikat, hanem nagy számú nehéz fegyverzetű gyalog csapatokat küldöztek szét őrizetül területöknek azon pontjaira, a hol csak szükség volt rá, s egyéb tekintetben is nagy ügyelettel voltak, mert féltek attól, hogy államszervezetöket valami mélyre ható rázkódás éri. Már a szigeten szenvedett csapás is véletlenül s nagyon érzékenyen sújtotta őket; ³³ aztán Pylos és Kythera az ellenség kezén volt s minden oldalról egy hirteleni s emberi óvatossággal el nem

- 2 hárrítható háborút várhattak magukra.³⁴ Így történt az, hogy szokásuk ellenére egy négyszáz főnyi lovas és nyilas csapatot állítottak fel; továbbá, hogy kedvetlenebbül fogtak hadi vállalatokba, mint máskor bármikor, mivel hazai katonai szervezetökkel ellentétes tengeri háborúba látták magukat bonyolítva, még pedig az athéniakkal, a kik minden vállalat elmulasztását úgy tekintették, mint
- 3 elmaradást attól, a mit nézetök szerint elérhettek volna. Ehhez járultak még többnemű baleseteik, a melyek oly rövid idő alatt minden számításuk ellenére érték őket. Ezek a legnagyobb rettegést idézték elő náluk s folyvást félelemben tartották őket, hogy ismét oly szerencsétlenség találja érni, mint a minő a szigeten érte. Ennek folytán csökkent harczy bátorságuk s azt vették a fejökbe, hogy mindannak, a mibe fognak, rosszúl kell kiútni; mert önbizalmukat elvesztették, nem levén szokva ahhoz, hogy dolgukban szerencsétlenül járjanak.

- 56 A lakedaimoniak őrcsapatai az athéniakkal szemben, a kik ekkor itt a partvidéket dúlták, a mint egyik vagy másik közelében történtek a partra való kitörések, a legtöbbnyire tétlenül vesztegeltek, mivel számra nézve mindenik magát hitte gyöngébbnek. De ez egyszersmind azért is történt, mert az említett hangulatban voltak. Csak egyetlen őrcsapat, az, a mely Kotyrtát és Aphrodisiát³⁵ fedezte, rémítette meg a könnyű fegyverzetűek laza tömegét egy gyors támadással. Azonban ez is visszahúzódott, mihelyt a nehéz fegyverzetű gyalogság szállt vele szembe. Miután ekkor egynehány embere elesett s fegyverzet is esett tőle zsákmányúl,
- 2 az athéniak diadaljelet emeltek, ez után Kytherához húzódtak. Majd innen Maleát megkerülve, a limerai Epidaurus³⁶ ellen hajóztak s itt a terület egy részét feldúlták. Ez után Thyrea ellen mentek, a mely az argolisi és lakedaimoni terület közt eső, úgynevezett kynuriai vidéken fekszik. A lakedaimoniak, a kik e vidéket bírták, e helyet a szigetokról elűzött aiginaiaknak engedték át lakóhelyül, részint a földrengés idején s a helóta lázadás alkalmával tapasztalt jóvoltukért, részint pedig azért, hogy bár athéni alattvalók voltak, folyvást ő hozzájuk szítottak.

- 57 Az aiginaiak az athéniak közeledésekor abban hagyták a tenger partján az erősség építését, a melylyel épen foglalkoztak

s a parttól beljebb, körülbelöl tíz stádiumnyira³⁷ eső felső városba húzódtak, a melyben laktak. A lakedaimoniaknak egy, 2
 épen e tájon állomásozó őrcsapata, a mely az építésben segített is, az aiginaiai minden kérése daczára sem akart a bástyák közé vonulni, mert veszedelmesnek látszott előtte az, hogy falak közé rekesztesse magát. Tehát a magaslatokra húzódott, s mivel nem tartotta magát elég erősnek a megmérkőzésre, tétlenül vesztegelt. Ez alatt az athéniek kikötöttek, összes hadaikkal haladéktalanul 3
 előre nyomultak s Thyreát bevették. Ekkor a várost felperzselték, a mi benne volt, zsákmányul ejtették, azokat az aiginaiakat pedig, a kik a tusában el nem hulltak, haza tértökbben magukkal Athénbe hurczolták. Ezek közt volt az aiginaiai lakedaimoni kormányzója, a Patrokles fia, Tantalos is, a kit az athéniek megsebesülve fogtak el. Hoztak magukkal haza ugyanekkor Kytheráról is néhány 4
 embert, a kiket biztonság végett más valahova láttak jónak letelepíteni. Ez utóbbiakra nézve az athéniek azt határozták, hogy a szigeteken³⁸ kell elhelyezni őket, a többi kytherabeliek pedig maradjanak eddigi lakóhelyökön s négy talentumnyi évi adót³⁹ fizessenek. Mindazokra az aiginaiakra nézve, a kik foglyokúl estek, kimondták, hogy korábbi engesztelhetetlen ellenséges érzületökért halállal lakoljanak, Tantalost illetőleg pedig azt végezték, hogy a szigeten elfogott lakedaimoniakkal együtt fogságban tartassék.

Ugyanebben a nyári időszakban⁴⁰ Sziciliában fegyverszünet 58
 jött létre. Ezt elsőben csak a kamarinabeliek és a gelaiak kötötték meg egymással; később azonban a többi sziciliabeliek is értekezésbe bocsátkoztak az összes államoktól küldött követségek útján s igyekeztek utat-módot találni a kibékülésre. Itt sok nézet nyilvánult a béke mellett is, a béke ellen is, panaszok és követelődzések között, a mint kiki valamiben megrövidítve érezte magát. E nézetnyilvánítások közt a legfontosabb volt a Hermon fiáé, a syrakusai Hermokratesé, a ki épen főtényező volt az értekezlet létrehozásában is. Ez a következő beszédet tartotta a követek gyűlésében:

„Sziciliabeliek! Az én hazám sem nem a legjelentéktelenebb, 59
 sem nem a legnehezebben tűri a hadi állapotot. Ennélfogva most, midőn szót emelek, pusztán csak az a czélom, hogy nézeteimet kifejtsem a felől, hogy miben áll az egész Szicilia közjava. A háború 2

súlyos voltáról már mire való volna bárkinek is kimerítő fejtegetésekkel vesztegetni az időt olyanok előtt, a kik azt különben is jól tudják? Hisz senki sem készíthető rá csak úgy vaktában, a mint hogy másfelől el sem ijeszthető tőle az, a ki azt hiszi, hogy általa érdekeit munkálhatja! De megesis az is, hogy némelyek előtt nagyobbaknak tűnnek fel azok, a miket megnyerhetnek, mint a félelmes helyzetek; mások pedig készebbek a veszedelmekkel szembe szállni, mint némi pillanatnyi kisebbséget szenvedni.

- 3 Ha már az ilyenek ekképen nem a kellő időben járnak el, akkor a békülékenységre intő jóakaró figyelmeztetések nagyon is helyökön vannak. S ha e felől jelenleg mi is meg tudunk győződni, igen sokat fog érni. Mi ugyanis valamint a háborúra eredetileg abból a czélból vállalkozunk, hogy a saját külön érdekeinket mozdítsuk elő, épen úgy most arra teszünk próbát, hogy nézeteinknek egymással való nyílt kieserélésével békés kiegyenlítésre találjunk, s ha nem sikerülne az, hogy mindenik a saját jogos kívánatainak megnyerésével távozhassék innen, ismét hadakozni fogunk.

- 60 «Azonban, ha van józan belátásunk, tisztában kell lennünk most azzal, hogy ez a mi mostani összejövetelünk nem csupán az egyes államok külön érdekeinek a kiegyenlítése czéljából létesült, hanem a végből, hogy megvitassuk, vajjon miképen lehetne még az *egész* Siciliát megmenteni, a melyet az én ítéletem szerint az athéniek részéről veszedelem fenyeget. S e czél érdekében az én szavaimnál sokkal hathatósabb békéltetőknak kell tekintenem az athénieket, a kik a hellenek közt a legnagyobb hatalom birtokában kiseded hajórajukat itt tartják, hogy tartsa szemmel a mi hibás lépéseinket, s hogy ellenséges czélzataikat, a melyeket a szövetségnek jog szentesítette neve alatt magukban rejtegetnek, minden
- 2 visszataszító külszin kerülésével valósíthassák. Mi hadra kelünk s behívjuk azokat, a kik oly emberek, hogy még azoknak az államoknak a területére is küldenek hadakat, a melyek őket segítségül nem hívták. Továbbá mi költekezéseinkkel minmagunkat fogyasztjuk, egyszersmind ő nekik az uralomhoz az útat egyengetjük. S mindebből aztán természetesen következik az, hogy egyszer csak, a mint észreveszik, hogy már jól meggyöngítettük

magunkat, nagyobb hadi készülettel itt teremnek s mindnyájunkat uralmuk alá próbálnak hajtani.

„Azonban, ha van józan belátásunk, nekünk külön-külön 61 inkább oly szövetségesekre kell szert tenni, a kik idegen területet csatolnak a miénkhez, mint olyanokra, a kik meglevő hatalmunk gyöngítésén munkálkodnak, s a kikkel egyszersmind új veszedelmeket is veszünk nyakunkba. Meg kell győződve lennünk arról, hogy a pártviszály a legpusztítóbb hatású nem csak az egyes államokra, hanem az egész Siciliára nézve is, a melynek a lakosait, míg az egyes államok egymással farkasszemet néznek benne, mind valamennyit együtt veszedelem fenyegeti. Ezt nekünk észre kell 2 venni s egyesnek egyessel, államnak állammal ki kell békülnie s valamennyinek arra a közös célra törekednie, hogy az egész Siciliát megmentjük, továbbá senkinek sem szabad arra a gondolatra jutni, hogy bár a dórok az athéniakkal szemben fenyegetett helyzetben vannak, a chalkisi eredetűek a jón törzsrokonság viszonyánál fogva bátorságban érezhetik magukat. Mert nem a népségek 3 azok, a melyekre az athéniak törnek, mivelhogy más törzsbeliek, más iránt táplált ellenséges indulatból; nem, ők nem ezekre törekszenek, hanem Siciliának mindnyájunk közös birtokát tevő javaira áhítoznak. Ezt most, midőn a chalkisi eredetű 4 népségek őket ide behívták, azzal mutatták ki, hogy bár ezek nekik a szövetségi viszony értelmében soha segedelmökre nem mentek, a segítséget mohó készséggel s nagyobb mértékben is megadták, mint a minő mértékben való segítség nyújtásra a szerződés betű szerinti értelmében kötelezve voltak. Nekem semmi 5 kárhóztató megjegyzésem sincs arra, hogy az athéniak ezekre a javakra vágyakoznak, sem pedig arra, hogy az azokhoz juttató eszközökről gondoskodnak; azokra sincs gáncsoló szavam, a kik uralkodni vágnak, hanem azokra igen is, a kik oly készségesen vállalkoznak a szolgai szerepre. Mert olyan az ember természeténél fogva, hogy mindig urává tolja fel magát annak, a ki előtte meghajlik; de az is természetéhez tartoznék, hogy a támadóval szemben óvni igyekezzék magát. Ha már mindezt tudjuk s még 6 sem igyekezünk a kellő előrelátással lenni; s ha még olyan is van itt, a ki nem azt tekinti mindennél fontosabbnak, hogy összes

erőnkkel igyekezzünk a mindnyájunkat fenyegető veszedelmekkel szemben kellőleg intézkedni: akkor hibás alapon állunk. Pedig csak úgy háríthatnók el azokat leggyorsabban, ha hajlandók volnánk magunk közt kiegyezni, mert az athéniek nem a saját területökről folytatnak itt hadat, hanem azokéről, a kik ide behívták őket. S ekkép nem háború háborúval, hanem egyenetlenkedés volna minden fáradtság nélkül békével megváltva, s azok, a kiket ide behívtak, s a kik ide tetszetős ürügy alatt, de nem igazságos célzattal jöttek, a tiszta igazság alapján minden siker nélkül eltakarodnak.

62 «Ily nagy az a nyereség, a mely bennünket, ha okosan határozzunk, az athéniekre vonatkozólag kecsegtet. S miért ne kellene már a mindenkitől egyformán legfőbb jónak tartott békét saját magunk közt létrehoznunk? Vagy talán azt hiszitek, hogy ha most egyikőtök valami jót élvez, a másik pedig bajjal küzd, nem alkalmasabb a nyugalom a háborúnál a jó megőrzésére s a baj elhárítására? vagy pedig azt, hogy a béke a háborúnál nem kevesebb kockázattal nyújt fényt és dicsőséget? hogy sok egyebet mellőzzek, a miről épen oly hosszadalmasan lehetne áradozni, mint a háborúról. Ezeket megfontolván, nem volna célszerű könnyedén elsiklanotok az én szavaim felett, sőt inkább ezek nyomán lehetne mindenkinek utat találni a menekülésre. Ha pedig valaki akár jogára, akár hatalmára támaszkodva, bizton várja, hogy egyetmást meg kell nyernie, vigyázzon, hogy váratlanul súlyos csalódás ne érje; gondolja meg, hogy többen jártak már úgy, hogy midőn boszút igyekeztek állani azokon, a kiktől sérelmet szenvedtek, nem csak hogy boszút nem állhattak, hanem maguk sem menekedhettek meg; gondolja meg, hogy volt számos eset, a midőn olyanok, a kik hatalmas voltukban nyereséget ígértek maguknak, a helyett, hogy gyarapodtak volna, még a saját 4 meglevő javaikban is csonkúlást szenvedtek. Mert nem következés, hogy szerencsés a megtorlás, azért mert igazságos, de az sem, hogy a hatalom biztos, mert reményt ébreszt. Legtöbbsnyire a jövő bizonytalansága uralkodik dolgainkban. Ez, ha mindennél csalékonyabb is, annyiban hasznosnak mutatkozik, hogy azért, mert vele szemben mindnyájunknak egyformán oka van a félelemre, jobban óvakodunk egymásra is rátámadni.

«Mi tehát most a titokzatos jövő félelemgerjesztő voltán 63
egyszersmind a már nyakunkon levő athéniek f. l. elmes jelenlétén
megdöbbenve, legyünk abban a meggyőződésben, hogy a gátló
körülmények elegendőkép igazolják annak az elmaradását, a mit
egyikünk vagy másikunk vágyaiból meg akart valósítani. Ehhez
képest távoztassuk el területünkről a fenyegető ellenséget, magunk
pedig, ha lehet, mindörökre egyezzünk ki, ha pedig nem lehet,
legalább mennél hosszabb időre lépünk békére s magán vitás
ügyeink intézését halaszszuk máskorra. Általában pedig legyünk 2
meggyőződve arról, hogy mi, ha az én javaslatom lesz elfogadva,
mindnyájan szabad haza polgárai leszünk, a melynek a határai
közt, mint saját helyzetünk feltétlen urai, jóltevőinknek és bán-
talmazóinknak egyaránt megfelelő viszonzással szolgálhatunk;
ellenben, ha javaslatom mellőzésével másokra hallgatunk, nem
lesz többé szó elégtétel szerzéséről, hanem ha nagyon jól üt ki a
dolgunk, kénytelenek leszünk barátaivá lenni halálos ellenségeink-
nek s meghasonlásba jutni azokkal, a kikkel legkevésbé illenek.

«Én, a mint már beszédem elején is említettem, a leg- 64
nagyobb állam nevében szólok, s inkább támadásra, mint véde-
lemre gondolhatnék; de azért részemről, tudva ezeket, kész
vagyok engedni s óvakodni attól, hogy ellenségeimet károsítsam,
csak azért, hogy én még nagyobb károkat szenvedjek; kész vagyok
továbbá azt az esztelenségből s czivódás-vágyból származó véle-
kedést is kivetni a fejemből, hogy sorsom felől, a melynek ura
nem vagyok, ép oly függetlenül rendelkezhetem, mint a saját
gondolataim felől, s az illendőség határai közt megrövidítésemet
is kész vagyok elszenvedni. De ekkor aztán én is megkívánom, 2
hogy ugyanezt nekem a többiek is tegyék meg s saját maguktól
és ne az ellenségtől szenvedjenek rövidséget. Mert semmi gyalázat 3
nincs abban, ha hazabeli a hazájabeli előtt, dór származású a dór
előtt, chalkisi a chalkisi előtt meghajlik; s általában nem rejlik az
engedékenységekben gyalázat olyanok közt, a kik szomszédok s egy
területen laknak, a melyet még ezen felül minden oldalról tenger
környez, s a kik valamennyien ez egy nevet viselik: siciliabeliek.
Mi, úgy hiszem, ezután is fogunk háborúkat viselni magunk között,
ha úgy esik, s ki is fogunk egyezni újra, miután az ügyet magunk

4 közt közösen megvitattuk. Azonban idegen származásúak támadását, ha lesz józan belátásunk, mindig egyesült erővel igyekezzünk területünkről kiszorítani, mert csak egyetlen egy tagnak a megkárosítása is mindnyájunk közös veszedelmét idézheti elő; szövetségeseket pedig nem fogunk többé soha behívogatni, de béke-
 5 közvetítőket sem. Ha mi ekképen járunk el, jelenleg Siciliát nem fogjuk megfosztani attól a két jótéteménytől, hogy először az athéniektől, másodsor a belső háborútól megszabadítsuk; jövőre pedig szabadon s mások lesvetéseinek kevésbbé kitett helyzetben fogunk élni.»

65 Hermokrates ezen beszédének a hatása alatt a siciliabeliek megegyeztek abban, hogy a háborúnak végét szakítják; kiki tartsa meg azt, a mi birtokában van, csak a kamarinabeliek kapják meg Morgantinét⁴¹ a syrakusaiaktól, ha ezeknek egy bizonyos meghatározott összeget lefizetnek. Az athéniak szövetségesei magukhoz hívták ezeknek a főtisztjeit s kijelentették előttük, hogy békét akarnak kötni s a szerződésbe az athéniakat is bele szándékoznak foglalni. Ezek beleegyezése után megkötötték a szerződést, s erre
 3 az athéni hajóhad eltávozott Siciliából. Athénbe való megérkezése után az otthoniak megbüntették e hajóhad vezéreit. Pythodorost és Sophoklest számkivetéssel, Eurymedont pedig pénzbírsággal sújtották oly alapon, mintha ezeknek lehetséges lett volna ugyan Siciliát hatalmuk alá hajtani, de ajándékokkal rá hagyták magukat
 4 venni a távozásra. Annyira elbízták már magukat az athéniak szerencsés helyzetökben! Azt hitték ugyanis, hogy nincs már semmi, a mi útjukban állana s ő előttök a lehetőnek épen úgy, mint a lehetetlennek, nagyobb hadi erővel vagy kisebbel egyaránt elérhetőnek kell lennie. Ennek oka pedig a legtöbb vállalatukat kísérő meglepő siker volt, a mely roppant vérmes reményeket támasztott bennök.

66 Ugyanebben a nyári időszakban⁴² történtek a következő események is. Azokat a megarabelieket, a kik bent, városukban laktak, az athéniak összes hadi ereje e báború minden esztendejében két ízbeli betöréssel sanyargatta. Ugyanezeket egyszersmind Pegaiból intézett rabló portyázásokkal folyvást sanyargatták a saját politikai menekültjeik is, a kiket egy pártharcz kitörésekor a

néppárt kivert volt a városból. Ennélfogva tanakodni kezdtek magukban, hogy a menekülteket haza kellene fogadni, hogy a város egyszerre két részről is ne pusztuljon. A kint levők politikai barátai, a mint hallották, hogy miről van szó, időszerűnek látták a leplezetlenebb működést e javaslat életbe léptetése érdekében. Ekkor a néppárt vezérei, látván, hogy a néppárt szorongatott helyzetében nem lesz képes e javaslattal szemben szilárdulni helyt állani ő mellettök, féltökben összeköttetésbe léptek az athéni vezérekkel, nevezetesen az Aripbron fiával, Hippokratessel, és az Alkisthenes fiával, Demosthenessel. S a szándékuk az volt, hogy ezeknek a várost átadják, mert az volt a meggyőződésök, hogy ebben ő reájok nézve kisebb veszedelem rejlik, mint az ő általuk kiűzött emberek haza juttatásában. S abban történt megállapodás, hogy az athéniek elsőben a hosszú falakat kerítik hatalmukba, a melyek körülbelől nyolcz stádiumnyi hosszúságban ⁴³ kikötővárosukig, Nisaiáig nyúltak, hogy a péloponnesosiak, a kik itt Megara biztosítása végett egyedül maguk képezték ez őrséget, segedelemre ne mehessenek. Ezután szándékoztak tenni kísérletet arra, hogy a felső várost is az athéniek kezére játszszzák, mert várni lehetett, hogy ez akkor majd könnyebben hódol meg, ha már amaz megtörtént.

Miután szóval, tettel mindkét részről minden előkészület meg volt már téve, az athéniek egy éjjel a megarai Minoa szigethez hajóztak s Hippokrates vezér négyszáz főnyi nehéz fegyverzetű gyaloggal a parton egy oly gödörbe vette be magát, a honnan a bástyázathoz a téglát hányták, s a mely ettől nem messze esett, a másik vezér, Demosthenes pedig a vezetése alatt álló plataiai könnyű fegyverzetű gyalogokkal s egy határjáró harcossokból álló csapattal Ares szent helyén állt lesbe, a mely még közelebb esett oda. S azokon az embereken kívül, a kiknek erről tudomásuknak kellett lenniök, senki sem sejtített meg semmit ezen az éjszakán keresztül. Kevéssel virradat előtt kieszközölték az árulók, hogy a kapu nyitva álljon. Egy idő óta ugyanis ezek annak jó előre való kieszközlése végett, hogy az athéniek a kaput nyitva találhassák, a következő szokást kapták fel: A várkapitány beleegyezésével éjjelenként egy kétevezős kalóz-sajkát a vár-árkon

- keresztül szekeren a tengerhez szállítottak, hogy rajta kalózkodásra kifuthassanak, s még mielőtt megvirradt, a sajkát a szekéren visszahozták s a kapun keresztül a falak közé szállították, színleg a végett, hogy a Minoa szigetén álló athéniek majd ne tudják, merre vigyázzanak, ha nappal magában a kikötőben semmi vízjáró mű
- 4 nem vehető észre. A mint már ekkor a kapu a sajka visszabocsátására a rendes szokás szerint nyitva állt, az athéniek ennek látára az előleges összebeszélés szerint a lesből előtörttek s gyors futásban igyekeztek a kapuk alatt teremni, még mielőtt bezáródának, s addig, míg a szekér, a mely a kapu bezárását gátolta, még alatta volt. Ugyanekkor a velők összeköttetésben álló megarabeliek a kapuőröket leöldösték. Elsőben is a Demosthenes vezetése
- 5 alatt álló plataiabeliek és határjáró harczosok rohantak be ott, a hol most a diadaljel áll; s a plataiabeliek, mivel a legközelebb álló peloponnesosiak a dolgot észrevették, mindjárt a kapukon belül csatára keltek, a reájok törő csapatokat visszaverték s ekkép a csakhamar oda nyomuló nehéz fegyverzetű athéni gyalogságnak a kapuk birtokát biztosították.
- 68 Az athéniek, a mint egyik a másik után bent volt, már ez
- 2 után a bástyák ellen mentek. Eleinte a peloponnesosi őrsereg egy kis töredéke megállta a helyét s ellenállást fejtett ki, a midőn néhány ember el is esett belőle; azonban a legnagyobb rész tüstént futásnak eredt, mert rémület fogta el először is az ellenség éjjeli támadása miatt, másodszor pedig azért, mert a mint azokat a megarabelieket, a kik az árulásban részesek voltak, magával szembe szállani látta, az a gondolata támadt, hogy őket az összes
- 3 megarabeliek árulták el. S éppen ekkor történt az is, hogy az athéni kikiáltó a maga eszétől azt hirdette ki, hogy a megarabeliek közül az, a ki akar, fegyveresen csatlakozhatik az athéniekhez. Ennek hallatára aztán egy sem állt többé helyt, hanem abban a meggyőződésben, hogy ő velők valósággal az athéniek és megarabeliek együttesen szálltak harciba, valamennyien Nisaiába menekültek.
- 4 Hajnalban, midőn már a falak elfoglalva, a megarabeliek pedig a városban nyugtalanságban voltak, azok, a kik az athéniekkel összeköttetésben álltak, a tömeg azon tagjaival együtt, a kik a dologba be voltak avatva, azt az indítványt tették, hogy tárják fel

a kaput s törjenek ki az ellenségre. Ugyanis úgy volt előre kiter- 5
vezve, hogy az athéniek a kapuk feltárása után betörnek, maguk
pedig, hogy bántódásuk ne legyen s e végből tisztán felismerhetők
legyenek, olajjal kenik meg magukat. A kapu megnyitása pedig
annál kevesebb bizonytalansággal járt rájuk nézve, mivel az
összebeszélés szerint az a négyezer főnyi nehéz fegyverzetű gya-
logság és hatszáz főnyi lovasság, a mely az egész éjszakán át jött,
Eleusis felől már szintén megjelent. Már megolajozva a kapuknál 6
álltak, midőn egy a dologba avatottak közül felfedezte a tervet a
többiek előtt. Erre ezek összeálltak, s kinyilatkoztatták, hogy csa-
tára kimenniök nem lehet, mivel ezt korábban sem merték tenni
soha, még olyankor sem, midőn nagyobb hadi erővel rendelkeztek,
s a várost oly nyilvános veszedelemnek ki nem tehetik; ha pedig
valaki ebbe belenyugodni nem akar, ott nyomban, a kapuk mögött
fog csatára kerülni a dolog. Amazok nem mutatták, mintha a
tervekbe be volnának avatva, hanem csak azt erősítették, hogy
az az ő javaslatuk igen helyes. A többiek azonban elállták a kaput
s így az árulók nem valósíthatták tervöket.

Az athéni vezérek, látván, hogy valami akadály fordult elő 69
s a várost megrohanás útján bevenni képesek nem lesznek, Nisaiát
nyomban ostromművekkel kezdték körülvenni; úgy gondolkodtak,
hogy ha ezt bevehetik, még mielőtt felszabadító sereg érkezhet-
nék, Megarát majd hamarabb feladják. Tehát a legnagyobb siet- 2
séggel vas szerszámokat, kőfejtő csákányokat s egyéb alkalmas esz-
közöket hozattak Athénből, s azután a két fal közötti tért Megara
felé egy kereszt-fallal elzárták, majd a két faltól tovább, Nisaiá
mindkét oldalán, a tengerig egy-egy rézsútosan menő falat húztak.
A sánczmunkát és a fal emelését a csapatok megosztották maguk
közt. A követ és a téglát a külső városból szedték; továbbá dön-
tögettek fákat s szedtek rőzsét is, hogy a hol szükséges, torlaszt
emeljenek. A külső város házai mellvédeket kaptak s az ostrom-
művek közé vonattak be. Így működtek a csapatok egy teljes 3
napon át; más nap este felé az ostrom-öv már majdnem teljesen
kész volt, midőn a Nisaiában levők megadták magukat. Ezeket
félelembe ejtette az a körülmény, hogy semmi élelmi készlettel
nem rendelkeztek; mert enni valót mindig csak egy-egy napra

valót kaptak a felső városból. Továbbá nem gondolták, hogy felmentésökre a peloponnesosiaiak gyorsan ott teremnek. Végül a megarabeliket ellenségnek tekintették. A megadás azon feltétel alatt történt, hogy a fegyverletétel után egy meghatározott összeg lefizetése mellett visszanyerik szabadságukat, lakedaimoni vezérok s más, még netalán közöttük található lakedaimoniak kivételével; ez utóbbiak felől az athéniek szabad tetszésök szerint határoznak.

- 4 Ez egyezség megkötése után kivonultak; az athéniek pedig átvágták a hosszú falakat azon a ponton, a hol Megara városát érték, Nisaiát birtokukba vették s egyéb intézkedéseket is tettek.

- 70 A Tellis fia, a lakedaimoni Brasidas, épen ez időtájban Sikyon és Korinthos környékén állt, s a thrák partvidékre intézendő hadjárat készülleteivel foglalkozott. Mihelyt aztán a hosszú falak elfoglalása felől értesült, attól féltében, hogy a Nisaiában levő peloponnesosiaiakat valami baj éri s Megara is eleshetik, rendeletet küldött a boiotokhoz, hogy egy hadsereggel haladéktalanul Tripodiskoszhoz nyomúljanak. Az a falu, a mely ezt a nevet viseli, a megarai területen, Geraneia hegyének tövében fekszik. E rendelet elküldése után maga szintén előre nyomult kétezerhétszáz korinthosi, négyszáz phliusi és hatszáz sikyoni nehéz fegyverzetű gyaloggal, valamint a saját összes csapataival, a melyek már ekkor együtt voltak. Azt hitte, hogy Nisaiát még
- 2 elfoglalatlanul kapja. De a mint Tripodiskoszhoz való nyomulása után, a hova éjjel érkezett, Nisaia sorsa felől értesült, csapataiból kiválasztott háromszáz embert, s még mielőtt tudomást vehettek volna felőle, a tenger mellett álló athéniek figyelme kikerülésével Megara alá nyomult, azzal a szándékkal, hogy Nisaiát rohammal fenyegetse, s ha lehet, valósággal rá is csapjon, de legfőképp, hogy ha bebocsátást nyer, biztosítsa magának Megara városát. Azt kívánta tehát, hogy bocsássák be, mert neki reménysege van ahhoz, hogy Nisaiát elfoglalhatja.

- 71 Ekkor a Megarában egymással farkasszemet néző pártok közül a néppárt attól kezdett félni, hogy Brasidas a menekülteket haza vezeti, őt pedig kiűzi; a másik pedig attól, hogy ez a párt ettől az eshetőségtől való félelmében őt megtámadja s a párttusa alatt az athéniek, a kik a közelből minden lépéseket szemmel

kisérik, a várost tönkre teszik. Ennélfogva Brasidast nem bocsátották be, hanem mind a két párt abban állapodott meg, hogy az események fejlődését nyugodtan bevárja; mert mindketten azt hitték, hogy csatára fog kerülni a dolog az athéniek és a felmentő sereg között; s ekkor, akár az egyik, akár a másik vonzalmát bíró fél legyen is a nyertes, nagyobb bátorságban lehet a győzteshez csatlakozniok. Brasidas tehát, mivel kérését meg nem nyerhette, többi hadaihoz visszatért.

Hajnalban ⁴⁴ megjelentek a boiotok is. Ezek, mielőtt még Brasidas hozzájuk küldött volna, Megara alá szándékoztak nyomulni, mivel e helynek veszélyeztetett állapota nyugtalanította őket; s ekkor összes hadaikkal már Plataiánál álltak. Miután a követ megjelent, még jobban neki buzdultak, s kétezerkétszáz nehéz fegyverzetű gyalogot és hatszáz lovaszt küldtek el hozzá; hadaik nagyobb részével azonban visszatértek. Midőn már ekkép az összes hadak nem kevesebb, mint hatezer nehéz fegyverzetű gyalogot tevő számban Megara környékén együtt voltak, az athéniek részén pedig a nehéz fegyverzetű gyalogság Nisaiánál és a tenger mellett hadi rendben állt s a könnyű fegyverzetű gyalogság a síkon szétszóródva portyázott, a boiot lovasság támadást intézett ez utóbbira, megszalasztotta s a tengerhez űzte. Ez a támadás egészen véletlenül esett, mert a megarabeliek eddig még sehonnan semmiféle segedelmet nem kaptak. Erre az athéni lovasság a boiotoknak eléje nyomult s hosszan tartó lovassági ütközet fejlett ki, a melyben mind a két fél magának tulajdonította a győzelmet. Ugyanis a mint a boiotok támadást intéztek Nisaia felé, az athéniek a boiot lovassági vezért néhány más lovassal együtt levágták, fegyverzetétől megfosztották s a halottakat hatalmukba ejtették. Ezeket utóbb fegyverszünet engedélyezése után kiadták s diadaljelet emeltek. Mindamellett végre is a nélkül váltak el egymástól a küzdő felek, hogy egyik a másik felett döntő sikerhez jutott volna, s a boiotok az övéikhez, az athéniek pedig Nisaiához húzódtak.

Erre Brasidas hadaival közelebb nyomult a tengerhez és a megarabeliek városához, alkalmas hadi állásba helyezkedett, s a csatarendet felállítván, tétlenül vesztegelt. Arra gondolt, hogy

- majd az athéniek támadnak; azt pedig látta, hogy a megarabeliek csak azt lesik, hogy kié lesz a győzelem. Abban már, hogy hadaival mozdulatlanul állt, az a gondolat vezérelte, hogy ez ő reá nézve igen czélszerű, még pedig két tekintetben. Elsőben is ekkép nem viszi törésre a dolgot, s a harc kockáját, a mennyiben tőle függ, nem veti el; de azért, mivel nyíltan kimutatja, hogy kész a támadással szemben helyt állani, ha az ellenfél nem támad, ez mintegy küzdelem nélkül nyert győzelemként teljes joggal neki lesz tulajdonítható. Másodszor különösen jól fog ez majd kiütni a megarabelieket illetőleg. Mert ha majd az ellenség részéről támadó fellépést látni nem lehet, akkor dolguk nem lesz többé kérdéses, s az athéniek a várostól, épen mintha csatát vesztek volna, teljes határozottsággal nyomban el fognak esni. S az meg is eshetik, hogy az athéniek a maguk jószántából nem bocsátkoznak ütközetbe, s ekkor ő harc nélkül el fogja érni, a mi miatt ide jött.
- 4 Ez úgy is történt. Nevezetesen az athéniek kivonultak ugyan s a hosszú falak mellett csatarendbe is álltak, de miután a másik fél nem lépett fel támadólag, szintén tétlenül vesztegeltek. Vezéreik ugyanis akképen vélekedtek, hogy legnagyobb részben elérték már azt, a mi végett jöttek; ha pedig a nagyobb szám ellen még harczot is kezdenek, reájok nézve az a veszedelem, hogy csatát veszíthetnek, nem állítható arányba azzal, hogy az ütközetet meg is nyerhetik. Ez utóbbi esetben ugyanis, igaz, megkapják Megarát, de ha kudarcot vallanak, akkor nehéz fegyverzetű gyalogságuknak a legjavát veszti el, míg az ellenfélnél az összes hadak csapattesteinek egy része teljes valószínűséggel még egy további merész kockáztatásra is kész lesz.⁴⁵ Ennélfogva egy ideig veszteg álltak, s miután egyik fél sem akart támadni, elsőben is az athéniek húzódtak vissza Nisaiához, majd a peloponnesosiak is oda, a honnan ama helyre nyomultak. Erre aztán a menekültek politikai barátai neki bátorodva azon, hogy az athéniek többé nem akartak harcba bocsátkozni, úgy vették a dolgot, mintha a peloponnesosi hadak győztek volna. Így aztán Brasidas és az egyes államok csapatvezérei előtt megnyitották a kapukat s befogadtatásuk után értekezésbe bocsátkoztak velök, míg azok, a kik az athéniakkal játszottak egy kézre, rémületökben már teljesen oda voltak.

Később Brasidas a szövetségesek hazaoszladozása után szintén Korinthusba tért s a thrák partvidékre intézendő hadi vállalat előkészítésével foglalkozott, a mi ekkor törekvéseinek volta-
képeni tárgya is volt. Miután az athéniek haza távoztak, a megara-
beliek közül nyomban odahagyták a várost mindazok, a kik az
athéniekkel folytatott tárgyalásokban a főszerepvivők voltak;
mert észrevették, hogy már rossz szemmel nézik őket. A többiek
a számkivetésben levők politikai barátaival kiegyezvén, a Pegaiban
levőket haza vitték; de előbb a legünnepiesebb eskü alatt szavuk-
at vették, hogy többé semmi bosszúra sem gondolnak, hanem
csak a legjobbat fogják akarni az államnak. Ezek azonban, mihelyt
az állami főhivatalokat elfoglallhatták, hadi szemlét tartottak,⁴⁶ a
hadszakaszokat egymástól elválasztották, s ekkor ellenségeiket,
valamint azokat is, a kiket az athéniekkel való titkos értekezések
vádja ő előttök leginkább terhelt, körülbelül száz emberre menő
számban kiválogatták belőlük s a népet arra kényszerítették, hogy
ezek felett nyilvános szavazás útján ítéljen. S a mint a halálos
ítélet ki volt mondva felettök, kivégeztették őket. Ezután az
államnak határozottan oligarchiai jellemű alkotmányt adtak. S ez
az alig néhány ember által államcsíny útján megváltoztatott alkot-
mány igen hosszú időn keresztül fennállott.

Ugyane nyári időszak eseményei közé tartozik a következő is. A mytilenebeliek Antandrosnak tervökhöz s céljukhoz képest való berendezésével foglalatoskodtak. Azoknak az athéni hajóknak a vezérei, a melyek az adójárulékok behajtására kiküldve, a Hellespontoson voltak, megtudták, hogy ezt a helyet erősítik. A vezérek itten, miután Lamachos tíz hajóval a Pontosba⁴⁷ távozott, Demodokos és Aristeides voltak. Ezeknek rögtön aggodalmuk támadt, hogy ebből is oly veszedelmes pont lesz, mint a minő Anaia Samos ellen, a hol samosi menekültek vetették meg a lábukat s a honnan egyfelől a peloponnesosiaknak a javára szolgáltak azzal, hogy hadi hajóikra kormányosokat küldöztek, másfelől Samos városában a lakosok közt állandó nyugtalanságok okozói voltak s azoknak, a kik kiköltöztek, kész menedékkal szolgáltak. Ennélfogva a szövetségesektől csapatokat vontak magukhoz s Antandros alá vitorláztak. Itt az eléjök kivonuló ellenséget meg-

- 2 verték s a helyet újból hatalmukba ejtették. Nem sokára ezután Lamachos, a ki a Pontosba vitorlázott, a mint Herakleia partvidékén a Kalex folyó torkolatánál horgonyra szállt, egy roppant felhőszakadásban a partokról alárohanó hirteleni áradat miatt hajóit elvesztette s kénytelen volt csapataival a szárazon, azon a területen keresztül, a mely a túlnan, Ázsiában lakó bithyniai thrákoké, a Pontos bejárójánál levő megarai gyarmatvárosba, Chalkedonba húzódni.
- 76 Ugyanebben a nyári időszakban, nyomban a megarai területről való visszahúzóds után,⁴⁸ az athéni vezér, Demosthenes egy
- 2 negyven hajónyi hadi flottával Naupaktoshoz vitorlázott. Voltak nevezetesen a boiotiai városokban olyanok, a kik a kormányformát megváltoztatni s az alkotmányt demokratikus alapra szerették volna helyezni, athéni minta szerint, s a kik e czélból Demosthenesszel és Hippokratesszel összeköttetésbe léptek. Ebben egy thebai menekült, Ptoiodoros játszá a főszerepet, a kinek a javaslatára a következő terv készült: Siphait néhány lakosa árulás útján az
- 3 athéniek kezére fogja juttatni. Ez a Siphai egy tenger melléki város a thesprotiai területen, a krisai öböl partján. Chaironeiát, a mely a korábban «minyeinek», most «boiotiaiaknak» nevezett Orchomenostól függ, Orchomenosból fogják némelyek az athénieknek a keze közé juttatni. Ebben különösen az orchomenosi menekültek voltak nagyon munkásak. Ezek e czélra embereket is fogadtak zsoldba a Peloponnesoson, Chaironeia Boiotiának határvárosa a Phokishoz tartozó Phanoteus város területének a tőszomszédságában. Ennélfogva be voltak avatva a tervbe néhányan a
- 4 phokisiak közül is. Az athénieknek el kellett foglalni Deliont, a mely Apollonnak egyik szent helye a tanagrai területen az Euboia felé eső parton.⁴⁹ Mindezeknek pedig egy időben, egy meghatározott napon kellett megtörténni, hogy a boiotok Delionnál egy tömegben fel ne léphessenek s mindenkinek legyen odahaza dolga a
- 5 saját területén kitört nyugtalanságokkal. Ha már ez a kísérlet sikerül s Delion meg lesz erősítve, azt ugyan nem remélték, hogy a boiotiai alkotmányos viszonyokban tüstént változás jöjjön létre; hanem miután már ezek a helyek megszállva, a boiotiai vidékek pedig pusztítva lesznek s ezen kívül mindenki számára lesz a

közelben menedékhely, azt igen is, hogy a viszonyok nem egykönnyen maradhatnak meg az eddigi állapotban s idővel tetszésök szerint változtathatnak rajtuk, mert az athéniek segedelmére lesznek azoknak, a kik elszakadnak, a boiotok pedig nem egyesíthetik erejüket egy ponton. Ez volt az a terv, a melyet készítettek.

Hippokrates maga, ha majd a kedvező alkalom elérkezik, 77 egy hadi erő élén Athén felől szándékozott a boiotokra törni, Demosthenest pedig a negyven hajónyi hadi flottával azért küldte el jó-előre, hogy ama vidékekről az akarnaniabeliektől és a többi szövetségesektől hadakat vonjon össze s nyomuljon Siphai alá, a melyet majd az árulók neki a kezére játszanak. A nap, a melyen mindezeknek egyszerre meg kellett történnie, meg volt állapítva közöttük. Demosthenes, a ki megérkezéskor Oiniadait az akarnaniabeliek által az athéni szövetségbe belekényszerítve találta, 2 ama vidékek összes, athéni szövetséghez tartozó lakosságát fegyverbe szólította s elsőben is Salynthios és az agrai nevű törzs ellen ment. Ezeknek athéni felsőség alá kényszerítése után megtette a további készüléteket arra nézve, hogy ha majd kell, Siphai előtt mutatkozzék.

Brasidas ebben a nyári időszakban, épen ebben az időtájban 78 ezerhétszáz nehéz fegyverzetű gyaloggal megkezdte a thrák partvidék felé való nyomulását. A trachisi Herakleióba való megérkezésekor követet küldött előre Pharsalosba barátaihoz azzal a felhívással, hogy őt és seregét Thessalián vezessék át. Ekkor eljöttek eléje az achajai Melitiába ⁵⁰ Panairos, Doros, Hippolochidas, Torylaos és Strophakos. Ez utolsó a chalkidikebeliek nyilvános vendégbarátja volt. Ekkor aztán tovább vonult Brasidas. Vezetőihez csatlakozott még más thessaliabelieken kívül Nikonidas is Larissából, a kinek összeköttetései voltak Perdikkassal. Ily vezetők nélkül Thessalián keresztül menni épen nem könnyű feladat, nem, kivált fegyveresen. S általában az összes hellenek közt különbség nélkül mindenkinél megütközést kelt az, ha valaki idegen területen átvonul, a nélkül, hogy előlegesen kieszközölte volna az engedelmet; a thessaloknál pedig a köznép állandó jóindulattal is volt az athéniek iránt. Ha tehát a thessaloknál a kormány- 3 forma nem jobbadán önkényuralmi, hanem népuralmi lett volna,

- akkor Brasidas nem messze haladhatott volna. Még így is eléje álltak vonulása alatt az Enipeus folyó partján bizonyos emberek azok közül, a kik az ellenzékkal tartottak, s fel akarták tartóztatni, azt állítván, hogy az ő jogaikat sérti azzal, hogy az egész nép
- 4 közös beleegyezése nélkül megy át Thessalia területén. Vezetői azt válaszolták, hogy ők a nép akarata ellenére nem vezetnék át Brasidast; hanem mintán hirtelen ott termett, a kalauzolásnak vendégbaráti viszonyukból folyó kötelességét teljesíteni kénytelenek. Brasidas is nyilatkozott. Elmondta, hogy ő a thessaliai föld és nép barátjaként jön; továbbá, hogy ő, mint az athéniek ellensége, ezek, s nem a thessalok ellen hozza fegyverét; aztán ő semmit sem tud a thessalok és lakedaimoniak közt fennálló ellenséges viszony felől, a melynél fogva egymás területére lépniök nem volna szabad, s most sem menne a thessal nép akarata ellenére tovább, mert nem is tehetné; azonban bizton hiszi, hogy nem fogják benne gátolni. Azok ennek hallatára eltávoztak. Erre Brasidas
- 5 vezetői tanácsára gyors menetben, megállapodás nélkül haladt tovább, még mielőtt nagyobb tömeg verődhetnék össze, hogy útjába álljon. Így még az nap, a melyen Melitiából megindult, Pharsalosig ért, a hol az Apidanos folyó mellett szállt táborba.
- 6 Innen Phakionba, e helytől pedig Peraibiába ⁵¹ jutott. Innen thessaliai vezetői visszatértek. E vidékről aztán a thessaloktól függő peraibok Dionhoz juttatták el, ahhoz a Perdikkast uraló makedoniai városhoz, a mely az Olympos tövében Thessalia felé fekszik.
- 79 Ekkép jutott át Brasidas Thessalián nagy gyorsasággal, még mielőtt itt intézkedéseket tehetek volna, hogy előtte az utat
- 2 elzárják, s így ért el Perdikkashoz és a chalkidikebeliekhez. Ugyanis mivel ekkor az athénieknek oly nagyon kedvezett a szerencse, mind azok a thrák partvidékbéliek, a kik tőlük elpártoltak, mind Perdikkas megijedtek s rajta voltak, hogy ott a sereg megjelenjék a Peloponnesosról. A chalkidikebeliek pedig a miatt voltak rajta, mert azt hitték, hogy az athéniek majd legelsőben is ő ellenök fognak táborba szállani; de titkon a szomszédos, még el nem pártolt városok is ösztönözték erre őket. Perdikkas ismét azért volt ezen, mert bár nyílt ellenségeskedésben nem állt is az athéniekkel, de régi vitás ügyek voltak közötté és ezek között, a

melyek neki aggodalmakat okoztak ; különösen azonban még azért is, mert Arrhibaiost, a lynkestai nevű népség fejedelmét, meghódolásra akarta bírni. A lakedaimoniak ekkori szerencsétlen helyzete kedvező is volt reájok nézve annyiban, hogy így könnyebb volt sereget vonni oda a Peloponnesosról. Ugyanis azzal a körülménnyel szemben, hogy az athéniek a Peloponnesost s különösen a lakedaimoniakat ekkor oly keményen szorongatták, ez utóbbiak azt a reményt táplálták, hogy azokat úgy háríthatják el a nyakukról a legkönnyebben, ha szövetségeseikhez hadakat küldenek s ekkép szintén csapásokat mérnek reájok, kivált mivel ezen athéni szövetség tagjai készek voltak a sereg tartására s őket elpártolásuk gyámolítására felhívták. De más részt a lakedaimoniak kaptak ² azon is, hogy ez alatt az ürügy alatt a helóták egy részét eltávolíthatják a végből, hogy a fennálló viszonyok között, midőn Pylos ellenség kezén van, nyugtalanság ne törjön ki közöttük. Nekik ³ helótáikkal szemben mindenha igen erősen kellett őrizni magukat. E végből egyszer többek közt a következő tettet követték el. Félvén felszaporodott helótáik balgatagságától, jelentkezésre hívták fel azokat, a kik azt hiszik, hogy a hadi téren ő velők szemben legtöbb érdemet szereztek. Ez színleg felszabadításuk végett történt, hogy közöttük választást lehessen tenni ; voltaképen azonban csak azért, hogy próbára tegyék őket ; mert úgy gondolkoztak, hogy a ki a legérdemesebbnek tartja magát a szabadságra, az fog ennél az erős önérzetnél fogva a leghamarabb fel is lázadni ő ellenök. Ki is választottak közülök így valami kétezeret. Ezek aztán ⁴ megkoszorúzva, mintha már meg volnának ajándékozva a szabadsággal, ünnepi menetben sorban felkeresték e templomokat. Nem sokára azonban eltüntették őket a lakedaimoniak s senki sem tudja máig, hogy külön-külön minő halál nemével vesztek el. Így ⁵ ekkor is készségesen bocsátottak hatszáz nehéz fegyverzetű helótát Brasidasnak a rendelkezése alá. Ő a többieket, a kiket még magával vitt, a Peloponnesoson bérelte fel. Épen Brasidasra azért ruházták a lakedaimoniak ezt a küldetést, mivel maga kérte magának ; de még azért is, mert a chalkidikebeliek is őt kívánták. ⁸¹ Spártában ugyanis oly hírben állt, hogy kiválóan ügyes és vállalkozó szellemű. S Brasidas nagyon fontos szolgálatokat is tett a

- 2 lakedaimoniaknak, a mint a külföldre kiment. Nevezetesen az által, hogy igaz lelkű s mérsékelt szellemű embernek tanusította magát, mindjárt kezdetben nagyon sok várost bírt elpártolásra; s vett aztán be némelyeket árulás útján is. Így a lakedaimoniaknak jutottak a kezökre olyan helyek, a melyekért a magukéit kicseréljék, ha egyszer békekötésre határozzák rá magukat, a mit meg is tettek. De azt is megnyerték általa, hogy a Peloponnesoson folyó háború csökkent hevesség tekintetében. S még a későbbi időre, a sicíliai események utáni háborúra is kihatott a Brasidas ekkori feddhetetlen és okos magaviselete, a melyet mindenki ismert, ki tapasztalásból, ki hallomás útján; mivel ez által a lakedaimoniakat az athéniek szövetségesei előtt nagyon népszerűekké tette.
- 3 Ugyanis mivel ő volt az első, a ki a külföldre ment táborozni, az által, hogy ebben egy minden tekintetben kifogástalan férfi hírébe jutott, maga után azt az erős meggyőződést hagyta hátra, hogy a többi lakedaimoniak is mind olyanok.

82 Midőn Brasidas a thrák partvidéken megjelent s erről Athénbe értesítés érkezett, az athéniek Pérdikkast ellenségöknek nyilvánították, mert úgy gondolkoztak, hogy ez eszközölte ki, hogy Brasidas oda mehessen; egyszersmind ezen a vidéken lakó szövetségeseiket is szigorúbb őrizet alá vették.

- 83 Perdikkas Brasidassal s ennek a seregével, valamint a saját hadi erejével nyomban szomszédja, a Bromeros fia, Arrhibaios, makedon lynkestai népség fejedelme ellen ment. Ezzel ő viszáldásban élt s szeretne volna meghódolásra bírni. A mint seregével és Brasidassal a Lynkosba ⁵² vezető szorosokhoz jutott, Brasidas kinyilatkoztatta, hogy mielőtt hadra kelnének, próbát akar tenni arra nézve, hogy, ha lehet, Arrhibaiost a lakedaimoniak szövetségésévé tegye. Ugyanis már Arrhibaios is tett olyanforma nyilatkozatot egy követe útján, hogy kész ügyét a Brasidas részrehajlatlan döntésére bízni; egyszersmind a chalkidikebeliek jelenlevő követei is tanácsolták ennek, hogy Pérdikkast ne foszssa meg félelme tárgyától, hogy ekkép az ő érdekeiknek annál buzgóbb támogatója legyen benne. De ezen kívül a Perdikkas követei olyanforma nyilatkozatot ejtettek el Lakedaimonban, hogy urok a birodalma környékén eső területekről sokat tudna szövetségésül

megnyerni a lakedaimoniaknak. Brasidas ebben egygyel több okot látott ama vélemény táplálására, hogy az Arrhibaios ügyének részrehajlatlan tárgyalására kötelezve van. Perdikkas viszont azt vitatta, hogy ő Brasidast nem a végből hívta oda, hogy az ő vitás ügyeikben bíraskodják, hanem azoknak a megsemmisítése végett, a kiket ő neki ellenségei gyanánt megjelöl ; s Brasidas nem igazság szerint jár el, ha akkor, midőn ő seregének a felét tartja, Arrhibaiossal akar értekezni. Brasidas azonban, hiába tiltakozott Perdikkas s hiába bontotta fel vele a jó viszonyt, értekezett Arrhibaiossal s ennek az előterjesztéseire visszavezette seregét, még mielőtt országába becsaptak volna. Perdikkas abban a meggyőződésben, hogy igazságtalanul bántak vele, ettől fogva a Brasidas seregének fele tartás helyett csak harmadrészt adott.

Brasidas ugyanebben a nyári időszakban, nyomban ezek után, kevéssel szüret előtt ⁵³ a chalkidikebeliekkel az androsiak egy gyarmatvárosa, Akanthos ellen ment. E város polgársága arra nézve, vajjon Brasidas előtt megnyissák-e a kapukat vagy ne, két pártra volt szakadva. Az egyik párt az volt, a mely őt a chalkidikebeliekkel együtt a thrák partvidékre hívta, a másik a néppárt. De aztán a néppárt, aggódva szőlőtermése miatt, a mely még kint volt, szintén engedett a Brasidas abbeli kívánatának, hogy őt *egy-magát* bebocsássák s az ő meghallgatása után tegyék tanácskozás tárgyává a kérdést. Brasidas bebocsáttatása után a nép elé lépett s lakedaimoni létére nem csekély szónoki tehetségével a következő előterjesztést tette :

«Akanthos város polgárai! Hogy engem a lakedaimoniak sereggel ide küldtek, ez ama nyilatkozatunknak az igazolása végett történt, a melyet e háborúba való bocsátkozásunk alkalmával tettünk, hogy mi Hellasnak az athéniektől való megszabadítása végett fogunk harczolni. Igaz, hogy mi csak jó hosszú idő múlva jelenünk meg itt, miután az amott ⁵⁴ folytatott hadra nézve várakozásunkban esalatkoztunk, a mely felől azt reméltük, hogy titeket reszedelemben nem keverve, magunk is hamarosan meg fogjuk örní az athénieket. Ezért azonban senki sem tehet nekünk szemreányást. Mert aztán most, mihelyt a körülmények úgy kívánták, meg is jelenünk s veletek együtt akarunk próbát tenni arra nézve,

3 hogy legyőzzük őket. És én reám nézve meglepő, hogy előttem
 kapuitokat bezárjátok s az én megérkezésemet nem örömet lát-
 4 játok. Mert mi lakedaimoniak abban a meggyőződésben dobtuk
 magunkat a veszedelmek közé, midőn idegen területen több napos
 katonai menetre szántuk rá magunkat s minden lehető buzgalmat
 kifejtettünk, hogy olyanokhoz jövünk ide, a kik legalább érület-
 ben már tényleges megjelenésünk előtt is szövetségeseink, s a kik
 5 a mi idejövetelünket óhajtják. S ha már ti nektek valami más
 volna az eszetekben, vagy ha mind a saját magatok, mind a többi
 hellenek felszabadulásának az útjába akadályozólag lépnétek, ez
 6 nagyon szomorú dolog volna, még pedig nem csupán azért, hogy
 ti nekem ellenszegültök, hanem azért is, mert így mások, a kikhez
 még talán fordúlok, szintén kevesebb készséggel fognak hozzám
 csatlakozni. Mert nagyon különösnek fogják találni azt, hogy ti,
 a kiket én legelsőben kerestelek fel, s a kik oly tekintélyes város
 polgárai vagytok és oly böcs belátású emberek hírében álltok,
 engem nem fogadtatok be. Én nem tudnék ezzel szemben semmi
 más elfogadható okot felhozni, mint vagy azt, hogy az a szabadság,
 a melylyel én titeket megkínáltalak, nem a helyes s nem az igazi
 szabadság, vagy pedig azt, hogy nem jelentem itt meg oly hadi
 erővel, hogy vele az athéniek részéről fenyegető támadást rólatok
 7 elháríthatnám. Noha a dolog úgy áll, hogy ezzel a sereggel, midőn
 vele Nisaia előtt megjelentem, az athéniek nem mertek ütközetbe
 bocsátkozni, bár többen voltak; ⁵⁵ s nem valószínű az, hogy hajó-
 kon oly hadi erőt küldhetnének ellenetek, a mely a Nisaiánál
 együtt levő csapataikkal felérne.

86 «S én magam nem rossz szándékkal, hanem a hellenek fel-
 szabadítása végett jöttem ide, miután a lakedaimoní főtisztviselő-
 ségtől a legszentebb eskü alatt ígéretet vettem arra nézve, hogy
 mindazon szövetségeseink, a kiket én itt szerezni fogok, politikai-
 lag teljesen függetlenek lesznek; továbbá arra nézve, hogy titeket
 nem fegyveres erővel, vagy politikai fogásokkal magunkhoz bilin-
 cselt szövetségeseinknek tekintünk, hanem épen ellenkezőleg,
 veletek, a kiket az athéniek rabigában tartottak, egyenlő rangú
 2 fegyvertársak viszonyában állunk. Ugyanazért meg is várom tőle-
 tek, hogy, kivált mivel a leghathatósabb kezességet nyújtom, senki

reám gyanús szemmel ne tekintsen, se pedig az általam nyújtható oltalmat elégtelennek ne tartsa, hanem bizalmasan csatlakozzék hozzám. Ha pedig valaki netalán személyes okokból attól tart, 3 hogy én majd a várost egy bizonyos pártnak fogom a kezébe adni, s e miatt idegenkedik tőlem, az bízzék én bennem mindekinek felett. Én ugyanis nem azért vagyok most itt, hogy a pártok 4 versengéseibe avatkozzam, sem azt nem forгатom az eszemben, hogy valami kétes értékű függetlenséggel ajándékozzalak meg benneteket, mint a minő volna az, ha én, az alkotmányt mellőzve, a többséget a kisebbségnek, vagy pedig a kisebbséget az összesnek vetném alá. Ez nyomasztóbb volna, mint az idegenek által nyakatokba tolt rabiga, s ekkor mi lakedaimoniak küzdelmeinkért semmi köszönetre sem számíthatnánk; de sőt becsület és dicsőség helyett inkább szemrehányás lehetne osztályrészünk; s azok a vádak, a melyek alapján mi az athéniekre haddal támadtunk, nyilván még gyűlöletesebb formában sujthatnának minket, mint sujtják azt, a ki az ily eljárást az erény színében feltüntetni nem igyekszik. Mert főleg kiválóknak ismert egyéniségekre nézve mindig szégyenletesebb, ha az erény színébe öltöztetett csalással, mint ha nyílt erőszakkal gyarapítják hatalmukat. Az utóbbi esetben ugyanis a támadás amaz erő által, a melyet a szerencse adott, igazolva van, az előbbi ellenben alacsony lelkület csalárdkodásainak a rovására esik. Mivel tehát azok reánk nézve elsőrendű érdekek, ezek tekintetében a legnagyobb óvatossággal is fogunk a dologhoz.

«Pedig az eskü szentesítette kötéseken kívül senkiben sem 87 lehet rátok nézve nagyobb biztosíték, mint azokban, a kiknek a tettei, szavaikhoz mérve szükségkép azt a véleményt támogatják, hogy a miket elmondtak, érdekeikkel teljesen egyezők.

Meglehet azonban, hogy ti ez ajánlataimra azt mondjátok, 2 hogy el nem fogadhatjátok, de azért, mivel jóakaróink vagytok, megvárjátok, hogy kárvallás nélkül utasíthassatok vissza. S meg lehet az is, hogy úgy nyilatkoztok, hogy a függetlenséget nem tartjátok veszélytelennek, s az az igazság, hogy azt csak olyanoknak adjuk, a kiknek elfogadni lehetséges és senkire akarata ellenére ráerőszakolni nem való. Nos, akkor én e terület isteneit és

hőseit tanúbizonyságul fogom hívni, hogy jó végből jövök, de ti veletek szép szerével nem boldogúlok; ugyanazért határotok dűl-
 3 sával teszok próbát arra, hogy rákényszerítselek. S ekkor aztán nem fogok úgy vélekedni, mintha ez igazságtalanság volna, hanem akkép, hogy két kényszerítő oknál fogva teljesen igazolt. Egyik az, hogy, ha ti megnyerhetők nem lesztek, az a pénz, a melyet ti az athénieknek a lakedaimoniak iránt táplált jóindulatotok daczára fizettek, ez utóbbiaknak ártalmára ne szolgáljon; a másik pedig az, hogy a többi helleneknek akadályára ne legyetek rabigájok
 4 lerázásában. Mert különben mi nem jogosan léptünk volna erre az útra, s nekünk lakedaimoniaknak, nem is volna szabad senkit akarata ellenére felszabadítani, ha ennek nem közös érdek szol-
 5 gálna igazolásaúl. Továbbá mivel mi épen nem uralomra törek- szünk, hanem a másokénak a megszüntetésén fáradozunk, a több- séggel szemben követnénk el igazságtalanságot, ha akkor, midőn mindenkinek függetlenséget akarunk szerezni, *egymagatoknak*
 6 elnéznők, hogy nekünk ellenszegültök. Ugyanazért határozzatok bölcsen s törekedjete arra a dicsőségre, hogy ti legyetek az elsők a hellenek között, a kik a függetlenség kivívását megkezditek, hogy ekkép halhatatlan érdemet szerezzetek; s a mellett, hogy magánjavaitokat a kártól megőrzitek, polgárságotok egyeteme a legdicsőbb névre tegyen szert».

88 Ennyiből állt az, a mit Brasidas elmondott. Az akanthos- beliek erre hosszas vita után titkos szavazást határoztak, a mely- ben a Brasidas beszédének a hatása alatt, s mivel termésők miatt aggodalomban voltak, a többség az athéniektől való elszakadás mellett nyilatkozott. Erre Brasidassal letétették azt az esküt, a melyet tettek a lakedaimoni főtisztviselők, midőn elküldték őket. Ez a felől nyújtott biztosítást, hogy azok a szövetségesek, a kiket megnyer, politikailag függetlenek fognak lenni. Ezután serege
 2 előtt megnyitották kapuikat. Nem sokára ezután elszakadt az athé- niektől egy másik androsi gyarmatváros, Stageiros is.

Ezek történtek e nyári időszak folyama alatt.

89 Épen a következő téli időszak kezdetén ⁵⁶ érkezett el az az időpont, a melyben az említett helyeknek Hippokrates és Demo- sthenes, athéni vezérek kezébe kellett adatniok, a mely végből az

utóbbinak hajóhadával Siphai előtt, az előbbinek pedig Delionnál kellett megjelenie. Azonban hiba történt azoknak a napoknak a számításában, a melyek alatt a hadi műveletekbe mindketeknek egyszerre bele kellett volna fogni. E miatt Demosthenes nagyon korán indult el hajóhadával Siphai ellen. Vitt ő ide magával akarnaniabelieket és más, ama vidékekre való szövetségeseket fölös számmal, de nem ment semmire. A tervet ugyanis Nikomachos, egy Phanoteusba való phokisi ember elárulta a lakedaimoniaknak, ezek pedig a boiotokkal közölték. Ekkép, mivel Hippokrates 2 nem tört be Boiotiába, hogy csapást mérjen reá, az összes boiotok a fenyegetett pontok védelmére siettek s Siphait és Chaironeiát jócleve megszállták. A mint már a beavatottak látták, hogy a terv dugába dőlt, a városokban a mozgalmak támasztásával teljesen felhagytak.

Ekkor végre Hippokrates fegyverbe szólította az athénieket 90 mind, polgárokat, zselléreket egyaránt, valamint az ekkor Athénben levő összes idegeneket is, s Delionhoz nyomult, — már az után, hogy a boiotok Siphaitól eltávoztak. Megerkezése után tábort ütván, Deliont, Apollon szent helyét, megerősítette, a következő módon: A szent hely és a templom körül köröskörül árkot húzattott s az ekkép nyert földből sánczot hányatott, a melyet sánczkarókkal látott el; ezeknek a közeit pedig szőlőtőkékkel rakatta meg, a melyeket a szent hely környékéről vágatott ki, továbbá téglával és kővel, a melyet a közel eső épületek falaiból bontatott; s mindenképen igyekezett mennél magasabbra emelni a sánczművet. Ezen kívül fatornyokat rakatott az alkalmas pontokra, valamint oda is, a hol a szent helyen semmi épület nem volt; mert az a csarnok, a mely korábban ott állt, összeomlott. Hazulról való megindulásuk után harmad napra fogtak a munkához; 3 ezt a napot, valamint a negyediket is munkálkodásban töltötték; végre az ötödiken a reggeli idejére java részben készen voltak az erősség-emeléssel. Ezután a sereg tova vonúlt, Deliontól körülbelől tíz stádiumnyira,⁵⁷ hogy haza távozzék. Innen a könnyű fegyverzetű gyalogság nyomban tovább ment, a nehéz fegyverzetű gyalogság azonban pihenőre táborba szállt. Hippokrates még hátra maradt, hogy az őrséget elrendezze s az erősítés munkálatainak még hátra levő részét befejeztesse. 4.

91 A boiotok e napok alatt Tanagrához gyülekeztek, s már épen mind együtt voltak, midőn arról értesültek, hogy az athéniek haza felé indultak. Ekkor a boiotarchosok, a kiknek a száma tizenegy,⁵⁸ a mellett voltak, hogy nem kell megütközni, mivel az athéniek már nem állanak Boiotia földén. Ezek ugyanis ott, a hol táborba szálltak, körülbelül az oroposi terület⁵⁹ határán voltak. Csak egyetlenegy volt más véleményen, az Aioladas fia, Pagondas, a ki ekkor a Lysimachidas fiával, Arianthidassal együtt volt boiotarchos thebai részről, s a kinek a kezén volt épen a fővezérlét. Ez szerette volna, ha csatára kelnének, s úgy is vélekedett, hogy jobb, ha döntésre kerül a dolog. Ugyanazért külön felszólította az egyes hadosztályokat, hogy kijelölt helyökről tömegesen el ne távozzanak, s bízatta a boiotokat, hogy az athéniekre csapjanak rá s küzdjenek meg velök, a midőn ilyenformán szólt:

92 «Boiotiai férfiak! Kár, hogy közöttünk, vezérek közt, akadt olyan, a ki arra a gondolatra bírt jutni, hogy az athéniakkal nincs helyén már ütközetbe bocsátkoznunk, mivel már nem állanak boiotiai területen. Mert azok a szomszédok ide nyomultak, erősséget emeltek s Boiotiát akarják pusztítani; ellenségeink tehát mégis, bármely helyen akadunk is reájok, s bárhonnan jöttek is
2 ez ellenséges tények végrehajtására. De ha mégis azt hiszi valaki, hogy az a nézet bátorságosabb, az ezennel térjen más véleményre! Mert nem áll az, hogy a megtámadottak előre tekintő aggaszkodása a saját területökre vonatkozólag kevésbbé volna helyén való, mint azoknál, a kik a mellett, hogy a magukét háborítatlanul bírják, még többre vágyva, mást szabad önelhatározásukból megtámad-
3 nak. S ti nálatok öröklött szokás az, hogy oly idegen hadak ellen, a melyek ellenetek jönnek, védjétek magatokat a saját földetekben, s a szomszédos területen egyaránt. Ennek legeslegfőképp az athéniakkal szemben van helye, a kik azonkívül meg szomszédosaink
4 is. Mert a független helyzet mindenkre nézve azon alapúl, hogy szomszédjaival megfelelő katonai erőt állíthat szembe. Aztán kivált olyanok ellenében, a kik nem csak szomszédjaikat, hanem még a tőlük távolabb lakó népeket is leigázni igyekeznek, hogy ne kellene a legvégső küzdelemre is vállalkoznunk? Példakép szolgálhat reánk nézve, hogy az átellenben lakó euboiabeliek s a többi hel-

lenek nagy részben velök szemben minő helyzetben vannak. S be kellene már látnunk, hogy míg másoknak szomszédaikkal területök határai miatt szokott háborújuk lenni, nálunk, ha vereséget szenvedünk, az egész terület elvitázhatatlanúl *egy* határ sorsára jut. Mert ebben az esetben nyakunkra jönnek s a mink van, erőnek erejével eltulajdonítják. Annyira veszedelmesebb szomszédok az athéniek, mint bárki más. Továbbá az a szokás az olyanoknál, a kik, mint most az athéniek, a saját erejükben vetett tulságos bizalommal támadnak meg másokat, hogy az ellen, a ki meghúzza magát s csak a saját területén védekezik, kevesebb tartózkodással fognak táborozáshoz; annak ellenben, a ki a saját határán túl is szembe száll velök s alkalom adtán támadólag is fellép, kevesebb határozottsággal állnak helyt. Ennek igazolásául szolgálhat előtünk az, hogy épen mi az által szereztük meg Boiotiának egészen eddig tartó nagy biztonságát,⁶⁰ hogy az athénieket abban az időben, midőn belső meghasonlás folytán területünket birtokukban tartották, Koroneiánál legyőztük. Ezt eszünkben tartva, kötelességünk nekünk idősebbeknek az, hogy előbbi magunkviseléséhez mértólag forgassuk magunkat, az ifjabbaknak pedig, hogy ne veszenek szégyenfoltot azoktól az apáktól öröklött erényeikre, a kik akkor úgy kitettek magukért; hanem bízva azon isten segítségében, a kinek szent helyét azok szentségtörő kézzel megerősítették, továbbá bizakodva azokban az áldozattételekben, a melyek a sikert nekünk ígérik, támadjuk meg ellenfeleinket s mutassuk meg nekik, hogy azt, a mire törekesznek, támadó fellépésökkal csak az olyanoktól nyerhetik meg, a kik ellenszegülést nem fejtenek ki, ellenben oly férfiaktól, a kiknek öröklött erénye az, hogy míg a saját hazájuk szabadságáért mindig készek síkra szállani, a másokénak a meghódítására igazságtalanúl nem vállalkoznak, — küzdelem nélkül meg nem menekedhetnek.»

E lelkesítő beszéddel Pagondas rábírta a boiotokat az athéniek megtámadására. Felkerekedett tehát seregével s nagy gyorsasággal az ellenség felé nyomult, mert már késő délután volt az idő. Közel jutván az ellenséges sereghez, oly helyen állapodott meg, a melyen az ellenfelek egy köztük eső halom miatt nem láthatták egymást. Itt aztán rendezkedett s csatára készült. Hippokra-

tes, a ki még Delionnál volt, arra a hírre, hogy a boiotok előre nyomúlnak, parancsolatot küldött a sereghez, hogy álljon csatarendbe, s ezután nem sokára maga is elősietett. Midőn Deliontól távozott, itt körülbelől háromszáz főre menő lovas csapatot hagyott támadás esetére fedezetül, egyszersmind a végből, hogy ütközet

- 3 alatt az alkalmas pillanatot kilesve támadjon az ellenségre. A boiotok egy hadosztályt állítottak fel e lovascsapat ellen, támadása felfogására, s miután minden rendben volt, megjelentek a dombtetőn. A már megállapított rendben csatára készen állt itt részükről körülbelől hétezer nehéz fegyverzetű és több mint tízezer könnyű fegyverzetű gyalog katona, ezer lovas és ötszáz kerek pajzsos.
- 4 A jobb szárnyon álltak alattvalóikkal a thebaiak, a csatavonal közepén a haliartosiak, koroneiabeliek, kopaisiak s a többiek, a kik a Kopais tó környékén laknak; a balszárnynon a thespiaiabeliek, tanagraiak és orchomenosiak. A lovasság és könnyű fegyverzetű gyalogság két felől állt a szárnyakon. A thebaiak huszonöt ember mélységnyire álltak, a többiek pedig, kinek hogy jutott. Így állt a boiotok hadi ereje és csatarendje.

- 94 Az athénieknél a nehéz fegyverzetű gyalogság, a mely számra nézve egyenlő volt az ellenségével, nyolcz ember mélységnyire állt; a lovasság két felől a szárnyakon helyezkedett el. Rendesen felszerelt könnyű fegyverzetű gyalogságuk nem volt ez alkalommal s ily fegyvernemet nem is tartottak Athénben. A kik épen részt vettek a Boiotiába való betörésben, az ellenségét sokszorosan meghaladó számban, sokan hiányos fegyverzetben csatlakoztak a sereghez, a mit az a körülmény idézett elő, hogy a rendes lakossággal együtt az épen akkor ott levő idegenek is mind talpra voltak állítva. Ezek azonban, mihelyt a sereg hazafelé indúlt, egy kised
- 2 csapat kivételével, nyomban haza húzódtak. Midőn már csatarendben álltak s össze akartak csapni, Hippokrates a homlokvonala előtt haladva, a következő buzdító beszédbe kezdett:

- 95 «Athéniek! Csak pár szó az, a mit hozzátok intézhetek. Ez azonban ép oly kevésbé téveszti el hatását bátor férfiakkal szemben, s inkább is csak figyelmeztetés akar lenni mint buzdítás.
- 2 Senki ne vegye közöttetek a fejébe azt, hogy mi minden szükség nélkül rohanunk idegen területen ily roppant veszedelemben, mert

mi a sajátunkért küzdünk ez emberek földén. Ha győzünk, akkor a peloponnesosiak többé nem fognak területünkre betörni, mivel ezeknek a lovassága nem fog rendelkezésekre állani, s ekkép ez egy csatában e földet meghódítjátok, hazátokat pedig még jobban 3 felszabadítjátok. Támadjatok tehát ezekre, méltólag ama város polgáraihoz, a melyre mindnyájan oly büszkék vagytok, hogy a hellenek legelső városa, s méltólag atyáitokhoz, a kik egykor ezeket Myronides vezérlete alatt Oinophytánál legyőzték s ekkép Boiotiát hatalmukba ejtették.— »

Hippokrates, míg ezeket a buzdító szavakat mondta, a hom- 96 lokvonálnak csak a közepéig ért; arra, hogy tovább is halad- hasson, már nem volt idő, mert a boiotok, kiket gyors vonulásuk alatt Pagondas még szintén tüzelt, a csatadalt rázendítve, már ekkor a halomról lefelé rohantak. Erre az athéniek rohamlépés- ben eléjük siettek s összezsaptak. Azok, a kik a két szárnyon leg- 2 szélről álltak, nem tűzhettek össze, mert mindkettejüket ugyanaz a baj érte, az tudniillik, hogy posványos víz-erek tartóztatták fel; azonban a többiek között kemény ütközet fejlett ki, elannyira, hogy pajzs pajzsot lökdösött. A boiotok balszárnyát és innen 3 kezdve a csatavonal többi részét egészen a közepéig hátra szorí- tották az athéniek, s itt a többieken kívül különösen a thespiai- belieket szorongatták. Ezeket ugyanis, mivel a mellettök állók már oda hagyták helyöket, egy kis kört képezve körülfogták. Ama thespiaibelieket, a kik ekkor itt elestek, heves tusában öldösték le. Ez alkalommal némely athéniek, a mint kört formáltak, szintén zavarba jutottak, s mivel így egymást fel nem ismerték, egymást is öldösték. A boiotiai csatarendnek ez a része tehát vereséget 4 szenvedett, s ez állapotában, a mint megfutamodott, a csatavonal azon pontjaira vetette magát, a melyeken még javában folyt a küz- delem. Ez alatt a jobb szárny, a melyen a thebaiak álltak, föléje kerekedett az athénieknek s kezdte őket eleinte lépésről-lépésre hátra szorítani s üzőbe venni. Ekkor történt az, hogy Pagondas 5 két lovas had-szakaszt észrevétlenül, a domb mögött, kerülő úton a szorongatott balszárny támogatására küldött. A mint ez előtűnt, az athénieknek győzelmes jobb szárnya azon hitben, hogy új ellen- séges had jelent meg a csatatéren, megfélemllett. S e két ok miatt 6

- nevezetesen részint mert ez bekövetkezett, részint, mert a thebaiak üldözve előre haladtak s az athénieknel a hátráló balszárny a még helyt álló jobb szárnytól és középtesttől elszakadt, a csatarend felbomlott s az egész sereg rendetlen futásnak eredt. Egy rész Delionhoz és a tenger partjára menekült, a másik Oroposhoz, ismét más rész a Parnes hegységbe, szóval, ki merre remélt menekülést.
- 8 A boiotok, de különösen lovasságuk, valamint a lokrisi lovasság is, a mely épen abban az időpontban jelent meg a csatatéren, midőn az athénieknel általánossá lett a futás, úzóbe vették s öldökölték a menekülőket. Az éj még a csata folyama alatt beállt. Ez volt az ok, a mely miatt a menekülők legnagyobb része könnyebben is megszabadúlhatott. A következő napon a tengeren haza szállították azokat, a kik Oroposba és Delionhoz menekültek. Ez utóbbi helyen, a melyet az athéniek a vereség daczára is megtartottak, őrsereg maradt.
- 97 Ez alatt a boiotok diadaljelet emeltek, a saját halottaikat felszedték, az ellenség elesett embereit pedig megfosztották fegyverzetétől. Ez után a csatatér őrizetére egy csapatot hagytak hátra s Tanagrához húzódtak vissza, a hol Delion megrohanására kezdtek terveket szőni.
- 2 Athénből követ indult el az elesett emberek végett. De egy vele útközben szembe találkozó boiotiai követ visszatérítette, azzal az értesítéssel, hogy semmi sikerhez nem lesz képes jutni addig, míg ő hazájába vissza nem érkezik. Ez aztán az athéniek elé járulván, a boiotok nevében a következő nyilatkozatot tette: Az athéniek igazságtalanságot követnek el azzal, hogy a hellenség közös törvényeit megszegik. Azt az általános szabályt ugyanis, hogy az egymás területére intézett betörések alkalmával a szent helyeket kimélni kell, az athéniek tekinteten kívül hagyták, mert Deliont megerősítették, benne laknak, s minden történik ott, a mit az emberek különben csak fel nem szentelt helyen szoktak elkövetni; azt a vizet is, a melyet ők az áldozati szertartásokon kívül illetni
- 4 se mernek, szintén kimeregetik s elhasználgják. Ennélfogva a boiotok az isten nevében s a saját nevökben is, közös nemzeti isteneikre s Apollonra hivatkozva, felszólítják az athénieket, hogy távozzanak a szent helyről s ekkor vigyék el magukkal, a mi az övék.

A követnek erre a nyilatkozatára az athéniek egyik követ- 98
pálczás hírvívőjüket küldték el a boiotokhoz, s ennek az útján
kinyilvánították azt, hogy ők a hely szentségét szántszándékkal
sem eddig meg nem sértették, sem a jövőben meg nem fogják
sérteni; mert ők eredetileg sem ebből a célból mentek oda, hanem
a végből, hogy onnan védjék magukat azok ellen, a kik őket bán-
talmazzák. Továbbá a helleneknél általános szabály az, hogy a 2
kinek a hatalmában van valamely terület, akár kisebb, akár nagyobb
terjedelmű, annak a hatalmában vannak mindenkor a rajta levő
szent helyek is, a melyekről aztán a hagyománynak megfelelő
gondoskodás is annak a feladata, a mennyiben módjában van.
Épen a boiotok, mint szintén sok mások is, a kik egy más népet a 3
területéről kiszorítottak s azt elfoglalták, eredetileg a mások szent
helyeit támadták meg, a melyek most sajátjuk. Tehát ha a 4
boiotok földén még nagyobb területen tennének hódításokat, ők
is szintén ezt az eljárásmodot alkalmaznák, s most is azt, a hol
vannak, tulajdonuknak tekintik s a maguk jószántából belőle 5
szorúlt helyzetökben nyúltak, a melybe nem telhetetlen nagyra-
vágyásból jutottak, hanem azok ellen való védekezés közben, a kik
előbb az ő országukra támadtak. Természetes pedig, hogy mindaz, 6
a mire hadi állapot, vagy fenyegető veszedelem kényszeríti rá az
embert, elnézésre számíthat még maga az isten részéről is. Így
szolgálnak az oltárok akaratlanul elkövetett vétségek számára
menedékhelyül, s ez a név: véték, csak minden kényszerítő ok
nélkül elkövetett rossz tette alkalmazható s nem azok cselekedete-
ire, a kiket szorúlt helyzetök kényszerít rá valami vakmerőségre.
Ha végül szent helyért akarják kiadni a halottakat, akkor sokkal 7
nagyobb istentelenség terheli őket, mint azokat, a kik szent helyért
hozzá nem méltó tárgyat megszerezni ártallanak. Felszólítják tehát 8
a boiotokat, nyilatkozzanak határozottan, mengengedik-e ő nekik
halottaik felszedését a hagyományos eljárásmod alapján, fegyver-
szünet kérelmezése után, s nem a boiotiai terület odahagyásának
feltétele alatt. Különben is ők már nem ezen, hanem fegyveres
erővel nyert területen vannak.

A boiotok erre azt válaszolták, hogy ha az athéniek Boiotiá- 99

ban vannak, akkor az ő földükről távozzanak, s vigyék el, a mi az övék; ha azonban a saját területökön vannak, abban az esetben majd maguk is fogják tudni, mit kell tenniök. Ezzel pedig arra czéloztak, hogy bár athéni felsőség alá tartozik is az oroposi határ, a melyen a halottak fekszenek, mivel a csata épen a határszáron történt: mindamellett halottaikat az ő akaratuk ellenére fel nem szedhetik; de azért persze ők athéni területre nézve nem adhatnak fegyverszüneti engedélyt. Azt a választ pedig, hogy «az ő területökről távozzanak s *akkor* vigyék el, a mit kérnek», különösen ügyes feleletnek tartották. E válasz után az athéni követ kénytelen volt minden siker nélkül tért vissza.

- 100 Erre a boiotok a malisi öböl környékéről nyomban kopjajetű és parittyás csapatokat vontak magukhoz. Segítségökre megjelent a csata után kétezer korinthosi nehéz fegyverzetű gyalog, valamint a Nisaiából kivonult őrsereg is, a megarai hadakkal együtt. Ekkép felszaporodva, Delionhoz nyomultak s ostrom alá vették az erősséget egyéb hadi eszközökön kívül a következő géppel, melylyel
- 2 sikerült is a bevétel. Egy hosszú gerendát a hosszában két egyenlő részre hasítottak; a darabokat aztán a hasítás lapjain egész hosszában kivölgyelték, majd pontosan összeillesztették, úgy, hogy egy csövet képezett. Ennek az egyik végére lánczon egy üstöt akasztottak, a melybe a nyílásból vas fúvó-eső nyúlt alá; ezen a
- 3 végén a gerendát is jó darabon vas lapokkal borították be. Ezt a gépet szekéren messziről a sáncz-műnek ahhoz a részéhez tolták, a hol a legtöbb szőlőtőke és fa volt annak anyaga közt. Mihelyt jó közel jutott, a nagy fa-csőnek feléjük eső végébe egy roppant fúvót
- 4 illesztettek s fútatni kezdtek. Az ekkép támasztott erős szél a szűk fúvó-csővön az üstbe rohant, a mely izzó szénnel, kénkövel és szurokkal volt tele, s itt hatalmas tüzet csinált, a mely a sáncz-művet lángba borította úgy, hogy többé senki sem maradhatott rajta; oda is hagyta azt mindenki s futásnak eredt. Így az erősséget
- 5 elfoglalták. Az őrség egy részét leölték, kétszázat foglyúl ejtettek, a többi nagy részt hajókra szállt s haza vitorlázott.

- 101 Az ütközet után tizenheted napra⁶¹ történt Delion elfoglalása. Ezután nem sokára újból követ érkezett az athéniektől a halottak kiadása ügyében, a ki még semmit tudott Delion elfog-

lalásáról. A boiotok megadták neki az engedélyt a halottak felszedésére a nélkül, hogy az előbbihez hasonló válaszzsal fogadták volna. A boiotok közül a csatában közel ötszáz ember esett el, az athéniek közül pedig nem sokkal kevesebb ezernél, s vezérok Hippokrates. Ezeken kívül a könnyű fegyverzetűek és podgyászvívó emberek közül is nagyon sokan maradtak a csatatéren.

Kevéssel e csata után Demosthenes, a kinek az említett tengeri vállalatában nem sikerült az, hogy Siphait árulás útján hatalmába ejthesse, hajóskatonaságával, négyszáz főnyi akarnaniabeli, agraii törzsből való és athéni nehéz fegyverzetű gyaloggal kiszállást intézett a sikyoni területre. Mielőtt még az összes hajók a parthoz jutottak volna, a sikyoniak ott termettek, azokat, a kik már kiszálltak, visszaverték s egészen a hajókig üldözték. Ez alkalommal néhányat megöltek s foglyokat is ejtettek. Ez után diadaljelet emeltek, majd fegyverszünet mellett kiadták a halottakat.

Azon napok alatt, míg a delioni események végbe mentek, Sitalkes, az odrysai népség fejedelme, a triballosok elleni háborújában csatát veszített és elesett. Utána unokaöccse Seuthes, a Sparadokos fia lett az odrysai népség s mindazon thrákok fejedelmévé, a kik felett az uralkodott volt.

Ugyanebben a téli időszakban Brasidas thrák partvidékbeli szövetségeseivel az athénieknek a Strymon folyó partján fekvő gyarmatvárosa, Amphipolis ellen ment táborozásra. Azon a helyen, a hol ez a város most van, korábban⁶² a miletosi Aristagoras próbált gyarmatot alapítani, midőn Dareios király elől menekült; azonban az edonok elverték onnan. Ezután harczmínckét évvel később⁶³ az athéniek szintén küldtek oda a saját polgárságukból tizezer gyarmatosítást; egyszersmind megengedték másoknak is, hogy, ha akarnak, részt vehetnek a gyarmatosításban. E gyarmatosokat azonban az edonok Drabeskosnál tönkre tették. Huszonkilencz évvel később⁶⁴ az athéniek újra ide jöttek; gyarmat-telepítőül a Nikias fia, Hagnon jött velök. Ekkor az edonok kiverése után sikerült a gyarmatosítás ezen a helyen, a melynek eddig «kilencz út» volt a neve. Eiontól nyomúltak hozzá, a mely a Strymon folyó torkolatánál fekszik. Ez pedig nekik tengerparti kereskedelmi piaczuk volt és huszonöt stádiumnyira⁶⁵ esik a mostani várostól, a melynek

Hagnon Amphipolis nevet adott, mivel a folyam kanyarulatában úgy fekszik, hogy ez két oldalról érinti.⁶⁶ Ugyancsak Hagnon, hogy e várost teljesen elzárja, a kanyarodó két átellenes pontja közt bástyát húzatott, egyszersmind oly fekvést adott neki, hogy úgy mind a tenger, mind a száraz felől messzire belátható legyen.

103 E város ellen ment Brasidas seregével, Chalkidikéről, Arnéből indulva. Késő délután volt, a midőn Aulonhoz és Bromiskoshoz ért, a hol a Bolbe tó a tengerbe önti vizét.⁶⁷ Itt seregét
2 megvacsoráltatta s azután éjjel tovább ment. Zivatar dühöngött s hó szállongott; annál is jobban igyekezett, mert azt akarta, hogy az amphipolisiak semmit ne tudjanak felőle, kivéven azokat, a kik
3 a várost kezére akarták játszani. Voltak ugyanis Amphipolisban Argiloseből, ez androsi gyarmatvárosból települők, s még mások is, a kik e végből kezére dolgoztak részint a Perdikkas, részint pedig
4 a chalkidikebeliek befolyására. Különösen az argilosiak voltak e körül, a kik itt közel fekvő városukban az athéniek iránt állandóan kétes magaviselet tanúsítottak s e városra nézve mindig ellenséges czélzatot tápláltak. Ezek már ez előtt, húzamosabb idő óta tárgyalásokat folytattak a város átadására nézve az Amphipolisba bepolgárosított földijeikkel; ekkor pedig, a mint az alkalmas időpont elérkezett s már Brasidas jött, az athéniektől elszakadván, Brasi-
dást városukba fogadták és seregét a folyó hídján ezen az éjszaka-
5 n hajnal hasadta előtt átvezették. Ettől az átjárótól a város még jól el van s a bástyázat még ekkor nem húzódott le oly közel a folyóhoz, mint most; a hídon pedig csak egy gyenge őrcsapat állt. Ezen Brasidas könnyű szerrel erőt vehetett, mert árulás dolgozott a kezére, de azért is, mivel a zivataros időben véletlenül nyakán termett. Ezután átkelt a hídon s a városon kívül eső egész területet, a melyen mindenfelé amphipolisiak laktak, kardesapás nélkül hatalmába kerítette.

104 Brasidasnak ez az átkelése a városban levőkre nézve egészen váratlanul esett. A kint levő amphipolisiak közül sokan fogságba kerültek s csak egy részöknek sikerült bemenekülni a falak közé. Ennélfogva a város nagy zavarba jutott, a melyet még tetézett az,
2 hogy egyik lakos a másikat árulóknak nézte. S állítják, hogy ha Brasidas seregével rabláshoz nem fog s nyomban támadást intéz,

a várost minden valószínűség szerint elfoglalhatta volna. Ő azon- 3
ban e helyett tábort ütött, a környéken rabló portyázáshoz fogott,
s a mint a lakosság részéről semmi sem akart teljesedni abból, a
mit várt, tétlenül vesztegelt. Ez alatt az árulók ellenfelei, a kik 4
többségben voltak, kieszközölték, hogy a kapukat azonnal kitárni
nem kell, s Eukles vezérrel egyetértőleg, a ki Athénből a hely őri-
zetére ott volt, üzenetet küldtek a thrák partvidékre rendelt másik
vezérhez, az Oloros fiához, Thukydideshez, e történelmi mű írójá-
hoz, a ki ekkor Thasosnál állt, s arra kérték, hogy jöjjön segítsé-
gökre. Ez a Thasos szigete a parosiak által volt betelepítve s
Amphipolistól körülbelöl egy fél napi tengeri útra^{as} esik. Thuky- 5
dides az üzenet vétele után hét hajóval, a melyek épen rendelke-
zésére álltak, haladéktalanul megindult, hogy Amphipolist, ha
lehet, még mielőtt meghódolna, megszállja, ha pedig már ez nem
volna lehetséges, legalább Eiont biztosítsa.

Ez alatt Brasidas mindent elkövetett arra nézve, hogy a 105
várost meghódolásra bírja, még pedig nem csupán azért, mert
Thasos felől hajók megjelenésétől félt, hanem azért is, mivel értesí-
tették arról, hogy Thukydides Thrákiának ezen a vidékén az arany-
bányák haszon-élvezeti jogát bírja s ennek folytán itt a legbefolyá-
sosabb emberek közé tartozik. Igyekezett tehát Amphipolist külö-
nösen e miatt, ha lehet, mennél előbb megnyerni; mert akkép
vélekedett, hogy itt akkor, ha Thukydides megérkezik, a lakosság
többségénél az a remény támad, hogy ez a mellett, hogy a ten-
geren segítséget hoz, a thrák partvidéken hadakat gyűjt s városu-
kat megmenti; s így a meghódolásra többé nem lesz hajlandó.
Ennélfogva kedvező feltételeket ajánlott s kihirdettette, hogy 2
mindaz az amphipolisi és athéni, a ki jelenleg a városban van, ha
akar, tovább is ott maradhat, számára javainak további háborítat-
lan birtoklása s teljes polgárjog lesz biztosítva; a ki pedig nem
akar maradni, az öt nap leforgása alatt távozhatik s a mije van,
magával viheti.

Ezek hallatára a lakosság nagy része más gondolatra tért, 106
kivált mivel csak kevés athéni származású volt a lakosság közt s a
legnagyobb rész gyűlevész népség volt. Voltak aztán bent soknak
rokonai azok közül, a kiket a falakon kívül elfogtak. Egyszersmind

- a lakosság ahhoz képest, a mitől félt, kedvezőnek találta azt, a mit kihirdettek, még pedig az athéni származású rész azért, mert örült, hogy elhúzódhatik, s míg ekkép a veszedelem oly csekélylyé törpült előtte, arra az esetre, ha tartja magát, gyors segítséget várni nem mert; a zagyva népségből álló rész pedig azért, mert kapott azon, hogy a polgári jogegyenlőségtől nem fosztják meg s a veszedelemtől várakozása ellenére megmenekül. A Brasidassal egy kézre játszó emberek ekkor annak láttára, hogy a többség hangulata megváltozott s az athéniek jelenlevő vezérére sem hajtanak, a kiegyezés érdekében egész nyíltsággal állást foglaltak. Így aztán létre jött az egyezés s Brasidast a kihirdetett feltételek alapján befogadták a városba. A lakosság tehát ekkép feladta a várost. Thukydides pedig hajórajával még az nap késő este Eionhoz ért. Brasidas csak épen kevéssel ez előtt vette birtokába Amphipolist. Az pedig, hogy Eion is a kezére nem került, csak a következő éjszakán múlt, mert ha a hajóraj itt oly gyorsan segítséget nem visz, hajnalban már ez is az övé lett volna.

- 107** Erre Thukydides intézkedések tételéhez fogott, hogy Eiont a jelenre is, ha Brasidas netalán támadást intéz, a jövőre is teljesen biztosítsa; egyszersmind befogadta azokat, a kik az egyezés értelmében a felső városból távoztak s ide jöttek. Ezután Brasidas nagy számú hajóval a folyamon lefelé nagy hirtelenséggel Eion alá nyomult, hogy ha csak szerét ejtheti, a bástyázattól előre nyúló földnyelvet elfoglalja s ekkép a kikötő bejárata felett az uralmat kezére kerítse; egyidejűleg a száraz felől is támadást intézett. Azonban mindkét támadását visszaverték. Erre aztán Amphipolisban igyekezett a szükséges intézkedéseket megtenni. Egy edon város, Myrkinos, szintén csatlakozott hozzá, miután Pittakost, az edonok fejedelmét, a Goaxis gyermekei és a neje, Brauro meggyilkolták.⁶⁹ Nem sokkal ezután Galepsos és Oisine, thasosi gyarmatvárosok, szintén hozzá pártoltak. Nyomban a város elfoglalása után megjelent Perdikkas is és intézkedései tételében gyámolította Brasidast.

- 108** Amphipolisnak az ellenség kezére kerülése roppant aggodalomba ejtette az athénieket. Mert először is ez a hely hajóépítő fa- és adójárulékok szolgáltatásával jó hasznot hajtott nekik; másod-

szor pedig most már könnyebbé vált az ellenségre nézve a Strymon túl a tovább hatolás. Eddig ugyanis az által, hogy thessal emberek a saját területökön átkalauzolták a lakedaimoniakat, ezekre nézve az ő szövetségeseik a thrák partvidékeken csak a Strymon folyóig voltak hozzáférhetők, ezen túl azonban, míg az amphipolisi híd az ő birtokukban volt, tovább hatolniok nem lehetett, mivel a városon felül a folyó tóvá volt kiszélesedve, ezen alul pedig az Eion felé eső részt ők hajóikkal szemmel tartották. S féltek attól, hogy szövetségeseik elpártolnak. Mert Brasidas nem csak hogy szelíd bánásmódot alkalmazott, hanem azt is hirdette mindenütt, hogy Hellas felszabadítására van elküldve; az Athéntől függő városok pedig Amphipolis elfoglalásáról, a Brasidas nyújtotta kilátások felől s ennek szelíd bánásmódjáról értesülven nagyon hajlandókká lettek a politikai viszonyok megváltoztatására, s titkon küldözött követségek útján felhívásokat intéztek hozzá, hogy jelenjék meg náluk, s mindenik azon volt, hogy ő legyen az első, a ki elpártol. Az Athéntől való elszakadás ugyanis nem látszott előttük veszedelmesnek, mivel Athén hatalma felől, a mint utóbb kitént, nagyon alaptalan képzelgéssel voltak, s annak megítélésében inkább a homályos vágyak, mint a biztos számítás után indulva jártak el; a mint hogy szokása is az embereknek az, hogy annak, a mit óhajtanak, oktan reménykedéssel egészen átengedik magukat, azt pedig, a mit nem szeretnének, alaptalan okoskodással számúzik gondolatukból. Egyszersmind az, hogy az athéniek a boiotok ellenében nem rég vereséget szenvedtek, Brasidas pedig azt a csalóka, de nem igaz állítást hordta az ajakán, mintha azok Nisaiánál *pusztán* az ő seregével sem mertek volna mérkőzésre menni, neki bátorította őket, s azt a hitet támasztotta bennök, hogy nincs mód arra, hogy visszahódításukra sereg érkezzék. De a mi a leginkább felkeltette az elpártolásra való hajlandóságot, az az, hogy a dolog édesgető hatása volt reájok nézve, továbbá az, hogy ekkor az első tapasztalokat szerezték a lakedaimoniak buzgó kitartása felől, s épen ezért bármi kockáztatásra készen álltak. Az athéniek ezt megtudván, a mennyire csak a nagy sietség mellett lehetett, s a mennyiben téli időszakban Athénből megtörténhetett, őrcsapatokat helyeztek el a városokban. Más felől Brasidas Spártába küldött, azzal a sürgős

felszólítással, hogy neki a seregében támadt hézagok betöltésére csapatokat küldjenek, maga pedig a Strymonon háromsorevezősöket gyártatott. A lakedaimoniak azonban nem voltak neki gyámolítására, részint mivel főembereik irigykedtek rá, részint pedig azért, mert jobb szerették volna embereiket visszanyerni s a háborúnak véget vetni.

- 109 Ugyanebben a téli időszakban a megaraiak visszafoglalták s tövig lebontották hosszú falaikat, a melyek korábban az athéniek birtokába estek, Brasidas pedig, miután Amphipolist elfoglalta, szövetségeseivel az úgynevezett Akte⁷⁰ ellen ment. Ez a királyárkától be a szárazföld felé terjed s róla az Athos, egy magas hegység nyúlik be az aigaioni tengerbe. Rajta fekvő városok : Sane, androsi gyarmat épen az említett árok mellett s az euboiai tenger felé néző oldalon ; továbbá Thyssos, Kleonai, Akrothoe, Olophyxos és Dion. Ezeket barbár zagyva népség lakja, a mely két nyelvet beszél,⁷¹ van közte egy kevés chalkisi eredetű, legnagyobb részben azonban tyrhen-pelasg származású, a mely népség egykor Lemnost és Athént is lakta ; továbbá bisalt, kreston és edon eredetű. Azok a városok, a melyekben a népség lakik, jelentéktelenek. Legnagyobb részök Brasidashoz állt. Csak Sane és Dion szegült ellene. Ennélfogva 110 megszállta és pusztította területöket. Miután azonban még így sem hajoltak hozzá, egyenesen a chalkisi eredetű Torone⁷² ellen ment, a melyet az athéniek tartottak megszállva. Őt néhány ember hívta el ide, a kik hajlandók voltak városukat az ő kezére játszani. Még éjjel, hajnali szürkület felé ide érkezett s a Dioskurosok templománál szállt meg, a mely a várostól körülbelül három stádiumnyira van. Ide jövele felől mit sem sejtett az athéni őrsereg, valamint a lakosság sem, azok kivételével, a kik vele egy célra működtek s tudták, hogy meg kell jelennie. Egynéhány ez utóbbiak közül titkon kiment eléje s várta megérkezését. Amint megtudták, hogy ott van, hét könnyű fegyverzetű emberét, a kik törökkel voltak felszerelve, bevezették magukhoz. Eredetileg húsz ember volt e végből kirendelve ; azonban a döntő pillanatban csak hét mert vállalkozni a behatolásra az Olynthosba való Lysistratos vezérlete alatt. Ezek a tenger felé eső bástyázaton felkúsztak s a partoldalon fekvő városban fellopakodtak a legmagasabban fekvő

őrálomásokig, az öröket leölték s a Kanastraion⁷³ felé néző kis kapút áttörték.

Ez alatt Brasidas, miután egy darabon még előre hatolt,¹¹¹ seregével megállapodott. Csak száz főnyi könnyű fegyverzetű gyalogot küldött előre, hogy mihelyt kapunyitás történik s a megállapított jelt kiadják, elsőben ez rohanjon be. Ez a csapat, nem tudván 2 mire vélni, hogy oly soká húzódik a dolog, lassan-lassan a város közvetlen közelébe jutott. Ez alatt bent a toronebeliek azokkal együtt, a kik már behatoltak, a kellő intézkedések megtételéhez láttak s a mint a kis kapu át volt törve, a piac felé eső kapu pedig a závár-gerenda áthágása után feltárult, elsőben egynéhányat körül a kis kapun át bevezettek,⁷⁴ hogy ekkép a mit sem sejtő lakosság két tűz közé kerülve, rémületbe essék; ez után, a mint meg volt állapítva, a tűzjelt kiadták s a még kint levő könnyű fegyverzetű gyalogokat a kapun a piacra bocsátották.

Brasidas a jel láttára seregével felkerekedett, rohamlépésben,¹¹² eget verdeső csatalármával előre nyomult, és sikerült ekkép a városban levőket páni rettegésbe ejtenie. Katonaságának egy része 2 egyenesen a kapukon hatolt be, a másik része pedig azokon a gerendákon, a melyek a javítás alatt levő bástyázathoz a kövek felcsúsztatása végett voltak oda támasztva. Brasidas seregének 3 nagy részével nyomban felfelé, a magaslatok ellen ment, hogy ekkép a várost felülről kezdve, annál biztosabban hatalmába kerítthesse. A hadi nép többi része minden irányban szétözönlött.

A mint ekkép a foglalás kezdetét vette, a toronebeliek egy¹¹³ része, a mely mit sem tudott, zavarba jutott; ellenben a beavatottak s azok, a kik pártjukhoz⁷⁵ tartoztak, nyomban a behatolt ellenséghez csatlakoztak. Az athéniek épen mintegy ötven nehéz fegy- 2 verzetű gyalogot tevő számban a piacon aludtak; ekkor, a mint felserkentek s megtudták, hogy mi történt, néhányan tusába bocsátkozva elesetek, a többiek pedig részint a szárazon, részint az ott állomásozó őrhajón Lekythosba menekültek, a mely kizárólag maguknak az athénieknek kezén volt. Ez a Lekythos pedig a városnak a tengerbe kinyúló magaslata egy keskeny földnyelven a többi városrésztől elkülönítve. Ide menekültek azok a toronebeliek is, a 3 kik az athéniekhez ragaszkodtak.

- 114 A mint megvirradt s a város birtoklása biztosítva volt, Brasidas az athéniekkel elmenekült toronebelieknek követ által értésökre adta, hogy a ki akar, visszatérhet javaihoz s egész bátorsággal folytathatja polgári életét; az athéniekhez is követet küldött azzal a felszólítással, hogy Lekythost, a mely a chalkidikebelieké, szabad elvonulás feltétele alatt mindazzal, a mijök ott van, hagyják el. Ezek azt válaszolták, hogy ők oda nem hagyják, s kívánták, hogy adjon halottaiknak a felszedésére egy napi fegyverszünetet. Brasidas két napi fegyverszünetet adott. Ez alatt a Lekythoshoz közel eső házakat megerősítette. Az athéniek a maguk részéről ugyanezt tették a szélső épületekkel. Egyszersmind Brasidas a toronebelieket összegyűjtötte s hozzájuk az Akanthosban mondott beszédéhez hasonló tartalmú szavakat intézett; elmondta, hogy igazságtalanság volna azokat, a kik ő vele a város átadása végett tárgyalásokat folytattak, ezért rosszabb polgároknak vagy éppen hazaárulóknak tartani, mert azok ezt nem hazájok leigázása végett, sem nem pénzért tették, hanem nemes czélból s a végből, hogy hazájoknak függetlenségét visszaszerezzék; de ép oly kevésbé volna szabad azoknak, a kik ezekben részt nem vettek, azt hinni, hogy most már amazokkal nem egyenlő elbánásban fognak részesülni; mert ő nem azért jött, hogy egy várost, vagy akár csak egy polgárt is romlásba döntsön. Épen azért küldte ő azt az értesítést az athéniekhez menekült polgároknak is, mivel őket az azokhoz való ragaszkodásukért rosszabbaknak nem tartja; s ő azt hiszi, hogy ha egyszer a lakedaimoniakat megismerik, nem kevésbé, de sőt annál nagyobb mértékben fognak ő hozzájuk ragaszkodni, minél igazságosabb az ő eljárásuk; de most félnek tőlük, mert ezt még nem tapasztalhatták. Aztán az összes polgárságot felhívta, legyen készen arra, hogy megbízható szövetségesnek tanúsítsa magát; mert ettől fogva már minden félre lépésért, a melyet magának megenged, viselni fogja a felelősség terhét. A mi azonban a múltakat illeti, eddig még a lakedaimoniaknak nincs okuk a panaszra jogsértés miatt; ezt inkább a toronebeliek emelhetnék más, náluknál hatalmasabb állammal szemben⁷⁶ s bocsánatra tarthatnakszámot, ha valamiben ellenkeztek.
- 115 E megnyugtató szavak elmondása után, a mint a fegyver-

szünet ideje is lejárt, megtámadta Lekythost. Viszont az athéniek gyöngé bástyázatukról s a mellvédekkel ellátott házakról védelemre keltek. A támadásokat az egész első napon át visszaverték. 2
 Más nap az ellenség egy gépet szándékozott feléjük tolni abból a czélből, hogy a fa védő-művekbe tüzet dobjon vele; s már egyszersmind egész serege is közeledett. Ekkor az athéniek azon a ponton, a melyen vélekedések szerint az ellenség legelsőben fogja működésbe hozni a gépet, s a mely a legmegtámadhatóbb is volt, fatornyot raktak egy háznak a tetejére, s sok mindenféle vízzel telt edényt vittek fel rá, valamint követ is; s még ezen felül sok ember is ráment. Erre a ház a nagy teher alatt roppant recsegés-ropogás közt összerogyott. Ez az eset azoknál az athéniéknél, a kik közel álltak, inkább fájó érzést okozott, mint félelmet; a távolabb s főleg a legmesszebb állókra nézve azonban más hatású volt. Ezek ugyanis a roppant zaj hallatára azt hitték, hogy az erősséget már ezen a ponton megvették, s ennél fogva nyakra-főre a tengerhez és a hajókra rohantak. 3

Brasidas, a mint észre vette, hogy a mellvédeket odahagyják 116 s látta azt is, hogy mi történik, támadást intézett seregével s egy szempillantás alatt bevette az erősséget a midőn mindazokat legyilkoltatta, a kiket csak ott ért. Az athéniek, a kiknek ekkép a helyet 2 oda kellett hagyniok, kis vízjáró műveiken s hajóikon Pallenéhez húzódtak. Lekythoson Athéne istennőnek temploma van. Brasidas, midőn támadáshoz készült, kihirdettette, hogy a ki legelsőben lép fel a bástyára, annak harmincz ezüst mina⁷⁷ jutalmat fog adni. Hogy aztán kezére került az erősség, azt hitte, hogy ennek a bevétele másképp vált lehetővé, nem emberi erővel. Ugyanazért a harmincz minát ama templomban tette le az istennőnek ajándékkul; továbbá Lekythost lehordatta, aztán az egész helyet isteni tulajdonnak szentelte fel. A téli időszak hátralevő részét azon helyek s rendbe hozására fordította, a melyek már birtokában voltak; ugyanekkor egyszersmind a többiek elfoglalására is tervet szőtt.

Ezzel a téli idősakkal a háború nyolczadik éve végződik be.

A lakedaimoniak és az athéniek azonban a következő nyári 117 időszakban, mindjárt tavasszal⁷⁸ egy éves fegyverszünetet kötöttek egymással. Az athéniek azt hitték, hogy ekkép majd Brasidas nem

- fog több várost tőlük elpártolásra bírni, míg ők háborítatlanul meg nem teszik készülleteiket; de egyszersmind az is eszökben volt, hogy, ha haszonnal tehetik, huzamosabb időre szóló egyezsége is lépnek. Másfelől a lakedaimoniak abban a hitben tették ezt, hogy athénieknek oly aggodalmaik vannak, a minők valósággal voltak is; s hogy továbbá ezek, ha a szenvedések és vesződések után egy kis nyugalom következik be s ennek az áldásait tapasztalni fogják, inkább ehhez állanak s hajlandóbbak lesznek embereiket ő nekik kiadni s még hosszabb ideig tartó egyezsége is lépni. Mert különösen azt hordták szívökön, hogy embereiket visszanyerjék, míg a Brasidas lépteit szerencse kíséri; s várni lehetett, hogy ha ez még további sikerekhez jut és a helyzetet az ellenfelével újra egyenlővé teszi is, ők azon embereiket mégis elveszítik, a többi sikereik pedig az egyenlő küzdelemben kérdésessé válnak.
- 3 Tehát a lakedaimoniak és az athéniek, valamint szövetségeseik közt a következő fegyverszüneti egyezés⁷⁹ jött létre:

- 118 «A pythói Apollon templomát és jóshelyét a mi illeti, javaslatunk az, hogy ezekhez, a ki akar, félelem és veszedelem nélkül járúlhasson, őseink szokása szerint. Ez a lakedaimoniaknak és szövetségeseiknek a javaslata. Igérik, hogy a boiotok és a phokisiak hozzájárulásának a kieszközlésére hozzájuk küldendő követek útján
- 2 tehetségek szerint működni fognak. Az isten kincseire vonatkozólag szándékba vesszük, köteleesség és jog szerint, hogy a vétkeket kinyomozzuk az ősi törvények alapján, mi és ti, valamint a többiek közül a ki vállalkozik, mindnyájan az ősi törvények alapján. Ezekre vonatkozólag tehát ebben állapodtak meg a lakedaimoniak és szövetségeseik. Ezen kívül a lakedaimoniak és szövetségeseik még a következőket teszik javaslatba: Ha az athéniek fegyverszünetre lépnek, akkor mind a két fél bírja azt, a mit jelenleg birtokában tart, egy felől Koryphasiont a Buphrason és a Tomeuson belül,⁸⁰ másfelől Kytherát, a nélkül, hogy egymás szövetségeseivel összeköttetést tartanánk fenn, akár mi azokkal, akár azok mivelünk. Azoknak pedig, a kik Nisaiában és Minoán állanak, nem szabad azt az utat átlépniök, a mely a Nisos templománál levő kaputól⁸¹ Poseidon templomához, Poseidon templomától pedig egyenesen Minoa hídjáig visz. A megaraiaknak és szövetségeseik-

nek szintén nem szabad ezt az utat átlépniök. Azt a szigetet, a melyet az athéniek elfoglaltak, bírják tovább is a nélkül, hogy a két fél egymással kölcsönösen érülköznék; tartásuk maguknál szintén mindazt, a mit a troizeni területen bírnak,⁸² úgy és akképen, a mint az athénieknek a troizeniekkel kötött egyezsége szól. A tengeren a lakedaimoniak és szövetségeseik közlekedhetnek, a meny-nyire a maguk és szövetségeseik területe terjed, de nem hadi hajón, hanem oly evezős kalmár-bárkán, a mely legfellebb ötszáz talentumnyi súlyt emelhet.⁸³ Hírvivő és követség, ha a háború bevégezése és vitás ügyek tárgyában a Peloponnesosra és Athénbe utaznak, tetszés szerinti kísérettel, jöttökben és mentőkben, szárazon és tengeren teljes biztonságot élveznek. A fegyverszünet ideje alatt szökevényeket, akár szabad születésűek, akár rabszolgák, elfogadni nem szabad sem nekünk, sem nektek. Az igazságszolgáltatás útját nyitva tartani mind ti kötelesek vagytok mi velünk, mind mi kötelesek vagyunk ti veletek szemben ősi intézményeink értelmében, s vitás ügyeinkben fegyverre hivatkozás nélkül a törvény útján kell döntenünk. Ez a lakedaimoniaknak és szövetségeseiknek a javaslata. Ha azonban ti nektek ezeknél jobb és méltányosabb javaslataitok vannak, jöjjetek Lakedaimonba s győzzetek meg felőlük; mert méltányos kíválmaitok elől kitérni nem akarnak sem a lakedaimoniak, sem szövetségeseik. A kik azonban jönnek, teljes hatalommal felruházott küldöttek legyenek, a mint ezt ti is meg kívánhatjátok mi tőlünk. A fegyverszünet egy évig fog tartani.»

«Határozta a nép.⁸⁴ A népgyűlést az Akamantis törzs-prytanisai vezették.⁸⁵ Phainippos volt a jegyző. Nikias volt az elnök. Laches tette a javaslatot. Jó szerencsét hozzá az athénieknek. A fegyverszünet köttessék meg úgy, a mint a lakedaimoniak és szövetségeseik javasolják. A népgyűlés ahhoz a javaslathoz is hozzájárul, hogy a fegyverszünet egy évig tartson. Ennek azonban a mai napon, azaz az Elaphebolion hónap tizenegyedik napján⁸⁶ kell kezdődnie. Ez idő alatt követek járjanak mindkét félhez s üzenetvivők útján folyjon értekezlet a felől, hogy mi módon lehetne a hadat befejezni. A vezérek és a prytanisok⁸⁷ azonban népgyűlést hívnak össze s az athéniekkel tanácskozzanak előbb a felől, hogy minő ajánlatokkal léphetnek fel a követségek. A jelenlevő követ-

ségek pedig a nép előtt tüstént kötelezzék magukat ünnepies esküvel arra, hogy a fegyverszünet egy éven át híven meg lesz tartva.»

- 119 Ez volt az a szerződés, a melyet a lakedaimoniak és szövetségeseik az athéniakkal és szövetségeseikkel kötöttek s esküvel is megpecsételték a lakedaimoni Gerastios hónap⁸⁸ tizenkettedik napján. Szavatosságot vállaltak s az ünnepies megerősítéshez hozzájárultak a lakedaimoniak részéről: az Echetimidas fia, Tauros, a Perikleidas fia, Athenaios és az Eryxidaidas fia, Philocharidas; a korinthesiak részéről: az Okytos fia, Aineias és az Aristonymos fia, Euphamidas; a sikyoniak részéről: a Naukrates fia, Damotimos és a Megakles fia, Onasimos; a megaraiak részéről: a Kekalos fia, Nikasos és az Amphidoros fia, Menekrates; az epidaurosiak részéről: az Eupaidas fia, Amphias; végül az athéniak részéről a következő vezéri tisztet viselő férfiak: a Diitrephes fia, Nikostratos, a
- 3 Nikeratos fia, Nikias és a Tolmaios fia, Autokles. Ez volt az a fegyverszünet, a melyre léptek. Ennek a folyama alatt állandóan folytak közöttük az értekezletek egy hosszabb ideig tartó béke tárgyában.

- 120 Azon napok alatt azonban, midőn ez az egyezés létre jött, a Pallenén fekvő egyik város, Skione, az athéniektől Brasidashoz pártolt. A skionebeliek azt beszélik, hogy ők Peloponnesosról Pellenéből⁸⁹ valók s őseiket a Trója alól való visszatérésök alkalmával az a vihar, a mely ekkor az achaiokat meglepte, e vidékre
- 2 verte el; ezek aztán itt megtelepedtek. A mint már ezek ekkor Athéntől elszakadtak, Brasidas éj idején áthajózott Skionéba úgy, hogy egy, vele barátságos lábon álló háromsorevezőst bocsátott előre, maga pedig egy gyors sajkán bizonyos távolságban utána ment. Így pedig azért hajózott, hogy ha egy oly vízjáró mű bukkan rá, a mely az ő gyors sajkájánál nagyobb, akkor a háromsorevezős őt védeni fogja; ha pedig egy megfelelő erejű háromsorevezős állja útjokat, akkor, gondolta, ez nem a kisebb vízjáró mű ellen, hanem a nagy hajó ellen fog fordulni, s ekközben ő majd megmeneked-
- 3 hetik. Mintán ekkép átjutott s a skionebelieket egybehívatta, előttük épen úgy nyilatkozott, mint Akanthosban és Toronéban, s azt adta még hozzá, hogy a skionebelieknek a legnagyobb dicséretére válik az, hogy bár Pallene azon athéniak által, a kik Potidaiát megszállva tartják, el van zárva s ennélfogva csak szigetnek tekinthető: mind-

amellett a szabadság ügyéhez önként csatlakoztak s félénk húzódozással nem várták be, hogy majd rájuk kényszerítik azt, a mi nyilván a saját tulajdon javuk. S ez bizonyosság a mellett, hogy készek más egyébre, még a legnagyobb veszedelmekkel való szembeszálásra is férfias lelkülettel vállalkozni, csak hogy óhajításuk szerinti állapotba jussanak. S ezért ő a skionebeliakat valósággal a lakodaimoniak legmegbízhatóbb barátainak fogja tartani s e felfogás-mód fogja vezérelni ezutáni eljárásában.

E szavak a skionebelieknek nagyon kedvesen estek s különb-¹²¹ ség nélkül mindnyájan, még azok is, a kiknek kezdetben nem volt inyökre az elszakadás, fellelkessedtek s arra a vélekedésre tértek, hogy a háború terhét buzgó készséggel kell viselniök; továbbá azon kívül, hogy Brasidast nagy ünnepélyességgel fogadták, neki, mint Hellas szabadság-hőseinek, egész polgárságuk nevében aranykoszorút tettek a fejére, az egyes polgárok pedig szalagokkal ékesítették fel s ajándékokat vittek neki, mint egy athlétának. Brasi-² das ekkor épen, a mint távozott, őrcsapatot hagyott náluk, később pedig nemsokára nagyobb sereget is vitt át hozzájuk azzal a szándékkal, hogy majd velök Mendére és Potidaiára támadást intéz; mert azt hitte, hogy az athéniek ide, mint egy szigetre, a terület megmentése végett csapatokat fognak vetni s szeretne volna útjokat vágni. Kezdett is e városokban titkos összeköttetéseket szőni, árulás útján való megnyerésök végett.

Már épen támadást akart e városokra intézni, midőn egy¹²² háromsorevezősön megjelent nála az a bizottság, a melynek a feladata az volt, hogy a fegyverszünetnek a hírét minden irányban megvigye. Ennek a tagjai az athéniek részéről Aristonymos, a lakodaimoniak részéről pedig Athenaios voltak. A mint ez a bizottság² Brasidasnak tudomására juttatta az egyezséget, a sereg visszatért Toronéba s a lakodaimoniaknak összes thrák partvidéki szövetségesei hozzájárultak az egyezséghez. Aristonymos egyebekre nézve³ nem formált nehézséget, csak a skionebeliekre nézve; ezeket illetőleg kimondta, hogy a szerződésbe be nem foglalhatók, mert a napok felszámítása után úgy találta, hogy ennek a megkötése után szakadtak el ő tőlük. Brasidas viszont hevesen vitatta, hogy előbb szakadtak el, s nem akarta átadni a várost. A mint erről Aristony-⁴

mos jelentést küldött Athénbe, az athéniek nyomban arra tökélték el magukat, hogy hadakat küldenek Skione ellen. Ekkor a lakedaimoniak követség útján kinyilatkoztatták, hogy ha ezt megteszik, az egyezséget megszegik; egyszersmind fentartották a városhoz való jogukat, mert Brasidasnak adtak hitelt; egyébiránt készek voltak az ügyet törvényes elintézésnek vetni alá. Az athéniek ellenben nem voltak hajlandók ezt törvényszéki tárgyalásra bízni, hanem fegyverrel akartak dönteni, még pedig mennél előbb, mert nagyon fel voltak indulva, hogy még a szigetlakók is hinni mernek már az elpártolás sikerében, a lakedaimoniaknak reájok nézve mit sem érő hadi erejében bizakodva. S az elpártolást illetőleg az igazság inkább is az athéniek részén volt, mert askionebeliak valóban a szerződés érvényre emelkedése után két nappal szakadtak el. Azért az athéniek a Kleon indítványára egy néphatározatot alkottak, a mely szerint Skionénak le kellett romboltatnia, a lakosságának pedig halállal kellett lakolnia; s minden egyéb dolgukat félre téve, ennek a végrehajtása céljából hadi készületekhez fogtak.

123 Ez alatt azonban elpártolt tőlük Mende is. Ez pallenei város s az eretriabeliek gyarmata. Brasidas ezt is magához fogadta, mert úgy vélekedett, hogy nem követ el igazságtalanságot azzal, ha oly várost, a mely egész nyíltan állt hozzá, fegyverszünet ideje alatt elfogad; de neki is voltak némi panaszai az athéniakkal szemben szerződésszegés miatt. A mendebeliak annyival is bátrabban mentek hozzá állani, mert látták, hogy Brasidasban nyílt pártfogóra találnak, a mit abból is következtettek, hogy Skionét nem adta ki; azután pedig az elpártoláson titokban működő emberek, a kik nem nagy számmal voltak, ekkor a saját személyöket a felfedeztetéstől féltvén, a dologgal többé nem akartak felhagyni s a többséget meggyőződése ellenére rákényszerítették a szakításra. Az athéniek azonban erről is mihamar kaptak értesítést. Erre még jobban elkeseredtek s már mind a két város ellen fegyverkeztek. Brasidas, mivel a támadásra várt, a skionebeliektől és mendebeliektől a nőket és gyermekeket titkon a chalkidikebeli Olynthosba szállíttatta, s ötszáz peloponnesosi nehéz fegyverzetű és háromszáz chalkidikei könnyű fegyverzetű gyalogot küldött át hozzájuk, egyszersmind az összes hadak részére vezérül Polydamidast

nevezte ki. E városok azon várakozásukban, hogy az athéniek nem-sokára rajtuk teremnek, közösen készülődtek a védelemre.

Ez alatt Brasidas és Perdikkas együtt Lynkosba Arrhibaios¹²⁴ ellen mentek másodízbeli táborozásra. Perdikkas azon makedonoknak a hadi erejét vezette, a kiken uralkodott, továbbá ama helleknek nehéz fegyverzetű gyalogságát, a kik a makedonok közt laktak, Brasidas pedig azokat a peloponnesosi hadakat, a melyek a thrák partvidéken még rendelkezésére álltak, továbbá a chalkidikebelieket, akanthosiat s a többi helyekről is azokat a csapatokat, a melyek az egyesek erejének mértékéhez képest voltak kiállítva. A nehéz fegyverzetű hellen gyalogok összes száma körülbelől három ezerre rugott, a lovasság, a mely ebben a táborozásban részt vett, a makedonok és chalkidikebeliek részéről együtt véve közel ezer embert tett, s húzódott még a sereg után egy nagy számú barbár gyülevész had is. Miután az Arrhibaios területére² becsaptak, a lynkestákat magukkal szemben táborba szállva talál-ták; ezekkel szemben tehát ők is szintén tábort ütöttek. A mér-³közés oly síkon történt, a mely két halom között terül el. S míg a gyalog hadak mindkét részen megszállták ezeket a halmokat, a lovasság mindkét fél részéről alászánguldott a síkra s ekkép elsőben lovassági harcz fejtett ki; majd azonban Brasidas és Perdikkas is lement a gyalogsággal, mivel már a másik halomról a lovasság után a lynkesták nehéz fegyverzetű gyalogsága is alábocsátkozott s csatát ajánlott; tehát csapataikkal ők is eléjük mentek, össze-⁴csaptak velök, megszalasztották a lynkestákat s közülök sokat megöltek; azok, a kik megmaradtak, a magaslatokra menekültek s tétlenül vesztegeltek. Ezután Brasidas és Perdikkas diadaljelet emeltek s még két vagy három napig időztek, várva az illyrekre. Ezek a Perdikkas zsoldjába voltak szegődve s megérkezésök minden pillanatban várható volt. Majd azonban Perdikkas azt akarta, hogy nyomúljanak előre az Arrhibaios falvai ellen s ne álljanak egy helyt; de Brasidasnak Mende miatt aggodalmaí támadtak, hogy míg ő oda jár, az athéniek e városra rátörnek s szerencsétlenül jár; tehát még az illyrek megjelenésével sem volt kedve az előrenyomulásra, hanem inkább arra, hogy visszavonuljon.

Míg e miatt egyenetlenkednek, megérkezik a hír, hogy az¹²⁵

- illyrek Perdikkast cserben hagyva, Arrhibaioshoz álltak. Így már aztán ettől a harcziás népségtől való félelmökben mindketten abban állapodtak meg, hogy visszahúzódznak; de egyenetlenkedések következtében arra nézve nem beszéltek össze, hogy épen mikor fognak megindulni. A mint az éj beállt, a makedonokat és a barbarok zagyva tömegét hirteleni rémület fogta el, mint a hogy gyakran megesik, hogy nagy hadakon homályos sejtelem-szülte rettegés vesz erőt; azt vették fejökbe, hogy sok, még pedig sokkal több illyr özönlik feléjük, mint a mennyi valósággal érkezett, s már ép hogy a nyakukon nincsenek; e miatt hirtelen futásnak eredtek haza. Ekkép arra kényszerítették Perdikkast, a ki ezt mindjárt eleve észre nem vehette, hogy elvonúljon, mihelyt ezt megtudta, még mielőtt Brasidast megláthatta volna; mert egymástól
- 2 jó nagy távolságban táboroztak. Brasidas hajnalban, annak láttára, hogy a makedonok tova vonultak, az illyrek és Arrhibaios pedig támadásra készülnek, nehéz fegyverzetű gyalogságát négyszögben állította fel, a könnyű fegyverzetű gyalogokat a középre vette s
  - 3 szintén visszavonulásra gondolt. Arra az esetre, ha az ellenség valamely ponton támadást intéz, a legifjabb katonáknak tette feladatává a kicsapást, maga pedig háromszáz válogatott katonával hátvédet szándékozott képezni, hogy az ellenség utánuk nyomuló előcsapatának támadásait felfogja s visszaverje. Mielőtt még az ellenség közel ért volna, katonáit a sietség közt a következő szavakkal bátorította:

126

- «Peloponnesosi férfiak! Ha azt nem kellene gyanítanom, hogy meg vagytok ijedve a miatt, hogy magatokra maradtatok, s a támadó ellenfél barbár és nagy számmal van, nem igyekeznélek benneteket oly igen bátorítani és felvilágosítani. Most azonban, tekintettel arra, hogy a mieink itt hagytak bennünket, s az ellenség tömege nagy, azt hiszem, nem lesz felesleges, ha a legfontosabb dologra nézve benneteket néhány emlékeztető és bátorító szóval
- 2 meggyőzni iparkodom. Vitézeknek kell lennetek a csatában nem azért, mert mindannyiszor szövetségesek állanak mellettetek, hanem a saját személyes bátorságotoknál fogva, s nincs az a nagy tömeg, a melytől megijedni hozzátok illő volna, mert hát nem oly polgárság kebeléből jöttetek ide, a melyben a többség uralkodik

a kisebbség felett, hanem a mely maroknyi létére nagy tömeget tart hatalma alatt s a mely semmi egyéb úton nem szerezte uralmát, mint győzelme által a csatatéren. A mi pedig ezeket a barbarokat illeti, csak azért félték tőlük, mivel még nem ismeritek. Pedig ama harcok után, a melyeket ti már a makedon barbarokkal vívtatok, továbbá azok alapján, a miket én felőlük gondolok s a miket másoktól nyert értesítések útján tudok, meggyőződhetek arról, hogy tőlük nincs mit félnetek. Ha már az ellenség gyönges csak a látszat mutatja erősnek, az a valót visszatükröző értesítés, a melyet felőlük nyújtanak, fokozni fogja azok bátorságát, a kiknek meg kell velük küzdeni, mint a hogy viszont bátrabban törnek arra, a kiből határozottan megvan ugyan a vitézség, de e tulajdona felől megelőzőleg tudomást nem szereztek. Ez emberekkel szemben csak az az időköz félelmetes arra, a ki velök még nem mérkőzött, míg a csata el nem kezdődik. Ekkor tömeges feltűnések rémületet kelt, hatalmas csatalármájok kiállhatatlan, az pedig, hogy fegyvereikkel a levegőben hadonáznak, a fenyegetődzés színét viseli magán. De ha összecsapnak, azokra nézve, a kik mindezt kiállják, nem azok többé, a kik addig voltak. Ugyanis mivel csatarendjök nincs, semmi gyalázatot nem látnak abban, hogy helyöket oda hagyják, ha szorúlt helyzetbe kezdenek jutni; s mivel megfutamodás és támadás nekik egyformán dicsőséges, vitézségöket sem tudják kellőkép érvényesíteni. Az ily csata, a melyben minden az egyesek szabad tetszésétől függ, csakhamar tisztességes ürügyet tud szolgáltatni arra, hogy az ember futással védje magát. S ők biztosabbnak is tartják, hogy bennünket a maguk kockáztatása nélkül megrettentsenek, mint hogy velünk összetűzenek, mert különben ezt még amant megelőzőleg megtették volna. Ekkép tisztán láthatjátok már, hogy az a rémület, a mely őket megelőzi, tényleg mitsem rejt magában s csupán az érzéseket bódítja meg. Ha már ezekkel az ijesztgetésekkel nem törődve, rendet tartva s zárt sorokban a kellő időben lassan visszavonuláshoz fogtok, csakhamar biztos helyre fogtok jutni s a jövőre nézve megtanuljátok, hogy az afféle csőcselék nép vitézsége azok ellenében, a kik az első támadásnak helyt állanak, csak az öklöknek és fegyvereknek meszsiról való hetvenkedő mutogatására szorítkozik, a nélkül, hogy

komoly küzdelemre kerülne a dolog, míg azoknak, a kik előttük megfutamodnak, sarkába esnek s csak ekkor gyorsak a tette, mivel bátorságban érzik magukat.»

127 E bátorító szavak elmondása után Brasidas seregével visszavonuláshoz fogott. A barbarok ennek láttára azt hitték, hogy futni kezd; tehát utána vetették magukat, hogy utólérjék és sere-
2 gével együtt megsemmisítsék. Azonban a mely ponton támadást intéztek, kicsaptak eléjük; Brasidas válogatott csapatával szintén szembe szállt velök, a mint a seregnek a hátába akartak esni, s ekkép első rohamukban meglepetésökre ellenállásra találtak. Így történt később is. Ha támadtak, helyt álltak nekik s visszaűzték őket. Ha az ellenség nyugtot hagyott, a visszavonulás folyt tovább. Erre a barbarok nagy része felhagyott a Brasidassal levő helleneknek nyílt térségen való üldözésével s csak egy részök ment tovább is utánuk zaklatásukra; a többi a menekülő makedonok után rohant s azokat, a kiket még utólérnie sikerült, leöldöste, azután pedig jóeleve azt a szorost állta el, a mely két halom között az Arrhibaios területére vezet, mert tudta, hogy Brasidas előtt semmi más út nincs a visszavonulásra; s a mint már e nehéz pont közélébe jutott, körülrajzották, hogy oda szorítják.

128 Brasidas azonban észrevette ezt. Meghagyta tehát háromszáz emberének, hogy a halmok közül az egyikre, a melyet könnyebben elfoglalhatónak gondolt, minden hadi rend figyelmen kívül hagyásával, ki milyen gyorsan csak tud, rohanjon fel s tegyen próbát arra, hogy azokat a barbarokat, a kik már rajta voltak, leszorítsa, még mielőtt az ő körülkerítésökre nagyobb tömegek
2 nyomulnának elő. Ezek tehát felrohantak, leszorították a barbarokat. A sereg többi része utánuk most már könnyebben hatolhatott előre, mert a barbarok a miatt, hogy itt a magaslatról lekergették őket, megfélemlettek s azt sem látták többé helyén valónak, hogy tovább is menjenek a sereg után; mert úgy gondolkoztak, hogy az
3 már a határra ért s biztos helyre jutott. Brasidas a magaslatokra való eljutása után már nagyobb bátorságban is folytathatta vonulását, s még az nap eljutott Arnissába, a mely az Arrhibaios területéről jövet az első hely a Perdikkas birodalmában. Brasidasnál
4 maguk a csapatok is el voltak keseredve a miatt, hogy a make-

donok előre elhúzódtak. Ennek folytán a mint útközben a make-
donoktól elhagyott ökrös szekereket vagy elhullatott podgyászt
találtak, mint a hogy efféléknek éjjeli, rémület-szülte visszavonulás
folytán természetesen kellett is eléjük akadni, az ökröket kifogták
és levágták, a podgyászt pedig maguknak tulajdonították el. Ez 5
volt Perdikkasnak első indító oka arra, hogy Brasidast ellenségé-
nek tekintse. S ettől fogva a peloponnesosiak iránt való gyűlöle-
tében, mely az athéniek iránt táplált érzülete mellett eddig meg
nem fészkelhette magát nála, életbe vágó érdekeinek hátat for-
dítva, csak azon jártatta az eszét, hogy athéniekkel hogyan egyez-
hetnék ki, a peloponnesosiaktól pedig miképen szabadúlhatna meg.

Brasidas Makedoniából Toronéba húzódott. Mire ide ért, 129
Mendét már az athéniek birtokában találta. Mivel már nem tar-
totta magát eléggé erősnek arra, hogy Pallenére segítségnyújtás
végett átszálljon, vesztglő állásban maradt s csak Torone fedezé-
sére szorítkozott. A lynkosi események ideje alatt az athéniek fel- 2
tett szándékukhoz képest egy ötven hajónyi hajóhaddal, a mely-
ben tíz hajó chiosi volt, Mende és Skione ellen mentek, továbbá
ezer főre menő, saját polgárságuk kebeléből való nehéz fegyver-
zetű gyaloggal, hatszáz nyilassal, ezer főnyi thrák zsoldossal; ezek-
hez járult még thrák partvidéki szövetségeseiknek könnyű fegy-
verzetű gyalogsága. Vezérek voltak: a Nikeratos fia, Nikias, és a
Diitrephes fia, Nikostratos. Miután Potidaiánál a horgonyt felszed- 3
ték, Poseidon templománál ⁹⁰ kötöttek ki s ezután a mendeiek
ellen mentek. Ezek a segítségökre megjelent háromszáz skione-
belivel, továbbá a peloponnesosi segédcsapatokkal, összesen hétszáz
nehéz fegyverzetű gyalogot tevő számban, Polydamidas vezérlete
alatt a városon kívül egy halmon erős állást foglaltak el. Nikias 4
százhusz könnyű fegyverzetű methonebelivel, hatvan válogatott
athéni nehéz fegyverzetű gyalogból álló csapattal és az összes nyi-
lasokkal egy gyalog ösvényen kísérllette meg a halom megostrom-
lását; azonban támadását visszaverték s maga is sebet kapott; a
többi összes csapatok pedig, a melyek a Nikostratos vezérlete alatt
a nehezen megközelíthető halomra egy más, hosszabb útvonalon
intéztek rohamot, teljes rendetlenségbe jutottak, s csak kevésbe
mult, hogy az athéniek hadai tökéletes vereséget nem szenvedtek.

- 5 E napon tehát, miután a mendeiek ellen boldogúlni nem lehetett, az athéniek visszahúzódtak s tábort ütöttek. A mendeiek éj beálltával városukba távoztak.
- 130 A következő napon az athéniek hajóikon a Skione felé néző oldalra⁹¹ keltek át s itt a külső várost elfoglalták, azután pedig egész nap pusztították a területet, a nélkül, hogy kicsaptak volna reájok, mert valami visszavonás volt a polgárság között.
- 2 A következő éjjel a háromszáz skionebeli haza húzódott. Más napra kelve, Nikias a csapatok fele részével a területnek a skionebeliekével határos részén nyomult előre pusztítva; egyidejűleg Nikostratos a többi hadakkal a város alatt a felső kapu irányában, a
- 3 melyen Potidaia felé mennek,⁹² állást foglalt. A mendeiek és a segítő hadak gyülekező helye a falak közt ép ennek a kapunak az irányában volt. Polydamidas itt ekkor roham-oszlopot formáltatott s buzdította a mendeieket,⁹³ hogy törjenek ki. Erre a sorokból egy néppárti ember, a pártszenvedély hatása alatt, ellene szólt s kimondta, hogy a támadásban nem vesz részt s neki nincs is semmi szüksége arra, hogy háború legyen. Polydamidas e daczos nyilatkozatra neki ment ennek az embernek, megragadta s jól megabajgatta. Ekkor a nép roppant haragra lobbanya, fegyvereihez rohant s a peloponnesosiakra és a velök tartó ellenpártiakra
- 5 támadt. Ezek az első támadásra megfutamodtak. A támadás ugyanis villámcsapás módjára jött, de továbbra az is megrettentette őket, hogy egyidejűleg a kapuk feltárúltak az athéniek előtt, mert az ötlött eszökbe, hogy ez valami összebeszélés folytán történt.
- 6 S mindazok, a kik ott helyben el nem estek, a fellegvárba menekültek, a melyet már az előtt is maguk⁹⁴ tartottak megszállva. S miután már ekkorra Nikias is oda fordúlt s szintén a város alatt állt, az athéniek összes hadaikkal betörtek Mende városába s mivel nem egyezség útján nyitotta meg előttük kapuit, rohammal bevett hely gyanánt tekintették s felprédálták. Vezérek csak nagy nehezen bírták őket visszatartóztatni attól, hogy a lakosságot is le ne gyilkolják. Ez után a mendeieknek eddigi polgári alkotmányukat meghagyták, s magukra bízták, hogy ítéljenek azok felett, a kiket az elpártolás okozóinak tartanak. A fellegvárba menekülteket ostromzár alá vették két oldalt a tengerig húzódó

sánczokkal, a melyeket őrséggel raktak meg. Miután már ekkép Mende hatalmukba került, Skione ellen fordultak.

A skionebeliek a peloponnesosiakkal az athéniek elé mentek¹³¹ s egy halmon, a mely természeti fekvésénél fogva erős hadi állást képezett, a város alatt állást foglaltak. Ennek az elfoglalása nélkül lehetetlen volt az ellenségnek ostromzár alá venni a várost. Az athéniek azonban e halomra rohamot intéztek s az ellenséget kemény tusában elűzték róla. Ezután táborba szálltak s diadaljelet emelve, a városnak ostromsánczczal való körülvételéhez fogtak. Nem sokkal az után, hogy ezt munkába vették, azok a segítő csapatok, a melyek a mendei fellegvárban ostromzár alá kerültek, egy éjjel az ostromvonalon a tengerpart mentén áttörve, megjelentek s a legnagyobb résznek sikerült a Skione alatt táborozó hadak elől elmenekülni s a városba behatolni.

Az alatt, míg Skione ostromzár alá vétele tartott, Perdikkas¹³² az athéni vezérekkel követek útján tárgyalásokba bocsátkozott s ez úton egyezsége lépett Athénnel. Ezt ő abból a Brasidas iránt táplált személyes gyűlöletből cselekedte, a melyet a Lynkosból való visszavonulás gerjesztett benne. E tárgyban különben ő már akkor mindjárt lépéseket kezdett tenni. Épen ebben az időben² szándékozott Ischagoras szárazföldi úton csapatokat vezetni Brasidashoz. Azonban Perdikkas thessaliai vendégbarátai segítségével, a kik mindig a thessal nép legbefolyásosabb emberei voltak, oly akadályokat gördített e csapatok elé, valamint az egész terv kivitele elé, hogy a peloponnesosiak még csak a lábukat sem kísérelték meg betenni a thessaliai területre. Perdikkas ezt azért cselekedte, mert Nikias felszólította arra, hogy az egyezés megkötése után adjon világos bizonyosságot állhatatossága felől; de maga is óhajtotta, hogy egy peloponnesosi se tegye többé lábát az ő területére. Azonban Ischagoras, Ameinias és Aristeus maguk mégis³ elmentek Brasidashoz, hogy a lakedaimoniak megbízásából az ottani viszonyokról közvetlen szemlélet útján szerezzenek tapasztalatokat. Ugyanakkor Spártából az ottani törvény ellenére⁹⁵ néhány egészen ifjú embert vittek oda magukkal, hogy a városok kormányára állítsák, s ne kelljen ezt olyanokra bízniok, a kik épen a kezük ügyébe akadnak. Így helyezte be Ischagoras a Kleonymos

fiát, Klearidast Amphipolisba, a Hegesandros fiát, Epitelidast⁹⁶ pedig Toronéba.

133 Ugyanebben a nyári időszakban a thebaiak megfosztották bástyázatuktól a thespiaibelieket azon az okon, hogy az athéniekhez szítanak. Akarták ők ezt már jó idő óta mindig, de csak most tették meg, ebben a céljukra oly kedvező időben, midőn az athéniek ellen vívott csatában a thespiaiabeli fegyverfogható férfiak színe-virága oda lett.

2 Ugyanebben a nyári időszakban Argosban a Hera temploma elhamvadt. Ez úgy történt, hogy a papnő, Chrysis, mintán a koszorúk közelébe égő mécset tett, elaludt; ekkor aztán az egész észrevétlenül lángot kapott s leégett. Chrysis az argosiaktól való féltében nyomban, még ezen az éjszakán Phliusba menekült el. Az argosiak fennálló törvényeik értelmében más papnőt állítottak a helyére, a kinek a neve Phainis volt. Chrysis, midőn megszökött, nyolcz évet ért meg ebből a háborúból, s már a kilenczedik is dereka felé járt.⁹⁷

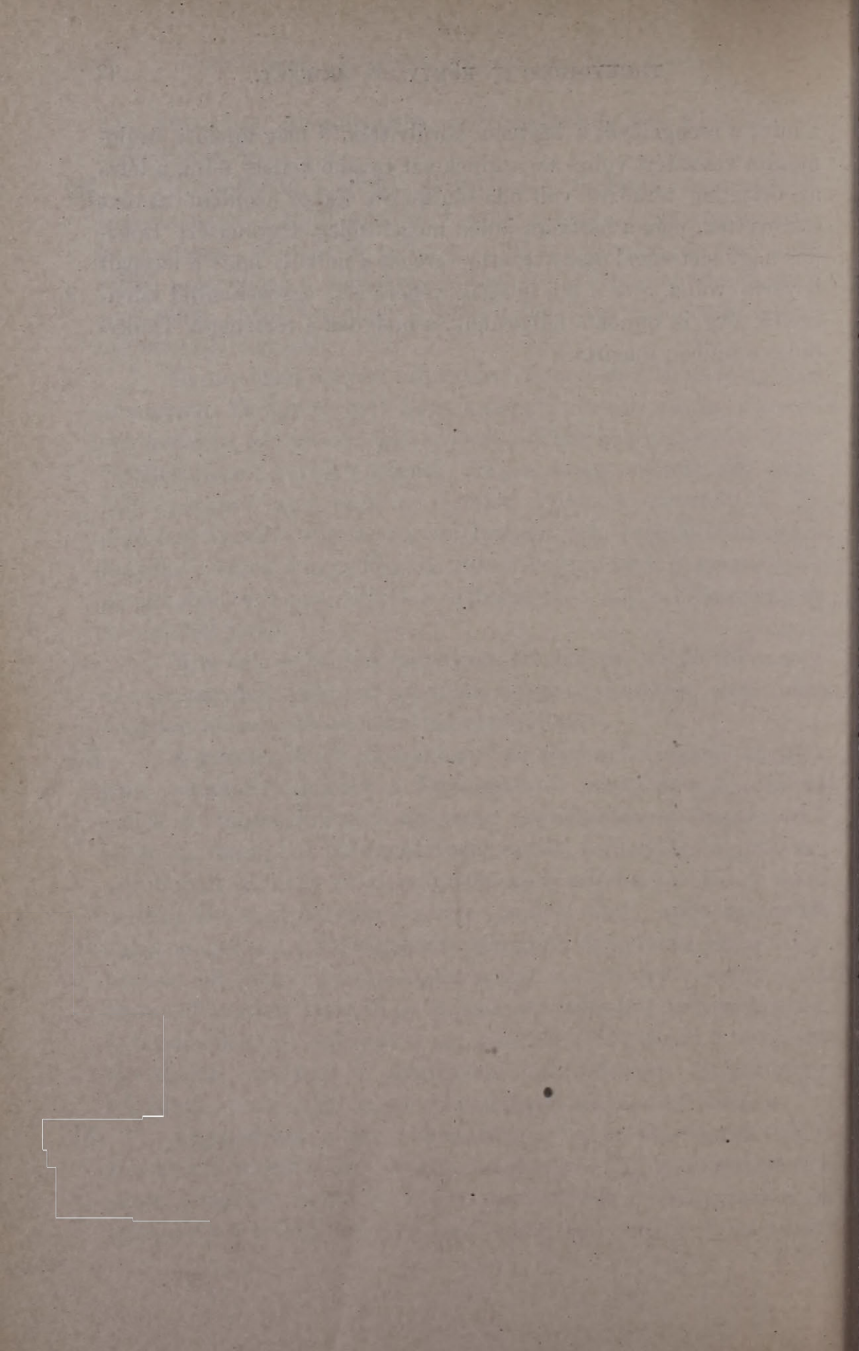
4 Mire ez a nyári időszak végére ért, Skione körül teljes volt az ostromgyűrű. Ekkor az athéniek ennek az őrizetére csapatokat hagyván hátra, a többi hadakkal elvonultak.

134 A következő téli időszakban⁹⁸ az athéniek és lakedaimoniak közt szünetelt a háború a fegyverszünet miatt, de a mantineiaibeliek és tegeabeliek szövetségeseik társaságában az Orestheion⁹⁹ területén fekvő Laodikionnál csatát vívtak, a melyben eldöntetlenül maradt az, hogy kié a győzelem, mert mind a két félnél megszalasztotta az egyik szárny a vele szemben állót; ezért mindenik **2** emelt diadaljelet s küldött hadi zsákmányt Delphoiba. Mégis azonban az áll, hogy miután mind a két részről sokan estek el s a csata eldöntetlen maradt, az éj pedig az ütközetet félbeszakította, a tegeabeliek ott húzták ki az éjszakát a csatatéren s nyomban diadaljelet emeltek, a mantineiaiabeliek ellenben Bukolionhoz húzódtak s csak utóbb emeltek diadaljelet amannak ellenében.

135 Ugyanebben a téli időszakban, a végén, már tavasz felé¹⁰⁰ Brasidas Potidaia ellen próbált szerencsét. Egy éjjel seregével a város közelébe férközött s egy ostromlétrát a bástyázathoz is támasztott a nélkül, hogy egészen eddig észrevették volna; mert

a mint a csengettyűt a bástyán körülvitték,¹⁰¹ még mielőtt őrállomására visszatért volna az, a kinek azt tovább kellett adni, a létra az őrizetlen térközre volt oda támasztva. Ekkor azonban tüstént észrevették, még a bástyára jutást megelőzőleg. Ugyanazért Brasidas nagy sietséggel visszavezette seregét a nélkül, hogy a nappalt bevárta volna. S ez a téli időszak végére ért, egyszersmind kilencedik éve is ennek a háborúnak, a melynek a történetét Thukydides e műben megírta. 2

THUKYDIDES.

V. KÖNYV.

A következő nyári időszakban¹ az egy éves fegyverszünet a pythói játékokig húzódott.² Az ezek alatt tartó fegyvernyugvás idején az athéniek meghagyták a delosiaknak, hogy Delost hagyják oda, mert azt hitték, hogy ezeknél valami régi oknál fogva hiányzik az a tisztaság, a mely ily, istennek szentelt személyiségeknél múlhatatlanul szükséges. Erre különben még az is indította őket, hogy úgy hitték, mintha az a legutóbbi tisztítás, a melyről fentebb³ említést tettem, nem volna egészen teljes, bár akkor úgy vélekedtek, hogy a koporsóknak a szigetről való eltávolításával e részben teljesen rendbe van hozva a dolog. Ezeknek a delosiaknak Pharnakes⁴ Atramyttiont engedte át, a hol aztán ezek, a mint egyik a másik után oda jutott, meg is telepedtek.

A fegyvernyugvás leteltével⁵ Kleon rábírta az athénieket, hogy őt bizzák meg a thrák partvidéken folytatandó hadi műveletek intézésével. Ennélfogva el is hajózott ide ezerkétszáz főnyi nehéz fegyverzetű athéni gyaloggal, háromszáz lovassal, nagy számú szövetségessel és harmincz hajónyi hadi flottával, Elsőben Skionénál kötött ki, a mely még folyvást ostromzár alatt állt, s innen az őrizetből nehéz fegyverzetű gyalogokat szedvén hajóira, elvitorlázott a toronebeliek Kophos nevű kikötőjébe, a mely nem messze esik ezeknek a városától. Innen, miután szökevények útján arról értesült, hogy Brasidas nincs Toronében, a városbelieknek pedig nincs kellő védelmi képessége, szárazföldi csapataival a város irányában előre nyomult, tíz hajót pedig egyidejűleg kerülő úton a város kikötőjébe küldött. Elsőben is ahhoz a bástyázathoz ért, a

melyet Brasidas még a meglevőn kívül vonatott a város körül, hogy a külső várost is az erődtések közé foglalja, s a melyen belül a régi bástyázatot lebontatta, hogy a várost egységessé tegye.

- 3 A lakedaimoni kormányzó, Pasitelidas, a helyőrséggel ide vonúlt s az athénieknek a támadásait visszaverte. Mialatt őt itt keményen szorongatták, egyidejűleg a körül küldött hajók is vitorláztak már befelé a kikötőbe. Ekkor Pasitelidas megijedt, hogy míg ő itt küzd, az alatt a védtelen állapotban levő várost a hajók elfoglalják s ekkép ő, ha ez a bástyázat is az ellenség kezére kerül, foglyul esik; ennél fogva ezt odahagyta s a legnagyobb gyorsasággal
- 2 húzódtott be a városba.⁶ Mire azonban ide ért, Torone már a hajókon levők kezére került, egyszersmind a szárazföldi hadak, a melyek a bástyát egy neki futamodásra elfoglalták, szintén nyomban a sarkába estek s a régi bástyázat lebontott részén át a városban termettek. Ekkor az ütközetben a peloponnesosiak és toronebeliek közül egy rész nyomban ott elesett, a más rész pedig fogolylyá
- 3 lett. A foglyok közt volt Pasitelidas, a kormányzó is. Brasidas ez alatt Torone védelmére sietett, a mint azonban ütköztben meghallotta, hogy ez már elesett, visszahúzódtott. Csak körülbelől
- 4 negyven stádium⁷ volt hja, hogy idejében nem érkezett. Kleon és az athéniek két diadaljelet emeltek, egyet a kikötő irányában, egy másikat pedig a bástyázat közelében; továbbá a toronebeliek közül a nőket és gyermekeket rabszolgaságra kárhoztatták, a fegyverfogható férfiakat, a peloponnesosiakat s azokat, a kik még ezeken kívül a chalkidikebeliek közül ott voltak, összesen mintegy hétszáz embert, Athénbe küldték. Ezek közül a peloponnesosiak a később létre jött békekötés folytán menekedtek meg a hadi fogságból, a többieket pedig az olynthosiak szabadították ki, úgy, hogy egyet egyért kicseréltek.

- 5 Ugyanebben az időtájban a boiotok Panaktont,⁸ az athénieknek egy határszeli erősségét, árulás útján hatalmukba ejtették.
- 6 Kleon, miután Toronéba őrsereget helyezett, a horgonyt felszedvén, az Athos körülhajózásához fogott, hogy Amphipolis alá nyomúljon.

- 4 Ebben az időtájban az Erasistratos fia, Phaiax⁹ az athéniektől nyert megbízás folytán harmadmagával, két hajóval Ita-

liába és Siciliába ment követségbe. Siciliában ugyanis a békekötés 2
létrejött s az athénieknek ennek következtében való távozása után
a leontionbeliek sok embert vettek fel polgárságuk kebelébe. Erre
a nép új földosztás felől kezdett gondolkozni. Az előkelők, a mint 3
ezt észrevették, a syrakusaiakat városukba behívták s a népet ezek
segítségével kiverték, a mely aztán minden irányban szétszóródott.
Ez után az előkelők egyezsége léptek a syrakusiakkal, a melynek
értelmében kiürítették városukat, Syrakusába költöztek s e város
polgárságába olvadtak bele. Utóbb néhányan, a kiknek a dolog 4
nem volt ínyére, odahagyták Syrakusát s Leontionnak egyik puszt-
túlui kezdő részébe, Phokaiába, továbbá a leontioni területen levő
erősségbe, Brikinniaiba vették magukat. Ide húzódott hozzájuk a
korábban elűzött nép nagy része, s miután megfészkelte magát,
az erősségekből ellenségeskedést folytatott a syrakusaiakkal. Az 5
athénieket már az indította Phaiax elküldésére, a mint ezek felől
híreket kaptak, hogy kísérletet tegyenek, vajjon ottani szövetsége-
seiket s netalán a többi siciliabelieket is nem lehetne-e rábírní
arra, hogy a syrakusaiak ellen, a kik el kezdtek hatalmaskodni,
közös erővel háborút indítsanak s ekkép a leontioni népet kisegít-
sék a bajból. Megérkezése után sikerült Phaiaxnak a kamarina- 6
belieket és az akragasiakat a tervnek megnyerni, Gelában azon-
ban minden törekvése sikertelen maradt, s ez után nem is keresett
fel több várost, mert észrevette, hogy úgy sem mehetne velök
semmire. Visszatért tehát a síkelok területén át Katana felé;
útközben beszólt Brikinniaiba is, hogy az itt levőket bátor kitar-
tásra ösztönözze, s erre elvitorlázott.

Sicilii útjában, odamentében is, visszatértében is, felkere 5
sett némely itáliai városokat, hogy közöttük és az athéniek között
baráti összeköttetéseket hozzon létre. S ekkor összeakadt a lokrok-
nak messenei telepeseivel is, a kiknek épen ekkor távozníok kellett
Messenéből. Ezek a siciliabeliek közt létre jött béke után a messene-
belieknél kitört viszálykodás alkalmával az egyik párt¹⁰ felszólítá-
súra voltak a Messenében való letelepedésre elküldve; s e város e
szerint egy időre a lokroké is lett. Midőn tehát Phaiax ezeket elő 2
találta, nem bántotta, mert a lokroknak vele az athéniekkal kötendő
szerződésre nézve már egyezsége volt. Ezek ugyanis akkor, midőn 3

a siciliabeliek egymás közt kibékültek, maguk voltak csupán azok, a kik nem akarták az athénieket a békeszerződésbe belefoglalni. Most sem tették volna meg ezt, ha a hipponebeliekkel és medmaiakkal, a kik nekik tőszomszédaik és gyarmatosaik, háborúba nem lettek volna bonyolódva. Phiaiax idő jártával visszatért Athénbe.

- 6 Kleon, a ki, mint fentebb említettem, az Athos megkerülésével Amphipolis ellen nyomult, Eionból előbb Stageiros, androsi gyarmatvárosra intézett támadást, de sikertelenül; Galepsost azonban, egy thasosi gyarmatvárost, sikerült megrohanás útján
2 kézre kerítenie. Majd Perdikkashoz küldött követeket s felszólította, hogy a szövetségi viszonymál fogva hadaival jelenjék meg; küldött továbbá Polleshez, az odomantok fejedelméhez is, Thra-
kiába, azzal az üzenettel, hogy fogadjon zsoldba annyi thrákot, a mennyit csak tud, s vezesse el ő hozzá, maga pedig Eionnál vesz-
3 teglő állást vett, hogy ezeket bevarja. Brasidas ezek felől értesítéseket nyervén, szintén táborba szállt ellene Kerdylionnál. Ez az argilosiaknak egy magaslaton fekvő helye a folyón túl, nem messze Amphipolistól. Innen ő az ellenségnek minden mozdulatát szemmel kísérhette, annyira, hogy Kleon el sem indulhatott tábo-
rából Amphipolis ellen a nélkül, hogy ő nyomban észre ne vegye. Pedig számított arra, hogy Kleon, az ő hadait fel sem véve, meg-
teszi, hogy még a jelenleg rendelkezésére álló hadakkal is oda
4 nyomul Amphipolis alá. Egyidejűleg ellátta magát akképen, hogy ezerötyszáz thrák zsoldost s minden edon katonát, kerek-pajzsos gyalogot és lovast, magához vont, ide nem számítva azt a myrkinosi¹¹ és chalkidikebeli ezer főnyi kerek-pajzsos gyalogot, a kikkel
5 az Amphipolisban levő hadakon kívül még rendelkezett. Nehéz fegyverzetű gyalogságból összesen körülbelül kétezeret gyűjtött össze; ehhez járult még háromszáz hellen lovas. Ebből a hadi erőből Brasidas mintegy ezerötyszáz emberrel táborozott Kerdylionnál, a többi Klearidas vezetése alatt Amphipolisban volt.

- 7 Kleon egyideig nyugodtan vesztegelt, de nemsokára¹² kény-
2 telen volt megtenni azt, a mire éppen Brasidas várt. Katonái ugyanis a hosszú veszteglés miatt elégedetlenkedni kezdtek s az ő vezér-
ségére nézve összehasonlításokba bocsátkoztak, hogy nevezetesen minő tudatlanságnak és tehetetlenségnek minő tapasztalattal s

vállalkozó képességgel gyűlt meg most a baja ; továbbá visszaemlékeztek arra is, mily kelletlenül jöttek el vele. Miután ezek a kellemetlen megjegyzések a fülébe jutottak, saját akarata ellenére, csupán azért, hogy katonáinak a hosszú veszteglés miatti elégedetlenkedését megszüntesse, felkerekedett velök s előre nyomult. Ekkor azt a modort vette fel, a melyet Pylosnál kezdett gyakorolni, a hol az a szerenese, a mely érte, elhitette vele, hogy nincs minden hadvezéri talentum nélkül. Arra pedig, hogy a városból még ki is törhetnének reá, csak gondolni sem akart ; ő, úgymond, csak azért nyomult előre, hogy a helyet szemle alá vegye addig is, míg a többi hadak hozzá csatlakoznak. S ekkor nem azon jártatta az eszét, hogy ha ütközetre kényszerítenék, hogyan helyezkednék biztos állásba, hanem azon, hogy majd a várost seregével körül fogja s egy általános támadásban rohammal beveszi. Tehát Amphipolis alá nyomult s itt egy erős hadi állást képező dombon a sereggel tábort üttetett, maga pedig szemle alá vette a Strymont ott, a hol tóvá szélesedik ki, s a város fekvését Thrákia felé ; s ekkor semmi mást nem képzelte, mint hogy ő, mihelyt neki tetszik, kardrántás nélkül elvonulhat onnan. S mivel a falakon egy lélek sem volt látható, a kapukon sem tette ki lábát senki, de sőt minden kapu zárva volt, már szinte hibáztatta magát a miatt, hogy nem ostromgépekkel jött, mert hite szerint ezekkel ő e védtelen állapotban levő várost mihamar kézre keríthette volna.

Brasidas, mihelyt meglátta, hogy az athéniek állásukban mozogni kezdenek, szintén nyomban leszállt Kerdyliontól s behúzódtott Amphipolisba. Nyílt támadásra s rendszeres ütközetre az athéniakkal szemben nem mert vállalkozni, mivel a rendelkezésére álló ember-anyagban nem bízott annyira s azt hitte, hogy az övé hátrább áll, nem ugyan mennyiségre nézve, mert még ennyiben kiállhatta volna az összehasonlítást az ellenségével, hanem minőségre nézve ; ugyanis azok az itt táborozó csapatok, a melyek magából Athénből jöttek, tisztán polgár-katonaságból álltak ; de a lemnosi és imbrosi hadakból is mind a java volt itt. Ennélfogva hadi fortély útján az ellenségnek meglepetést készült szerezni. Azt hitte, hogy nehezebben nyerheti meg a győzelmet, ha embereinek a számát, valamint szegényes fegyverzetét láttatja az ellenséggel,

4 mint ha nem láttatja s'emberei állapotát az ellenség megvetésének
 5 ki nem teszi. Tehát a maga számára százötven főnyi nehéz fegy-
 verzetű gyalogot választott ki, a többit mind Klearidas alá ren-
 delte azzal a szándékkal, hogy az athéniekre hirtelen rácsap, még
 6 mielőtt visszahúzódnának; mert nem hitte, hogy ily könnyen
 újra a keze ügyébe kerülhetnének magukban, ha netalán a segít-
 ség megérkeznék számukra. Miután ekkor összes katonáit egybe-
 hívta, hogy bátorságukat fokozza s szándékát kinyilatkoztassa, a
 következő beszédet tartotta előttük:

9 «Peloponnesosi férfiak! Előadhatnám, hogy minő ország az,
 a honnan mi ide jöttünk; elmondhatnám, hogy állandó függet-
 lenséget polgárainak harczi erényeinél fogva élvez; el azt is, hogy
 ti dór létetekre jónokkal fogtok mérkőzni, a kiken győzedelmes-
 kedni megszoktátok. Legyen azonban elég ezekre csak röviden
 rámutatnom, s hadd maradjon itt feladatomból az, hogy a felől
 tájékoztassalak benneteket tüzetesen, hogy mikép szándékozom
 2 én intézni a támadást. Ezt pedig a végből akarom tenni, hogy
 mivel csak csekély számban s nem valamennyien vetjük el a harc-
 koczkáját, vállalkozásunk kalandosnak ne tűnjék fel előttetek,
 3 s ebből bátortalanság ne származzék. Én azt gyanítom, hogy az
 ellenség azért nyomult a város alá, s azért adta magát neki a hely
 szemle alá vételének minden rend s a saját biztonságára való
 tekintet nélkül, mert a mi erőnket mibe sem veszi, s mivel másra
 gondolni sem tud, csak arra, hogy ő hozzá megküzdés végett senki
 4 közelíteni nem mer. A ki már az ellenfélnek az efféle hibáit elég
 ügyes észrevenni, egyszersmind támadását a saját erejének a mér-
 tékéhez képest tudja intézni, még pedig nem annyira nyílt és
 formaszzerű ütközetben, mint inkább úgy, a mint az adott viszo-
 nyok között a legcélszerűbb, legtöbbszörre az végez szerencsésen.
 5 Az efféle hadi csinyek, a melyek miatt ellenfeleink a legnagyobb
 kárt vallják, a mieink pedig a legnagyobb hasznot húzzák, terve-
 6 zőikre nézve a legnagyobb dicsőséggel járnak. Én tehát az athé-
 niekre most, midőn készületlenek s bátorságban érzik magu-
 kat; s midőn, ha a jelek nem csalnak, inkább távozáson,
 mint maradáson török a fejöket; továbbá míg teljesen gondtalan
 szívvel vannak s még mielőtt a jobbik eszköket elővennék, e férfiak

élen, a kik itt velem vannak, reájok csapok, s ha csak lehetséges,
 még mielőtt észrevehetnék magukat, a legnagyobb gyorsasággal
 hadaik derekára vetem magamat. Erre te, Klearidas, midőn látod, 7
 hogy én már az ellenségnek estem, s valószínűleg meg is rettentet-
 tem, a vezetésed alatt levőkkel, az amphipolisiakkal és a többi szö-
 vetségesekkel a kapukon ronts ki s légy rajta, hogy mennél előbb
 részt vehess az ütközetben. Így lehet a legnagyobb kilátásunk 8
 arra, hogy azok megrettennek; mert az, a ki az ütközet folyama-
 alatt jelenik meg a csatatéren, az ellenségre nézve félelmetesebb,
 mint az, a ki már ott van és harcban áll. Tanúsítsd magadat derék 9
 férfinak, a minőnek illik lenned spártai létedre. Ti pedig, szövet-
 séges társaink, kövessétek őt bátran s legyetek meggyőződve arról,
 hogy a háború kívánt sikerrel való folytatásához e három szüksé-
 ges: a harcias szellem, becsületérzés és engedelmesség a vezérek
 iránt; de arról szintén legyetek meggyőződve, hogy a mai napon,
 ha jól forgatjátok magatokat, függetlenségeteket s «a lakedaimo-
 niak szövetségesei» megtisztelő nevet fogjátok elnyerni; különben
 pedig nem mást, mint az athéniektől való függést s a szolgálai hely-
 zetet, a melyben még igen kedvező eset lesz reátok nézve az, ha
 rabszolgául el nem hurezolnak vagy halállal nem sujtanak. S a
 felől aztán szintén nem lehettek kétségben, hogy ez a szolgálai hely-
 zet súlyosabb lesz, mint a korábbi volt, s a többi hellenek felsza-
 badulásának is akadályául fogtok szolgálni. Ugyanazért, tekintettel 10
 arra, hogy ebben a küzdelemben mily fontos érdekek forognak
 kérdésben, ne fogjátok hanyagul a dolgot. Majd megmutatom én
 is, hogy nem csak másokat tudok bátorítani, hanem képes vagyok
 szavaimnak megfelelőleg is cselekedni.»

E szavak elmondása után maga Brasidas a saját csapatával 10
 kitörésre készült, a többi csapatokat pedig Klearidas alatt az ügy-
 nevezett thrák kapu irányában állította fel, hogy meghagyásához
 képest ez irányból kitörést intézzenek. Kerdyliontól való lehúzó- 2
 dása nem lehetett titok, s a városban, mivel kívülről bele lehetett
 látni, szintén szembe tűnt az, hogy Brasidas az Athene templo-
 mánál áldozattétellel s egyéb, ezzel összefüggésben álló szertartá-
 sok teljesítésével foglalatoskodott.¹³ S Kleonnak, a ki éppen ekkorra
 elébb mozdult a hely szemle alá vételére, jelentették, hogy az ellen-

- ség egész hadserege látható a városban; a kapuk alatt, a küszöbök nyílása irányában pedig sok ló és emberláb vehető észre, a mi
- 3 arra mutat, hogy kitörés készül. Kleon ennek hallatára még közelebb ment s a mint a saját szemével meggyőződött róla, nem akaráván a segítő hadak megjelenése előtt semmi döntő lépést tenni, s azon hitben, hogy még elég ideje lesz a kitörés elől eltávolodni, visszavonulót fúvatott s kiadta a rendeletet az elvonulás megkezdése pillanatában a csapatoknak, hogy a balszárnny felé húzódjanak tova, a mi egyetlen hadi mozdulat is volt arra nézve, hogy Eion
- 4 felé elhúzódhassanak. Mivel azonban úgy tűnt fel neki, hogy ez nagyon késedelmesen megy, maga kanyarodott előre a jobb szárnynyal, s ekkép úgy kezdett tovább húzódni, hogy a katonaságnak a
- 5 fedetlen oldala volt az ellenség felé fordítva. Ebben a pillanatban, a mint az athéniek hadai mozogni kezdtek, Brasidas elérkezettnek látta az alkalmas pillanatot, s így szólt embereihez és a többiekhez: «Azok az emberek minket bevárni nem akarnak! Ezt lándsáik és sisakjaik mozdulataiból látom. Azoknál szokott ez így történni, a kik a támadó ellenfélt bevárni nem akarják. Nyissák ki tehát nekem azt a kaput, hogy mi a lehető leggyorsabban egész bátran nekik eshessünk!»
- 6 Erre azon a kapun, a mely a sánczkarózat felé nyílik, továbbá azon, a mely az akkori hosszú falon volt, egyenesen azon az úton rohant, a melynek a legmeredekebb kapaszkodójánál a diadaljel áll, s az athéni hadaknak a derekára csapott. Ezek részint a soraikban uralkodó rendetlenség, részint az ellenség vakmerő vállalko
- 7 zása miatt megrémültek s megszaladtak. Ugyanekkor azonban Klearidas a thrák kapun a meghagyás szerint kitört s szintén az ellenségre vetette magát. Az athéniek, a mint ekkép magukat ily váratlanul megtámadva s két tűz közé kapva látták, megzavarodtak. A balszárnny, a mely Eion felé esett s már előre is haladt, a hadsereg többi részétől nyomban elszakadt és elfutott. Brasidas, midőn ez már tova húzódtott, előre nyomúlva a jobb szárny ellen fordúlt; ekkor azonban sebet kapott és összerogyott. Ezt az athéniek nem vették észre s így azok, a kik közelében voltak, el is viték a csatapiaczról. Az athénieknek a jobb szárnya tovább tartotta magát; csak Kleon futamodott meg, mivel már eredetileg sem

volt szándékában helyt állani; de egy myrkinosi kerek pajzsos gyalog katona utólérte s megölte. Nehéz-fegyverzetű gyalog katonái egy dombtetőn zárt kört formáltak s visszaverték a Klearidas támadásait, bár kétszer vagy háromszor is megújította a rohamot, s nem hátráltak meg mindaddig, míg a myrkinosi és chalkidikebeli lovasság a könnyű fegyverzetű gyalogsággal közre nem kapta, lövegek záporával el nem borította s ekkép megfutamodásra nem kényszerítette. Erre az athéniek seregében általánossá lett a futás, 10 a midőn a legfáradalmasabb módon s sok különféle úton igyekeztek a hegyekbe elmenekülni. Azok, a kik mindjárt az első összecsapásban, vagy a chalkidikebeli lovasság és könnyű fegyverzetű gyalogság fegyverei által el nem hulltak, Eionba futottak. Brasi- 11 dast azok, a kik a csatából kivitték, még élve szállították Amphipolisba. S még eszmélt akkor, midőn meghozták neki, hogy az övéi a győztesek; de ez után nemsokára elhunyt. A hadsereg Klearidas 12 vezetése alatt, miután az üldözésből visszatért, az elesett emberek-ről a fegyverzetet leszedte s diadaljelet állított.

Ez után a szövetségesek Brasidast a városban, a piac elő- 11 részén, közkölségen temették el s mindnyájan teljes fegyverdíszben jelentek meg a végtisztesség megadására. Az amphipolisiak később kerítéssel vették körül siremlékét, s egészen máig, mint hősnek áldoznak neki; továbbá ünnepi játékokat s évről-évre előforduló áldozatokat rendeznek a tiszteletére. Ezen kívül városuk alapítójának is őt tették meg, a midőn a Hagnon-féle épületeket porba döntötték, a Hagnon-féle gyarmat-alapító méltóságára emlékeztető minden jelt megsemmisítettek. S ezt részint azért tették, mert Brasidast valósággal megszabadítójuknak tekintették, de azért is, mert az athéniectől való félelmökben a lakedaimoniak barátságát minden áron biztosítani igyekeztek, s különben is az athéniek iránt való ellenséges viszonyuknál fogva a Hagnon emlékét illető tiszteletnyilvánításokat ép oly kevésbé találták érzelmeik, mint érdekeik megfelelő kifejezésének. A halottakat kiadták az athénieknek. Ezek részéről körülbelül hatszáz ember esett el, míg ellenfeleik 2 közül csak hét, mivel nem rendszeres ütközetben; hanem a mondott kedvező helyzetben s a megrettenés következtében sodrúkból teljesen kihozott harczosokkal küzdöttek. Az athéniek halottaik 3

átvétele után haza húzódtak, a Klearidassal levők pedig Amphipolisban a viszonyok rendezéséhez fogtak.

- 12 Ugyanebben az időtájban, a nyári időszak vége felé, a lakedaimoni Rhamphias, Autocharidas és Epikydidas megindultak a thrák partvidék felé egy kilenczszáz főnyi nehéz fegyverzetű gyalogból álló segítő haddal. A trachisi Herakleióba való megérkezésük után itt a felfogásuk szerint szükséges reformok létesítésével
2 foglalatoskodtak. Ezen itt időzésük alatt történt meg a fentebb leírt ütközet s ért véget a nyári időszak is.

- 13 Az ez után következő téli időszaknak mindjárt az elején¹⁴ Rhamphias és társai az említett segítő haddal Pierionig hatoltak előre; innen azonban, mivel a thessalok tovább nem bocsátották őket, s egyszersmind mivel Brasidas, a kinek a számára ezt a hadat épen vezetni szándékoztak, már többé nem volt életben, hazafelé fordultak; de ezenkívül nem is látták alkalomszerűnek, hogy a thrák partvidékre csapatokat vezessenek, mivel az athéniek vereségök következtében úgy is haza mentek, ők pedig nem látták magukat eléggé fölkészülve arra, hogy a maguk részéről szintén
2 valósítsanak valamit a Brasidas terveiből. Legfőkép azonban azért fordultak vissza, mert tudták, hogy midőn hazulról elindultak, a lakedaimoniak vágyai inkább a békére irányultak.

- 14 S valóban az amphipolisi ütközet és Rhamphiasnak Thessaliából való visszatérése után mind a két fél megszüntette az ellenségeskedést s a békekötés gondolatával kezdett foglalkozni. Az athéniek ugyanis Delionnál s rá kis idő múltán Amphipolisnál kemény vereséget szenvedtek. E csapások teljesen meggyöngítették azt a kilátásukat, hogy ők fognak határozottan felülkerekedni. Pedig ez volt az, a mi miatt eddig a békeajánlatokat meg nem hallgatták, mivel korábbi szerencséjük ezzel kecségtette őket s
2 bizton is építettek már rá. Ezen kívül szövetségeseikkel szemben töprengésbe estek, hogy az ő vereségeik miatt neki bátorodnak s még többen elszakadnak tőlük. Ennélfogva már bánták, hogy a pylosi események után, midőn oly kedvező feltételek mellett lehetett volna kiegyezniök, nem ragadták meg az alkalmat.
3 Másfelől a lakedaimoniakra nézve egészen másképen folyt a háború, mint a hogy számítottak. Ők azt hitték a háború megkezdésekor,

hogy az athéniek hatalmát területek dűlása által néhány év alatt megtörhetik. S aztán meg kellett érniök oly szerencsétlenséget, a mely a szigeten történt rajtuk, a melyhez fogható Spártát nem érte még soha. Végül Pylosból és Kytheráról rabló-portyázásokkal folyvást nyugtalanították területeket, a helóták az ellenséghez szökdös-tek, azoktól pedig, a kik ott maradtak, mindig félniök lehetett, hogy a fennálló válságos helyzetben, a kint levők támogatásában bízva, felzendülnek, mint már korábban is tették. Mindehhez járult még 4 az is, hogy a közöttük és az argivok között korábban létrejött harmincz éves béke már vége felé járt s ezt az argivok csupán csak oly feltételek alatt voltak hajlandók megújítani, ha nekik a kynuriai területet átengedik; s az nyilván teljes lehetetlenség volt, hogy egyszerre az argivok meg az athéniek ellen is hadat folytassanak, kivált mert több peloponnesosi város felől azt lehetett gyanítani, hogy az argivokhoz akarnak pártolni, a mi valósággal be is következett.

Ezek fontolóra vétele után a békekötést látták a legtanácsosabbnak mindketten. Különösen pedig a lakedaimoniak voltak rajta, hogy a szigeten elfogott embereiket visszakaphassák; mert ezek közt voltak Spártából a legelőkelőbbek s a legelőkelőbb családok közeli rokonai. S épen e miatt is kezdtek mindjárt lépéseket tenni a békekötésre nézve, mihelyt ezek fogságba estek. Az athéniek akkor, mivel nekik minden jól ment, hallani sem akartak méltányos békefeltételekről; miután azonban Delionnál vereséget szenvedtek, a lakedaimoniak, megtudván, hogy már kedvezőbb fogadtatásra számíthatnak, tüstént egy éves fegyverszünetre léptek velök, a melynek az idejét arra szánták, hogy hosszabb időre szóló békeszerződés felől folytassanak alkudozásokat,

Bekövetkezett ez után az athéniekre nézve az amphipolisi 16 vereség. Továbbá nem volt már életben Kleon és Brasidas, a kik a két részről a békének a legnagyobb akadályai voltak, Brasidas azért, mivel a háború az ő kezei alatt szerencsésen s dicsőséggel folyt, Kleon pedig, mert tudta, hogy ha nyugalmas idők állanak be, sem gonosz csinyjeit nem űzheti oly titokban, sem vádaskodásai nem találnak annyira hitelre. S két férfiú lépett ekkor előtérbe a két államban, a Pausanias fia, Pleistoanax, lakedaimoni király,

- és a Nikeratos fia, Nikias, az ekkori idők legszerencsésebb hadvezére. E férfiak most fokozott buzgalommal kezdtek működni a béke érdekében. Nikias azért, mert szeretete volna biztosítani szerencsáját és dicsőségét, míg meg nem csökkennek, továbbá a jelenre nézve mind magát, mind polgártársait megmenteni a bajoktól, az utókorra pedig oly véleményt hagyni maga felől, hogy a haza ő általa soha csapást nem szenvedett; ez pedig, a mint hitte, úgy érhető el, ha a veszedelmeket kerüljük s magunkat a lehető legritkábban bízunk a vakszerencsére, mindez pedig csak a békében tehető meg. Pleistoanax pedig azon becsmérő kisebbítések miatt érezte magát erre kötelezettnek, a melyekkel személyes ellenségei folyvást üldözték hazatérése miatt. Ezt azok a lakedaimoniaknak minduntalan szemére hányták, s minden bajban, a mely csak az államot érte, mohón emlegették, hogy ezzel a Pleistoanax törvényellenes visszahívásáért lakolnak. Azzal vádolták Pleistoanaxot, hogy testvéröccsének, Aristoklesnek a segítségével a delphoi papnőt rábírta arra, hogy az isteni tanács végett járó lakedaimoni követségnek sok ideig csak ezt a választ adja: *Zeus félisteni fiának a magvát idegen földről vigyék vissza a magukéra; ha nem teszik, akkor kénytelenek lesznek ezüst szántóvassal szántani*; ¹⁵ s ekkép végre a papnő oda vitte a dolgot a lakedaimoniaknál, hogy ezek Pleistoanaxot számkivetésének tizenkilencedik évében a Lykaionról ¹⁶ oly ünnepi tánczok és áldozattételek mellett vitték haza, mint a minőkkel kezdetben Lakedaimonban, a honalapítás után, királyokkal tettek. Pleistoanax, a kit Attikából való korábbi visszavonulása miatt számkivetettek volt, mivel azt hitték fölöle, hogy megvesztegetés bírta reá, eddig a Lykaionon, a lakedaimoniaktól való félelmében az akkori Zeus-templomhoz tartozó lakás egyik felében tartózkodott. ¹⁷
- Tehát Pleistoanax szintén rajta volt, hogy a béke létre jöjjön, mert ama becsmérlések keserűséggel töltötték el s azt hitte, hogy ha béke lesz s az államot semmi szerencsétlenség nem éri, s a lakedaimoniak is kiszabadítják embereiket, személyes ellenségeinek nem lesz többé alkalmuk arra, hogy belé köthessenek, míg háborúban a magas állásúak a szerencsétlenségek miatt szükségkép mindig szemrehányásoknak vannak kitéve. Így aztán még e téli idő-

szak folyama alatt megkezdődtek az alkudozások; midőn pedig már a tavasz közeledett,¹⁸ a lakedaimoniak, hogy az athénieket kissé megpuhítsák, fenyegető készültekhez fogtak, az államokhoz pedig rendeletet küldtek szét, hogy az ellenséges területen való erősség-építéshez készüljenek. Többszöri alkudozás után, a melyekben soknemű követeléseiket egymásnak előadták, végre megegyeztek abban, hogy béke legyen azon feltétel alatt, hogy mindenik fél adja vissza azt, a mit a háborúban fegyveres erővel szerzett, de Nisaiát az athéniek megtartják. Ez a kikötés pedig onnan eredt, hogy midőn az athéniek Plataiát visszakövetelték, a thebaiak azt mondták, hogy ez nem fegyveres erő, hanem egyezség útján jutott a kezökre, s nem is árulók közreműködése folytán birják ezt a helyet; s erre az athéniek szintén azt állították, hogy így van a dolog Nisaiával is. Ekkor aztán a lakedaimoniak összehívták szövetségeseiket s miután a boiotok, korinthosiak, elisiek és megairaiak kivételével, a kiknek ez az egész dolog nem tetszett, mindnyájan a háború bevégezése mellett szavaztak, az athéniekkel ünnepélyesen, esküvel szentesített békeszerződést kötöttek, a melynek a szövege a következő:

„Az athéniek és a lakedaimoniak szövetségeseikkel egyetemben békére lépnek a következő feltételek alatt, a melyeknek megtartására az egyes államok esküvel kötelezik magukat: A mi a 2 közös szent helyeket illeti, teljes szabadságában van ezeken mindenkinek ősi szokás szerint áldozni, látogatást tenni, jóslatot kérni, e helyekre ünnepi küldöttségeket küldeni, szárazon, tengeren egyaránt, teljes bátorságban. Az Apollon delphoibeli temploma, ennek a környéke, valamint Delphoi is, törvényalkotás, közteherviselés és igazságszolgáltatás tekintetében teljesen független mind a lakosok személyére, mind területére nézve az ősi hagyomány értelmében. Az athéniek és az athéniek szövetségesei egyfelől, a lakedaimoniak és a lakedaimoniak szövetségesei másfelől, egymással ötven évig békében élnek, csalárdtság és bántalmazás nélkül, szárazon és tengeren. Sem a lakedaimoniaknak és szövetségeseiknek az athéniek és szövetségeseik ellen, sem az athénieknek és szövetségeseiknek a lakedaimoniak és szövetségeseik ellen fegyvert ragadni ellenséges szándékkal semmi szín vagy ürügy alatt nem szabad. Ha vitás 4

- ügyek fordulnak elő, törvénykezés vagy egyezkedés útján tartoz-
 5 nak dönteni, a mint épen sikerül összeférniök. Amphipolist a
 lakedaimoniak és szövetségeseik visszaadják az athénieknek. Mind-
 azon városokból, a melyeket a lakedaimoniak az athénieknek vissza-
 adnak, szabadságában van bárkinek is oda, a hova akar, minden
 vagyonával elköltözni, maguk a városok pedig adójárulékaiknak
 az Aristeides-féle adókulcs szerint való fizetése mellett maguk
 szabta törvények szerint éljenek. Ha pedig ezek az adójárulékokat
 fizetik, az athénieknek és szövetségeseiknek, e szerződés érvényre
 emelkedése után, ellenséges szándékkal fegyveresen rájuk támadni
 nem szabad. E városok név szerint a következők: Argilos, Stagei-
 ros, Akanthos, Skolos, Olynthos és Spartolos. Ha háború támad,
 ezek egyik fél mellett sem tartoznak küzdeni, sem a lakedaimoniak,
 sem az athéniek mellett. Ha azonban az athénieknek ezek közül
 némelyeket pusztá szóval sikerül rábírní, hogy a maguk jószántá-
 6 ból velök szövetkezzenek, ezt szabadon megtehetik. A mekyber-
 naiak, a saneiek és a singaiak ugyanoly állapotok közt fognak
 városunkban élni, a minők közt az olynthosiak és az akanthosiak.
- 7 A lakedaimoniak és szövetségeseik Panaktont visszaadják az athé-
 nieknek, de viszont az athéniek is visszaadják a lakedaimoniaknak
 Koryphasiont, Kytherát, Methonét, Pteleont és Atalantét, valamint
 mindazokat a férfiakat is, a kik csak Athénben, vagy athéni felső-
 ség alatt levő helyen hadi fogságban vannak; továbbá szabadon
 bocsátják a Skionében ostromzár alatt levő peloponnesosiakat,
 valamint a többieket is mind, a mennyi lakedaimoni szövetséges
 csak van Skionében s a kiket csak Brásidas ide beküldött. Végül
 szabadon bocsátják a lakedaimoniaknak mindazon szövetségeseit
 is, a kik Athénben, vagy athéni felsőség alatt levő helyen hadi
 fogságban vannak. Viszont a lakedaimoniak és szövetségeseik az
 összes, náluk hadi fogságban levő athénieket és athéniekkel szö-
 vetségben álló embereket szabadon bocsátják szint' azon szerint.
- 8 Skione, Torone és Sermyle városokat illetőleg, általában mindazon
 városokra nézve, a melyek az athéniek birtokában vannak, szabad
 9 tetszésök szerint rendelkezhetnek. Ezen szerződés pontjainak meg-
 tartására az athéniek a lakedaimoniak és szövetségeseik előtt álla-
 mok szerint ünnepélyesen kötelezik magukat akképen, hogy mind

a két fél minden állam tizenhét emberével a náluk szokásos leg-
 erősebb esküt téteti le reá. Az esküforma a következő: «Ezt a szer-
 ződést minden pontjában híven s becsülettel megtartom.» A lake-
 daimoniaknak és szövetségeseiknek az esküje az athéniek előtt
 szint' azon szerint történik s az esküt minden évben mind a két
 fél megújítja. Azokon a helyeken, a hol az olympiai, pythói és 10
 isthmosi játékok szoktak folyni, továbbá Athénben a fellegrvárban,
 végül az amyklai Apollon-templomban oszlopok állíttatnak fel.¹⁹
 Ha pedig akár az egyik, akár a másik fél e szerződés megállapítá- 11
 sakor egyről-másról megfélekedezett volna, a mi tehát itt kifejezve
 nincs, az, igazságos előterjesztésekre, oda, a hova mindketten az
 athéniek és lakedaimoniak, jónak látják, pótlólag is beleiktatható
 ebbe a szerződésbe, a nélkül, hogy ez által csonkítást szenvedne
 az érvényessége». Az év, a melyben ez a szerződés kelt, az, a 19
 melyben Lakedaimonban Pleistolas az ephoros, Athénben pedig
 Alkaios az archon; a nap pedig a lakedaimonoknál Artemi-
 sios hó 26-ik napja, s az athénieknél Elaphebolion hó 24-ik
 napja.²⁰ A szerződés ünnepélyes megerősítése alkalmával esküt 2
 tettek:

A lakedaimoniakrészéről: Pleistoanax, Agis, Pleistolas, Dama-
 getos, Chionis, Metagenes, Akanthos, Daithos, Ischagoras, Philo-
 charidas, Zeuxidas, Antippos, Tellis, Alkinadas, Empedias, Menas,
 Laphilos.

Az athéniek részéről: Lampon, Isthmionikos, Nikias, Laches,
 Euthydemos, Prokles, Pythodoros, Hagnon, Myrtilos, Thrasykles,
 Theagenes, Aristokrates, Jolkios, Timokrates, Leon, Lamachos,
 Demosthenes.

Ez a szerződés jött létre a téli időszak végződésével, mind- 20
 járt tavasz kezdetén s nyomban a városi Dionysiák után; ²¹ ha
 néhány nappal megtoldjuk az időt, épen tíz évre az Attikára inté-
 zett első támadás és a háború kitörése után. Azonban nagyobb 2
 megbízhatóság végett, a pontos számítást illetőleg, a természeti
 időszakok szerint kell ennek a folyamatát áttekintenünk s nem az
 egy vagy más helyen főhivatalt vagy valamely méltóságot viselő
 férfiak neve szerint; mert az utóbbi esetben nem lehet pontosan
 megállapítani, vajjon a hivatalviselés kezdetén vagy közepén, vagy

ennek melyik más időpontján történt egyik vagy másik esemény.

- 3 Ha már nyári és téli időszakok szerint számítunk, úgy, a mint épen itt vannak leírva az események, oly formán, hogy a két egymással nem egyenlő hosszúságú időszakot együtt egy évnek vesszük, úgy fogjuk találni, hogy e háború első szakasza tíz nyári és ugyanennyi téli időszakon át tartott.

- 21 Sorsvetés által a lakedaimoniak voltak kötelesek először kiszolgáltatni az athéniaknak mindazt, a mi kezökön volt. Ennél fogva nyomban szabad lábra helyezték hadi foglyaikat, a thrák partvidékre pedig egy bizottságot küldtek, a melynek a tagjai Ischagoras, Menas és Philocharidas voltak. E bizottságnak meghagyták, hogy Klearidassal Amphipolist az athéniaknak adassa át, a többiekre pedig igyekezzék akképen hatni, hogy a békeszerződésnek rájuk vonatkozó megállapodásait kötelezőknek ismerjék el magukra nézve. Ezek azonban hallani sem akartak e megállapodások felől, mivel nem találták érdekeikkel megegyezőknak, s Klearidas, a chalkidikobeliak előtt népszerűségre akarván szert tenni, szintén nem adta át Amphipolist, s azt hozta fel ürügyül, hogy ő neki nincs módjában ezt akarata ellenére erőhatalommal átszolgáltatni. Egyszersmind a bizottsággal egyenesen Lakedaimonba ment, hogy tisztázza magát, ha netalán Ischagoras és társai azt a vádat emelnék ellene, hogy meghagyásuknak nem engedelmeskedett, de egyúttal a végből is, hogy végére járjon, vajjon nem lehetne-e valamit változtatni az egyezsége. Miután azonban úgy találta, hogy itt már határozott kötelezettség forog fenn, s a lakedaimoniak is küldték vissza azzal a meghagyással, hogy, ha csak lehet, a helyet minden esetre adja át, ha pedig nem, legalább a benne levő összes peloponnesosiakat vonja ki, a legnagyobb gyorsasággal visszautazott.

- 22 A szövetségesek ekkor épen Lakedaimonban voltak. A lakedaimoniak felszólították azokat, a kik közülök a békeszerződéshez még hozzá nem járultak, hogy fogadják el. Ezek azonban nem tettek eleget a felhívásnak, azt beszélvén, a mit épen korábban is, hogy el nem fogadhatják, ha feltételeit méltányosabbá nem teszik.
- 2 A mint tehát ellenkezések mellett megmaradtak, elbocsátották őket, maguk pedig szövetségre léptek az athéniakkal. Az achivok

ugyanis követeik, Ampelidas és Lichas megkeresésére már egy alkalommal nem mutatkoztak hajlandóknak a béke meghosszabbítására. Azt gondolták tehát, hogy az achivok az athéniek nélkül reájok nézve nem lesznek félelmesek, a többi peloponnesosi államok pedig az ő, Athénnel való szövetségük folytán a legjobban meghúzzák magukat; mert különben, ha alkalmatosan tehetik, az argivokhoz csatlakoznak. Ennélfogva, mivel az athéni követség még jelen volt, a dolog megvitatása után létre is jött az egyezség. Az esküvel szentesített szövetségi szerződés a következő:

«A lakedaimoniak és az athéniek ötven évre szövetségre lépnek a következő feltételek alatt: Abban az esetben, ha a lakedaimoniak területére ellenség tör be és a lakedaimoniakkal szemben ellenséges tetteket visz véghez, az athéniek kötelesek a lakedaimoniaknak a tőlük telhető legnyomatékosabb módon segédelmére lenni. S ha a terület dúlása után onnan kivonúl, annak az állama lakedaimoniaktól és athéniectől ellenségnek tekintetik s mindkettőjük részéről ellenséges elbánásban részesül; békére pedig egyik sem lép a másik nélkül. Mindez igazságosan, jóakarattal és csalárdság nélkül történjék. Úgy szintén abban az esetben, ha az athéniek területére ellenség tör be és az athéniakkal szemben ellenséges tetteket visz véghez, a lakedaimoniak is kötelesek az athénieknek a tőlük telhető legnyomatékosabb módon tőlük telhetőleg segédelmére lenni. S ha a terület dúlása után onnan kivonúl, annak az állama a lakedaimoniaktól és athéniectől ellenségnek tekintetik s mindkettejük részéről ellenséges elbánásban részesül; békére pedig egyik sem lép a másik nélkül. Mindez igazságosan, jóakarattal és csalárdság nélkül történjék. Ha a rabszolgák fellázadnak, az athéniek kötelesek a lakedaimoniaknak minden erővel s tőlük kitelhetőleg segédelmére sietni. Ezt a szövetségi szerződést mind a két fél részéről ugyanazok fogják esküvel szentesíteni, a kik a békeszerződés megtartására esküt tettek. Az eskü minden évben megújítatik, még pedig a lakedaimoniaktól Athénben a Dionysia-ünnepek²² alkalmával, az athéniectől pedig a Hyakinthia-ünnepek alkalmával. Mind a két fél oszlopot állít; az egyik Lakedaimonban az amyklai Apollon templomában, a másik pedig az athéni fellegrvárban, Athene istennő templomában fog

állani. Végül fentartják maguknak a jogot a lakedaimoniak és az athéniek, hogy ha jónak látják, új pontokat iktathassanak be, vagy meglevőket törölhessenek ki, a nélkül, hogy e szövetségi szerződés érvényességében csökkenne.»

24 E szövetségi szerződés megtartására esküt tettek:

A lakedaimoniak részéről: Pleistoanax, Agis, Pleistolas, Damagetos, Chionis, Metagenes, Akanthos, Daithos, Ischagoras, Philocharidas, Zeuxidas, Antippos, Alkinadas, Tellis, Empedias, Menas, Laphilos.

Az athéniek részéről: Lampon, Isthmionikos, Laches, Nikias, Euthydemos, Prokles, Theagenes, Aristokrates, Jolkios, Timokrates, Leon, Lamachos, Demosthenes.

2 Ez a szövetségi szerződés jött létre nem sokára a fentebbi békeszerződés megkötése után. Erre az athéniek a lakedaimoniaknak nyomban kiadták a szigeten fogságba került embereiket. Ekkor már a tizenegyedik év nyári időszaka következett. S ezzel a tíz évig megszakítás nélkül folytatott háború története be van fejezve.

25 Annak a békének és szövetségnek a megkötése után, a mely a tíz éves háború bevégeztével Pleistolas lakedaimoni ephorossága, és Alkaios athéni archonsága évében a lakedaimoniak és athéniek között létesült, azok, a kik hozzájárultak, békében éltek. A korinthisiak és különböző peloponnesosi államok azonban a létrejött politikai helyzetet igyekeztek sarkából kiforgatni; a lakedaimoniakat is nyomban különféle zavarok kezdték foglalkoztatni, a melyeket szövetségeseik támasztottak, idő jártával pedig az athéniek előtt gyanúba hozta az, hogy a szerződés némely feltételeit nem teljesítették. Mindamellett hat évig és tíz hónapig annyira legalább megtartóztatták magukat, hogy egymás területére be nem csaptak, de a fegyverek e bizonytalan nyugalomban kívülről mindazt a bántalmat elkövettek egymáson, a melyeket csak elkövethettek. Ez után azonban arra látták magukat kényszerítve, hogy azokat a szerződéseket, a melyeket a tíz év után kötöttek, felbontsák s nyílt háborúra keljenek.

26 Az athéni Thukydides e művében megírta ezeket is, az események időrendje szerint, nyári és téli időszakra egymásután,

egészen addig az időpontig, a midőn a lakedaimoniak és szövetségeseik az athéni uralomnak véget vetettek s a hosszú falaknak és a Peiraieusnak uraivá tették magukat.²³ A háború ez időpontig összesen huszonhét éven át tartott. Abban pedig nagyot tévednénk, ha a közben eső béke-időt nem volnánk hajlandók háborús időszaknak tekinteni; mert csak azt kell szemügyre vennünk, hogy *minő tények* által van ez az idő a többi háborús időszakoktól megkülönböztetve, s úgy fogjuk találni, hogy nem érdemli a béke-idő nevét az az időszak, a melyben a felek sem nem adták ki, sem nem kapták meg mindazt, a mik a béke feltételei gyanánt meg voltak állapítva; továbbá a mely alatt a mantineiai és epidaurosi háborúban, de egyebekben is vétségeket követtek el, a szövetségesek a thrák partvidéken csak úgy, mint eddig, háborúban álltak; s a mely alatt végül a boiotok csak tíz-tíz napos fegyverszünetet tartottak. Ha tehát az első tíz éves háborút s az utána következő színleges fegyvernugvást időszakok szerint összeszámítjuk, azzal a haddal, a mely rá utóbb nyíltan kitört, úgy fogjuk találni, hogy a fentebbi állítás a háború éveinek számára nézve, néhány napi időköz leszámításával, teljesen igazolva van; s ha még talán a jós-igékre is hajlandók vagyunk hallgatni, akkor meg kell adnunk, hogy a jóslat, ha másban nem is, ebben eltalálta az igazat. Én ugyanis emlékszem, hogy mindjárt e háború kitörésétől kezdve állandóan az a jósmondat járt szájról-szájra, hogy ennek háromszor kilencz éven át kell tartania. Én ezt a háborút egészen átéltem, s ekkép, a mi életkoromat illeti, oly helyzetben voltam, hogy az egyes eseményeket jól megfigyelhettem; s én, mondhatom, az alkalmat gondosan is felhasználtam arra, hogy pontos értesítést szerezzek felőlük. Mivel pedig Amphipolisnál való vezérkedésem után húsz évig számkivetésben voltam s mind a két félnek a hadi mozgalmiai, még pedig számkivetésemben különösen a peloponnesosiakéi, szemem előtt folytak le: annál nagyobb alkalmam volt tárgyilagos higgadtsággal venni számba az eseményeket. Én tehát most a fentebbi tíz év után következő vizálgodásoknak s békeszegéseknek, valamint az ezek után újból kitörő nyílt háború eseményeinek előadására térek.

Miután az ötven éves béke s, utóbb a szövetség létre jött s a

- peloponnesosi követségek, a melyek azoknak a tárgyalására meghívtak, Lakedaimonból eltávoztak, mindnyájan haza mentek,
- 2 csak a korinthesiak tértek el Argosba előbb, s itt néhány főtisztviselővel összejövén, elmondták ezeknek, hogy a lakedaimoniak az athéniekkel, korábbi halálos ellenségeikkel, nem a Peloponnesos javára, hanem leigázása végett léptek békére és hadi szövetségre; ennél fogva most az argivokra vár az a feladat, hogy nézzenek utána, vajjon mikép volna megmenthető a Peloponnesos; s erre nézve szükséges volna olyképen intézkedniök, hogy az a hellen állam, a mely független s más államokkal szemben a teljes jogi egyenlőség alapján áll, ha akarná, az argivokkal kölcsönös védelem czéljából szövetkezhetnének; a szövetség szervezése végett jó volna néhány, teljes rendelkezés jogával felruházott embert kinevezni, hogy a tárgyalásokat ne a néppel kellene folytatni, mivel így attól lehetne tartani, hogy a jelentkezők a nagy tömegnél nem találnak elfogadásra s ekkép a lakedaimoniak előtt el lesznek árulva. Egyszersmind határozottan állították, hogy a lakedaimoniak iránt táplált gyűlöletből sokan fognak hozzájuk csatlakozni.
- 3 Ezek előterjesztése után a korinthesiak eltávoztak haza.
- 28 E javaslatokat az argiv főemberek csakhamar a kormány és a nép elé vitték oly sikerrel, hogy az argivok határozatot alkottak, a melynek alapján egy tizenkét tagú bizottság választott. Ez a bizottság felhatalmazást nyert arra, hogy az állam nevében szövetséget köthessen mindazokkal a hellenekkel, a kik csak hajlandók, az athéniek és a lakedaimoniak kivételével; e kettővel nem köthet
- 2 ilyenmű szerződést a nép megkérdezése nélkül. A mi az argivokat e javaslatok kedvező fogadására hajlandóbbá tette, ez az volt, hogy a háborút a lakedaimoniakkal küszöbön állónak látták, mivel az ezekkel kötött egyezés már majdnem lejárt; egyszersmind az a reményök is támadt, hogy a Peloponnesoson magukhoz ragadhatják a vezéri szerepet. Nevezetesen ebben az idő-tájban igen rossz hírben állt Lakedaimon, s azon szerencsétlenségek miatt, a melyek érték, lenézés tárgya volt, az argivok ellenben igen jól álltak annál fogva, hogy nemcsak hogy nem vettek semmi részt az attikai háborúban, hanem még mind a két féllel békés viszonyban is álltak s helyzetöket a maguk érdekében derekasan kiaknázták.

Az argivok tehát ekkép azokat a helleneket, a kik hajlandók 29
 voltak, szövetségökbe felvették. Az első, a kik hozzájuk csatla-
 koztak, a mantineiabliek s ezek szövetségesei voltak, a lakedaimo-
 niaktól való félelmökben. Ezek ugyanis az athéniekkal folytatott
 háború alatt Arkadia egy részét hatalmuk alá hajtották s most azt
 hitték, hogy a lakedaimoniak, mivel már szabad kezet nyertek,
 nem fogják őket megtérni az uralomban. Ennélfogva kapva kap-
 tak azon, hogy az argivokhoz csatlakozhatnak, mivel azt tartották,
 hogy ezek a mellett, hogy jelentékeny államot képeznek, egyszer-
 mind a lakedaimoniakkal folytonos ellenkezésben állanak, s azon
 kívül népuralmi alkotmányuk van, mint ő nekik. A mantineia- 2
 belieknek ezen elpártolására a többi peloponnesosi államok szintén
 kezdték űzni-fűzni, hogy nekik szintén ekképen kellene cseleked-
 niök, mert az a gondolatuk támadt, hogy azok jobban vannak
 tájékozva a viszonyok felől, s e miatt határozták rá magukat az
 átlépésre; de ezen felül egyéb okokon kívül főkép a miatt nagyon
 fel voltak indulva a lakedaimoniak ellen, hogy az attikai szerződés
 záradékában az van kifejezve, hogy pontok törölhetők ki belőle,
 vagy iktathatók bele, a nélkül, hogy az érvényességben csökkenne,
ha a két állam, Lakedaimon és Athén jónak látja. Ez a záradék 3
 nyugtalanította leginkább a peloponnesosiakat, s vitte őket arra a
 gyanúra, hogy a lakedaimoniak az ő leigázásuk céljából álltak
 össze az athéniekkal; mert különben az volna az igazság, hogy a
 szerződésben történő ilyes változtatások ama záradékban az összes
 szövetségesek beleegyezésétől legyenek függővé téve. Ez a félelem 4
 vitt rá sokat arra, hogy az argivokhoz közeledjék s szintén rajta
 legyen, hogy ezekkel szövetkezzék.

A lakedaimoniak a peloponnesosi államoknak e mozgalmait 30
 észrevették s azt is megtudták, hogy a korinthesiak azok, a kik
 a többieket az effélékre nógatják, s hogy egyszersem ezeknek
 maguknak is nagy a kedvök arra, hogy az argivokkal szövetkezze-
 nek. Ennélfogva, hogy a dolog tovább fejlődésének útját vágják,
 követséget küldtek Korinthusba s szemrehányásokat tettek e moz-
 galom megindítása miatt; továbbá kimondták, hogy ha ő tőlük
 elpártolnak, esküvel szentesített szerződéseket szegnek meg, s már
 abban is igazságtalan úton járnak, hogy az athéniekkal kötött

- szerződést elfogadni nem akarják, mert a közöttük fennálló egyezségekben határozottan ki van fejezve az, hogy érvényes mindaz, a mit a szövetségi tagok többsége elfogad, ha az istenek vagy hősök részéről nincs akadály. A korinthesiak épen ezt megelőzőleg hívták meg magukhoz a szövetség mindazon tagjait, a kik a békeszerződéstől megtagadták hozzájárulásukat; ekkor tehát ezek épen ott voltak Korinthusban. A korinthesiak ezek előtt a fentebbi szemrehányásokra adott válaszukban nem fejezték ki nyíltan elégedetlenkedéseket amaz igazságtalan elbánás miatt, hogy sem Solliont, sem Anaktoriont nem kapták vissza az athéniektől a békeszerződés értelmében, s hogy egyebekre nézve sem nyertek elégtételt, a mikben rövidséget szenvedtek, hanem azon ürügy mögé menekültek, hogy nem akarják cserben hagyni a thrák partvidékieket, mert ők különösen esküvel is lekötöztették magukat ezek iránt, nem csak mindjárt kezdetben, a midőn Potidaiát elpártoltatták Athéntől, hanem később másod ízben is. Tehát, így folytatták, az ő részokról az athéniekkal kötött szerződéstől a hozzájárulás megtagadása nem megsértése a szövetségi hűségnek. Miután ugyanis ők az istenekre való hivatkozással ünnepélyesen biztosították azokat hű támogatásuk felől, nem mondhatnak igaz esküt oly szerződésre, a mely részokról a thrák partvidék ügyének elárulását köti ki. Mivel tehát a többségileg megállapított határozathoz, hogy benne az egyes szövetséges tag megnyugodhassék, határozottan ki van feltétel gyanánt tűzve az, hogy «ha az istenek vagy hősök részéről nincs valami akadály» az ő említett kötelezettségek a békeszerződés elfogadására nézve istenek részéről való akadály. Ennyi volt az, a mit a régi, ünnepélyes egyezségekre nézve felhoztak; a mi pedig az argivokkal való szövetkezés ügyét illeti, erre nézve kinyilatkoztatták, hogy majd barátaikkal meghányják-vetik a dolgot s ez után tenni fogják azt, a mi igazságos. Ezzel a válaszzsal a lakedaimoni követek haza tértek. Ekkor Korinthusban az argivok részéről követség jelent meg, a mely azt a felszólítást intézte a korinthesiakhoz, hogy kössék meg már határozottan azt a szövetséget s ne késlekedjenek vele. Ezek azonban más összejövetelre halasztották az ügyet s felhívták az argivokat, hogy erre szintén jelenjenek meg.
- 31 Nyomban ez után az elisiektől is követség érkezett, a mely a

korinthosiakkal való szövetekezés után megbízása szerint Argosba
 ment s az argivokkal is szövetséget kötött; mert az elisieik Lepreon²⁴
 miattmeghasonlásban voltak a lakedaimoniakkal. Korábban ugyanis 2
 a lepreoniak egy háborújokban, a melyet bizonyos arkadiabeliek-
 kel viseltek, segítségül hívták az elisieket, területök fele részének
 oda ígérése mellett. Miután az elisieik véget vetettek a háborúnak
 maguknak a lepreoniaknak adták át a területet használatra s az
 olympiai Zeusnak évenként fizetendő egy talentumnyi pénzössze-
 get²⁵ kötötték ki érte. A lepreoniak az attikai háború kitöréséig 3
 fizették is ezt a bér-összeget; ez után azonban azon ürügy alatt,
 hogy háború van, felhagytak a fizetéssel. Midőn pedig az elisieik
 rá akarták őket szorítani, a lakedaimoniakhoz folyamodtak s az
 ügy ezeknek a döntő bíraskodása alá került. Az elisieiknek azonban,
 hogy hogy nem, gyanújuk támadt, hogy ők ez ügy bírói elintézés-
 nél nem várhatnak részrehajlatlanságot a maguk számára. Ennél-
 fogva felhagyva a bírói úton való döntés gondolatával, a terület
 pusztításához fogtak. A lakedaimoniak azonban, tekintet nélkül 4
 arra, hogy azok már más gondolatra tértek, kimondták az ítéletet,
 hogy a lepreoniak függetlenek s az elisieik az igazságtalanok.
 Egyszersmind azért, hogy a bírói döntést be nem várták, nehéz
 fegyverzetű gyalogságot vetettek őrizetül Lepreonba. Ezt a tényt 5
 az elisieik úgy tekintették, mintha a lakedaimoniak egy ő tőlük
 elpártolt várost vennének oltalmuk alá. Hivatkoztak tehát az
 érvényben levő szerződésnek arra a pontjára, a melyben ki van
 fejezve az, hogy az attikai háború bevégeződésével mindenki meg-
 tartja azt, a mit annak a kezdetén bírt; s mivel megrövidítve
 érezték magukat, átpártoltak az argivokhoz, s ezekkel, a mint
 fentebb említve volt, szövetségre léptek. Ez után csakhamar a 6
 korinthosiak és a thrák partvidéken lakó chalkisiak is szövetekeztek
 az argivokkal. A boiotok és a megaraiak szintén ilyes gondolatokat
 tápláltak, de azért, bár a lakedaimoniak hanyagolták őket, nyugton
 maradtak, mert azt tartották, hogy az argivok népuralmi alkot-
 mánya ő reájok nézve, a kiknek oligarchiai államszervezetök van,
 károsabb volna a lakedaimoniak alkotmányánál.

Ebben a nyári időszakban, ugyanez időtájban,²⁶ az athéniek 32
 meghódolásra kényszerítették Skionét; lakosságából az összes fel-

nőtt férfi nemen levőket legyilkolták, a nőket és gyermekeket rab-
 szolgaságra kárhoztatták, a területet pedig a plataiabelieknek adták
 át használatra. Ez után a delosiat ismét visszatelepítették
 Delosra. Erre harczy veszteségeik miatt való megilletődésök vitte
 rá őket, továbbá még az is, hogy ezt nekik az isten Delphoiban
 2 egy jósmondatában meghagyta. A phokisiak és a lokrok háborúba
 3 keveredtek egymással. A korinthesiak és argivok, már mint szövetséges társak, Tegeához fordultak, mert látták, hogy ez nagyon tekintélyes tagja a peloponnesosi szövetségnek, s ha ez az ő részökre állana, olybá vehetnék, mintha már az egész Peloponnesos a kezökben volna. A tegeabeliek azonban kinyilatkoztatták,
 4 hogy nem szeretnének a lakedaimoniakkal összeütközésbe jönni, még a legkisebb dologban sem. Erre a korinthesiak, a kik eddig nagy buzgósággal működtek az általuk megindított mozgalom szervezésén, alább kezdtek hagyni perpatvarkodó vágyukkal s már a miatt aggódtak, hogy hát ha már többen nem is fognak átállani
 5 hozzájuk. Mindamellett a boiotokat még felkeresték s azzal a kéréssel kezdték ostromolni, hogy lépjenek szövetségre ő velők és az argivokkal, s hogy egyáltalában ő velők egyetértve járjanak el. Ezen felül a tíz napos fegyverszünetre nézve, a melyre az athéniek és a boiotok nem sokkal az ötven éves béke megkötése után léptek egymással, arra kérték a korinthesiak a boiotokat, hogy menjenek el ő velők Athénbe s igyekezzenek az ő részökre is megnyerni azt, a mit ott a maguk számára kieszközöltek ; ha pedig ezt az athéniek nem volnának hajlandók ő nekik megadni, akkor a fegyverszünetet mondják fel s jövőre az ő tudtok nélkül azokkal semmi egyezsége
 6 ne lépjenek. A boiotok a korinthesiakat arra a sürgető kérdésre vonatkozólag, hogy lépjenek az argivokkal szövetségre, bíztatták, hogy csak legyenek várakozással. Athénbe elmentek velők, hanem a tíz napos fegyverszünetet nem eszközölhették ki számukra ; az athéniek ugyanis azzal feleltek meg nekik, hogy a korinthesiak számára fegyverszünet van, ha ugyan szövetségesei a lakedaimoniaknak. Ez azonban nem volt képes arra indítani a boiotokat,
 7 hogy a tíz napos fegyverszünetet felmondják, bármily követelődző és zaklató módon kívánták is tőlük a korinthesiak, hogy kössék össze ügyöket az övéikkel. A korinthesiaknak ekkép az athéniekkel

fegyverszünetök volt, a nélkül, hogy ez egyezségileg biztosítva lett volna.

Ugyanebben a nyári időszakban a lakedaimoniak az arkadiai parrhasiabeliek²⁷ ellen a Pausanias fiának, Pleistoanax királynak a vezérlete alatt összes hadaikkal táborozásra mentek. Ezek a mantineiabeliek alattvalói voltak s a lakedaimoniakatekkor belső meghasonlás következtében vitte nyakukra az egyik párt. A lakedaimoniak részben a végből is mentek oda, hogy ha lehet porba döntsének egy Kypselában, a lakedaimoni Skiritis²⁸ szomszédságában levő erősséget, a melyet a parrhasiai területen a mantineiabeliek emeltek s a saját embereikkel őriztettek. A mint a lakedaimoniak a parrhasiai területet pusztítani kezdték, a mantineiabeliek argiv őrsereget fogadtak be a városukba s a szövetségeseik lakta helyeket a saját hadaikkal rakták meg. Mivel azonban nem volt elég erejük a Kypselában levő erősségnek s a parrhasiai területen levő városoknak a megvédésére, visszavonultak. A lakedaimoniak felzabadították a parrhasiabelieket, az erősséget lerombolták s ezután haza húzódtak.

Ugyanebben a nyári időszakban²⁹ Klearidas vezetése alatt már a lakedaimoniaknak az a katonasága is haza érkezett, a mely Brasidas vezetése alatt a thrák partvidékre nyomult volt. Erre vonatkozólag az lett a határozat, hogy azok a helóták, a kik Brasidas alatt harczoltak, szabadok lesznek s ott telepedhetnek meg, a hol akarnak. Nem sokkal ezután ezeket a neodamodesekkel (új polgárokkal) együtt a lakedaimoni és elisi határon fekvő Lepreonba telepítették, a mely már meghasonlásban élt az elisiekkal. A kik pedig a szigeten fogságba estek és fegyvereiket lerakták, azokat, bár néhányan már főhivatalban is voltak közülök, a lakedaimoniak megcsónkították polgári jogaikban, minél fogva sem főhivatalt nem viselhettek, sem jogérvényesen adniok-venniök nem lehetett. El lépésre az a félelmök vitte a lakedaimoniakat, hogy ezek az emberek, szerencsétlenségek miatt megkisebbitő elbánástól tartva, teljes polgári jogaik birtokában becsvágyó tervek megvalósítására használják fel befolyásukat. Később azonban ezek visszanyerték teljes polgári jogaikat.

- 35 Ugyanebben a nyári időszakban a dioniaiak elfoglalták az athéniekkel szövetségben álló Thyssost az Athos-Aktén.
- 2 E nyári időszak folyamán az athéniek és a peloponnesosiak békés érülködésben voltak ugyan egymással, de egyszersmind a gyanakvó bizalmatlanság is meg volt egymás iránt az athéniek és a lakedaimoniak között mindjárt a béke megkötésétől kezdve,
- 3 mert némely helyeket nem adtak ki egymásnak. Az utóbbiakon lett volna a sorshúzás szerint az elsőség a helyek átadására nézve, de ebbeli kötelezettségeket sem Amphipolisra, sem más helyekre nézve nem teljesítették; továbbá thrák partvidéki szövetségeikkel sem fogadtatták el a békeszerződést, valamint a korinthesiakkal és boiotokkal sem, holott folyvást hangoztatták, hogy ha ezek a maguk jószántából el nem fogadják a békeszerződést, az athéniekkel egyetértőleg rákényszerítik őket; s volt bizonyos meghatározott idő is kitűzve, igaz, hogy írásbeli kötelezettség nélkül, a melyen túl azokat, a kik a szerződést el nem fogadják, mindketten
- 4 ellenségeknek tekintik. Az athéniek, miután látták, hogy ezekből semmi sem akar teljesezni, gyanakodni kezdtek, hogy a lakedaimoniak nem igaz járatban vannak. Ennélfogva ők sem adták át Pylost, bármennyire sürgették is a lakedaimoniak, sőt már azt is bánták, hogy a szigeten fogságba került embereket szabadon bocsátották; úgy szintén a többi helyek átadásával is várni akartak
- 5 addig, míg majd amazok is teljesítik a szerződés feltételeit. A lakedaimoniak azonban azt állították, hogy ők mindazt megtették, a mi módjukban volt, nevezetesen a kezeik közt levő athéni hadi foglyokat szabadon eresztették, katonáikat a thrák partvidékről elvezettették, s mindazt teljesítették, a mi még tőlük függött; Amphipolissnak azonban ők nem urai annyira, hogy át is adhatnák, a boiotokra és korinthesiakra nézve pedig mindent elkövetnek, hogy a békeszerződés elfogadására rábírják, továbbá hogy Panaktont megszerezzék s a boiotoknál levő hadi foglyokat szabadon bocsátassák. S e mellett azt vitatták, hogy az athéniek tartoznak kiadni Pylost, ha pedig ezt nem teszik, legalább a messeneieket és a helótákat vonják ki belőle, a mint ők tettek a saját hadi népökkel a thrák partvidékre nézve, s ha már úgy akarják, őrizzék,
- 7 de maguk az athéniek. Gyakran és sok ideig tartó húza-vona után,

a melyek e nyári időszak folyamán mentek végbe, utóljára mégis rábírták az athénieket, hogy a messeneieket, helótákat és a többi lakedaimoni szökevényeket vonják ki Pylosból. Ezeket aztán Kephalleniában Kranióban telepítették le. E nyári időszakban 8 tehát nyugalom volt s a felek akadálytalanul közlekedtek egymással.

A következő téli időszakban³⁰ már más ephorosok voltak, 36 nem azok, a kik a béke megkötésekor álltak kormányon s néhányuk határozott ellensége volt a békének. Ekkor követségek jöttek a szövetség tagjaitól Lakedaimonba s az athéni, boiotiai és korinthusi követek is jelen voltak. Hosszas tárgyalás után sem bírtak semmi közös megállapodásra jutni s kénytelenek voltak minden siker nélkül haza készülni. Ekkor Kleobulos és Xenares ephorosok, a kik éppen leginkább voltak a béke felbontása mellett, a boiotokkal és a korinthusiakkal külön magukban bocsátkoztak tárgyalásba s igyekeztek ezeket egy értelemre bírni s a boiotokat rábeszélteni arra, hogy lépjenek be az argivok szövetségébe, s ha ezt már maguk megtették, igyekezzenek az argivokat magukkal együtt a lakedaimoniak szövetségésévé tenni. Ekkép lehet legjobban kikerülni azt, hogy a boiotok az attikai békeszerződéshez való hozzájárulásra rákényszerüljenek; mert a lakedaimoniak szívesen vennék, ha még az athéniekkel való ellenségeskedés kitörése s a béke felbontása előtt barátaivá és szövetségeseivé lehetnének az argivoknak; s ők bizonyosan tudják, hogy a lakedaimoniakra nézve az Argossal való baráti viszony, ha súlyos feltételekhez kötve nincs, mindenkor szíves óhajtság tárgya volt, mivel így a Peloponnesoson kívül folytató- 2
tandó háborút könnyebb feladatnak tartják. Egyszersmind sürgették, hogy a boiotok Panaktont engedjék át a lakedaimoniaknak, hogy érte, ha lehet, Pylost kicseréljék s ekkép reájok nézve majd annál könnyebbé legyen az athéniekkel való háború.

A boiotiai és korinthusi követségek ezzel az üzenettel, a 37 melyet nekik Xenares és Kleobulos, valamint ezek lakedaimoni pártja, kormányuk elé terjesztés végett átadott, mindketten haza indultak. Ebben az útjukban már várt reájok az argivok legfőbb 2
kormányzótestületének két tagja s velök értekezésbe bocsátkozván, igyekeztek a boiotokat a korinthusiakhoz, elisiekhez és manti-

neiabliekhez hasonlólag szövetségesekül megnyerni; úgy gondolkoztak, hogy ha Boiotia hozzájuk csatlakozik, akkor majd könnyebb szerrel lesznek képesek a lakedaimoniakkal, vagy, ha a szükség úgy kívánja, még másokkal is, akár hadakozni, akár békére lépni. A boiotiai követség nem idegenkedett ettől, mert ezek éppen arra kérték őket, a minek a kieszközlését lakedaimoni barátaik tőlük kívánták. Az argivok annak láttára, hogy ez az ő ajánlataik meghallgatásától nem idegenkedik, azzal váltak meg tőlük, hogy e tárgyban követséget fognak küldeni a boiotokhoz. A boiotiai követség haza érkezése után jelentést tett a boiotarchosoknak azokról, a miket Lakedaimonban rájuk bízta, valamint azokról is, a miket a velök útjukban találkozó argivok terjesztettek eléjük. A boiotarchosok ezeket kedvezőleg fogadták s annyiival is nagyobb buzgósággal jártak a dolog körül, mivel lakedaimoni barátaik óhajításainak a tárgya megegyezett az argivok törekvésének a céljával. Az argivok részéről nem sokára megjelent a követség s felhívta őket arra, a mi annak az értekezletnek a tárgya volt. A boiotarchosok ezt a követséget, ajánlatuknak helyeslő tudomásul vétele mellett, azzal az ígérettel bocsátották el, hogy a szövetség ügyében követeket fognak küldeni Argosba.

38 E közben azonban a boiotarchosok, valamint a korinthosiai, megarabeliek és a thrák partvidékről való meghatalmazottak még azt látták jónak, hogy mindenek előtt maguk közt lépjenek esküvel szentesített egyezsége, a mely szerint, ha kell, a szövetséges tag kérésére mindnyájan segítségre mennek s közös megállapodás nélkül egy tag sem fog sem egyezsége lépni, sem hadat kezdeni; s ha már ez megtörtént, csak akkor fognak az argivokkal szövetségzni a boiotok és a megarabeliek; mert ez utóbbiak amazokkal teljesen egyértelműleg jártak el. Mielőtt azonban az eskütétel megtörtént volna, a boiotarchosok előterjesztést tettek felőle a boiotok ama négy tanácsának, a melyeknél minden ügyben a végérvényes döntés joga van, s azt a javaslatot tették, hogy azokkal az államokkal, a melyek az ő állami érdekeiknek megfelelő csatlakozásra készek, lépjenek ünnepélyesen szövetségre. Azonban a boiotok e négy tanácsának a tagjai hallani sem akartak ezek felől, mert azt hitték, hogy a lakedaimoniaknak ellenére tesznek, ha a

korinthosiakkal, a kik azoktól elpártoltak, ünnepélyesen szövetkeznek. Mert a boiotarchosok nem közölték velök, hogy mik történtek Lakedaimonban, valamint azt sem, hogy őket Kleobulos, Xenares és ezek pártja egyenesen felhívta arra, hogy az argivokkal és a korinthosiakkal szövetkezzenek s ez után a lakedaimoniak szövetségeseivé legyenek; azt hitték, hogy a tanács, ha ezt nem közlik is vele, nem fog mást határozni, mint a mit ők előleges megfontolás után javaslatba tenni jónak látnak. A mint a dolog 4 ily kedvezőtlenül ütött ki, a korinthosiak és a thrák partvidékről való meghatalmazottak minden siker nélkül távoztak, a boiotarchosok pedig, a kik előbb abban voltak, hogy mihelyt a fentebbi javaslatot elfogadtatják, az argivokkal való szövetkezést igyekeznek keresztülvinni, most már a négy tanácsnak az argivok felől semmi előterjesztést nem tettek, s Argosba sem küldtek követséget, a melyet pedig itt kilátásba helyeztek. Ekkép az egész ügy elhanyagolódtott s jóformán teljesen megfeneklett.

Ugyanebben a téli időszakban történt az, hogy az olynthos- 39 beliek rátámadtak Mekybernára, a melyben athéni őrség feküdt, s el is foglalták.

Ez után történt az, hogy a lakedaimoniak, a kiknek az 2 athéniekkal még mindig tárgyalásaik voltak ama helyekre nézve, a melyeket egymás részéről még kezeik között tartottak, abban a reményben, hogy ha az athéniek Panaktont megkapnák a boiotoktól, Pylost cserébe visszanyernék tőlük, követséget küldtek a boiotokhoz azzal a kéréssel, hogy engedjék át ő nekik Panaktont és az athéni hadi foglyokat, hogy ezekért ők Pylost megkaphassák. A boiotok erre azzal álltak elő, hogy ezt csak azon feltétel alatt 3 hajlandók teljesíteni, ha ő velök ép oly külön szövetséget kötnek, mint a minőt az athéniekkal kötöttek. A lakedaimoniak ekkor tisztában voltak ugyan azzal, hogy e kívánság teljesítésével az athéniekkal szemben azt a kötelezettségeket sértik meg, a mely szerint ezek nélkül sem szövetséget kötniök, sem háborúba bocsátkozniok nem volt szabad senkivel; azonban az az erős vágyuk, hogy Panaktont megkaphassák, a melyért, a mint reménykedtek, Pylost visszanyerhetik, kapcsolatban a béke felbontására törekvő embereiknek ama buzgalmával, a melyet céljok érdekében a

boiotokkal való szövetekezés ügyében kifejtettek, rá vette őket, hogy a szövetséget meg is kötötték. Ez a téli időszaknak a végén s már tavasz felé³¹ jött létre s Panakton nyomban leromboltatott. Ezzel véget ért a háború tizenegyedik éve.

- 40 A következő nyári időszakban, mindjárt tavasszal³² történt, hogy az argivok, a mint a kilátásba helyezett követség nem jött s megtudták, hogy Panakton le van rontva s a lakedaimoniak a boiotokkal külön szövetséget kötöttek, aggodalomba estek, hogy magukra találnak maradni s az egész szövetség a lakedaimoniakhoz áll; igen, mert ekkor nem tudtak mást hinni, mint azt, hogy Panakton lerontására egyenesen a lakedaimoniak beszéltek rá a boiotokat, s hogy ez utóbbiak az athéniakkal kötött békeszerződéshez hozzájárultak s mindezek az athéniak tudtával történnek. Ennélfogva már azt gondolták, hogy az athéniakkal való szövetekezésre többé nem lehet kilátásuk, holott eddig azt a véleményt táplálták, hogy ha a lakedaimoniakkal nem lesz is tovább fenn tartható a béke, ama feszült viszony folytán, a mely ezek és az athéniak között fennáll, reájok nézve legalább az athéniakkal való szövetekezés útja nyitva lesz. Tehát zavarukban s abbeli aggodalmukban, hogy a lakedaimoniakkal, tegeabeliekkal, boiotokkal és athéniakkal egyszerre gyűlhetik meg a bajuk, ők, a kik eddig a lakedaimoniakkal való szövetekezéstről hallani sem akartak, sőt vérmes reménynyel voltak eltelve a Peloponnesos felett való vezéri szerep elnyerése iránt, most lázas sietséggel küldték követségbe a lakedaimoniakhoz Eustrophost és Aisont, a kik felől azt hitték, hogy Lakedaimonban nagyon kedvelt emberek. S ebben az a gondolat vezérelte őket, hogy a dolgok jelen állásában legtanácsosabb oly feltételek mellett, a minők mellett csak lehetséges békére lépni a lakedaimoniakkal s magukat nyugton viselni.

- 41 Az említett követek megérkezésök után tárgyalásokba bocsátkoztak a lakedaimoniakkal azokra a feltételekre nézve, a melyek mellett a béke létesíthető volna. Az argivok eleinte azzal a kívánsággal álltak elő, hogy Kynuria ügyét vigyék választott bíróság elé, legyen ez akár egyes ember, akár pedig állam. Közbevetőleg mondván, ez a Kynuria nevű határ-terület a lakedaimoniak és argivok közt állandó vita tárgya volt; magában foglalja Thyrea és

Anthene városokat s lakedaimoniak használgák. Azután, a mint a lakedaimoniak kimondták, hogy erről többé előttük egy szó se legyen, hanem, ha tetszik, a szerződést a korábbi feltételek mellett megújítani készek, az argiv követek a következő ajánlattal léptek fel: A jelenre nézve ötven évre szóló békeszerződést kötnek, de mindkettőjöknek, a lakedaimoniak is, az argivoknak is szabadságában van, hogy oly időben, midőn sem járvány nem pusztít, sem háború nem dúl Lakedaimonban és Argosban, erre a területre nézve döntő csatára hívja ki a másik félt, a mint ezt már egyszer korábban is megtették, a mikor mind a két fél magának tulajdonította a győzelmet;³³ üldözni azonban egyiknek sem szabad tovább Argos és Lakedaimon határainál. Ez a javaslat eleinte hóbortosnak tűnt fel a lakedaimoniak előtt, de aztán, mivel szerettek volna bármilyen feltételek alatt is barátságos viszonyba jutni az argivokkal, utóbb mégis megegyeztek velök úgy, a mint javasolták, s az egyezés pontjait írásba is foglalták. Csak azt kívánták még tőlük, hogy mielőtt ezek végleges megállapodássá lennének, menjenek haza Argosba s terjeszszék a nép elé; s ha aztán ennek a tetszését is megnyerik, jőjjenek el a Hyakinthia ünnepekre, hogy esküvel is megerősítsék az egyességet.

Azon idő alatt, míg ezek a követek ebben működtek, a lakedaimoniak követei, Andromedes, Phaidimos és Antimenidas, ama feladat teljesítéséhez láttak, hogy Panaktont és a hadi foglyokat átvegyék a boiotoktól s átszolgáltassák az athénieknek. Azonban Panaktont maguk a boiotok kezei által lerombolva találták. Erre pedig a boiotok részéről az volt az ürügy, hogy egykor, régente, e hely felett kitört viszálykodás után az athéniek és a boiotok közt esküvel pecsételt egyezés jött létre, a mely szerint egyik fél sem lakhatja s használata mindkettejüket közösen illeti. Andromedes és társai tehát azokat a hadi foglyokat, a kik az athéniek részéről a boiotok kezei közt voltak, Athénbe vitték és átszolgáltatták, egyszersmind elmondták, hogy Panakton le van rombolva, azt gondolván, hogy ez is átadás; mert benne többé az athénieknek egy ellensége sem fog lakni. Az athéniek e szavak hallatára heves panaszra fakadtak, mert megesalva érezték magukat a lakedaimoniaktól nem csak az által, hogy Panakton le van rombolva, holott

42

2

kötelesek lettek volna teljesen ép állapotban átadni, hanem az által is, hogy, a mint hallották, a boiotokkal külön szövetségre léptek, bár korábban azzal az ígérettel tartották őket, hogy azokat, a kik a szerződést maguktól el nem fogadják, ő velök együttesen rá fogják kényszeríteni; de számba vettek ekkor egyebeket is, a mik a lakedaimoniak részéről a szerződés feltételeitől való eltérést foglaltak magukban, s azt hitték, hogy nagyon rá vannak szedve. Ennélfogva nagyon barátságtalan válaszzsal bocsátották el a követeket.

- 43 Azok, a kik Athénben szívesen látták volna a béke felbontását, ezt a lakedaimoniak és athéniek közt támadt feszült viszonyt
2 rögtön igyekeztek a saját céljaikra kizsákmányolni. Ezek közt a legtekintélyesebb a Kleinias fia, Alkibiades³⁴ volt. Ezt még ekkor más államban koránál fogva fiatalnak tekintették volna, itt azonban őseinek³⁵ a nagy neve már ekkor is jelentékeny szerepre segítette. Neki az volt a véleménye, hogy az állam érdekeinek megfelelőbb volna, ha az argivokkal való szövetkezést keresnék. Azonban midőn e véleményéhez képest a lakedaimoniak ellen sorompóba lépett, még a sértett hiúság is dolgozott nála, hogy ezek a békeszerződés létrehozásánál a Nikias és Laches közreműködésével éltek, őt fiatalsága miatt mellőzték s nem voltak iránta azzal a figyelemmel, a melyet a velök való ősi vendégbaráti viszonyánál fogva megvárt volna tőlük. Ezt ugyan a nagyatyja³⁶ felmondta, ő azonban szolgálatkészségével, a melyet a szigeten fogságba került
3. lakedaimoniak iránt tanusított, megújítani igyekezett. Mivel tehát magát minden tekintetben megkisebbitve érezte, már mindjárt eleve velök szemben foglalt állást s azt hangoztatta, hogy a lakedaimoniakban nincs megbízhatóság; a békekötéssel, úgymond, az a céljuk, hogy az argivoknak ő velök való szövetkezése előtt elzárhassák az utat s ez után az athénieket újra magukban támadhassák meg. S ekkor is, mihelyt az említett meghasonlás bekövetkezett, szintén nyomban üzenetet küldött Argosba, hogy jöjjenek a mantineiabeliekkel és elisiekkel mennél gyorsabban Athénbe a szövetség felajánlására; az alkalmas idő itt van s e mellett ő is megtesz majd mellettök minden lehető.

- 44 Az argivok, miután ezt az üzenetet vették s arról is értesül-

tek, hogy a boiotokkal létre jött szövetség nem az athéniek beleegyezésével volt kötve, s ezek a lakedaimoniakkal igen erős meghasonlásban vannak, Lakedaimonban levő követségükről, a mely a béke tárgyában éppen ekkor volt távol, levették a gondjukat s az athéniek felé hajoltak, fontolóra vevén, hogy ez az állam ős-időktől fogva barátságos lábon állt ő velök, továbbá hogy népuralmi alkotmánya van, éppen mint ő nekik s tekintve roppant tengeri hatalmát, nyomós támogatásukra szolgálhat, ha netalán háborújuk lenne. Ennélfogva szövetkezés céljából haladéktalanul követséget indítottak az athéniekhez, a melyhez ugyanebben a tárgyban a mantineiai és elisi követség is csatlakozott. Ekkor a lakedaimoniak megijedtek, hogy az athéniek az ő irántuk táplált haragjokban az argivokkal valósággal megkötik a szövetséget; tehát a legnagyobb sietséggel szintén küldtek követeket, még pedig oly férfiakat, a kik az athénieknél kedvelt embereknek látszottak, nevezetesen Philocharidast, Leont és Endiost. Ezeknek feladatává tették, hogy Panaktonért Pylos átadását sürgessék, egyszersmind a boiotokkal kötött szövetség ügyében őket a vádak alól tisztázzák s igyekezzenek meggyőzni az athénieket, hogy azzal nem szándékoztak nekik érdekeik ellenére járni.

A mint a követek a tanácsban ily értelemben szót emeltek, egyszersmind azt is felemlítették, hogy teljes hatalommal vannak felruházva minden vitás kérdés elintézésére, Alkibiades megfélemlített, hogy ha a népgyűlésben szintén ezeket mondják, a népet a maguk részére hódítják s az argivokkal való szövetkezés ügye elesik. Ennélfogva a következő eselfogáshoz folyamodott: Becsületszavát adva, elhitette a lakedaimoniakkal, hogy ha a népgyűlés előtt nem állítják azt, hogy teljes hatalommal vannak felruházva, akkor ő Pylost megszerzi a számukra. Erre ő, úgymond, az athénieket rá fogja bírni ép úgy, mint a hogy most érdekeiknek akadályául szolgál; egyszersmind a többi kérdéseket is el fogja intézni. S ebben az volt célja, hogy ezeket a követeket elvonja a Nikias oldala mellől, a nép előtt pedig végkép eláztassa, mint oly embereket, a kik semmi becsületes szándékot nem táplálnak s beszédükben soha egy nyomon nem járnak; s így aztán kivihesse azt, hogy az argivok, elisiek és mantineiabeliek az athéniek szövetségeseivé

4 legyenek. S úgy is történt. Ugyanis a mint a nép elé léptek s a hozzájuk intézett kérdésekre nem beszéltek semmi teljes hatalomról, mint a tanácsban tették, az athéniek nem hallgattak többé másra, csak Alkibiadesre, a ki most sokkal hevesebben kelt ki a lakedaimoniak ellen, mint valaha, s készek voltak az argivokat s a velök levőket nyomban előszóliztatni s szövetségeseik közé felvenni. Hanem még mielőtt e tárgyban végérvényes határozat jött volna létre, földrengés volt,³⁷ s így e tárgyban a népgyűlés tartását elhalasztották.

- 46 A lakedaimoniaknak e megcsalátása miatt, melynek következtében nem álltak következetesen amaz egyszer kimondott nyilatkozatuk mellett, hogy teljes hatalommal vannak felruházva, Nikiast is csalódás érte. Mindamellett a következő napon tartott népgyűlésben még is azt vitatta, hogy elsőbbséget kell adni a lakedaimoniakkal való barátságos viszonyoknak s az argivokkal függőben kell hagyni dolgukat mindaddig, míg a lakedaimoniakhoz követeket nem küldenek s ki nem tudják, hogy mi tehát a tulajdonképeni szándékuk. Ehhez még azt tette hozzá, hogy a háború elodázása mellett ők elég jól érezhetik magukat, míg a lakedaimoniak számára ferde helyzetet teremt; mivel ugyanis az ő ügyeik oly jó lábon állanak, ő reájok nézve a legfőbb érdek az, hogy kedvező helyzetökben mennél tovább megmáradjanak, amazoknak ellenben bajaik közepett menedék után kell látni, hogy mennél előbb kivághassák magukat belőlük. Rá is bírta az athénieket arra, hogy Lakedaimonba követséget küldjenek, a melynek épen ő lett egyik tagja. E követségnek azt tették feladatává, hogy szólítsa fel a lakedaimoniakat, hogy ha szándékuk valóban őszinte, adják át Panaktont teljesen ép állapotban, továbbá szolgáltatassák át Amphipolist is; és ha a boiotok a békeszerződéshez hozzájárulni nem akarnak, az ezekkel kötött szövetséget bontsák fel egyezségöknek ama pontja értelmében, a melynél fogva egyik félnek sem lehet a másik fél beleegyezése nélkül egy harmadikkal egyezsége lépni.
- 3 E mellett fejezzék ki azt, hogy ha ők hajlandók lettek volna kötelezettségeiket megszegni, már szövetségre léptek volna az argivokkal, a kiknek a követsége épen e végből most náluk is van. Az athéniek ezen, valamint más egyéb panaszaikkal is, a melyek csak

a lakedaimoniakra voltak, Nikiast követ-társaival együtt elküldték. Megérkezések után a fentebbieket megbízatásukhoz képest előterjesztették, s végül még azt is kimondták, hogy ha a boiotokkal még a békeszerződés elfogadásának megtagadása mellett sem bontják fel a szövetséget, ők az argivokkal s az ezekkel szövetségben levő államokkal szintén szövetkezni fognak. Erre a lakedaimoniak egyenesen kimondták, hogy a boiotokkal kötött szövetséget felbontani nem hajlandók. Oly hatalmas volt már Xenares és pártja. Annyit azonban mégis megtettek a Nikias kívánatára, hogy a szerződést esküvel újra megerősítették. Nikias ugyanis már attól félt, hogy ha teljesen üres kézzel távozik, a közvélemény ellene fog fordulni, a mi valósággal be is következett, mivel közönségesen őt tartották a lakedaimoniakkal kötött béke szerzőjének. Visszatérte után annak hallatára, hogy Lakedaimonban a követség minden működése dugába dőlt, az athéniek nagyon felingerültek s abban a hitben, hogy sérelmet szenvedtek, az argivokkal s ezek szövetségeseivel, a kik épen jelen voltak s az Alkibiades vezetése alatt léptek a népgyűlés elé, haladéktalanul a következő szövetségi szerződést kötötték:

«Az athéniek egyfelől, az argivok, mantineiabeliek és elisiek másfelől, a maguk és szövetségeseik nevében, a kik a két fél uralma alatt állanak, egymással száz évre szövetséget kötnek családrág és károsításra való célzás nélkül szárazon és tengeren. Sem az argivoknak, elisieknek, mantineiabelieknek és szövetségeseiknek az athéniek és szövetségeseik ellen, a kik athéni uralom alatt állanak, sem az athénieknek és szövetségeseiknek az argivok, elisiek, mantineiabeliek és szövetségeseik ellen nem szabad kártétel végett ellenséges célból fegyvert ragadni semmi szín vagy ürügy alatt. Az athéniek, argivok, elisiek és mantineiabeliek a következő feltételek alatt lépnek egymással száz-éves szövetségre: Abban az esetben, ha az athéniek területére ellenség tör be, az argivok, elisiek és mantineiabeliek kötelesek az athéniektől nyert első értesítésre a lehető legnyomatékosabb módon tőlük telhetőleg segédelmet nyújtani. S ha a terület dúlása után onnan kivonul, annak államát argivok, mantineiabeliek, elisiek és athéniek ellenségnek tekintik s mindannyian ellenséges elbánásban részesítik s a háborút ezen

- állam ellen egyik sem fejezheti be az összesnek a beleegyezése nélkül. Úgy szintén abban az esetben, ha az elisi, a mantineiabeli és az argosi területre ellenség tör be, az athéniek is kötelesek ezen államoktól nyert első értesítésre Argosnak, Mantineianak, Elisnek a lehető legnyomatékosabb módon tőlük telhetőleg segédelmet nyújtani. S ha a terület dúlása után onnan kivonúl, annak államát athéniek, argivok, mantineiabeliak és elisiek ellenségnek tekintik s mindnyájan ellenséges elbánásban részesítik s a háború ezzel az állammal nem fejezhető be az összesnek a beleegyezése nélkül.
- 5 A szerződő államok közül egyiknek sem lehet háborúba menő idegen hadaknak sem a saját, sem a tőlük függő szövetségeseik területén, sem a tengeren áthúzódást megengedni az összesnek, az athénieknek, argivoknak, mantineiabeliaknak és elisieknek közös beleegyezése nélkül. A segítő hadakat az az állam, a mely küldi, a segítséget kívánó állam területén való megjelenésöktől számított harmincz napig, köteles élelmi szerrel ellátni s ép úgy köteles elvonulásuk esetére is. Ha azonban a hadak hosszabb ideig vannak alkalmazva, az az állam, a mely a segítséget kívánta, köteles a harmincz napi időn túl azoknak a fentartásáról gondoskodni, még pedig oly formán, hogy a nehéz fegyverzetű és könnyű fegyverzetű gyalogoknak, valamint a nyilasoknak is minden napra fejenként három aiginai obolost, a lovasoknak pedig egy aiginai drachmát³⁸ adnak. A saját területén a háborúban az az állam viszi a vezéri tiszteletet, a mely a segítséget kívánta. Ha azonban a szövetséges államok valahol közös erővel való hadfolytatásra határozzák magukat, akkor a vezéri tiszt viselése az összes államokat mind egyformán illeti. Erre a szövetségi szerződésre az athéniek a maguk és szövetségeseik nevében tesznek esküt, az argivok pedig, valamint a mantineiabeliak, az elisiek és szövetségeseik külön-külön valamennyien s a náluk szokásos legnagyobb esküt mondják tökéletes áldozat mellett. Az esküforma a következő: «Ezen szövetségi szerződést a megállapított feltételek szerint igazán, károsításra való célzás és csalárdság nélkül megtartom s nem fogom megszegni semmi szín vagy ürügy alatt.» Athénben esküt tesznek: a tanács és a polgári kormány élén álló férfiak, az esküt felveszik a prytanisok; Argosban esküt tesznek: a tanács, a nyolczvanas bizottság és az artynesek,³⁹

az esküt felveszi a nyolczvanas bizottság; Mantineiában esküt tesznek: a demiurgosok,⁴⁰ a tanács és a kormány egyéb tagjai, az esküt felveszik a theorosok és a hadvezérek; Elisben esküt tesznek a demiurgosok, a főhivatalokat viselők és a hatszáz tanács, az esküt felveszik a demiurgosok és a törvények őrei. Az esküt az athéniek Elisben, Mantineiában és Argosban harmincz nappal az olympiai ünnepek előtt újítják meg, az argivok, az elisiek és a mantineiabeliek pedig tized nappal a nagy Panathenaiák előtt. Mindezen esküvel megpecsételt béke- és szövetségi feltételek kő-oszlopokra vésetnek s egyet az athéniek a fellegvárban állítanak fel, egyet az argivok közterőkön, Apollon templomának az udvarán, egyet a mantineiabeliek szintén közterőkön, Zeus templomának az udvarán; egyszersmind a legközelebbi olympiai ünnepek alkalmával közös költségen ércz-oszlop is állíttatik ott, a hol az olympiai játékok szoktak tartatni. Ha pedig a szövetséges államok e pontok közül egyiken-másikon javítani jónak látnák, a javítás az itt megállapított feltételekhez csatolható, s a mit ezek az államok összesen közös megállapodás útján jónak látnak, az érvényes.»

Az egyezés és szövetség ekképen jött létre. E miatt azonban a lakedaimoniak és athéniek közt fennálló egyezségeket egyik fél sem mondta fel. A korinthosiak, bár az argivoknak szövetségesei voltak, ehhez az új egyezéshez nem járultak hozzá, sőt még a korábban elisiekkel, argivokkal és mantineiabeliekkel kötött szerződést sem erősítették meg esküvel; ők, a mint mondták, azzal az először kötött védő szövetséggel akarják beérni, a mely szerint egyik a másiknak segedelmet nyújt, ha területére betörnek, de senki megtámadása végett nem tartoznak táborba szállani. A korinthosiak ekkép a szövetségtől elálltak s már ismét a lakedaimoniak felé kezdtek közeledni.

Ezen a nyáron⁴¹ tartották azon olympiai játékokat, a melyeken az arkadiai Androsthenes pankrationban⁴² először győzött. Az elisiek a lakedaimoniakat kizárták az ünnepélyből, minek folytán ezek sem nem áldozhattak, sem a versenyekben részt nem vehettek. Ezek ugyanis annak a büntetésnek nem akarták magukat alávetni, a melyet az elisiek az olympiai törvények alapján szabtak ki reájok, a mint mondták, azért, hogy az olympiai fegyvernagyvas

- ideje alatt⁴³ Phyrkon erősségre fegyverrel rátörték s Lepreonba ezer nehéz fegyverzetű gyalog katonájokat beküldték. A reájok ezért kiszabott büntetéspénz kétezer mina volt; minden nehéz fegyverzetű gyalog katona után két mina,⁴⁴ a mint a törvény rendelí.
- 2 A lakedaimoniak követség útján kifogást tettek az ellen, hogy igazságosan volnának elmarasztalva, azt állítván, hogy Lake-
- 3 daimonban a fegyvernyugvás megkezdődése még nem volt kihirdetve akkor, midőn ők a nehéz fegyverzetű gyalogságot az említett helyekre elküldték. Az elisiek azonban a mellett álltak, hogy
- 4 ő náluk már tartott a fegyvernyugvás; mert ezt elsőben maguknál hirdetik ki; s a lakedaimoniak akkor, midőn ők a fegyvernyugvás-
- ban vetett bizalommal egészen pihenésnek adták magukat, figyelmök kijátszásával nekik sérelmet okoztak. A lakedaimoniak erre azt válaszolták, hogy nem kellett volna tehát akkor ő nekik a fegyvernyugvást kihirdetni, ha azt hitték, hogy meg vannak bántva; de mert megtették, ez azt bizonyítja, hogy akkor nem vélekedtek ekkép; s ők, mihelyt arról megkapták az értesítést,
- 5 minden ponton megszüntették az ellenségeskedést. Ennek daczára az elisiek megmaradtak előbbi nyilatkozatuk mellett s nem lehetett őket meggyőzni arról, hogy a lakedaimoniak akkor bűnt nem követtek el. Azt azonban mondták, hogy ha a lakedaimoniak Lepreont visszaadják, a bírságból az ezeket illető részt elengedik, a mi pedig belőle Zeusnak esik, azt helyettök ki fogják fizetni.
- 50 A lakedaimoniak erre nem álltak rá. Ekkor az elisiek azt a javaslatot tették, hogy ha Lepreont átadni nem akarják, akkor ám tartsák meg, de ha az ünnepélyben részt akarnak venni, lépjenek fel az olympiai Zeus oltárához s e mellett a hellenek jelenlétében eskü alatt ígérjék meg, hogy majd később ki fogják fizetni a bírsá-
- 2 got. Mivel a lakedaimoniak ezt sem akarták teljesíteni, az ünnepélyben való részvételtől, az áldozattételtől valamint a versenytől is eltiltattak s így áldozatukat odahaza tették meg. A többi hellenek mindnyájan részt vettek az ünnepélyben a lepreoniak kivételével.
- 3 Ez alatt az elisiek attól tartván, hogy a lakedaimoniak fegyveres kézzel kísértik meg az oltárhoz való jutást kierőszakolni, a fiatalabb polgárokat fegyverbe szólították s fedezetül állították ki. Ezekhez erősítésül érkezett ezer főnyi argosi s uyanennyi ember-

ből álló martineiai had, egyszersmind Athénből is egy lovas csapat. Ez azonban Harpina városa⁴⁵ mellett foglalt állást s ott várta be az ünnepély lefolyását. Mindamellet az egész gyülekezet nagy 4 félelemben volt, hogy a lakedaimoniak fegyveres erőszakhoz nyúl nak, kivált miután az Arkesilaos fiát, Lichast, Lakedaimonból, a rhabduchosok⁴⁶ a versenyjátékok alatt megütlegették azért, hogy midőn az ő fogata nyerte el a versenydíjat s ennek átadásakor a lakedaimoniaknak a versenyből való kizárása következtében a boiot nép volt kikiáltva, a versenytérre lépett s a kocsist megkoszorúztá, azt akarván ezzel jelenteni, hogy a fogat az övé.⁴⁷ Ez még nagyobb rémületet idézett elő s mindenki azt hitte, hogy valami rendkívüli dolog fog bekövetkezni. A lakedaimoniak azonban nem tettek semmit. Ekkép tehát a játékok minden baj nélkül végződtek.

Az olympiai ünnepek után az argivok és szövetségeseik 5 Korinthoshoz fordultak, hogy a csatlakozásra felkérjék. Épen ekkor azonban lakedaimoni követtség is volt ott. Hosszas értekezés után a dologból elvégre sem lett semmi. Egy földrengés, a mely érezhető volt, azt idézte elő, hogy mindenik haza ment. Ezzel a nyári időszak véget ért.⁴⁸

A következő téli időszakban⁴⁹ a trachisi Herakleia lakosai- 51 nak csatájok volt az ainiánokkal, dolopokkal, malisiakkal és némely thessal törzsekkel. E népségek ama város közelében laktak s folyvást hadi lábon álltak vele; mert az semmi más okból nem volt alapítva, mint hogy folyvást fenyegetve legyenek általa. Azért e népségek már mindjárt alapításakor ellene kezdtek működni s azóta is mindenben, a miben csak lehetett, romlására jártak. Így ekkor is rendes ütközetbe bocsátkoztak e város lakosaival s meg is verték, a midőn vezérök, a Knidis fia, a lakedaimoni Xenares⁵⁰ több herakleiaabelivel a csatatéren maradt. Ezzel a téli időszak s e háború tizenkettedik éve véget ért.

A következő nyári időszakban, mindjárt az elején,⁵¹ a boio- 52 tok birtokukba vették Herakleiat, a mely az említett ütközet után nagyon válságos helyzetbe jutott, egyszersmind kiutasították belőle Hegesippidast, a Lakedaimonból való kormányzót azon az okon, hogy a kormányt rosszul kezelte. Ezt a helyet pedig azért vették birtokukba, mivel attól tartottak, hogy az alatt, míg a lakedai-

moniakat a peloponnesosi zavaros ügyek foglalják el, az athéniek ráteszik a kezöket. Mindamellett a lakedaimoniak ezt nagyon rossz néven vették tőlük.

2 Ugyanebben a nyári időszakban a Kleinias fia, Alkibiades, a ki ekkor athéni vezér volt, egy athéni nehéz fegyverzetű gyalogokból, továbbá nyilasokból álló kisdéd csapattal a Peloponnesosra ment, az itteni szövetségeseiktől csapatokat vont magához s ez után a Peloponnesoson áthúzódván, az argivok és szövetségeseik támogatása mellett a létre jött szövetséget illetőleg a szükséges intézkedéseket foganatba vette; így a patraibelieket⁵² rábírta, hogy húzzanak bástyát városuktól le a tengerig; egy másikat ő maga szándékozott vonni az achajabeli Rhion felé. Ebben azonban a korinthosiak, sikyonbeliek és mások, a kiknek ez kárára szolgálhatott volna, megakadályozták.

53 Ugyanebben a nyári időszakban háború támadt ez epidaurosiak és az argivok közt. Erre az szolgált ürügyül, hogy az epidaurosiak vonakodtak megadni azt az áldozatot, a melyet a pythói Apollon templomának⁵³ a legelőért küldözni kötelesek, mert ennek a templomnak legfőbb őrei az argivok. Különben e vádat nem tekintve, ez a had azért tört ki, mert Alkibiades és az argivok jónak látták Epidaurost, ha csak lehet, hatalmukba keríteni, hogy ekkép egy részt Korinthost annál nyugodtabb magaviseleltre kényszerítsék, más részt pedig az athéniek Aiginából rövidebb úton nyújthassanak az argivoknak segítséget, mint a Skyllaion⁵⁴ megkerülésével. Az argivok tehát, mintegy önkéntes elhatározás alapján készülleteket tettek az Epidauros területére való becsapáshoz, hogy ennek lakosait az áldozat megküldésére rákényszerítsék.

54 A lakedaimoniak ugyanebben az időtájban összes hadaikkal a Lykaion hegy közelében eső s velök határszomszédos Leuktra⁵⁵ ellen mentek, az Archidamos fiának, Agis királynak a vezetése alatt; de induláskor nem tudta senki sem, hova irányul a hadmenet, nem, még azok az államok sem, a melyek a táborozásra 2 hadakat küldtek. A mint a határ átlépésénél szokásos áldozattétel⁵⁶ alkalmával a jelek nem voltak kedvezők, visszatértek, szövetségeseiket pedig utasították, hogy tegyenek készülleteket arra, hogy a következő hónap lefolyása után, a mely a dóroknál ünnep-

nek szentelt hónap, a Karneios⁵⁷ volt, táborozásra mehesse-
 nek. A lakedaimoniak visszavonulása után az argivok a Karneios-
 megelőző hónap huszonhatodikán táborozáshoz fogtak s az egész időt
 ennek az egy napnak vevén,⁵⁸ az epidaurosi területre becsaptak s
 pusztították. Az epidaurosiak felszólították szövetségeseiket, hogy
 nyújtsanak segítséget. Ezek közül azonban egyik rész a hónapot
 hozta fel ürügyül, a más rész pedig az epidaurosi terület határára
 ment s ott tétlenül vesztegelt.

Az argivoknak az epidaurosi területen való táborozása alatt
 az athéniek indítványára Mantineióban több különböző állam meg-
 hatalmazottjai gyűltek össze. Az értekezlet folyama alatt a korin-
 thosi küldött, Euphamidas, azt az észrevételt tette, hogy szavaik
 nem állnak összhangzásban a tényekkel; ők ugyanis béke tárgyá-
 ban gyűléseznek s ez alatt az epidaurosiak és szövetségeseik az
 argivokkal a csatáskön farkasszemet néznek; ezeket tehát mind a
 két fél barátainak együttes közreműködése mellett szét kell válasz-
 tani s csak ez után folytassanak tárgyalásokat a béke érdekében.
 E javaslatot elfogadták. Oda mentek s rábírták az argivokat, hogy
 hadaikat vonják ki az epidaurosi területről. Ezután folytatták a
 tárgyalásokat; de ép oly kevéssé voltak képesek egyetértésre jutni,
 mint előbb, s az argivok ismét betörték az epidaurosi területre s
 folytatták a pusztítást. Ekkor a lakedaimoniak is szintén táboro-
 zásra mentek Karyai⁵⁹ ellen; azonban a mint ekkor újra nem
 sikerült a határ átlépésénél szokásos áldozattétel, ismét vissza-
 húzódtak. Az argosiak az epidaurosi területnek körülbelől harmad-
 részét elpusztítván, elhúzódtak haza, a hol ezer főnyi nehéz fegy-
 verzetű athéni gyalogot találtak az Alkibiades vezetése alatt.
 Ezeket annak a híre hozta ide, hogy a lakedaimoniak területökről
 hadaikkal kifelé nyomódnak, s a mint semmi szükség nem volt
 többé reájok, eltávoztak. Ez a nyári időszak ekképen folyt le.

A következő téli időszakban⁶⁰ a lakedaimoniak az athéniek
 figyelme kikerülésével a tengeren Agesippidas vezérlete alatt
 háromszáz emberöket beküldték Epidaurosba. Az argivok erre
 Athénben panaszt emeltek a miatt, hogy a szövetségi szerződés-
 nek azon kijelentése daczára, mely szerint egyik szövetséges állam
 sem enged ellenséges hadat a saját területén áthúzódni, az athé-

niek a tengeren áteresztették a lakedaimoniakat, s azt tették hozzá, hogy ha a lakedaimoniaknak Pylosba szintén nyakára nem viszik a messeneieket és a helótákat, ők kénytelenek lesznek sértve érezni magukat általuk. Az athéniek tehát az Alkibiades rábeszéléseire a lakedaimoni oszlopra⁶¹ alúl oda vésették, hogy a lakedaimoniak nem tartották meg esküvel tett fogadásukat s ez után a helótákat Kranioiból rabló portyázásra Pylosba vitték, de különben nyugton viselték magukat. Az argivok és epidaurosiak közt folyó háborúban e téli időszakban nem került a dolog rendes ütközetre s a had csak apró csatározásokra és lesvetésekre szorítkozott, a melyekben hol az egyik, hol a másik félnek voltak veszteségei. A téli időszak vége felé, már tavasz közeledtével az argivok ostromlétrákkal ellátva, a város, Epidauros alá nyomultak, abban a hitben, hogy ezt a háború miatt elegendő őrség nem védelmezi s ennél fogva rohammal elfoglalhatják; azonban kénytelenek voltak minden siker nélkül elvonulni alóla. S ezzel a téli időszak s egyszersmind ennek a háborúnak tizenharmadik éve véget ért.⁶²

57 A következő nyári időszakban a lakedaimoniak látták, hogy szövetségeseiket, az epidaurosiakat, keményen szorongatják, de egyszersmind azt is, hogy többi szövetségeseik a Peloponnesoson részben elpártoltak már tőlük, részben pedig erősen ingadoznak hűségökben, s hogy ha a szövetség bomladozásának mennél gyorsabban eléje nem vágnak, az még jobban fog terjedni. Ennél fogva a nyár közepén⁶³ összes hadaikkal, helótáikkal együtt síkra szálltak Argos ellen. Vezérök volt az Archidamos fia, Agis, lakedaimoni király. Hozzájuk csatlakoztak a tegeaiak, valamint mindazon arkadiabeliek hadai is, a kik szövetségben álltak velök. A Peloponnesos többi részein lakó, továbbá a szoroson túli szövetségeseik hadai Phliusnál gyülekeztek össze, még pedig a boiotok részéről ötezer nehéz fegyverzetű s ugyanennyi könnyű fegyverzetű gyalog, hatszáz lovas s ugyanennyi lovasok mellé beosztott gyalog katona;⁶⁴ továbbá a korinthesiak részéről kétezer nehéz fegyverzetű gyalog katona, valamint a többiek részéről is a megfelelő hadjuttalék. Csak a phliusiak jelentek meg összes hadaikkal, mivel az ő területökön volt a gyülekező hely.

58 Az argosiak a lakedaimoniak hadi készületei felől már mind-

járt kezdetben értesítve voltak; azonban csak akkor szálltak ki szintén hadaikkal a síkra, midőn már ezek a többiekkel való egyesülés végett Phlius felé húzódtak. Ekkor csatlakoztak hozzájuk a mantineiabeliek szövetségeseikkel együtt s az elisiek háromezer főnyi nehéz fegyverzetű gyalogból álló haddal. Az arkadiai Methydrionig⁶⁵ nyomultak elő, a hol a lakedaimoniakkal találkoztak. Az egyik fél egyik, a másik fél egy másik halmon foglalt állást. Az argivok készülődtek, hogy megütköznek a lakedaimoniakkal, a kiket itt magukban értek. Agis azonban éjjel felkerekedett s a nélkül, hogy az ellenség észre vette volna, elvonult Phliusnál álló szövetségesei felé. Az argivok hajnalban, mihelyt ezt észrevették, elsőben az Argos felé vezető úton kezdtek haladni, majd a Nemea felé vivő útvonalra tértek át, a merről Agisnak szövetségeseivel való előnyomulását várták. Agis azonban nem ezt az utat választotta, hanem miután tervét a lakedaimoniakkal, arkadiabeliekkal és epidaurosiakkal közölte, egy más, nehezen járható útra tért s ezen az argosi síkra nyomult, mi alatt a korinthosiak, pelleneiek és phliusiak egy más, egyenes úton vonultak oda; a boiotoknak, megaraiaknak és sikyoniaknak pedig az volt meghagyva, hogy a nemeai úton bocsátkozzanak alá, a hol az argivok álltak, hogy ezeket, ha területök védelmére a lakedaimoniak ellen fordúlnak, lovasságukkal üzőbe vegyék. Ez intézkedések megtétele után Agis a síkra nyomult s itt Saminthost más helyekkel együtt pusztítani kezdte.

Már nappal volt, midőn az argivok erről értesültek. Erre nyomban területök oltalmára siettek. Ez alatt azonban a phliusiak és korinthosiak hadaira bukkantak s össze is tűztek velök. Kezeik által elestek a phliusiak közül néhányan, de ők még valamivel több embert vesztettek, a kiket a korinthosiak öltek meg. A boiotok, megarabeliek és sikyoniak, a mint nekik meg volt hagyva, Nemea felé kezdtek előnyomulni; azonban az argivokat már többé nem találták itt. Ezek már ekkor a saját területökön álltak s itt, javaik pusztítását látva, csatára rendezkedtek. A lakedaimoniak szintén csatarendbe kezdtek állani. S ekkor az argivok közbe voltak kapva. A síkságon, városuk felé, a lakedaimoniak s velök levő szövetségeseik állták el útjokat, a hegység felé a korinthosiak, phliusiak

- és pelleneiek, végül Nemea felé a boiotok, sikyoniak és megaraiak. Lovasság nem volt velök, mivel szövetségeseik közül az athéniek,
- 4 s egyedül ezek, nem jelentek meg. Mindezek daczára az argivoknál a sokaság a szövetségeseikkel együtt nem találta oly nagyon aggasztónak a helyzetet, de sőt úgy vélekedett, hogy a csata ő nekik kedvező helyzetben fog megtörténni, mivel a lakedaimoniakat nem csak a saját területökön, hanem közvetetlenül városuk alatt kap-
- 5 ták. Csak két argosi férfi, Thrasylos, egy az öt vezér közül, továbbá Alkiphron, a lakedaimoniak nyilvános vendégbarátja, folyamodott ahhoz, hogy midőn már a hadak csak épen hogy össze nem csap-
- tak, oda ment Agishoz s azt a nyilatkozatot tette, hogy nem kel-
- lene ütközetre vinni a dolgot, mert az argivok törvényes úton készek elintézni ügyöket a lakedaimoniakkal, ha van valami követelésök, továbbá velök egyezsége lépni, jövőre pedig magukat békén viselni.
- 60 Ezek a férfiak csak maguktól tették ezt az ajánlatot, a nélkül, hogy a sokaságtól meghatalmazást nyertek volna reá; Agis szintén csak maga fogadta el az ajánlatot, a nélkül, hogy többekkel tanácskozott volna felőle; csupán a kormány egy tagjával közölte a dolgot, a ki szintén a táborban volt. Így kötött az említett férfiakkal négy hónapra terjedő fegyverszünetet, a mely alatt tartoztak beváltani ígéretöket. Erre, a nélkül, hogy a dolog felől valamit közölt volna a szövetségeseikkel, az argivok területéről
- 2 hadaival nyomban kitakarodott. A lakedaimoniak és szövetségeseik a hadi fegyelem szabályainak eleget tettek annyiban, hogy követték, a mint vezette őket, hanem ezalatt maguk közt a legkeserűbb panaszra fakadtak Agis ellen, mivel véleményök szerint a legkedvezőbb alkalmuk volt a megütközésre, a mennyiben az ellenség be volt kerítve mind lovasság, mind pedig gyalogság által; s mindamellett most kénytelenek elhúzódni a nélkül, hogy lendítettek volna valamit, a mi hadi készülötnök megfelelő
- 3 volna. Valóban a legszebb hadsereg volt ez, a melyet csak eddig hellen csapatokból együtt lehetett látni. Ez különösen akkor tűnhetett szembe, midőn a hadak Nemeánál együtt voltak, a hol a lakedaimoni összes hadak, továbbá az arkadiai, boiot, korinthosi, sikyoni, pellenei, phliusi, megarai, még pedig mind a java jó csa-

patok találkoztak. Ezek bárkinek felfogása szerint is képesek lettek volna nemcsak az argiv szövetség seregével, hanem akár még egy másikkal is megmérkőzni. E hadak tehát Agissal elégedetlenkedve vonultak vissza s oszlottak szét hazájokba. Az argivok azonban még sokkal kevésbé voltak megelégedve azokkal, a kik a sokaság belevonása nélkül fegyverszünetre léptek, mert szintén azt hitték, hogy a lakedaimoniak most oly alkalommal siklottak ki kezökből, a melynél kedvezőbb még soha sem volt ő reájok nézve, mivel a saját városuk közvetlen közelében s oly nagy számú derék szövetséges társaságában küzdhettek volna. S visszavonulásuk után Charadrosnál,⁶⁶ a hol táborozás után a városba behúzódásuk előtt ítéletet szoktak tartani, kövezni kezdték Thrasyllost. Életét megmentette ugyan úgy, hogy az oltárhoz menekült, de vagyonát az állam részére elkobozták.

Ezután jelentek meg Laches és Nikostratos vezetése alatt az athéni segítő hadak, a melyek ezer főnyi nehéz fegyverzetű gyalogból és háromszáz lovasból álltak. Az argivok, mivel mégis átalloztak a lakedaimoniakkal kötött fegyverszünetet felbontani, felszólították őket, hogy térjenek vissza, s a nép elé, a melynél kihallgatást kértek, nem akarták bocsátani mindaddig, míg a mantineiabeliek és elisieik, a kik még náluk voltak, rá nem bírták őket ez engedély megadására. Ekkor az Alkibiades jelenlétében, a ki az argivoknál és szövetségeseiknél követi minőségben volt jelen, a nép előtt kifejtették az athéniek, hogy a fegyverszünet érvénytelen, mivel a többi szövetségesek nélkül volt megkötve; továbbá, hogy most, a mint ők, épen a legjobbkor, megjelentek, hozzá kell látniok a had további folytatásához. Szavaik oly hatással is voltak a szövetségesekre, hogy nyomban az arkadiai Orchomenos alá nyomultak, az argivok kivételével. Ez utóbbiak, bár az athéniek szavai szintén meggyőzték őket, eleinte hátra maradtak, míg aztán később szintén csatlakoztak hozzájuk. S midőn már valamennyien együtt voltak, Orchomenost ostrom alá vették, s rohamokat intéztek reá, mert szerették volna hatalmukba ejteni egyéb okokon kívül különösen azért is, mivel a lakedaimoniaknak arkadiai kezesei itt voltak elhelyezve. Az orchomenosiak, félván egy felől falaik gyöngeiségétől, más felől a hadak roppant tömegétől,

továbbá még attól is, hogy míg felmentésökre megjelenhetnének, elveszhetnek, mert még senki sem mutatkozott, egyezséget kötöttek, melynél fogva a szövetségbe álltak, továbbá a mantineiaiabelieknek a maguk részéről kezeseket adtak, egyszersmind a lakedaimoniak által náluk elhelyezett kezeseket is kiszolgáltatták nekik.

62 Ez után, midőn már Orchomenosnak uraivá lettek, a felől kezdtek tanácskozni a szövetség tagjai, hogy további teendőik közül melyiket vegyék elő először. Ekkor az elisiek azt javasolták, hogy Lepreon ellen, a mantineiaiabeliek pedig azt, hogy Tegea ellen forduljanak. Az argivok és az athéniek a mantineiaiabeliek javaslatához járultak. Erre az elisiek haragjokban, hogy nem a Lepreon elleni vállalat javára dőlt el a szavazás, haza mentek; a szövetség többi tagjai ellenben a mantineiai területen Tegea megrohanásához tettek készüléteket. Voltak maguk a tegeaiak között is olyanok, a kik kezökre akarták játszani városukat.

63 A lakedaimoniak, hogy az argosi területről a négy havi fegyverszünet megkötése mellett visszahúzódtak, nagyon el voltak keseredve Agis ellen, a miért Argost meg nem hódította számukra, holott akkor olyan szép alkalom lett volna reá, a minő véleményök szerint még soha nem volt. Nekik ugyanis nem oly könnyű 2 oly nagy számú derék szövetséges hadat együtt kapniok. Midőn pedig híreket kaptak arról is, hogy Orchomenos elesett, még nagyobb lett ellene a felindulás. Haragjokban annyira mentek, hogy nemzeti szokásaiktól elütő módon hamarosan azt határozták ellene, hogy házáat lerombolják s százezer drachma⁶⁷ bírsággal sujtják. Agis ekkor azt kérte, hogy ne hajtsák végre rajta ezt a 3 büntetést; ő, úgymond, a reá súlyosodó vádak terhét egy más táborozásban egy jó tettel szándékozik elhárítani magáról; ha e szavát be nem váltaná, akkor bánjanak vele tetszésök szerint. 4 Erre a lakedaimoniak a pénzbírság behajtásától elálltak s házáat is megkimélték, de ebből az alkalomból oly rendszabályt alkottak, a mely még eddig hallatlan volt. Nevezetesen tíz spártai férfit választottak melléje tanácsadókül, a kik nélkül többé nem volt szabad kivezetnie a sereget.

64 Ez alatt tegeabeli párthíveiktől izenet érkezik hozzájuk, hogy ha mennél gyorsabban meg nem jelennek, Tegea az argivokhoz

s ezek szövetségeseihez fog átpártolni, s már csak hogy épen át nem pártolt. Erre a lakedaimoniak összes hadaikkal, helótáikkal 2 együtt oly lázas sietséggel indultak el a hely oltalmára, a minőre még eddig példa nem volt. Vonulásukat a mainaliai Orestheion felé 3 irányozták s azoknak az arkadiabelieknek, a kik velők álltak szövetségben, meghagyták, hogy gyülekezzenek össze s induljanak nyomban ő utánuk Tegea felé. Maguk összes hadaikkal Orestheionig nyomultak. Innen a hatod részt, a melybe az idős és nagyon fiatal katonák tartoztak, házi tűzhelyeik őrizetére haza küldték, a többi hadak pedig Tegea alá nyomultak. Itt nemsokára arkadiai szövetségeseik is megjelentek. Küldtek a lakedaimoniak még Korin- 4 thosba, a boiotokhoz, a phokisiakhoz és a lokrokhoz is azzal az izenettel, hogy sietve küldjenek segítő csapatokat Mantineiahoz. Ez azonban ezeknek hirtelen jött s nem is volt valami könnyű feladat egymás megvárása s összegyülekezés nélkül az ellenséges területen áthatolni; mert ez közből akadályul állt előttük. Azonban mégis tőlük kitelhető sietséggel voltak. A lakedaimoniak 5 jelenlevő arkadiai szövetségeseikkel felkerekedve, becsaptak a mantineiai területre s itt Herakles templománál⁶⁸ táborba szállva, a a terület pusztításához fogtak.

Az argivok és szövetségeseik, a mint ezeket megpillantották, 65 egy erős hadállást képező s nehezen megközelíthető helyet foglaltak el s csatára rendezkedtek. A lakedaimoniak erre nyomban 2 támadásra mentek s már egészen dárda- és kődobásnyira közeltek az ellenfélhez, midőn egy idősebb harczos annak láttára, hogy egy erős hadállás felé rohannak, oda kiáltott Agishoz, hogy rosszat rosszal szándékozik orvosolni. Ez a mondás pedig arra czélzott, hogy Argosból való hibáztatott visszavonulását e mostani időszerűtlen harci készséggel akarja helyre ütni. Erre Agis, akár 3 ezen odakiáltás következtében, akár mert magától hirtelen más észre tért, egyszerre csak, még mielőtt az összecsapás bekövetkezett volna, visszavonta hadait s elvonult. A tegeai területre való 4 jutása után a mantineiai területre vezettette azt a vizet, a mely a két terület közt folyása irányában való gyakori kártételei miatt, a mantineiabeliak és tegeabeliek között rendes ok volt az ellenségeskedésekre. S ezzel azt akarta elérni, hogy az ellenfél, a mint a

víz elterelése felől hirt vesz, annak meggátlására siessen, s hogy ekkép azt a magaslatról való alábocsátkozásra kényszerítvén, a
 5 síkságon ütközhessek meg. Ezen a napon tehát itt vesztegelt a víz mellett s ennek más irányba való terelésével foglalkozott. Az argivok és szövetségeseik ezt a közelből való hirtelen visszavonulást meglepetésekben eleinte nem tudták mire vélni; azután azonban, a mint az ellenség eltűnt szemök elől, ők pedig még mindig veszteg álltak, a helyett, hogy üldözéshez fogtak volna, ismét békétlenkedni kezdtek vezéreik ellen, hogy nemcsak közelebb Argosnál engedték a lakedaimoniakat elsiklani, a hol már ezeket oly jól kezökben tartották, hanem már itt is futni engedték, a nélkül, hogy valaki utánuk eredt volna; s így azok egész kényelmesen menekednek, míg őket elárúlják. A vezérek eleinte roppant zavarban voltak; később azonban hadaikkal a halomról alábocsátkozva, a síkra nyomultak s itt táborba szálltak azzal a szándékkal, hogy az ellenség ellen mennek.

66 Másnap az argivok és szövetségeseik abban a rendben álltak fel, a melyben csatát állani szándékoztak, ha az ellenségre bukannak. A lakedaimoniak ekkor a víz mellől Herakles templomához, előbbi táborukba mentek s itt egyszerre csak azt látják, hogy az ellenség a halomról már előre mozdult s összes hadaival csatarendben nem messze áll. A lakedaimoniak emberemlékezet óta soha oly roppant zavarban nem voltak, mint ekkor, mivel csak néhány pillanatot tölthettek a készülődéssel. Ennélfogva nyomban a legnagyobb sietséggel fel is álltak megszokott rendjökbe, mialatt a király, Agis, minden részletre nézve kiosztogatta parancsolatait
 3 hazai törvényeik szerint. Mert ha király az, a ki hadaikat vezeti, minden rendelet ettől származik, még pedig úgy, hogy a parancsolatot kiadja a hadfőeknek;⁶⁹ ezek közlik a lochagosokkal, a lochagosok a pentekosterekkel, a pentekosterek az enomotarchosokkal,
 4 ezek végre az enomotia legénységével. Ezen az úton halad akaratuk felől az értesítés s gyorsan is elterjed az egész seregben. Ez pedig a lakedaimoniaknál majdnem teljesen, kevesek kivételével, tisztekből áll, a kik alatt ismét más tisztek vannak. S ekkép a szorgos felügyelet a teendők végrehajtásánál sokak közt van megosztva.

Ekkor náluk a balszárnyon a skiriták⁷⁰ foglaltak állást. Ezek 67
különben a lakedaimoniak közt máskor is mindig kizárólag ezen
a ponton szoktak elhelyezkedni. Mellettök azok a katonák álltak,
a kik a thrák partvidéken Brasidas alatt szolgáltak; ezek mellett
pedig sorban a neodamodesek. Ezek mellé már a lakedaimoniak
sorakoztatták a saját lochosait. Utánuk a csatavonal további
pontjaira az arkadiaiak közül a heraiiaiak, ezek után pedig a maina-
liaiak álltak. A jobb szárnyat a tegeaiak foglalták el néhány lake-
daimonival, a kik legszártól álltak. Lovasságuk két felől a szár-
nyakhoz csatlakozott. Ez volt a lakedaimoniak hadi rendje. 2

Az ellenfélnél a jobb szárnyat a mantineiaiabeliek foglalták
el, mivel az ő területükön volt a csatatér; mellettök a sorban arka-
diai szövetségeseik álltak; ezek után következett az az ezer főnyi
válogatott katonából álló argosi had, a melyet Argos közkölségen,
sok idő ráfordításával képez ki. Közvetetlenül ez után következtek
a sorban a többi argivok, utánuk pedig szövetségeseik, a kleonai-
beliek és az orneaiabeliek. Utánuk, már a balszárnny legszártól, az
athéniek álltak, a kik mellett a saját lovasságuk foglalt állást.

A két fél csatarendje ekképen állt fel. Úgy szemre a lake- 68
daimoniak hada volt a nagyobb. Megvallom, nem vagyok képes az 2
egyes csapattestek nagyságát s az összes hadak erejét egyenként
pontosan számokban meghatározni. Ez ugyanis a lakedaimoniakat
illetőleg titkolódzó politikájok miatt nem volt kitudható, a másik
félre nézve pedig az emberi lelkület azon sajátsága miatt nem
volt hitelesen megállapítható, mely szerint szeret dicsekvő nagyí-
tással szólni a maga dolgairól. Azonban a következő számításból
fogalmat alkothatunk magunknak az itt jelen levő lakedaimoniak
száma felől. A skiritákon kívül, a kik hatszázan voltak, hét lochos 3
vett részt az ütközetben. Minden lochos négy pentekostysból, a
pentekostys pedig négy enomotiából állt. Minden enomotiából
négy ember állt az első sorban. Az egyes lochosok nem álltak
ugyan mind teljesen egyenlő embermélységnyre, mert ez az
egyes lochagosok szabad tetszésétől függött; azonban közpszá-
mítással az egészet nyolcz embermélységnyre lehet tenni. A mi
az egész vonal hosszát illeti, az első csatasor, a skiritákat ide nem
számítva, négyszáznegyvennyolcz emberből állt.⁷¹

- 69 Midőn már azon a ponton voltak, hogy egymásra törnek, a két állam vezérei mind a két félnél buzdító szavakat intéztek csapataikhoz. A mantineiabeliek előtt vezéreik arról szóltak, hogy a hazáért fognak harcolni, s hogy egyszersmind most fog eldőlni, uralkodni fognak-e, vagy szolgálni; legyenek tehát rajta, hogy az uralmat, miután már egyszer megízlelték, ki ne ereszszi kezeikből, a szolgasággal pedig óvakodjanak újra megpróbálkozni. Az argivok előtt a hajdani vezéri szerepről⁷² tettek szót, valamint arról, hogy most az kerül döntés alá, vajjon a Peloponnesoson az egykori egyenlő rangú állás megszerezhető-e, vagy nem; ne engedjék magukat ettől mindörökre elűtteni s igyekezzenek elégtételt venni számos sérelmeikért azon a népen, a mely nekik oly ellenséges indulatú szomszédjuk. Végül az athénieknek azt adták előjök, hogy mennyire becsületbe vágó dolog rájuk nézve, hogy most, midőn oly nagy számú derék szövetséges társaságában kelnek küzdelemre, senkinél se tanúsítsák magukat alábbvalóknak; továbbá, hogy a Peloponnesoson a lakedaimoniak felett nyert diadal mennyire megszilárdítaná és meggyarapítaná uralmukat; végül, hogy ekkép senki más nem törne be többé területekre. Ily előterjesztésekkel igyekeztek az argivokat és szövetségeseiket harcra
- 2 tüzelni. A lakedaimoniak részint egymáshoz intézett buzdító szavakkal, részint harci dalaikkal élesztették harci kedvöket, s oly dolgokat idéztek fel emlékezetükben, a melyekről tudták, hogy vitéz férfiakra nézve megragadó hatással vannak; mert tisztában voltak azzal, hogy ilyenkor üdvösebb a huzamosabb idő óta tartó gondos gyakorlás, mint egy aránylag nagyon rövid idő alatt elmondott bármily sikerült szónoki beszéd is.
- 70 Ezután az összecsapás következett. Az argivok és szövetségeseik sebes rohamban és nagy hévvel törtek előre, a lakedaimoniak ellenben lassan és a közójök osztott számos fuvolás által fűtt dallam szerint mozogtak. S ez nem vallásos érdekből, hanem a végből történt, hogy egyenletesen s a zene dallama szerint lépdelve menjenek előre s ekkép kikerüljék csatavonaluk szétszakadozását, a mi különben nagy hadaknál az összecsapás pillanatában könnyen be szokott következni.
- 71 Még mielőtt a hadak összetűzésre mentek, a királynak,

Agisnak, szándéka volt egy intézkedést megtenni. Van egy tüne-
mény, a mely nagy hadseregeknél mindenkor tapasztalható, s ez
az, hogy midőn összetűzésre mennek, jobb szárnyaik mindig szé-
lyelebb húzódnak s ekkép a jobb szárny az ellenséges balszárnynon
mindkét félnél túl nyúlik. Ennek pedig az az oka, hogy mindenik
katona igyekszik, a mennyire csak lehet, védő fegyverzet által nem
fedett oldalával⁷³ jobb felőli szomszédjának a pajzsához húzódni,
mivel a szoros oda símulást a legbiztosabb oltalomnak tartja.
A legelső, a ki erre okot szolgáltat, az a katona, a ki a jobb szár-
nyon legszáltól van, hogy fedetlen oldalát elvonja az ellenség elől,
s ebben aztán őt a többiek is követik, mert ugyanezen oldalukat
féltik. Így történt ez most is. A mantineiabeliek a skiritákon jóval 2
túl terjedtek, a lakedaimoniak és tegeaiak pedig az athénieken
még inkább s annál jobban, minél nagyobb volt a hadseregök.
Mivel tehát Agis attól félt, hogy balszárnnyát körülveszik, s abban
a vélekedésben volt, hogy a mantineiabeliek az ő csatavonalán
messze túlterjeszkedtek, a skiritáknak, valamint a Brasidas alatt
szolgált katonáknak jelt adott, hogy arczvonalukat terjeszszék ki
egészen a mantineiabeliekig, Hipponoidas és Aristokles polemar-
chosoknak pedig meghagyta, hogy két lochossal a jobb szárnyról
menjenek át a bal szárnyra s az ott támadt hézagot töltsék be.
Úgy gondolkozott, hogy az ő jobb szárnya még így is túl fog ter-
jedni s egyszersmind a mantineiabeliekkel szemben állók annál
jobban biztosítva lesznek.

Agis ezen rendeletének azonban rossz sorsa lett. Ugyanis 72
mivel már épen az összetűzésre került a sor, Aristokles és Hippo-
noidas nem akartak oda menni. Utóbb aztán, mivel e miatt
panaszt emeltek ellenök, számkivetésbe is kellett menniök Lake-
daimonból, mivel ezt bátortalanság gyanánt rótták fel nekik. De
továbbá a mellett, hogy az intézkedés csak fele részben valósult,
egyszersmind az ellenség nagyon hamar rátámadt a kiterjesztett
csatavonalra, a mi aztán azt okozta, hogy a skiriták, miután a
lochosok hozzájok el nem mentek, a királynak azt a meghagyását,
hogy a csatavonal többi részéhez csatlakozzanak vissza, már többé
nem teljesíthették. Ekkép a lakedaimoniak azt a felsőbbbséget, a 2
melyet a tapasztalat biztosíthatott volna számukra, nem juttat-

- hatták érvényre. Azonban ekkor mutatták ki csak igazán, hogy mindamellett nem kevésbé képesek pusztán személyes bátorságukkal is diadalt aratni. Mihelyt a kartusa megkezdődött, a mantineiabeliektől képezett jobb szárny megszalasztotta a skiritákat és azokat a katonákat, a kik Brasidas alatt szolgáltak. Erre a mantineiabeliek szövetségeseikkel s az ezer válogatott katonából álló argiv haddal abba a hézagba csaptak be, a mely nem volt betöltve, s a lakedaimoniakat öldösték, majd túlszárnyalva, hátrálásra kényszerítették s egészen a podgyászos szekerekig üldözték, s még az ezek mellé fedezetül kirendelt idősebb harczosokból is leöltek
- 4 néhányat. Itt tehát a lakedaimoniakat érte kisebbség. Ellenben a csatavonal többi pontjain, különösen a középen, a hol Agis király, s vele az úgynevezett háromszáz lovas⁷⁴ állt, az idősebb argiv harczosokra, továbbá az úgynevezett öt lochosra egyszersmind a kleonaibeliekre, orneaibeliekre s a mellettök álló athéniekre⁷⁵ oly sikeres támadást intéztek, hogy ezek mind futásnak eredtek, s a legtöbben az összetűzést sem várták be, hanem a mint a lakedaimoniak épen nekik akartak esni, nyomban meneküléshez láttak, s ekkor nagy sietségben, hogy az ellenség elő ne kaphassa őket, maguk közül is agyon gázoltak némelyeket.
- 73 Az argivok és szövetségeseik megfutamodásuk után csakhamar elszakadtak a többi hadaktól. Erre a lakedaimoniak és tegeaiak jobb szárnya, csatavonalának az ellenségén túlterjedő részével az athéniek körülvételére tett mozdulatokat. Ekkép ezeket mindkét oldalon veszedelem környékezte, az egyik oldalról az, hogy körülveszik, a másikon pedig, hogy ott az ellenfél felülkerekedett. S az összes hadak között az athéniek jutottak volna a legszorultabb helyzetbe, ha lovasságuk, a mely velök volt, jó szolgálato-
 2 kat nem tett volna nekik. S szerencsájökre arra az értesítésre, hogy a lakedaimoniak bal szárnya a mantineiabeliek és az ezer argiv ellenében szorult állapotban van, Agis is kiadta a rendeletet az egész seregnek, hogy a vesztes pont felé nyomúljon.
- 3 A mint ez megtörtént, az alatt, míg az ellenséges hadsereg tőlük elfordult s tovább húzódott, időt nyertek arra, hogy a velök levő, megfutamodó argivokkal együtt baj nélkül biztonságba helyezkedjenek. A mantineiabeliek s szövetségeseik, valamint az argivok

válogatott harczosai, szintén nem gondoltak már most többé az ellenség szorongatására, hanem látva azt, hogy az övéik már meg vannak verve s a lakedaimoniak ő reájok készülnek csapni, szintén meneküléshez láttak. A mantineiabliek közül ekkor nagyon sokan 4 elestek, ellenben a válogatott harczosokból álló argiv had java részben megmenekült. Azonban a menekülés és visszavonulás sem erősen szorongatott, sem pedig hosszú ideig tartó nem volt. Mert a lakedaimoniak állhatatosan és szilárdul helyt állva küzdenek, míg az ellenséget meg nem szalasztják; mihelyt azonban ez hátat fordít, részükről csak kevés ideig tart s csekély távolságra terjed az üldözés.

Ilyen, s majdnem teljesen ez volt a lefolyása ennek a csatának, a mely a legjelentékenyebb volt a hellenek között nagyon sok idő óta, s a melyben a legelőkelőbb államok vettek részt. A lakedaimoniak az ellenség elesett emberei előtt hadi rendbe 2 álltak s nyomban diadaljel állításához fogtak, egyszersmind az elesettekről lefosztották a fegyverzetet, a saját halottaikat felszedték s Tegeába szállították, a hol el is temették. Az ellenségnek fegyverszünetet adtak halottai felszedésére. Az argivok, orneai- 3 beliek és kleonabliek közül elesett hétszáz ember, a mantineiabliek közül kétszáz, az athéniek részéről az aiginaiakkal együtt 76 kétszáz s mind a két vezér. A lakedaimoniak részén a szövetségesek nem voltak oly szorongatott helyzetben, hogy említésre méltó veszteségek lett volna; a mi pedig őket magukat illeti, veszteségek felől nem lehetett pontosan tájékozódni; azt beszélték, hogy közülök körülbelül háromszáz maradt a csatatéren.

Kevéssel az ütközet előtt a másik király, Pleistoanax, az idő- 75 sebb és ifjú harczosokból álló csapatokkal segítségre indult s egészen Tegeáig jutott; innen azonban visszavonult, mivel győzelem felől kapott hírt. A Korinthos felől, valamint a szoroson túl 2 lakó szövetségesektől közelgő hadakat a lakedaimoniak, eléjük küldve, visszatérítették, egyszersmind maguk is elvonultak haza, valamint velök levő szövetségeseiket is elbocsátották s a Karneia-ünnepek megüléséhez fogtak, a melyek épen ekkor következtek. S a mit nekik gyávaságul róttak fel a többi hellenek a miatt, hogy 3 a szigeten szerencsétlenül jártak, s ezen kívül azt a vádat, hogy sem belátásuk nincs a tervezésben, sem határozottságuk a kivitel-

ben, ezzel az egyetlen hadi ténnyel teljesen feledtették. Úgy látszott ekkor, hogy a sors űzött abban az időben gonosz játékot velök, de eszök s szívök még mindig a régi.

- 4 Ezt az ütközetet megelőző napon az epidaurosiak szintén becsaptak az argosi területre összes hadaikkal, tudva, hogy védtelen állapotban van, s abból az őrcsapatból, a melyet az argivok
5 távozásuk alkalmával odahaza hagytak, sokat lekaszaboltak. De aztán, midőn az ütközetből elkésve, háromezer főnyi nehéz fegyverzetű gyalogból álló elisi segítő sereg jelent meg, egyszersmind még ezer athéni is az előbbihez, ezekkel együtt az alatt, míg a lakedaimoniak a Karneia-ünnepeket ülték, az összes szövetségesek Epidauros ellen mentek s maguk közt a munkát megosztva, ostromsánczczal kezdték körülvenni. A többiek csakhamar belefáradtak; csak az athéniak végeztek hamarosan akképen, a mint nekik ki volt szabva, annak a magaslatnak az elsánczolásával, a melyen a Hera-templom állt. Miután ebben a sánczban a maguk részéről valamennyien őrcsapatokat hagytak, haza oszlottak. Ezzel a nyári időszak véget ért.

- 76 A következő téli időszakban, mindjárt az elején,⁷⁷ a lakedaimoniak, miután a Karneia-ünnepeken már túl voltak, táborozásra mentek; azonban Tegeához való érkezésök után békeajánlatot küldtek Argosba. Voltak ugyanis itt nekik már korábban is jó embereik, a kik a népuralom megbuktatására vágytak. Ezekre nézve az ütközet után már sokkal könnyebb feladat volt az, hogy a népet rábirják a kiegyezésre. Tervök pedig az volt, hogy elsőben békeszerződésre lépnek, s majd csak ez után kötnek szövetséget a lakedaimoniakkal; ha aztán ez meglesz, a nép ellen fordulnak.
2
3 Megérkezett tehát Argosba az Arkesilaos fia, Lichas, az argivok nyilvános vendégbarátja, kettős megbízással. Az egyik arra az esetre szól, ha az argivok a háborút folytatni akarják, a másik pedig arra, ha békére lesznek hajlandók. Hosszas vita fejlett ki, mert épen Alkibiades is jelen volt; azonban azok, a kik a lakedaimoniakhoz szítoztak, már elég merészek levén nyíltan is színt vállalni, mégis rábírták az argivokat arra, hogy fogadják el a felajánlott békeszerződést. Ennek a szövege a következő:

- 77 «A lakedaimoniak gyülekezete határozza, hogy békére lép

az argivokkal a következő feltételek alatt: Az argivok az orcho-
 menosiaknak gyermekeiket, a mainaliabelieknek pedig embereiket
 kiadják, úgy szintén a lakedaimoniaknak is Mantineiában levő
 embereiket; továbbá az epidaurosi területről kivonúlnak s az itt
 levő ostromsánczokat lebontják. Az argivok és a lakedaimoniak, 2
 valamint a lakedaimoniak szövetségesei és az argivok szövetségesei
 az athénieket, ha az epidaurosi területről el nem távoznak,
 ellenségeknek tekintik. A lakedaimoniak azokat a gyermekeket, a 3
 kik netalán a különböző államok részéről kezeik között volnának,
 szintén valamennyinek kiadják. Az istennek járuló áldozatra nézve 4
 az epidaurosiak eskütételre kötelesek; s arra kell megesküdniök,
 hogy azt megadják. A Peloponnesoson levő államok mindannyian, 5
 kisebbek nagyobbak egyaránt, teljesen függetlenek az ősi hagyomány
 értelmében. Arra az esetre, ha egy nem peloponnesosi állam 6
 ellenséges szándékkal a Peloponnesosra tör, a peloponnesosiak
 köz egyetértéssel szállnak vele szembe akképen, a mint a legigaz-
 ságosabbnak látják. A lakedaimoniaknak a Peloponnesoson kívül 7
 lakó szövetségesei ugyanabban a helyzetben levőknek fognak
 tekintetni, a minőben az argivok szövetségesei vannak, s javaik
 háborítatlan birtokában maradnak. Ezek azonban akkor csatla- 8
 koznak, midőn már az egyezés közölve lesz velök, s ha elfogad-
 hatóknak tartják; ha azonban a szövetségeseknek volna rá valami
 megjegyzése, küldjék haza.» ⁷⁸

Ennyi volt az, a mit az argivok első lépés gyanánt megtet- 78
 tek. Erre a lakedaimoniak hadaikat visszavonták Tegeától. Ez után
 azonban nem sokára ⁷⁹ a már egymással tartó érütközések folytán
 ugyanazok az emberek kivitték azt, hogy az argivok a mantineia-
 beliekkel, elisiekkal és athéniekkel kötött szövetséget felbontották
 s a lakedaimoniakkal léptek szövetségre. A szövetségi szerződés a
 következő:

«A lakedaimoniak és az argivok elhatározták, hogy egymás- 79
 sal ötven évre szövetséget kötnek a következő feltételek alatt:
 Mindkét fél egymással szemben a teljes jogi egyenlőség alapján áll
 az ősi hagyomány értelmében. A többi államok a Peloponnesoson,
 a melyekre ez a béke és szövetségi szerződés szintén kiterjed, a
 saját javaik háborítatlan birtokában teljes függetlenségben intézik

állami életöket s a teljes jogi egyenlőség alapján állanak az ősi
 2 hagyomány értelmében. A lakedaimoniaknak azon szövetségesei,
 a kik a Peloponnesoson kívül laknak, ugyanabban a helyzetben
 lesznek, a melyben a lakedaimoniak is vannak, valamint az argi-
 3 vók szövetségesei is ugyanabban a helyzetben lesznek, melyben az
 argivok vannak, javaik háborítatlan birtokában. Abban az esetben,
 ha egyesült erővel kell táborozáshoz fogniok, a lakedaimoniak és
 argivok a részvétel módját a szövetségesekre nézve a lehető leg-
 4 méltányosabban állapítják meg. Ha pedig az államok közül,
 akár a Peloponnesoson, akár ezen kívül, valamelyiknek akár a
 terület határa, akár más egyéb miatt vitás ügye támad, ezt tör-
 vényes úton kell elintézni; s ha a szövetséges államok közül egyik
 a másikkal viszálykodásba bonyolodik, ennek elintézése végett oly
 államhoz forduljanak, a melyet magával szemben mindkettő részre-
 hajlatlannak tart; a választott bírák pedig az ügyben az ősi intéz-
 mények értelmében tesznek történyt.»

80 A béke- és szövetségi szerződés ily feltételek alapján jött
 létre. Ekkor egyszersmind mindarra nézve, a mi háborúban vagy
 egyébkép egyiktől a másiknak a kezére került, ügyöket elin-
 tézték egymással. S a mint már ekkép intézkedéseikben egy
 értelemre jutottak, elhatározták, hogy sem üzenethozót, sem követ-
 séget el nem fogadnak az athéniectől, ha a Peloponnesost el nem
 hagyják s a sánczokból ⁸⁰ ki nem takarodnak; továbbá hogy sem
 egyezsége nem lépnek, sem nem hadakoznak senkivel, ha csak
 2 együtt nem. S dolgaiknak magukat egész lélekkel neki adván, a
 thrák partvidékre és Perdikkashoz mindketten követséget küld-
 tek s rá is bírták arra, hogy velök szövetkezzék. Ez különben nem
 volt mindjárt kész elpártolni az athéniectől, hanem csak huzamos
 fontolgatás után; azonban az argivok példája e részben elvégre is
 hatott reá, mert őshazája Argos volt. Egyszersmind a chalkidike-
 beliekkel szintén megújították régi szövetségöket s azon kívül
 3 újat is kötöttek. Küldtek továbbá az argivok Athénbe is azzal a
 követeléssel, hogy az Epidauros-nál hányt erősségből vonja ki
 katonáit. Az athéniiek látván azt, hogy az ő őrcsapatuk nagyon
 gyenge a többiekhez képest, a melyek szintén e sánczokat őriz-
 ték, elküldték Demosthenest, hogy embereiket vezesse el onnan.

Ez megérkezése után színleg tornaversenyt rendezett az őrizet alatt álló ostromsánczokon kívül; s a mint ezzel a többi őresapátokat kicsalta, mögöttük bezáratta a kaput. Ez után az athéniek szerződéses viszonyukat nem sok idő múlva megújították az epidaurosiakkal s ekkor a maguk nevében átszolgáltatták nekik a sánczokat.

Miután ekkép az argivok felbontották a szövetséget, a man- 81
tineiabeliek, bár eleinte erősen tartották magukat mellette, de mivel az argivok nélkül gyengék voltak, idővel kényszerültek szintén szövetkezni a lakedaimoniakkal és lemondani a városok feletti uralmukról. Erre a lakedaimoniak és az argivok ezer-ezer főnyi 2
haddal együttesen táborozáshoz fogtak s elsőben is a lakedaimoniak Sikyonban oligarchiai alapokra helyezték az alkotmányt, majd pedig, már mindketten közösen, Argosban megbuktatták a népuralmat s helyette oligarchiai alkotmányt állítottak fel, a mely a lakedaimoni érdekeknek megfelelőbb volt. Ez már tavasz felé, a téli időszak végén ⁸¹ történt, s ezzel a háború tizennegyedik éve végződött.

A következő nyári időszakban az Athos hegyi dioniak az 82
athéniectől a chalkidikebeliekhez pártoltak. Továbbá a lakedaimoniak máskép rendezték Achajában a viszonyokat, a melyek eddig nem voltak érdekeiknek megfelelők. ⁸² Argosban a nép, a 2
mely lassan-lassan összeszedte magát s neki bátorodott, rátámadt az oligarchákra. Erre pedig épen azt az időt szemelték ki, a mely alatt a lakedaimoniak a gymnopaideiákat ⁸³ ünneplik. A városban utcaiz harciz fejlett ki, a melyben a nép lett győztes s az ellenpárt embereit részint leöldöste, részint kiűzte. A lakedaimoniak, bár 3
argosi elvbarátaik küldöztek hozzájuk, jó ideig nem mozdultak; végre azonban mégis elhalasztották a gymnopaideiákat s segítségre siettek. A mint azonban Tegeához érve, értesültek róla, hogy az oligarchák pártja már le van verve, a menekültek minden kérése daczára sem akartak tovább menni, hanem visszafordultak s folytatták a gymnopaideiák ünneplését. Kis idő múlva követek érkez- 4
tek hozzájuk mind a városban, mind a kint levő argosiaktól. Miután a szövetségesek jelenlétében mind a két fél előadta a maga dolgát, nagy feneket kerítve neki, a lakedaimoniak kimondták, hogy a

5 városban levők vétséget követtek el s az Argos elleni táborozást elhátározták. Azonban halogatás és késedelem állt be. Ez alatt az argosi nép, a mely félt a lakedaimonaiktól, s ismét az athéniekkel való szövetségezt kereste, a melytől nagyon sok jót remélt, a tengerpart felé hosszú falak építéséhez fogott, hogy ha a száraz felől ostromzár alá vennék őket, az athéniek támogatása mellett a tenger felől

6 e falak védelme alatt megszerezhessék szükségleteiket. A mi e bástyázat építését illeti, e tekintetben kezökre jártak több más peloponnesosi városok is. Az argivok mindnyájan, férfiak, ifjak, nők és szolgák, részt vettek az építés dolgában, a melyhez Athénből jöttek építőmesterek és kőfaragók. Ez alatt a nyári időszak véget ért.⁸⁴

83 A következő téli időszakban a lakedaimoniak a falak emelése felől értesülvén, táborozásra mentek Argos ellen szövetségeseikkel együtt, a korinthosiaiak kivételével. Voltak még nekik bizonyos emberekkel magában Argosban is titkos tárgyalásaik folyamatban. Vezérok volt az Archidamos fia, Agis, lakedaimoni király.

2 Azokban, a mikről azt hitték, hogy a városban levő párthíveik az ő megjelenésükre már előkészítették, még semmi előhaladás nem történt; azonban az épülőben levő bástyázatot sikerült nekik bevenni s le is rontani, továbbá az argosi területen egy helyet, Hysiait, hatalmukba ejteni, a hol mindazokat a szabad születésűeket, a kik csak kezökre kerültek, legyilkolták. Erre visszavonultak

3 s hadaik haza oszladoztak. Ez után az argivok csaptak be a phliusiak területére azért, mert ezek az ő politikai menekültjeiket, a kik legnagyobb részt náluk kerestek települő helyet, befogadták.

4 Feldúlták tehát a területet s ezután elvonultak. Ugyanebben a téli időszakban az athéniek a makedonokat elzárták a tengertől, hogy Perdikkast az argivokkal kötött szövetségért megfenyítsék, továbbá azért, hogy midőn ők a Nikeratos fiának, Nikiasnak a vezérlete alatt a thrák partvidéki chalkisiai és Amphipolis ellen táborozáshoz készültek, nem állott a szövetség mellett, s ez a hadi vállalat főleg az ő félrehúzódása miatt dőlt dugába. Ez okoknál fogva az athéniek ellenségöknek tekintették. Így folyt le ez a téli időszak s vele e háború tizenötödik éve ekképen ért véget.

84 A következő nyári időszakban ⁸⁵ Alkibiades egy húsz hajónyi

hajórajjal Argos alá vitorlázott s itt azokat az embereket, a kiket még gyanúsoknak s a lakedaimoniakhoz szítóknak tartottak, számba háromszázat, kézre kerítette. Ezeket az athéniek uralmuk alatt álló közeli szigeteken helyezték el. Majd Melos szigete ellen mentek egy hadi flottával, a mely harmincz saját hajójukból, hat chiosi és két lesbosi hajóból állt; továbbá a saját polgárságuk kebeléből való ezerkétszáz nehéz fegyverzetű gyaloggal, háromszáz gyalog és húsz lovas nyilassal, szövetségeseik és a szigetlakók közül körülbelül ezerötszáz főnyi nehéz fegyverzetű gyaloggal. E sziget lakói a lakedaimoniak gyarmatosai s nem akarták, mint a többi szigetlakók, elismerni az athéniek felsőségét, hanem eleinte a nélkül, hogy akár az egyik, akár a másik féllel tartottak volna, nyugton viselték magukat, később pedig, a mint az athéniek területök dúlása által uralmuk elismerésére akarták kényszeríteni, nyíltan háborúra keltek ellenök. A mint tehát a vezérek, a Lykomedes fia, Kleomedes, és a Tisimachos fia, Tisias, a fentebb említett hadi erővel a melosi partoknál horgonyra szálltak, mielőtt a területet pusztították volna, követeket küldtek a melosiakhoz, hogy ezeknek tegyenek előterjesztést. A melosiak azonban nem akarták őket a nép elé bocsátani, hanem a kormány tagjai és az állami főtanács elé vezették s felszólították, hogy itt adják elő, mi végből jöttek. E felhívásra az athéniek a következő nyilatkozatot tették:

„Mi most nyilván azért nem intézhetjük szavainkat a néphez, hogy egy összefüggő szónoklattal megtántorítható ne legyen; mert azt, a mit így felhoznánk, egyszeri hallomásra meggyőzőknek s megczáfolhatatlanoknak találhatná. Bizonyosak vagyunk benne, hogy ez a fő ok, mely miatt e szűkebb körű gyülekezet elé vezetettünk. Nos, itt ülésező tanács-urak, a tárgyalásnak még biztosabb módja is lehet számotokra! Hogy még ti se legyetek kénytelenek minden egyes pontra nézve egyetlen beszédben adni meg a választ s pontról-pontra felelhessetek, azt az ajánlatot tesszük, hogy mihelyt egy vagy más nyilatkozatunk felfogásotok szerint nem volna egészen helyes, nyomban vegyétek át a szót s adjátok meg reá a feleletet. Először is tehát az iránt nyilatkozatok, vajjon elfogadjátok-e ezt az eljárásmodot, a melyet felajánlunk?»

Erre a melosi tanácsosok így válaszoltak: «Az az előzé-

kenység, a mely egymásnak kölcsönös, kellő higgadtsággal járó felvilágosítását lehetővé teszi, teljes elismerést érdemel. Azonban, megvalljuk, úgy látszik, azok a hadi intézkedések, a melyek nem távoli kilátásban vannak, hanem már mintegy a nyakunkat szorongatják, nincsenek ezzel összhangzásban. Mi ugyanis azt látjuk, hogy ti mindannak, a mi itt fel lesz hozva, bírái gyanánt vagytok jelen, s hogy továbbá reánk nézve, ha azért, mert az igazság a mi részünkre dől, meghajolni nem akarunk, az egésznek a vége minden valószínűség szerint háború lesz; ha pedig megadjuk magunkat, szolgaság.»

87 *Az athéniek:* «Ha ti most a végből vagytok együtt, hogy hozzávetőleges okoskodásokkal a jövő titkaiba hatoljatok s nem csupán csak azért, hogy a jelenre nézve, azzal a helyzettel szemben, a melyben magatokat látjátok, hazátok megmentése felől tanácskozzatok, akkor mi az egészszel felhagyunk; ha azonban ez az utóbbi van szándékotokban, akkor hajlandók vagyunk tovább szólni.»

88 *A melosiaiak:* «Nagyon természetes dolog s meg is lehet bocsátani, ha ily válságos helyzetben szavaink és gondolataink sok felé csaponganak. Különben ez a mi gyűlésünk igen is hazánk megmentése céljából van együtt. Mi tehát, ha úgy tetszik, hajlandók vagyunk a töletek javasolt módon értekezésbe bocsátkozni.»

89 *Az athéniek:* «Nos tehát mi most nem szándékozunk előttek holmi tetszetős szavakat pengetni, a minők volnának például, hogy mi a perzsák legyőzése következtében jogosan bírjuk az uralmat, vagy hogy mi most jogaink megsértése miatt támadunk reátok; nem, mi nem akarunk ilyenformán valami hosszadalmas s épen ezért gyanús színezetű előterjesztést tenni. De másfelől nem hiszszük, hogy ti viszont azt képzelnétek, mintha bennünket olyatén mentségekkel meg tudnátok győzni, a minő volna például, hogy ti, mint lakedaimoni gyarmatosok, a mi oldalunkon nem táborozhattok, vagy hogy ti semmivel sem bántottatok meg minket. Hanem igenis hiszszük, hogy rábirhatók lesztek annak a teljesítésére, a mit mi gyakorlati felfogás mellett tanácsosnak s kivihetőnek tartunk. Mert bizonyosan tudjátok csak úgy, mint mi, hogy az emberi életviszonyok közt a jog és igazság csak azok közt

érvényesül teljesen, a kiknek egyenlő a hatalmuk arra, hogy egymást azok tiszteletben tartására kényszerítsék; de ha ez nincs így, akkor a hatalmasabb azt teszi, a mit megtehet, a gyengébb pedig meghajlik előtte.»

A melosiaiak: «A dolog a mi véleményünk szerint nem így 90 áll. Mi úgy tartjuk, — ezt kénytelenek vagyunk elmondani, ha már ti ekkép a jogosság elvének mellőzésével a hasznosságot tettétek az értekezlet kiinduló pontjává, — úgy tartjuk, hogy nem hasznos az, ha az emberi társaságos élet alaptörvényét lábbal tiporjátok, hanem az, hogy ha a veszélyeztetett helyzetben levővel szemben mindig azt tartjátok rendén levő cselekedetnek, a mi igazságos, s ha valaki ügyének igazságos voltát teljes szigorúsággal kimutatni nem képes, csak az olyannal szemben húzzatok meggyőző rábeszélés után némi hasznót. S ez nektek annyival inkább érdekekben van, minél nagyobb bűnhődés által szolgálhattok majdan másokra nézve elrettentő például, ha veszteség ér benneteket.»

Az athéniek: «Uralmunk elvesztésére nézve, még ha meg- 91 történnék is, nem bánt a csüggetegség, mert az olyanok, a kik mások felett uralkodnak, mint a minők épen a lakedaimoniak, épen e miatt nem félelmetesek a legyőzöttre nézve. Ezekkel pedig mi nem állunk küzdelemben. Az utóbbi megjegyzés tehát csak arra az esetre szólhat, hogy az, a ki eddig elnyomott volt, elnyomója ellen felemelkedhetik s ennek fölét kerekedhetik. Ennek a gondja 2 azonban hadd legyen csak a miénk. Mi most csupán azt akarjuk kifejtteni előttetek, hogy mostani itt létünk célja az uralmunk érdekeiről való gondoskodás, s beszédünk tárgya, a ti megmentéseitek, mivel óhajtanók, hogy az uralmat küzdelem nélkül elnyerjük felettetek, titeket pedig mind a magunk, mind a magatok javára megmentsünk.»

A melosiaiak: «De hát vajjon mikép szolgálhatna nekünk ép 92 oly javunkra a szolgálai helyzet elfogadása, mint nektek az uralom elnyerése?»

Az athéniek: «Csak úgy, hogy meghódolások által a vég- 93 pusztulást kikerülnétek, mi pedig az által, hogy így titeket tönkre tennünk nem kellene, szintén nyernénk.»

A melosiaiak: «Hát azzal nem érhetnétek be, hogy mi békén 94

s nyugalomban, veletek pedig ellenséges érzület táplálása helyett barátságban élénk, a nélkül, hogy akár veletek, akár ellenfeletekkel tartanánk?»

95 *Az athéniek:* «Teljességgel nem; mert a ti ellenséges érzületek nem volna reánk nézve oly ártalmas, mint a mily gyengeség jele volna reánk a ti barátságotok az uralmunk alatt levő államok előtt, míg a gyűlölet, a melyet irántunk táplálnátok, hatalmunk jeléül szolgálna.»

96 *A melosiak:* «Hát a ti alattvalóitoknak az igazság felől táplált nézetei olyanok, hogy együvé foglalják azokat, a kik hozátok semmi vonatkozásban nincsenek, az olyanokkal, a kiket ti, mint jó részben gyarmatosaitokat, megelőző pártütési kísérletek után hajtottatok uralmatok alá?»

97 *Az athéniek:* «Dehogy olyanok! Tudják ők azt jól, hogy ügyöknek jogosságát ép úgy képesek igazolni ezek, mint amazok. De ha amazok megtartják függetlenségöket, ezt hatalmuknak tudják be, azt pedig, hogy mi reájok nem törünk, a félelemnek. Tehát mi az által, hogy titeket meghódítunk, uralmunkat többekre terjesztjük ki; egyszersmind állásunkat is szilárdabbá tesszük, ha ti függetlenek nem maradtok, kivált, mert szigetlakó létetekre velünk mint tengeri hatalommal álltok szemben s államotok a leggyengébbek egyike.»

98 *A melosiak:* «Hát az általunk említett viszonyt nem tartjátok magatokra nézve bátorságosnak? Nos tehát most, ha már a jogi kérdés vitatásától bennünket elütöttetek s arra igyekeztek rábeszélni, hogy azt teljesítjük, a mi nektek hasznos: megpróbálunk benneteket meggyőzni arról, hogy a mi nekünk hasznos, az nektek szintén javatokra szolgál. Ugyan gondolhatjátok-e azt, hogy mindazokat, a kik most semlegesek, nem fogjátok a veletek szemben álló táborba hajtani, ha a mi példánkból azt kell majd tanulniok, hogy egykor ő reájok is rákerülhet a sor? S mi egyebet fogtok ti mostan elérni, mint hogy nyílt ellenségeiteknek a számát szaporíthatjátok s azokat, a kikben az irántatok való ellenséges érzület a legtávolabbról sem volt meg, akaratok ellenére belelovaljátok.»

99 *Az athéniek:* «Ettől mi nem tartunk; mert a mi vélekedésünk szerint épen nem oly félelmes ellenfelek azok, a kik a szára-

zon laknak s végére mehetetlen hosszadalmassággal teszik szabad-ságuk megoltalmazása végett védelmi intézkedéseiket, hanem igen is a szigetlakók, a kik vagy semmi uralom alatt nem állanak, mint ti, vagy pedig a kik uralom alatt vannak s ennek kényszerítő rendszabályai miatt el vannak keseredve ; mert közönségesen ezek járnak el vaktában, megfontolatlanúl, s ezek képesek ekkép mind magukat, mind bennünket szemmel látható veszedelembé dönteni.»

A melosiaiak: «Nos tehát, ha úgy áll a dolog, hogy egyfelől¹⁰⁰ ti nálatok az uralom fentartásáért, másfelől azoknál, a kik már alattvalóitok, a függetlenség elnyeréseért oly nagy a kockáztatásra való készség, részünkről, a kik még függetlenek vagyunk, nagy hitványság és gyávaság volna mindent meg nem kísérteni, mielőtt szolgálkká lennénk.»

Az athéniek: «Ezt nem teszitek, ha ugyan józanúl akartok¹⁰¹ végezni ; mert nem polgáraitok katonai erénye felől foly most a vita s nem is arról van szó, hogy az erők egyenlősége mellett beneteket valami szégyen ne érjen, hanem azt kell megfontolás tárgyává tennetek, hogyan mentsetek meg magatokat, s hogy egy sokkal hatalmasabb állammal ujjat ne húzzatok.»

A melosiaiak: «Igaz, de tudjuk mi azt, hogy a háború olykor¹⁰² egyenletesebb eredményekhez juttatja a küzdő feleket, mint katonai erejük különböző volta hozná magával. S ha megadjuk magunkat, minden reménységünk nyomban megsemmisül, míg ha tenni merünk, még mindig lesz reménységünk ahhoz, hogy egyenesen megállhatunk.»

Az athéniek: «Igaz, a reménység bátorító szokott lenni, s a¹⁰³ kik úgy reménykednek, hogy van még többjük is annál, a mi kockán forog, azokat ha kárba viszi is, még nem teszi teljesen tönkre. Azonban a ki jó reménység fejében mindenét kockára veti, — mert hát a reménység természeténél fogva tékozlásra hajlandó, — az csak akkor ismeri meg ennek megbízhatatlanságát, ha már elbukott és semmije sincs, a minek a megőrzésénél jövőre felhasználhatná tapasztalait. Ezt azonban ti, tekintve gyengeségeteket, 2 továbbá azt, hogy most mindenetek egyszerre döntés alá kerül, ne engedjétek megadni magatokon ; s ne tegyétek magatokat egy sorba azokkal a mindennapi lelkekkel, a kiknek volnának ugyan

még természetes eszközeik a menekvésre, azonban ezek helyett, miután szorongattatásaik közepette kész kilátásaik füstbe mentek, alaptalan reménykedésekhez folyamodnak, jövődómondásokat, jós-igéket hallgatnak, pedig az ezek által támasztott reménységek csak károkat hoznak az emberre.»

104 *A melosiaiak:* «No különben legyetek arról meggyőződve, hogy súlyos helyzetnek tartanók mi is azt, ha akkor, midőn egy oly hatalmas állam ellen kell küzdelemre kelnünk, mint a minő a tietek, még a szerencse is ellenünk volna. Azonban a mi ezt illeti, isten megvéd az eltiprástól, mivel jogtalan támadókkal a legszen-
tebb érdekekért szállunk szembe. A mi pedig az erők nem egyenlő voltát illeti, e részben azt, a mi a mienkből hiányzik, a lakedaimoniak velünk való szövetségi viszonyuknál fogva ki fogják egyenlíteni. Ők, ha már egyéb okból nem is, a vérség kötelékei iránt való tekintetből s becsületből, kénytelenek lesznek nekünk segítséget nyújtani. A mi merész reménykedésünk tehát épen nem alap nélkül való.»

105 *Az athéniak:* «A mi az istenséget illeti, hiszszük és reméljük, hogy kegyelmét tőlünk sem fogja megvonni. Ugyanis a mi vezérlő elveink sem az emberiségnek az istenről formált véleményétől, sem az ember személyes hajlamaitól nem elütök.

2 Mert azt tartjuk, hogy az isten a felőle általánosan táplált vélemény szerint, az ember pedig csalhatatlan tapasztalatok alapján természeti szükségességgel uralkodik a nálánál gyengébb felett. E törvényt sem nem mi alkottuk, sem pedig fennállása óta nem mi alkalmaztuk legelsőben, hanem már készen vettük át s örökségül fogjuk hagyni mindazokra a nemzedékekre, a melyek csak utánunk következni fognak. S meg vagyunk teljesen győződve felőle, hogy ha akár másnak, akár nektek volna ez a hatalmatok, a mely nekünk megvan, ti sem járnátok el másképen, mint mi.»

3 «Ekkép tehát alapos okoknál fogva nincs mit aggódnunk azon, hogy az isten inkább ti mellettetek lesz, mint mi mellettünk. A mi pedig a lakedaimoniak felől való jó véleményeteket illeti, a melynél fogva azzal áztatjátok magatokat, hogy már csak csupa szegényből is segedelmet fognak nektek nyújtani, e tekintetben boldogoknak kell beenneteket nyilvánítanunk ártatlan együgyűség-

tekért, de nem irigyelhetjük töletek a belátás hiányát. A lakedai- 4
moniai ugyanis egymás között, és a mi a hazai szokások gyakorla-
tát illeti, valóban legtöbbnyire a tiszta erkölcsiség szabályai szerint
járnak el, de hogy másokkal szemben, kifelé, miképen viselik
magukat, erre nézve lehetne ugyan jó sok példát felhozni, de, hogy
röviden fejezzük ki magunkat, elmondhatni, hogy sehol a világon
nem mutatkozik oly szembeszökőleg, mint náluk, az az eljárás mód,
a melynél fogva az erényt az után mérik, a mi ő nekik kellemes, az
igazságot pedig ahhoz szabják, a mi ő nekik hasznos. S e gondol-
kodásmódjuk miatt segítséget várni tőlük mégis csak minden alap
nélkül való.»

A melosiaiak: «Mi szintén csak is e saját hasznukra tekintő 106
gondolkodásmódjuk miatt bizakodunk mindenek felett abban,
hogy a melosiaiak, saját gyarmatosaik ügyének elárulása által az
írántuk jó indulattal viseltető hellenek bizalmát elveszteni, ellensé-
geiknek pedig hasznára lenni nem lesznek hajlandók.»

Az athéniek: «Hát felfogásotok szerint is az a hasznos, a mi 107
biztonsággal jár s a derék és szép tettek művelése veszedelmekkel
van összekötve? Azonban épen a kockáztatás az, a mire a lake-
daimoniai vajmi ritkán mernek vállalkozni.»

A melosiaiak: «Mi semmi mást nem gondolunk, mint azt, 108
hogy ha valaki miatt, mi miattunk nem fognak azok a kockázta-
tásra való vállalkozástól visszariadni s bennünket megbízhatóbb
barátoknak fognak tartani másoknál, mivel a részünkről várható
szolgálatok tekintetében a Peloponnesos partjaihoz közel esünk, a
mi pedig érzületünket illeti, rokonsági viszonyunknál fogva mások-
nál hűségesebbek vagyunk.»

Az athéniek: «Az ám! De a ki másnak az oldala mellett 109
harezra szándékozik kelni, ennek, midőn segítségül hívja, nem
annyira jó érzületére épít, mint inkább katonai ereje jelentékeny-
ségére. S épen ez az, a mire a lakedaimoniaiak jobban tekintettel
vannak, mint bárki más; a mint hogy annál a bizalmatlanságnál
fogva, a melyet a saját katonai hatalmuk iránt táplálnak, nagy
számú szövetséges támogatása nélkül másokat nem is mernek meg-
támadni. Ekkép tehát vajmi csekély a valószínűsége annak, hogy egy
szigetre átkeljenek, akkor, midőn a tengeren mi vagyunk az urak.»

110 *A melosiaiak*: «De vajjon hát nem küldhetnének át ide másokat? Aztán pedig a krétai tenger nagy kiterjedésű, úgy, hogy azoknak, a kik a tengeren uralkodnak, bajosabb dolog az ellenséges hajókat kézre keríteni, mint előlük elmenekedni azoknak, a kik az ellenfél figyelmét ki akarják kerülni. De ha még ez nem találna is nekik sikerülni, előttük áll az, hogy a saját területek ellen, vagy azon szövetségeseitek lakta vidékek felé forduljanak, a melyeket Brasidas még fel nem keresett; s ekkor aztán elég dolgok lesz majd a saját országokban s hozzátok még közelebb álló szövetségeseitek között, a helyett, hogy oly terület miatt bajlakodnátok, a melyhez semmi közötök nincsen.»

111 *Az athéniek*: «Nos, ha ez megtörténik, ez olyas valami lesz, a mit már próbáltunk s a miből ti is tudhatjátok, hogy az athéniek még soha egy ostrommal sem hagytak fel a másoktól való félelem miatt. Sajnálattal vesszük észre, hogy ti, bár kinyilatkoztatátok, hogy hazátok megmentése felől fogtok tanácsot ülni, ez értekezleten, a mely egy ily roppant fontosságú tárgy körül forog, semmit sem hoztatok fel olyat, a mitől ember menekvését várhatná, hanem legerősebb támaszaitek reménységek, a melyeknek az értékét csak a jövő mutathatja ki, míg azok az eszközök, a melyeknek jelenleg birtokában vagytok, gyenge támaszkodó pontokat nyujtának arra nézve, hogy a már veletek szemben állóknak föléje kerekedhessetek. S azért nem csekély esztelenségről tesztek tanúbizonytságot, ha az ügyet magatok között tanácskozás tárgyává tevén, érettebb határozattal más gondolatra nem tértek. Ez esetben bizonyosan nem fogtok a dologból becsületbeli kérdést csinálni, a mely megcségyenüléssel járó, előre látott veszedelmekben már oly sok embert megrontott. Valóban, megtörténik az sokakkal, hogy bár látják már, hova ragadtatnak, ennek daczára az úgy nevezett «meggyaláztatás» gondolatára, egy szó hatalma által, a melynek ellenállani nem tudnak, arra ragadtatják magukat, hogy fejökre tudva és szántszándékkal orvosolhatatlan bajokat vonjanak; s ekkép a saját eszeveszettségök még nagyobb gyalázatba dönti őket, mint szerencsétlenségök.

4 «Ettől ti, ha jól akartok végezni, igyekezni fogtok megóvni magatokat, s nem fogtok semmi meggyalázót találni abban,

hogy megadással teljesítsétek egy hatalmas államnak nagyon is enyhe követelést, a mely abból áll, hogy évi adó fizetése mellett javaitok háborítatlan birtokában legyetek szövetségeseivé. Ime, szabad választásokat van háború és a béke nyugalma között! Ujjhúzásra való viszketegből ne álljatok a rosszabbhoz. Dolgaiban az jár a leghelyesebb úton, a ki a magával egyenlők előtt meg nem hátrul, a hatalmasabb kívánataihoz illendőképen alkalmazkodik, a gyengébbek iránt pedig mérsékelt bánásmódot tanusít. Tegyétek tehát tanácskozás tárgyává az ügyet magatokban is s vegyétek 5 eszetekbe újra meg újra, hogy hazátok felől foly a tanácskozás, s hogy ennek, a melynél több számotokra nines, ez az egy vita fog dönteni fennmaradása vagy pusztulása felett.»

Erre az athéniek az értekezletet odahagyták. A melosiak a 112 magukban való tanácskozás után is megmaradtak ama nézetek mellett, a melyeknek a követekkel való szóváltásaik alatt kifejezést adtak. Ennélfogva válaszuk a következő volt :

«Athéniek ! Mi most is abban a nézetben vagyunk, a mely- 2 ben előbb voltunk ; s nem vagyunk hajlandók hétszáz év óta fennálló városunk függetlenségéről oly rövid idő alatt lemondani, hanem bízva szerencséjében, a mely eddig isteni támogatással megoltalmazta, másfelől számítva emberi segítségre is, még pedig a lakedaimoniak támogatására, igyekezni fogunk megtartani magunkat. Felhívunk azonban még egyszer benneteket, hogy 3 fogadjatok el barátaitokúl. Hadd maradjunk mi ezután is semlegesek, kössünk oly szerződést, a melyet mindkettőnk méltányosnak tarthat, s hagyjátok el területünket.»

A melosiaknak erre a válaszára az athéniek, a mint már vég- 113 kép távozni akartak, a következő megjegyzést tették : «No tehát, a mint ez a ti mostani határozatotok nekünk mutatja, ti vagytok a világon az egyedüliek, a kik biztosabban tudtok építeni a kétes jövő dolgaira, mint arra, a mi már a szemetek előtt áll, s a kik a minden alap nélkül való kilátásokat pusztán azért, mert óhajttátok, már tényleg létezőknek tekintitek ; ennélfogva ti, a kik a lakedaimoniakba, a szerencsébe és a reményésekbe vetett oktan bizalommal mindent kockára vetettetek, el is fogtok mindent veszteni.»

114 Erre az athéni követek visszatértek a sereghez. A hadvezérek, miután a melosiaiak egyáltalában nem voltak rábírhatók az egyezkedésre, az ellenségeskedést haladéktalanul megkezdték s a melosiaiakat ostromsánczczal köröskörül bekerítették úgy, hogy a munkát az egyes államok katonasága közt felosztották. Ezután az athéniek egyrészt a saját embereik által képezett csapatokból, másrészt a szövetségesek hadaiból szárazon és tengeren őrseget hagytak s a hadi erő legnagyobb részével eltávoztak. A kik ott maradtak, folytatták az ostromzárolást.

115 Ugyanez időtájban az argivok becsaptak a phliusi területre. Itt azonban a phliusiak és a saját politikai menekültjeik lest vetettek nekik s ez által körülbelül nyolczvan embert vesztek. A Pylosban levő athéniek nagy zsákmányt ejtettek a lakedaimoniak részéről. Ez azonban a lakedaimoniakat nem volt képes arra bírni, hogy a békeszerződést felbontsák és háborúra keljenek; beérték annak a közhírré tételével, hogy a ki az ő részökről az athéniektől zsákmányt gyűjteni hajlandó, ezt megtennie teljes szabadságában áll. Csak a korinthosiaiak keltek hadra az athéniakkal bizonyos, csupán őket magukat érdeklő vitás ügyek miatt, a többi peloponnesosiaiak azonban nyugton maradtak. A melosiaiak az athéni ostromgyűrűnek a piacz⁸⁶ irányában eső részét egy éjjeli támadásban elfoglalták; ekkor az athéniek őrcsapataiban pusztítást vittek véghez, továbbá annyi élelmi szert s egyéb haszonra való cikket vittek városukba, a mennyit csak tudtak, s erre visszahúzódva, nyugton viselték magukat. Ez eset után az athéniek már nagyobb vigyázattal éltek. Ez a nyári időszak ekképen folyt le.

116 A következő téli időszakban⁸⁷ a lakedaimoniak abban voltak, hogy táborozáshoz fognak az argivok ellen. A mint azonban a határon nem akart sikerülni az átkelésért való áldozás, visszavonultak. Az argivok a miatt, hogy a lakedaimoniak ezt szándékba vetették, maguk közt némelyek iránt gyanút kezdtek táplálni; s ezek közül néhányat őrizet alá vetettek, többeknek azonban sikerült elmenekülni. Ebben az időtájban a melosiaiak az athéni ostromgyűrűnek egy más pontjára intéztek új támadást és sikerült el is foglalniok, mivel az őrség nem nagy volt rajta. Ez eset után friss csapatok érkeztek Athénből a Demeas fiának, Philokratesnek a

vezetése alatt. S miután ekkor már nagyon keményen folyt az ostrom s ezenkívül még árulás is felütötte a fejét, a melosiak feladták a várost úgy, hogy felettök az athéniek szabad tetszésök 4 szerint határozhatnak. Az athéniek a felnőtt, férfinemen levőket mind felkoncizolták, a kiket csak kézre keríthettek, a gyermekeket és a nőket pedig rabszolgákká tették. A várost a maguk számára foglalták le s később ötszáz főre menő gyarmatost küldtek beléje.

JEGYZETEK A IV. KÖNYVHÖZ.

1. A 88-ik olympias 3-ik évében; Kr. e. 425-ben május havában.
2. Pylos tágabb értelemben egy 800 láb magasságig emelkedő s hosszúkás sziklahátat képező hegyfok a sphakteriai öböl (ma: Navarin öböl) északi részén; szorosabb értelemben pedig e hegyfok tetején, leginkább a száraz felé meredek oldalakkal kirugó sík sziklatető, a melyen egy bő vizű forrás buzog. Az itt következő történeti események előadása folyamán e kifejezésben az utóbbi értelemben vett Pylos értendő.
3. Vagyis körülbelül 10 geogr. mérföldnyire.
4. Vagyis $\frac{3}{8}$ -ad geogr. mérföldnyire.
5. Messenia délkeleti sarkán fekvő hely.
6. Prote szigete Pylostól körülbelül egy geogr. mérföldnyire esik északnyugati irányban.
7. Az attikai choinix száraz tárgyak mértéke s a mi mértékünk szerint 1·094 litert; tehát két attikai choinix 2·188 literre, vagyis körülbelül $2\frac{1}{5}$ literre ment. A kotyle folyós tárgyak mértéke volt s tett 0·274 litert; két kotyle tehát 0·548, vagyis egy jó fél literre ment.
8. E kifejezés alatt a lakedaimoni követség Athén szövetségeseit érti, mert még ekkor nem fejlett a dolog odáig, hogy azt a szövetséget, a melynek a szétrobbantása céljából küzdöttek a peloponnesosiak, diplomatiailag határozott kifejezésekkel elismerje.
9. T. i. Sphakteria szigetét Pylosnál.
10. Ez az Odysseia 12., 235—159-ben van megénekelve.
11. Azon földnyelv körül, a mely Naxos-tól délre a tengerbe nyúlik.
12. A scholiasta szerint a mézes mák az éhség csillapítására, a tört lenmag pedig a tikkadtság csökkentésére való. Ezeket pedig azért választották a bűvárok számára beszállítás végett, mivel nekik nagyobb tömeget képező élelmet átjuttatniok nem lehetett, ezekből pedig csekély részlet is hat.

13. Pausanias (4., 26.) szerint ennek a neve Komon volt.

14. Tehát 128-an estek el.

15. Szóval mindenki azt várta tőlük, hogy a thermopylai hősök méltó utódainak fogják magukat tanusítani.

16. Itt az eredeti szövegben egy kétértelmű szó van, a melyet megfelelő kétértelmű szóval nyelvünkben kifejezni nem tudtam. Az eredeti szó ez: *atraktosz*, a mely jelent: 1. orsót, 2. nyílszárat. Ez a szó tehát, a mi a nyílra s a nyíllal való harcra nézve benne rejlő kicsinylés, megvetés mellékfogalmát illeti, jóval erősebb, mint az a kifejezés, a mely a fordítás szövegében van.

17. Ekkép ugyanis annak a színe alatt, hogy ők is lakedaimoniak, ezeket véletlenül nagyon könnyen meglephették.

18. A 88-ik olympias 4-ik évében; Kr. e. 425-ben, a nyár derekán.

19. Az Oneion hegy Argolis keleti partján Epidaurus és Troizen között keleti irányban egy magas hegyfokban nyúlik a tengerbe, a mely Chersonesos nevet visel. Erről a Chersonesosról van itt szó. Rheitos a partvonalnak egy oly kiszögellése, a mely a Chersonesos mellett levő öblöt nyugot felé hajló irányban zárja.

20. Vagyis a falu $\frac{3}{10}$, Korinthos $1\frac{1}{2}$, a korinthusi szoros pedig $\frac{1}{2}$ geogr. mérföldnyire.

21. A mely a csatatéren a küzdő csapatok lába nyomain támadt.

22. Ez valószínűleg az a szigetcsoport volt, a melynek egyik tagja ma Platia, a másik pedig Pentenisia nevet visel.

23. Ezzel az athéniek az akkori fogalmak szerint győzelmükről, a melyet oly nehéz küzdelemmel nyertek meg, önkényt lemondtak.

24. Vagyis 3 geogr. mérföldnyire.

25. Ez egy vulkáni eredetű félsziget, Troizen felől Aigina irányában nyúlik a tengerbe s csak egy keskeny szoros köti össze a szárazzal.

26. Egy kis sziget Kerkyra keleti partja közelében.

27. A 88-ik olympias 4-ik évében; Kr. e. 425-ben, október havában.

28. A 88-ik olympias 4-ik évében; Kr. e. 425-ben, november havában.

29. Ez történt a 88-ik olympias 4-ik évében, Hekatombaion havában; a mi időszámításunk szerint Kr. e. 424-ben, márczius hó 21-ik napján.

30. Rhoiteion város Troasban, a Hellespontos partján.

31. A phokaiiai stater eredetileg 16·5 gramm súlyú aranypénz volt. Ezzel körülbelül felényi súlyban volt verve a Dareios-arany, a melynek az értéke 20 attikai drachma, a mi pénzünk szerint 7 frt 85 kr. volt.

Tehát egy teljes sulyú s tiszta phokaiai stater a mi pénzünk szerint 15 frt 70 krt tett volna. Mivel azonban olykor sulyban is alább szállt s legtöbbszörre nem is tiszta aranyból, hanem elektronból, vagyis arany és ezüst vegyületeiből volt verve, csak 28—30 attikai drachma értékben volt forgalomban. Ha tehát egy darab phokaiai statert kerek számmal 30 attikai drachma értékben veszünk, egy darab a mi pénzünk szerint 11 frt 78 kr. értékű volt, a 2000 darab pedig 23,574 frtnyi összeget tett.

32. Antandros város Aiolisban az adramyttoni öböl partján. Aktenak (part) hítták a kis-ázsiai szárazföld partvonalának Lesbossal átellenben húzódó részét.

33. A mennyiben katonai tekintélyeket gyökerében megingatta.

34. Már a környéklakók is mozogni kezdtek.

35. Kotyrta és Aphrodisia apró helyek Lakedaimonban a Tainaron közelében.

36. Ez a város a lakedaimoni terület délkeleti partvidékén feküdt s az argolisi Epidaurus gyarmata volt.

37. Vagyis mintegy $\frac{1}{4}$ geogr. mérföldnyire.

38. T. i. az athéni felsőség alatt lévő szigeteken.

39. Négy talentum = 9430 frt.

40. A 88-ik olympias 4-ik évében, Kr. e. 424-ben, május havában.

41. Morgantine Katana és Syrakusai közt eső hely.

42. A 89-ik olympias 1-ső évében; Kr. e. 424-ben, július havában.

43. Vagyis körülbelül $\frac{1}{5}$ geogr. mérföldnyi hosszúságban.

44. Az után az éjszaka után, a melyen Brasidas 300 emberével Tripodiskoszhoz visszatért.

45. Az az ekkor még az összes csapattestek lesznek oly erősek és oly vállalkozó szelleműek, hogy Nisaiára sikeres támadást intézzenek.

46. Hadi szemle alkalmával a harcosok letették fegyvereiket.

47. T. i. a Pontos Euxeinosba, a mai Feketetengerbe.

48. A 89-ik olympias 1-ső évében; Kr. e. 424-ben, augusztus elején.

49. Itt, mint más hozzá hasonló nagy hírű, ennél fogva igen látogatott szent hely körül lassanként egy városka keletkezett.

50. Ez a hely Herakleia és Pharsalos között, e két város közt a fele úton, a phthiotisi Achaja területén feküdt.

51. Ez Thessalia legészakibb vidéke a kambuni hegység és Olympos által képezett szögletben.

52. Lynkos rövidebb neve annak a Lynkestis területnek, a melyen a lynkestai nevű népség lakott. A szorosokat a Bora és Bermios kiágazásai képezték.

53. A 89-ik olympias 1-ső évében; Kr. e. 424-ben, augusztus végén.

54. T. i. Hellas alsó és közép részében.

55. Ez a modern hadi jelentések igazmondóságára emlékeztető nyilatkozat a Brasidas ajkán arra való volt, hogy a thrák partvidék elpártolásra kész lakosait megnyugtassa arra nézve, a mitől a legjobban tartottak.

56. A 89-ik olympias 1-ső évében; Kr. e. 424-ben, november havában.

57. Tíz stadium $\frac{1}{4}$ geogr. mérföld.

58. A boiotarchosok Boiotia legfőbb kormányzó testületének a tagjai voltak. A tizenegy taghoz kettőt Theba, kilenczet pedig a boiotiai vidék adott. Mint az alább következő pontból sejteni lehet, akkor, midőn az összes boiotiai hadi erő együtt volt, a boiotarchosok sorba vitték a fővezérletet.

59. Ez vitás terület volt a boiotok és az athéniek közt; ekkor azonban az athéniek birtokában volt. A tíz boiotarchos véleménye azon alapult, hogy a boiotiai hadsereg ez alkalommal csak a saját védelmére szállt sikra; s ez különben sem nagy kedvvel ment külföldi táborozásra minden katonai erényei mellett is, mivel polgár-katonaságból állt s kiválólag csak a saját tűzhelye védelmére gondolt. Ama tíz boiotarchos tehát a seregben uralkodó közönséges felfogásnak adott kifejezést.

60. E biztonság abban állott, hogy Boiotia Kr. e. 446-tól egészen eddig állandóan ment volt minden ellenséges betöréstől.

61. Kr. e. 424-ben, november végén.

62. Az az Kr. e. 497-ben. A Molpagoras fia, Aristagoras, a Histiaios veje és unokaöccse s Miletos kormányzója volt a Dareios felsősége alatt. Ez, miután az ión szabadság-mozgalmak élére állt s Dareiostól nyíltan elpártolt, végre menekülni volt kénytelen. Herodotos (5., 126.) szerint a thrákok őt az itt említett alkalommal seregével együtt megsemmisítették.

63. Kr. e. 465-ben. Ez a gyarmatosító kísérlet az I. k. 100. f-ben már egyszer volt említve.

64. Körülbelül Kr. e. 437-ben, vagyis mintegy 13 évvel az itt előadott események előtt.

65. Vagyis $\frac{5}{8}$ geogr. mérföldnyire.

66. Így tehát Amphipolis «a folyam által két átellenes ponton érintett város» volna.

67. Aulon valószínűleg az a csatorna, a melyen a tó a tengerbe önti vizét. Bromiskos e csatorna torkolatánál eső hely.

68. Tehát körülbelül 8—8¹/₂ geogr. mérföldnyire.

69. Erről az egész eseményről, valamint az itt említett személyiségekről csak annyi ismeretes, a mennyi itt fel van hozva róluk.

70. Akte annak a kis félszigetnek a neve, a mely a thermai és strymoni öböl közt levő nagy félsziget három kisebb félszigete közül kelet felől a legszélső s az Athos fokban végződik. E félsziget legkeskenyebb részét vágta át Xerxes, midőn Hellas leigázására indult. Ennek az átvágásnak a fordítás szövegében «a király árka» a neve.

71. Azaz a saját nyelvén kívül a hellen nyelvet is használja.

72. Torone város a középső kis félsziget, Sithonia déli részén.

73. Kanastraion a harmadik, legnyugotibb irányban fekvő kis félszigetnek, Pallenének, déli hegyfoka. Itt tehát a kikötő felé eső kis kapu értendő.

74. A száz emberre menő előcsapatból, a mely már a kapu előtt állt.

75. T. i. a lakedaimoniakhoz szító párthoz.

76. T. i. Athénnel szemben.

77. 100 drachma tesz egy minát, 60 mina pedig egy talentumot. Tehát 30 attikai ezüst mina tett a mi pénzünk szerint 1178 frt 75 krt.

78. A 89-ik olympias 1-ső évében; Kr. e. 423-ban, márczius havában.

79. Az alább következő okirat két, különben tisztán megkülönböztethető részből áll. Az első, hosszabb rész a tulajdonképeni szerződés pontjait tartalmazza, még pedig javaslat alakjában, a melyben azt a lakedaimoniak és szövetségeseik az athéniek elé terjesztik. A második rövidebb rész egy athéni népvégzés.

80. Koryphasionnak nevezték a lakedaimoniak Pylost, a mint e könyv 3. f.-ben is említve van; Buphras és Tomeus ennek a közelében eső magaslatok voltak a szárazföld belseje felé s velök az okirat szövegében a határ- (demarcationalis) vonal van megjelölve.

81. Nisos helyi hős volt Megarában. Az a kapu, mely itt említve van, Megarának délkelet felé néző kapuja.

82. T. i. Methone félszigetét, valamint a környékén elfoglalt területet. Az itt említett egyezségről az író fentebb nem tett említést.

83. Egy talentum, mint súlymérték, a mi mértékünk szerint 26 kilogr. és 196 gramm; 500 talentum tehát 13,098 kilogrammot és 12 grammot tesz.

84. Itt következik már az athéni népnek e javaslatra nézve kimondott határozata.

85. Az athéni nép ebben az időben tíz phyléből, vagy törzsből állt, a melyek egy-egy hősnek, mint törzsatyának, a nevét viselték. Egy ily törzs volt az Akamantis törzs. Az ötszázas tanács, vagyis az úgy nevezett «második tanács» évről évre változó tagokból állt s minden törzsből 50 polgár volt belé választva. Minden törzs 50 embere együtt, sorshúzás útján megállapított rendben képezte az ötszázas tanács végrehajtó testületét s vezette a tanács és a nép gyűléseit a hold-év egy tized részén át, a 354 napból a 4 első 36—36 napig, a 6 utolsó pedig 35—35 napig. Ennek a testületnek a tagjait, míg e tisztök tartott, prytanisoknak nevezték. Ezek maguk közül sorshúzás útján minden nap egy epistatést, vagyis elnököt jelöltek ki. E népgyűlés alkalmával tehát az Akamantis törzs 50 második tanácsbeli embere volt a prytanis s elnökük e napon épen Nikias prytanis volt.

86. A mi időszámításunk szerint Kr. előtt 423-ban, márczius hó végén.

87. Minden évben minden törzsből egy vezér volt választva. A tíz vezérnek és a prytanisoknak volt jogukban népgyűlést hívni össze.

88. Ez körülbelől az athéni Elaphebolion hónapnak felel meg.

89. Pellene város Achajában.

90. Poseidon temploma Pallene félsziget azon kiszögellésének a legvégső hogfokán volt, a melyen Mende feküdt. Az athéni hadak Potidaiaiánál gyülekeztek össze.

91. Azaz déli oldalra.

92. Tehát az északi oldalon.

93. Tehát miután a vezér szólt hozzájuk, katonai szokás szerint a fegyverek a homlokvonala előtt gulába voltak rakva.

94. T. i. a peloponnesosiak s a velök tartó aristokrata pártbeli emberek.

95. Spártai törvények szerint nem ifjú emberekre, hanem megállapodott korú férfiakra kellett kormányzói tisztet bízni.

96. Ennek a kormányzónak alább, az V. k. 3. f.-ben Pasitelidas a neve.

97. A nagy hirű argosi Hera-templom nem magában Argosban, hanem ennek a határában, a Mykenai felé vivő út mentén volt. Mint a II. k. 2. f. alatti jegyzetben is érintve volt, az argosiak e templom papnőjének a hivataloskodása után számították esztendeiket. Chrysis akkor, midőn ezt a szerencsétlenséget előidézte, már bizonyosan igen

koros nő volt, mert már akkor is 48-ik éve volt hivatalban, mikor ez a háború kitört.

98. Ez az időszak a 89-ik olympias 2-ik évében, Kr. e. 423-ban, november havában vette kezdetét.

99. Orestheion város Arkadiában a Megalopolisból Pallantionba és Tegeába vezető út mentén feküdt. Ennek a határában volt Laodikion, régi város, Bukolion pedig ezektől északkeleti irányban esett. Mantinea mindig Spártához szíttott, Tegea ellenben Spártával szemben a saját és Arkadia függetlenségén működött szünetlenül. E miatt e két város egymással régi időtől fogva ellenséges viszonyban állt.

100. A 89-ik olympias 2-ik évében, Kr. e. 422-ben, február havában.

101. Hogy a bástya-öröket ellenőrző tiszt éjjel annál könnyebben teljesíthesse feladatát, az örök, kik bizonyos térközökön voltak felállítva, csengetyűt adogattak át egymásnak úgy, hogy mindenik a szomszédjának vitte el, a ki azt nyomban tovább adta. A csengetyű, mialatt vitték, folyvást szólt. Az alábbiakból az tűnik ki, hogy az őrizetet teljesítő katona hamarabb visszatért helyére, mintsem Brasidas embereket küldhetett volna a bástyafetőre.

JEGYZETEK AZ V. KÖNYVHÖZ.

1. Ez kezdődött a 89-ik olympias 2-ik évében, Kr. e. 422-ben, márczius havában.

2. Pytho, mint már fentebb is volt említve, Delphoi régi neve. A pythói játékokat a krissai mezőn, Delphoi közelében, Apollon tiszteletére minden ötödik évben tartották, s ezek ideje alatt az egész Hellasban fegyverszünetnek kellett lenni. E pont úgy értendő, hogy a szerződésileg megállapított fegyverszünet a 89-ik olympias 2-ik évében, vagyis, Kr. e. 422-ben, márczius hó végén letelt ugyan, de mivel Metageitnion havában, vagyis a mi időszámításunk szerint ennek az évnek az augusztusában különben is fegyverszünetnek kellett bekövetkezni, a hadviselő felek e rövid időközben pihentették a fegyvert s csak augusztus hó végén kezdték meg újra a háborút.

3. A III. k. 104. f.-ben.

4. Pharnakes persa helytartó volt ez idő szerint a Hellespontos környékén. Atramyttion város a mysiai parton, az Ida hegység lábánál. A fordítás szövegében az *«a mint egyik a másik után oda ment»* megjegyzés azt jelenti, hogy a delosiaiak nem gyarmatosok módjára, törvényes kötelezettségnél fogva s *együtt* mentek oda, hanem külön-külön; tehát megtelepedésök ott az egyesek szabad önelhatározásból eredő lakásfoglalás volt.

5. A 89-ik olympias 3-ik évében; Kr. e. 422-ben, augusztus havában. Kleon ekkor vezéri tisztelet viselt.

6. T. i. a belső városba.

7. Negyven stadium egy geogr. mérföld.

8. Panakton egy kis erősség volt a boiotiai határon Plataiai és Eleutherai közt.

9. Phaiax ebben az időben Athénnek egyik legtekintélyesebb államférfia volt.

10. Kétségkívül a népességnek az alább (IV. k. 4. f.) említett Anaxilastól elnyomott ión része, a mely Siciliában való első fellépése óta Lokroi epizephyrioi lakóival folyton összeköttetésben állt.

11. Myrkinos edon város. Már fentebb, a IV. k. 107. f.-ben volt említve, hogy ez is csatlakozott Brasidashoz.

12. A 89-ik olympias 3-ik évében; Kr. e. 422-ben, szeptember havában.

13. Tehát már pusztán ebből is lehetett volna következtetni, hogy Brasidas valami nagyon fontos dologba akar bele fogni, hogy kitőzésre készül.

14. A 89-ik olympias 3-ik évében; Kr. e. 422-ben, november havában. Az alább említett Pierion az Athamaniából Larissába vezető út mentén feküdt.

15. E pont megértésére nézve tudnunk kell, hogy itt a Zeus fél-isteni fián Herakles értendő; ennek a magva Pleistoanax. Ez ugyanis spártai király volt, Spárta két királyi családja pedig, a melyekből való volt mindig a két király, a hagyomány szerint a heraklida Aristodemos két fiától, Proklestől és Eurysthenestől származott. A mondás értelme tehát ez: A Herakles utódát, Pleistoanaxot, a számkivetésből vigyék haza, mert különben nem szántás-vetés útján, hanem idegen földről, drága pénzen szerzett élelemmel fognak táplálkozni, vagyis éh-szükség fog rájuk bekövetkezni.

16. A Lykaion magas hegy Arkadiában; Zeusnak egy régi temploma volt rajta.

17. Azért, hogy ha üldözni fogják, hamar az oltárhoz menekülhessen.

18. A 89-ik olympias 3-ik évében; Kr. e. 421-ben, februárius havában.

19. Ez oszlopokra ennek a szerződésnek a pontjai voltak rávésve. Ez a pont a mai okiratok nyelvén ilyen formán hangzanék: «Ezen szerződés öt példányban állítatik ki, a melyek itt s itt stb. helyeztetnek el.»

20. Az az év ez, a melyet mi a 89-ik olympias 3-ik évének mondunk. A mi időszámításunk szerint a szerződés a Kr. e. 421-ik év ápril havának elseje és 10-ike közt valamelyik napon kelt.

21. A városi vagy nagy Dionysiák a tavaszi éjnap egyenlőség előtt kezdődtek s több napon át, egészen márczius hó végéig tartottak.

22. Ezen ünnepek alatt a fentebb már említett városi vagy nagy Dionysiák értendők, a melyekre idegenek is számosan sereglettek Athénbe. Az alább említett Hyakinthia ünnepeket az amyklai Apollon tiszteletére Hyakinthios hónapban ülték, a mely körülbelől az athéni Elaphebolion (márczius, április) hónapnak felel meg.

23. Ez történt Kr. e. 404-ben, ápril hó közepén.

24. Lepreon Triphyliaában van a lakedaimoni és elisi határ közelében.

25. A peloponnesosi félszigeten közönségesen aiginai pénzben szá-

mitottak. Öt aiginai drachma egyenlő volt hét attikai drachmával, így öt aiginai talentum is hét attikai talentummal. Ha tehát az attikai drachma értékét pontos számítással 39·29 kr-ra, s az attikai talentumét 2357 frt 50 kr-ra tesszük, egy aiginai drachma a mi pénzünk szerint 55 krt, egy aiginai talentum pedig 3300 frt 10 krt tett.

26. A 89-ik olympias 4-ik évében; Kr. e. 421-ben nyár derekán.

27. Ezek az arkadiai Lykaion hegy délkeleti tövénél laktak.

28. Ez lakedaimoni környéklakók lakta hegyvidék volt az Eurotas felső folyása és az Oinos völgy között.

29. A 89-ik olympias 4-ik évében; Kr. e. 421-ben, ősz felé.

30. A 89-ik olympias 4-ik évében; Kr. e. a 421-ről 420-ra menő időszakban. Megjegyzendő, hogy a spártaiaknál a polgári év az őszi éj-napegyenlőség idején kezdődött.

31. A 89-ik olympias 4-ik évében; Kr. e. 420-ban, februárius havában.

32. Márczius havában.

33. Ezt az itt említett történeti eseményt Herodotos (1., 82.) részletesen előadja. Az ütközetben 300 lakedaimoni küzdött 300 argosival s a 600 emberből csak 3 maradt életben, még pedig 2 argosi s 1 lakedaimoni. A két argosi haza ment, míg a lakedaimoni a csatatéren maradt s az elesettekről fegyverzetet zsákmányolt. Másnap az argosiak is, a lakedaimoniak is megjelentek a csatatéren s mindketten maguknak tulajdonították a győzelmet, még pedig amazok azért, mert két emberök maradt életben, az utóbbiak pedig azért, mert az ő emberök tartotta meg a csatát s fegyverzsákmányt is szerzett. A hosszas vitának a vége az lett, hogy a felek fegyverhez kaptak s csatára keltek, a melyben a lakedaimoniaké lett a diadal. Ez a Kroisos idejében, Kr. e. 550-ben történt.

34. Alkibiades, a kinek a nevével itt elsőben találkozunk, Kr. e. 450 körül született, mivel Kr. e. 446-ban, a koroneiai ütközet idején, a melyben az atyja elesett, körülbelül csak 5 éves volt. Most, midőn az író fölépteti, mintegy 30 éves lehetett.

35. Nem csak atyai, hanem anyai ágon is, mivel anyja, Deinomache, az alkmaionida Megakles leánya volt.

36. Az úgynevezett idősb Alkibiades.

37. Földrengéskor mindenütt minden tanácskozást félbeszakított-nak tekintettek.

38. A hellen államok egymással kötött szerződéseikben a fentebb, a 31-ik f. alatt említett aiginai pénzsámítással éltek. Három aiginai obolos a mi pénzünk szerint 27¹/₂ kr., egy aiginai drachma pedig, mint már említettük, 55 kr.

39. A kormány tagjai Argosban.

40. Az államban a legfőbb végrehajtó hatalom kezelői; az alább említett theorosok pedig vallásos dolgok teljesítésére rendelt hivatalos személyiségek voltak.

41. A 90-ik olympias 1-ső évében; Kr. e. 420-ban, július havában.

42. A pankration birkózás és öklözés együtt.

43. Az olympiai ünnepek alatt az egész Hellasban fegyvernugvás volt s ennek a megkezdődését az elisiek követ által minden államnak kihirdették. *Phykon* Lepreon területén fekvő erősített hely volt.

44. A fentebb említett aiginai drachmát véve alapul, mivel egy mina 100 drachmát tesz, egy mina a mi pénzünk szerint 55 frtot tett, két mina 110 frtot, 2000 mina pedig 110,000 frtot.

45. Harpina Alphaios menti város a folyó partján felfelé 20 stádiumnyira, vagyis fél geogr. mérföldnyire Olympiától.

46. Rhabduchosok, pálcza-tartók, pálczások. Ezek a versenybírák alattas közegei voltak s a versenyek alatt, ha szabályellenes dolog történt, vagy rendetlenség adta elő magát, felsőbb megbízásra fenytéket alkalmaztak.

47. Lichas, mivel mint lakedaimoni polgár nem versenyezhetett volna, fogatát a hazájával szövetségben álló Thebából való gyanánt léptette fel. Azonban, midőn a fogat győzött, diadalmamórában elárulta magát, s ekkor tolakodásáért keményen meglakoltatták. A lakedaimoniaknak az ünnepélyből való kizárása s különösen ez a tény azt mutatja, hogy tekintélyök roppant nagyot csökkent.

48. A 90-ik olympias 1-ső évében; Kr. e. 420-ban, október havában.

49. Kr. e. 420-ról 419-re menő téli időszakban.

50. Ez a Xenáres ugyanaz, a ki már fentebb több ízben volt említve.

51. A 90-ik olympias 1-ső évében; Kr. e. 419-ben, tavasszal.

52. Patrai (ma Patras) a korinthosi öböl bejáratánál, ennek egyik fontos pontja irányában feküdt Achajában.

53. Itt a pythói Apollonnak az a temploma értendő, a melyet az argívak az általuk elpusztított argolisi város, Asine helyén egyedül meghagytak. E város határát, a mely elpusztítása után az említett templom tulajdonává lett, az argolisiak és az epidaurosiaiak közösen használták.

54. Argolisnak délkeleti irányban nyúló hegyfoka.

55. Tehát itt az arkadiai területen fekvő Leuktráról van szó. A másik, a lakedaimoni területen fekvő Leuktra a Pamisos folyó torkolata közelében esett.

56. Midőn a lakedaimoni hadak hazájok határára értek, ennek átlépése előtt királyuk Zeusnak áldozott. Az itt említett esemény a 90-ik olympias 2-ik évében; Kr. e. 419-ben, julius havában ment végbe.

57. Ez a hónap, a melyben az Apollon tiszteletére rendelt Karneia esett több más ünneppel együtt s ennek folytán teljesen nyugalomnak szentelt hónap volt, az attikai Metageitnion hónapnak s körülbelül a mi augusztus hónapunknak felelt meg.

58. Azaz, hogy a Karneios hónap miatt ők is békében lenni kénytelenek ne legyenek, naptárukat, a mely az időszámításban való ingadozás miatt különben nem csak náluk, hanem a többi helleneknél is nagyon pontatlan volt, úgy rendezték, hogy táborozásuk kezdetétől egészen a végéig csak egy napot számítottak.

59. Ez a hely a Lakedaimonból Tegea felé vivő út mentén feküdt s előbb tegeai falu, utóbb pedig lakedaimoni környéklakók által népesített város volt.

60. A 90-ik olympias 2-ik évében; Kr. e. 419-ben, november havában.

61. Arra az oszlopra, a melyre a lakedaimoniakkal kötött szerződés volt rá vésve.

62. A 90-ik olympias 2-dik évében; Kr. e. 418-ban, márczius havában.

63. A 90-ik olympias 3-ik évében; Kr. e. 418-ban, julius havában.

64. Mindenik lovast egy gyalogos kísérte, a ki, a mint a szükség kívánta, vagy gyalog ment a ló mellett, vagy pedig a lovas mögé vetette magát a lóra.

65. Methydrión város az arkadiai hegyvidék közepén.

66. Charadros hegyszakadék, a mely Argos bástyázatának északkeleti része közelében húzódott.

67. Mivel itt szintén aiginai drachmáról van szó, a mely, a mint már említve volt, a mi pénzünk szerint 55 krt tesz, a bírság 55,000 frtra rúgott.

68. A mantineiai területnek Tegea felé eső részén.

69. A hadfők az úgynevezett polemarchosok. A lakedaimoni hadsereg lochosokból, a lochosok pentekostysekből, a pentekostyssek enomotiákból álltak. Ezekről alább maga az író szól. A lochosok élén állt egy tiszt, a lochagos, az alatt állt a pentekoster, ez alatt pedig az enomotarchos. Volt még a lochoson felül a spártai hadseregnek magasabb oszlyozása is, a mora. Erről azonban semmit sem tud Thukydides. Valószínű, hogy még ekkor nem volt morák szerinti osztály.

70. A skiriták egy lakedaimoni lochos legénysége a fentebb említett Skiritisből.

71. Ekkép már mind az összes lakedaimoniak számát, mind egyes csapattesteik nagyságát hozzávetőleges számítás útján meghatározhatjuk. A hét lochosban volt átlag összesen $(448 \times 8 =)$ 3584 ember; ehhez számítva a 600 skiritát, lakedaimoni volt összesen átlagos számítással 4184. Az egyes csapattestek nagysága átlagosan véve a következő volt: Az enomotia állt $(4 \times 8 =)$ 32 emberből, a pentekostys $(32 \times 4 =)$ 128 emberből, a lochos $(128 \times 4 =)$ 512 emberből, a skiritakénak kivételével, a mely 600 főnyi volt.

72. Ez célzás volt az Atreus utódainak a mythosi korban való uralmára.

73. Azaz jobb oldalával, mivel a paizs a balkaron volt.

74. A spártai ifjúság színe-java. E csapat a király testőrségét képezte s szolgálatot teljesített gyalog is, lovon is, a mint a körülmények kívánták. Az alább említett öt lochos egy argiv csapattestnek a neve.

75. T. i. azokra az athéniekre, a kik a jobb szárny belső szélén, a centrum felé álltak.

76. Aiginai részbirtokosokkal együtt. Az alább említett két vezér Laches és Nikostratos.

77. A 90-ik olympias 3-ik évében, Kr. e. 418-ban, október végén.

78. E pontban a «szövetségesek»-en Lakedaimonnal szövetségben álló államok részéről a szövetségi gyűlésre küldött megbízottak értendők. Az egyezség szövegének hazaküldése a végből történhetett, hogy a küldöttek államuk részéről határozatot eszközöljenek ki reá vonatkozólag.

79. Kr. e. 418-ban, november havában.

80. Epidaurós alól.

81. A 90-ik olympias 3-ik évében; Kr. e. 417-ben, márczius hó elején.

82. Itt ugyanis, a mint a II. k. 9-ik f.-ben is említve van, a háború kezdetén csak a pellenebeliek vettek ebben részt a lakedaimoniak oldalán.

83. Ez egy Apollon tiszteletére szentelt ünnep Hekatombeus, vagyis körülbelül július hónapban, a melyen a spártai gyermekek, ifjak és férfiak gymnasztikai ügyességökről tettek tanúságot.

84. A 90-ik olympias 4-ik évében; Kr. e. 417-ben, október végén.

85. A 90-ik olympias 4-ik évében; Kr. e. 416-ben, márczius havában.

86. Itt az athéni tábornak az a része értendő, a mely az élelmi czikkeket s egyéb szükségleteket áruló kereskedők számára volt hagyva.

87. Ez a 91-ik olympias 1-ső évében; Kr. e. 416-ben, november havában kezdődött.

